

Библиотека **ОЧЕВ ДОМ** (1. коло, 8. књига)
при **Верском добротворном старатељству**
Архиепископије београдско-карловачке

С благословом Његове Светости Патријарха Српског Г. Г. Павла

Рецензенти

Протојереј ставрофор хаџи Љубодраг Петровић

Протојереј Вајо Јовић

Владимир Димитријевић

Уредник

Јован Србуљ

ЗАДУЖБИНАР првог кола библиотеке **Очев дом** је православни хришћанин **Матеја Кежман** са својом породицом **Емилијом, Лазаром, Александром и Јаковом**. **Желећи да помогне обнови хришћанске духовности међу нама данас, он себи и својима припрема пут у вечни живот са Оним Који је Реч Божија и Спаситељ света.**

МИТРОПОЛИТ
АНТОНИЈЕ БЛУМ

**ДАНАШЊИ ЧОВЕК
ПРЕД БОГОМ**

БОРБА ЗА ПРАВОСЛАВНИ ДУХОВНИ ЖИВОТ
У ГЛОБАЛИЗОВАНОМ СВЕТУ

СА РУСКОГ ПРЕВЕЛА МАРИНА ТОДИЋ
РЕДАКТУРА ПРЕВОДА ДР КСЕНИЈА КОНЧАРЕВИЋ

КЊИГУ ПРИРЕДИО
ЈОВАН СРБУЉ

БЕОГРАД

2008

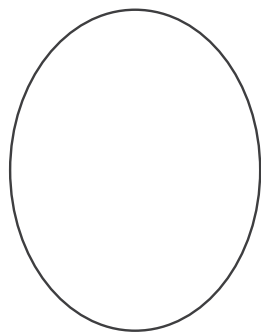
Наслови изворника:

1. Антоний митрополит Сурожский
ТРУДЫ
Практика 2002

2. Антоний митрополит Сурожский
ТРУДЫ, Книга вторая
Практика 2007

3. Антоний митрополит Сурожский
ЧЕЛОВЕК ПЕРЕД БОГОМ
Москва, Паломник 2000

ПОМЕНИ ГОСПОДЕ ДАРОДАВЦА ОВЕ КЊИГЕ
СЛУГУ ТВОГ МАТЕЈУ И ЊЕГОВУ ПОРОДИЦУ
ЕМИЛИЈУ, ЛАЗАРА, АЛЕКСАНДРУ И ЈАКОВА.

**ЧОВЕК
ПРЕД БОГОМ**

Лондон, 1993.

О ВЕРИ

НИЗ БЕСЕДА ПРЕУЗЕТИХ ИЗ РУСКОГ ВЕРСКОГ
ПРОГРАМА НА „БИ-БИ-СИЈУ” (1972)

ВЕРА БЕЗ РЕЛИГИЈЕ.

ВЕРА И ПОВЕРЕЊЕ У ЧОВЕКА. ВЕРА У СЕБЕ.

Кад говоримо о вери, ми увек мислимо на веру у Бога. У ствари, постоји и вера у човека и ова вера одређује наш живот у најмањој мери исто толико константно и дубоко као и вера у Бога. Осим тога, у Бога не верују сви, а да би се живело с људима, не може се без вере у човека. Управо на вери у човека засновани су сви покушаји промена – друштвених, политичких, породичних, јер ма шта да се проповеда – без обзира на то да ли је то религија или ново животно уређење, ако човек не почне да се труди, ако не буде остваривао оно што је замишљено, то се никада ни на који начин неће остварити. Због тога сваки реформатор, сваки човек који позива људе на нешто ново темељи свој позив на вери у човека; а у малим стварима, у свакодневном животу све се базира на вери у то да у човеку постоји нешто добро и лепо, што може да се одазове на потребу, на тугу, на радост, што може да послужи као основа за грађење живота. И о овој вери бих хтео нешто да кажем.

Оваква вера није лаковерност, то није наиван однос према човеку, који допушта да је наводно све могуће, да се наводно треба само обратити човеку и он ће се одазвати. Међутим, то је уједно увереност у то да нема човека у којем не би постојала истинска људска дубина, да нема човека у којем се не би могло познати оно добро и достојно у њему. На пример, данас је у свим земљама света у току огромна трансформација затворског система. Раније је злочинац био затворан у тамницу, како би се изоловао од људског друштва; он је био одсечени део. Сада се под затвором све више подразумева место где се злочинцу може помоћи да постане човек. Дакле, такав однос представља веру у човека. Ова вера се не заснива на очигледности; често човек кроз очигледност мора да се загледа негде у дубину и да открије нешто чега наизглед као да нема. У Јеванђељу постоје две приче које веома јасно показују Христов однос према човеку, Његову веру у човека.

Први случај налазимо у Јеванђељу по Јовану, у осмој глави. То је прича о томе како је код Спаситеља доведена жена ухваћена у прељуби. Очигледност је била против ње, она је била ухваћена у прељуби, подлегала је осуди и строгој казни. Христос је није осудио, Он је осудио њен поступак; њу није примио као прељубницу, већ се загледао у дубину њене душе и у њој је угледао могућност новог живота; Он је у овој прељубници угледао чистоту, која у њој није умрла. Кад је ова жена стала пред суд, кад је открила да њен грех значи смрт, она се наравно, освестила. У том тренутку је све што су јој говорили: да грех убија, да грех уништава, - постало реалност: згрешила је, и њу је у том тренутку, по тадашњем закону, требало каменовати. Схватила је да се, кад би јој поново био дат живот, више никада не би дотакла онога што за

собом повлачи смрт. И Христос је то видео. Он се обратио људима у околини и рекао: „Нека онај ко је без греха баца први камен!..” И сви су отишли. А кад је Христос остао насамо с овом женом, Он јој рече: „Где су они који су те осуђивали?” – „Отишли су”, - одговори она. – „Ни ја те не осуђујем; али убудуће не греши.”

На овом примеру видимо како је Христос умео да се загледа у човека и да види све његове могућности које као да су биле заклоњене поступцима овог човека.

Друга прича је исто тако потресна: сусрет између Христа и апостола Петра након што Га се овај три пута одрекао због страха, уплашивши се. Христос га не пита: „Да ли ти је жао због онога што си учинио?” Он му каже: „Да ли Ме волиш?” И Петар искрено одговара: „Да, Господе! Волим Те!” Међутим, Христос му три пута поставља исто питање. И одједном, спознавши значај ова три питања, схватајући да је сва очигледност против њега, Петар говори: „Ти све знаш, Господе; Ти знаш да Те волим!” И Христос га поново прима међу Своје ученике.

Зар ми умемо овако да поступамо? Зар умемо да поверујемо у то да човек који је према нама рђаво поступио има право да каже: „Да, волим те! Нисам имао довољно храбрости, нисам имао довољно дубине, нисам имао довољно снаге духа, али те ипак волим”, – и све је могуће.

Кад бисмо умели тако да се односимо једни према другима! Кад бисмо само умели да поверујемо једни у друге, да не будемо заслепљени ни људским грешкама, ни њиховим поступцима; да нас не заглуше њихове речи, већ да се ћутке загледамо у људску душу и да видимо у њој потенцијалну човечност, потенцијалну људску величину и да у складу с тим понудимо човеку нови живот, да му понудимо наше поверење – и да га позовемо да живи у пуној мери свог људског достојанства! Кад бисмо могли једни према другима тако да се односимо, све би било могуће међу људима, све реформе, и за човечанство би наступио нови живот.

После прошле беседе постављено ми је питање: „Шта ако човек каже: „Твоје поверење и вера превазилазе моје снаге?” Веома бих желео да одговорим на ово питање, зато што је оно врло важно.

Обично патимо због тога што људи у нас не верују. Осећамо да имамо неке могућности, али да бисмо их остварили потребна би нам била подршка верног срца, људске љубави, човека који би казао: „Да! Не бој се! Ти можеш да се реализујеш!” Међутим, понекад кад нам је дато такво поверење, кад нам је оно даровано, нас одједном хвата страх: „А шта ако ово поверење изневерим? Шта ако ми ништа не пође за руком и ако се испостави да су се снови који су се ројили у мени расејали као магла кад је изашло сунце? Шта ће онда бити? Зар ћу потпуно изгубити поверење, поштовање, можда чак и љубав оних који су се тако поуздали у мене?”

И ово човеку често смета. Међутим, можда нам још више смета то што врло често, кад нам други човек поклања своје поверење, он као да верује у немо-

гуће, односно он као да не узима у обзир да сам ја просто обичан, нормалан човек. Нама се чини да се он свему нада: да наводно можемо да учинимо све, све без ограничења, безусловно све. И онда схватамо, с једне стране, да је то немогуће, и плашимо се да се тога латимо; а с друге стране, кад се трудимо да то остваримо, открива се да не можемо да се нађемо на висини оног „безумног“, „непромишљеног“, „неодговорног“ поверења које нам је било дато. Дакле, овде постоје две стране.

С једне стране, онај ко има поверења у другог, ко му на поклон, као надахнуће доноси своју веру, треба то да чини промишљено, разумно и мудро; а с друге стране, човек којем се ова вера даје треба да буде трезвен и свестан и да улаже све напоре у то да стваралачки реализује своје признавање – и, опет, да зна да за њега ипак постоје нека ограничења. Ова ограничења не можемо увек да откријемо пре него што почнемо да се трудимо. Тек кад приступамо изучавању неке науке, читању неке књиге, било ком послу, ми видимо колико можемо да остваримо и где се завршавају наше могућности. Међутим, морамо да почнемо. И не смемо да се плашимо тренутка кад ћемо доћи до граница својих могућности, зато што се – и ово је веома важно – поверење које нам се даје, вера која се у нас улаже, не односе на то да остваримо све што је за човека уопште могуће, већ на то да *себе* реализујемо што је могуће савршеније.

У овоме је смисао Христове приче о талентима. Реч „таленат“ је у току векова стекла специфично значење. Сви ми знамо шта је таленат кад је реч о музици, уметности и књижевности; међутим, Христос није говорио о томе. У Његово време таленат је био новчана мера. Дакле, неком човеку је дат улог, и понуђено му је да реализује ову новчану меру, да оствари све за шта је способан. Овај човек може да уложи сав напор и ако је изузетно обдарен, он може да удвостручи или утростручи поклон који му је дат. Ако је мање обдарен, он ће макар нешто остварити. Међутим, он никако нема права да учини оно што је учинио човек који је био најмање талентован од тројице о којима ова прича говори. Он се уплашио: „А шта ако оно што је уткано у мене, оно што ми је дато – проћердам и изгубим и шта ако за то будем одговарао?“ – и закопао га је; односно, просто га је одложио у страну, закопао, завио у мараму. А кад је дошло време суда, кад је дошло време обрачуна, кад су сви стали пред домаћина, испоставило се да су сви нешто остварили – само он ништа није остварио. И он није био осуђен због тога што није донео добит, корист свом газди; био је осуђен због тога што се уплашио и што се није усудио да било шта учини, није се одлучио ни на шта.

Преносећи ову слику на наш обичан живот ми можемо, наравно, да таленат о којем прича говори посматрамо као дар у области уметности, књижевности и поезије, али је то ограничено поимање. У основи, таленат који је у нас уткан јесте све за шта смо способни, све богатство, сва разноврсност, сва живописност наше сопствене личности. Да ли можемо да је реализујемо или не? Можемо; сви могу, свако може да оствари све за шта има довољно

духа, храбрости и надахнућа. И у овоме је тежиште, у томе је читава ствар. Морамо тако да верујемо у човека, да му поклонимо такво поверење, да га тако надахнемо, да пронађе у себи храбрости, јунаштва, радости и стваралачког надахнућа да оствари себе. Иако није геније он је човек; иако се ни по чему не истиче – нека буде само оно што јесте, у мери у којој то може да постигне. И тада га нећемо товарити бременим које не може да понесе, нећемо стављати на њега терет, који никако не може да понесе, зато што нећемо почети да захтевамо од њега да постане оно што никада, чак ни у сновима не би могао да буде, већ ћемо му казати: „Види: у теби постоји такво богатство! Оствари га!..” Али, он ће рећи: „Па где је то богатство, какво је?” – „А ти немој да мериш! Просто стваралачки постани оно што јеси. Где недостаје памети – надомештај срцем; где недостаје снаге – надомештај пријатељством. И увидећеш: оно што не можеш да оствариш сам, то у сарадњи с другима, заједно с другим људима можеш да оствариш и можеш да даш допринос заједничкој ризници људских прегнућа.”

Дакле, ако с таквом вером будемо прилазили човеку, моћи ћемо и њега да надахнемо и да га не изгазимо својом вером, и човек ће израсти у своју меру стваралаштва и радости.

У једној од прича немачког писца Бертолда Брехта постоји отприлике следећи дијалог. Једног човека питају: „Шта чините кад волите некога?” „Ја”, одговара овај, „правим пројекат за њега.” „Пројекат? А шта даље?” „А затим се трудим да се подударе.” „А реците: ко или шта треба да се подудари с оним другим: човек с пројектом или пројекат с човеком?” „Наравно”, одговара господин Кернер, „човек треба да се подудари с пројектом.”

Људи често мисле да је овакав приступ – вера у човека; да се човек може прочити, да се може размислити о њему, да се у њему могу видети све његове могућности, да се може сачинити пројекат и затим човек приморати да одговара овом пројекту. То је грешка и злочин, који чине и поједини људи у породицама, и људска друштва, и идеолошке групације како верујућих тако и неверујућих људи. У породицама ово понекад поприма трагичне димензије. Родитељи унапред знају у чему је срећа њихове деце и приморавају их да буду срећна онако како они сматрају да треба бити срећан. Ово се такође односи на мужа и жену; ово се односи на пријатеље: „Не, ја знам шта је за тебе корисније, знам шта је за тебе боље, видећеш како ће све бити добро!” И несрећна жртва ове убиствене и загушљиве љубави која меље душу и живот понекад је спремна да завапи: „Аман, престани да ме волиш – али ми дај слободу!”

У људским друштвима ово често поприма трагичније облике, кад или већина или нека моћна група стављају на сваког појединачног човека или на целу другу групацију свој печат, кад захтевају да сви одговарају датом пројекту. Људи који ово чине увек мисле да верују у човека, да су видели како он може да постане велик и значајан, мисле да он не верује у себе, и да би, кад би истински поверовао, он би схватио и следео њихове диктате. У стари,

овакав приступ је негирање било какве вере у човека. Овакав приступ се заснива на томе да се после рационалистичке, клиничке и хладне анализе човека или ситуације на основу свих прикупљених података ствара слика или човека или друштва или човечанства у целини. И ови људи затим то несрећно друштво или човечанство, или човека, покушавају да укалупе у план. Међутим, притом се заборавља да се вера у човека карактерише управо тиме да смо сигурни у следеће: ван граница онога што смо већ знали о човеку, ван граница онога што је за нас видљиво, што можемо да појмимо, постоје у човеку такве дубине, које су за нас непојамне: онај дубоки, дубински хаос, о којем је некада писао немачки филозоф Ниче, говорећи: „Онај ко у себи не носи хаос никада неће изнедрити звезде.”

Дакле, приступ господина Кернера, о којем Брехт говори, управо негира саму могућност стваралачког хаоса; не хаоса у смислу безнадежног нереда, већ хаоса у смислу бића које још није уобличено, у смислу дубина које клијају, из којих постепено могу да израсту склад, лепота и осмишљеност. Права вера у човека рачуна с тим да човек остаје тајна за посматрача, тим пре за интелектуалног посматрача, зато што истинско виђење човека не потиче из разума, већ из срца. Само срце истински види и открива разуму такве дубине, које овај не може да појми; права вера у човека узима у обзир могућност ових дубина, скривених могућности у њима, и очекује да неочекивано, непојамно, може да се догоди.

Једно се догађа готово увек. Ми човеку дајемо слободу и истовремено му поклањамо наше поверење, богатимо га нашом вером, надахњујемо га овом вером. И често се дешава да се у процесу кад човек постаје оно што јесте, он окреће од онога ко је био његов надахњивач и његова подршка; и не само да се окреће – понекад је нужно да га се одрекне, он мора да гради своју личност, своју самосталност, ограђујући се од односа који су до тада постојали. И човек који се прихвата тога да надахне другог на стваралачку веру – без обзира на то да ли је у питању дете или одрастао човек, друштво или црквена заједница – мора да буде спреман на то да ће се овај окренути од њега. Он мора да испита своју веру у човека управо у овом тренутку, не посумњавши, не поколебавши се, не окренувши се, већ прихвативши као радосно откриће чињеницу да почиње да узраста самостално биће и да човек, који је до тада зависио од њега, макар од његовог поверења и вере у њега, сад губи ову зависност. И ако човек који је прво надахнуо другог, подаривши му своју веру, буде умео да остане у вери онда кад се на неко време покаже сувишним, у овом процесу формирања, ако буде умео да се одрекне насиља власти, убеђивања, или чак меког – а понекад тако суровог! – насиља љубави, и сам ће постати човек у потпуном смислу речи или у сваком случају, у потпунијем смислу речи.

Дакле, испоставља се да за то да би човек веровао у другог човека треба да верује смело и стваралачки и у самог себе, и да ако не верујемо у саме себе, ако не верујемо у оне дубине из којих може да израсте непојамно велико, не

можемо ни другоме да подаримо слободу, која му дозвољава да постане оно што јесте – неочекиван и несазнатив човек, који ће дати нови допринос – не онај прописани, већ лични, сопствени и стваралачки – животу друштва и судбини човечанства.

Као што сам већ говорио, не можемо да верујемо у другог човека ако не верујемо у себе саме. И поставља се питање: шта је то вера у себе? Професионално, овоземаљски, већина људи ће одговорити: веровати у себе значи бити сигуран у то да ако напрегнеш своју вољу и сабереш све снаге ума, можеш да оствариш све – наравно, у границама могућег... Оваква вера у себе се негде граничи са самоувереношћу, лако у њу прелази, и на крају, то није вера у себе, већ увереност у то да ће околина попустити под нашим притиском; у извесном смислу то је сигурност у то да ћу имати довољно снаге да сломим и променим људе који су у мојој околини или околности на које наилазим.

Права вера у себе јесте сигурност у то да у мени постоји нешто што не знам, што ја сам не могу да појмим, што може да се открива и да дође до извесне мере пуноте и савршенства. Самоувереност се заснива на познавању себе, можда на извесној преувеличаној оцени себе; а вери није потребна било каква самооцена, зато што је њен предмет управо тајна човека. Кад говорим о тајни човека, не желим да кажем да у сваком човеку постоји нешто скривено, већ то да је сав човек потпуна динамика, потпуни живот, потпуно кретање и настајање и да ни у једном тренутку ни сам човек нити било ко други не могу то да замрзну, да зауставе ову динамику како би се у њу загледали; динамика се не може подврћи замрзавању: човек је динамичан све време и увек.

Дакле, вера у човека, у самог себе – јесте вера у то да у мени, да у сваком човеку, постоји непобедива динамика живота и да је једино што може да омете ову динамику да се оствари и оприсутни у реалности – мој кукавичлук, моја неодлучност, а нипошто нису околности у којима се налазим. Околности, ма какве биле, добре или рђаве, ма како сурове биле, ма колико биле усмерене на то да сломе човека, представљају само повод за то да се унутрашња, стваралачка динамика, изрази на нов начин, другачије, неочекивано – али свеједно: да се изрази и ништа друго. Вера у себе јесте увереност у ову унутрашњу, стваралачку и на крају крајева, победничку динамику. Вера у себе због тога садржи увереност у то да у сваком човеку, и у мени између осталих, постоји област која је за мене самог неухватљива; и да ћу, пошто из дана у дан будем оно што јесам, што је могуће савршеније, колико је могуће искреније и истинитије, часније, смелије и пожртвованије, на крају крајева, откривати и покретати стално нове и нове снаге, које ништа не може да задржи.

Међутим, ово није слепи процес, у овоме треба да постоји вид; човек у свом настанку такође треба да посматра себе – не кукавички, не са узнемиренешћу, он не треба да поставља себи питање: „Да ли сам ја онај ко на крају треба да постанем или желим да будем?..” – већ са живим интересовањем, као посматрач који прати процес, узима га у обзир и покушава да употреби,

Борис Едвардович Блум, отац

Ксенија Николајевна Скрјабина, мајка

примени и дода све што сада улази у његово видно поље. Ово значи да човек мора да се научи да послуша себе, пре свега, глас своје савести, ону истину која у њему постоји, зато што ако је глас савести, глас истине угушен, он никако и никада неће моћи да буде замењен ни законитошћу, ни условношћу, ни људским правилима. Даље човек треба да послуша глас живота, оно чему га живот учи: живот појединца који се налази поред њега, живот друштва, живот народа, живот човечанства, биолошки живот. И на крају, верник несумњиво треба да послуша глас Самог Бога, који је изражен у Светом Писму, који звучи гласније, истинитије и истинскије него његова сопствена савест.

Све ово му омогућава да открије у себи ове дубине послушајући и загледајући се, и да их примени у животу. У овом процесу човек мора, као што сам већ говорио, да прикупи веома много смелости, веома много храбрости, зато што је овај процес борба живота против учмалости, борба стваралаштва против свега што убија стваралаштво, борба савести против онога што противречи савести, борба која покушава да гради живот.

Ово захтева смелост – да; али уједно и огромно смирење и послушање; не у том смислу да морамо да се потчињавамо, већ у смислу да треба смирено и послушно да се препустимо закону живота и да будемо спремни да живимо чак и по цену наше смрти. Ово може да изгледа као чудна и бесмислена изјава, али у устима верника она није ни чудна ни бесмислена, зато што живот за свој идеал може да положи само онај ко верује у живот и не верује у победу смрти; онај ко верује да побеђује живот и да смрт никада неће победити; ко може да воли свом душом, свим срцем, свом вољом, свим телом својим. Само онај човек у којем је живот победио смрт може да да свој живот примивши формалну побеђеност, сломљеност и смрт, али знајући да

је суштински – победио. Једном приликом је пронађен натпис на Шлисел-буршкој тамници: „Са Христом смо и у затвору слободни, без Њега је и на слободи затвор.” Ево, овај контраст победоносног живота и формалне смрти представља карактеристичну црту, истинску веру човека у себе – не самоувереност, већ веру у непобедиву динамику живота, чије је коначно име – Бог.

ВЕРА И НАУЧНО ИСТРАЖИВАЊЕ. СУМЊА.

ИСТИНА И ЊЕНЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ. ВЕРА И ИСКУСТВО.

Сад поново желим да говорим о вери, међутим, с потпуно другачије тачке гледишта у односу на прошли пут. Више се нећу додицати теме о вери у човека, већ желим да кажем нешто о вери научника у науку.

Ово изгледа чудно; међутим, научник не би могао да створи ништа кад не би имао веру, као што је дефинише Свето Писмо (ма како то неочекивано било за неверујућег): као увереност у невидљиве ствари [*иошврда ствари невидљивих*] (Јевр. 11, 1). Све научно истраживање и све расположење научника, усмерени су управо на невидљиве ствари. Око нас је читав свет, за нас још увек тајанствен; много нам је у њему познато, још више треба да буде откривено. Дакле, оно што треба да буде откривено и јесте оно невидљиво у које је научник сигуран; он је сигуран да оно постоји, да негде постоји нешто што треба и може да се открије. И зато се сваки научни рад и свако истраживање заснивају на вери, на уверености да се оно што је невидљиво, још не докучено – може докучити и открити.

А осим тога, научно истраживање се такође базира на нади, односно на предокушају, на радосном и напетом очекивању открића које ће бити начињено, уз увереност у то да има шта да се открије; и тако и нада научника и његово надахнуће указују на веру. Веома је важно да човек стекне јасну представу о овоме зато што се вера не односи само на Бога. Већ сам, чини се довољно објаснио да се она односи и на човека, - али се такође односи и на сав стваралачки рад научника: без вере научник не би кренуо у истраживање, не би се имало шта, с његове тачке гледишта, истраживати.

Међутим, овде, чини ми се, треба направити разлику, која је веома важна, између реалности и истине, између сумње и тупе самоуверености. Ради се о томе што је око нас читав свет, као што сам већ рекао, тајанствен, дубок и разгранат, у којем је много већ откривено и још, можда више, треба да буде пронађено, откривено. То је реалност. За верника ова реалност у себе укључује и Бога. За неверујућег је то само материјална реалност, али она је свеједно, исто као и за верника – предмет истраживања. Сваки пут кад долазимо до неког открића ми га додајемо ризници онога што знамо; међутим (исто као и у животу) не може се просто поседовати бесконачна количина неповезаних чињеница – њих треба сјединити неком логичком везом, уредити у неке теорије, хипотезе, у неке, како се данас каже на Западу, „моделе”, то јест структуре, које омогућавају да се на изванредан начин одједном види тоталитет неког предмета. Сваки пут кад ово чинимо ми

изражавамо неку истину која се односи на реалност; и кажемо да, пошто је реалност извесна, она постоји. Међутим, научник зна да је истина, односно оно што он може да каже о реалности, увек приближна; она се никад не поклапа са самом реалношћу; то је привремени покушај да се изрази реалност. Притом научник зна да све чињенице које су сакупљене у једну целовиту слику, као чињенице припадају реалности; а начин на који су међу собом груписане подлеже извесној сумњи. И прави, добар научник у тренутку кад је створио или теорију или слику света, или поглед на свет, одмах овоме прилази критички, односно систематски ставља на њих знак питања, у крајњој линији, сумња у њих. Међутим, предмет његове сумње, разуме се, није реалност, која се не мења услед његових сумњи. Он не доводи у питање саму реалност, већ своју представу о њој и то како је њему пошло за руком да је изрази.

Значи, ова сумња, овај покушај, ова жеља и намера да се доведе у питање слика света коју је он данас створио, управо и покрећу науку. Притом је у научнику ова сумња систематска: чим је створио у извесној мери складну слику или теорију, он одмах поставља питање: које логичке грешке у њој постоје? Да ли он сам може у њој да открије нешто што не дозвољава да се ова теорија или начин размишљања прихвате? А ако он сам или други не налазе у њој логичку, структурну грешку, он с радошћу креће у даље истраживање, које ће ову његову слику о свету обавезно довести у питање у тренутку кад у реалности која га окружује открије нову, неочекивану чињеницу, која се не уклапа ни у какве оквире његове представе. Међутим, уместо да се тога плаши, он је оптимистички, радосно, прихвата. Сумње научника су у овом смислу пуне смелог оптимизма, зато што се он не бори за то да његова теорија остане неприкосновена или да његово гледање на свет остане непромењиво. Он се бори за то да реалност све дубље, све истинскије и све тачније, нађе свој израз.

Дакле, у представи научника постоји стваралачки однос између, с једне стране, реалности – односно свега што постоји, њему познатог и непознатог, истине или истина; свега што је већ пронађено и што је нашло свој интелектуални и технички израз, и, с друге стране, сумње; зато што сваки пут кад сумња подрива увереност (тачније, самоувереност, одсуство критичког приступа у научнику), сваки пут кад она доводи у питање оно што је он структурно већ изразио, она му отвара могућност да чини нова открића. Веома је важно да ово запамтимо, зато што се сав научни рад заснива на вери надахнутој надом, и уједно, он се покреће стваралачком, смелом и оптимистичком сумњом. Човек прераста себе како би потпуније и дубље открио реалност која га окружује.

Има различитих истина. Већ сам указивао на то да истине представљају израз оне реалности коју истражујемо, притом изражавање ове реалности бива статичко или динамичко, али се реалност увек изражава у односу на неке координате, које су уткане у нас или у живот који нас окружује.

Статички ми изражавамо веома много. У извесном тренутку откривамо чињеницу и бележимо је. Неке чињенице се могу забележити: може се говорити о стени; могу се, на пример, у географији, описивати непроменљиве чињенице. Међутим, појаве се могу изразити само динамички; појаве се увек налазе у извесном процесу, а ми углавном говоримо о појавама, а не о предметима који пред нама стоје као стена – па чак и стена постепено мења свој облик. Кад примењујемо чисто статичке методе на динамичке предмете, ми с једне стране говоримо нешто што одговара реалности, а с друге стране, ову реалност безнадежно изврћемо. Ово желим да објасним на једном примеру.

Постоји слика француског уметника Жерикоа „Трка у Епсому”. Као што казује назив, видимо коње који јуре кроз поље; видимо их у покрету; на изванредан начин доживљавамо њихово галопирање; међутим, ако покушамо да упоредимо слику Жерикоа с фотографијом, открићемо да никада никакви коњи не јуре у таквом галопу. У чему је ствар? Ево у чему: Жерико је желео да нам пренесе осећај галоба и успео је то да учини, међутим, на уштрб анатомске истине. С друге стране, кретање се може забележити – на пример, може се фотографисати – најимпресивнији моменат може се претворити у комичан (као што се човек у најбитнијем моменту свог живота може начинити смешним). Замрзнуто кретање је лаж; кретање које изражавамо као кретање не одговара у потпуности ономе како се оно одвија.

И зато сваки пут кад говоримо о истини, без обзира на то да ли је она филозофска, религијска или научна, морамо да рачунамо на то да или замрзавамо кретање или на изванредан начин нетачно изражавамо анатомску, структурну, непокретну стварност. И притом ово увек чинимо с ове или оне тачке гледишта: као прво, у границама категорија нашег разума; као друго, у границама нашег језика, а као треће, понекад (али не тако често), у границама наших уобичајених представа.

Ово могу да објасним примером, који се може учинити смешним, али он има извесну људску дубину. Један мисионар ми је причао како га је свештеник-црнац пре проповеди представљао својој парохији, окупљеним верницима. Мисионар је био белац, верници су били црнци. И свештеник им је рекао: „Немојте да вас збуњује то што је он бео као ђаво, душа му је исто тако црна као наша.” Ми бисмо рекли обрнуто; он је изразио извесну истину са своје тачке гледишта. Исто ово стално чинимо и у науци, и у философији; не можемо да говоримо без унапред одређене тачке гледишта; не можемо да говоримо другачије осим с неке тачке гледишта. Међутим, ова тачка гледишта такође треба да постане у извесном тренутку предмет сумње, она мора бити доведена у питање, зато што ће истина коју изражавамо с одређене тачке гледишта већ постати лаж.

У устима верника може да изгледа чудно тврдња – с таквим надахнућем, с таквом увереношћу, – да човек има права на сумњу; у ствари, то је само други начин да се изрази мисао коју сви ми прихватимо: да човек треба да буде

поштен до краја, да буде поштен безусловно, са спремношћу да самог себе доведе у питање, да доведе у питање своја убеђења. Ово се може учинити ако верујемо да постоји нешто постојано, што представља предмет нашег истраживања. Човек се плаши сумње само онда кад му се чини да се, ако се поколеба слика о животу коју је већ створио, усколебава сва реалност, да све губи тачку ослонца и да он више нема на чему да стоји. Човек мора имати савест и смелост да стално доводи у питање све своје тачке гледишта, своју целокупну слику о свету, све што је већ открио у животу – у име свог тражења онога што заиста јесте, а не спокоја и „сигурности”.

Ово је изузетно важно у научном истраживању; ово је изузетно важно у филозофском мишљењу; и ово није ништа мање важно у религиозном искуству. Не можемо да надрастемо ограниченост данашњег дана ако се бојимо да доведемо у питање његов садржај. У духовном смислу, један од писаца из IV века, свети Григорије Нисијски, је говорио да смо, ако створимо потпуну, целовиту слику свега што смо сазнали о Богу из Светог Писма, из Божанског Откривења, из искуства светаца, и уобразимо да нам ова слика даје представу о Богу – створили идола, и више нисмо у стању да познамо истинског Живог Бога, Који је сав динамика и живот. Исто ово се може рећи за филозофска гледишта: чим филозофско гледиште постане апсолутна истина, чим не може бити доведено у питање, то значи да човек више не верује ни у прогрес, ни у могућност продубљивања, већ да живи као да се окренуо уназад, гледајући оно што је некада било речено, откривено, проглашено за непоколебиву истину, као да гледати напред нема смисла, као да је опасно! Као да треба гледати само уназад, да се не изгуби из вида оно што је некада неко рекао, колектив или појединац. Ово је кукавичлук пред животом, то је страх од истине, то је негирање разгранатости и дубине саме реалности. И оно што сад говорим о науци, о филозофији, може се такође рећи о теистичком погледу на свет – не у смислу да се Бог мења, већ у смислу да можемо с огромном радошћу и надахнућем да пролазимо поред наших детињих, младићких представа, представа које још нису сазреле да израсту у нову меру познања Живог Бога, Који се не може до краја изразити било каквим сликама, било каквим дефиницијама.

Каква је радост то што је човек тако велики, што може себе да надрасте, и што је човечанство тако велико, да једна генерација, смењујући другу, добија наслеђе од прошле и не постаје њен заробљеник и роб, већ на основу онога што је некада било откривено људским искуством и интелектом, може да надрасте себе и да стаса у нешто потпуно ново, тако да живот из низа статичких стања заиста израста у потпуну динамику, у стваралаштво и у радост.

Онај однос према животу, она унутрашња поставка коју називамо вером, односно радосна, стваралачка увереност и равнотежа, која истовремено садржи и тајну, и сумњу, представља једну од највећих радости у човековом животу. И чини ми се да ова радост потиче из различитих извора, она се заснива на различитим узроцима.

Као прво, човек који се смело, храбро и стваралачки загледа у живот, у човека испред себе, у друштво у којем се налази, у природу, у живот у целини, у историју, - овакав човек се на плаши да стане очи у очи са стварношћу, он надраста, превладава ону мртву равнотежу и беживотност од које многи толико пате, зато што немају довољно одлучности да се вину у област непознатог. Ово потиче од страха, од немоћи, од малодушности. И онај тренутак кад одједном одлучимо да са свом смелошћу, да са свом својом стваралачком силом, уђемо у област непознатог, да станемо пред њега очи у очи, представља моменат кад се одједном сабирају све наше унутрашње снаге и разгорева се радост. И ова радост је могућа само сразмерно томе како у нама расте неустрашивост.

Говорио сам о вери у човека, о вери научника у науку; и у једном и у другом случају вера се састоји у томе да је човек потпуно сигуран да мрак и неизвесност који га плаше негде у себи садрже откровење и смисао, да сам хаос који је пред њим може одједном да обасја нека светлост, коју називамо смислом, и да то може да постане макар првобитна, делимична хармонија.

Међутим, ова увереност истовремено не укида сам проблем; неустрашивост је свеједно потребна зато што треба веома много храбрости да би се поверовало у човека: човек је понекад врло страшан.

И последње што радосћу обасјава област вере чак и тамо где је она толико испуњена сумњом, где се у питање доводе сам човек који верује, његова убеђења, сама његова веровања, - последњи извор радости представља нада, односно опет, стваралачки, смели, ликујући предокушај тога да ће светлост обасјати мрак, да ће се хаос одједном открити као хармонија, да ће се бесмисленост открити као смисао. Дакле, у овом динамичком смислу човек који почиње да трага, који почиње да налази, осећа да живи, уместо да буде мртав, и одједном се испоставља да је жив; не само у својој делатности, не само у својим манифестацијама, већ да је жив до самог корена свог бића, у извесној свести да у њему кључа живот; и да тај моћан, дубоки живот, који се одједном у њему открио, обухвата читав свет: и човека, и све остало, од микроскопског до најнепојамније великог. И овде сумња не плаши, зато што се, као што сам већ говорио, сумња не односи на предмет истраживања, не односи се на природу, на човека, на Бога, већ на то како сам их ја до сада замишљао. И с каквом радосћу, с каквом смелошћу и с каквом ликујућом надом човек открива да се сав он доводи у питање: да га у питање доводи човек који је пред њим; да га у питање доводи природа и друштвени живот; да га у питање доводи Бог. Зато што се у питање не доводе само наша уверења, већ сам човек – његово поштење, његова смелост, његова ваљаност. Све ово је захтев који, понављам, пред њега поставља свет што га окружује: човек, друштво, наука.

Дакле, у овом поређењу објективног, које од нас захтева максималну ваљаност, максимално поштење, максималну унутрашњу и спољашњу истину, разгорева се таква радост вере, која се не може достићи ни на који други начин.

Ово видимо у научнику који свом својом душом, свим умом, свом смелашћу својом (зато што много може бити откривено само с великим физичким ризиком) покушава да освоји истину; у ономе ко ради међу људима, среће их насамом, очи у очи, загледа се у очи човека који ће му поставити можда последње, одлучујуће питање; у човека који је погружен у друштвену делатност и који треба да стоји пред лицем друштва са свом одговорношћу, али такође – и ништа мање – пред људском истином.

Ево одакле се рађа смела, ликујућа радост вере; и ово је, понављам, доступно сваком: ова вера и овај приступ представљају почетак сваког стваралачког живота. За верујућег ова радост почива, на крају крајева, у Самом Богу, Који јесте Онај Ко је све створио – и мене и све што се око мене налази, и сваког човека; за Којег све: и материјално, и духовно, и душевно, и човек, и друштво, и наука, и природа, и уметност, - све има смисао и значење за настајање човека, и Који је као последњи, дубински, динамички импулс, који захтева од мене да се откријем, да разумем, да се сретнем лицем у лице, да бих у овој смелости вере стекао ново знање, нову пуноту живота и нову пуноту вере. Желео бих да у следећим беседама говорим о вери у Бога. Већ сам речима Светог Писма веру дефинисао као увереност у невидљиве ствари. Међутим, где можемо наћи ову увереност?

Кад говоримо о вери у човека, о вери у науку, о вери у наше свакодневно искуство, ми говоримо о нечем конкретном, што изгледа потпуно рационално. Ова вера представља резултат непосредног, свакодневног искуства: срећем човека, прво се према њему односим као према формалној чињеници или догађају у мом животу, постепено откривам у њему нове дубине и уверавам се у то да је човек заиста дубок, да је оно што могу одмах да ухватим – веома површно, премда нам и ово уз извесно животно искуство помаже да откопамо његове дубине: израз очију или звук човековог гласа могу веома много да нам кажу о њему. Човек својим присуством поставља питање: шта је у њему површно, шта се може одмах ухватити, а шта је невидљиво, што представља у ширем смислу речи област вере.

Даље општење с човеком продубљује ово поимање вере у њега тиме што човек понекад поступа супротно ономе што од њега очекујемо. Његови поступци нам могу изгледати чудни, неочекивани и противречни. И тада можемо да му поверујемо – да поверујемо у њега, да сматрамо да немамо све податке како бисмо донели суд о њему, а да ипак можемо да га сматрамо племенитим и васпитаним човеком, чак и ако нам оно што је он учинио изгледа чудно, ако се не поклапа са сликом коју смо створили о њему.

Исто овако се може говорити о вери у свет који нас окружује, односно о дубокој уверености у то да осим видљивог, осим онога што је наука већ истражила и открила, постоје огромне могућности за нова открића и нова познања. Ово је једноставно, у извесном смислу, зато што нам и свет и човек постављају питање. Међутим, Бог као да и не поставља питање зато што је Он невидљив, Он до извесног тренутка у нашем животу остаје непојаман

[несазнатив], остаје изван нашег искуства. Откуда у човеку може да се појави жеља да крене у потрагу за Богом? Да једноставно постави и само питање о томе да ли Бог постоји?

Разуме се, први одговор који се намеће је веома примитиван и прецизан: примитиван човек ће приписивати Богу све оно што не може да објасни својим свакодневним искуством или својим људским разумом. Међутим, ово се брзо показује као недовољно. Савремени човек не може овако да поставља питање. Нико од верника, ко има иоле разуман и темељан приступ својој вери, неће користити Бога као изговор, неће користити Бога као закрпу, неће користити појам о Богу као објашњење за оно што не схвата – за необјашњиво. Бог се, напротив, у савременој свести за верника управо не издваја као објашњење, већ као независна чињеница. Без обзира на то да ли Он нешто може или не може, без обзира на то да ли се Њиме може или не може објаснити ово или оно – Он постоји. И за верника је важна управо ова чињеница Његовог постојања и то што је унутар свог животног искуства верник убеђен да с Њим може да уђе у неко општење, да се Он до извесне мере може познати, да између Бога и верника постоји нешто заједничко.

Управо тада се човек замишља над питањем: одакле у човеку може да се појави жеља да постави ово питање о Богу? Одакле само питање? И желео бих да кажем нешто управо на ову тему.

Неколико пута сам употребио реч „искуство”. Шта то значи? То значи нешто веома једноставно. Ми говоримо о искуству живота, говоримо о животном искуству, говоримо о нашем личном искуству патње, радости или љубави. У овом смислу треба схватати и верско искуство. То је скуп свега онога што је човек у току протеклих година доживео у вези с одређеном темом, коју називамо Бог. То могу бити тренуци некаквог молитвеног озарења; тренуци кад нам одједном свет који нас окружује изгледа другачије; тренуци кад се бесмислица обасјава неком светлошћу и изненада стиче склад. У хришћанском животу ово може бити моменат кад се човек причести Светим Тајнама и кад на необјашњив, непојаман начин открије да је ступио у везу с неком реалношћу, са стварношћу коју до тада није знао. Ево о чему говорим кад говорим о религиозном искуству.

Ово није обавезно потресно, запањујуће искуство. То може бити нешто што настаје постепено и мирно, што расте тихо и дубоко. То такође може бити и веома потресан догађај у људском животу. Углавном се с верским искуством срећемо преко човека. То може бити сусрет лицем у лице с човеком, то могу бити његове речи упућене мени или другим људима у мом присуству. То може бити људска реч, написана, забележена у рукопису или у књизи. На овај или онај начин ово искуство започиње, углавном, од неког сведока, од некога ко мени или у мом присуству каже: „Ја поуздано знам да ово или оно постоји.”

Ово се, разуме се, не односи само на верско искуство. Већи део нашег знања, без обзира да ли је оно из области физике, хемије, биологије или историје,

стечен је управо на овај начин. Неки сведоци, чије речи нам се чине убедљивима или довољно поузданима, учиниле су да до наше свести допре да ово или оно представља чињеницу живота. Међутим, наш однос према овим чињеницама, према овим сведочанствима бива различит. Има ствари које ми знамо непосредно на основу личног искуства. Мајка зна шта је материнска љубав. Нико осим мајке нема непосредно поимање овога. О овоме се може говорити на основу сведочанства мајке, на основу посматрања – али изнутра то може да зна само мајка. Постоје ствари које знамо зато што заједно с другима делимо неко свакодневно искуство, које једни имају у већој, а други у мањој мери. И ова мала мера искуства која ми припада, дозвољава ми да прихватим искуство других људи који су богатији од мене.

На крају, постоје ствари које доживљавамо на основу искуства ретких сведока, неких генија, неких истакнутих људи, којима имамо право да верујемо зато што су савесни, зато што су довољно велики за то, зато што имамо неке податке на основу којих можемо имати поверења у њих. Ово искуство дословно припада њима, а ми га поседујемо по чувењу, али можемо да узрастемо до овог искуства.

Овакво је искуство, на пример, великог уметника, великог музичара, које се огледа, у крајњој линији, у уметничком делу, у музици. Искуство од којег он полази, његов доживљај је ван граница већине од нас, али на изванредан начин допире до нас. На овој констатацији желим да се нешто подробније задржим у следећој беседи и да покажем на који начин први сусрет с вером може да се догоди кроз човека: или кроз говорника којег је човек срео, или кроз онога ко је написао реч сведочанства.

У прошлој беседи сам говорио о томе да вера у Бога допире до нас путем сведочанства; да увек човек чини да до наше свести допре могућност тога да Бог постоји, човек пред нас износи ово питање. Сада бих желео да се мало задржим на различитим типовима сведочанства.

Говорио сам о томе да се може сведочити о свом личном доживљеном искуству; може се сведочити о искуству које припада друштву, оној заједници и колективу, којем ми сами припадамо: ми делимично делимо ово искуство, али га не поседујемо у целини. И на крају, до нас може да допре искуство човека који је толико изванредан да ми само крајичком свести можемо да се дотакнемо ивице његовог искуства.

И о овим стварима бих сад хтео нешто да кажем. Где се завршава искуство и почиње вера? Ако се говори о томе да се вера заснива на искуству, по чему се она од њега разликује? Постоји у делима древног Оца Цркве, светог Макарија Великог, који је живео у Египатској пустињи у IV веку, једно изванредно место на којем он покушава да открије управо онај тренутак кад се искуство претвара у веру. Он говори о веома дубоком, потресном искуству приближавања Богу у молитви, које је њему и другим подвижницима познато или које поседују. Он каже да се у тренутку дубоке молитве човек одвезује од спознаје свега земаљског, престаје чак да буде свестан себе, доживљава само

страх пун свете побожности, љубав, поклоњење, радост и тријумф због сусрета с Богом Који на известан начин прожима сву његову свест, све његове доживљаје, цело његово тело, не остављајући било какву могућност човеку да почне да се диви себи или да прати оно што се с њим дешава. И док се ово изузетно дубоко и потресно искуство дешава, наравно, човек не зна шта се с њим догађа. Ово се, разуме се, не односи само на религијско искуство; постоје тренуци у животу кад нас неко искуство, доживљај или догађај, тако обузму, тако потресу, да не можемо да се сетимо себе и не можемо да се осврнемо. Тако бива у тренутку аутомобилске несреће; тако бива у тренутку радости која нас потреса до сржи, или несреће и очајања који прожимају наше срце.

Средина 1950-их

Међутим, вратимо се искуству светог Макарија: он каже да човек, док је у границама овог искуства, не може да буде свестан ничега осим Бога. Међутим, у извесном тренутку Бог као да се удаљава од њега; човек се налази у положају (ово је, чини ми се, веома лепа слика) малог чамца, лађице коју море, повлачећи се с обале, оставља на песку. Пре свега неколико секунди овај чун се љуљао на таласима; сада мирно стоји на земљи. Ево, то је тренутак кад човека више не носи искуство, иако искуство и доживљај још пламте, још трепте; кад је човек још апсолутно сигуран у реалност овог искуства, које међутим, актуелно, у датом тренутку, не доживљава – овај тренутак и јесте она граница кад се искуство претвара у веру, у увереност. И човек с пуним правом може да настави да живи и да говори: „Ја сам то доживео и знам шта је то.” То може бити религијско искуство, страх, радост или несрећа; они су престали да одзвањају у њему, повукли су се, али се у човеку више неће пољубати сигурност у то да они постоје.

Ево где можемо да ухватимо прелазак из искуства у веру; и о оваквој вери човек може да говори с апсолутном, пламеном увереношћу, може да говори с убеђењем, зато што говори о ономе што сам зна, што је познао до сржи, готово до бола.

Међутим, ми припадамо заједници, човечанству, око нас има људи, ми не исцрпљујемо собом било какво људско искуство, укључујући и религијско; имамо веома много заједничког с људима поред којих се налазимо, али ово искуство је сваки човек доживео нешто другачије: код једних га има више, код других мање; и зато што општимо међусобно, зато што представљамо једну целину, искуство једних постаје искуство других; исто као што позна-

ње лепоте и истине постаје удео целог човечанства кроз једног човека, који је умео да их доживи с максималном снагом и да их изрази с максималном лепотом и уверљивошћу.

Ево, о овој другој области вере такође можемо да говоримо, али треба да говоримо с великим опрезом, указујући на то да се ево овде завршава моје лично искуство, а ево овде надрастам своје лично искуство у саборности, у општењу с оном групом људи којој припадам. Овакво је било искуство апостола, које је дошло до нас. Апостол Јован каже: „Ми сведочимо о ономе што су наше очи виделе, што су наше уши чуле, што смо опипали сопственим рукама” (1 Јн. 1, 1). Да, пошто имамо делимично искуство које је сродно њиховом искуству можемо да поверујемо у њихово тачније, шире искуство.

И на крају, као што сам већ говорио, постоје генији духа, генији интелекта, генији уметности, који доживљавају и могу да изразе у музици, у уметности, у научном прозрењу оно што обичан човек не може да изрази, али им ми верујемо, зато што осећамо уверљивост њихових речи, зато што ове речи допиру до наше душе, до наше свести као истина, као правда, зато што с њима већ општитемо у искуству, иако њихово искуство превазилази наше. Такве су, на пример, Христове речи. У Јеванђељу по Јовану читамо да Спаситељ Христос каже: „Бога нико није видео, али Син Божји, Који је у наручју Очевог, Он га објави” (Јн. 1,1 8). Ми не прихватимо Његово искуство зато што Он говори о нечему о чему ми немамо никаквог појма, већ зато што имамо друге основе да верујемо Његовим речима; и ми прихватимо ову Његову реч, која је за нас можда још увек непојамна, зато што је оно друго, што је Он рекао, у границама нашег искуства правда и истина, и откровење.

Ево на који начин кроз човека до нас може да допре вера или, у сваком случају, може да буде постављено питање; нећемо обавезно одмах поверовати, али пошто смо сусрели овог човека и ово сведочанство, - пошто је његово сведочанство, тачније, сведочанство његове личности уверљиво – можемо или да прихватимо његово сведочанство и да кажемо себи: овај човек то заиста зна, потрудићу се да допрем до његовог искуства; или да одмах на основу предрасуде, мисли с предумишљајем, одгурнемо човека, збацимо га са свог пута и кажемо: оно што је ван граница мог искуства је бунцање; овај човек је луд, треба га одстранити. Овако човек од науке не поступа, тако поступа само безумник.

БОГ – ТВОРАЦ И ЊЕГОВА ОДГОВОРНОСТ. ОВАПЛОЌЕЊЕ И ИСКУПЉЕЊЕ. ЉУБАВ ПРЕМА СЕБИ КАО СТВАРАЛАШТВО.

Чини ми се да сам већ узгред поменуо да вера и поверење постављају питање о одговорности онога у кога човек има поверење. Међутим, ретко се говори о одговорности Бога према свету који је Он створио; истовремено, то је основна тешкоћа с којом се срећу не само неверујући [атеисти], већ понекад и верујући. Какав положај Бог заузима у односу на свет који је створио – без питања, без учествовања овог света – и који се миленијумима налази

у тако трагичном, понекад мучном стању? Зар се све своди на то да је Бог једностраним чином Своје воље извео у биће цео космос и да ће се једном поново срести с њим лицем у лице, али сад не као Творац, већ као Судија? Где је онда истина, где је правичност? Где је могућност за космос да оствари себе пред лицем строгог, суровог Бога и у Његовом одсуству? Желео бих да кажем неколико речи на ову тему.

Као прво, нешто о стварању. Бог је за верника заиста Творац света. Међутим, чин стварања није тако једноставан као што изгледа. Он се не састоји у томе да свемогући Бог због нечега, због нама непознатих разлога, одлучује да створи цео свет и да затим прати његов развој и чека тренутак последњег Суда. Ово изгледа скоро као експеримент: шта ће испасти? Међутим, није тако. У основи стваралачког чина Божијег је нешто много више. Бог ствара овај свет и истовремено га позива на такву пуноту битија [егзистенције], која се садржи у томе да се све подели с Богом, да се учествује у Његовој вечности, у Његовом животу; како апостоли кажу у својим посланицама, циљ творевине је за човека да постане причасник саме Божанске природе (2 Петр. 1, 4), а за свет да дође до таквог стања кад ће Бог бити све у свему (1 Кор. 15, 28), односно као што топлота, као што огањ прониче у све, и чини свет учесником вечног живота. Ово је у основи; човек је призван на то да постане судеоник у Божијем животу; и Бог, стварајући човека, даје Себе. Он не само да позива на живот неко јадно биће, које ће у свему од Њега зависити; Он позива у битије [постојање] биће које ће стајати лицем у лице с Њим, које је пуноправно; које ће општити с Њим лицем у лице. Међутим, општење у извесном смислу значи самоограничење; стварајући човека, стварајући свет, Бог ставља пред Самог Себе саговорника, којег мора да прихвати онаквим какав јесте и каквим ће себе учинити по својој слободној вољи. У овоме се од стране Бога састоји чин истинске љубави и правичности, веома ретке у нашем искуству.

Јер правичност није оно чиме је често сматрамо, каквом је често видимо: као способност управљања или право награђивања и кажњавања. Правичност почиње у оном тренутку кад ми с ризиком, понекад и с претњом по наш живот, уз ограничење нашег бића, пристајемо на постојање, на динамичко настајање друге личности и кад признајемо да она има право да буде оно што јесте, а не само одраз нашег живота. Овакав је стваралачки чин из перспективе Бога. Бог нас позива у биће, ставља нас пред Себе и нуди нам да све што Он јесте, све, што има, подели с нама; у нашој је власти да прихватимо или да одбијемо. Из перспективе Бога ово је спремност да нам да Себе до краја. Бог нас не ствара чином просте воље, Он нас ствара у чину најдубље, самопрегорне, самопожртвоване љубави. Односи између твари и Бога почињу од љубави. Он нас позива да будемо оно што јесмо лицем у лице с Њим.

Међутим, овим се не завршава однос између Бога и човека. У току миленијума, а можда и милиона година, о којима говоре и Свето Писмо и наука, чо-

век тражи свој пут за настанак, он израста у меру свог људског достојанства. И уједно, човек толико често заборавља своје достојанство, бива ситничав, постаје недостојан и самог себе, а да не говоримо о његовом божанском призивању. А Бог га не оставља. Целокупна историја човечанства говори о томе како човек осећа тајну Божију и како у овој тајни Божијој, како кроз њу, у дубинама ове тајне, налази самог себе, налази своју величину, налази образ или одраз оног човека какав треба да постане на крају. Бог у току целокупне историје говори на разне начине, различитим путевима, кроз људе бистрог ума и чистог срца, кроз просвећене, просветљене људе; говори кроз ужас живота, говори кроз савест, говори кроз лепоту, говори кроз догађаје, позивајући човека да узрасте у пуну меру. Међутим, Он не само да говори; лако је говорити, није тешко позивати, – ништа не кошта захтевати.

Он постаје судеоник у људском животу и у људској трагедији, Он постаје човек; Он се оваплоћује; Бог улази у историју; Бог носи њену тежину; Бог се погружава у наш свет, и овај свет са свом тежином, са свим својим ужасом, смртоносно пада на Његова плећа. У овоме је Божија максимална одговорност за Његову првобитну одлуку, за првобитни чин стварања. Овим Бог Себе као да „оправдава” пред нама. Он није гледалац, Он не стоји по страни; Он улази у епицентар, у трагедију живота и учествује у њему с нама. Овог Бога човек може да прихвати, овог Бога човек може да поштује; Њему може да се препусти, Њему може да буде веран, може да види да овај Бог тако верује у човека, да је такву наду положио у њега, да га је тако заволео до смрти, и то смрти на крсту, да се може за Њим ићи, ма куда да пође: на смрт, на живот. Бог преузима на Себе последњу одговорност за судбину света, спасава свет Христовим оваплоћењем и Његовом крсном смрћу.

А шта ово значи? Због чега смрт једног човека, Исуса Христа, Који је рођен од Дјеве у Витлејему, може да претегне у односу на сав људски грех? Чиме се ова смрт разликује од свих смрти? Она није страшнија од смрти коју су у току миленијума трпели људи, који су се борили за своја убеђења, или људи, који су потпуно обузети догађајима на земљи. Људи су физички патили више него што је Христос патио на крсту; поред Њега су била разапета двојица разбојника, они су умирали истом смрћу као и Он. Зашто њихова смрт нема исти значај као Христова? Због чега је Христос – Спаситељ, а ова два разбојника – нису спаситељи света? Рећи ћете: један од њих је био злочинац, а други се покајао; злочинац, наравно, није могао да спаси ни себе, ни друге, он је само трпео сурову смрт због својих злочина. Нека је тако; а други, који се на крсту променио, који је макар на крају ушао у Царство правичности, истине, љубави, на крају крајева – по чему је његова смрт тако незнатна и по чему је значајна Христова смрт?

Христос је Син Божји, Бог Који је постао човек; међутим, Његова смрт није значајна по томе што у људској плоти умире Сам Бог, зато што по Свом Божанству, као Бог, Он не умире; смрт се дотиче Човека Исуса Христа. У чему су онда ужас, и величина и значај ове смрти? Ево, у чему, како ми се чини.

Кад размишљамо о Христу, Богу Који је постао човек, ми често видимо Његово учествовање у нашој људској судбини, прво у томе што је Он просто постао човек, што је Безгранични био ограничен, што је Вечни ушао у време, што се Бог на тако потпун, савршен начин сјединио с творевином. Даље видимо да је Он ушао у свет који је грешан, у свет страшан, у свет који се отргао од Божанског живота, са свим последицама смртности, глади, отуђености, суровости, са свим оним злом које толико ужасава сваког од нас кад о њему размишљамо, кад га доживљавамо. Све је то истина. Христос је био жедан и гладан, умарао се, патио је, био је окружен мржњом, сретао се с ужасима болести, смрти, немилости и неправедности; припадао је земљи коју су окупирали непријатељски војници, која је трпела понижење – све је то истина; истина је и то да је Он као човек умро на крсту.

Међутим, да ли је Он могао да умре? Јер смрт се у крајњој линији састоји у томе што, одвојивши се од Бога или не укључивши се у Божански живот ми не можемо да поседујемо вечни живот. Ми смо смртни због наше откинутости [одвојености] од Бога. А како је Он могао да умре кад је Он Сам – Бог? Да ли ми узалуд у току Страдалне седмице певамо: „О Животе вечни, како умиреш? Светлости незалазна – како се гасиш?” Како може да умре Онај Ко је Сам Бог? Како може да се подвргне смрти људска плот која је сједињена, која је прожета Божанством? И заиста, свети Максим Исповедник је о томе још давно, у VI веку говорио да је у самој тајни Оваплоћења Исус Христос био ван граница смрти, зато што је био Сам Бог, био је оваплоћени Бог. Како онда Он умире?

Умире зато што прима на Себе безграничну, апсолутну солидарност са човеком. Он узима на Себе судбину човека у његовој одвојености од Бога, у његовој богоостављености, у његовој ништавности. Сетите се Христових речи, најстрашнијег вапаја у историји, који се зачуо с крста: „Боже Мој, Боже Мој, зашто си Ме оставио?” (Мт. 27, 46). Ово је вапај Спаситеља, Који умире на крсту. Како је могао Он, Који је Бог, да изрекне ове речи, које изражавају сву трагедију човечанства, сав ужас и живота и смрти? Ми ово не можемо да објаснимо, да схватимо. Међутим, догодило се то да је у извесном тренутку Христос преузео на Себе једини, коначни ужас људског постојања и егзистенције: губитак Бога, богоостављеност, а то је једина сила која може да убије човека. Он је преузео на Себе судбину грешника, односно човека који је без Бога и због тога је, као сваки грешник, као сваки човек – умро; умро је од губитка Бога; умро је зато што је пожелело да искуси и доживи оно што представља ужасавајућу судбину сваког човека: ужас ограничености временом и простором, губитак вечности, губитак Бога.

Ево због чега је Христова смрт, немогућа и прихваћена слободном вољом, јединствена у целој историји. Бесмртни умире, зато што је пожелело да у свему постане сличан човеку, не поделивши с њим грех. Међутим, како нам у том случају изгледа Бог?! Како је Он велик, каква је Његова љубав?! Како нам изгледају човек и његов значај за Бога?! Јер Христос не пристаје просто

да умре – да умре овом смрћу због љубави према човеку. Ова смрт не обухвата само праведника, само верника, само човека који схвата и зна шта се дешава – она обухвата све: нема безбожника на земљи који је тако доживео богоостављеност и губитак Бога, као што ју је у тренутку смрти искусио Син Божји, Који је постао син Човечији. Тајна Христа садржи у себи сву тајну људског постојања, сав њен ужас и сву њену славу; нико се не налази изван тајне Христа Који спасава. Бог заиста до краја, трагично и величанствено, у безграничном смирењу, даје Себе ради спасења света и овим до краја остварује одговорност Творца за судбину света, који је Он створио Својом вољом и који ће довести до победничког краја, кад ће Га човек заиста познати и постати учесник у Божанском животу, кад ће заиста сва твар бити обухваћена Божанским присуством и заблистати вечном и Божанском славом.

Украјински филозоф Григорије Сковорода је у једном од својих дела рекао да је у животу све изванредно уређено: потребне ствари нису компликоване, а компликоване ствари нису потребне. Наравно, ове речи се могу развити у карикатуру. Међутим, ако се прихвате трезвено, у њима се може видети указивање на то како може да се живи. Ми често успевамо да не живимо зато што прекомерно компликујемо живот. Трудимо се да учинимо немогуће, пролазећи поред могућег. Мислимо да нас је наводно достојно само оно што је тако велико и тако далеко да га никада нећемо достићи. А ако се овај принцип примени на јеванђељске заповести, можемо да нађемо у Јеванђељу, у речима Спаситеља Христа заповест чији је смисао наизглед изванредно једноставан, али од које можемо да почнемо сви ми. То је заповест о томе да треба да волимо ближњег као самог себе (Мк. 12, 31). Ово подразумева да сами себе треба да волимо.

И ево, на овоме бих желео да се задржим; зато што ако нисмо умели себе да волимо, нећемо умети да волимо ни било кога другог. Живот и искуство показују да можемо да дарујемо другима само оно поверење које смо у стању да дамо себи, ону љубав коју можемо да дамо себи итд. Можемо да дамо само оно што имамо. И ако немамо одређени однос према себи, не можемо имати овај однос ни према другима. Без поштовања себе ми ни друге не поштујемо; без љубави према себи – исправно схваћене – не можемо да волимо ни друге.

Наравно, треба схватити шта је љубав према себи. То није љубав грабљиве звери, која сматра да све унаоколо постоји ради ње, која сваког човека сматра потенцијалним пленом, која све околности разматра само с тачке гледишта самог себе: своје користи, свог задовољства итд. Љубав према себи је нешто много веће. Кад некога волиш, желиш му добро; што га више волиш тим веће добро му желиш. Говорим о великом добру, а не о великој количини добра. Вољенима желимо најузвишеније, најсветлије и најрадосније. Не желимо им велику количину магловите, ситне радости; желимо им да узрасту у такву меру да њихова радост буде велика, да у њима постоји пунота живота. Ево, с ове тачке гледишта човек треба да уме да воли и себе.

Једна ствар нам веома смета да волимо себе: а то је што су нам неке ствари у нама самима одвратне, неке нам се не свиђају, неких ствари се стидимо. Ако желимо да почнемо да волимо себе стваралачки, тако да заиста постане људи у пуном смислу ове речи, да остваримо све своје могућности, морамо да прихватимо – макар начелно – све што у нама постоји, не анализирајући оно што нам изгледа лепо или привлачно, већ просто све, без остатка. Христос у једној од Својих прича каже ученицима, који су мислили да треба ишчупати зло, како би остало само добро: „Не, на пољу се коров и пшеница остављају да расту заједно, док не буду могли јасно да се разликују; иначе ћете уз жељу да ишчупате коров сигурно ишчупати и пшеницу” (в. Мт. 13, 24-30).

Тако је и у нама. Понекад у нама постоје својства која сама по себи ни по чему нису добра, али која су засад – једини ослонац у нашем животу. Постоји занимљива прича из Гандијевог живота. Њега су оптуживали због тога што је подстрекивао сиромашне на штрајкове, а то, наводно, није одговарало његовој даљој делатности; и он је дао изванредно објашњење. Рекао је: „Ови људи су били кукавице; ја сам их научио насиљу како би победили кукавичлук; а кад је кукавичлук у њима био побеђен, научио сам их љубави како би победили насиље.”

Тако бива са сваким од нас. У нама постоје својства која нису привлачна, међутим, у дато време она се ничим не могу заменити. Човек који је кукавица с радошћу ће назвати свој кукавичлук кротошћу и смирењем. Ни у ком случају му се не сме дозволити да ово учини. И кад се сами оклизнемо тако што се „префарбамо”, да назовемо кукавичлук смирењем, да назовемо похлепу љубављу, треба да се зауставимо и да кажемо: „Не, не лажи! Буди истинољубив! Зато што оно што ти јеси јесте прави човек, а она лажна слика коју се трудиш да створиш о себи је потпуна лаж, такав не постоји; и зато овај непостојећи човек никад не може да постане нико. Док онај човек који ти јеси, који ти се, можда, чак нимало не свиђа, може да се промени на боље.”

Треба да се односимо према себи као што се уметник односи према материјалу: да узимамо у обзир сва својства овог материјала и да на основу тога одлучујемо шта може да се уради. Као што уметник треба да покаже велико познавање свог материјала и да има представу о томе шта жели да направи од њега, тако и човек, не одбацујући у себи ништа, трезвено, смирено прихватајући себе онаквог какав јесте, треба истовремено да има узвишену представу о Човеку, о ономе што он треба да постане, што треба да буде.

А осим тога – и ово је изузетно важно – потребна је спремност да се човек бори, спремност да побеђује, спремност да ствара ону лепоту коју је замислио или у коју је поверовао. Уметник, осим познавања свог материјала и представе о томе шта жели да учини, треба још да развије у себи и упорност, љубав према раду и техничке способности; све ово захтева огромну дисциплину у уметнику, у сваком ствараоцу – без обзира на то да ли је писац, уметник или вајар, - а исто ово од нас захтева живот. Без дисциплине ништа

не можемо да постигнемо. Међутим, дисциплина може бити различита. То може бити механичко испуњавање неких захтева, а може бити и живо стваралаштво, које захтева да све наше снаге буду концентрисане у једно. Човек се изграђује подвигом, надахнућем и упорним радом; и он треба себе тако да воли, тако да цени, тако да поштује своје људско достојанство како би схватио: нема таквог напора који не би вредело уложити да човек постане достојан свог људског призвања.

Апсолутан услов за љубав је отвореност; у идеалном случају међусобна, међутим, понекад је то отвореност од стране једног човека који воли толико да је то довољно за двоје. Ипак, дешава се да се плашимо отворености. Отворити се значи постати рањив; отворити се значи зависити у својој радости и у својој боли од другог човека. А ово можемо да учинимо само ако у нама има довољно вере у другог човека.

С мајком и бабом. Лондон, 1949.

Вера бива различита. Постоји проста, детиња, чиста, светла вера: поверење, оданост, непознавање зла, неустрашивост због тога што човек никада није искусио суровост, немилосрђе и бол, која се наноси злобно и намерно. Овакво поверење се не може назвати зрелом вером; оно је почетак вере, оно се открива у раним годинама; понекад се она чува у веома чистим и дечјим душама; међутим, у њој нешто недостаје. Да, она открива човека по цену великог страдања, али истовремено не штити другог човека од грешака, зато што ми сносимо одговорност за људе којима се откривамо. С једне стране, они могу да нам нанесу бол и ране (да не говорим о радости коју нам доносе). Међутим, с друге стране, ако се неодговорно препуштамо њиховој власти, у њима може да се открије или не открије све рђаво, може да се не оправда оно светло и велико што постоји у човеку.

Зато поверење није довољно; треба да постоји друга, зрелија вера. Као прво, вера у човека, елементарна, дубока вера у то да у сваком човеку постоје светлост, истина и бесконачне стваралачке могућности за развој; да ако му се помогне, ако се подржи, ако се надахне, онај хаос, који нас често плаши у човеку, може да изнедри звезду. Оваква увереност је увереност у то да у човеку постоји светлост, да постоји истина, и да оне могу да победе. И у овој уверености, у овој вери нема наивности; она расте с искуством, које се гради на познавању самог себе и на познавању живота и људи.

Међутим, на путу ка овоме ми стално долазимо у додир с другима, и други с нама. Долазимо у додир с људима који се налазе у стадијуму формирања,

односно с људима у којима се боре светлост и тама – и понекад се сурово боре. И кад се откривамо у чину вере, морамо унапред да признамо своју рањивост и да пристанемо на њу. Рањивост није обавезно рђаво својство. Рањивост бива горка, тешка: рањено самољубље, осећање увреде и осећање понижености такође припадају овој области рањивости. Међутим, не говори се о љубави, већ о способности човека да буде рањен у срцу – а да не одговара ни горчином, ни мржњом; да опрости, да прихвати, зато што верује да су суровост, издаја, несхватање и неправда - ствари које пролазе, а човек остаје заувек.

Веома је важно пристати на ову рањивост. И умеће да се ова спремност човека да верује до краја и да воли по цену свог живота пронесе до краја, како би не само ти, већ и други, узрастао у пуну меру својих могућности, то је подвиг. То је нешто велико, то је истинско стваралаштво: од човека који се још није остварио, ми остварујемо Човека, ми постајемо оно што можемо да будемо и да постанемо, другом помажемо да постане све оно што је способен да буде. У овоме постоји моменат веома озбиљне одговорности. Обично, кад говоримо о одговорности ми ову реч схватамо као обавезу да рефериремо: мораћу да дам одговор – за своје речи, за своје поступке, за свој живот. Међутим, одговорност се не састоји само у томе. Одговорност се састоји и у способности да се одазовемо човеку, да му одговоримо – љубављу, разумевањем, вером и надом. У овом смислу свака љубав у себи садржи одговорност, одговорност пред тајном човека, одговорност пред његовом будућношћу. И опет, ова одговорност као и свака друга, на пример, грађанска, остварује се по цену нечега.

И ова одговорност у љубави се такође спаја са захтевношћу. Волети љубављу која ослабљује, волети љубављу која све допушта и омогућава човеку да постане све ситнији и ситнији, све суровији и све самољубивији није љубав. То је издаја. Љубав мора бити захтевна. Не у грубом смислу, не онако као што ми често заиста захтевамо од других оно што не пристајемо сами да урадимо, што нам изгледа претерано тешко, оптерећујући их бременима која нисмо у стању или не желимо да носимо. Не, захтевност љубави се огледа пре свега у томе да вољеног човека надахњујемо, да га уверимо у то да је он бесконачно значајан и драгоцен, да у њему постоји све што је неопходно како би израстао у већу меру човечности.

За ово је такође с наше стране потребна непоколебива вера, зато што то није увек очигледно; има момената кад пред нама блесне светозарни образ [лик] могућег човека – и угаси се: живот је угушио најузвишенији порив. Дакле, тада наша вера треба да има вид, наша нада треба да буде огњена, а наша љубав непоколебљива; тада морамо са свом пажњом, са свим искуством да помогнемо човеку да узраста; и само ако тако верујемо, са спремношћу да будемо отворени до крајње рањивости и не захтевајући од другог да буде све што је у стању да буде, имамо право да говоримо о томе да га истински, озбиљно, стваралачки волимо: не ради себе – већ ради њега.

ДИЈАЛОГ О АТЕИЗМУ И ПОСЛЕДЊЕМ СУДУ

БЕСЕДА ОДРЖАНА У ЛЕЊИНГРАДУ (1982); ДОПУЊЕНА
ФРАГМЕНТОМ БЕСЕДЕ ОДРЖАНЕ У МОСКВИ (1974)

РАЗЛИЧИТИ КОРЕНИ АТЕИЗМА. РЕАЛНОСТ И ТАЈНА. ВРЕДНОСТ МАТЕРИЈЕ. ИСКУСТВО БЕЗБОЖНОСТИ. ТЕОДИЦЕЈА.

Мислим да је атеизам као „искуствено знање” неспоразум. Идеолошки атеизам, рецимо философија атеизма, може просто да одговара васпитању које сте стекли, али је приступ кад човек каже: „Ја о Богу ништа не знам, и зато Га не може бити”, - веома примитиван. Могу да будем слеп или глув, да ништа не знам о музици или о видљивом свету, али то не доказује да њега нема. Ово може бити искомпликовано тиме што људи зле воље или људи који су сами заслепљени (има и других разлога, навешћу вам један веома занимљив пример) заклањају другима пут према вери, просто трудећи се да умртве у човеку способност да верује, свдећи веру на неко религиозно стање, док вера треба да обухвата много ширу сферу.

Међутим, понекад човек постаје неверујући [атеиста] зато што је то једина заштита против савести. Сад сам се сетио приче једног паметног, суптилног и образованог свештеника у Паризу. Некада је он био „безбожник”, односно живео је без Бога и сматрао је себе превише културним и напредним да би уопште и размишљао о томе да постане верник. Разговарао је с једним свештеником. Сеоски свештеник без икаквог посебног образовања, који је из Русије доспео у емиграцију, дуго га је слушао и рекао му је две ствари: „Као прво, Саша, није баш толико важно што не верујеш у Бога – Њему се од тога ништа неће десити, али је изванредно то што Бог у тебе верује.” И друго: „А ти, Саша, иди кући и размисли у ком тренутку си и због чега изгубио веру, у ком тренутку ти је постало потребно да Бога нема.”

Саша се вратио кући и почео је да размишља; заинтриговала га је таква формулација питања, такав приступ: он је очекивао мисионарске говоре или инструкције о томе да треба да чита некакве трактате, а уместо тога – иди и поразмисли. И он је, како је сам причао касније, тражио узроке прво у свом образовању на Богословском институту у Паризу, затим на факултету у Русији пре револуције, затим још негде, и никако није могао да их нађе, и дошао је до времена кад је имао шест година. Живео је у једном градићу у Русији, био је симпатичан дечак, ишао је у цркву сваке недеље и сматрао се веома побожним: долазио је, крстио се, стајао на средину цркве напред и молио се Богу. Сваке недеље су му давали по једну копејку, коју је требало да стави у шешир слепог просјака; он ју је стављао и ишао у цркву с осећањем да је учинио добро дело, да је пружио љубав и пажњу – и сад може да оде код Бога чисте савести. Једном је пред Божић, шетајући с мајком по граду, наишао на продавницу у којој се продавао предиван дрвени коњић, који је коштао шест копејки. Замолио је мајку да му га купи, она је одбила, вратио се веома љут. А следеће недеље, кад је ишао у цркву и дошао до просјака, поми-

слио је да ће, ако шест пута не пружи ову копејку, моћи да купи коњића, - и није му дао копејку. Тако је поступио четири пута, а пети пут је помислио: а ако узмем од њега једну копејку, две недеље раније ћу моћи да купим овог коњића. И украо је копејку од слепца. После тога је ушао у храм и осетио је да више не може да стоји напред: шта ако га Бог примети – и отишао је у неки ћошак. Дадилџа и он су се вратили кући и она је испричала родитељима који су били одушевљени: до сада је био мали, стајао је пред Бога; а сад је ушао у себе, његов живот у Богу постаје скривенији, он тражи скривито место где би могао ћутке и созерцатељно да пребива пред Богом (мама је била оптимиста!). А Саша је осећао да ствари стоје лоше и да се од Бога треба крити. И одједном се вратио с факултета његов старији брат, који се тамо прочитао атеистичких брошура, и почео је да му доказује да Бога нема. И Саша ми је причао: „Ухватио сам се за то. Ако Бога нема, уопште није важно то што сам украо ову копејку и што нисам дао још пет копејки.” И тада се у њему родила „безбожност”: учење о томе да Бога нема он је доживео као једини спас против прекора своје савести.

Тако да кад човек каже: „Ја не верујем у Бога”, или кад изјави: „Бога нема!” - не треба увек прилазити с философске тачке гледишта, понекад се може поставити питање: „Одакле то потиче?” Питање се не може увек поставити онако како га је Саша поставио отац Василије, али ако заиста желите да начините нешто од човека, треба да постављате себи питање за питањем како бисте схватили; не схвативши ништа, нећете погодити било какав циљ.

У извесном смислу безбожност је научни неспоразум, то је одбијање истраживања све реалности, то је исто толико ненаучно као рећи: за мене музика не постоји и због тога је нема... Не сме се тако постављати питање невернику, зато што, наравно, постоји превише богат материјал да би се човек преокренуо. Међутим, у суштини, атеизам је недостатак жеље да се прихвати сведочанство макар историје, макар појединих људи који кажу: „Ја знам...” Таквих и међу научницима има много: Павлов, на пример.

– *Међу њим, савесниан научник, уледавши њајну реалности, неће обавезно увидети у њој њајну Самој Боја. Нешто може да осети и човек који не верује у Боја...*

– Видите, ако се он буде удубљивао у своје истраживање и размишљао о ономе о чему сам говорио – да сфера вере није ограничена сфера верника, већ приступ животу, наравно да ће у својим научним истраживањима откривати тајну тварног света, али то помало може да му открије могућност да постави себи друга питања. Мислим да људи који говоре о томе да су, откривши дубоке тајне света, дошли до закључка о томе да Бог мора постојати, стоје на помало нестабилном тлу, зато што можеш да кажеш да си постао верник кад се дотакнеш реалности Бога – или непосредно или преко људи; међутим, такви закључци се не могу доносити просто логички. Знај једног младог човека, веома талентованог, који је био васпитан у духу атеизма. Кад се уписао на факултет, изнајмљивао је собу код једног

интелигентног и образованог верника. Међу њима су започеле бесконачне расправе. Дечко је био млад и неприпремљен, његов газда је био паметан и искусан и потукао га је до ногу. И младић је извукао логички закључак из чињенице да је дијалектички потучен: значи, треба да постанем верник. Изјавио је да је верник, крстио се, студирао је богословље; од њега су људи очекивали велике ствари; и у једном тренутку је изненада схватио да никада није доживео духовно искуство било које врсте, да је донео логичке закључке на основу тога што га је у области логике до ногу потукао паметнији, искуснији и образованији човек.

Овде се поставља тешко питање, зато што увек постоји област где чак ни духовник није до краја сигуран у којој мери овај човек нешто зна или не зна на основу искуства. Међутим, док се у човеку не може открити (док он сам у себи не може да открије) у извесном објективном смислу, да о Богу зна нешто лично, а не по чувењу, не треба журити с његовим крштавањем или примањем у православље. Ми на Западу остављамо људе да буду катихумени управо зато што сам убеђен у следеће: човек негде у границама свог сопственог искуства треба да зна да постоји вечни живот.

– Али само кршћење може у њој да њомине?

– Оно може да помогне, али не може да замени искуство у потпуности. Знам низ случајева кад су англикански или католички свештеници просто говорили неверујућем човеку, који је, наравно, био у мраку, који је био у трагању: „Крсти се и биће ти дата вера.” То је катастрофа, зато што се вера не даје тако; она се даје, али не просто зато што је над човеком извршен обред крштења. Двојицу таквих људи сам познавао и примио у православље, али сам деценијама морао да радим с њима како би превазишли очајање и разочарење да их је Бог преварио. Свештеник им је у име Бога обећао: „Погрузићу те у свету воду и стећи ћеш веру”, погрузили су их – и апсолутно ништа се није догодило. С једним човеком је било још горе: он је био психички поремећен, њему није била обећана само вера, већ и исцелење, а није уследило ни исцелење, ни вера.

Тако се не сме приступати; не сме се обећавати да ће Тајне на човека деловати аутоматски. То није инјекција морфијума, то није лек који ће деловати ма ко ти био и ма шта се с тобом дешавало. У православном учењу постоји поимање о делотворности Св. Тајни, односно о томе да је Тајна коју је савршио законито постављени свештеник и која се даје човеку реална. Рецимо Евхаристија: (*ово је Тело Христово, и ово је Крв Христова*) - не зависи од вере или неверја онога ко је прима. Међутим, постоји и друга страна, она је стварна, али може бити неделатна, зато што нема тла које би је прихватило. Кад апостол Павле каже: „Пазите се, да не примите тајну на суд и на осуду” (в. 1 Кор. 11, 29) – говори се о следећем: не сме се Тајна примати у нади да ће се нешто десити. За то је потребно да у човеку постоји глад за Богом; тада посредством Св. Тајне може да се догоди оно што не може да се догоди посредством дијалектике, расправе, итд.

– Ипак, атеизам је везан за веома дубок реализам у односу према свету. То је веома озбиљно у атеизму, као и то да он сам себе не може да оправда. Чини ми се да однос хришћанства према атеизму треба да буде њажљив...

– Професор Франк је, чини ми се, у једној од својих рецензија рекао да је једини истински материјализам хришћанство, зато што ми верујемо у материју, верујемо у васкрсење, верујемо у ново небо и нову земљу, не у смислу да ће све садашње бити уништено до краја, већ да ће све постати ново; док атеиста не верује да ће материја достићи непролазност, она је за њега пролазна појава. Не у смислу као што је посматра будиста или хиндуиста, као мају, као покров, који ће се расејати већ као реалност која је присутна, која као да прожди-
ре своје форме: ја ћу поживети, онда ћу се распасти на елементе; елементи ће наставити да постоје, а мене неће бити; у атеизму то кретања материје према неком циљу, вечности, се не види, нема излаза.

*Пројојереј Георгије Флоровски,
Владимир Николајевич Лоски,
Андреј Борисович Блум, 1948.*

С друге стране, код нас није разрађено или је веома мало разрађено богословље материје. То је богословље које би до краја осмислило материју, а не само историју. У учењу о Оваплоћењу, на пример, говори се: Син Божји постаје Син Човечији – и ту иде историјски континуитет, наше искупљење итд. Међутим, чини ми се да ми веома мало говоримо о томе да је *Реч њостала њело* (Јн. 1, 14) и да се у извесном историјском тренутку Сам Бог сјединио с материјом овог света у облику живог људског тела – што нам у суштини говори о томе да је материја овог света у стању да буде не само духоносна, већ и богоносна. У вези с овим готово да немамо никаквих закључака и то иде веома далеко и чини ми се да је погубно у области богословља Светих Тајни. Зато што у богословљу Св. Тајни тврдимо да постоји реализам догађаја (ово је Тело Христово, ово је Крв Христова); међутим, материју која учествује сматрамо нечим мртвим. Заборављамо да нам је Христово Оваплоћење доказало: материја овог света је сва способна на сједињење с Богом, и оно што се сад дешава с овим хлебом и вином је есхатолошког карактера, односно, припада будућем веку. То није магијско насиље над материјом, које је претвара у нешто; то је узвођење материје у стање на које је призвана космичка материја. Кад апостол Павле каже: „Доћи ће време кад ће Бог бити све у

свему” (в. 1 Кор. 15, 28) – чини ми се да он говори о томе да ће све материјално бити прожето Божанством.

Нажалост, дискусија између екстремног материјализма и хришћанства не постоји, нема разговора. Постоје људи, који пишу књиге, али је врло мало случајева да се сретну и међусобно разговарају. Постоји читав низ тема у вези с којима бисмо могли да се сретнемо, не у смислу да бисмо се сложили, већ да бисмо могли да говоримо о једном истом. Рецимо, прва додирна тачка је човек. Теоретски, управо човек стоји у центру материјалистичког погледа на свет, као и у центру хришћанског гледишта на свет. Какав човек? Ево, то је тема за дијалог. Друго – друштво које је у стању да мења индивидуу. Јер ми верујемо да нас Црква – не као социолошка појава, већ као Тело Христово – чини заједничарима [причасницима] Божанске природе (в. 2 Петр. 1, 4). Значи, овде такође постоји извесна тема. Фојербаховски израз је: човек чини од себе оно што јесте... Ми верујемо да у причешћивању Светим Тајнама на изванредан начин постајемо оно што Христос јесте. То је опет тема у вези с којом бисмо могли да разговарамо уместо да се једни другима смејемо или да једни друге прекоремо. Вероватно постоје и друге теме о којима сам мање размишљао. Нажалост, нема право дијалога; а има атеиста који желе дијалог, који нису спремни на компромис, али нам већ прилазе с извесном симпатијом или интересовањем.

– *Дијалог се и нехотице одвија у нашој души, зато што ми (не говорим само о себи) знамо атеизам из непосредног искуства...*

– Знате, питање атеизма је понекад врло занимљиво међу хришћанима, међу теолозима. Вероватно сте чули за богословље „смрти Бога”. У најпримитивнијем смислу ово је започело од Ничеових речи „Бог је мртав”. Међутим, богословље „смрти Бога” је отишло далеко од ове тачке. Почело је од анкете у Америци: колико људи озбиљно верује у Бога и за колико њих је Бог на изванредан начин „ишчезао” из њиховог гледања на свет. Затим се за то ухватио читав низ теолога као за занимљиву тему и сви јој прилазе на различите начине. Једног од ових теолога познајем; срели смо се на неком конгресу у Женеви. Тема је била – богопоштовање; у групи од осморо људи у којој сам се обрео почели смо да дискутујемо о нечему и увидели смо да су наши и приступ и искуство, толико различити, и да су наша гледишта толико различита, да не можемо да разговарамо: немамо шта да кажемо једни другима, као да говоримо на различитим језицима – права „вавилонска пометња”.

Онда смо одлучили да посветимо цео дан томе да се међусобно упознамо: ти испричај о себи, ко си, односно немој дати биографске податке о себи, већ испричај какво је твоје духовно искуство, какво је твоје гледање на свет. И ја сам упитао једног од њих, ван Бурена, који ми је био најмање схватљив: „Како ви себе дефинишете?” Он каже: „Ја себе дефинишем као хришћанског атеисту...” Шта ово значи? Уз помоћ прилично дугог, сложеног разговора доспели смо до следеће реченице: „Ја искуствено ништа не знам о васкрсењу – нисам васкрсавао. Могу да верујем да је Христос васкрсао, али то до мене

није допрло. Кад размишљам о томе где стојим, у најбољем случају стојим на оној тачки трајекторије на којој Христос каже: *Боже Мој, Боже Мој, зашто си Ме оставио?* Тамо где Христос као да је изгубио Бога...” Али разумете, кад пишете: „Ја сам хришћански атеиста” то наводи на мисао да ви негирате Бога; ово уопште не говори о томе да стојите на оној трагичној ивици где учествујете у искуству Христа и још нисте умрли и још нисте васкрсли. Тако да у овом богословљу постоји тема која се у свести изражава тако да човек још ништа не зна изван граница крста.

Други су говорили: „Ја стојим с ове стране Гетсиманског врта; могу да прихватим Христа, сву јеванђељску историју до Гетсиманије, али нисам искусио ништа што се односи на Гетсиманију, значи, туђ сам овоме, још увек сам с ове стране...” И изванредно је то што човек поштено може ово да изрази, зато што ми врло лако мислимо да се налазимо с оне стране једног или другог не доживевши то никако другачије осим емоционално, у уобразиљи.

Постоји још нешто друго. То је моје гледиште, ја вам га излажем како умам; само могу да кажем да ме људи који су потпуно православни, а с којима сам о томе разговарао, нису осудили за јерес и нису одбијали да опште са мном, али је ово без обзира на то несвакидашњи, необичан приступ. Чини ми се да се може рећи да је ради тога да би умро нашом смрћу односно смрћу, која има значаја за нас, која за нас може да има реалне, битне последице, Христос морао да постане заједничар у једином узроку смрти – у одвајању од Бога. Не може се умрети ако се не изгуби Бог и Спаситељев вапај: *Боже Мој, Боже Мој, зашто си Ме оставио?* (Мк. 15, 34) јесте вапај савршеног Човека Који је слободно, из љубави, постао заједничар у основној трагедији човека: у његовој одвојености од Бога, у томе што је изгубио Бога. Међутим, ако се то прихвати, мислим да се може рећи да је Христос искусио без-боштво (не говорим о идеолошкој безбожности, већ о њеној реалности), богоостављеност, као што ниједан атеиста на свету није искусио и да нема ниједног човека – ни атеисте, ни верника, који је у овом смислу изван Христовог искуства, мислим да Христос обухвата и верника и атеисту, премда је, разуме се, идеолошки атеиста или човек о којем апостол Павле каже: *Њихов бој је стиомак* (Филипп. 3, 19) – безбожан на потпуно другачији начин него Христос у том тренутку. Он је изгубио Бога како би био сједињен с нама у јединственој, последњој трагедији човечанства. Како је Атанасије Велики говорио: чему није постао заједничар, то није спасао... Он нас не би спасао од смрти да није постао заједничар у њој. Не би могао просто да постане заједничар смрти умревши добровољно, зато што Га то не би учинило заједничарем у ономе што представља трагедију човечанства, односно у губитку Бога због којег људи умиру.

И у овом смислу сам дубоко уверен (сад причам теоретски, не говорим о конкретном атеисти или о наказности онога што се дешава) у то да Христос управо држи у Себи све и да зато што је тајна спасења за нас много тајанственија, зато што нам је мање схватљива од представе: ево, веруј, живи

праведно, веруј у Христа и спашћеш се; да постоји тема атеисте и тема безбоштва, која се разрешава у Христу, а не ван Христа.

Не знам да ли вас ужасава такав приступ, али до тога сам дошао постепено, захваљујући веома јаким осећањима – онолико колико могу да осећам...

– *Можемо ли да схваћемо да мислимо да је у њренујку кад је Христос доживљавао ову њијуну бојоостављеност Он доживљавао људску њрпороду у највећој мери?*

– Не, не бих тако рекао, зато што човек, каквим га је Бог замислио и створио, није био одвојен од Њега. Одвојеност је плод наше огреховљености. Међутим, Христос не ступа у област нашег греха, односно, Он не постаје заједничар у греху, већ у његовим последицама. Чини ми се да је Христос, с једне стране, изабрао апсолутну солидарност (ако се може употребити овакав небогословски термин) с човеком и да је требало да заједно с целим човечанством искуси богоостављеност и губитак Бога и да од тога умре; и с друге стране, људско друштво Га је избацило зато што је изабрао бескомпромисну солидарност с Богом и Он је морао да умре изван зидина, односно изван људског града, на Голготи.

И у овом правцу налазимо, можда слику, реализацију онога о чему је говорио Јов: „Где је Онај Ко ће стати између мене и Судије мог, ставити руку Своју на Његово раме и на моје раме? Где је Онај ко ће стати управо у средину, у срж трагедије која дели Бога и човека?” (в. Јов 9, 33). И Бог Логос ступа у ову срж у сваком смислу, плотски и душевно, и у Себе, унутар Себе спаја распру и помирење. Он је до краја човек – Он је до краја Бог; и оно што се дешава између Бога и човека као појава између две личности у Њему је усредсређено у једној Личности, и у једној Личности се овај проблем разрешава. Међутим, историјски, односно физички он се разрешава одбацивањем од стране људског друштва и богоостављеношћу.

И ја имам наду која надахњује – наду да се може осмислити – не кажем: атеизам у свим својим елементима, али да постоје некаква трагања која треба чинити. А да не говорим о томе да много тога у атеизму није рођено негирањем Бога какав Он јесте, већ Бога каквим Га ми замишљамо. Ако се узме историја хришћанског света, човек може да се окрене и да оде. Ми смо тако често – и у историји наше домовине, и на Западу замишљали Бога у таквом облику да се може рећи: не могу да сматрам да је у Њему мој идеал.

Једном сам одржао предавање на тему „Бог Којег могу да поштујем”. Кад не бих могао да поштујем Бога, без обзира на то да ли Он постоји или не постоји, ја Га не бих изабрао за свог Господара. Могу да поштујем Бога управо због Оваплоћења и онога што се догодило. А Бога Којег се треба плашити, пред Којим треба бити сервилан, - не, хвала Богу, човек се не слаже да прихвати, зато што Бог и не пристаје да се људи према Њему тако односе; Бог не може да нас прими као робове. Држао сам низ предавања на Кембриџу на тему „Бог како Га знам”; изабрао сам такву тему зато што ми је она омогућавала да говорим само оно у шта сам сигуран, без тога да ми неко каже: да, али

нисте осветлили ове и оне аспекте – о којима ја можда због необразованости немам појма и за које нисам чуо. Дакле, покушао сам да покажем да је Бог достојан нашег поштовања, да то није само Бог Којем се клањамо, већ да је Он Бог, али такав Бог Којем човек може да повери свој живот.

Теодицеја бива слаба тако често због тога што се људи труде да „оправдају” Бога на таквом нивоу, на таквој површини, где се Бог своди на димензије човека и ништа не остаје од Бога у Његовој величини. Наравно, Бог не захтева од нас и не очекује од нас само поклоњење. Кад апостол Павле каже: „Ми смо Богу постали своји [домаћини]” (в. Еф. 2, 19), кад Христос после Васкрсења каже Марији Магдалини имајући у виду апостоле: „Иди и реци браћи Мојој” (в. Јн. 20, 17) – то значи да смо Му постали толико своји и рођени да би требало да Га довољно познајемо; и због тога треба да размишљамо о ономе што знамо о Њему, да постављамо себи питања. Опет, грешимо против Бога кад се поставља питање, а ми га решавамо против Бога без размишљања, исто као атеиста, зато што у нама постоји извештан проценат неискуства, одсуства искуственог знања. Међутим, не мислим да се Бог гневи кад Му кажемо: „Не схватам Те...” Ми лако, често „оправдавамо” Бога: „Наравно, недостојан сам...” Само по себи се разуме да смо заиста често недостојни, али то се може ставити у заграду и себи се може поставити питање о Богу или пред Богом у молитви: „Господе, не могу да Те схватим, и ово неразумевање стоји између Тебе и мене – помози ми!...” Могли бисмо у неким нашим одлукама да грешимо, али док се наша грешка састоји у томе што ми пипајући у мраку тражимо прави одговор, ми не доспевамо под осуду; осуда почиње тамо где се просто ради комфора или због нечег другог одричемо истине, зато што нас превише кошта да је тражимо.

„Вечност мука” или „сигурност НАДЕ” У СВЕОПШТЕ СПАСЕЊЕ?

Владико, шта можете да нам кажете о свом односу према учењу које каже да ће трешницима на крају бити ойрошињено и да је њакао несјојив с предсјавом о вечности? Између осталој, Берђајев је инсистирао на томе да учење о њаклу има више психолошки него бојословски значај.

– То је колосална тема! У две речи могу да одговорим следеће: сигурност у спасење свих не може бити сигурност вере у смислу да у Светом Писму нема јасне, сигурне тврдње о томе, међутим, то може бити сигурност наде, зато што знајући Бога онаквим каквим Га знамо – имамо право да се надамо свеу. То врло кратко, али прилично тачно изражава оно што мислим.

Ако се мало развије, мислим, може се рећи неколико основних ствари. Као прво, у језичком смислу. На руском, кад кажемо „вечно”, имамо у виду различите ствари: ми кажемо да је Бог „вечан” и кажемо „свој век вековати”. У једном случају говоримо о Богу указујући на то да Он нема ни почетак, ни крај, да је Божија вечност безгранична, ванвременска и надвременска; у другом случају израз „век вековати” означава проживети ограничену коли-

чину времена. И кад читате Свето Писмо и Оце Цркве поставља се питање о томе шта желимо да кажемо кад користимо реч „вечност” примењујући је на Бога или на твар. У извесном смислу нема сразмерности између Божије вечности и тварне вечности: тварна вечност се уклапа у границе времена; Божија вечност нема никакве везе с временом. Кад кажемо да је Бог вечан, ми не говоримо о неком трајању; то је један од израза који значи: Бог онакав какав Он јесте.

Ако погледамо Свето Писмо кад говори о Суду стално се наводи овај или онај текст као да је он једини и довољан сам по себи. Текст који се увек наводи јесте прича о јаради и овцама (в. Мт. 25, 31-46). Ако поставимо себи питање о овој причи, чини ми се да грешимо ако мислимо да је тежиште, смисао ове приче, да се опише вечна судбина једних или других. Тежиште приче није у томе да се каже да ће једни отићи у вечни огањ, а други у вечну радост, већ да се укаже на то на којој основи се суд одвија. Прочитајте и видећете да је тема постављена драматично – као суд; међутим, лекција која се притом извлачи (ниси посеђивао болесне, ниси хранио гладне итд.) се може свести на следећу реченицу: ако ниси био човечан, просто ако ниси био човек, немој умишљати да ћеш бити обожен.

Ево, чини ми се да је тема ове приче много више него опис оваца и јаради. Међутим, ако се ова прича схвати као прича о критеријумима суда – што мени изгледа тачније – а не просто о суду, треба је упоредити с другим причама, с другим Христовим речима. Христос нам с истим ауторитетом каже: „Мири се са супарником својим [*йойруди се да се избавиш од њеја*] док си на путу, да те не преда судији, а судија мучитељу и да те не баци у тамницу; и нећеш изаћи из ње док не исплатиш и последњи динар” (в. Лк. 12, 58-59). Ово већ уопште не говори о томе да грех за резултат има вечно мучење. Из ове дилеме католици излазе на тај начин што овце и козе означавају пакао и рај, а овај период заточења у тамницу – чистиште. Међутим, то је измишљање; било истинито или не, оно је плод људског стваралаштва. То није речено. Ако озбиљно схватамо једно место, морамо такође да озбиљно прихватамо интегрални текст, односно и друго место.

Апостол Павле каже да ће кад све буде завршено Христос предати Своју власт у руке Оца и тада ће *Бој биџи све у свему* (1 Кор. 15, 28). Овим он говори нешто врло одређено: *све у свему* не значи „нешто у некима” или „све у малобројнима”. Опет, Јован Златоуст излази из дате ситуације објашњавајући да ће они који су сагрешили и који буду јарци, бити као авети, у њима неће бити реалности и зато ће Бог бити све у свему – у онима који имају реалност... Да такво објашњење не припада Јовану Златоусту ја бих рекао да оно представља натежање, зато што текст не каже ништа слично; то је покушај да се у границама богословља с предрасудама објасни текст који је иначе необјашњив. Било би вероватно, и савесније и креативније рећи: „Не разумем!..” То би било врло једноставно; и сви би то прихватили зато што нико не очекује да је све до краја схватљиво. Постоје и друга места, али су ова три примера довољна.

Ако узимате Оце Цркве – и богослове и аскете, видите, као прво, да су они изражавали различита мишљења, а као друго, да су она мишљења која су била прихваћена или осуђена била прихваћена или осуђена без осуђивања човека. Рецимо, учење Григорија Нисијског о свеопштем спасењу је било осуђено, тачније, није било прихваћено као учење Цркве: оно није било анатемисано, али није постало ни учење Цркве. Ако добро размислите о њему, оно, у суштини, врло кратко и упрошћено каже следеће: пошто је Бог Љубав, Он не може да осуди на вечно мучење Своју твар; зато ће свима опростити и сви ће ући у Царство Небеско. Међутим, овде постоји морални моменат, или ако више волите, аморални. Зло не може да уђе у Царство Божије просто зато што ће Господ рећи: „Ја ти опраштам...” Човек који је учинио зло треба да се промени како би ушао у Царство Небеско. Ако у Царство Небеско буде уведен човек којем је туђ сав садржај овог Царства, он ће бити у паклу; исто као што ће се човек који мрзи музику грчити од патње ако га посадите на столицу да слуша концерт и ваша доброта у смислу што сте га тамо пустили, нимало му неће помоћи.

Постоји читав низ других мишљења која се већ односе на размишљање на тему више него на текстове и на недоумице које текст рађа. Узмите слику Страшног суда, коју даје апостол Павле (истина не интегрално, већ на различитим местима у својим посланицама). Слика је следећа: постојаће суд, на њему ће судити Христос, али да ли ће то личити на обичан, правичан суд? У свакој нормалној земљи постоји законодавна инстанца, која кроји законе по принципу неке правде, можда правде с одређене тачке гледишта, али свеједно, на принципијелној основи, затим постоји судија, који нема везе с доношењем закона и не може да мења закон, он треба да га примењује, постоји тужилац, постоји тужени, постоји одбрана. А сада поставимо себи питање: да ли наша представа о Божијем суду личи на овај шаблон? Законодавац је Бог, судија је Бог, наш бранилац је Христос, наш искупитељ је Христос, и ако се сав род људски стави на суд, један од тужених је Син Човечији, Исус из Назарета... Каква је онда то слика суда? Разуме се, Павле никада није мислио да представи суд у оваквом поретку, али ако већ желимо да говоримо о правосуђу у људској форми, ето вам правосуђа: ко коме може да суди у овој парници, ко ће коме да доноси пресуду? Ко је написао закон?

И још: суштина Царства Божијег је љубав; суштина царства таме је нељубав, мржња, мртвило у односу на љубав. И ево, замислите Царство Божије у које су ушли бели, а напољу су остали црни – рецимо, овце и јарад. А како ће бити овим овцама у Царству Божијем? Кад размишљате теоретски: „овце и јарад” - то вас нарочито не погађа зато што никад нисте били ни овца, ни јаре. Међутим, кад бисте могли реално да замислите: ево, тебе су пустили у Царство Божије, а твог мужа, твоју мајку или сестру су одредили за царство таме – како ће ти бити у овом Царству Божијем?.. Изаћи из ћорсокака као што излази Тома Аквински (говорећи да ћемо тада схватити да је Бог праведан и да је све што Он чини правично) није могуће, недовољно је зато што

ћу ја можда и рећи да је Бог у свему у праву, а душа ће ми се кидати. А ако се не буде кидала, значи да у мени баш и нема тако много љубави ако могу да заборавам најрођеније, најближе, оне који су за мене били крв и тело мог живота, просто зато што сам доспео у рај. Ако се ово сликовито замисли (ја, знате, размишљам веома примитивно, то сте вероватно већ приметили): у центру ће бити Бог Који је Љубав, Који је све створио из љубави, Који на крају књиге о Јони каже: „Ево, ти плачеш због овог дрвцета које је једну ноћ расло, а зар Ја да не тугујем због целог града Ниневије који сам створио?” (в. Јона 4, 10-11) – у центру ће бити Бог, Који је савршена Љубав, Који ће неутешно размишљати о онима који су ван Царства Божијег; затим, сразмерно с тим како у концентричним круговима иду људи са све мањом и мањом љубављу, они ће бити мирнији и мирнији. Једини, који ће, вероватно, бити потпуно мирни јесу они који на крају гледају преко рамена и мисле: „Хвала Богу, нисам тамо!” (Знате, као што човек који је у последњем тренутку ускочио у аутобус и мисли: „Хоћу ли испасти или не?” – и радује се што је у аутобусу и што није испао на улицу). Ово су једини које могу да замислим да им је „добро”. Опростите, ово је, наравно, рђаво богословље, али то је мој доживљај ствари.

Наравно, овакве логичке скице нису довољне да би се решило питање; али постоје и друга питања. У књизи Откривења нам се говори о томе да ће суд доћи кад се наврши пун број изабраних и у односу на Израил користи се цифра сто четрдесет четири хиљаде (в. Отк. 7, 4; 14, 2). Међутим, то је симболички: сто четрдесет четири јесте дванаест пута дванаест, дванаест у себи садржи три и четири... Ово су све комбинације цифара које представљају симболику – јасно је да то није потпуни број људи који се спасавају. Даље, кад размислимо о изабранима, увек их замишљамо као привилеговане; изабраник је онај коме је пало у удео нешто веома добро у животу. Међутим, ако размишљамо о изабраништву у Новом Завету, оно се састоји у томе што је у човечанству, од човечанства, Бог изабрао људе који су спремни да поделе Христову крсну судбину; наше изабраништво је крсно изабраништво, а не нипошто изабраништво за славу и спокој. И тада се може себи поставити питање (ја га не разрешавам, просто вам постављам питања): „Да ли спасење света зависи од рока када ће земља принети на дар Богу оне људе који заједно са Христом могу да подигну тежину његовог греха [грега овог света] и да је спасу?” Међутим – како? Опет алузија и знак питања. Француски богослов Жан Данијелу у једној од својих књига каже да је патња једина тачка сусрета између зла и невиности у смислу да се зло увек урезује у људско тело или људску душу и да онај ко је био невина жртва због свог страдања, због своје невиности добија власт да опрашта. Христос је умирући на крсту говорио: „*Ойросіи им, Оче, јер не знају шта чине...*”

Ако се говори на ову тему још минут-два, мислим да треба обратити пажњу на следеће. Оци Цркве примењују на сатану одломак из Исаије: *Поставићу иресію мој над небесима* (Ис. 14, 13). Циљ сатане је да створи вечно царство

независно од Бога, самостално. Вечни пакао је у том смислу победа сатане: паралелно с Богом он ће остварити оно што је хтео, он ће бити неподељени цар вечног, са-вечног пакла. То је несхватљиво.

Постоје и други моменти. Ако узмете људе као што је Исак Сиријски, нека места из Јефрема, нека места из других Отаца видећете да су и они ствари доживљавали много мање просто и примитивно него што су „јарад” и „овце”. Рецимо, Исак Сиријски каже: „Једини огањ пакла је Божанска љубав...” Или – шта значи „вечни огањ”? Није ваљда питање трајања, о томе колико ово траје? Сви ми знамо за израз „изгорети од срамоте”: у једном тренутку човек заиста може да изгори од стида, и ништа се неће додати од тога што ће горети сатима. Тренутак кад су га одједном ухватили у нечему и кад га је покрио стид има извесну коначност, ванвременску коначност која може бити названа како вечним огњем, тако и тренутком.

А сад размислите сами на ову тему и надајте се; и кад бисмо се надали више, односно кад нас задеси патња, туга, понижење итд. могли бисмо да реагујемо као што су древни хришћани чинили: „Слава Богу! Добио сам над овим човеком, над овим људима, власт опраштања...” Као што је, опет, један други страдалник писао пред своју смрт: „Само ће мученик на дан Страшног суда моћи да стане пред престо Божји и да каже: 'Господе, Твојим именом и по угледу на Тебе ја сам им опростио!'...” То је власт која нам је дата да везујемо и да дрешимо. И свима је дата! Размислите просто о овоме. То није веронаука, то је хришћанска нада или у сваком случају нада неких од нас.

ВИЂЕЊЕ БОГА У СВЕТУ. РАЗЛИЧИТИ НИВОИ ЖИВОТА. ЉУДСКО ИСКУСТВО И БОЖАНСКА ЕСХАТОЛОГИЈА.

Вратимо се цитату: *Како чујем онако судим, и суд је Мој љаведан...* Христос је био управо тако ћутљив да је могао да чује и тако је слушао да је могао да изговара речи које су биле Божије. У овом смислу Он је Божија Реч у сваком смислу, свака Његова реч је Божија, не само зато што је Он Бог, већ зато што оно што Он говори потиче из Очевиx недара.

Исто ово се односи на Његово деловање. Постоје различита места у Јеванђељу, на којима се узгред указује на то да Бог Који је починуо од дела Својих седмог дана, није оставио свет судбини на вољу. Његово стваралачко деловање је завршено, али се промислитељно деловање и Његов рад на спасењу света настављају. И постоји низ места на којима се каже да Бог и сада твори: „Он Ми показује дела и Ја их творим” (Јн. 5, 17-20). Опет, оно што је у односу на реч ћутање и слушање, овде је она удубљеност која Христу даје да види Бога Који делује, да види невидљиво дејство, као чисту Божанску динамику у овом свету и да оприсутњује, да уноси Божије дејство у овај свет у којем живимо. Ево због чега су Христова дела, Христове речи тако савршене, и ево шта оне представљају. И наше призивање као хришћана је да тако поседујемо ум Христов, да нас тако покреће Дух истине и Дух синовства, да тако умемо да слушамо и да се загледамо, да наша дејства буду дејства Самог Бога, која Он

твори кроз нас. Један од пророка, чини ми се, Амос, каже: „Пророк је онај с ким Бог дели Своје мисли.” Ми смо позвани да тако будемо пророци: не у смислу у којем говоримо о пророчанству као о дару предсказивања – није ствар у томе. Човек може ништа да не предсказује, али онај ко уместо Бога наглас говори Божанске речи јесте пророк у овом смислу.

Ово нас не доводи до питања о оном, да тако кажем, специјализованом созерцању које се описује у житијима Светих, у пустињи, у затворништву, већ о оној основној созерцатељној настројености која припада сваком хришћанину – наравно, ако је он хришћанин: или као намера или као нешто што већ започиње или као нешто што већ поседујемо. И ево, о овоме желим још нешто да кажем.

Реч „созерцање” у најужем, аскетски-мистичком смислу односи се на созерцавање Самог Бога од стране човека; „теорија” је на грчком – управо созерцање Бога. У ширем смислу, међутим, о созерцању се говори као виђењу и Бога, и Његових путева, и настанка Његове твари. Рецимо, митрополит Филарет Московски у једној од својих проповеди на Божић каже да онај ко има чисто срце гледајући свет види како на њему почива благодат Божија, као да види сијање благодати; онај свет који ми видимо као површину угаслу, оскрнављену, може бити пут ка созерцању присуства Божијег кроз твар. Ово није чисто созерцање Божанске природе, њене суштине, већ је то виђење Бога, зато што у твари сија управо благодат, Он; и зато ћу реч „созерцање” користити у овом ширем смислу. Созерцање претпоставља одређено расположење духа, оно претпоставља способност слушања и способност виђења; зато оно од нас захтева поставку да кад слушам желим да чујем и кад гледам желим да видим. Ово изгледа као веома површна примедба. У ствари, то је веома ретко стање: ми не гледамо с циљем да видимо и не слушамо с циљем да чујемо. Видимо обресе – и ни на чему се не задржавамо; слушамо речи и у њима не схватамо дубину осећања или мисли. Вероватно сте примећивали: дешава се да сте уморни и не желите да уроните у нечији живот. Сретнете некога и упитате: „Како си данас?” А он вам угаслим гласом, с мртвим изразом лица каже: „Добро.” И ви не реагујете; његове речи су довољне, управо њих сте и чекали, он вас је ослободио нужности да преузмете бреме на себе, слободни сте... Кад бисмо били поштени, рекли бисмо: „Није тачно, изгледаш покисло, глас ти је мртав, по свему видим да уопште ништа није у реду. Да ли је у твојим у очима страх или нешто друго?” Могли бисмо да откријемо у њему цео живот, али често то не радимо, зато што видети значи преузети на себе солидарност, одговорност; ући у живот другог човека онако као што заповеда апостол Павле: један другогa бремена носите (Гал. 6, 2). Исто може да се каже и о ономе што видимо и чујемо у сваком смислу. И зато васпитање способности виђења и слушања у себи не почиње тако да се отворе очи и уши; оно почиње у тренутку кад решавамо да се с чистом савешћу односимо према ближњем и према Богу – Он нам је такође ближњи. Слушати, гледати, ћутати; загледати се док не угледамо, слушати пажљиво

док не чујемо; не покушавати да побегнемо никуда од питања које се пред нас поставило: шта је у овом човеку, шта је у овом Богу, шта је у овој речи, шта је у овом дејству?

Знате, има људи који воле природу и животиње. Они излазе рано ујутру како би доживели прве покрете шуме или поља који се буде. Ако желите нешто да доживите, треба да устанете пре других животиња, да ходате тако да се цела шума не пробуди од ваших лаких корака, да седнете негде како бисте били што неприметнији, и да у себи спојите на извештан начин парадоксална стања: с једне стране, такву живост духа, такву пажњу, да ништа не може да избегне ваш поглед или слух, али с друге стране, такву еластичност и осетљивост да се све у вама одазива. Ово је парадоксално у том смислу што то није ни пасивност ни активност. Ово није пасивност, зато што ако смо пасивни на нас као да се ставља печат, који примећујемо тек кад се дубоко у нас уреже, а активност је стање кад идемо у сусрет догађају. Међутим, не може се кренути у сусрет непознатом догађају, ви не можете да кренете у сусрет неодређеном звуку, који ће доћи незнано одакле. Епископ Теофан је то изражавао другим речима; он је говорио да човек за духовни живот треба да буде као затегнута струна, али не превише, зато што ће презатегнута жица пући ако човек покуша да је дотакне прстом, покидаће се и почеће да јеца. А ако не буде затегнута никада неће дати чист звук: она ће давати пискаве тонове, шкрипаће, гудети, али неће моћи да производи музику. И ево ово стање на извештан начин претходи созерцању: да било какав додир доживимо и да он изазове у нама јасан, чист одговор. У молитвеном смислу то је ћутање, у смислу дејства то је способност да се загледамо и да схватамо. Као што сам већ рекао, строго говорећи созерцање се односи на Бога и постоји приликом дубоке молитве, кад га Господ даје, у оним стањима кад човек одједном осећа Божије присуство с таквом силом да све остало одлази из његове свети. Могу вам навести пример из наших дана. Године 1938. на Атосу је умро стари руски монах Силуан. О њему је написана књига на руском језику, коју вероватно неки од вас знају. Он нам је у Париз писао прилично много писама. У једном од ових писама (не сећам се да ли је оно доспело у књигу или не) постоји следећа прича. Силуан и неки други старији монаси, којима је било наложено да надзиру манастирске раднике, седе за столом и један од монаха му каже: „Слушај, оче Силуане, шта ти радиш са својим радницима? Ми своје гледамо све време и они раде све што могу само да избегну посао. А ти своје никад не надгледаш, а они све завршавају...” И његов одговор је био следећи: „Ништа не радим. Долазим ујутру, дочекујем ове раднике, и бива ми их тако жао: то су руски сељаци, руски момци од деветнаест, двадесет, двадесет једну годину, који су оставили своја села, који су напустили рођена поља, рођене шуме; и више од тога: мајке, очеве, младе жене, новорођену децу и дошли на Атос да раде зато што су сиромашни и скупљају парицу по парицу како би се кроз годину или две вратили кући... Жао ми их је”, - наставља Силуан, - „и сваком кажем неку реч да му буде топлије на души.

Сваком дајем посао за који мислим да може да га обави. А онда идем у своју келију и док они раде, ја се за њих молим...” Даље прича како се моли. Каже: „Господе! Погледај Николаја. Он има само двадесет година. Како му је тешко овде, њему, дошљаку из северне Русије! У селу је оставио младу жену и дете од годину дана. Како се сигурно плаши за њих, свашта може да се деси, а он је неписмен, и жена му је неписмена, и годину дана ништа о њима неће знати, и ко зна шта ће затећи кад се врати... И тако”, - каже, - „причам Богу о Николају, о његовој жени, о њиховом детету, о селу, о његовим страховима; и што се више молим, почињем све више да осећам близину Божију. Ова свест, ово осећање близине Божије тако узраста да у извесном тренутку запљускује све као талас, и ја више не могу да се сетим ни Николаја, ни његове жене, ни села, ни детета, ничега, и нешто ме односи, као бујица, у дубине Божије. И кад дођем до неког места у дубинама Божјим, ја срећем Божанску љубав и у њој – Николаја, његову жену, децу, село, рођаке, све њихове патње; и онда ме Божанска љубав враћа на земљу и приморава да се молим. И поново расте осећање Бога и поново се откидам од земље, и поново ме нешто односи у дубине, где поново налазим исте оне људе због којих је Син Божји постао син Човечији...”

Овде созерцатељна молитва почиње од нечег врло једноставног: од сажаљења, од састрадавања конкретном човеку; то није неко Божанско откровење о нечему, то је Николај, његова млада жена – и ево, расте такво осећање. Али оно се стиче подвигом молитве, стиче се чистотом срца, даје се свим садржајем хришћанског живота.

Осим овог, постоје на извештан начин другачији приступи. Други, не непосредни приступ Живом Богу, јесте приступ живој речи Божијој, Светом Писму; под условом да га читамо делатно, као што читамо живу реч,

*На скупу Друштва святой
Албана и њрејодобной
Серџа. Енџлеска, 1966.*

кад добијемо писмо од човека којег дубоко волимо, чија нам је свака реч значајна и важна, чију ћемо сваку реч касније носити у срцу као песму. Ми не анализирамо ово писмо по речима и по слововима, не примећујемо да је овде слово нејасно написано, а овде треба да стоји зарез, а овде је грешка у правопису. Слушамо, читамо ово писмо и чујемо сву живу људску душу. Свака реч је сиромашна у поређењу с оним што може да нам да. Ово не значи да читамо између редова; то је вежба друге врсте, зато што се између редова може прочитати оно што човек никад у текст није стављао; већ да читамо с тако отвореним срцем, с таквом нежношћу, с таквом љубављу да изречене речи звуче другачије, при чему оне звуче само ако некога волимо. Ако нема

љубави, ми их читамо с другачијом конотацијом. Сећам се човека који је добио телеграм од сина и пао у чамотињу. Показује га жени: „Гледај три недеље га није било, ни реч није написао, а сад је послао телеграм: "Татице! Пошаљи ми пара!"” Мајка га је погледала, па рече: „Ма не, ниси прочитао како треба; он пише: "Татице, пошаљи ми пара..."” /На папиру није могуће пренети интонацију: сувопарну у првом читању и нежну у другом (прим. ред.)/*

Можемо исто тако неталентовано или осећајно да читамо Свето Писмо. Оно се може анализирати, а може се доживети. И треба да учимо да читамо; треба да читамо будући свесни да нам се Сам Бог обраћа овим писмом. Шта ми Он говори у овом писму – мојој души, мом срцу, мојој свести? На шта ме позива? Притом не овако: Ево, издвајам заповести и испуњаваћу их, примићу их к знању и ради испуњења, - писма људи које волимо не читамо тако, већ треба читати као писмо у којем дише људски живот, који прихватамо у потпуности и на који се одазивамо душом, телом – свим.

И још треба да научимо да се према животу односимо созерцатељно, односно управо с размишљањем, пажљиво ослушкујући, загледајући се. Често нам живот изгледа као незавршена тканица и ми га гледамо с наличја, као што миш који трчи, гледа на горе и види: затегнута је тканина и види се нешто бесмислено; нема цртежа, све некакви кончићи висе у неред. Ми понекад на живот гледамо тако и он нам изгледа бесмислено; гледамо на њега с наличја: нема шаре, нема циља, нема покрета, само некакве монотоне линије које прекидају чворови из којих висе неисечени конци. Ово чинимо просто зато што живот видимо на различитим нивоима. Постоји Божји ниво, постоји веома једноставан људски ниво, и постоји неки средњи ниво, рецимо, ниво новина. Живот како је приказан у новинама је избор из свега што може да запањи човека. Ако се узму новине и погледа на шта личи данашњи дан у свету, видимо да се он састоји од разноврсних конфликта. Личних конфликта (украо, убио), социјалних конфликта, војних конфликта, конфликта природе (земљотрес, пожар итд.). И сви конфликти су без икаквог разрешења. Ово је у извесном смислу виђење тканице с мишје стране. То је виђење које је недовољно велико и недовољно мало. Оно је недовољно велико зато што нема кључа који би давао, који би указивао на перспективу и пропорцију ствари; све је једнако важно, само да буде довољно одвратно или да запањује; и недовољно ситно, зато што је веће од људских димензија, али није по људским размерама.

Постоји другачији приступ; Библија, Свето Писмо јесте виђење исте оне историје човечанства, али с потпуно друге, чудне тачке гледишта: с Божије. Дакле, читате Свето Писмо. Цар тај и тај владао је четрдесет шест година. „Аха!” мисли историчар, „овде се нешто може сазнати, четрдесет шест година је владао, сигурно се нешто десило.” Библија нам каже: у његово време

* Као да је у првом случају написано: „Ђале, пошаљи ми пара!”, а у другом: „Мили мој татице, молим те, пошаљи ми пара...”

су почела да се праве идолишта на врховима планина и суседи су напали Израил. И добар историчар ће слегнути раменима: „Шта је занимљиво у томе што су градили идолишта на планинским врховима? Зар се четрдесет шест година своди на то да се ово догодило?” – Управо се своди на то, јер је сва суштина владавине у томе што су се у његово време људи окренули од Бога и почели да граде идолишта. А све остало је потпуно свеједно зато што ништа није остало ни од цара, ни од његовог народа, ни од његових градова, ни од онога што је створено људским рукама.

Бог је погледао, и ово је заиста ужасно у извесном смислу: четрдесет шест година живота – просто празнина. Само ова идолишта нам говоре: „Ево издајнице; окрену се и погинуо је.” Овде је присутно потпуно другачије виђење историје, пророчанско, свештено виђење историје. И у овом смислу Библија не може да замени уџбеник из историје, али је она изванредно занимљива, зато што ако се ова владавина паралелно погледа по уџбенику из историје и по Библији видећете суд људски и суд Божји; мерило људско и Божије мерило; шта је важно и шта је неважно; шта је значајно и шта је безначајно. И ово понекад приморава човека да се заустави и да се замисли; зато што, ако уместо да кажете „цар тај и тај”, кажете: „Иван је живео четрдесет шест година и све што у његовом животу има било какав значај јесте то што је саградио идолишта негде у својој души”, то је потпуно друга ствар. Створио је себи идола: резиме читавог људског живота.

Постоји још једна димензија која нам је врло добро позната, али на коју не обраћамо довољно пажње. Ма како да гледамо на историју, у најширој перспективи или у средњој мишије-новинској перспективи, постоји још ситнија перспектива где ствари поново постају реалне. Сећам се епизоде из ратног доба. Дакле, неко је пуцао у нас и ми смо лежали, приљубивши се уз земљу; лежали смо – то је природна ствар. Прво ми је било непријатно што пуцају, али човек не може стално да се напреже, постепено сама напетост приморава човека да се опусти. Лежао сам потрбушке, био је мај, пуцало се изнад моје главе, ја сам се све више приљубљивао уз земљу и гледао у једино што се налазило испред мене: то је била трава. И одједном ме је запањило: каква сочна, зелена трава! Два мрава су пузала у њој, вукла су неко зрнце. И ја се загледах; дакле, одједном се испоставља да на овом нивоу постоји живот, нормалан, сврсисходан живот. За мраве није било ни митраљеза, ни пуцања, ни рата, ни Немаца – ничега; била је мрвица нечега што је чинило сав живот ова два мрава и њихових породица. И ако бисмо умели да будемо пажљивији, приметили бисмо да се у најтежим околностима може сићи на ниво – не чак ни миша, него мрава, да се погледа и види да живот свеједно постоји. Да, постоје тешкоће, али дишем, живим, и дешава се на хиљаде ствари које као да су ван домашаја средњег нивоа живота. Овакво виђење историје или мог личног или породичног, или колективног живота на нивоу Божијем, или обрнуто, на тако простом, скромном, људском нивоу, куда не досеже много тога, такође представља почетак созерцатељног

расположења; зато што нас ово приморава да се одвојимо (или претпоставља да смо се одвојили) од напетости и испразности, од узнемирености, од тога да се сав проблем своди на мене: ја сам у центру свега. Унаоколо је цео свет, васељена која се бесконачно шири, а ја сам у центру – мрвица, малена мрвица, али ипак центар. У тренутку кад смо се одвојили можемо да гледамо и да видимо прво мраве и мравца, а затим можемо да видимо да ипак постоји и небо, и да не пуцају све време, и да су пуцали – једно пола сата и нису погодили; одједном се испоставља да постоји мноштво ствари, живих, једноставних, - зато што не умиремо у сваком тренутку. И ево, у овом созерцатељном расположењу слушања, виђења, осећања себе, темељног размишљања, све се своди на то да научимо да гледамо ткиво живота, да се загледамо у живот: свој, туђи, наш колективни. И само треба да учимо да делујемо у право време.

Ово ћу опет објаснити сликом. Вероватно сте играли и видели коло. Кад закасне, младић или девојка се не хватају одмах у коло; ако се одмах ухвате – све ће се распасти, разбиће се ритам, прекинуће се кретање. Онај ко је закаснио застаје, слуша музику; затим почиње да се креће у ритму с музиком и кретањем, и наступа тренутак кад су сав ритам, сва песма кола тако ушли у човека да он може да се укључи у коло, и оно се неће прекинути; он се просто улио, и коло иде даље. Ево овако треба да научимо да гледамо на живот – свој, туђи, наш: кроз Свето Писмо, кроз овако дубоко саосећање, састрадавање или радовање с другима, као бисмо могли да се ухватимо, не прекинувши ову игру, игру у колу.

Последње што желим да кажем јесте о важној улози поимања новине. Разлика између људске мудрости, која нас учи или приморава да делујемо по шаблону, и Божанске мудрости састоји се у томе што се људска мудрост увек заснива на искуству прошлости – моје или колективне: ово може бити мало искуство, од неколико десетина година живота; то може бити свечовечанско колективно искуство, али се свеједно људска мудрост заснива на ономе чему ме је прошлост научила: ако поступим овако, „испашће“, „биће“ нешто правилно. Божанска мудрост је потпуно другачија. Узрочност, разлог због којег Бог делује управо тако нема корен негде у прошлости, већ лежи у будућности. Бог не делује због, већ ради нечега. Узмите, на пример, оно што нас највише запањује, типичан чин Божији – Оваплоћење. Човек је створио земаљски пакао. Бог није почео да исправља овај пакао да би нешто испало. Да, Он је и ово учинио: Он је дао заповести, савет, поуке, пророке итд., али то пакао није променило; он је само постао можда мало мање гнусан. Ако се узме линија основних заповести Божјих, на почетку књиге Постања Ламех каже: „За сваку рану седам пута ћу се осветити, за сваку увреду седморицу ћу убити” (1 Мојс. 4, 24). Синај каже: „око за око, зуб за зуб” (4 Мојс. 24, 20). (Ово не значи: биј! – то значи: немој да бијеш више него што си сам добио). А Христос као да на изванредан начин чини противтежу древном Ламеху кад каже: „Седамдесет пута седам опраштај.” Ево овакав је пут од зверске људске

освете ка правди, притом од сурове људске правде – и даље – према Христовом закону; и ово, наравно, улази у Божји план.

Међутим, Оваплоћење је нешто ново. Бог прихвата све што се с нама догодило, и ово је неразрешив проблем. Не може се од палих људи створити друштво спасених људи: они треба да се спасу, и тада ће постојати друштво спасених. Дакле, Христос долази у свет. Бог постаје човек, и све у чему је био заједничар Он је спасао и обожио. И разлог због којег је Он постао човек није само то што је човек пао, већ је он у Васкрсењу, у Вазнесењу, у нашем последњем призивању да будемо *йричасници Божанске йрироде* (2 Петр. 1, 4), тело Христово, храм Светог Духа. У овом смислу свако дејство хришћанина је есхатолошко, односно усмерено је на последње остварење историје, на Царство Божије које је већ остварено. И зато у делима Божјим и делима Светих често постоји непредвидљивост и нелогичност. С тачке гледишта разума, с људске тачке гледишта, требало је учинити ово или оно. Свети под Божјим руковођењем поступа апсурдно, бесмислено, ван контекста; он у неку ситуацију уноси нешто потпуно ново, што често као да нема везе са ситуацијом, али то стару ситуацију чини потпуно другачијом и новом. Ево где ми се чини да се повезују моменат хришћанског делања и хришћанског созерцања.

НЕОБИЧНОСТ ХРИШЋАНСКОГ ДЕЛАЊА. ЧИТАЊЕ ЈЕВАНЂЕЉА И НАША РЕАКЦИЈА.

Објасниће вашу мисао о необичности хришћанској делања. Да ли *йо* значи да не *й* треба делати, или *можда* да је хришћанин *йозван* да *йосйуи*а бесмислено?

– Наравно, сусрет созерцања и делања се не дефинише као бесмислен. Хтео сам да кажем да Бог делује у историји уносећи у њу нешто што се не садржи од почетка у датој ситуацији.

Ево у томе је неочекиваност, и с тачке гледишта спољашњег човека, осећање извесне бесмислености. Какав је пак одговор на трагедију света у томе што је Бог постао човек и још је умро на крсту? Ово се може схватити само вером, некаквим искуством вере.

Хришћанско дејство у оваквом специфичном смислу може бити дејство Божије, само ако се научимо свесном односу према самом Богу, према Његовој живој речи, према свом животу, према животу људи који нас окружују, кад сами постајемо Божије дејство, рецимо, руке Божије, очи Божије, глас Божји. Изванредна је у том смислу дефиниција Јована Крститеља код јеванђелисте Марка, понављање речи пророка Исаије: *Глас вайијућеї у йусйињи* (Мк. 1, 3). Оно што Јован *йовори* – није толико он сам, већ управо оно што Бог хоће да каже, да је сам Јован само глас који звучи кроз човека. То је Божји глас који се чује кроз човека; то чак није човек који говори божанске речи, он је толико прозрчан; ево примера. Даље: шта можемо да учинимо? Наравно, не почињемо од врхова созерцања и не можемо да кажемо: „Од данас ће све што будем радио бити Божанско дејство.” Међутим, ја могу да кажем: „Од

данас ћу учити да гледам, учићу да слушам човека, да слушам своју савест, да слушам реч Божију итд. Учићу да се не бацам у борбу пре него што схватим (а ми то стално чинимо: још нисмо схватили, а већ делујемо).” Затим треба схватити шта означава послушање вољи Божијој. Послушање значи слушати и прерастати себе самог тиме што постајеш заједничар у мислима Бога, у Његовој вољи. У извесном смислу и у овоме је – планска, осмишљена делатност хришћанина, под условом да није толико „планска” и „осмишљена” да се за Бога у њој не нађе никакво место. Понекад се дешава да ми све испланирамо уместо Бога и тако подрбно све испланирамо, тако је све тачно да једино што Бог може да учини јесте да разбије нашу шему; за Њега више нема места да се укључи у њу.

– *То је видљиво на примеру подвижника, али је тешко замислити конкретни, у свакодневном животи...*

– Просто је неразумно да мислите да ћете свој пут прећи без грешака. Мислим да је светитељ Тихон Задонски говорио да се у Царство Небеско уопште не иде од победе ка победи, већ од пораза ка поразу, само што долазе они који после сваког пораза устају и иду даље.

– *Да ли то значи да је критеријум хришћанској животи неуспех за неуспехом?*

– Не, критеријум није успех и неуспех. За Христа сам рекао да је Он „малерозан” с тачке гледишта неверујућег човека, који види Његову историју; али с тачке гледишта нашег искуства вере то је најпотреснија победа која је икада извојевана. И питање је управо у поновној оцени наших просуђивања; суштина је у томе што не можемо да судимо о успеху или о поразу по људским критеријумима. Апостол Павле каже: „Мудрост људска [овога света] је безумље [лудост] пред Богом” (1 Кор. 3, 19). И ми треба да будемо спремни на то да ће се оно што изгледа мудро показати као безумно и обрнуто: оно што је наизглед успех, у ствари је највећа несрећа коју можемо да искусимо. Ово не значи да ћемо поступати без грешке, али треба да научимо да оцењујемо ствари по новим димензијама, по новој мери.

Боље је не давати примере из сопственог живота, али ја ћу вам дати један. Кад сам био студент, једно време ме је страшно обузимала мисао да направим медицинску каријеру и одлучио сам да положим специјалистички испит како бих добио звање специјалисте. Рекао сам то свом духовнику. Он ме је погледао: „Знаш – то је чиста таштина.” Кажем: „Па, ако хоћете, онда нећу полагати.” „Не”, - каже, - „изађи на испит и падни, да сви виде да ни за шта ниси способан...” Дакле, то је потпуно друга оцена. Чисто професионално – то је бесмислено, овакав суд је бесмислен, а ја сам му за то веома захвалан. Ја сам стварно седео на испиту, добио сам ужасну оцену зато што сам написао Бог зна шта чак и о ономе што сам знао. Пао сам; био сам на дну јако дугачког списка; сви су говорили: „Знаш, никад нам не би пало на памет да си такав буздован...” И ја сам се нечему научио иако је то минирало сву моју будућност у професионалном смислу. Међутим, оно чему ме је тада научио

не би ме научио говорима о смирењу. Зато што је прелакно сјајно положити испит, а затим смирено рећи: „Ма не, Господ ми је помогао.”

– *Говорили сће о чишању Светиої Писма. Ийак, реїко їа човек чиїа као живо їисмо, које је уїућено лично њему. Реїко їражи конкретїан савеїї, уїуїї-сїво, нейосредно знање...*

– Питање није у томе да се гата шта бих учинио кад бих знао. Питање је у томе да човек научи да слуша. Ако се Јеванђеље чита стално, има дана кад наилази нешто „осмишљено” што и ум може да схвати и што срцу нешто говори; има дана кад читаш и мислиш: „Не схватам, ништа не схватам...” То је исто оно што је било за време Христа; Јеванђеље се управо тако и градило. Христос је живео, говорио је у гомили људи. Он је увек одговарао на питање неког појединца; Његове речи су биле упућене лично том човеку, изговорене су за њега, односиле су се непосредно на њега. У гомили је вероватно било људи, у којима је сазревало [нарастало] исто ово питање, иако се још није искристалисало. Кад би чули овај Христов одговор који је некоме био упућен, они би вероватно упијали Његове речи: иако питање нису постављали они, оно је већ толико нарастало у њима да је вредело сачувати одговор, зато што ће им он ускоро добро доћи. Било је других људи који су говорили: „Ми не схватамо о чему Он говори...” И ево, прво: треба да будемо свесни да нам Бог неће сваког дана говорити нешто ново. Он можда данас говори другом, а ти стојиш у гомили и зеваш: „Не схватам о чему се говори, шта је то...”

Затим постоје друга места која нас се, рећи ћемо без околишења, не дотичу претерано. У принципу се слажемо: ако Бог тако мисли, зашто и да не буде тако?... Ово нас не дотиче дубоко, а на пример, неке приче се очигледно не односе на наш живот. Прича о браку не дира специјално човека који се спрема за монаштво и обрнуто. Има још и места на која реагујемо негирањем. Кад бисмо били поштени, рекли бисмо: „Не, Господе, ово – не, хвала!...” Сећам се како сам једном говорио о заповестима Блаженства. Имам једну побожну парохијанку која је слушала, слушала, па рече: „Е, оче Антоније, ако ви то називате блаженством, молим лепо, узмите га, али је такво блаженство не желим...” Заиста: бити сиромашан, плакати, бити гладан, жедан, и још бити прогањан, па још ово, и још оно – па зар ви то називате блаженством? – Е, па хвала вам!.. Она је то рекла искрено, без длаке на језику. Ми се већином пристојно кријемо. Говоримо: „Ах, да!” – и одмах се изговарамо: „Па да, знам, ево тај и тај светац је говорио, други – треће; а ја нисам светац, зато још нисам дорастао.”

А има других места која погађају право у душу. Сећате се, ученици су на путу у Емаус говорили: *Зар није срце наше їорело у нама кад је Он їоворио с нама на їуїїу?* (Лк. 24, 32). Кад чујеш такво место, знај: Господ је то рекао теби лично. Притом, чак нећеш побећи од онога на шта си се већ одазвао, на шта је срце већ задрхтало, на шта се ум већ усредредио – значи, не постоји могућност да кажеш: „Ово се на мене не односи”, - већ се односило. У тренутку кад почнеш да говориш: „Не, не”, – то је већ: „Да, да...” Значи, то је реч коју је

Господ упутио непосредно теби, која се односи на твој лични живот, коју си прихватио свом снагом душе (колико је у њој има): у овоме је склад између тебе и Бога, сазвучје, хармонија. И ово значи да ти је Христос показао један од закона твоје сопствене природе: одједном си сам себи постао схватљив. Он ти је рекао: „Зар не видиш какав си у најпросветљенијим и најдубљим тренуцима?..” Ево, оваква места никада не треба остављати ни за сутра ни по страни: то је закон мог живота од данас. Узмите, на пример, житија Светих (ми нисмо свети, али свашта може да се деси). Светац је чуо једну реченицу; она га је погодила у душу тако да је он на њој саградио цео живот. Антоније Велики је чуо, као и многи други: „Остави све, подели сиромашнима, иди”, – и отишао је из цркве одмах; као да, како каже његово житије, није остао да стоји до краја службе, јер кад је чуо од Бога шта му је потребно, зашто још да стоји? Кренуо је!..

И имао је ученика Павла Препростог: он је такође сву своју светост саградио на једном стиху из Псалтира. Дошао је, пита Антонија: „Шта да радим да се спасем?” Овај каже: „Постани монах.” „А шта то значи?” „Ево, јешћеш тако да ћеш бити скоро гладан, пићеш мање него што ти се пије, спаваћеш на голој земљи, радићеш колико год можеш и сваког дана ћеш говорити Псалтир напамет...” Павле одговара: „Знаш, четири прва услова сам увек испуњавао, зато што сам увек био гладан, увек сам спавао на голој земљи, никад нисам пио довољно и увек сам радио више него што могу; а ево, што се тиче Псалтира – није могуће, зато што сам ја неписмен и не знам Псалтир.” Антоније рече: „То је врло просто: седи поред мене, ја ћу да говорим напамет, а ти понављај.” Седоше. „*Благо човеку који не иде на њуиј нечастивих... [веће безбожника]*” Павле понови једном двапут и рече: „Знаш шта, идем ја мало да прошетам и то ћу да понављам...” Кренуо је и нестало; до вечери се није вратио, следећег дана није дошао, није га било ни кроз недељу дана. Антонија је по-

На дан хироџоније у епископски чин. Слева нагесно: рукомположени епископ Антоније; архиепископ Клишијски Николај; архимандрит Дионисије (Шамбо); епископ Ајамејски Јаков. 30. новембар 1957.

чела да обузима радозналост или недоумица, али није пошао да га тражи зато што је сам почео да се бори с радозналошћу. Борио се с радозналошћу, и после четрдесет година радозналост је потпуно прошла. И тада је Антоније схватио да сад може потпуно мирно да крене да тражи Павла, зато што сад може да га тражи бестрасно. Дакле, нашао га је у пустињи, строго га упитао: „Куд си се део, какав си ти ученик? Један стих си научио и отишао...” Овај одговара: „Не! Четрдесет година покушавам да постанем човек који никада не иде на веће безбожника”. Ево човека, који је сву своју светост саградио на овом стиху зато што га је *и*ако доживео. Њега је то погодило у душу: ако је то истина, треба бити такав.

Ево, од тога и треба почети. А сви бисмо ми могли, вероватно, да цитирамо десетине места која су нас, - о, да! – некада узносила. А затим смо се смирили – до следећег места. И ми тражимо и хтели бисмо да нам Бог сутра још нешто покаже; јучерашње сам већ прочитао, доживео, а сад, данас, чекам ново. Бог каже: „А, не! Шта си учинио с претходним? Јуче сам ти рекао: 'Уради то и то.' На пример, помири се; ниси се помирио! Што да ти данас кажем: 'Иди у пустињу', кад свеједно нећеш поћи?...” И тако Свето Писмо постаје магловито и све досадније, зато што оно оживљава само од чињења. Притом не од чињења свега по реду, већ управо почевши од оних ствари које одређују извесно слагање између моје душе и Христа. Ево, Он каже нешто; то је нашло одјек у мојој души, и ја делама и живим тиме. И ја бих рекао овако: ако се већ нарушавају заповести Божије, прекрши било шта, само не оно што те је тако погодило у душу. Разуме се, „прекрши било шта” није савет, просто хоћу да истакнем да се **ово** не сме нарушавати, зато што је то закон мог сопственог живота. То није заповест која ми је наметнута споља – то су Христове речи које су у мојој души изазвале одговор; ја знам да је то истина. Кад знаш, више то не можеш дачиниш; оно што не знаш – па, Бог с тобом, научићеш пре или касније.

Серјожа, можда ти хоћеш нешто да кажеш?

– *Ошац Серпије Хакел*: Чини ми се да је веома важно оно што сте говорили о улози сажаљења као хране за созерцање. А ради контраста хтео бих да скренем пажњу на другу методу созерцања, на други приступ који постоји на Западу, али који је ту наводно дошао с Истока, који негира сажаљење. Овакав „будистички” приступ, који чак не носи ни маску будизма, назива се трансцендентална медитација – созерцање кад човек тражи мир, али га тражи себично. Мислим да треба направити границу између овог и хришћанског приступа. Кад човек почиње овакав созерцатељски подвиг ради сопственог мира оно што пронађе биће просто некаква празнина, на крају крајева, опасна и по њега и по околинину; он ће бити неки леп мртвац, ако од њега нешто уопште испадне. А у крајњем случају може се испоставити да је то напуштена кућа у коју ће на крају ући нечисте силе. Можда треба рећи нешто о таквом нехришћанском приступу?

О СУСРЕТИМА И ПОСЛЕДЊИМ ИСПУЊЕЊИМА

СТВАРАЊЕ КАО СУСРЕТ. СУСРЕТ С БОГОМ У ЊЕГОВИМ ПОЈАВАМА. СУСРЕТ СА СМРЋУ. ХРИСТОВО РОЂЕЊЕ КАО СУСРЕТ СВЕТА С БОГОМ.

Сваки пост представља ишчекивање. Божићни пост нас припрема за тренутак кад ћемо с најдубљим умилењем, са захвалношћу и уједно с извесним доживљајем страха дочекати оваплоћеног Сина Божијег; овај период поста је управо време кад очекујемо Његов долазак. За време Великог поста ми такође у тами или у помрчини земаљског живота напето очекујемо тренутак кад ће блеснути, кад ће као муња, као подне, заблистати чудо Христовог Васкрсења. Опет: то је трепетно ишчекивање и његов завршетак у неизрецивој радости, који за нас не представља само почетак новог живота, вечног живота, који се открива с новом силом, с новом дубином, а на извештан начин, и почетак нашег људског призивања; ми смо нова твар, послата у грешни, осиротели свет како бисмо у њему објавили не само долазак Господњи, већ и победу Божију; како бисмо објавили не само то да се испунило време очекивања, већ да је то очекивање завршено и да је сад пред нама све отворено. Али, на почетку и на крају оба историјска периода постоји нешто друго: први сусрет и последњи сусрет. И на путу од првог сусрета стварања до последњег сусрета, до самог свршетка, протиче сусрет за сусретом. Одвија се неминовни сусрет, који предстоји свим људима, који је заједнички за све, а то је смрт; и одвијају се сусрети у току читавог нашег живота, кад се наша душа одједном отвара, кад изненада доживљавамо близину Бога, кад Га познајемо на нов начин, кад улазимо с Њим у ново, радосно и преображавајуће општење. А постоји и други сусрет: сусрет творевине са творевином, човека с човеком и човека са светом који га окружује.

И ево, данас бих хтео да поразговорам с вама и о сусрету и о последњим испуњењима.

На почетку Старог Завета први редак књиге Постања каже да је Бог створио небо и земљу. У овим кратким речима се садржи сва благовест о томе да нас је Бог створио, да је Он створио све, да је све из небића изведено моћном, чудотворном Божјом речју. Међутим, не речју власти, не речју која нас приморава на нежељено постојање, већ речју љубави. Кад Господ ствара свет, Он као да свакој твари говори: „Ходи и подели са Мном радост постојања! Дођи, зато што си ми драга. Дођи: сва Моја љубав је отворена пред тобом, сва Моја љубав ти је понуђена и дата...” Стварање је чудо кад нас Бог због Своје љубави зове на празник, на гозбу међусобне љубави. Кад бисмо могли да замислимо шта се догодило у том тренутку: како је свака твар, од најмањег зрнца песка, од најнежније биљчице до човека – најсложенијег што постоји на свету – настајала из небића и изненада примала постојање и како је одједном спознавала: „Ја постојим! Ја јесам! И ја јесам, зато што је испред

мене Бог, Који ме је заволео и Који ме је позвао на заједничку радост, на заједнички празник љубави...” Какво чудо је то морало бити кад је свака твар настајући из небића одједном стајала очи у очи с Божанском љубављу! И какво чудо, каква радост, каква дивота за сваку твар јесте да погледа у Божанску љубав и да, осврнувши се око себе, угледа како је окружена другим створењима, која Бог исто тако воли, која су Богу исто тако драга и која у овом свом девственом, првобитном савршенству одговарају на Божју љубав савршеном, ликујућом, светкујућом љубављу. То је био први сусрет између Бога и твари и сваке твари и Богом са свим светом који настаје. Каква је то лепота и каква радост – бити тако вољен да будеш позван на постојање. И не само на постојање, већ на живот; не само зато да би „био”, већ зато да би поделио с Богом ово чудо живота, који се из Њега у бујицама излива и струји кроз наше жиле и прожима сву твар и све претвара у покрет, у дах, у радост, у лепоту. То је први сусрет.

Међутим, после тога се догодио пад; човек је изгубио Бога, изгубио је самог себе и изгубио је виђење лепоте твари, виђење хармоније, изгубио је виђење свог пута. И уједно, због тога што је био постављен за путовању све твари у пуноту живота и битија [постојања] – и сва твар је залутала и свет је постао овај понекад страشان, горак, хладан и суров свет, свет греха и смрти, који ми знамо. Међутим, и у овом свету је остала светлост; како каже Јеванђеље по Јовану, светлост светли у тами и тама је не обузе (Јн. 1, 5) – односно није је угушила и није је прогутала. Тама остаје, али она је у потпуности прожета светлошћу, Божјом светлошћу, и оним што је остало светло и дивно у свакој твари. Светлост светли у тами; и премда понекад наш живот протиче у сумраку, премда га ми покатак доживљавамо као сумрак, он се никад до краја не претвара у паклену таму, у ону таму у коју светлост не може да продре.

Дакле, у овој полутами и полусветлости у којима живимо има момената просветљења. Има момената кад Бог одједном с неком непобедивом силом испољава Своје присуство; Он се јавља патријарсима, пророцима, судијама и праведницима Старог Завета, мушкарцима и женама, деци и одраслима. То су били некакви пробљесци [одсјаји] или моменти заслепљујуће светлости кад се одједном или зачула Божија реч – моћно, с влашћу, спасоносно, или се Божије дејство изненада појављивало као чудо које спасава народ, исцељује болест или васкрсава мртве.

Осим Оваплоћења Сина Божијег ми славимо и друге догађаје: Рођење Богородице, Њено Увођење у храм – све су то празници који су нам драги, и сваки од њих нам каже како је Бог у извесном моменту утицао на свет који је створио или како је ступио у њега и унео нову меру светлости, како је Божија победа корак за кораком покоравала осиротели, изгубљени свет. Ове прекретне тачке у историји представљају тренутке светлости, као што звезде на небу блистају у дубини безданог плаветнила које их окружује, звезде водиље, које дају сигурност да светлост сија, да гори, да никаква тама никад не може да је победи.

У животу сваког од нас има тренутака које можемо назвати сусретима. Апостол Павле се на путу према Дамаску, у који је ишао као прогонитељ хришћана, одједном нашао лицем у лице са Спаситељем Христом. Светлост овог сусрета је била таква да је Павле ослепео; заслепљујућа светлост га је зауставила на путу таме и почео је нови живот. У животу милиона људи, и не само у првим вековима, већ и сад, има таквих сусрета: кад се чита Јеванђеје, за време богослужења, у тренутку извесног удубљивања у себе, у тренуцима најдубље туге или ликујуће радости; или просто у неком моменту кад Господ потражи неког од нас, открива се и почиње нови живот. Овај заслепљујући тренутак сусрета је, наравно, непоновљив, али његове последице трају до краја нашег живота. Понекад се дешава да човек добије благодат Божију коју нико не примећује, скоро ни сам човек, то је сусрет у Св. Тајнама Цркве: у крштењу, у миропомазању, у освећењу јелејем, у причешћивању Светим Даровима, у Тајни брака, у исповести; има тренутака кад се одједном цепа застор и на тренутак видимо недогледне даљине вечности и њену бесконачну лепоту и на изванредан начин, невидљиво, али појмљиво, „видимо” Бога.

И на крају, као што сам рекао, постоји још један сусрет – највећи, то је дубоки сусрет смрти.

Ми о смрти често размишљамо као о расанку, зато што мислимо на себе и на оно што се догодило на земљи: вољени човек је умро, ми смо осиротели, до краја живота морамо да живимо без њега, без ње; и свет као да је кроз смрт изгубио човека: цео свет је осиротео. Међутим, то се само чини. Ми заборављамо да се сама суштина смрти састоји у томе да се раскидају окови земље, да се широко отварају врата вечности и да се жива душа сусреће очи у очи с Живим Богом; овај завршетак живота, овај завршетак људске судбине – није крај. И, с друге стране, како је рекао један руски свештеник, Црква је војска која не оскудева у људима; то је војска, и свако од нас ко пада на бојном пољу постаје бесмртан и непобедив. Сваки човек који је отишао у вечност више не подлеже земаљској победи или поразу земље: он је с Богом – молитвом, заступништвом, љубављу. Љубављу према Богу и љубављу према земљи, коју сад види на нов начин, кад види њену несрећу без гађења, кад види њен ужас – без страха, кад види њену потребу – са сажаљењем; и својом молитвом, својом љубављу наставља да чува оне с којима се наизглед растао.

Међутим, и они који остају, на изванредан начин представљају наставак његовог земаљског живота; у њима треба да се оваплоти све истинско, све светло, све племенито и свето што су видели, добили и доживели кроз живот вољеног човека који је отишао у вечност.

И на крају, ми чекамо други сусрет: крај света, кад ће Господ доћи у Својој слави. Крај света је завршетак; крај света није тренутак у историји, то је сусрет са Живим Богом, са Христом Победиоцем, са Христом Спаситељем; то је радост... И кад бисмо заиста били верујући људи, како бисмо жудели за тим, како би нас то привлачило, како бисмо чекали и свој сусрет с Богом кроз смрт, и дан кад ће све бити завршено, кад ће, како каже пророк Исаија,

саму смрт прогутати победа, кад ће сваки растanak нестати и кад ће Бог бити све у свему (1 Кор. 15, 28); кад ће Бог напунити, испунити Собом све, као огањ, као светлост, као живот, као радост, као победа. Свето Писмо нам каже: Дух (односно Дух Свети, Дух Божји, Који живи у Цркви) и Невеста (односно Црква) зову: „Да, дођи, Господе Исусе, дођи брзо!” (Отк. 22, 17; 20)... И свако од нас би требало да буде у стању да управо тако кличе Господу у очекивању сусрета: „Кад чујете за ратове и гласове о ратовима, подигните главе: крај се ближи” (в. Мк. 13, 7); без страха, мирно, срцем које ликује због тога што ће из дубина земаљског ужаса заблистати зора победе и сусрета.

Дакле, између пада и Христовог Рођења налази се први период чекања, кад је сва земља, осиротела, хладна, огрезла у грех, постепено све више и више рањавана грехом, постепено покоравана смрћу – вапила зовући да Спаситељ дође, и Бог је дошао, зато што земља не може да се подигне, али Бог може да сиђе. Из миленијума у миленијум ово очекивање је час расло, час је бледело, али је све време у старозаветном Израиљу као слап протицала нада и протицало је очекивање. И ово очекивање се испунило – Бог је постао човек; растanak се завршио; с нама је Бог; Он је тамо где су двоје или троје сабрани у Његово име (Мт. 18, 20); опет, тамо где Га нико не очекује, Он, како каже Свето Писмо, стоји на вратима срца, умова и живота и куца: да се неће отворити нечије срце, да се неће отворити неки живот, да се неће отворити нечији ум за познање, за доживљај новог живота? Свет више није исти; ми не знамо за свет у којем није било Христа. И кад мислимо о томе да је наш свет страшан, да је човек и као појединац сам, и да је човечанство тако усамљено у овој огромној васељени, морамо имати на уму да су миленијумима људи живели у свету у који Господ није ступао Својим Оваплоћењем. Чак и у земљама у којима на кратко време наизглед тријумфује безбожност, Христос делује и живи, дише Дух Божји. А постојало је време таквог сиротињства, које не можемо чак ни да замислимо, о којем не можемо имати појма. Ми живимо у свету после Оваплоћења, у свету који је Богу постао рођен. Бог је постао један од нас, а ми смо постали, у Христу и Духу, деца Божија, кћери и синови Божји; Он нам је рођени отац, не у преносном смислу, већ у буквалном, зато што смо ми браћа и сестре Христа, оваплоћеног Сина Божијег, Који је постао Син Човечији; ми смо Богу своји, рођени...

И ми сваке године поново доживљавамо ово чудо; међутим, не треба да га доживљавамо као црквени празник, као службу у цркви, већ као догађај светског значаја, зато што Својим оваплоћењем Господ не само да се ородио с нама, Он је Својом плоћу на извештан начин постао Свој целом тварном свету; нема зрна песка, нема звезде, нема биљчице или планине, нема реке или облака који својом материјалношћу, својом вештаственошћу нису у сродству са Христовим телом. Цео свет је у Христу. Какво је то чудо, какав је то нови сусрет са светом! То више није просто сусрет, као на дан стварања, с творевином која настаје из небића у чистоти, у невиности; то је сусрет са свом тварју, која је Богу постала рођена. То што ми то не видимо, говори

само о нашем слепилу, а не о отуђености твари од Бога. Морамо да научимо да видимо, а док још нисмо научили, морамо вером да прихватамо ово чудо: чудо обновљене твари, чудо тога што се сусрет (према којем сви ми тежимо свесно или полусвесно, а некад и несвесно) у неким недрима, у недрима природе коју је Бог створио и нашим људским недрима, већ догодио, зато што је зрно новог живота већ пало и клија, зато што је већ пало на земљу, што гори у неким нашим дубинама и блиста благодаћу у целом тварном свету.

И само једно остаје чудно и страшно: да се човек није научио ни сусрету с Богом до краја, ни сусрету са собом, ни сусрету са својим ближњим. Ми не умемо да се срећемо; између нас и Бога, нас и твари, нас и ближњег стоје баријере, ограде; заслепљени смо, глуви смо, безосећајни смо. А углавном смо уплашени, плашимо се сусрета, зато што срести се значи срести се заувек; људи се срећу једном и заувек, за вечност; сусрет нам доноси обавезе, одговорност.

СУСРЕТ СА САМИМ СОБОМ И С ДРУГИМ. Лични сусрет с Богом.

У првој беседи поменуо сам три сусрета: сусрет с Богом, сусрет са самим собом и сусрет с човеком. Већ сам говорио о човековом сусрету са светом, који је Бог створио. А сад желим да кажем нешто углавном о прва три сусрета. С Богом се сусрећемо кад нас Он потражи. Спаситељ нам је рекао: „Куцајте и отвориће вам се” (Мт. 7, 7). И ми можемо да куцамо, понекад дуго, зато што Господ зна да нисмо спремни за сусрет, да нисмо спремни да се нађемо лицем у лице са Живим Богом; јер сусрести се с Богом увек значи доћи на суд; то је исто што и сусрести се с безусловном лепотом, с безусловном истином, с безусловном правдом. Пред лицем ове лепоте, ове истине, ове правде, у коначном – Божанске светости, ми стојимо без одговора. И зато Господ често чека да довољно сазримо да бисмо донели себи пресуду, и да бисмо постали способни да примимо и Његов безусловни, правични, нелицемерни суд, али да у њему не видимо своју осуду, већ Божји позив, Божји зов за то да израстемо у пуну меру људског достојанства, нашег људског призивања, да постанемо човек у пуном смислу те речи. И доживљујући ово искуство сусрета с Богом које истовремено представља наше спасење и страшни суд, пророк Исаија, а за њим и апостол Павле, каже: „Страшно је пасти у руке Бога Живога” (Јевр. 10, 31)...

У овом сусрету постоји још нешто. Кад Господ допушта да се он деси, кад Он одлучи да је наступило време, да смо сазрели, да можемо да станемо лицем у лице пред Њега и Његов суд, да се сучелимо с Његовим спасењем, - сусрет с Богом увек представља почетак новог живота. Али не живота који је обавезно лакши и привлачнији. Он је нов у смислу да овај живот на изврстан начин ни по чему не личи на наш обичан живот; то је живот у којем царује правда Божија, а не правда људска, истина Божија, а не људске истине, Божије мерило, а не људска мерила; то је нови живот у којем морамо да одра-

стемо и да живимо по мери Самог Христа, да преуземо на себе одговорност за живот света, исто као Христос, заједно с Њим и по исту цену којом Христос узима ову одговорност. Кад су Га Јаков и Јован молили да седну с десне и с леве стране Његове славе, кад дође као победник, Он им је рекао: „А да ли сте спремни да пијете чашу коју ћу Ја пити, да се крстите крштењем којим ћу се Ја крстити?“ – односно да уроните, ако је потребно, у онај ужас у који ћу Ја бити уроњен?.. О овоме нам говори и ово открива пред нама цела Страдална седмица.

То је први сусрет. Кад Господ благоволи да се приближи тако да можемо да станемо пред Њега, тада нам се поставља питање: Како ћу одговорити на позив Божји?.. Наравно, у теорији бисмо се сви ми одазвали – сви се одазивамо – безусловним пристанком, безусловном спремношћу. Међутим, у стварности није тако. Да, док се не нађемо пред лицем искушења, док се наша вера и наша оданост не искушавају опасношћу, ризиком – ми смо спремни; међутим, кад одједном пред нама искрсне искушење, ми не одговарамо увек на њега са истом таквом спремношћу.

Други сусрет је сусрет са самим собом. Наизглед, ми све време живимо са собом; наизглед, немамо с ким да се „сусрећемо”. У ствари, имамо с ким; у сваком човеку постоје дубине у које се он плаши да се загледа; у сваком човеку постоји унутрашњи несклад којег се он плаши. Остати насамом са собом јесте једна од најстрашнијих ствари које човеку могу да се догоде ако он то не чини по сопственој жељи, већ само због нужности. Бити пред самим собом: без шминке, без заштите, без свега онога што стављамо између овог понекад страшног призора или призора који нас просто плаши, или једноставно изазива одвратност – и нашег погледа. Управо овај страх нам највише смета да станемо пред себе: шта ћу угледати ако ми се отворе очи? Шта ћу угледати ако се скине завеса? Кад подвргавамо себе овоме, ми често прво осећамо просто досаду: навикли смо да се забављамо, навикли смо да одвлачимо сопствену пажњу од себе хиљадама ствари од којих су многе саме по себи и добре и достојне пажње, али које користимо да бисмо се заштитили од самоће која нас плаши. А кад почињемо да се загледамо дубље, понекад нас хвата страх. Не због онога што видимо, већ зато што ступамо у за нас потпуно непознату област: ко зна каква ће се чудовишта подићи из ових дубина? Колико злобе, колико горчине, колико лажи, колико неправде, колико страха? Колико похлепе – и душевне, и духовне, и телесне? Колико непријатељства, колико хладне равнодушности, колико суровости ћу угледати ако завири у себе? И заиста нас је страх да завиримо.

Међутим, ако ово не чинимо, ако одбијамо овај најстрашнији, најјезивији сусрет, никад нећемо пронаћи у себи храбрости да сретнемо ни Бога, ни човека. Бога – зато што Бог излива у наше дубине Своју неумољиву светлост; светлост која открива пред нама све оно што ми покривамо тамом, све оно што заклањамо испред себе. Зато није само лакомисленост, није само заборавност или равнодушност оно што нам смета да станемо пред Бога, већ

свест о следећем: ако станем пред Њега, не само да треба да живим на нов начин (зато што, поставши пријатељ Божији, више не могу да живим као да сам Његов непријатељ или као да сам Му туђ), већ ће се преда мном открити оно што не желим да видим. Јован Кронштатски у свом дневнику истиче да нам Бог никад не открива оно од чега можемо да се окренемо, док не види да је у нама сазрело довољно вере и да се учврстила нада; тек тада нам Он даје да видимо нешто од онога што Он у нама види увек: Он открива пред нама нас саме у нашој похлепи и у нашој наказности само онда кад је сигуран да можемо то да поднесемо. И зато кад по милости Божијој, загледавши се у себе или просто зато што је неко померио завесу и приморао нас да угледамо нешто што раније нисмо хтели да видимо, угледамо себе страшнијима, ружнијима, ситничавијима, похлепнијима, јаднијима него што смо мислили да јесмо, с једне стране, треба да постанемо свесни тога; међутим, с друге стране, ради свог укрепљења треба да се сетимо да нам Бог не би дао да то видимо кад не би знао да можемо да издржимо овај приказ. У извесном смислу може се рећи да нашу способност да видимо себе све горима и горима – искрено, истински, у светлости Божијој, говори о томе да Бог има све више поверења у нас, да Он све више и више види у нама способност да се боримо са злом и да га победимо – наравно, само уз Његову помоћ. Зато, премда постоји овај ужас и бол због виђења зла у себи, треба истовремено да постоји и свест о томе да је то знак Божјег поверења. И на ово поверење се, наравно, треба достојно одазвати: тако да ово поверење не буде узалудно.

Трећа врста сусрета је сусрет с нашим ближњим. Узроци због којих до њега не долази или због којих је он често тако непотпун су сложени. У основи, може се рећи да је равнодушност слепа; ако сам потпуно равнодушан према човеку који се налази испред мене, ако ме уопште не занима његова судбина и његова личност, никад нећу бити способан ни да прочитам његову судбину, ни да упознам његову личност. А равнодушност, хладноћа, безбрижност и наша способност да прођемо поред човека су неизмерни. Ми се затварамо од најближих људи иза ове равнодушности и остајемо слепи, безосећајни; схватамо површину догађаја и површину најочигледније људске реакције, али не схватамо ни догађаје, ни реакције. Активна, зла нељубав, мржња и одвратност имају друга својства; они нам дозвољавају да видимо само рђаво, само апсурдно, само наказно у човеку; штавише, они претварају у апсурдно, у наказно оно што је у ствари предивно – али што нас превазилази; што је дивно, али нам је нејасно зато што нам је та лепота туђа. Само љубав може заиста да види. Божанска љубав види све; људска, ограничена љубав је способна да прозре много – под условом да постоји макар мали део људске љубави која је способна да се ослободи самољубља, која је у стању да заиста усмери своју пажњу на другог. Господ нам открива виђење оне лепоте коју Он види у човеку. Пре много година Јевграф Коваљевски је говорио: „Кад Бог гледа човека, Он не види у њему врлине или савршенства којих у њему још нема, али Он види у њему његову неувенљиву лепоту...” Дакле, љубав

пред човеком открива виђење лепоте: понекад је то лепота која се још није открила, која може бити испод суда, под завесом, али она постоји. Бог гледајући нас, унакажене грехом, види као што ми можемо да видимо древну икону, која је оскрнављена, од које је можда остало сасвим мало; али ако нам се таква икона да у руке – с каквом брижљивошћу је ми гледамо, с каквим унутрашњим осећањем ужаса и боли доживљавамо то што је света икона могла бити оскрнављена, што је било могуће да се таква лепота подвргне унакажавању! Како је пажљиво држимо у рукама – као рањеног човека, као ратника који је пострадао у боју, који је можда и на самрти, али у којем остаје нешто незаборавно по величини и по лепоти.

Тако нас види Бог; међутим, док икона може бити непоправљиво оштећена, човек никад не бива непоправљиво оштећен. За човека се може рећи оно што сваке године слушамо у току Страдалне седмице у пророчанству Језекиља о костима. Пророк је видео читаво поље пуно мртвих костију. „Хоће ли оживети ове кости?” пита Господ пророка. Он одговара: „Само Ти то знаш.” И Господ каже: „Прореци, односно реци људским устима Моју животворну реч која обнавља...” И по сили ове речи кости обрастају месом, на њима

се појављују вене, затеже се кожа; и кад Господ удахњује у њих дух, оне устају као велики пук, као жива, оживела, васкрсла војска. То се дешава са сваким човеком: са сваким од нас кад размишљамо о себи самима и са сваким човеком, ако размишљамо о другима. Међутим, за то човека и у човека треба гледати с вером, са сигурношћу да у њему постоји лепота која не умире, лепота коју ништа не може да унакази до краја, лепота, коју називамо ликом Божјим. Исто се може рећи за човечанство у целини, које такође носи у себи лик Божји, без обзира на наказност која пада у очи. Међутим, у очи пада оно површинско; Теофан Затворник је говорио: „Злато пада на дно, опиљци пливају по површини речице...” Ово не смемо да заборавимо: кад видимо како пливају опиљци, не треба да мислимо да осим њих у реци нема ничег другог.

На скупу младих, 1967.

Дакле, пред сваким од нас стоји задатак сусрета с нашим ближњим. Зато треба да научимо да гледамо с циљем да видимо, да слушамо да бисмо чули. И ово нам не полази за руком тако лако, то нас плаши, зато што чути значи повезати се са судбином човека, угледати значи повезати се са судбином човека. Срећемо познаника или идемо у посету болеснику и питамо: „Па, како си?...” И наш познаник или болесник нас гледа у нади и страху: „Зар је овај човек заиста поставио питање на које жели да добије одговор? Зар овај

човек заista жели да сазна, дакле, да своју судбину сједини с мојом?” Из очију, из звука гласа чује се и нада и страх; и човек често одговара: „Није лоше, хвала...” И како често, како се стално дешава да се задовољавамо овим речима, јер су нас ове речи ослободиле, он нас није увукао у своју судбину, није захтевао од нас да учествујемо, није рекао ону реч после које не могу да се окренем с равнодушношћу; гледао сам га у очи и видео молбу, наду и страх, али сам затворио своје очи и чуо само речи и сад сам слободан; знам да њему „и није лоше, није тако рђаво”, а значи, можда је и добро. А да си чуо како глас звучи, да си се загледао у очи и видео израз ових очију – не би могао тако да одеш... Али, ако човек то допусти треба и да се одазове; и не само добром речју, не само тренутним поступком, већ успоставивши односе или ступивши у вихор догађаја и односа, којима можда неће бити краја. А свако мисли: „Зар ми није доста моје муке, моје бриге?...” Или просто: „Зар ћу дати овом дану, који је међу свим данима тако тих, миран и радостан, да се помрачи једном речју овог човека? Да, волим га, али он може све да сруши једном речју; тиркизни пролећни дан ће се претворити у облачно, хладно зимско вече; све ће бити покривено маглом, све ће постати хладно, радост ће се угасити...” И одлазимо.

И овде треба да васпитамо у себи много храбрости да бисмо се загледали у очи човека с тим да видимо истину његових речи, да чујемо звук гласа; да чујемо истину или лаж у овим речима. И понекад је потребно много храбрости да би се човеку рекло: „Не претварај се, немој да лажеш, не причај ми да ти је добро – то није истина; душа те боли, бојиш се, усамљен си и више не верујеш да ће се чак ни твој најближи друг одазвати састрадањем; ти ме одстрањујеш, зато што си изгубио веру у то да човек може да састрадава...” Да бисмо нашли у себи ову храброст треба много тога да савладамо. Прво је самољубиви страх да мој мирни живот одједном може да постане немиран, да моје благостање може да буде поколебано, да светлост може да се помрачи, да радост може да се помутити. Ми увек размишљамо о себи и себе доживљавамо као да смо ми центар свог сопственог живота, па и живота других. Сећате се Христове приче о добром Самарјанину. Законик пита Христа: „Ко је мој ближњи?...” Он осећа да је сам он центар и осврће се унаоколо: ко је ближњи? Христос му одговара: „Ближњи си ономе коме си потребан; он је центар. Ти си позван да уђеш у његову потребу...” Ево, то ми никад не умемо да учинимо, не умемо да осетимо да нисмо ми у центру, да сваки човек који је поред нас – и ближњи и нама даљи и свако онај кога смо срели има своју потпуну, завршену судбину, и он је Богу исто тако драгоцен, за Бога он значи исто тако много као ми; и кад нас уопште не би било, овај човек би био исто тако значајан у очима Божјим. Ја могу да будем случајна околност у његовом животу – или пролазна, или добра или зла; али овај човек постоји сам по себи пред Богом, он није део мог живота, није околност у мом животу, он је човек. Њега је Бог позвао да живи, да га позна и да достигне пуноту која постоји само у Богу; он је позван да уђе у

Царство Божије. Над овим се треба чешће и дубље замишљати, зато што то за нас није природно.

Осим тога, ми се једни према другима опходимо или као паразити или као полхепне звери. Како често живимо једни с другима као да се међусобно прождиремо, одузимајући човеку мир, радост, чистоту срца и његових толико богатих својстава, хранећи се њима, користећи их. Треба да се учимо да не узимамо, већ да дајемо и да не очекујемо ништа заузврат или као награду. То су Христове, а не моје речи: да дајемо исто тако штедро као што је нама дато од Бога; забадава сте добили, забадава и дајите (Мт. 10, 8). Шта имамо што нисмо добили, шта имамо што нисмо добили или од Божанске или од људске љубави? И зато треба да се поставим тако да је моје призивање да будем пажљив, да размишљам, да будем пријатељ и слуга мог ближњег; морам бити спреман да му дам све што имам и да никад не тражим да ми врати, и да никад не поменем оно што сам жртвовао за њега, и да не очекујем било какву захвалност; зато што је дати, послужити активно, с размишљањем, разумно заволети човека, највише што може да нам буде дато, то је наша привилегија; то чак није ни наша „дужност”.

И последње што нам смета да сретнемо човека јесте страх: шта други човек може да ми одузме? Каквој опасности може да ме изложи? То је врло реално, зато што смо сви ми једни за друге опасни, пошто смо сви похлепни, пошто смо сви самољубиви, пошто себе или своје осећамо као центар живота. И бојимо се пред ближњим, и ближњи се боји да стане пред нас. И ова два страха, две похлепе, два самољубља затварају двоје људи који би могли да буду очи у очи или једно пред другим. Отац Лав Жиле је једном приликом рекао: „Плашимо се да погледамо човека у очи зато што не можемо то да учинимо, а да се и он не загледа у дубине наше душе”, – ево чега се плашимо и у преносном и у дословном смислу речи. Међутим, ово се у знатној мери односи и на наш сусрет с Богом.

У првом случају смо у тренутку кад нам се Бог открива у овом сложеном поређењу, споју суда и спасења, осуде и васкрсења, до краја пуни тог чуда. Међутим, после тога нам се поставља врло конкретно питање: Господ ми је понудио Своје пријатељство, ја сам за Њега тако драгоцен да је сав Свој живот и сву Своју смрт и све гетсиманско страдање спреман да да мени и за мене; и ова жртва је тако велика да би требало да се одазовем на њу свиме, ако не смрћу, онда свим животом и у свакој прилици. Да не захтева Он превише од мене? Кад би ме Он заволео мало, ја бих могао да Му одговорим на исти начин – необавезном љубављу, овлашним пријатељством; међутим, ако сам тако вољен, то од мене захтева узвратну љубав! Кад Бог воли целим животом и свом смрћу, и ја морам да се одазовем целим животом и целом смрћу није ли боље да се сакријем? Страшно је пасти у руке Бога Живога (Јевр. 10, 31). Љубав може да буде исто тако страшна као и мржња, ако се схвати да не можемо да је примимо, а да се не одазовемо на исти начин.

Дакле, пред сваким од нас се питање поставља са свом оштрином. Ми се кријемо од Божије љубави, не размишљамо о томе шта она значи, каква је њена мера, не само зато што смо лакоислени и празни, већ зато што би било страшно одазвати се на исти начин. Бог говори у Јеванђељу, ако чујемо Његове речи, Он нам каже: „Ако желиш да узрастеш у пуну меру своје људскости, ако желиш да постанеш достојан човек, пред тобом је слика тога какав треба да будеш...” И уместо да то доживимо као потресну слику лепоте на коју смо призвани, ми кажемо: „Ово су заповести, ово су Божије наредбе; моја дужност је да покушам да их испуним...” У односу на међусобну љубав сав свој однос с Богом претварамо у покушај да прихватимо Његове заповести као да су оне спољашње наредбе и да их сведемо на минимум, да пронађемо начин да оне буду најмање захтевне. И тада се уместо хришћанског живота добија унакажено Јеванђеље.

Ево три сусрета; о четвртном не желим да кажем ништа детаљније од онога што је још у VI веку рекао свети Максим Исповедник: „Човек је створен као грађанин два света; својим телом и душевношћу он припада овом земаљском, материјалном свету, међутим, својим духом он припада Богу. И призивање човека је, као прво, да у себи сједини Божанско и земаљско начело; а као друго, да пронађе пут ка Богу, да повуче за собом сву твар.” То је наше призивање.

Да ли тако гледамо на свет око себе? Да ли смо вођи овог света у Царство Божије? Да ли градимо људски град који би био пандан, који би био по мери града Божијег? Да ли се односимо према стварима, према природи, према видљивом свету који нас окружује с таквим свештеним страхом који треба да имамо према њему имајући на уму да је сва материја овог света постала сродна Богу кроз оваплоћење Христа, кроз Његову плот?

Ево свих наших сусрета. Свети Симеон Нови Богослов је говорио: „Ако желиш да научиш да се молиш чисто, да се научиш чистој молитви помири се с Богом, помири се са собом, помири се са стварима које дотичеш...” Замислимо се над тим какав је наш однос: да ли постоји сусрет између Бога и нас? Да ли жудимо за овим сусретом не зато да бисмо добили од Бога више од онога што нам је Он већ дао, већ да бисмо се сродили с Њим и постали на изванредан начин Његов глас, Његов самилосни поглед, Његове руке на земљи? Да ли налазимо у себи довољно храбрости да уђемо у себе и постанемо целовити, а не изнутра разбијени; да превладамо не само напетост, већ и рат који се одвија између интелекта и срца, воље и жеља, тела и истине у нама? И како гледамо на ближњег? Да ли се бар некад сусрећемо чак и с људима који су нам најдражи и најближи и шта смо за свет који је Бог створио за вечно блаженство: зло или добро, вође или упропаститељи?

О САМОПОЗНАЊУ

ИНДИВИДУА И ЛИЧНОСТ. НЕПОНОВАЉИВОСТ ЛИЧНОСТИ.

ГРЕХОВНО САМОПОТВРЂИВАЊЕ И ЉУБАВ.

Пре свега бих желео да дефинишем ово „ја” које треба да познамо – без тога нећемо наћи заједнички језик и нећемо знати о чему заправо говоримо; а затим ћу, дефинисавши ово „ја” на два различита начина, покушати, као прво, да покажем колико је за нас важно да знамо своје „ја” ради уређења и изградње свог унутрашњег живота и као друго, покушаћу да укажем пут ка самопознању. Не знам да ли ће ми поћи за руком да донесем неки закључак, али ћу вам у сваком случају понудити извесну количину материјала који ћете моћи да искористите.

У смислу духовног живота о „ја” размишљамо у два аспекта; означаћу их уз помоћ два различита термина, која ћу онда покушати да проширим. С једне стране то је „ја” као особа, индивидуа, а с друге стране је „ја” као личност. То је терминолошка разлика која је практично и богословски заснована.

Индивидуа је, као што сама реч каже, граница дељења, то је оно што се више не може поделити и ван граница чега се нарушава сама целовитост људског бића. Ако будемо посматрали људско биће у његовој целини – сав људски род или поједини народ, породицу или било коју групу уопште, наступиће моменат кад ће се пред нама наћи индивидуа, односно извесна јединка. Ако будемо покушавали да делимо даље, сад већ саму индивидуу, пред нама ће се наћи мртво тело и душа, али то више неће бити људско биће, његово присуство. Врло је важно да схватимо да је индивидуа, која представља границу дељења, такође и граница распадања – како међу бићима исте врсте, тако и међу њима и Богом. Ван овог распадања целине и Бога и распадања саме целине више неће бити речи о индивидуи, већ о личности, чијем дефинисању ћу се касније вратити.

Кад желимо да дефинишемо, да опишемо индивидуу, то можемо да учинимо само у категоријама које су заједничке за све људе, али за људе које групишемо по овим или оним својствима. С тачке гледишта спољашњости говоримо о расту, боји, карактеристичним особинама човека: он је високог или ниског раста, плав или смеђ, има очи ове или оне боје, дебео је или је мршав. Ова анализа се може развити и може се говорити о боји његовог гласа, квалитету ума и срца, о његовим другим својствима у поређењу с људима из његове околине; у крајњој линији, наш опис се своди на опис особина које су заједничке свим људима, при чему се људи групишу као да чине букет, који се разликује од другог букета, али који се састоји од истих или сличних боја. И на крају, да бисмо препознали, да бисмо разликовали једну индивидуу од друге, ми користимо метод контраста; понекад је то супротстављање, понекад је аналогија, али је увек присутан елемент диференцијације, тако да се једна индивидуа од друге може разликовати само у категоријама супротстављања или контраста.

Као индивидуа, као појединац, ја јесам онолико колико сам дубоко различит од индивидуа које ме окружују. У овоме се и састоји моје „индивидуално бивствовање”, и од тренутка кад почињем да говорим о контрасту, о супротстављању и разликовању својстава која су заједничка за све, ја говорим о растојању које постављам између себе и другог, и то је врло важно: то је један од аспеката греховног стања, то је супротстављање, које изазива распад и не само да спречава учествовање у једној хармонији, већ уводи и низ самопотврђивања, зато што је с тачке гледишта како психолошке, тако и духовне, за индивидуу карактеристично управо самопотврђивање. Ово је свима познато: кад представљамо део неке средине и не желимо да будемо разбијени и уништени, ми треба да се утврдимо против притиска, против насиља масе која нас окружује. И ово самопотврђивање ће створити још напету ситуацију смањења, односно распада који се састоји од одбацивања другог, од негирања другог, од одбијања другог, од онога што је корелативно, што одговара одбијању човека да буде прогутан, смрвљен, уништен од стране другог, ма какав овај „други” био: „други” индивидуални или „други” колективни.

Личност јесте нешто сасвим друго: овај термин не одговара нашем емпиријском познању човека; он има основу у Светом Писму или, тачније, у примени Светог Писма на наше поимање Бога или човека. За личност је карактеристично да се она не разликује од друге личности путем контраста, супротстављања или самопотврђивања – личност је непоновљива. Исцрпна слика нам је, мислим, дата у Откривењу, у којем се каже да ће у Царству Божијем које ће наступити свакоме бити дат бели камен, и на камену ће бити написано ново име које неће знати нико осим онога ко га је примио (Отк. 2, 17) и Бога. Ово име (о њему говори целокупна јеврејска традиција) се потпуно разликује од онога што ми називамо именом, презименом и надимком; све су то случајна имена која ми дајемо самима себи или другима, оним другима који такође припадају систему контраста, супротности и разлика. Ово име није случајно: оно у потпуности одговара самој суштини личности, то је личност изражена именом. По јеврејској традиционалној тврдњи, коју налазимо како у самој Библији тако и у традицији која је везана за Библију, име и личност су истоветни, уколико то име изговара Бог. И ако желимо да схватимо сав значај имена за личност која га носи, дозвољено је рећи да је то име, она моћна, стваралачка реч коју је Бог изговорио, призивајући сваког од нас из небића, реч непоновљива и лична; и уједно ово име одређује непоновљив, лични, однос који се ни са чим не може упоредити, који сваког од нас повезује с Богом. Ми смо „неупоредиви”, односно ми смо изван поређења, зато што нико ни на кога не личи – у смислу истих категорија.

Постоји непоновљива појава коју представља свако од нас у односу на Бога; у овом смислу личност се не може изразити, зато што се она не дефинише путем супротстављања. Она је толико непоновљива, толико је неупореди-

ва да постоји сама по себи, али може да се изражава познатим чиновима и појавама, оним што је код апостола Павла названо „сијањем”. И кад желимо да познамо своју дубоку суштину или своје емпиријско „ја” морамо да размишљамо на различите начине, зато што је наше емпиријско „ја” оно биће какви смо ми у друштвеном животу или које супротстављамо другима – овде се разликујемо, јер смо релативно различити – то биће ми схватамо методама које се разликују од метода за схватање личности. Ми не знамо шта је „личност” у првосазданом стању управо због катастрофе која се назива падом у грех и због које, уместо да постоји хармонија која се састоји од непоновљивих бића, која се не утврђују и не супротстављају једна другима, чије је сазвучје и кључ Бог, ми спознајемо личност само кроз трагичну призму која дели индивидуе.

Богословље нам открива слику савршене личности и савршене природе само у Богу; међутим, наше људско призивање је управо у томе да Крстом Господњим, подвигом, узрастањем које нас постепено претвара у живе и савршене чланове Тела Христовог и у живе, Духом Светим оживотворене храмове, стекнемо реалност личности и природе, превладавши и победивши супротстављеност и расцепљеност до којих доводи подељеност.

Дакле, упоредимо сад шта и како можемо да спознамо о индивидуалном „ја”, с једне стране, и о личносном „ја”, с друге. Основни моменат је, и већ сам то истицао, управо ово супротстављање које лежи у корену разлика између индивидуа. И ово супротстављање ми не само да наслеђујемо већ га, родивши се га са зачецима одвојености, раздвојености од Бога и људи учвршћујемо у току читавог нашег живота, зато што сматрамо да, супротстављајући се међусобно, присвајамо или учвршћујемо или просто потврђујемо своју индивидуалност. И што више то чинимо, тим обичнија постаје наша индивидуалност и нестабилније наше постојање. Што се компликованије супротстављамо једни другима, стичемо све већи број својстава која су заједничка за све, све је мање личних, све је мање оригиналних, без обзира на илузију да управо овим супротстављањем остварујемо оригиналност и изузетност. Сви ви одлично знате како човек лако може бити проглашен за ексцентрика, и знате да нема ничег монотонијег од ексцентричности; начини да човек постане оригиналан ексцентрик су врло ограничени. Исто се може рећи и за све резултате греха, односно за деловање демона и наше унутрашње зарање, због тога што је грех монотон и зато што се, брзо исцрпевши све могућности, бескрајно враћамо на једно исто.

На ово супротстављање треба посебно да обратимо пажњу и, ако желимо да упознамо себе, морамо пре свега да видимо једну од његових последица, тачније: ми себе у односу на друштво, без обзира да ли је то световно или мистичко друштво као што је Црква – дефинишемо у категоријама негирања другог. Самопотврђивање је увек једнако одбацивању, негирању другог. И чим прихватамо другог, ми више не можемо да потврђујемо себе као раније, оштро и беспоговорно, не можемо другог да одбацујемо и да не прихватамо

његово реално, конкретно и потпуно присуство. За нас је ово једнако самоискључењу. И Сартрове речи „пакао – то су други” можемо да схватимо управо у овом смислу: то су они „други” који нас неповратно окружују, од којих немамо куда да се денемо, који су нам немилосрдно наметнути, док бисмо ми сами хтели да им наметнемо себе тако да они буду периферија, а ми, свако од нас – апсолутни центар, који ужива ону сигурност и онај мир које поседује централна тачка у поређењу с периферијом.

Дакле, самопотврђивање је равно негирању другог. Међутим, самопотврђивање индивидуе је и одрицање саме способности вољења, зато што волети значи пре свега признавати у другом само његово постојање, признавати, тако рећи, актуелност другог; признавати да се други **темељно, искључиво**, у потпуности, до краја, разликује од мене; признавати га као чињеницу и не прихватати га као нешто опасно, већ као позитивну реалност, као учесника у заједничкој хармонији васељене и односити се према њему на одговарајући начин, односно с поштовањем, осећањем уважавања, чак бих рекао поклоњења у смислу оног поштовања које у нама рађа жељу и вољу за савршеним и потпуним служењем. Волети некога пре свега значи признавати да он има права на постојање, дати му „држављанство” и заузети у односу на њега периферно место, а затим се с ове периферије приближавати к њему, све више и више заборављајући на себе самог.

Колико нам ово изгледа нереално, нарочито у оном облику у којем о томе говорим! Али сви ми знамо, на пример, да смо непрестано окружени људима, чије постојање готово да не примећујемо, они су за нас намештај, притом веома гломазан намештај, зато што нам увек препрече пут и ми или налетимо на њих или морамо да их обиђемо. Често људским односима називамо оно што би у већини случајева требало називати сударима. Ако нисмо успели да се мимоиђемо, ми се неизбежно сударамо, али у оба случаја не примећујемо једни друге. Једино што уочавамо јесте нека запремина, нека препрека, нешто што ми смета да идем својом путањом; и ова путања, ако није прост прелазак с једног места на друго, већ пут мог живота – јесте оно што ја хоћу да радим, а „други” је опасност, која ме спречава да будем оно што желим да будем.

Међутим, у добронамерним, пријатељским односима – сад више не говорим о љубави – видимо нешто потпуно друго. Све почиње од тога што неко ко је поред нас био само запремина, само недефинисано присуство, стиче лице, лик јединствен у својој врсти. Ако се у овом лику за нас отвара могућност неких односа, ми више не представљамо центар око којег се окрећу сателити. Сад смо у скоро равноправном положају; кажемо „скоро” зато што ће бити потребно много времена да се савлада осећање да сам ипак ја центар. Узмимо тако једноставне категорије као „ја те волим”, обично се ово „ЈА” пише великим словом, „волим” је прост везник, а „те” је нешто потпуно релативно. Мислим да се цео процес који треба с неким да нас повезује, састоји у следећем: ми постепено откривамо да између „ја” и „те” почиње да се успоставља

равнотежа сразмерно с тим како „волим” престаје да буде везник, спојница која спаја две заменице и како стиче могућност, неки квалитет који мења саме односе. Долази до тренутка кад се односи толико изједначују да онај ко воли осећа себе са свим интензитетом, али с истим интензитетом га осећа и други, придаје му значај и вредност; а затим ако наше осећање постаје дубље, ако узраста у нама свест о „другом” наступа тренутак кад изненада схватамо да смо сад постали тачка на периферији, а он је центар, не у нашем статичном, већ динамичном односу бића, окренутог, устремљеног ка другом.

Μητροπολιτῆ Αντωνιје (Блум) и епископ Васиље (Кривошејин)

Сећате се почетка Јеванђеља по Јовану, где се каже (у црквенословенском тексту): *Слово бје к Боју*. Грчка реч *προς*, коју ми преводимо „ка” или „у”, није статична; то је динамички термин: „ка”, „за”, „окренут ка”, „у смеру ка”, „устремљен ка”. Овај однос није однос између два човека која се међусобно гледају, то је однос између Једног, апсолутно централног, и Другог, који постоји само за првог, само у усмерености ка њему, само у односу на њега. Овде можемо да говоримо о љубави, али сад се у овом „ја те волим” „ја” толико сузило да постоји само објективно, а субјективно је човек већ заборавио на себе. Сад има значај реч „волим” у коју је укључено и „ја”, јер је центар постало „ти” – „други”.

Кад покушавамо да пронађемо меру свог индивидуалног „ја”, прво о чему можемо да се упитамо јесте следеће: у ком смислу могу да кажем да волим оне које волим? Не говорим о онима које не волим – њих има легион; не говорим о онима које волим само зато што су далеко од мене и зато што ме не опте-

ређују – врло је лако волети оне који су преко брда и преко гора, а веома је тешко волети комшију, којем се слуша радио кад се мени спава. Дакле, пре свега треба себи да поставимо питање: кажем да волим своју жену, кћерку, брата, овог или оног човека. Шта то значи? Да ли их волим као што волим јагоде са шлагом? Другим речима, храним се њима, прождирем их из дана у дан, спутавам их, исисавам им крв као вампир? У том случају је њихово присуство за мене заиста драгоцено, не могу без њих, они су ми потребни за сам мој живот. Да ли то желимо да кажемо? Дакле, ако смо поштени, врло често ћемо морати да се сложимо: да, управо то. И нема ничег чудног у томе што они који постају жртве наше љубави моле Бога да их мање волимо. То је врло важно, јер ако нам постане јасно да је наше опхођење према онима с којима смо у најбољим односима у својој основи понашање грабљивца – шта онда да кажемо о осталима? У том случају, наравно, можемо да схватимо да се нашим непријатељима посређило више него нашим пријатељима: њих барем остављамо на миру!

Ево првог момента: да покушамо да одредимо, да оценимо квалитет добро-намерности, пријатељства и љубави, који нас повезују с онима за које смо срцем везани. А затим да поставимо себи питање о вези одбацивања, о вези супротстављања која постоји између нас и осталих; и тада ћемо видети како стално тежимо самопотврђивању, до које мере су чак и најближи, најискренији, најпријатељскији, најбратскији односи који повезују двоје људи односи који апстрахују: „Држи се подаље од мене, плашим се да се не помешам с тобом, плашим се да не нестанем, плашим се да се не нађем у ропству твоје љубави, желим да останем оно што јесам!”

ПРИХВАТАЊЕ САМОГ СЕБЕ. ОДНОС ПРЕМА ЈЕВАНЂЕЉУ.

И овде такође можемо да запазимо елемент противљења у себи. Приступајући испитивању себе у овом смислу или у смислу неког детаља нашег појединачног живота ми смо склони заиста ђаволском расуђивању. Оно се у суштини састоји у следећем: све што је у мени привлачно, што ми се у мени свиђа и јесте моје „ја”. А све што ми изгледа наказно, одвратно или за шта други сматрају да је у мени одвратно и наказно, што ствара напетост с људима из околине ја доживљавам као мрље, као нешто што је на мене стављено или ми је пришивено споља. На пример, људи често говоре: „Па ја од свег срца тежим ка нечем другом, али су ме животне околности учиниле оваквим.” Не, животне околности су само откриле да сте такви. Тако у преписци Макарија, једног од оптинских стараца, има два или три писма упућена петроградском трговцу, који пише: „Напустила ме је послуга и нуде ми у замену девојку са села. Шта ми саветујете, да је примим или не?” Старац одговара: „Наравно, да је примите.” После извесног времена трговац поново пише: „Оче, дозволите ми да је истерам – то је прави демон; откако је она овде, стално падам у јарост и изгубио сам сваку самоконтролу.” И старац одговара: „Немој да ти падне на памет да је отераш, то ти је Бог послао

анђела небеског да видиш колико је у теби злобе коју претходна служавка никад није могла да подигне на површину.”

Дакле, чини ми се, ако се загледамо у себе са свом озбиљношћу, више не можемо да кажемо: све што је добродетелно, предивно и хармонично – то сам ја; све остало су мрље случајности, које са мношћом немају ништа заједничко, оне су се просто залепиле за моју кожу... У ствари, оне се нису прилепиле за кожу, већ се корене у самој дубини нашег бића. Само ово нам се не свиђа, и кривимо за то свакога кога год можемо или наше животне околности. Колико пута сам чуо на исповести: „Ево, то су сви моји грехови”, а затим се покајник на тренутак зауставља да би удахнуо (грехови се обично излажу прилично брзо) и држи дугачак говор доказујући да, да када би наводно, животне околности које му је Бог дао биле другачије, уопште не би имао никаквих грехова. И понекад, кад би ми неко рекао: „Крив сам, али шта хоћете? Имам ташту, имам зета, имам ово, имам оно, имам реуматизам и артритис, преживели смо руску револуцију итд” - више пута се догодило да сам, кад је човек испричао своју причу и већ очекивао разрешну молитву, говорио: „Жао ми је, али исповест је средство за помирење с Богом, а помирење је ствар која се тиче обе стране. Дакле, да ли ви, пре него што вам дам разрешење у име Бога, можете да кажете да Му опраштате сву штету, све зло, које вам је Он причинио, све околности у којима вас је Он принудио да не будете светац или светица?” Људима се ово обично не свиђа, али је то истина и то је јако важно, јако битно: ми морамо да прихватамо себе у целини, онаквима какви јесмо. Не поступамо тако ако сматрамо да смо ми оно што је предивно, а за остало је крив Бог (најчешће Бог, а не ђаво, зато што би у суштини Бог требало да спречи ђавола да чини зло које овај чини – бар у односу на мене!).

Шта онда да радимо? Да ли можемо да нађемо неко надахнуће, неку подршку у делању, које проистиче из онога што смо видели?

Да, наравно, могуће је, и „да, наравно” за мене се потврђује двама моментима.

Као прво, нешто што ме изузетно надахнује рекао је Јован Кронштатски у дневнику у којем препричава своје унутрашње искуство. Он каже да нам Бог никад не даје да видимо у себи зло ако није сигуран да су наша вера и наша нада довољно јаке да опстану пред таквим призором. Док види да нам недостаје вера, да нам недостаје нада, Он нас оставља у релативном незнању; у нашим унутрашњим помрчинама ми разликујемо само опасности које нам Он оставља да проналазимо по пипању. А кад види да је наша вера постала тако чврста и жива, да је наша нада довољно јака да издржи мрскост онога што ћемо угледати, а да се притом не поколебамо, Он нам даје да увидимо оно што види Он Сам – али само сразмерно нашој нади и нашој вери. Дакле, ево двоструког открочења из којег можемо да извучемо извесну корист; прво је гола чињеница: сматрао сам себе тако трпељивим, а ова сељанка открива у мени сву моју нестрпљивост, грубост и необузданост. Међутим, с друге стране, ако ми је Бог дозволио да увидим, значи, Он зна да ја сад имам снаге да

изађем на крај с проблемом, зна да сам у стању да победим искушење и да се изменим изнутра. Други моменат се за мене базира на речима преподобног Серафима Саровског, који каже да је од суштинског значаја да видимо себе у целини, односно не оно предивно што постоји у нама, што одговара нашем призивању за вечни живот, већ и све остало. Јер оно што је већ сазвучно Христу Богу, што већ припада Царству, у извесном смислу за нас није занимљиво: важно је све остало – пустињу или непроходну шуму – претворити у рајски врт. И овде бих, одвојивши се од слике коју је дао преподобни Серафим, хтео да истакнем да треба да посматрамо сами себе као материјал који је Бог ставио у наше руке и од којег можемо да направимо уметничко дело, нешто што ће ући у Царство хармоније, лепоте, истине и живота као његов саставни део. У овом смислу у нама мора да постоји иста сабраност, иста јасност погледа коју поседује уметник. Уметничко дело које уметник жели да створи одређује се уз помоћ два чиниоца: с једне стране, његове замисли, онога што жели да створи; а с друге – материјала који је у његовим рукама. Знате да се не могу направити исти производи од различитог материјала: ако хоћете да направите крст од слонове кости, нећете узети комад гранита; ако хоћете да направите келтски крст, нећете га тесати од грчког мермера и сл. – просто зато што оно што желите да изразите може бити изражено само у границама могућности датог материјала. Дакле, само ако нисте безнадежно и очајно тврдоглави (очајно како за Бога, тако и за себе и за друге) и ако је у вашим рукама само један материјал, питање неће бити „Како направити мермер од слонове кости или гранит од криве гране?“; просто ћете погледати материјал који имате и рећи: „Какво уметничко дело може да се роди из онога што држим у рукама?“ (Што вас не спречава да касније остварите другу замисао од материјала који желите да имате.)

Исто тако би требало да делујемо и у нашем унутрашњем животу. Морамо да научимо да се загледамо разумним погледом, проциљивим погледом, са што је могуће већим реализмом, с најживљим интересовањем за материјал који је у нашим рукама, зато што можемо да градимо само од тог материјала. Ако сте ви Петар, а нисте Антоније, ма шта да радите, Антоније нећете постати. Постоји пословица: „На Страшном суду нико те неће питати да ли си био свети Петар, питаће те да ли си био Перица.“ Нико не захтева од вас да budete оно што нисте, али је могуће захтевати од вас, тражити од вас да budete оно што јесте. И ово је врло битно: ако не прихватите сав материјал у целини, ништа нећете направити. Не умишљајте да, бавећи се самопотврђивањем свог ума, свог доживљаја, односно половине ваше индивидуалности, можете да створите целог хармоничног човека. У извесном тренутку открићете да нисте могли то да учините, али тада ће пред вама већ бити наказа, некаква незавршена статуа и огромна количина неупотребљеног материјала – и то је све!

И овде су нам потребни храброст и вера. Пре свега, вера у смислу о којем сам већ говорио – да нам Бог даје да видимо само оно што можемо да понесе-

мо; и храброст: јер уопште нам не причињава задовољство да видимо своју ругобу. Можда се сећате речи св. Венсана де Пола пред огледалом, које је случајно чуо његов отац, ушавши у собу: „Боже, превише сам ружан за људе, али можда ћеш ме Ти примити оваквог?” Можда сам за људе превише ружан, али ме Бог воли, јер ме иначе не би извео у биће, не би извршио овај стваралачки, ризичан акт, позивајући у биће управо мене – и то не за кратко време, већ за вечност.

С друге стране, ако желимо да одржавамо односе с људима, који нас окружују, морамо бити реалне личности, а не сурогати. Можемо да имамо међусобне стваралачки промишљене односе само онолико колико сам реалан ја и колико је реалан и мој саговорник, онај који стоји преда мном. Ова реалност треба да обухвати целог човека, он не треба да се задовољава делимичном реалношћу, реалношћу до извесних граница.

Ево шта желим овим да кажем: кад нас као децу на разговор позива директор школе да нам „натрља уши”, зато што смо нешто направили, ми у њему видимо само звање директора. Овде нема човека, већ постоји директор, као што постоји полицајац, чиновник, јавни тужилац, лекар. Нама чак ни на памет не пада да постоји нешто друго. Има код Јевтушенка једна веома снажна песма у којој описује наставника онако како га ученик види. Ученик га посматра и мисли: „Шта му је данас? Некако је чудан! Предаје математику и управо је начинио две грешке у сабирању. А сад је сломио креду, стао је и све је обрисао, иако нам је рекао да преписујемо с табле”, итд. И на крају песме видимо наставника, који је заборавио да обуче капут и стави шешир, и гледамо како иде кроз двориште; и следи последња реченица: „Наставникова жена је отишла од куће”. Ситуација је следећа: био је наставник, није било човека. То је наша ситуација у односу на нас саме. Док је не променимо, ми нећемо бити реалност, ни други неће бити реалност. Није могуће срести се с привидним бићем или с оним што је још мање од индивидуе, која ипак поседује неку реалност, чак ни ако је то болесна, затворена реалност, лишена сваке ширине. То је тачно и у односу на Бога, исто као и у односу на људе, зато што ако видимо само наставника, а не човека, долазећи Богу ми често скупљамо одломке знања, некакве појмове о Њему и не стајемо на молитву пред Живог Бога, већ пред идола којег смо напaбирчили од слика и појмова истинских у оној мери у којој свака слика и појам одговарају нечему у Богу, али постају преграда у оном тренутку кад кажемо себи: ево Бога.

Однос према личности је потпуно другачији. Управо сам говорио о томе да овде постоји потпуно другачији проблем: није ствар у томе да видимо себе као личност, јер ми то не можемо. Личност – то је оно што смо позвани да постанемо, превладавши индивидуу, коју емпиријски можемо да посматрамо у себи. Личност може бити откривена само у Ономе Ко је зна, односно, једино у Богу. У нама постоји личност која је образ Живог Бога. Споља се ова личност манифестује као индивидуа. И ево аналогije коју бих желео да спроведем: ми смо слика великог мајстора која је из века у век репродуко-

вана док није постала препознатљива. Ми смо постали карикатура lika Божијег. Ако покажете слику znalцу, он ће је пажљиво погледати и рећи: у овом портрету обрва или део лица несумњиво припадају руци мајстора, а све остало – не. Тада, проучавајући ову обрву – технику, боје, покрет начињен кичицом која га је сворила, покушајте да скидате слој по слој све што је насликано. Кад скинемо један слој, ми кажемо: ово је дубље од претходног, али још није рука мајстора; то је сликано преко претходног слоја, овај слој је фалш у односу на црту обрве, с оном гамом боје, која без сумње припада мајстору... И тако нам постепено полази за руком да рашчистимо слику, да се вратимо прволику ослобођеном од деформација које су се накупиле.

И управо ово треба да чинимо са самима собом. Али како? Апостол Павле саветује да себе нађемо у Христу и да Христа нађемо у себи. Овако формулисано то може да изгледа готово као изазов: како наћи Христа тамо где Га, очигледно, нема, пошто је Он потпуно прекривен слојевима који деформишу чак и контуре Његовог lika? Могу да вам дам један једноставан савет који можете да испробате и који, чини ми се, може да донесе плодове. Кад читате Свето Писмо, посебно Јеванђеље, ако сте поштени и ако не станете од самог почетка у побожну позу и не говорите: „Све што овде нађем је истина, јер то говори Бог и треба све да одобрим и да подржим, зато што ћу на тај начин заузети правилну позицију у предвиђању Суда Божијег”, – ако сте просто поштени у односу на самог себе, ви видите да у Јеванђељу постоје три врсте ствари. Једне нас ничим посебно не дотичу, и у овом случају смо без напора спремни да кажемо: „Пошто Бог тако говори, значи да тако и јесте.” И ово нас ничим не дотиче, зато што не видимо никакву примену датих речи на свој живот, и самим тим оне не представљају никакву опасност за наш егостички комфор и за наше одбијање да следимо Јеванђеље.

Постоје таква места, и ако смо потпуно поштени, рећи ћемо: „Не, ја на то не пристајем...” Имам једну честиту парохијанку. Држао сам предавање о заповестима Блаженства, после којег ми је она пришла и рекла: „Владико, ако то називате блаженством, нека вам тако и буде. Да будем гладна, да ми буде хладно, да будем напуштена, прогањана – не...” Дакле, ако у вама постоји бар четвртина њеног поштења, одбацићете три четвртине Јеванђеља – а још уопште нисам песимиста. Узмимо пример: Христос нам открива Бога рањивог, незаштићеног, побеђеног и зато презреног. Већ је довољно непријатно имати таквог Бога! Али кад нам Он још каже: *Дао сам вам пример, следите га* – тада се заиста може рећи „не”. Онда тако и реците. Али, ми нисмо потпуно црни, и ако сте поштени у оба смера, односно, ако се не браните од привлачности Јеванђеља зато што је она опасна, видећете да постоји једно-два места у Јеванђељу, неке три реченице, од којих се ум озарује и освећује, срце распламсава, воља се сабира у жељи да следи ове речи, зато што су оне тако дивне, тако истините, тако савршене и тако потпуно се подударују с оним што је најдубље у вама; само ваше тело се устремљује да иде овим путем. Обележите ова места; ма како ретка била, то су места на којима се

ви већ подударате са Христом, где сте на портрету прекривеном слојевима открили руку мајстора, острвце нијанси прволика.

И тада имајте на уму једно: у овој реченици или у овом јеванђељском лику истовремено сте и Христос и ви; и чим то откријете, више нема потребе да се борите против своје природе како бисте се приближили јеванђељском духу; довољно је да следите своју природу, али истинску, а не лажну природу, не понуђени лик, већ црте које су насликане руком мајстора. Није ствар у томе да поступате у супротности са свим оним што желите да чините (хришћани често то називају „бити добродетељан”: што више нешто желим да учиним, тим више је добродетељно да то не учиним), већ у томе да се каже: „Ево једне, две тачке, у којима сам нашао у себи оно што је аутентично. Желим да будем оно што јесам на истински начин...” Радите тако, и кад то будете учинили пажљиво, с радошћу што јесте и што све више постајете оно што јесте – видећете како ће се појавити други пробљесак, слично, сродно месту месту које вас је, да тако кажем, погодило. Постепено се портрет чисти, појављује се једна цртица, друга мрља боје... И тако вас цело Јеванђеље осваја, не као окупациона војска која вас осваја насилно, већ ослобађајући вас дејством, због којег ви све више постајете оно што јесте. И откривате да бити оно што јесте значи бити по лику Онога Ко је пожелело да буде по нашем лику да бисмо ми били спасени и да бисмо се променили.

Дакле, ево два различита, али корелативна пута самопознања: познања „ја” - индивидуе, која утврђује себе, супротставља себе, која одбацује и негира другог; оног „ја” које не жели да види себе онаквим какво јесте, зато што се стиди и плаши своје наказности; оног „ја” које никада не жели да буде реално, зато што бити реалан значи стати пред суд Бога и људи; оног „ја” које не жели да чује шта о њему говоре људи, а још мање шта о њему говори Бог, реч Божија. И с друге стране – личности која налази своје задовољење, своју пуноту и своју радост само у откривању свог прволика, савршеног лика онога што она јесте, лика који се ослобађа, који цвета и открива се – односно све више се открива и самим тим све више уништава индивидуу, док од ње не остане ништа супротно, ништа што се самопотврђује, већ остаје само личност – ипостас која је однос. Личност која је увек била само стање љубави онога ко воли и онога кога волимо, бива ослобођена из ропства индивидуе и поново улази у ону хармонију која јесте Божанска Љубав која све садржи и открива се у сваком од нас, као у секундарним светлостима, које зраче светлост Божију.

О СМИРЕЊУ

Лажно смирење. Гордост и таштина. Три воље које делују у историји: Божија, демонска и људска. Смирење као помиреност. Смирење пред лепотом Божијом.

Увек је тешко говорити о смирењу, зато што, у принципу, онај ко се није смирио не познаје истински смирење. Међутим, нешто се ипак може рећи да би се пронашао извештај путоказ.

Кад размишљамо о смирењу, углавном мислимо на понашање човека који, кад га други хвале или говоре о њему нешто добро, покушава да докаже да није тако; или о понашању човека који се, кад му падне на памет да је рекао нешто добро или учинио нешто правилно, труди да одбаци ту мисао због страха да се не погорди. Оба приступа ми изгледају неправилна не само у односу човека на самог себе, већ и у односу на Бога: сматрати да, чим сам ја нешто урадио или рекао, то не може бити добро или да признање доброг у себи може да доведе до гордости, јесте погрешно мишљење. Треба се просто преусмерити: ако ми је Бог дао да кажем нешто истинито, добро и тачно или да учиним нешто достојно и Њега и мене као човека треба да научим да Му будем захвалан за то. Не да приписујем себи у заслугу – то не; али не ни да негирам саму ствар већ да се с таштине или гордости преусмерим на задивљено, умилно благодарење.

То је прво што треба рећи о смирењу, зато што је то први задатак који стоји пред сваким од нас. Лажно смирење је једна од најдеструктивнијих ствари; оно води ка негирању у себи оног добра које постоји, и то је просто неправедно према Богу. Господ нам даје и разум, и срце, и добру вољу, и околности и људе, којима се може учинити добро и треба га чинити са свешћу да то добро није наше, већ је Божије, да нам је оно дато.

Друго: смирењу се углавном супротстављају гордост или таштина. Између њих постоји веома велика разлика.

Истински горд човек је човек који не признаје над собом ни Божји, ни људски суд, који је сам себи закон. У животу авве Доротеја постоји прича о томе како је он посетио неки манастир у којем су му једног младог монаха навели као узор смирења: никад се није гневио, никад се није љутио, никад није негодовао кад су га грдили или понижавали. И Доротеј, који је био искусан у духовном животу, није поверовао; он позва овог монаха и упита: „Како си, поред све твоје младости, достигао такво савршенство да кад те грде, понижавају и вређају никад не негодујеш?” И овај млади монах одговори: „Што да се љутим кад неки пси лају на мене?” Његово духовно стање није било смирење или помиреност, оно је било потпуна слобода од људске не само осуде, већ и просто суђења, мишљења; није га се тицало шта су о њему говорили људи – он је сам себи био судија, он је био мерило свега за себе. И ако се полази од тога, разуме се, Божји суд се такође одстрањује, остаје само

сопствени суд. Ово је стање максималне затворене усамљености; то је стање кад за човека више нема Бога, и нема суда ван њега самог.

Таштина се много разликује од тога. Таштина се састоји у свецелој зависности од људског мишљења или суда, али не од суда Божијег. Ташт човек тражи похвалу, тражи одобрење, при чему га највише понижава то што он похвалу и одобрење тражи од људи чије мишљење чак ни не поштује, само нека га хвале. И у тренутку кад неко почиње да га хвали или просто да одобрава његове поступке или речи, онај који га хвали одједном стиче у његовим очима све квалитете ума и срца, постаје у његовим очима паметан и правичан судија. И постоји у томе друга страна: ако почнемо да се надамо да ће нас неко похвалити, ми не тражимо похвалу за најузвишеније, за најплеменитије, за оно што је достојно и Бога и нас, већ за било шта. И на крају крајева постајемо плитки зато што тражимо одобрење за било шта, само да нам се одобрава, а наше поступке хвале неразумни људи који немају строг Божји критеријум за суд и суђење и хвале нас, наравно, за ситнице. И испада да ташт човек у потпуности зависи од људског мишљења и одобравања; за њега је катастрофа кад се о њему суди строго или кад га људи на било који начин негирају и осим тога, он се задовољава врло малим, ништавним стварима, само да би заслужио похвалу.

Смирење је нешто сасвим друго. То није просто одсуство таштине: одсуство таштине је на изванредан начин секундарни, изведени плод. То такође није просто одсуство гордости, односно интегралне, апсолутне затворености у себе – иако се ова затвореност управо разбија смирењем.

Смирење, ако говоримо о руској речи, почиње од момента кад ступамо у стање унутрашњег мира: мира с Богом, мира са савешћу и мира с људима чији суд одражава Божји суд; то је помиреност. Истовремено, то је помиреност са свим животним околностима, стање човека који све, ма шта да се дешава, прихвата из руке Божије. То не значи да је оно што се дешава увек позитивна воља Божија, али, ма шта да се догоди, човек види своје место у тој ситуацији као место посланика Божијег.

Мислим да ово треба појаснити. Неко од Отаца Црква каже да се сви историјски догађаји у широком смислу речи или просто историја нашег живота одређују односом између три воље. То су: воља Божија, увек добра, свемоћна, која је, међутим, ограничила себе људском слободом; воља зла, увек зла, али не и свесилна, увек усмерена на уништење и на зло, која, међутим, није у стању да твори ово зло непосредно, зато што ђаво није господар тварног света. Између њих је људска воља: која се колеба, одазива на вољу Божију, односно на призив Божији, на Божију заповест, на Божију молбу, на дошаптавања сатане, на његова лажна обећања, на привлачење зла, које човек осећа у себи. Апостол Павле каже да у себи самом он као да разликује две стихије: закон вечног живота који га усмерава ка Богу и закон инерције [тромост], закон који води ка трулежности, ка распаду. И ово постоји у сваком од нас. Зато између утицаја воље Божије и воље зла ми не правимо увек правилан избор: ми се колебамо, понекад чинимо лош избор, а понекад и добар.

Не могу се сви догађаји у животу дефинисати просто као воља Божија за ово или оно; обично је у питању много компликованија ситуација, кад је човек или сарадник Божји или спроводник зле воље тамне силе. Међутим, кад се открива нека ситуација, ма како мрачна она била, ма како била мучна, Бог може да нам каже: „У ову таму ти треба да унесеш светлост, у ову област мржње ти треба да унесеш љубав, у овај несклад треба да унесеш склад; твоје место је тамо где сатанска воља делује најодлучније, најразорније... И у овом смислу Оци Цркве, подвижници, увек су све ситуације у којима су се налазили сматрали за вољу Божију не зато што је рђаву ситуацију изазвао Бог, већ зато што је њихово место било тамо.

Унутрашња помиреност с околностима, с људима, не значи да треба да све околности и све људе сматрамо наводно добрима, већ значи да је наше место у њиховој средини како бисмо у њу нешто унели.

Сад, ако од руске речи, која наводи на мисао о помирености, о унутрашњем спокоју, о унутрашњем складу пређемо на то, како, рецимо, латински језик и језици који су се развили из њега дефинишу смирење, то нам такође даје занимљиву слику. Реч *humilitas* потиче од речи *humus*, односно просто „плодна земља” и просто „земља”. И ако се узме земља као прича, ево, она лежи нема, отворена под небом; она прихвата без роптања и кишу, и сунце, и семе; она прихвата ђубриво и све што избацујемо из нашег живота; у њу су урезује плуг и дубоко је рањава, и она остаје отворена, нема, и све прихвата и од свега доноси плод. По мислима неких писаца, смирење је управо стање људске душе, људског живота, која је немо, без роптања спремна да прихвати све што јој буде дато и да од свега донесе плод.

Дакле, кад тражимо смирење, можемо да поставимо себи питање: како се односимо према томе што нас Господ шаље у ову или ону ситуацију? С унутрашњим миром или протестом, с расуђивањем? „Не желим ово, желим друго – зашто си ме овамо послао? Ја желим добро, требало је да ме пошаљеш у ситуацију у којој ће сви око мене бити добри и инспирисати ме, помагати ми, носити ме на рукама; зашто ме шаљеш у ситуацију у којој је све мрак, у којој је све рђаво, у којој је све дисхармонија?”

То је наша уобичајена реакција и то је један од показатеља да наша реакција није смирена. И кад кажем „смирена”, не ради се о томе да се човек осећа или да је свестан себе као побеђеног: „Шта да радим, не могу против воље Божије – смирићу се.” Не, не чини нас побеђеном, већ активно смирење, активна помиреност, активни унутрашњи мир посланицима, апостолима, људима, који су послати у мрачан, горак и тескобан свет и који знају да је то за њих природно или благодатно место.

Да наставимо тему земље: Теофан Затворник у једном од својих писама пише: „Запањен сам... отишли сте на лечење блатом да бисте оздравили од реуматизма, а кад на Вас просипају помије да исцеле Вашу душу од недостатака, Ви се жалите.” Оваква поставка питања је веома занимљива. У ствари, блато у којем се лечимо ми сами бирамо, а помије, које на нас просипају за нас би-

рају други – и ми се жалимо. И у овоме је готово увек сва разлика. Серафим Саровски је говорио да подвиг који човек сам изабере он може да узме на себе и да испуни, зато што му самољубље и гордост дају енергију за то; а да изађе на крај с оним што даје судбина (он није употребио реч „судбина”, већ што му Бог пошаље) је потпуно друга ствар: ја то нисам изабрао! И треба се просто погнути пред вољом Божијом; али не пасивно, већ се треба погнути као што се чини метанија, добити благослов и ступити у подвиг чињења дела смирења.

И још једно: не мислим да се смирење састоји у томе да се било коме допусти да човека гази у благу; сваки шеф: официр у војсци или свештеник или по-словођа – може да буде дубоко смирен, а да по осећању одговорности поступа чврсто, строго и одлучно. Не мислим да такав начелник, рецимо игуман у манастиру, парохијски свештеник или официр у војсци који тражи смирење треба обавезно да ствара хаос тиме што никад није у стању да донесе одлуку и спроведе је у живот. Смирење је нешто потпуно друго. Рецимо, у Цркви човек који је стављен на одговорну дужност може бити максимално смирен, а по слушању одлучан и строг.

Као што сам већ рекао, смирење је врло сложена тема, у смислу да ова реч покрива много појмова. Један енглески писац је рекао да је смирење пре свега реализам; кад на помисао да сам наводно генијалан ја себи мирно одговарам: „Не буди будала, ти си врло просечан човек” - то је почетак смирења које потиче од реалног виђења ствари. Реализам у овом смислу може бити однегован чак и духовитошћу: учинио си нешто и осећаш да је баш добро, па погледаш себе, кад оно... Мајка ми је једном рекла: „Чекићем овде, чекићем онде – готов точак; сео си и кренуо – ух, што је добро! Али само што си се окренуо – трас! Лежиш на земљи колико си дуг!” И ево, често би било могуће погледати на себе тако, чак не са злим осмехом, већ просто с осмехом: како си смешан, што се правиш важан!... (Нешто мало из сличне области. Сећам се једном приликом се у дечјем кампу један мој пријатељ разљутио, пао је у страшну јарост; и наш руководилац је, уместо да га умири, узео огледало и ставио га испред њега; кад је овај угледао своју физиономију, свој израз лица, његова јарост је нестала, зато што нипошто није хтео да буде такав: можете да замислите на шта личи милолико лице које је одједном бива унакажено бесом). Када бисмо се тако односили према себи, врло често би се у нама рађала она врста смирења која потиче просто од реализма.

Најдубља врста смирења, смирење Светих, потиче од тога што су они својим духовним погледом видели лепоту Божију и светост Божију, дивоту Божију; и то није да бисмо супротставили, упоредили себе, већ да бисмо били тако запањени овом неописивом лепотом, да преостаје само једно: пасти ничице у свештеном страху, у љубави, у усхићености; и тада се човек више не сећа себе просто зато што је лепота таква, што му није чак занимљиво да мисли о себи: ко ће гледати себе кад може да гледа нешто што превазилази сваку лепоту?

ШТА ЈЕ ДУХОВНИ ЖИВОТ?

ДУХ СВЕТИ УТЕШИТЕЉ

Зато сав духовни живот није усредсређен на човека, већ на Бога, у Њему има свој извор, Он га одређује, ка Њему је усмерен. И ако желимо да говоримо о духовном животу, пре свега треба да се задржимо на ономе што можемо да очекујемо. Дух Свети се у молитви *Царју Небесниј (Царе Небески)*, коју изговарамо пред почетак сваког посла и у Јеванђељу, у речима Спаситељевим, назива Утешитељем; али је ова словенска реч богатија него што то говори њено данашње значење и њен корен је у грчком језику, у још већем богатству. Дух Свети је заиста Онај Ко доноси утеху, али је такође и Онај Ко доноси јачину, Он је Онај Ко доноси радост; руска реч *утеха* (утјешеније) и словенска реч *утеха* као радост имају исти корен, сродне су.

Замислимо се над значењем ове три речи. Да би човек био утешен треба да му је потребна утеха, потребно је да има душевну потребу или невољу, да чезне или да буде сиромаш, унесрећен, у удовиштву. Какву утеху коју не може да донесе нико други доноси Свети Дух? Утеху у ономе због чега ми све мање тугујемо, због онога због чега су туговали и због чега тугују Свети. Апостол Павле каже: „Живот је за мене Христос, а смрт – добитак, зато што сам док живим у телу одвојен од Христа” (Флп. 1, 21; 2 Кор. 5, 6). Ево ове прве утеше, која би нам била потребна кад би љубав према Богу у нама горела исто као што је горела у срцу апостола Павла, исто као што гори у срцима Светих.

Ми смо унесрећени, осиротели смо; осиротели смо Христовом смрћу и у извесном смислу остајемо сирочићи и после Његовог Васкрсења и Вазнесења. Да, Он је међу нама, али невидљиво; Он делује на нас у Св. Тајнама, али понекад то једва може да се осети – ми то не осећамо, заслепљени смо, ошамућени смо видљивим и бучним светом око нас. Један од псалама говори о подневном демону (Пс. 90, 6) – толико је он страشان. Вероватно смо сви ми осетили јачину, рељефност, интензитет онога што се дешава око нас у току летњег дана, у време подневне јаре, кад ваздух подрхтава, кад смо обузети топлотом, кад све постаје тако интензивно, тако сликовито, тако рељефно, кад све око нас привлачи нашу пажњу, кад је ваздух пун звукова и кад чак и његова тишина одзвања – ево, то је једна од манифестација овог „подневног демона”, саблажњавање оним што може да се види, да се чује, да се осети. Заслепљени смо за невидљиво оним што видимо; глуви смо за тихи глас и савести, и Христа, и Светог Духа, зато што смо ошамућени звуцима из наше околине; не осећамо своју усамљеност и осиротелост, зато што су око нас људи, ствари, ваздух, светлост и топлина. Није нам потребна утеха. И можда зато не молимо за оно што Свети Дух може да нам да, не очекујемо, чак не схватамо да имамо потребу за тим. Утешени смо.

А уједно, Христос у Својој проповеди на гори каже: „Благо онима који плачу, благо гладнима и жеднима, благо сиромашнима” (Мт. 5, 3-12)... Сиромашни смо, нема с нама Женика, Који отклања сваку несрећу, отиरे сваку сузу,

испуњава нас радошћу; не чезнемо за Господњим доласком. Ко од нас може по савести да каже да је његова глад за Богом, да је његова жеља да по сваку цену буде са Христом таква да он као тајновидац на крају књиге Откривења може да се моли Богу и да каже: „Господе Исусе, дођи брзо!” (Отк. 22, 20, 17). Колико људи би изрекло ове речи схватајући да то значи крај времена, крај свега што ценимо и волимо, чему служимо у овом привременом и пролазном свету? Да ли заиста желимо да прође обличје овога света и да остане само вечност кад ћемо бити лицем у лице са Христом, кад ћемо Бога познати лично као што Он нас познаје (1 Кор. 13, 12); кад ће све и у свима и у свему бити Сам Бог (1 Кор. 15, 28)? Значи, у нашем духовном животу недостаје оно основно: жеља за сусретом са Христом, жеља за општењем с Њим, жеља да с Њим будемо стално, жеља да не остане ништа осим онога што је Христово и Христос.

И ово се врло јасно огледа на сваком кораку нашег духовног живота. Чујемо или читамо јеванђељске речи, речи Христа Спаситеља – и оне не допиру до нас. Понекад се одушевљавамо њима, понекад нас оне гану, а понекад кажемо: „Ах да, ово сам већ чуо, ово сам већ читао; да, то је дугачак одломак, који ми је већ толико познат... Да, познат је, сећам га се – али он није допро до моје душе!” Зар живимо у складу с оним што чујемо у Јеванђељу? Зар Христова реч допире до нас тако да мења наше унутрашње устројство, наш спољашњи живот, зар открива наш ум тако да више немамо свој ум, већ ум Христов, како каже апостол Павле (1 Кор. 2, 16)? Зар се наша душа отвара тако да у њој дише, тако да се осећа Свети Дух? Не! Чак и у овоме смо толико далеки од Духа, а шта да кажемо о ономе што апостол Павле описује као *неизрециве речи*, које Свети Дух изговара у дубинама наше душе (Рим. 8, 26)? Зар их чујемо? Зар тугујемо због тога што смо усамљени? Да, тугујемо и тражимо и утеху, и подршку, и помоћ, и разоноду за своју усамљеност у општењу с људима, с другим људима. За нас је просто неиздрживо да останемо насамо с Богом, са Христом! Али зар нам се, кад треба да проведемо неколико сати само с Њим – било да је то у ћутању, или у молитви, или у црквеном богослужењу, или просто у болести, у самоћи – ови сати не чине неизмерно дугима, а понекад просто неиздрживима? Тешко нам је да будемо са Христом! Какав је то ужас! А каква утеха нам је потребна од Светог Духа, кад сам садржај нашег живота негира ову утеху, саму потребу за овом утехом?

И то је прво: Дух Свети нам је туђ као Утешитељ. Понекад, кад не очекујемо, кад се не надамо, кад као да се не бранимо од Његовог приближавања, кад се не плашимо да ће Он доћи и одузети нам све, а оставити нам само Бога – одједном осетимо Његов додир, и постаје нам лако, тихо и мирно. Тада знамо *шита* је приближавање Господње, приближавање Духа, Његов додир. Али се тиме наслађујемо; не изводимо закључке и зато не доносимо никакве плодове; наслађујемо се овим као свим даровима земље, „пијемо из чаше бивствовања”, како каже један руски песник, али не осећамо да је то непојамно чудо, незаслужени дар, да је то нешто после чега би се цео жи-

вот могао посветити Богу у захвалности због тога што је Он пришао мојој души, што ју је дотакао и што је она запевала свим својим струнама као Еолова харфа, кад је дотиче пролећни лахор. И не доносимо плодове, зато што у нама не остаје захвалности: чим прође овај утицај Духа, ми почињемо да тугујемо због тога што Га више нема, жалимо се Богу због тога што нас је ово дивно стање напустило, као да имамо право на њега, као да нам оно припада с правом, уместо да схватимо да је то чудо над чудима после којег није могуће живети онако како смо раније живели. Кад човек прогледа, он не сме више да ослепи, кад чује – не сме више да оглуви, кад оживи, ушавши у нови живот – не сме да се враћа у стари... Утешитељ Дух Свети је Онај Ко може да претвори земљу у небо; Онај Ко може да унесе мир усред буре, тишину – у земаљску метежност; Онај Ко је омогућио мученицима да страдају свим телом и да се уједно радују духом (како – не можемо да појмимо зато што је страдање било реално, ужасно и болно, а уједно су били реални и мир, и молитва, и радост у Господу).

Али Дух Свети је такође Онај Ко нам даје јачину; јачину, снагу – али не земаљску снагу и не за земаљске ствари, иако ова снага покреће и све тварно и све земаљско. Свецима, мученицима, била је дата јачина коју никаква сила воље, никаква напетост људских снага, никаква осећања не могу да дају. Једним свецима је дата мудрост, другима – прозрење путева Божијих и умеће да их оприсутне у животу; они су им се давали с таквом јачином и смирењем, зато што су Божија јачина и људско смирење нераздвојиво повезани. Скоро увек нам се чини да је смирење неко стање у којем се налазимо кад говоримо лоше о себи, знајући да ипак није тако. У ствари, смирење је стање човека кад је он потпуно заборавио на себе и предао се у руке Божије. Западна реч за *смирење* – *humilitas* потиче од речи која означава плодно тле. Смирени човек је сличан плодној земљи: земље се нико не сећа, људи је газе, а она ћути; на земљу се све баца: и семе које ће донети плод, и све што је непотребно – а она се не скрнави, већ доноси плод. И лежи пред лицем неба и испод људских ногу, нема, предана, отворена и плодна. Сила Божија се остварује управо у таквом смирењу; мислим да о таквом смирењу говори и апостол Павле кад је, помоливши се да га Господ ослободи онога што га је лишавало чврстине и снаге, зачуо Христов глас: „Доста ти је благодат Моја; сила се Моја у немоћи показује савршеном” (2 Кор. 12, 9). И одједном, схвативши то, апостол кличе: „Да, и од сада ћу се радовати само немоћи мојој, да би у свему била само сила Господња!”

Али, ово није немоћ кад човек нема снаге, то није немоћ лењости или слабљености, то је другачија немоћ; она се можда може схватити уз помоћ неколико слика. Кад старији почну да уче дете да пише, мајка у његову руку ставља оловку, узима његову руку у своју и оловком пише по страници; и дете с чуђењем види како лепо, како хармонично настају линије – праве, округле – до тренутка кад одједном схвати да се то чини његовом руком. Кад мисли да је схватило, оно почиње, како му се чини, да помаже, и цима

мајчину руку с оловком кад не треба, у погрешном смеру, и све се претвара у збркану шару. Исто се дешава и с нама: док се једноставно препуштамо вољи Божијој, док послушкујемо и не само да чинимо оно што разумемо, већ допуштамо Богу да у нама чини оно што Он пожели, све је добро. То је плодна, стваралачка немоћ. У другим областима се ово назива надахнућем; у духовном животу, у унутрашњем узрастању то је продоховљеност.

Други пример. Како је крхка и танка хируршка рукавица – она се може поцепати ноктом; и зато што је тако танка, зато што је тако крхка, рука у њој све може да осећа и да делује слободно и стваралачки; ако се замени дебелом рукавицом – ништа неће моћи да се уради.

И још један пример: једро на броду је нешто најкрхкије што на њему постоји; али ако је правилно усмерено, ветар може да дува у њега и да носи броду ка циљу. Ако се сетимо да је на древним језицима *ветар* и *дух* иста реч, лако ћемо схватити да вреди имати у себи такву крхкост, такву гипкост, која може бити обузета дахом Духа и Он ће нас повући ка циљу; а циљ је увек – Спаситељ Христос, увек је то живот преизобилни, живот који ликује, о којем Јован Златоуст говори у својој васкршњој посланици. Чврстоћа несакрушива је чврстоћа овог Духа Божијег, ветра, даха.

И опет, пред нама се поставља питање: шта ми о томе знамо? Да не понављамо бескрајно и стално да немамо снаге: немамо снаге да живимо, немамо снаге да испуњавамо Христове заповести, немамо снаге да волимо, немамо снаге да стојимо пред лицем противречних токова – немамо снаге ни за шта; ветар нас носи као сламку; односи нас као што бујица односи опилке. Зар не говоримо то све време, на свакој исповести? „Нисам имао снаге”; „Немам снаге”; „Одакле ми снага?”; „Тако сам слаб”. Тело, душа, ум, срце и воља – све је у стању раслабљености...

Али, постоји Дух Свети, Који дише где хоће, Који Собом може да испуни свако једро и да понесе сваку лађу, преко сваког мора; постоји Крманош Христос крај кормила; сила Божија је с нама. Апостол Павле је био човек крхак као ми, а шта је све био кадар да преживи, против чега је све умео да се одржи! И откривши да никаквом људском силом не може да испуни своје служење Богу, зато што је оно што је он требало да учини било Божије, а не људско, он понавља: „Да, сила Божија се у немоћи показује савршеном, али све могу у Господу Исусу Христу Који ми даје Своју моћ” (2 Кор. 12, 9; Филипл. 4, 13). Све је могуће сваком – у различитој мери, али нека нико не каже да је уморан! Наравно, ако прво духовни живот дефинишемо као ланац узвишених мисли и дивних осећања, од самог почетка ћемо се наћи поред разбијеног корита. Али, ако се о духовном животу размишља као о томе да Сам Бог у нама остварује оно што је Он замислио, оно ради чега нас је позвао да живимо, тада мирно можемо да дамо место Богу, и сила Божија ће се остварити у нама.

И последње: Дух Свети је радост; радост слободе, радост због тога што силом Божијом узрастамо у меру истинског човека, што постајемо истински људи

по угледу на Христа, људи чистог срца, људи кадри да виде Бога (Мт. 5, 8); људи с непоколебивом вољом, устремљеном ка Богу и надахнутом љубављу; људи очишћеног тела, просветљеног и светлог ума; људи који су на нашој земљи присуство Самог Христа: речју, делом, чистотом, љубављу, вером у човека, а не само у Бога, нада, која побеђује свако колебање, и љубав, која све држи. Свети Серафим Саровски је говорио да би човек, кад би познао Бога, био спреман да се мучи на хиљаде година како би још једном доживео Његово приближавање. Али ми то не тражимо. Кад нам се даје такав додир благодати, кад се Христос приближава, кад дотичемо крајичак Његове одеће, кад одједном Дух Свети дуне у нашој души и она запева или заплаче – трудимо се да задржимо оно што нам је дато, као да нам то припада, као да је то већ постало наша својина, као да полагамо на то нека права – и губимо га. Губимо зато што се ово не може задржати, као што се не може задржати љубав, као што се не може задржати нежност, као што се не може задржати сунце на заласку, као што се ништа не може задржати осим да се сачува у сопственој души као неко ново благо задивљености, свештеног страха и радости.

Критеријуми духовности. Надахнуће и духовност.

Говорио сам о три имена Светог Духа, која се садрже у једној јединој речи – *Ушешиишељ*. Али Спаситељ такође говори о Светом Духу то да је Он Дух Истине и све што нам Он каже, Он ће узети из онога што је Спаситељ Христос Сам говорио и откриће нама (Јн. 16, 13-15). Зато је једна од црта истинске духовности – подударност и учења, и вере, и живота с учењем Христа Спаситеља. Ово је врло важно зато што је Господ јављање истине, Он је сама Истина која је дошла у свет. И истински духовни живот се не може заснивати на било чему другом осим на Његовом откривању Себе Самог и тајни Божјих, и воље Божије у Њему. И на крају, ако говоримо о неким критеријумима духовности, о томе шта може да покаже нама и другима, што у нама јесте живот Божји, живот Светог Духа, можемо посебно да погледамо неколико места из Светог Писма, осим заповести блаженства о којима сам већ говорио, рецимо један врло важан одломак из Посланице Колошанима, у трећој глави. Овде апостол Павле говори о даровима који карактеришу онога ко живи Светим Духом.

Обуцише се, дакле, као избраници Божији, свети и љубљени, у милосрђе, добродруштво, смиреност, кројивост, дуодружљивост, и односно један друштво, и одрашћивајући један друштво ако има шужбу на која; као што Христос одрашћива вама, тако и ви. А изврх свега тога обуцише се у љубав, која је свеза савршенства. И мир Божији нека влада у срцима вашим, на који сте и позвани у једноме шелу, и будише захвални. Реч Хриштова нека обилава у вама бојашто, у свакој мудрости учите и разумљивост себе: њсалнима и славостима и њесмама духовним, у благодати њевајући Господу у срцима својим. И све што јој чините речју или делом, све чините у име Господа Исуса Хришта, захваљујући Боју Оцу кроз Њега (Кол. 3, 12-17).

Већ сам рекао да је трезвеност једно од карактеристичних својстава истинског и здравог духовног живота. Ми из обичног, свакодневног језика знамо шта значи трезвеност у поређењу с пијанством, с нетрезвеношћу. Човек може да се опије на различите начине, не само вином; све што нас обузима толико да више не можемо да се сетимо ни Бога, ни себе, ни основних животних вредности јесте такво пијанство. И ово се не односи само на ствари које су изван Божије области: човек исто тако може бити обузет црквеним вредностима, а не само световним. У извесном смислу је опасније бити обузет црквеним вредностима, зато што оваква обузетост те вредности своди на ниво идола, кумира и лажних богова којима се клањамо.

То нема никакве везе с оним што сам на почетку назвао надахнућем: надахнућем научника, уметника, којем је Бог открио да иза спољашње форме види оно што га окружује, неку дубоку суштину коју он извлачи, издваја, изражава звуцима, линијама, бојама и чини доступном људима из околине, који је не виде. Својевремено је професор Г. Федотов написао изванредан чланак о Светом Духу у стваралаштву: то није опијеност. Али кад под утицајем лепоте, или љубави, или знања, заборављамо управо на овај смисао, који они откривају, и чинимо предметом насладе оно што треба да буде предмет созерцања, ми губимо трезвеност. Ово се у црквеном животу дешава толико често и тако разорно кад људи у цркву долазе ради појања, ради оних емоција што их изазива складност или тајанственост богослужења, кад више није Бог у центру свега, већ осећање, које представља плод Његовог присуства.

И једна, опет, основна црта православне побожности, православне духовности, јесте трезвеност, која све вредности, смисао свега са себе преноси на Бога. Ово се понекад изражава у страшном облику. Кад служим на сахрани, увек дуго чекам пре него што изрекнем прве речи богослужења, молећи се за оне који ће их чути, за оне који су изгубили рођеног или блиског човека, зато што има речи које се на својим плећима могу носити не само вером, већ и нечим вишим него што је сопствена вера: силом Божијом, или, тачније, таквих речи које могу нас да носе, али које ми не можемо да понесемо. Како човек пред ковчегом може да почне да се моли речима: *Благословен Бој наш?*.. Колико је потребно вере, поверења, поштовања Бога, прихватања Његових путева, смирења или воље за све то ако га у нама нема у довољној мери – да бисмо благословили Бога у тренутку кад нам се одузима све најдраже! Ево, то је тренутак можда максималне трезвености православног богослужења. Благослови Господа – зато што је центар у Њему, није у теби; чак не у оном вољеном човеку који сад мртав лежи пред тобом. Овај човек нас није окупио својом смрћу, већ својим животом, и довео нас је пред лице Божије да созерцавамо путеве Божије, тајне Божије, да се у трепету и свештеном страху поклонимо Богу Који у овим страшним тренуцима остаје Бог љубави.

Али, ми се налазимо пред овим проблемом, пред задатком трезвености, и сваки пут кад стајемо на молитву. Прве речи обичне вечерње или јутарње молитве су: *У име Оца и Сина и Светиога Духа*. У чије име стајемо на

молитву? У име Божије, ради Бога – не ради себе. Чак не ни због тога што имамо очајничку потребу, већ због тога што је Бог Онај пред Ким се клањам, Он је Онај Ко је центар, смисао и циљ живота. И ове прве речи треба да одреде цео ток наше молитве. Већ сам помињао речи епископа Теофана да на молитву треба да стајемо са свом пажњом, са свим свештеним страхом за који смо способни, и с вољом, да се у нама оствари све што Господ пожели – и само то. У Његово име: разуме се, то не значи да ово с нама нема везе; Божија воља је наше спасење; Божија воља је да и ми постанемо заједничари у Његовом вечном животу и вечној слави. Али, на путу треба да размишљамо о Њему.

Сећам се једног младића који се, доживевши изненада у једном тренутку живота величанство Божије и Његову непојамну блискост, поклониио до земље и рекао: „Госпoде! Ако је за Твоју победу и славу потребна моја погибао [пропаст] – нека буде тако...” Разуме се, то су на извeстан начин безумне речи, зато што је слава Божија у спасењу човека; слава Божија је, по речима Иринеја Лионског, човек који је достигао сву своју пуноту, *меру расџа љуноше Христџове* (Еф. 4, 13). Али, с наше стране треба да постоји управо спремност да послужимо Богу по сваку цену. И ово почиње у молитви, кад молимо да будемо измењени на најдубљи, најтемељнији начин, да би се Бог прославио, да би заблистао; по речима Јеванђеља – да би људи, видећи наша добра дела, прославили нашег Оца Који је на небу (Мт. 5, 16). И овде је потребно изузетно строго, подвижничко расположење. Овим се објашњава оно што нам говоре Оци Цркве, подвижници: ма какво било твоје расположење, настројеност, телесно или душевно стање – не обраћај на њих никакву пажњу; стој пред Богом и моли се; испуњавај вољу Божију, ма какве биле последице. Кад се молимо да нас испуни Господ Дух Свети, ми морамо да се молимо за Божију победу, знајући да је Његова победа и у нашем спасењу, али мислећи о Њему као што мислимо о вољеном човеку, стремећи ка томе да наш живот буде Његова слава, Његова победа.

Кад бисмо тако размишљали, увек бисмо могли да се молимо; не бисмо то доводили у питање зато што смо уморни, тужни, нерасположени, зато што нам нешто одвлачи пажњу, због тога што бисмо управо ове препреке сматрали за разлог због којег треба да се молимо још упорније, још истрајније; јер ово стање душе, нашег тела, овај делић васељене, моје „ја” – телесно, душевно и духовно, које ми је Бог поверио да га осветим и учиним уделом Божјим, сада је у ропству и управо сада га треба ослобађати из овог духовног ропства позивајући у помоћ и Свете, и Мајку Божију, и Анђеља-чувара, и небеске Силе, и Самог Спаситеља Христа, и Духа Светога. У овом смислу је молитва борба за то да на земљу, на ову малу парцелу коју ја представљам, сиђе огањ Светог Духа и да све запали вечним пламеном, да суво, пустињско дрвце претвори у купину која гори и не сагорева. Зато човек не сме да тражи за себе поштеду, утеху и оправдање због тога што му ова или она душевна стања сметају да се моли; управо због њих се и моли.

И овде почиње сав трезвени, строги пут подвига: просто оданости Богу, поштовања према Њему, љубави према Њему, човекове спремности да Му служи.

Апостол Павле хришћане назива војницима; војник се не крије иза свог старешине, иза свог цара; он иде напред да положи свој живот, да можда до краја исцрпи своје снаге у служењу. И тако и ми треба да у трезвености, у строгости, проходимо свој духовни пут. Мислим да је свима нама очигледно да то не чинимо; јасно је да се молимо радосно кад Господ излије у наша срца молитву, и како се каже на Литургији, узносимо ову молитву *Твоје од Твојих*; али шта чинимо за Бога кад су нас свецело или делимично обузеле немоћ и мрзовоља да Му служимо? Да одбацимо Његову вољу? Управо тада и треба да се молимо!

Ова тема трезвености се као лајт-мотив провлачи кроз сву светоотачку литературу, кроз сва житија Светих; и ми ову реч врло слабо чујемо, над њом се мало замишљамо. У име Божије: не нама, Господе, не нама, већ имену Твом дај славу – каже пророк Давид у једном од својих псалама (Пс. 113, 9). Утешитељ, Давалац снаге, Давалац радости, Дух, Који нас чини заједничарима Истине Која је Христос – личне Истине, и Који открива пред нама смисао и дубине Христовог учења о томе како ова лична Истина може да обухвати собом живот и да га преображава. А на крају живота је смрт; и ова вечна истина преображава смрт.

СЕЋАЊЕ НА СМРТ И ПОКАЈАЊЕ

Поменуо сам речи апостола Павла: „Живот је за мене Христос, а смрт добитак.” На другом месту он каже: „За мене се умрети не састоји у томе да свучем, да збацим пролазни живот, већ да се обучем у вечни” (2 Кор. 5, 4).

И ево, овај вечни живот и јесте духовни живот: живот који мора да почне сад – не у будућности, једног дана. Сећам се проповеди једног студента Московске духовне академије, који је првим својим речима поставио ову тему у свој њеној сили и запањујућој дубини. Његове прве речи су биле: „Нема будућег живота – постоји само *вечни живот*... Ако се размишља о вечном животу као о нечему што ће се једном десити, а сада с нама нема никакве везе, о нечему што можемо да очекујемо у будућности, али у чему не учествујемо сад, цео свој земаљски живот ћемо проживети ван Бога: зато што се вечни живот не састоји у животу који вечно траје после смрти, већ у заједничарењу у Божијој вечности, у Божијем животу. И то треба да почне одмах. На радикалном језику, који стално користи, Симеон Нови Богослов је рекао страшну ствар: „Ако неко није познао Васкрсење на земљи, неће га познати ни у вечности...” Наравно, Васкрсење у пуном смислу речи, у свој реалности, нико неће познати до своје смрти и до славног васкрсења свих; али да оживи душом, да у извесној мери постане заједничар у животу вечности која не умире – то може сваки хришћанин, и он у ствари већ у извесној мери постаје заједничар у овоме.”

Дакле, ако будемо тражили духовни живот, такође треба да станемо пред лице смрти; док се плашимо смрти, док се надамо да ћемо одстранити, да ћемо на што веће растојање удаљити тренутак нашег умирања, не можемо да поста-немо заједничари у речима апостола Павла, не можемо да заједно с Црквом и Светим Духом кажемо: „Дођи, Господе Исусе, и дођи брзо!” Овим можемо да измеримо колико не одговарамо звању онога ко верује у Господа Исуса Христа. Кад Оци Цркве кажу: „Имај сећање на смрт”, они не кажу: „Плаши се смрти”, они не кажу: „Живи под сталном претњом смрти”, они кажу: „Само ако се будеш сећао да у сваком тренутку може да наступи смрт, живот ће добити сву своју дубину, сву рељефност, сву живописност, само што ће тада сваки тренутак постати одлучујући и судбински. Већ сам говорио, али ћу поновити: кад би неко од нас одједном сазнао да ће човек који седи поред њега кроз неколико тренутака лежати мртав – како би се бринуо о њему у овим последњим тренуцима; како би пазио да не отрује његову душу трулом речју, да не помрачи његов ум тамном мишљу, да не поколеба његову вољу, усмерену на живот, а не на вечну смрт! Како бисмо се односили једни према другима кад бисмо били свесни да је могуће да реч коју сад изговарамо може постати наша последња реч и да радња коју сад обављамо може постати наша последња радња: у чему затекнем, у томе ћу и судити...”

Последња реч, последња радња, може на изврстан начин да представља за-кључак свег живота. Како бисмо дубоко, складно, трезвено, са свештеним страхом, одговорно и с љубављу живели, кад бисмо живели са свешћу о томе да нам је смрт иза леђа, али без страха: очекујући је отвореног срца, пуног чежње за њом, очекујући је као што младић чека своју младу. Очекујући је – али док она није дошла, узрастајући у ону меру у којој смрт треба да нас затекне, да би се пред нама широм отворила врата вечног живота; са свешћу да ћемо у овај живот ући само кроз врата смрти, и тада ће се пред нама отворити вечност која је Сам Господ; са свешћу да стајемо пред лице Спаситеља Христа, да ћемо тада, можда као апостол Павле, рећи: „Смрт је добитак.” Али било би добро да не морамо да кажемо: „О, какав ужас! Сад је касно...” Није касно бити вољен, није касно да човеку буде опроштено, али је касно да се животом покаже Богу своја љубав, да се према људима испољи љубав, да се још на земљи уђе у склад вечног живота.

На путу према овом вечном животу Бог нам је дао толико помоћних средстава! Он нам је дао знање о Себи. Милиони људи у овом трену, по целој земљи, живе опустошено и дали би деценије свог живота да сретну Бога, или тачније, да осете да Он постоји. А ми ово знамо, ми овим живимо – многи од нас то знају од рођења, па ипак на изврстан начин узалуд... Да ли се можемо разликовати од других људи? Зар не личимо на њих по свему: по појмовима, језику, устројству душе, поступцима? Пре годину-две група младих људи је поставила питање: „Кад би те ухапсили због тога што је неко дојавио да си хришћанин, да ли би се из твог живота могло доказати да заслужујеш смрт?..” Ко од нас може да каже: „Да, на основу мог живота може да се каже да сам хришћанин”?

И ево, знамо Бога, знамо Његову реч, Он нас учи како да живимо, Он нам показује најједноставније путеве, као и најузвишеније. Он нам је дао молитву; Он нас је учио и научио – да се дубоко замишљамо над тајнама Његове речи и Царства Божијег. Он нам је дао Св. Тајну покајања, Он нам је дао Св. Тајну Причешћа; Он нас је укључио у највећу од свих тајни – Цркву, која је место на којем су Бог и човек већ постали једно. У личном животу Он нам даје да познамо Њега и Његову победу над поделом – у Св. Тајни брака, која је корачање за Христом уз одбацивање свега осталог. Колико нам Он путева и помоћних средстава нуди да почнемо да живимо животом духа!

Данас ћемо се заједно молити, приносићемо Богу покајање за свој живот; али шта значи ово покајање? Покајање се не састоји само у жаљењу због тога што смо учинили нешто што је неспојиво с нашим људским достојанством и с оном љубављу коју Бог гаји према нама; покајање се састоји у томе да, поставши свесни тога, стално исправљамо свој живот, да стално опомињемо себе, да стално поново налазимо пут који смо изгубили или смо га презрели. Зато треба да будемо дубоко свесни онога што је у нама неспојиво с нашом људском величином, с величином Христа – прволика [иконе] који нам је дат, према којем треба да стремимо; са светошћу Духа, Који нам је дат, Који у нама делује и живи; с нашом величином, са славом Божијом. Свако треба да се замисли над собом, зато што је свако од нас, и поред свима нама својствене грешности, одвојен од Бога, отргнут од својих сопствених дубина, разједињен у односу на ближњег на други начин. Сви ми грешимо на свој начин: свако од нас има своју посебну слабост, рањивост. И зато, хајде да се у току времена које буде претходило исповести замислимо, свако над самим собом: Шта ме одваја од Бога? Шта ме одваја од ближњег? Шта ме стално отрже из мојих сопствених дубина и чини ме површним, ништавним, празним и гладним?

Ми грешимо, свако од нас, појединачно; и уједно, грешимо и као хришћанска заједница. Сваки од нас и сви заједно – ми представљамо заједницу која толико не личи на Христа и на Његове апостоле и Свете. Не смемо да се оправдавамо тиме да не може свако да буде свет, да не може свако да се уподоби Христу. Не можемо да знамо шта можемо да постигнемо; али оно што можемо да учинимо, што можемо да побеђујемо у себи или у својој средини, често знамо јако добро – и окрећемо се, зато што је лакше површно се покајати него променити се, лакше је мало отплакати него изменити свој живот.

ШТА ЈЕ ДУХОВНИ ЖИВОТ?

ОДГОВОРИ НА ПИТАЊА.

Да ли је у свакодневном живоју мојућ иуновредан духовни живој?

– Ако се подразумева да је воља Божија да све време радимо нешто, под знацима навода „црквено” или (такође, под знацима навода) „свето”, односно нека дела побожности, онда је то, да, неспојиво. Ако се подразумева да је воља Божија да сваки поступак и свака реч буду израз Божије бриге кроз

- нас, Божије љубави кроз нас, Божије истине кроз нас, тада је то у принципу могуће. Друга је ствар – мера овога. Колико ти, ја или он можемо то да остваримо, зависиће од тога колико у нама има зрелости, колико смо умели да израстемо у меру нашег хришћанског призвања. Нема такве ствари – осим трулих речи и рђавих поступака – у којој не би могла да се оваплоти сва Божија љубав. Отац Александар Шмеман у једној од својих књига каже: „Све на земљи је љубав Божија, чак и храна коју уносимо у организам – то је Божија љубав која је постала јестива...” Наравно, он то изражава на шаљив начин. Али, ако се ово пренесе на наш живот, ми све можемо да чинимо с љубављу или без ње, с усмереношћу на човека којем нешто чинимо или с окренутошћу према себи. Наравно, на сваком кораку ћемо више или мање посртати; али нема ствари која се не може чинити с таквим расположењем: овако стално поступамо према људима које волимо. Једина невоља је у томе што већину људи око нас још нисмо приметили или смо их приметили само због тога што нам сметају: врло је тешко учинити нешто за њих с оваквим расположењем. Али, сећам се како је неки свештеник једном приликом на проповеди рекао ствар која ме је запањила: „Само Свети Дух може да нас научи да видимо величину онога што нама изгледа превише ситно...” То нису дословно његове речи, али је његова основна мисао: Бог је толико велик да за Њега не постоји ништа ситно, а у таквим размерама и највећа планина није планина, већ каменчић на земљи. Зато нема крупних или ситних ствари: ако ти је упао трун у око – ти више не видиш светлост. И ево, треба да научимо да будемо верни у малом, односно да сваку ситницу тако оцењујемо и тако остварујемо да она буде што је могуће савршенија и лепша, а онда ће можда стићи и друге ствари. Ми углавном живимо као да „штедим” себе: не чиним ситне ствари које бих могао да учиним како бих сачувао снаге за ону велику ствар која још није дошла.
- *Како разрешити антиномију између индизивидуалне духовне животице и индизивидуалне уметничке или мисаоне животице? Уметност је повезана са животицом; али писац, уметник, може да се нађе у противречној ситуацији. Конкретан пример је Блок, који је рекао да није могао истовремено слушати звуке свеће и велики хук који доиђе из вечности. Стваралачки усмереном човеку се понекад чини да хук вечности иуши звукове свеће. Толстој и Гогољ су пошито пресјали да стварају, зато што им се чинило да је то прех...*
 - Не могу да кажем нешто паметно, зато што у својој основи нисам стваралац; ја умем да прикупим комадиће с разних страна, да их искомбинујем, али ништа ново никад нисам умео ни да кажем, ни да смислим. Зато немам личног појма о стваралаштву. Али ако се узме пример који ви дајете, чини ми се да је Толстој убио у себи уметника зато што је желео да постане мислилац. Он је био надарен уметник, потпуно лишен било каквог дара мислиоца; и да би постао мислилац он је унаказио своју уметност. Али, он ни у једном ни у другом случају није слушао било какав онострани свет. Док је био уметник, кроз лепоту му се откривала дубина ствари; кад је почињао да

„размишља” издвојено од виђења, остао је врло просечан ум с огромном количином гордости и уображености – и од великог уметника је остало нешто врло жалосно. (Сад исказујем своје мисли или осећања; можда то уопште није тако, али је то моја реакција на Толстоја). Гогољ је, мислим, под утицајем других људи и по сопственом току унутрашњег живота направио супротност тамо где је могло и да је не буде; односно ону супротност о којој је Блок писао, Гогољ је довео до крајности: *или-или*. Одбацио је себе као уметника да би учинио, у суштини, исто што и Толстој, зато што је почео да пише о духовном без надахнућа. И његов коментар Литургије је сладуњав, сиромашан и неупоредиво гори од „Вечери на салашу...”

Што се тиче Блока, мислим да је ово опет вештачко супротстављање, зато што није обавезно да звуци земље противрече небеском хуку. Оно што се чује у звуцима земље је израз – често извитоперен, ограничен, нечег другог. Сећате се стихова Соловјова:

*Мили друже, зар не видиш
Да је све шито видимо,
Само одбљесак, само сенка
Онога шито очи не виде?
Мили друже, зар не чујеш
Да је земаљска бука промоћасна –
Само изврнути одзвук
Свечаних сазвучја?*

Све што се види на свету јесте Божија творевина; све што постоји изашло је из руке Божије, и кад бисмо имали вид, не бисмо видели само густу, непрозирну форму, већ и нешто друго. Има једна изванредна Божићна проповед митрополита Филарета Московског у којој он каже да бисмо, кад бисмо само умели да гледамо, на свакој ствари, на сваком човеку, на свему – видели сијање благодати; и ако то не видимо, то је због тога што смо сами слепи – не зато што овога нема. Али, с друге стране, живимо у палом, унакаженом свету у којем је све двосмислено; свака ствар може бити открочење или превара. Лепота може да буде открочење – и може да постане кумир, обмана; љубав може да буде открочење – и може да постане кумир и обмана; чак и појмови као што су правда и истина могу да буду открочење или обрнуто, да замрзну саму ствар коју желе да изразе. Зато на све треба гледати очима уметника или свеца; другог излаза нема.

Пре неколико година у Енглеску је дошао научник који се бавио екологијом, која је тада била у повоју. Покушавао је да открије разлог због којег се људи тако дивљачки односе према природи која нас окружује. Путовао је и постављао два питања; ставио би пред вас микрофон и говорио: „Молим вас, одговорите ми без размишљања прво на једно питање, а онда ћемо направити паузу да бисте се „повратили” – и уследиће друго питање.” Прво питање је било: „Шта је ћутање?” А друго је: „Шта је дрво?” Није важно како

сам одговорио на прво питање (па, могу да кажем да сам о ћутању поповски одговорио читавим говором; нема ништа лакше него говорити о ћутању). Онда је на ред дошло дрво, а ја сам баш пре тога био у Америци и тамо ме је задивила снага земље и природе: како ова земља може са силином да избацује **живот** у виду дрвећа, траве, огромних простора, пуних природног живота. И кад ми је поставио питање о дрвету, рекао сам да је за мене дрво израз земљине животне силе. А касније сам се заинтересовао и одлучио сам да питам друге. Упитао сам једну нашу младу парохијанку (она није геније, али није ни глупа): „Шта је дрво?” Њено лице је заблистало и рекла ми је: „Дрво је поезија!” После тога сам упитао културног младог, солидно образованог човека (поседовао је и руско, и енглеско универзитетско богословско образовање): „Шта је дрво?” Одговорио је: „Грађевински материјал!” Ето вам две крајности како на истом појму може да се гради свет пун тананости, лепоте и живота или – столови и клупице и ништа друго, мртва ствар. Он у дрвету није видео ништа осим онога што се од дрвета може направити; као Дикенсов јунак који је гледао стадо оваца и говорио: „Шницле које ходају...” Није видео ништа друго; у живим бићима је видео само месо које ће да ждере кад оне буду мртве.

Чак и ако се не долази до такве крајности, човек не види увек ствари очима свеца, односно, онако како их Бог види; или очима уметника који види и добро, и зло. Овде је, чини ми се, присутна и одговорност уметника: он може да види ствар, да види наказност, грех, зло, може да их изрази – и то ће бити истина која ће имати позитиван значај, **или** ће бити порнографија; и не знаш увек шта ће бити, зато што све зависи од датог човека. Постоји читав низ ликова у руској и светској књижевности, одвратних ликова, али они су приказани тако да ти је то лекција: „Ето ти да знаш!..” А други су приказани тако да мислиш: „Ех, свака част! Жао ми је што у мени нема довољно подлости, несавесности итд. да тако поступам – био бих богат или угледан!”

Ево, овде се поставља питање уметниковог надахнућа: с једне стране он види, а с друге стране је питање његовог морала, зато што се с тачке гледишта уметника може видети и једно и друго, исто као што се с тачке гледишта Бога може видети сијање благодати и – ужас греха. Али, уметник не може да направи ову разлику зато што то није његова улога – иначе постаје Толстој: он ће говорити о греху тамо где треба говорити о ужасу, или о светости тамо где треба говорити о лепоти. То су два различита призивања, која, као и све у животу, под руководством благодати могу бити благодатна или не. Али и духовни живот може да се претвори у демонску њушку: то понекад видимо у сектама. Ево, то је једино што могу да кажем.

ВАСПИТАЊЕ СРЦА

БЕСЕДА ОДРЖАНА У ЛОНДОНУ ЗА ВРЕМЕ ПРИПРЕМА
ЗА ПРИЧЕШЋЕ У ТОКУ ВЕЛИКОГ ПОСТА, 1987. ГОД.

ГРЕХ И ПОКАЈАЊЕ

Дуго сам размишљао: шта да кажем? Као да је све речено у току многих година... И одлучио сам да кажем две или три ствари, можда неповезане, за које ми се ипак чини да могу бити од користи.

Како пролазе године – и то не зависи од старости, већ понекад од умора, од телесне или душевне похабаности – неке ствари постају изузетно тешке. А једна од ствари која постаје тако тешка јесте да се човек сретне лицем у лице са својом прошлошћу, да се загледа у њене очи – и да се не ужасне; зато што сразмерно с тим како у нама расте извесно унутрашње искуство углавном се, кад се осврћемо уназад, запањујемо како смо били слепи, како смо били глуви и неразумни, и колико смо добра могли да учинимо, а колико рђавог смо могли да не учинимо.

Сећам се једне наше врло старе парохијанке, има много година откако се упокојила – и кад кажем да се „упокојила” изражавам управо оно што осећам у вези с њом: после многих година она је починула телом и ушла у вечност. Једном је дошла код мене са својом узнемиреношћу, с неком неиздрживом тугом; говорила је о томе да сад, кад је дошла старост, она више не влада својим мислима као пре. И како ноћи (како јој се чинило) постају све дуже и дуже, зато што може да спава све мање и мање, испред ње се сваке ноћи појављују слике из њене прошлости. Ретко се појављују светле слике – њих може да се сети и у сјају дана; појављују се тамне, тужне, болне, срамне слике. Оне се надвијају над њу као облак и не дају јој мира, устају ноћу и као да на цео дан набацују покров таме, стида и покајања. И уједно, како је говорила, није налазила пут ка слободи. Како да изађе на крај с тим? Узимала је лекове за спавање, али тада су се ове слике из прошлости, ове мисли, претварале у неки ковитлац ужаса; оне не одлазе – само се уместо неизбрисиве и мучне успомене претварају у кошмар.

Тада сам јој рекао оно што желим да кажем вама, што стално говорим себи: наравно, треба се вратити оним моментима којих се присећамо, и на основу доживљеног, на основу искуства које нас је обогатило, не можемо да поступимо другачије. Међутим, као што сам јој рекао, није нам дато да само једном проживимо наш живот, већ нам је дато да се много, много пута враћамо прошлости. Али, на изванредан начин постоје различите врсте прошлости. Има ствари које су се десиле у прошлости и као да су отпале, као што опада лишће с дрвета у јесен; ствари које су се десиле, али које су одживљене, које у нашој садашњости више не постоје. То се дешава с грехом за који се човек покајао: човек поступа лоше, да ли речју, делом, помишљу, жељом или поступком – и одједном бива ужаснут због себе и окреће се Богу, и на сав глас обзнањује своју бол, свој стид, и каје се пред Њим и одриче се оног устројства

душе, који је могао да произведе овакав поступак, да изазове оваква осећања, овакве речи. Понекад велики грех, страشان поступак, као да се изглађује, он оставља ожиљак – више као подсећање него као успомену – као подсећање на нашу крхкост, на то како опрезно треба живети да се не би десило исто. И поступци могу бити страшни, али се могу до краја изгладити правим покајањем. Свети Никита Ститат, ученик светог Симеона Новог Богослова каже: „Сузе истинског покајања могу да нам врате чак и нашу изгубљену девственост...” И свети Варсануфије Велики каже да ако смо се заиста покајали пред Богом и знамо да је за нас немогуће да се вратимо ономе што се десило, зато што је покајањем нешто у нама спаљено, уништено и не може више да роди оно зло које смо учинили, можемо да кажемо да нам је опроштено и да је оно што се десило избрисано из књиге живота. Прошло је прохујало. Како каже руска пословица: прошлост је нестала и трава ју је покрила.

Али, има у нашој прошлости непроживљених ствари, оне су некада учињене или доживљене, али нису проживљене. У извесном тренутку је почела несимпатија, зачело се непријатељство. Наравно, ништа се није десило, али се оно негде наталожило као отров. И иако можемо чак и да се не сећамо човека или околности у којима су се ова осећања и расположења у нама родила, она у нама постоје. И ма чим да живимо, ма ко да постанемо – она негде трују наше биће у самом корену, у самој дубини. И тада ова прошлост више није прошлост; она у ствари остаје садашњост. То није пређена етапа у животу, то је започета етапа. И нешто мора да се деси да би ова прошлост заиста била проживљена.

Упечатљив пример за оно о чему сам говорио на почетку за мене представља први човек који је код мене дошао на исповест. Овај човек је починио убиство много година пре нашег сусрета и годинама је живео с ужасом због онога што је учинио, кајао се, не само жалећи, већ изгарјајући од ужаса и у овом ужасу. И на крају је дошао код Бога са својим покајањем, зато што је покајање толико сазрело да је могао да каже: „Више нисам онај човек који је починио то убиство; опрости, пусти ме на слободу!..”

Ево, ове речи: „Ја више нисам онај човек који је учинио грех”, су на изванредан начин мерило да ли је изглађен или није изглађен злочин, да ли је наш грех очишћен или је остао неочишћен. И ако можемо да кажемо: „Ја више нисам онај човек”, ако можемо да кажемо да је тај грех учинио човек који смо били, али је тај човек умро, више га нема, већ постоји само нови човек, који се родио из покајања и из страшног искуства, исти овај свети Варсануфије Велики каже: „У том случају... се са сигурношћу може рећи: 'Бог ми је опростио, пошто ме је начинио новим човеком...'”

Међутим, често се дешава другачије – оно о чему је говорила наша старица-парохијанка: слику по слику искрсавала је њена прошлост – ситни догађаји, крупни догађаји. Не такви грехови као што је убиство, али грехови који су тровали живот другим људима и њено сопствено срце. И како то заборавити? Тада сам инсистирао на томе да не треба да заборавља, да не сме да

заборавља; човеку може да буде опроштено, али он не сме себи да опрости. И не сме да заборави, зато што то не решава ниједно питање, не исцељује душу, не мења живот.

А шта да се ради? Посаветовао сам јој да сваки пут кад се пред њом појављује слика прошлости, постави себи питање: „Кад бих се поново нашла у околностима у којима сам згрешила – како бих поступила сад, с новим искуством, с дугогодишњим животним искуством? Тада сам имала двадесет, тридесет, четрдесет година, а сад имам осамдесет, толико сам тога доживела и схватила; како бих поступила ако бих се вратила у овај догађај, ако бих се загледала у њега на најдубљи начин који пара душу, ако бих се загледала у њега с трезвеношћу и строгошћу према себи? Ко бих ја била?..” И рекао сам јој: „Ако можеш да кажеш: „То више никад не бих могла да учиним, кажем, помислим, доживим”, – тада знај да си се препородила и да можеш да кажеш Богу: 'Она која је ово учинила, онај или она који су били овај човек сад су умрли; чак не могу истински ни да се кајем због тога зато што је тај човек умро у мени'...”

Сећам се сличне исповести кад је човек говорио: „Ево грехова из моје прошлости, знам их, одричем их се, мрзим их; али не могу сада да се кајем због њих са сузама, зато што више нисам човек који их је учинио; онај пређашњи је умро, ништа од њега није остало услед протицања живота, који и није тако дуг, али и због потресног доживљаја кајања и покајања.”

И ова жена је нашла у себи храброст да се загледа у сваки од догађаја из свог живота, из своје прошлости, који ју је плашио; она се загледала у све зло, у сву неистину, у сав ужас прошлости и постављала је себи и Богу ово одлучујуће питање; и решивши појединачно свако од ових питања, осетила је да се корак по корак ослобађа своје прошлости.

Њој се ово десило у старости, десило се две-три године пред њену смрт. Али исто ово питање се пред нама појављује сваки пут кад се припремамо за исповест; само што смо ми углавном још пуни снаге, живот нас вуче као река, ми делујемо, у нама нема оне устаљености која омогућава да се погледа у прошлост, као што човек гледа природу, кад седне на брдо, кад погледом обухвата све што му се открива, бестрасно, прецизно, с добрим видом и дубоким доживљајем.

Треба да се учимо да се од раних дана за сваку исповест припремамо на тај начин, не обавезно за исповест пред свештеником, већ за исповест свог живота из дана у дан пред Богом. Кад бисмо се сваког дана загледали у тај дан и у све чега се сећамо у нашој прошлости, са спремношћу за то да ће нас прошлост разобличавати и да ће довести у питање наше право да се називамо хришћанином или понекад просто човеком! Кад бисмо били спремни да тако гледамо у своју прошлост, могли бисмо да је иживимо из године у годину и да на исповест долазимо с дубоким осећањима: не емоцијама, већ са строгом, трезвеном свешћу о својој грешности. А свест о грешности пред лицем Бога и људи означава свест о томе да смо недостојни да будемо поштовани, да будемо вођени. Треба да се упитамо: „Кад би сви људи о мени

знали оно што сам знам, како бих се осећао пред њима?..” Није довољно да човек плаши себе тиме да ће се једном на Страшном суду пред свим људима открити тајне нашег живота, зато што прелако одлажемо за касније оно што треба учинити сад. Да, биће Страшни суд – онда ћемо видети шта ће се десити! Стићи ћемо да се покајемо до тада! До тада ћемо се променити!.. А „оно време” никад не долази, зато што умиремо прерано да бисмо још на земљи стигли да постанемо житељи вечности.

И ево, спремајући се за још једну у низу исповести, морамо покушати да поново проживимо свој живот; не само да бацимо поглед и напишемо списак онога што је недостојно, што је рђаво, већ да се загледамо дубље: како је то било могуће?

Сад ћу мало одступити од линије коју сам следио и рећи ћу следеће: није довољно да се кајемо за још један у низу грехова који смо починили; није довољно поставити чисто морално питање: да ли поступамо добро или рђаво? Треба поставити питање о томе ко сам ја. Називам себе човеком; толико ми је драго и осећам свештени страх због тога што сам Рус; ја сам православни хришћанин; ја сам син, ја сам кћи, ја сам муж или жена, ја сам момак или девојка, ја сам отац или мајка, ја сам друг, ја сам пријатељ, ја сам сарадник: ко сам ја у свакој димензији? Колико је у мени истинитости, а колико лажног сјаја? Колико се трудим да *изледам* уместо да просто *будем*?

Пре или касније, кад у нама почну да слабе снаге које нам омогућавају да одбацимо успомене, да се затварамо, мораћемо да се сретнемо с нашом прошлошћу, далеком и блиском, али тада ће нам бити тако тешко да изађемо с њом на крај. А кад бисмо то чинили храбро и одлучно, могли бисмо то да чинимо и могли бисмо то да учинимо на време, тако да се не променимо само наизглед, већ у нашим дубинама.

Желим да кажем још нешто, што се такође односи на стање унутрашњег умора, спољашњег умора, телесног и душевног – као последица година које лете и животних околности које нас сустижу и у младости, и у средње доба, и у касним годинама.

Понекад немамо снаге да саберемо ум да бисмо се молили; понекад бисмо и хтели да се молимо, а немамо снаге; срце жуди, а ум се колеба, можда налик на тихо језеро, којим пролази лахор: сва површина дрхти и не може да одрази ни небо, ни земљу; а дубине остају тихе, нетакнуте овим ветром. Тако се често дешава и с нама: наше дубине остају прозачне и тихе, а на површини је таква бура да се мисли и осећања не могу сабрати. Шта тада да се ради?

И ево, желим да вам дам савет који сам својевремено добио и због којег сам дубоко захвалан свом духовном оцу. Он ми је саветовао да пре него што легнем да спавам, начиним пет метанија (наравно, не ради се о томе колико метанија човек да чини и да ли уопште да их чини, већ да стане пред Бога, да Му се поклони духом и истином, свим својим бићем) и кажем: „Госпoде! По молитвама оних који ме воле, - спаси и заштити ме!..” „И онда” говорио ми је отац Атанасије, „лези у постељу, немој да напињеш ум, већ се отвори

за сећање свих оних људи чији ликови испливају у твом сећању, људи који те воле... Свако од нас има некога ко нас воли, неке људе у садашњости, који су још увек на земљи, који нам желе право, истинско добро, који маштају о томе да процветамо, да израстемо у пуну меру нашег људског, хришћанског призвања. И сваки пут кад се сетиш имена и кад се појави лик – заблагодари Богу због тога што на земљи или на небу постоји такав човек и замоли Бога да благослови овог човека због његове љубави. И тако се сећај, не тражећи у сећању, већ допуштајући сликама да се појављују. Сетићеш се блиских људи, рођака; сетићеш се људи које си некада срео и који су те заволели достојном љубављу. А после њих ћеш, можда, почети да се сећаш и Светаца који су били блиски твом срцу и којих се можда често сећаш.” И наравно, сетићемо се оних које посебно поштујемо – али ћемо их се сетити већ на нов начин, на извештан начин не „објективно”, већ у односу на нас саме; не зато што их волимо, поштујемо и дивимо им се, већ зато што не бисмо могли то да чинимо да се они нису лицем окренули према нама, да њихова љубав и њихова брига за нас нису дотакле наше срце. Свако може да се сети и Николаја Чудотворца, и Серафима Саровског, и других Светих. Свако од нас носи име Свеца и значи да је повезан с овим Свецем, с овом Светитељком за целу вечност; од часа нашег крштења овај Светац или ова Светитељка се моле за нас, размишљају о нама и воле нас – и то таквом љубављу коју на земљи ретко можемо да сретнемо. А онда, можда ћемо се сетити и других Светитеља чија смо житија читали, чија нас је икона задивила, за које смо чули, који су ушли у живот другог човека и на неки начин га променили.

И онда – заспи на томе. Тада ћеш заспати у друштву Светих; а иза овог друштва Светитеља стоји Живи Бог; иза ове заједнице Светих стоји Мајка Божија... И тада се заиста с нама дешава оно што је написано у Старом Завету: *Ја спавам, а срце моје бди*, оно је живо (Песм. 5, 2). Само што се моја свест угасила, а срце куца у општењу љубави са светом оних људи, живих и преминулих, за које осим љубави не остаје ништа више, који нас воле нераздељивом љубављу.

Ово свако може да учини, да изговори: „Господе! По молитвама оних који ме воле – спаси ме и сачувај!..” Такође, свако може да се открије сећању оне љубави која је живот учинила могућим. Ма колико година да имамо за леђима, ма како да смо разбијени умором и болешћу, ма како да смо расејани и измучени – то остаје могуће.

ВАСПИТАВАЊЕ СРЦА, А НЕ ТРЕНИРАЊЕ ВОЉЕ

Сви ми из искуства знамо да с годинама наш ум губи своју извесну оштрину, да тело слаби; али, две ствари у нама остају непоколебљиве: то су воља и срце. Онај *скривени човек срца*, о којем говори апостол (1 Петр. 3, 4) остаје жив до краја.

О вољи желим да кажем нешто подробније. Углавном, кад говоримо о вољи ми размишљамо о некој сили која може да нас натера да поступамо овако

или онако, која је на извештан начин наша животна снага. Воља је нешто сложеније, богатије, и можда, дивније.

Воља почиње од тога што је наша жеља усмерена ка одређеном циљу: глад нас вуче некуда, љубав нас вуче некуда, срце нас вуче некуда и ми желимо да остваримо овај циљ. Ако је наша чежња за овим циљем довољно јака, наша воља постаје све чвршћа и непоколебљивија и испоставља се да је у стању да уклони све препреке које стоје на њеном путу. Ово видимо у историји, у великим, значајним људима; ово видимо у животу обичних и наизглед малих људи, чија је љубав према једном човеку или према породици или према некој групи људи таква да могу да савладају у себи и страх, и ужас смрти, и учмалост – све, само да би послужили вољенима или да би испунили свој дуг пред њима.

Стога, да би наша воља била чврста, није довољно да васпитавамо и да при-моравимо себе да дисциплиновано и истрајно испуњавамо своје животне задатке; треба да наше срце буде прожето тако дубоком, свеобухватном жељом да достигне одређени циљ, да више ништа не може да нас задржи. Свети Серафим Саровски каже да Свеца Светим, за разлику од грешника који пропада, чини одлучност. Али, одлучност не почива просто у теоретској вољи, у знању да је ово или оно исправно. Одлучност се рађа управо од пламеног, страственог порива срца. И опет, из овога следи да је прво што човек треба да васпитава у себи – срце, које је способно да се даје свецело, да се открива до краја, да дозвољава Божијој светлости да проникне у сваки његов кутак како не би остала никаква сенка, а још мање било каква тама. *Срце чисто саздај у мени, Боже, и дух њрав обнови у уиџроби мојој*, каже педесети псалам. И Спаситељ каже да ће они који имају чисто срце видети Бога (Мт. 5, 8). „Чисто” значи прозранчно, и зато је задатак верника да све своје напоре усмери ка томе да васпита своје срце, да га „настроји”. Светитељ Теофан Затворник говорећи о томе овај труд пореди с тим како човек може да наштимује музички инструмент, обраћајући пажњу на сваку његову струну, прелазећи од једне струне ка другој, штимујући је тако да издаје савршен звук; и кад је то учињено, цео инструмент под мудро, искусном руком може да поје потпуно другу песму. Међутим, није тако једноставно васпитати своје срце. Релативно је једноставно васпитати ум; свако у границама својих могућности може да развије све своје интелектуалне таленте. Разум прихвата и чува оно што ставља печат на њега. А срце је у том смислу много сложенији духовни орган. Оно је сложено зато што се срце стално одазива, оно као да се стално мења, не у смислу да постаје неверно својој првој љубави, већ оно постаје другачије сваки пут кад ново искуство улази у срце. И зато је једина постојана сила која може да држи срце у хармонији, у потпуном поретку, молитва, која нас сједињује с Богом, Који је непромењив и уједно бесконачно, безгранично богат по садржају. Како је говорио Јован Кронштатски, Бог је најпростије Биће у смислу да је целовит, прозранчан; у Њему нема оне сложености која постоји у човеку, али постоји бесконачно богатство. Он је *свебогаиѝ*.

Главна препрека која стоји на путу васпитања срца јесте наш страх од патње, од душевне боли, од духовне трагедије. Ми се плашимо страдања и зато су-жавамо и штитимо своје срце. Плашимо се да гледамо и да видимо; плашимо се да слушамо и да чујемо; плашимо се да видимо човека у његовом страдању и да чујемо крик његове душе. И зато се затварамо. И затварајући се, постајемо све ужи и ужи, и постајемо заробљеници ове наше затворености.

Има једна изванредна песма Мерешковског, која се зове „Корали”. Он у њој каже да су корали најкрхкија жива бића у мору; да би се заштитили од пропадања, они се облажу овом чврстом материјом коју и називамо коралима – и умиру у овој заштићености. Тако и човек који се брани од боли, патње, ужаса и страха, од онога што може да му учини туђа туга, туђа болест, туђа смрт или, све заједно, цео ужас земаљског живота; овакав човек – да, остаје заштићен и уједно у унутрашњости свога бића умире.

И ево, да би се сопствено срце васпитало као живо, човек треба себи врло оштро да постави питање: да ли сам спреман да пустим у своје срце сваку патњу? Да ли сам спреман да саосећам са сваким човеком којег нешто боли, који се плаши, којем је хладно, који је гладан, којег је живот ранио на било који начин? Да ли сам спреман да саосећам не анализирајући да ли је он у праву или је крив, већ постављајући само једно питање: да ли човек пати или не? И да се уједно на ову патњу одазовем свим саосећањем на које сам способан, и које ће, ако му дамо слободу, расти, ширити се и захватати све већу и већу количину земаљске боли, земаљске трагедије?

Али, сви се ми тога бојимо у овој или у оној мери. И зато се одазивамо двојако. Или се затварамо, затварамо очи, запушавамо уши, не желимо да видимо; или тумачимо: „Пати, да! – али ко, ко је за то крив? Пати, да – али зашто ја морам да се одазовем? Зар нема никог другог? Зар ми је он најближи човек или ја њему? Зар нема никога ко би му природно био близак?”

А други начин који користимо да патња не буде тако тешка, да не раздире толико душу јесте њено претварање у гнев. Човеку је лакше да се гневи на земаљску неправду, лакше му је да се гневи на виновнике патње, а понекад на онога ко пати и захтева саосећање, које не желимо да дамо. Патња представља пасивно стање; патити значи предати се, и како се каже у Јеванђељу, допустити да над нама други душевно учине оно што пожелеле. Лако је гневити се; у гневу постоји активност, постоји истина, постоји привидна сила, али ипак сила. Патњу доживљавамо као немоћ, незаштићеност и рањивост. Гнев углавном доживљавамо као храбру реакцију на зло у свету. И тако себе лишавамо учествовања у оном расположењу, у оном односу према свету и према његовој боли, неиздрживој боли коју налазимо у Христу и у Богу.

Христос је сву патњу на коју је наилазио у свету примио у Себе пуним, чистим састрадавањем које пара душу. И кад се ова патња изразила мржњом, максималном мржњом, Он је патњу примио онако како то видимо у току дана страдања и распећа на Голготи, смрти и силаска у пакао. Ако желимо да будемо Христови, морамо да се научимо да у односу према патњи сваког

човека око нас, сваке твари око нас, целог света око нас, попут Христа, дозволимо да ова патња уђе у сву нашу свест, да проникне у дубине нашег срца. Теофан Затворник (истина, не за патњу, већ за молитву) каже: „Њоме треба убоности своје срце као бодежом...” Да, страдање ближњег треба урезати у срце као бодеж, и нека се излива крв, и нека нас прожима бол, али не треба да се окренемо, не треба да се бранимо! И тек тада наше састрадавање може да постане стваралачко, наше састрадавање може бити саучешће у туђој патњи и ношење туђег крста. Христос је на Себе примио сав ужас света који је отпао од Бога, примио га је и понео на Својим плећима. Његова рамена се нису савила; Он је био разапет.

А ми смо призвани да будемо Христови. И пред сваким од нас се поставља питање о нашем страху од патње – своје, не туђе; страха због тога што нам се чини: чим се отворим, чим чујем, чим видим, чим постанем свестан, моју душу ће разјести бол... А наше саучешће у животу света, у животу човека и у животу Христа почиње од тренутка кад кажемо: „Да! Нека буде тако...” Зато што, без обзира да ли је то свет, да ли је то појединац, без обзира да ли је то нека измучена група људи, примити друге значи угледајући се на Христов пример узети другог човека, наизглед туђу патњу, на своја рамена и овог човека донети до Очевог дома.

Али, понекад то значи узети човека на своја рамена и одједном открити да то није човек него крст, и да овај крст треба да донесемо до Голготе, и да ћемо само ако будемо разапети на њему, само ако будемо разапети без гнева, без затворености, дајући себе до краја, моћи да кажемо: „Опрости му, Оче, не зна шта чини...”

Ево задатка који стоји пред сваким од нас. Он почиње од веома малог: просто да научимо да видимо и да чујемо ону релативну патњу која живи око нас и уништава туђе животе. И да одједном постанемо свесни да се, ако понесемо патњу удвоје, она дели на пола. И још: да туђе патње нема, зато што ми једни другима не можемо бити туђи. Сећам се да сам, кад сам био у Лаври Свете Тројице, тражио своје место за столом; и један од монаха ми је рекао: „Па седите где год хоћете!” Одговорио сам му: „Не желим да седнем на туђе место.” А он ме ја запањено погледао, с неверицом, како тако нешто може да постоји и рекао је: „Па овде нема туђих, ми смо сви своји!”

Постоји прича о једном праведнику који је молио Бога да му буде откривено зло у сваком човеку на којег наилази како би могао да му помогне. И кад је Господ испунио његову молбу, испоставило се да то превазилази његове снаге, зато што је он видео зло, али га је због његове духовне незрелости обузимао ужас, осећао је само одвратност, бежао је од људи. Једном је код његовог духовника дошао неки човек молећи за сусрет са старцем. Млади подвижник је, бацивши поглед на њега, видео до које мере је развраћен, колико је дубоко, до сржи покварен и рекао му је: „Како се усуђујеш, ти такав, какав јеси, да станеш пред лице старца – испрљаћеш га својим присуством!..” И овај човек је отишао. Старац је позвао свог ученика и упитао да ли је до-

лазио тај и тај човек. „Да.” „А зашто га нема?” „Отерао сам га...” Старац га је погледао и рекао је: „А зар не мислиш да је то можда била његова последња нада?..” Млади подвижник се ужаснуо и почео је да преклиње старца да умоли Бога да му одузме дар виђења који му је био дат. Међутим, старац је одговорио: „Не, Бог неће одузети оно што је дао, али ћу Га молити да сваки пут кад видиш зло у другом човеку доживиш као своје сопствено зло, зато што сте ти и он удови једног сложеног тела човечанства...” И даље се одвија прича о томе како је, лутајући по свету, овај млади подвижник дошао на неко место и замолио је за конак, тачније замолио је да га пуне у кућу и дају му кутак где би могао да се моли. Није молио за конак, није молио за јело – већ само за молитву. Домаћин се запрепастио кад је овај, ушавши у собицу, стао да се моли, и почео је да послушнује. Домаћин је био зао човек, пун грехова; и одједном је чуо како се овај путник моли са сузама и исповеда пред Богом све његове грехове, као да их је сам починио. Он је послушнвао и одједном је угледао себе очима овог праведника; и ужаснуо се због себе и почео је да се каје и да плаче заједно са путником. И кад је млади подвижник завршио своју исповест, човек је био исцељен.

Ево о чему се ради, о каквој припреми срца треба да размишљамо да би наше срце и Божије срце на извештан начин куцала заједно, складно, да би постојала хармонија између нас и Оног Бога Којег исповедамо. Јер на свакој Литургији се оглашава: *Љубимо једни друге, да бисмо једнодушно исповедали Оца и Сина и Светиога Духа, Тројицу Једносушћину и Нераздељиву...* – и после тога певамо Символ вере. Зар то не значи да је исповедати Бога љубави и остајати туђ оној крсној, распетој љубави која нам је показана у Христу – просто лаж? И зар то не значи да лажемо ако не можемо да се стојећи једни поред других односимо једни према другима онако како се према нама односи Господ, а објављујемо нашу веру у Бога Који је љубав? То је врло, врло страшно.

ПУТ МОЛИТВЕ

Дакле, на овом путу треба да учимо да узносимо молитве, а не да их изговарамо, не да „читамо молитве” или да их појемо, већ да живимо њима, да их осећамо. А што је главно: да се из њих учимо како да стојимо пред Богом и како да се молимо Богу. Свети Теофан Затворник нам каже да се у свакој молитви садржи искуство човека који ју је написао; ова молитва није писана за писаћим столом, она се једном откинула као душевни вапај после дугих година унутрашње борбе и узрастања, потекла је из његовог срца као крв; у њој је његов живот, његово искуство Бога, његово искуство о самом себи, о животу, његово кајање, његово ликовање. Наравно, ми не можемо у потпуности да постанемо заједничари у свакој молитви која је одштампана у молитвенику, али у свакој молитви можемо да нађемо неколико речи с којима можемо да се сродимо. И у свакој молитви можемо да се учимо ономе што је о Богу и о човеку, о покајању и о радости спасења знао дати Светац.

Зато је толико важно да читамо ове молитве без обзира на то какво је наше расположење: не да бисмо их „ишчитали” – зато што ове молитве нису потребне Богу ако су само на нашим уснама; већ је важно да се удубљујемо у њих, да их читамо без журбе, да их читамо као људи који слушају музику, слушајући свим бићем не само звуке, већ душу онога ко је написао ово или оно уметничко дело. А иза његове душе ће се можда открити нешто још шире и дубље, оно што је он ухватио и изразио у лепоти, па ипак у мањој мери него што оно заправо јесте.

Значи, читајући ове молитве, размишљајући о њима у време између тренутака кад стојимо пред Богом, бивајући сродни с њиховим расположењем, можемо да наштимујемо своју душу (сећате се слике коју сам вам дао из дела Теофана Затворника). И кад она буде наштимована захваљујући поукама, примеру и надахнућу које нам даје молитва једног, другог, трећег и четвртог Свеца – треба да се научимо да разговарамо с Богом сопственим речима. Наравно, не очекујући да ћемо се потпуно изједначити у савршенству с молитвама Светих, већ да ухватимо нешто тако да можемо да разговарамо с Богом сами под надахнућем онога што смо управо чули или читали.

Осим тога, много може да нам помогне кратка молитва. Цариник је говорио: „*Боже! Милосѣив буди мени ѣрешноме!*” И испоставило се да је ова молитва довољна, она је изразила све. Зато што реч *милосѣ* не значи само снисходљивост, не значи само сажалење. Она значи и љубав; не кажемо човеку: „Мио си ми!” имајући у виду: „Само си ми драг!” А *Боже, Госѣоде* представља признавање тога Ко је за нас Бог: Он је господар нашег живота. Не зато што има власт над нама, већ зато што смо Га изабрали за свог Господа, за Господара нашег живота и све што постоји у Његовим мислима, све што је у Његовом срцу и вољи, треба да се прелива у нашу мисао, вољу и срце... Дакле, обраћајући се Богу речима: „*Боже! Милосѣив буди мени ѣрешноме!*” ми као да Му говоримо: „Господе! Не заслужујем ништа; наравно не могу да Те поткупим; не могу ништа да „заслужим”, али, опрости ми по Твојој љубави! Дај ми време за покајање! Дај ми снагу за покајање! Дај ми околности у којима бих могао да узрастем *у меру расѣа ѣуноѣе Хрисѣове*, као што каже апостол Павле (Еф. 4, 13). Дај ми снагу да испуним Твоје заповести, дај ми танкоћутност да познам Твоју вољу! Исцели ме, учини ме целовитим, по љубави Твојој. Освети ме да бих био достојан да се називам удом Тела Христовог, делићем Његовог Тела, Његовим оприсутњењем на земљи...”

Наравно, човек може да се моли и другим молитвама, али неће наћи краћу од ове.

Како је све ово једноставно... Како је једноставно и како је тешко! Тешко је отворити своје срце и пристати на то да будеш незаштићен и рањив. Тешко је дати се Богу и људима; дати се са страхом, понекад и с ужасом, али са смелошћу због тога што је све могуће у Господу Исусу Христу Који нам моћ даје силу (Филипљ. 4, 13), и сећајући се других речи апостола Павла: *сила Божија се у немоћи ѣоказује савршеном* (2 Кор. 12, 9). Ма како немоћан био – само се

отвори, само дозволи даху живота да уђе у тебе, да те испуни као једро, и овај дах живота ће те однети тамо куда треба да те однесе – у Царство Божије. Али, пут је само један: „Ја сам Пут, Ја сам Истина, Ја сам Живот”, каже Господ. И загледајући се у Њега, постајући Му сродни, можемо у потпуности да постанемо Људи. Како је то дивно, и како је човек велик ако је његова мера оваплоћени Син Божји.

ЗАКОН ЖИВОТА

БЕСЕДА ОДРЖАНА У ЛОНДОНУ ЗА ВРЕМЕ ПРИПРЕМЕ
ЗА ПРИЧЕШЋЕ У ТОКУ ВЕЛИКОГ ПОСТА, 1982. ГОД.

ПАЖЊА ПРЕМА СЕБИ. ГРЕХ КАО КРШЕЊЕ ЗАКОНА ЖИВОТА. ЉУБАВ.

Припрема за Причешће је неки временски период, било да је кратак или дугачак, кад човек одједном обраћа пажњу на то да се пред њим налази вечност и да се у ову вечност може ући само са свешћу о дубини и значају живота. Наравно, не постајемо пажљиви само у тренуцима кад се спремамо да постимо, већ и кад одједном пред нама искрсне трагичност и озбиљност живота. Постајемо озбиљни и дубоки пред лицем смрти, пред лицем патње, пред лицем болести: пред лицем свега онога што доводи у питање нашу небрижност и нашу заборавност. Оци Цркве су говорили да небрижност, непажња и лењост у животу људи чине више зла од ових или оних конкретних грехова. Наиме, грех може да нас запањи својом ругобом, својом вулгарношћу или својим ужасом; а лењост, заборављање на то да је човекова судбина дубока, да се човекова судбина развија у вечности и да одлази у дубине Божије – разара нас дубоко, а понекад и коначно: до те мере да човек постаје ситничав и да више не може ни да се исправи, ни да узрaste у меру своје величине. А човек је по призивању велик; човек је по призивању дубок. Толико је дубок и толико је велик да је Сам Бог у Христу могао да постане човек. Ево мере људске величине; ево шта треба да знамо и о чему треба да размишљамо у току целог нашег живота.

И припрема за Причешће нас с времена на време – а то је тако ретко! – приморава да застанемо на макар неколико сати и да се загледамо у себе. И загледајући се у себе, пре свега морамо да поставимо себи питање: да ли живим достојно свог људског звања или живим површним, празним животом у којем заборавност, лењост и небрижност убијају најплеменитије пориве моје сопствене душе и гуше глас Самог Бога Који нам говори о томе да смо Му тако драги, да ради нас није пожалио Свог Јединородног, вољеног Сина?

Кад размишљамо о греху ми углавном размишљамо о рђавим поступцима, о празним, трулим речима, о помислима које нису достојне не само Бога, већ и нас самих, о осећањима за која сами знамо да су вулгарна, ниска и да нам не доликују. Али грех обухвата много веће области нашег живота, нашег

постојања, нашег битисања. Грех је кршење закона живота; а закон живота се не састоји у томе да човек уме да проживи успешан живот по мерилима света или да макар безбедно тавори онолико година колико нам Господ даје. Живети значи постепено постати заједничар у животу Самог Бога отвореношћу душе и верношћу законима живота. Зато што не постоји други живот у потпуном, истинском смислу речи: постоји постојање, постоји бивање, али је живот само Божији. И само онолико колико смо заједничари у овом Божијем животу, можемо да кажемо да смо живи. Сви други облици живота се завршавају смрћу: телесном, умном...

Кад нас смрт покоси свему ће доћи крај – животу осећања и воље. И само ће нас вечни живот, којем нам је дато да постанемо заједничари још на земљи, као талас заувек изнети у пуноту живота. Овим се објашњава то што је апостол могао да каже: ко је прекршио једну заповест – прекршио је сав закон (Јак. 2, 10). Не у смислу да ћемо одговарати за кршење сваке заповести, већ зато што је заправо свеједно где смо прекорачили границу, где смо с једне обале прешли на другу: или смо на једној обали, или смо на другој; или смо у земљи ропства или смо у земљи борбе и устремљености ка пуноти живота, ка обећаној земљи.

Ево због чега Свечи нису сматрали да постоје ситни грехови и значајни грехови; ево зашто су они због онога што нама изгледа као ништавно кршење закона љубави плакали као да су починили убиство: знали су да су, прекршивши закон живота, прешли на другу обалу, да су већ у *земљи и сенци смрти* и да треба да покајничким трудом и верношћу, не само осећања и мисли, већ верношћу све своје воље и подвигом – и душевним и телесним, да се врате у област живота. Кад човек оде од светлости треба да се врати светлости. И поново ћу рећи: зар није свеједно где смо прешли границу – или смо на једној обали, или смо на другој.

Овим се објашњава то што и апостол Павле и свети Симеон Нови Богослов кажу: „Док смо у Христу ми смо ван греха; чим изађемо из овог јединства са Христом, налазимо се у области греха.” У животу сваког од нас има тренутака када, било да смо се погрузили у молитву или да смо се дубоко замислили, или просто због неког чуда Божије блискости, одједном осећамо да је све зло, све што убија, све нечисто и прљаво, све мрачно, све вулгарно, отишло толико далеко од нас да нам је чак несхватљиво како смо могли тиме да живимо. Обузима нас осећање да нам је све то туђе до краја и да је једино што има смисао, што представља садржај наше душе, нашег срца, наше мисли, што обузима и наше тело – живот, Бог. У тим тренуцима смо заиста ван области греха. Али, да останемо ван ове области можемо делимично силом благодати Божије и делимично непоштедном верношћу онеме што смо доживели, онеме што је, како смо одједном постали свесни, заиста садржај наше сопствене душе и нашег сопственог живота. И зато грех није просто кршење воље Божије, која као да нам је наметнута, као да је Божија воља неко формално указивање на то како треба да живимо да бисмо Му угодили.

Грех је кршење самог животног искуства које имамо, то је злочин против нас самих, то је самоубиство. И то је самоубиство у буквалном смислу ове речи, зато што је то убиство вечног живота у нама самима; то је избацивање Божијег живота из нас; то је одрицање од Божијег живота да би се живело површно, безосећајно и лако, како нам се чини.

И опет, ово објашњава речи апостола: грех је непријатељство против Бога, то је избацивање Бога из нашег живота; не само грех који чинимо, већ греховно *сћање*, у којем не желимо да Бог уђе у наш живот, не желимо да Он упадне у овај живот и измени га. Грех је у овом смислу – да, непријатељство; без речи, чак скоро и без дела. Он је само у томе што се окрећемо од Бога и говоримо: „Не треба ми то! Доста ми је оно што ми даје земља: здравље, успех, пријатељство, љубав, храна, лепота – довољно ми је све то, не треба ми ништа више, потпуно сам задовољан...” Чини нам се да се тако може живети; у ствари – може се таворити, постојати, животарити. Зато што у нама свеједно остаје искра живота коју је Господ усадио у нас. Ми мислимо да живимо земаљским животом док у ствари живимо Божјим животом у нама који није исцрпен до краја, дахом живота који је Он удахнуо у нас, силом и поривима живота које нам је Он даровао.

Дакле, у тренуцима припреме за Причешће, у тренуцима кад се у нама сабира сва наша способност да размишљамо и сва наша озбиљност, треба да размишљамо управо о греху, не само у нашим поступцима или речима, осећањима или мислима, већ у оном основном аспектима греха: о греху као одрицању од закона живота, као одбијању живота. Наравно, с овим је повезано много онога што по навици називамо грехом: кршење заповести Старог Завета, кршење Христових заповести, гажење Блаженстава. Међутим, заповести су нам дате ради исцелења наших смртно болесних душе и тела. Смртно смо рањени. И можемо да се исцелимо, односно да поново постанемо целовити само ако будемо верни путу који води у живот – макар путу ако још увек не познајемо живот, ако још увек не може да нас надахне свест да смо живи и да за очување овог живота треба учинити све само да се он не изгуби, само да се поново не проћерда. И схватајући да је грех кршење закона живота, окретање од Бога, непријатељство против Њега, исправно се окрећемо оним заповестима које могу да нас доведу макар назад до границе коју треба да пређемо; више се не окрећемо због страха, не окрећемо се у нади да ће Господ наградити наш труд, већ због љубави према Њему, заволевши живот, заволевши светлост, поставши деца светлости.

Дакле, спремајући се за исповест – треба да се замислимо над заповестима које нам је Господ дао.

Све оне се своде на питање: да ли волиш Бога, да ли Га макар поштујеш и уважаваш? Да ли волиш ближњег? Да ли волиш самог себе – не онаквог какав си данас, већ себе онаквог каквог можеш да препознаш у тренуцима просветљености, загледајући се у Христа и знајући да је Он икона, да је Он максимум оне вечне лепоте која нам је заповеђена и на коју смо призвани?

Човек не може да започне покајнички пут не усмеривши поглед ка Богу. И зато прве заповести Старог Завета говоре управо о љубави према Њему, о поклоњењу, о признавању да је Он наш Бог, Творац, Спаситељ и Светиња. И не смемо олако да се односимо према овим заповестима; не смемо да се исповедамо говорећи: „У свему сам грешан...”

Да, у мислима, у осећањима, у зачецима дела, заиста смо вероватно сви згрешили у односу на сваку заповест. Али, кад бисмо само постали свесни смртоносне силе греха, замишљали бисмо се над сваком заповешћу, вагајући колико су ова смрт и овај отров продрли у нас. Колико је грех овладао мноме? Колико сам заволео грех уместо Бога?.. И не треба да говоримо да, наравно, волимо Бога, а мрзимо грех, зато што се поставља питање: чију вољу испуњаваш? Чему је посвећен твој живот? Шта жели твоја душа? И ако можемо да кажемо да се наша душа колеба између саблазни и заповести, између гласа сатане који нас зове у област смрти обећавајући (лажно, зато што он увек лаже) благо које не може да нам да, и гласа Божијег којим нас Бог зове ка величанствености, ка племенитости, ка животу – ако се колебамо, већ морамо да се кајемо. Зато што то значи да је наше срце макар подељено и да немамо права да говоримо о својој љубави према Богу. Да, имамо права да говоримо о пробљесцима љубави, али не о оној дубокој љубави коју сви мање или више познајемо кад се ради о људима.

Исто питање се поставља и кад размишљамо о заповестима о односу према човеку: о зависти, о злоби, о грабљивости, о нечистоти. Тада постаје јасно да је рано говорити о љубави. Зато што се љубав у коначном састоји у томе да нам вољени увек постаје важнији од нас самих, битнији од нас самих, и да можемо да заборавимо на себе ради вољеног. А ми углавном волимо самољубивом, похлепном, грабљивом „љубављу”. То није љубав. И кад кршимо закон љубави према Богу и љубави према ближњем, као што сам рекао, ми чинимо лагано самоубиство узимајући отров – пијемо га из године у годину док од њега потпуно не иструлимо.

Исто тако је могуће размишљати о Христовим заповестима. Христове заповести нам не говоре само шта треба да радимо. У облику заповести Христос нам даје слику унутрашњег устројства човека за кога је живети онако како је речено у заповестима постало природни закон, или тачније, благодатни закон његовог живота. Није довољно испуњавати заповести као да су оне просто Божје наредбе, налози. Потребно је да се наша воља и Његова воља слију у једно, да се испуњењем Његове воље научимо да осећамо и мислимо као што Господ осећа и мисли и да испуњење заповести за нас постане унутрашња потреба, исто као што за нас стремљење ка здрављу, ка целовитости, ка унутрашњем устројству, представља нужност. Један од Отаца Цркве, свети Марко Подвижник, каже: „Ако ти Господ даје заповест, а ти срцем не можеш да одговориш: „Амин!” – ниси је испунио, чак и ако си је испунио на делу...” Треба да се замислимо над тим, и да се замислимо озбиљно, зато што живот тече, ближи се време кад ће свако од нас стати пред лице Божије; и тада ће нам бити тако

болно и жалосно, и биће нас срамота због тога што смо цео живот поклонили свему осим истинској, правој љубави, и што никада нисмо живели, јер никад нисмо живели Божјим животом. А време тече, и године пролазе; али не можемо да се позивамо ни на младост, зато што, како се каже у покајном канону, и здрави и млади умиру; и колико ли таквих сад умире на целој земаљској кугли? Зато станимо пред лице вечности, не са страхом, не уплашени смрћу, већ схватајући да се врата сваког дана све више и више отварају и да ће се у једном тренутку свечано отворити и да ће сваком од нас бити речено: „Дођи, ходи, приђи!...” И какви ћемо тада ући у област живота? Као мртви? Као лешеве? Или већ као заједничари у вечном животу, онолико колико је то могуће на земљи за сваког од нас? Хоћемо ли се у овај живот улити светкујући, ликујући, као што се људи враћају кући, у домовину, у очев дом или ћемо стати на прагу у недоумици, видећи да нам је област живота непозната? У току пола сата који ће сад уследити после беседе, разиђимо се по храму, и нека се свако од нас замисли: да ли живи или тавори, да ли се налази у земљи живота или у земљи смрти? Замислимо се макар над заповестима Старог Завета, над Христовим заповестима, над заповестима Блаженстава; поставимо себи питање: да ли оне изражавају наше животно искуство? Да ли оне изражавају оно чему тежимо? Да ли изражавају оно како живимо? И изрецимо себи поштenu пресуду: строгу – да; али пресуду која нема за циљ да помути нашу радост, већ да нас надахне на оно мало што знамо о вечном животу, да се држимо из све снаге, да узрастамо, како бисмо са временом ушли у вечни живот отвореног лица, с радошћу. А за то је потребно да кад стајемо на молитву сусрет с Богом за нас буде радост, тиха, дубока, надахњујућа радост, срећа: Господе, напокон сам насамом с Тобом! Напокон могу да живим! Напокон је дошла радост!

Живот у дубини. Однос према другима.

Нашу другу беседу желим да почнем читањем одломка из 58. главе Исаијиног пророштва:

А није ли ово њојшћи шћио избрах: да развечиш свезе безбожностћи, да раздријешћиш ремење од бремена, да оћијусћишћи њоћилачене, и да изломћиш сваки јарам? Није ли да ѡреламћиш хљеб свој ѡладноме, и сиромаче ѡроћинане да уведеш у кућу? Кад видћиш ѡла, да ѡа одјенеш, и да се не кријеш од своја ѡијела. Тада ће синућиш видјело ѡвоје као зора, и здравље ће ѡвоје брзо ѡроцвасћиш, и ѡред ѡобом ће ићи ѡравда ѡвоја, слава Госћодња биће ѡиш задња сћража. Тада ћеш ѡризиваћиш, и Госћод ће ѡе чућиш: викаћеш, и рећи ће: ево Ме. Ако избациш између себе јарам и ѡресћанеш ѡружачиш ѡрсћи и ѡворичиш зло; и ако оћворичиш душу своју ѡладноме, и насичћишћиш душу невољну; ѡада ће засћачиш у мраку видјело ѡвоје и ѡама ће ѡвоја бићиш као ѡодне. Јер ће ѡе Госћод водичиш вазда, и сичићиће душу ѡвоју на суши, и косћиш ѡвоје кријейиће...

После прве беседе било ми је постављено питање: „Како човек да се научи да живи с таквом дубином, тако истински, да савлада неистину, да победи не-

рад, заборавност?” Оци Цркве нас томе уче корак по корак. И њихова прва поука је: *Сећај се смртии...* Не у том смислу да живимо као испрепадани људи и да мисао о смрти трује сваки тренутак нашег живота, да свака радост буде помрачена, да наша нада умире при помисли на то да нема посла који вреди започињати, зато што га можда нећемо завршити.

Не! Сећање на смрт о којем Оци говоре је стваралачки, животворни однос према животу и према смрти. На ово морамо често, све време, да подсећамо и себе и друге. Кад бих био свестан потпуно јасно, с неумољивом јасношћу да речи које сад изговарам могу бити моје последње речи, и да оно што сад радим, може бити моја последња радња, вероватно бих анализирао свако своје дејство и замишљао се над сваком својом речју тако да она буде завршетак целог живота, да у свакој речи буде оваплоћена љубав за коју сам способан, све разумевање за које сам способан, сва брижност за човека за коју сам способан. И, с друге стране, кад би свако од нас знао да речи које чује, или радње у којима учествује, могу бити последње – како бисмо слушали ове речи! Спаситељ каже: „Пазите на то како слушате”: да оно што сте чули не би склизнуло по свести, да не би окрзнуло само површину нашег срца, да нас не би тргло само на трен, већ да се свака реч, уколико у њој постоји истина, уреже у нашу свест, да се дубоко укорени у нашем срцу, да покрене нашу вољу на дејство, и не само на тренутак, већ можда заувек, да нас ошине, као што се бичем може ошинути коњ.

Тако би требало да учимо да чујемо добру реч. А ако чујемо трулу, празну и развратну реч, треба да се научимо оној трезвености, која у трен ока разлучује истину од неистине, чисто од нечистог, ружно од лепог, да бисмо се затварали за све што скрнави, што уништава. Али уједно, да се одазовемо свом душом, свим ужасом на то да се човек који говори или чини зло налази у смртној опасности, и да, ако смо то спознали и осетили, морамо одмах да се обратимо Богу с молбом да му његова реч и дело буду опроштени, да буде очишћен, и да га сила Божија спасе од оног погубног и погибелног пута којим иде. Морамо да научимо да се на зло одазивамо апсолутном затвореношћу према њему и уједно – дубоким сажалењем према ономе ко га чини. И тада нам се неће десити да буде да *видимо зло и будемо јорко рањени*, како се каже у канону Андреја Критског, да смо чули и сами били рањени, да смо осудили и на тај начин постали заједничари, саучесници у злу. Из виђења зла би тада у нама израстало састрадавање које се пред Богом огледа у заступничкој молитви, пред човеком – у спремности да се опрости и да се помогне свиме чиме може да овај човек нађе прави пут, да се утеша, укрепи и надахне на добро. Ово може да израсте само из оштрог, снажног сећања на смртност – моју и мог саговорника, моју и људи који ме окружују. И ово се, наравно, у супротном смеру односи на сваког од нас. Само кад бисмо имали ово сећање, пут живота би се пред нама простирао као што се сад не простира, зато што би требало да, по речима апостола Павла, по речима Јована Кронштатског, журимо, да журимо да чинимо добро; и да се

не само формално, већ да се у дубини бића препустимо добру. Зато што су, како каже апостол Павле, дани лукави, варљиви, зли (Еф. 5, 16).

То је прво. Друго што свако од нас може да учини јесте да темељно размисли о свом односу према људима који га окружују. У одломку који сам читао каже се: „Пустите заробљенике на слободу”, „разрешите сваки јарам”. Често мислимо да волимо човека, а њему се чини да је наша љубав ропство. Колико често би он желео да каже: „Воли ме мање, али ме пусти да дишем! Или научи да ме волиш другачије, да твоја љубав за мене буде слобода, да не будем заробљеник другог човека који боље од мене зна како треба да живим, у чему је моја срећа, какав је мој духовни или свакодневни пут.” Свако од нас може то да учини; свако од нас може да постави себи питање шта представља љубав о којој говори, коју осећа. Већ сам много пута то говорио, али ћу опет поновити. Толико често је кад човек каже: „Ја те волим”, сав акценат на речи „ја”, „ти” си предмет моје љубави, а „љубав” је ланац којим сам те оковао и држим те у заробљеништву. Колико често се дешава да љубав једног човека према другом овога претвара у заробљеника или роба! Тада „љубав” није стваралачко и животворно начело; реч „волим” је као веза, као удица на коју је ухваћен други човек. И ако откријемо да је наша љубав према људима или према једном човеку којег посебно волимо таква, пре свега треба да постанемо свесни ужаса тога да себе сматрамо центром, да се све своди на нас: и догађаји, и људи – све се посматра с тачке гледишта моје користи, моје радости, мог живота, и нико и ништа не постоји другачије осим у овом односу са мном. Ако постанемо свесни овога, ако нас обузму стид и ужас, моћи ћемо да почнемо, окренувши се од себе, да гледамо према другом човеку и да покушамо да разликујемо његове црте, да га схватимо, да постанемо свесни његовог постојања као лица које је одвојено од нас, другог, као човека који је с Богом повезан тајанствено и мимо нас; и да се односимо према њему у складу с тим. У првом стадијуму ово „ти” које је било тако незнатно, само предмет, треба да узрасте у нашим очима, у нашој свести, у нашој љубави, у нашим дејствима до мере особе, човека који не зависи од нас, који за Бога има апсолутну, безусловну вредност у сваком случају. И кад тако погледамо нашег ближњег, нашег рођеног, највољенијег, почињемо да распознајемо у њему ону необјашњиву лепоту коју у њему види Господ, и тада ћемо почети да заборављамо себе, зато што нашу мисао све више и више прикива виђење другог човека, созерцање другог човека. На крају, можемо да дођемо до таквог стања које прожима цело Јеванђеље – до способности да потпуно заборавимо на себе, до краја, у созерцању другог човека, у созерцању Бога и у служењу другом човеку, у служењу Богу. Христос нам каже: *Ко хоће за Мном да иде нека се одрекне себе* (Мк. 8, 34). То је прво што морамо да учинимо: да отргнемо своју пажњу од самих себе и да је усмеримо на Бога и на Његове путеве, на човека и на људе, на догађаје, на све – само да се не загледамо у себе. И тек тада ћемо моћи да видимо ствари онаквима какве јесу, и људе онаквима какви јесу. Зато што нас заслепљује страх: како ће се догађаји од-

разити на нашу судбину, како ће човек утицати на нашу судбину? То је друго што треба да учинимо.

А треће се састоји у томе да се човек загледа, да се замисли, да се удуби у путеве Божије, да сазна из Јеванђеља како се Бог односи према њему и према другима. Какви су путеви Божји и који су путеви смрти? И да изабере Божји пут и да иде тим путем. Треба да postanем свестан да ми је Господ дао да Га познам, да поверујем у Њега, дакле, да Му се поверим; и да ми је Он поверио (не зато што сам због нечега добар, већ зато што знам за Њега док можда неко други зна мање или уопште не зна за Њега) бригу за мог ближњег, да ми је поверио да будем поглед којим Господ види човека, да будем реч којом Господ говори с човеком, да будем руке којима Господ чини добро људима који се налазе око мене. И не треба у томе тражити за себе ни утеху, ни посебну радост, и наравно, ни свест о својој величини или свом значају, већ треба само и једноставно бити посланик Божји. Ако не можемо да учинимо ништа друго, без икаквог посебног осећања треба да чинимо Божије дело, понекад чак и да нисмо свесни, и не знајући тачно шта чинимо; као што се дешава, поштар може да донесе писмо које ће човеку преокренути сав живот, донети му највећу радост или најстрашнију несрећу; он ни не зна шта је донео, али је он испунио нечију вољу, вољу онога ко је послао њега и писмо, и тиме је учинио више него што је сам могао да разуме или чак и да пожели.

Али, на томе се не треба задржавати. Кад човеку доносимо вест, кад учествујемо у његовом животу, кад ступамо у овај живот у име Божије, често ступамо без осећања, већ само са свешћу да тако треба да буде. Али, ако обратимо пажњу на то шта се дешава с човеком којем смо донели вест о Богу или од Бога, за кога смо учинили неко добро дело, које нам је Господ ставио на срце и за које нам је дао разум, за које нам је дао снагу и уредио околности – само ако погледамо овог човека, већ ћемо постати учесници у ономе што се у њему тада дешава. Моћи ћемо да прочитамо у његовим очима радост која је заблестала, која је бљеснула у његовом срцу; моћи ћемо да прочитамо у цртама његовог лица несрећу или ужас, или страх. И тада као човек који се одазива на човека – већ можемо да се одазовемо срцем на оно што смо с човеком учинили својом речју или својим поступком. И тада смо се већ с њим срели дубоко, и можда заувек. Тада ми, посланици Божји, не само што смо испунили дело свог послаништва, већ смо га учинили у дубинама наше душе. И тада дело Божије за нас постаје живо дело – дело у којем, по речима апостола Павла, постајемо сарадници Божји, сатрудници Његови (1 Кор. 3, 9) и умом, и срцем, и свом вољом, свом свешћу, свом нашом спремношћу на жртву, суделујемо у делу Божијем.

Ево неких смерница које могу да нам помогну да испунимо оно о чему сам говорио на почетку. Али ништа од тога се не може испунити ако човек не остане у контакту с Богом, ако дозволи да се прекине жива веза која мора да постоји између нас и Бога. А ради тога треба да учимо да се молимо. Не да ишчитавамо молитве, не да их изоварамо уснама, не да молитвословимо, не

да стојимо на службама, већ да се молимо доводећи речи молитве до нашег срца и свести или износећи из нашег срца и свести ове молитвене речи с живим осећањем према Богу. За то су потребна два услова: као прво, с наше стране је потребна истинољубивост; само истинита молитва, само молитва у којој говоримо оно што верујемо, што чини наше убеђење, што схватамо, допире до нас. Она ће доћи до Бога, а до нашег срца другачије неће доћи.

И друго: да бисмо разговарали с Богом, свако од нас треба да нађе своје додирне тачке с Богом. Исто као и с људима: са сваким човеком разговарамо на други начин, зато што са сваким човеком имамо друге додирне тачке. С једним човеком имамо много заједничког, с другим мање; и оно што нам је заједничко с једним човеком може бити врло различито од оног заједничког што имамо с другим. Дакле, пре свега треба тражити шта лично имам заједничко с Богом; другим речима, читајући Јеванђеље, човек себи треба да поставља питање: шта у Христу постоји што Га чини мени блиским, рођеним и схватљивим? Шта у Њему постоји што ме зближава с Њим? У чему Он и ја имамо исте мисли, иста осећања, исте намере, жеље, вољу? По чему личим на Њега? Зато што је свако од нас створен по лику Божијем и по нечему личи на Спаситеља Христа. Ако се само нађе овај склад, ова хармонија која постоји између Господа и сваког од нас у овој или оној мери, тада, стајући на молитву, можемо да ступимо с Њим у жив, личан, истинит разговор. И тада, чак и ако будемо користили речи које су некад изrekli Свети, било да је то цар Давид рекао у псалмима или да су то речи из молитвеника, речи што су их Богу узнели сви подвижници Цркве, моћи ћемо да будемо до краја истинољубиви, зато што ћемо тада моћи, да изговарајући молитву застанемо и да кажемо: „Госпode, свим срцем могу то да Ти кажем, свом душом верујем у то, то је истина до краја...” Или можемо да Му кажемо: „Госпode, ове речи превазилазе моје схватање, превазилазе моје искуство, ове речи могу да изговорим само зато што имам поверења у онога ко их је изрекао из дубине његовог сопственог искуства и да постанем заједничар у његовом искуству крајичком моје душе, зато што не знам о чему он говори... А још понекад човек мора да каже: „Госпode, знам да је тако, али не могу то да кажем поштено и истински; моје срце се буни, ја се одбијам о ове речи, не могу да их изговорим као своје, то би било лаж у мојим устима...” И ако бисмо се тако молили јутарњим, вечерњим молитвама и псалмима, наш однос с Богом би био све истинитији и истинитији, све непосреднији, и тада бисмо познали и своје дубине, и нашег Господа, и путеве Божије у искуству Светих, као што иначе не можемо да их познамо. И само ако будемо дубоко урастали у наше односе с Богом, само ако у својим дубинама будемо општили с Њим, и ми ћемо моћи да у животу будемо Његове очи, Његов глас и Његове руке, Његово дејство и Његово присуство. И то је наше призвање.

ИСКУШЕЊА САВРЕМЕНОГ СВЕТА

ОДГОВОРИ НА ПИТАЊА

Веровајно ће нам у ѿренуцима искушења, слабљења душевних сила, у ѿренуцима неверја највише ѿмоћи ако се загледамо у Христов лик?

– Знате, у вези с овим сећам се приповетке једног америчког писца која ме је веома потресла о томе како се негде високо у планини, на ивици провалије налазило сеоце, а са супротне стране провалије на огромној стени био је исклесан лик њиховог бога. Нико није знао кад је то било учињено; ово је било учињено пре људског сећања, али је лик био толико диван да су сви ишли до њега и клањали му се. И постојала је легенда о томе да ће једног дана њихов бог доћи и да ће живети у њиховом селу. Протицале су деценије, можда векови. И у извесном тренутку, у овом селу се родио дечак који је од најранијих дана, чим је могао прво да пузи, а касније да хода, био одушевљен лепотом овог лика; он је седео сатима – као мрвица, као дечак, као младић – и гледао је овај лик, у којем је постојала величанственост и нежност, постојала је лепота коју је он упијао у себе. И сразмерно с тим како је гледао овај лик, сва душевна осећања која су се у њему огледала постепено су га прожимала и мењала чак и израз његовог лица. Једног дана, кад је пролазио једином сеоском улицом, мештани су погледали и рекли: „Наш бог је међу нама...” Зато што се све што су видели у лику овог каменог бога сад оваплотило у лику овог човека: љубав и снага, нежност и моћ, све, све, све. И чини ми се да је то једна од ствари која је толико важна у нашем животу – да се загледамо у Јеванђеље, не као у књигу, као у текст који анализирамо покушавајући да схватимо шта је речено, већ у оно што је ван граница овог текста – да се загледамо у Христа.

Они од вас који су музикални (ја нисам музикалан, али крадем своје појмове од других), могу да замисле следеће: дата вам је партитура, умете да је читате. Она је нема, али ако ви имате искуства, док читате ноте, она звучи – не на папиру, већ у вама. Кад почињете да свирате, она ће добити још нову објективност, до вас допире оно што је велики композитор уткао у њу. Ако се будете уживљавали у њу, постепено ћете доживети искуство које је композитор уткао у ову музику и које до вас долази у овим ступњевима; а у извесном тренутку ће вам се можда открити тајна овог композитора – не сва тајна, већ неки тренутак који је изазвао, који одговара овом искуству, и ви ћете спознати ко је он био у том тренутку.

Чини ми се да кад чита Јеванђеље човек почиње од речи, од реченица, од заповести, од прича, али постепено израста Христов лик: улазиш у Јеванђеље све дубље и дубље до тренутка кад се нађеш пред Христовим лицем. И мислим да се ово дешава кад читамо озбиљно, односно не трудећи се да се благочестиво прилагодимо нечему вештачки, већ кад читамо отвореног ума, отвореног срца, и сваки пут кад нас у душу погоди нека слика, реч, неки поступак, и ми осећамо да у нама почиње да гори срце, да светли ум, да се

воља пробудила, тада можемо да кажемо: „Он и ја смо заједно на овом месту, кроз Њега сам нашао себе и Њега у себи...” И тада постепено овај лик који је исклесан у стени постаје наш лик; ово видимо у Светима.

- *Шта од искушења из савременој светињи на која наилазимо можемо да примимо, а шта морамо да победимо?*
- Веома ми је тешко да одговорим на ово питање. Чини ми се да смо позвани да будемо у свету, али не од овога света. Али, нисмо позвани да бежимо од света у смислу да постанемо туђи међу људима који су око нас и којима смо потребни, зато што ако нема нас, нема ко да буде Христово оприсутњење. То ми је постало јасно постепено, зато што сам, док сам био млад, маштао о пустињи, али сам открио да, као прво, има мало пустиња, као друго, имам премало новца да бих доспео у неку од њих, и осим тога, схватио сам да људска пустиња понекад бива исто тако пуста. Знате, међу људима понекад бива тако пусто да човек нема разлога да иде било куда. Касније сам открио да је могуће живети као у пустињи, односно тако да човек у себи има своје царство, а унаоколо је место на које примењује своју веру. И врло је тешко рећи шта треба, а шта не треба прихватити; јер ми живимо у изопаченом свету, зато не можемо да захтевамо од овог изопаченог света да престане да буде такав.

Чини ми се да је питање за нас у следећем: како да у овом изопаченом свету човек чини све што може бити Божије? Знате, ја сам лекар по образовању и чини ми се да цео свет личи на болесника. Узети болесника и рећи му: „Излечићу те тако да ћеш бити као првостворени Адам, бесмртан и туђ свакој болести”, јесте психопатија, бунило. Тако да човек узима другог човека и мисли: „Да, он ће остати смртан, он ће с времена на време боловати, али ћу му омогућити да живи у границама ове болести – смртности – и оне болести која ће га с времена на време погађати.” И човек стално мора да прави неки избор, не између онога што је у потпуности светлост или што је у потпуности тама, већ између онога што је полусветлост-полумрак: где је полусветлост, где је полумрак? Свака ситуација се може посматрати онако како Енглези кажу: Кад гледаш кофу која је до пола испуњена водом песимиста каже: „Она је полупразна”, а оптимиста: „Она је полупуна.” И тако је у животу. Можете да кажете: „Није светло”, а можете да кажете: „Како је добро што није тако мрачно.”

И мислим да хришћанин види светлост у тами. *И светилости светињи у џами, и џама је не обузе* (Јн. 1, 5) – у два смисла: није је ни примила, зато што је у извесној мери остала тама, али је није ни угасила. Постоји кинеска пословица о томе да читав мрак васељене не може да угаси најмању свећицу. Ово треба запамтити. А ако негде постоји свећица, до краја васељене тама већ није потпуна, зато што светлост иде – ми то не можемо да схватимо, али је тако, иде у бесконачни простор. Зато морамо да учимо да гледамо најнаказније ситуације и најстрашније људе и да видимо где ипак постоји искра светлости. Ниједан човек неће проживети без искре светлости. Она може да се

налази тамо где је човек уопште не очекује. Он ову искру чак можда неће ни сматрати светлошћу, али постоји неки интензитет живота, који омогућава човеку да заборави на себе ради нечега већег; то је већ нешто.

Сећам се: за време рата, кад сам био на фронту, доведена је група рањеника; међу њима су била двојица Немаца која су умирала, и ја сам замољен да попричам с њима, зато што сам био једини лекар који говори немачки. Отишао сам. Шта може да се каже човеку који само што није умро? Ставио сам руку на његово раме и упитао: „Да ли те много боли?” Он ме је погледао погледом самртника и рекао: „Не осећам патњу, ипак вас побеђујемо...” То је у извесном смислу било ужасно, зато што се он борио за таму, али је притом узрастао у такву меру samozаборава, коју не би достигао да је био бакалин у свом селу. Зато понекад морамо гледати човека заборављајући за шта се он залаже, шта представља у односу на мене или у односу на моју околину и морамо само поставити питање: шта постоји у њему?

Знате, ми у заштићеном стању ствари оцењујемо на један начин, а у другој ситуацији ствари оцењујемо у односу на себе. Човек иде у зоолошки врт, гледа: како је тигар дивна животиња! Кад га сретне на улици – потпуно заборавља његову лепоту и пење се на бандеру. Ево, овако у животу оцењујемо људе, догађаје, све време у односу на себе. Ово

У епархијском центру за младе, 1961.

не видимо у Христу, ово не видимо у мученицима, ово не видимо чак ни у овосветским јунацима духа. Зато ми је један мој пријатељ, који је касније постао свештеник у Француској, неком приликом рекао: „Кад Бог гледа човека, Он у њему не види ни успехе, ни врлине, којих у њему нема, Он види блистање Свог лика, које у њему ништа не може уништити...” Ово видимо у Светима: они су умели да погледају грешника, односно на нашем језику – злочинца, ниткова, непријатеља – назовите га како вам драго, а да у њему ипак угледају лепоту.

Рецимо, код св. Серафима Саровског нису долазили само побожни људи, долазили су и врло лоши, и он је сваког дочекивао речима: „Радости моја!..” Зато што је свакога видео као икону – оштећену, али као икону, као светињу. Замислите да вам је неко дао стару, вековима освећену икону, која је пострадала од времена, од немара, од мржње неких људи којима је доспела у

руке. Можете да кажете: „Ништа се није сачувало, преостаје ми да погребем остатак и да је искористим за огрев...” или можете да кажете: „Госпoде! Ово је светиња! У какво стање су је довели људска злоба или људски немар!.. Хајде да се загледам у ону лепоту која се још сачувала...” И ово може бити довољно. Колико имамо икона које нису рестауриране, на којима је остао неки делић и како се у њега загледамо! И кад бисмо се загледали дуго-дуго и умели да поступамо у складу с тим, и да из овог малог дела почнемо да видимо остало, да почнемо да рестаурирамо, сва икона би поново оживела.

Овако духовник треба да се односи према духовној деци, али исто тако ми, хришћани, можемо да се односимо, свако по својим моћима, према вољеном човеку који долази код нас и на којег наилазимо. Нисмо у стању, не досећамо се да то учинимо зато што нам је страшно, исто као што, срећући непријатеља, човека који нас мрзи, не умемо да видимо да је он човек и да је у већој опасности од нас, зато што га ми не мрзимо, а он нас мрзи. Он припада царству таме, а ми не. У извесној мери и ми имамо сенке, и он има светлост, али је пропорција у нашу корист.

И чини ми се да је то животно питање у свако доба. Код нас у Енглеској савремени свет је један, код вас је други. Наравно, они су врло различити. Рецимо, напади на нашу веру, на нашу савест, на наш морал, на наша убеђења иду другим путевима, али не мање и не више, зато што је, у крајњој линији, газда свег овог разорног посла један исти противник Божји, и он користи методе које су згодне у датој ситуацији: једном страх, другом мамац, једном једно, другом друго. С друге стране, ако се не говори о друштву, већ о самом човеку, сећате се речи апостола Павла – он је имао право да их каже: *Верујућима [онима који љубе Бога] све ѿмаже на сјасање [добро]* (Рим. 8, 28). То не значи да им све обезбеђује добар, лак или радостан живот, већ да ништа не може (исто по његовим речима) да нас одвоји од Христове љубави (Рим. 8, 35). Али, то је трагична судбина; ово су доказали мученици, ово су доказали преподобни, који су на извештан начин мученици без мучитеља, сматрајући својим мучитељем све зло које у њима постоји и напада их већ душевно, а не телесно. Врло ме је запањило с чим су неки људи, који су били у заиста тешким околностима, изашли из њих.

Сад се сећам једног мог пријатеља Руса; он је био најмање петнаест година старији од мене, али се према мени односио с љубављу, с топлином. Био је заробљен и одведен у концентрациони логор, у њему је провео четири године, имао је само једну руку и вратио се у онома стању у којем се људи враћају из логора. И кад сам га први пут срео упитао сам га: „Шта сте донели из логора?” Одговорио ми је: „Најдубљу душевну муку.” Кажем: „Да ли сте тамо изгубили веру?” Он одговори: „Не. Али ево шта ме сад брине: док сам у логору био предмет свих суровости и свих опасности које логор представља, могао сам да кажем Богу: „Опрости им, не знају шта чине!..” И знао сам да Бог мора да чује моју молитву, зато што њену искреност могу да докажем тиме што трпим, што сам у смртној опасности, туку ме, муче ме, гладујем...

А сад сам на слободи. Људи који су нас тако дивљачки мучили можда се нису покајали, можда нису схватили; и кад се за њих молим Богу, Бог ме можда слуша, клима главом и мисли: 'А чиме Ми он доказује искреност своје молитве? Из таквог мира је лако молити се за непријатеље...'” То је све што је он изнео из логора – брига: како да се моли за спасење мучитеља кад више није мученик... То је пример нечег максималног. И кад кажем да је био у заробљеништву четири године, он је могао да буде у њему и петнаест година, и две године – питање је како се одазвао на ово заробљеништво.

Видео сам много људи, не тако упечатљивих, али сам се годину и по дана бавио људима који су се враћали из логора, и многи од оних којима сам се бавио умели су да у тренутку кад су заборавили на себе и пожалили ближњег, суседа, израсту у већу меру. На пример, знам човека који је пола своје логорске порције давао слабијима, гладнијима – а шта је остајало? Вероватно су многи чули за мати Марију Скобцову, која је добровољно отишла у смрт да би убедила друге да смрт није крај него живот. Добио сам писмо од жене која је била с њом у логору и која је била сведок тога како је група жена позвана у смрт, и једна од њих је у очајању плакала и из све снаге покушавала да се ослободи. Мати Марија јој је пришла и рекла: „Не бој се, последња реч није смрт, већ живот.” Млада жена се успротивила: „Како могу да поверујем у то?” И мати Марија је одговорила: „Врло једноставно, ја ћу ићи с тобом!..” И отишла је, прекобројна, и умрла; али је за то у извесној мери требало заборавити на себе.

Ипак, свако од нас може мало да заборави на себе у једној прилици, макар на неколико минута у односу на другог човека – то је већ много, зато што оно што је једном учињено човек може да понови други, може да понови и трећи пут. Нико од нас није способан за савршени поступак, али нам је доступан делимични поступак, поступак у којем има довољно правде и истине, само да не дозволимо себи да нас победи мржња која се углавном рађа из страха за себе или због начелне поставке коју често сматрамо врлином.

Рецимо, фашисти су нас напали – треба да их мрзим. Не, можеш да мрзиш фашизам, али онај војнички који стоји преко пута тебе боји те се исто као и ти њега. Није могуће мрзети лично њега. Ово говорим просто из доживљеног искуства: човек може да иде против дела и да гледа човека који се налази испред њега с болом у души: зашто смо непријатељи? Он је мобилисан из села, мобилисан је из фабрике, мобилисан је из канцеларије, мобилисан је од жене и деце, од родитеља, од пријатеља, није му ни падало на памет да буде овде, он не жели да буде овде – он жели љубав. А ово није увек лако, јер, што се више бојимо, с већом јарошћу одговарамо, чак бих рекао да је гнев понекад једина ствар која човеку омогућава да опстане у извесним околностима. Али, гнев треба да букне и да нестане. Оне не сме да постане стално стање наше душе, зато што ће нас потпуно уништити: *ми* ћемо бити уништени, а не други.

Не умем боље да одговорим.

ОДНОС ПРЕМА ОНИМА КОЈИ ТРАЖЕ ВЕРУ И КОЈИ СЕ КОЛЕБАЈУ

ОДГОВОРИ НА ПИТАЊА

У вези с истим овим питањем о искушењима у вери: *то је врло озбиљно, пошто данас има много неких „полуверника“. Знајте о чему говорим, - иша да радимо с овим, како да помажемо дивним људима да ипак остану на њиху веру? Зашто иша људи понекад хитро прелазе на другу страну и човек не зна иша да учини....*

- Док сте говорили сетио сам се приче о томе како је Христос с ученицима сишао с горе Преображења и како је затекао гомилу људи, а у њој дечака епилептичара и његовог оца. И Христос је оцу рекао следеће: „Ако можеш имало да верујеш, све је могуће“ (Мк. 9, 23). Зато би се понекад могло имати врло мало вере, али да то буде искрица која се не гаси. Често мислимо да се вера састоји у томе да се са сигурношћу говори о читавом низу догмата или појмова, док вера почиње у тренутку кад сам се дотакао макар саме ивице Христове ризе и кад сигурно знам да се то десило, да то постоји и да зато могу да имам поверења у Њега у извесној мери. Вера почиње од тренутка кад можемо имати мало поверења у Бога. Следећи корак је: да у оној мери у којој већ имамо поверења чувамо верност ономе што знамо. Реч Бог у германским језицима (God, Gott) потиче од готског корена који значи (узгред буди речено, као и у грчком језику) „онај пред ким падаш на колена у свештеном страху“. Ево, ако постоји зрнце тога већ се може живети. И мислим да је грешка коју чинимо ми, људи који верују у Бога, у односу на људе који се мало колебају, то што од њих очекујемо ону количину вере које у њима још увек нема, уместо да их подржимо у оној мери уверености коју већ поседују, у оном делу уверености за коју су способни у односу на своје сопствено искуство. Не за ваше, и не за црквено, и ни за чије друго, већ: „Ево, то знам!“ Узмите апостола Павла: он искуствено није знао ништа осим Христа васкрслога. Наравно, рећи „није знао ништа осим“ је помало претерано, зато што то, на крају крајева, садржи све у себи; али желим да кажем да се његово лично искуство сводило на један елемент и да се из тога све расцветало. Ако узимамо житија Светих: неки Свети су сав свој живот изградили на некој реченици, зато што их је она погодила и они су јој остали верни. Кад не бисмо тако цепидлачили кад су у питању наши пријатељи, кад не бисмо захтевали да они верују исто тако дивно као ми, можда би то за њих било боље. Човек понекад цео живот може да сагради на тренутном искуству нечега, само да се не трудимо да га усмеримо на то да ово искуство интелектуално осмисли, да га заокружи, да га изрази речима, и притоме речима које је „Црква“ (под знацима навода) исковала. Свако од нас, у своју меру, зна катихизис, или је читао Игњатија Брјанчанинова, или нешто друго и сматра да то обавезно мора бити тако изражено. Мислим да мноштво људи може да живи на једној истинској искри.

Беседа на сабору, 2001.

А друго: за људе који су већ – како да вам кажем? – стекли веће искуство. Сумња због нечега страшно плаши вернике. Скоро увек верник који је у нешто почео да сумња мисли да не само да ће се провалити земља испод њега, већ ће одједном и Бог испарити, нестаће. Док се у ствари ништа слично неће десити. Навешћу вам поређење. Научник, рецимо физичар, прикупља податке. Кад има довољно података он од њих прави „модел”, односно структуру која држи све ове податке, тако да се овом структуром може оперисати као једном целином. Ако је добар научник, прво што ће учинити биће да себи постави питање: „Да ли моја хипотеза, моја теорија или модел који сам направио, садрже грешку?” Ако је не открије, начиниће следећи корак. Тражиће неку чињеницу која се не уклапа у ову конструкцију, услед које ће она експлодирати, зато што га не занима сопствена конструкција, већ целовитија реалност и истина. И свака нова чињеница ће од њега захтевати да сломи своју конструкцију и начини нову, и он то сваки пут чини с радошћу, зато што сваки пут постаје ближи реалности коју још није обухватио.

Верник би могао да учини исто то. Он има неку представу о Богу и одједном се испоставља да ова представа не одговара његовом садашњем искуству. То се врло често дешава зато што се задржавамо на представи о Богу коју

смо добили од родитеља, док смо били деца до једно осам година. Касније се развијамо у школи, на универзитету, и двадесетогодишњи младић или девојка, који смо постали, гледа на осмогодишњака који верује у Бога као осмогодишњак и каже: „То није могуће, то није истина!” А осмогодишњак каже: „Не, не дирај, не дирај, зато што ако дирнеш моју представу о Богу коју сам створио са осам година, Бога више неће бити...” Уместо тога треба рећи себи: „Да, моја осмогодишња представа о Богу одговара осмогодишњаку; сад сам порастао и питање треба да поставим другачије...” Има једно место код Григорија Богослова на којем он каже: „Ако саберемо из Светог Писма, из дела Отаца Цркве, из црквеног искуства све што можемо да знамо о Богу, и ако од тога покушамо да створимо потпуну слику, више нећемо имати лик Божји – имаћемо идола, зато што у Богу постоји несазнативост, а оваква конкретна слика (статуа или икона, или вербална представа – свеједно) биће идол, зато што Бог нема места да се слободно креће.” И то представља изванредно својство православног вероучења, догматике: то није покушај да се наслика икона која све садржи. Ако је потребно поређење, упоредио бих то с небом у ведру ноћ: купола неба и звезде које се обједињују у сазвежђа. Шта је важно у овоме? Наравно, важно је то да постоје звезде, ови пробљесци, одсјаји, али је исто тако важан и простор између њих, зато што би кад би се све звезде скупиле у једно, постојала огромна ватрена маса и не би било неба, и нико на земљи не би могао да пронађе свој пут. Управо зато што ова сазвежђа остављају простор између себе по њима се може наћи пут на земљи. У Богу постоји несазнативост, а постоји и откровење. И ми мирно можемо да доведемо у питање слику коју смо за себе створили, зато што немамо чега да се бојимо: Бог свеједно остаје непојаман, несазнатив, и ми с Њим можемо да општимо изван граница наших представа, као што можемо да општимо с човеком не познајући га. Дешава се да човек сретне другог човека, ништа не зна о њему, а душе се одједном срећу, и креће прича. Тако је и с Богом. Мислим да бисмо могли с већим поштовањем да се односимо према сумњи људи и да се не трудимо да им држимо лекције из катихизиса; морамо да дозволимо да сад може бити довољна и искра вере: само је чувај, само јој не дозволи да утули, али немој се трудити да је распириш. Знате, кад палите ватру, понекад почињу да горе суве гранчице, али ако почињете да дувате да их запалите, да се све распламса одмах, угасићете ватру. Дозволите јој да гори тихо, само је заштитите од сувишног ветра.

О ЧОВЕКОВОМ ПРИЗВАЊУ

БЕСЕДА ОДРЖАНА У ЛОНДОНУ, 1991. ГОД.

КРИЗА КАО СУД И КАО НОВА МОГУЋНОСТ. Циљ стварања човека.

**ВЕЗА ИЗМЕЂУ ДУХОВНОГ И МАТЕРИЈАЛНОГ СВЕТА. ХРИСТОВО
ОВАПЛОЋЕЊЕ. ЦРКВЕНЕ ТАЈНЕ. ВЕЧНИ ЖИВОТ. ПАД КАО ГУБИТАК
ЦЕЛОВИТОСТИ. ПРИЗВАЊЕ ЗА УЗРАСТАЊЕ У СВЕТОСТИ.**

Све више постајемо свесни потребе да чувамо природу и да спречимо уништавање животињског и биљног света, које је данас попримило страшне димензије. У вези с тим користи се реч *криза*. Криза је грчка реч која у суштини значи *суд*. Критичан моменат је то кад се доводи у питање све што је раније постојало. Појам кризе као суда је веома важан: то може бити Божји суд над нама; то може бити суд природе над нама, тренутак кад природа с негодовањем, с противљењем одбија да сарађује с нама. То такође може бити тренутак кад сами себи треба да судимо и да у много чему осудимо себе. Наша савест поставља питање о томе шта смо за последњих педесет година учинили с нашом земљом; његова суштина није у томе што ми имамо користи од тога да земља буде плодна и да се на њој све дешава што је могуће боље, већ о томе каква је наша морална одговорност пред светом, који је Бог створио из љубави и с љубављу, светом који је Он призвао на општење са Собом. Разуме се, свака твар с Богом општи на различите начине, али нема твари која с Богом не може да има неко општење; иначе би појам чуда био немогућ. Кад Христос наређује таласима да се умире или ветру да утихне, то не говори о томе да Он има неку магијску власт над природом, већ о томе да живу реч живог Бога сва Његова твар доживљава на изванредан начин.

Осим појма о суду, који се садржи у речи *криза*, у њој постоји и други појам који сам недавно чуо. Иста реч коју ми изговарамо са значењем криза, са значењем суд над собом на кинеском значи: могућност која се указује. И то је врло важно. Појам суда говори о прошлости; али кад си проценио себе, кад си проценио ситуацију у којој се налазиш, кад си изговорио суд над собом, следећи корак је да идеш напред, а не само да се осврћеш уназад. Заиста, у тренутку суда човек се загледа дубоко у своју савест, загледа се у оно што је учинио – и лично, и колективно као човечанство; и даље размишља о томе куда да иде. И управо у тренутку кад почињемо да размишљамо о будућности, ми говоримо о могућем. Још нисмо дошли до тренутка кад нема ни повратка ни пута у напред. Кад никаквог пута не буде ни у прошлост, ни у будућност, наступиће крај света; још нисмо дошли до тога. Али сви смо ми одговорни за нешто у овој природи у којој живимо; сви ми трујемо земљу, трујемо ваздух, сви ми на изванредан начин учествујемо у уништавању онога што је Бог створио. И зато би било добро да се замислимо над тим каква је веза између Бога, света који је Он створио и човека. На овоме желим да задржим вашу пажњу.

Прво што је очигледно из Светог Писма јесте да је Бог створио све што постоји. То значи да је Он Својом моћном речју призвао у биће оно чега раније није било. Притом је све призвао у биће да би свему дао блаженство, да би све довео у стање светости и савршенства. Ако могу тако да се изразим, у тренутку кад је Бог стварао човека и другу творевину, Он их је стварао из љубави, стварао их је да би с њима поделио оно богатство које Њему Самом припада, штавише: не само богатство које Му припада, већ на изванредан начин и Самог Себе. Из Посланице апостола Петра знамо да је наше људско призивање (касније ћемо размислити о томе како се оно одражава на осталу твар) – не само да знамо Бога, не само да Му се клањамо, не само да Му служимо, не само да дрхтимо пред Њим, не само да Га волимо, него да постанемо заједничари у Божанској природи [причасници Божанске природе] (2 Петр. 1, 4), односно управо да постанемо заједничари Бога тако да нам се Божанска природа накалима и да постанемо слични Христу у овом смислу. Свети Иринеј Лионски је у једном од својих дела употребио изванредан и можда чак страшан, али у сваком случају величанствен израз. Он каже да ће на крају времена, кад сва твар дође до пуноте свог постојања, кад човек дође до своје пуноте, целокупно човечанство у јединству с Једнородним Сином силом Светог Духа постати једнородни син Божји. Ево нашег коначног призивања. Али то не значи да је човек призован на ово, а остала творевина није. И желим да вам скренем пажњу на неколико момената из библијског казивања о стварању. Читамо казивање о томе како Бог изговара реч и настаје оно чега никад раније није било, зачиње се, појављује се, почиње да постоји оно чега није било. И прво се појављује светлост. Постоји (истина, не библијско већ источњачко) казивање о томе да се светлост рађа од речи. И то је изванредна слика: Бог изговара стваралачку реч и одједном настаје светлост, која већ постаје почетак постојања реалности. Даље видимо како се друга творевина ствара заповешћу Божијом, као да се корак по корак усавршава, и долазимо до тренутка кад се ствара човек. Наизглед, човек је (и то је заиста тако и по Светом Писму, чак и по најпростијем, земаљском искуству) врхунац творевине. Али, казивање о стварању човека је врло занимљиво. Не каже нам се да Бог, створивши највише, најразвијеније животиње даље чини следећи корак како би створио још савршеније живо биће. Каже нам се да кад су све твари саздане Бог узима глину од земље и ствара човека од ове глине. Не желим да кажем да је то опис онога што се десило, али је тиме указано на то да је човек створен од основне материје свег створеног света. Разуме се, од ове материје су створена друга бића, али је овде истакнуто да човек није отргнут од других бића, да је он као у корену постојања све творевине, да је он створен од истог оног елементарног, основног, из чега је настала остала творевина. И ово нас на изванредан начин чини сроднима не само – како би неверујући рекао – с „највишим облицима животињског света”; то нас чини сроднима и с најнижом земаљском творевином. Направљени смо од истог материјала. И ово је веома важно, зато што пошто смо створени од свега тварног, имамо

непосредне везе с њим. И кад свети Максим Исповедник, говорећи о човековом призивању, пише да је човек створен од елемената материјалног света и од елемената духовног света, да припада и духовном и материјалном свету, он истиче да захваљујући томе, садржећи у себи и материјално, и духовно, човек може сва саздана створења да доведе до духовности и да их приведе Богу. Ово је човеково основно призивање.

Ово је врло важан моменат, зато што касније наступа други моменат – моменат Оваплоћења Речи Божије. Бог постаје човек, Господ наш Исус Христос. Он се рађа од Дјеве, Он добија пуноту Своје људске природе од Богородице; пуноту Свог Божанства он има одувек од Бога и Оца. Реч је постала тело, како каже јеванђелиста Јован; сва пунота Божанства је обитавала у Њему телесно (Кол. 2, 9). Он је у потпуности Бог, Он је у потпуности човек; Он је савршени човек управо зато што је Његова људска природа с Божанском сједињена нераздељиво и нераздвојиво. Али обе природе уједно остају оно што јесу: Божанство не постаје материја и материја не постаје Божанство. Говорећи о томе, исти овај Максим Исповедник даје следећу слику. Ако се узме мач – хладан, сив, на изванредан начин без сјаја – и стави у пећ, и ако га после неког времена извадимо – мач ће сав горети као ватра, сав ће сијати. И ватра и жар су толико прожели мач, сјединили се с гвожђем да се сад може сећи ватром и палити гвожђем. Обе природе су се сјединиле, прожеле су једна другу, остајући ипак оно што јесу. Гвожђе није постало ватра, ватра није постала гвожђе, а ипак су нераздвојиви и нераздељиви.

Кад говоримо о оваплоћењу Сина Божијег, кажемо да је Он постао савршени човек. Савршен у смислу који сам управо навео: Он је савршен зато што је дошао до пуноте свега онога што човек може да буде – постао је јединствен с Богом. Али, Он је уједно савршен и због тога што је у потпуном смислу речи човек; очигледно видимо да је Он постао потомак Адама, да је она телесност која Му припада наша телесност. И ова телесност је узета од земље, чини Га сродним, исто као и нас, са свим материјалним светом. Он је Својом телесношћу сједињен са свим што је материјално. У овом смислу се може рећи (о томе опет, пише Максим Исповедник) да је Христово оваплоћење космичка појава, односно појава која Га чини сродним с целим свемиром, са свим што је створено; зато што у тренутку кад енергија или материја настаје, она у Христу препознаје саму себе у слави сједињења с Божанством. И кад размишљамо о твари, о оној земљи на којој живимо, о свету који нас окружује, о васељени, чији делић ми представљамо, морамо да размислимо и да схватимо да смо по својој телесности сродни свему ономе што је материјално у васељени. И Христос је, пошто је човек у потпуном, савршеном смислу ове речи, по Својој телесности сродан свој твари: најмањи атом или највећа галаксија у Њему препознају саме себе у слави. Веома је важно да ово запамтимо, и чини ми се да, осим православља, ниједна вероисповест на Западу није доживела космичност Оваплоћења и славу која се за целу васељену открила кроз Христово оваплоћење. Превише често о оваплоће-

њу говоримо и размишљамо као о нечему што се десило само за човека, за човечанство. Кажемо да је Бог постао човек да би нас спасао од греха, да би победио смрт, да би укинуо поделу између Бога и човека. Наравно, то јесте тако; али ван граница овога је све остало што сам сад покушавао да поменем и на шта сам се трудио да укажем, макар и невешто.

Ако се ствари тако замисле, ми ћемо с много већим реализмом, дубином, трепетом и страхопоштовањем доживљавати Св. Тајне Цркве. Наиме у Тајнама Цркве дешава се нешто потпуно запањујуће. Над честицом хлеба, над малом количином вина, над водама крштења, над уљем, које се приноси на дар Богу и освештава, дешава се нешто што већ сад ову материју чини заједничарем у чуду Христовог оваплоћења. Воде крштења су освећене Христовом телесношћу и благодаћу Свесветог Духа, Који силази на њих и чини ово чудо. Хлеб и вино постају заједничари и у телесности, и у Христовом Божанству кроз силазак Светог Духа. То је већ вечност која је ушла у време; то је вечност, односно будућност, која се већ сад очигледно налази испред нас, међу нама.

Исто се може рећи за све оно што се освештава. Има изванредних молитава које никад не чујемо, зато што немамо прилике за то. На пример, постоји изванредна молитва за освештава звона. У њој молимо Бога да освешта звоно тако да, кад се буде чуло, до људских душа доноси нешто што ће их пробудити, молимо да захваљујући овом звуку у њима трепери вечни живот. Има једна песма (чини ми се Кољцова, али нисам сигуран) које ћу сад покушати да се сетим.

*Касно звоно, које звониш
Над равницом бескрајном
Зајрми над срцем које сјава,
Над душом њромом.
Звоном дујим, њојребним,
Свеојрашијајуће-ојрошијајним
Зајрми над срцем које сјава,
Безнадежно безбрижним!
Можда ће се њробудити
И збацији са себе заборав,
И можда ће задрхитати,
На њренуџак, на њренуџак...*

И ево, кад освештавамо звоно, управо то имамо у виду. Молимо се да овом звону буде дат не само музички звук (ако човек уме он то може да створи од било чега), већ молимо: нека благослов Божји дође на ово звоно тако да његов звук – обичан, као сви звуци, јер оно неће звучати различито од другог звона, које је направљено без молитве, без циља да обнавља, да оживљује душе – звучи тако да његов звук допре до људске душе и да се ова душа пробуди. Дакле, видите, не ради се само о томе да се освештава материја, вода, уље, хлеб, вино и тако даље, већ да све то може да буде принето Богу на дар

од нас, да га Бог прихвати и да Бог улије, укључи у ову материју Божанску преображавајућу силу. Чини ми се да је ово централно у нашем поимању и Христа и Оваплоћења, и космичког, односно васељенског, свеобухватног значења Христовог оваплоћења.

Ово се односи и на реч, јер не звучи само звоно и не обнавља само оно душе, него људска реч звучи и обнавља душе или убија душу. Ако је реч мртва она убија, ако је жива, она може доћи до људских дубина и може у њима да пробуди могућност вечног живота. Вероватно се сећате оног места у Јеванђељу по Јовану кад је оно што је Христос рекао збунило људе из Његове околине и кад су Га напустили. Спаситељ се обраћа Својим ученицима и каже: „Хоћете ли и ви да одете од Мене?” И Петар одговара у име других: „Куда да идемо? *Ти имаш речи вечной живоїи*” (Јн. 6, 26-29). Не ради се о томе да Он толико познаје вечни живот, да га тако описује да ученици горе од жеље да уђу у њега. Ако прочитамо Јеванђеље, видећемо да Христос нигде не говори посебно о вечном животу у смислу да га описује, не описује пред њима слике вечности или пакла, или неба. Не, али су саме Христове речи биле такве да су кад је говорио с људима Његове речи допирале до оне човекове дубине на којој почива могућност вечног живота и вечни живот би се у човеку запалио као искра која је пала на суво дрво. Чини ми се да је веома важно да стекнемо слику о овоме.

Ово се не односи само на Христа, Чија је реч, наравно, допирала јаче од било које друге, већ и на оне велике учитеље и проповеднике који су својом речју преображавали животе других људи. И звук је материјалан, и светлост је материјална. Све вештаствено и све материјално (и толико велико да не можемо чак ни да замислимо његове димензије, и тако мало да не можемо да га приметимо чак ни инструментима), управо захваљујући томе што је човек створен од земље, односно што припада својим телом вештаству – све је обухваћено Христом, укључено је у Христа. И зато кад нам се каже да је човеково призивање да оде у дубине Божије, да се сроди с Њим тако да буде једно с Богом и да тако преобрази своју телесност, и да у току овог процеса преображава цео свет унаоколо – и ово нису само речи, већ је реалност, то је наше конкретно призивање, оно што нам је дато као задатак.

Али, зашто имамо тако мало успеха? Чини ми се да треба погледати Свето Писмо и поставити себи питање: „Шта се десило?” (Наравно, говорићу фрагментарно, зато што сад просто због недостатка времена не могу да развијам ову тему.)

Кад је човек створен, била му је отворена могућност да се наслади свим плодовима раја, али он у свом постојању није зависио од ових плодова. Као што је Христос рекао ђаволу кад Га је овај искушавао у пустињи: „Не живи човек само о хлебу, него о свакој речи Божијој” (Лк. 4, 4). Наравно, човек није живео речима Божјим, већ стваралачком Речју Божијом и својим заједничарењем с Богом. Ево шта се десило у тренутку његовог отпадања од Бога. Као прво, између човека и другог човека је дошло до поделе. Кад је Ева била ство-

рена од Адама, они су се погледали и Адам је рекао: „Ово је тело од мог тела, кост од мојих костију” (1 Мојс. 2, 23). Односно, он је у њој видео самог себе, али не више затвореног у себи, већ као испред себе; он у њој није видео свој одраз, већ њену сопствену реалност. И Ева исто тако. И они су били јединствени. Грех не само што их је поделио, већ је и разбио целовитост односа између човека и целог света који га окружује. И сад, кад се човек откинуо од Бога, кад је изгубио способност да

На епархијском скупу, 2002.

живи само Божијом речју, Бог му даје могућност и задатак: могућност да постоји тиме што ће добијати изванредан део свог живота од плодова земље, и задатак да обрађује ову земљу. Он без тога умире – он више не може да живи само Богом. Човек је на изванредан начин укорењен у Богу Којег није изгубио до краја, и у земљу, у коју је уронио корењем, што није требало да чини, зато што је његово призивање било да ову земљу води ка Богу, да на изванредан начин буде вођа. У Библији читамо да је човеку било речено да господари земљом и стално ову реч тумачимо у смислу: да има над њом власт, да влада над њом. Господарити не означава обавезно то. Вероватно се сећате, опет из Јеванђеља, места где Христос каже: „Владари земље владају над својим потчињенима; нека не буде тако с вама: први од вас нека свима буде слуга” (Мк. 10, 42-44). То је и било човеково призивање: да буде слуга; не у неком понижавајућем смислу, већ да буде онај који служи свој твари у њеном усхођењу ка Богу и у њеном постепеном укорењивању у Богу и у вечном животу.

А затим долази други моменат. Ако пажљиво прочитате причу о нараштајима од Адамовог пада до потопа, можете да приметите да се број година живота лица која се помињу стално смањује. На другом месту Светог Писма (не могу сад тачно да цитирам) каже се да је после пада смрт постепено улазила, да је смрт постепено овладавала човеком, тачније човечанством, све више и више, зато што је човечанство све даље и даље одлазило од јединства с Богом и све дубље је урањало у тварност, која сама по себи не може да да вечни

живот и чак ни дуг земаљски живот. Ипак, постоје два изузетка у овом низу. Једно је Матусал, који је живео дуже од свих својих предака и потомака; за њега је речено да је био пријатељ Божји и да је живео толико и толико година. Друго је Енох, који је, зато што је био пријатељ Божји, по библијском казивању, умро млад: са свега триста и нешто година... За нас то, наравно, није младост, али је он у поређењу с другима био млад. Међутим, дуги живот једног и рана смрт другог били су условљени тиме што су обојица били више од било ког другог сједињени с Богом. Богу је било потребно да један живи и Богу је било потребно да други дође код Њега.

А затим долази потоп, и у тексту постоји још једно место над којим човек може да се замисли. Људи су све даље и даље одлазили од Бога до тренутка кад је Бог, погледавши их, рекао: „Ови људи су постали тело” (1 Мојс. 6, 3). У њима није више било духовности и дошао је потоп, смрт их је узела. А после потопа Господ први пут каже: „Сад вам се за храну дају сва жива бића. Она ће вам служити као храна, и бојаће вас се и страшиће вас се” (1 Мојс. 9, 2-3). То је врло страшно. Страшно је замислити да је човек који је био призван да свако биће води путем ка преображају, ка пуности живота, дошао до тога да више не може да се вине ка Богу и да је принуђен да своју храну добија убијањем оних које је требало да води ка савршенству. Овде као да се затвара круг трагедије. Ми се налазимо у том кругу, још увек нисмо способни да живимо само вечним животом и речју Божијом, иако су се Свети у значајној мери враћали првобитној Божијој замисли о човеку. Свети нам указују да се молитвом и духовним подвигом треба постепено ослобађати од потребе да се човек храни телом животиња и да треба прелазити само на биљну храну и, улазећи у Бога све више и више, имати све мању и мању потребу за њом. Било је Светаца који су живели само од тога што су се једном недељно причешћивали Светим Тајнама.

Ево у каквом свету живимо, ево за шта смо призвани, ево каква је била датост. Ево наше православне представе о томе какав је свет и како је Бог повезан с овим светом: не само као Творац Који просто твори и остаје туђ Својој творевини. Чак ни уметник не остаје туђ ономе што ствара; свако може да препозна руку уметника или његов печат на његовом стваралаштву. Овде се ради о нечем другом. Није да Бог просто ствара и пушта творевину да живи, Он остаје повезан с њом и зове је к Себи да би она узрасла у пуну меру датих могућности: из невиности – ка светости, из чистоте – у преображеност. Ево представе коју ми у Православној Цркви имамо о тварном свету, о односу између Бога и човека и све твари без изузетка и о улози човека. Тада постаје јасно, с тачке гледишта Православне Цркве, питање о нашој улози и о томе шта сад радимо са земљом. Не констатује се: „упропастиће нас оно што чинимо са земљом”, већ: „оно што чинимо са земљом представља нарушавање нашег људског призивања”. Ми сами себе упропашћујемо и затварамо пут осталој творевини ка преображеном животу.

ЗАКЉУЧЦИ ЖИВОТА

ЧОВЕК САМ СЕБИ ЗАКЛАЊА ВИДИКЕ. САМООДРИЦАЊЕ.

ДУХОВНА ДУБИНА. СТАРЕЊЕ.

Из године у годину окупљамо се два пута – за време Великог и за време Божићног поста – како бисмо пред лицем сопствене савести, Божије истине, Живота (с великим „Ж”), провели тих дан, ослобођен од уобичајеног ритма живота. И питање које себи постављам сваког дана и на које одговарам са све већим осећањем бриге и боли је следеће: „Чиме је све то уродило?” Из дана у дан живимо пред лицем Божјим, из дана у дан одрастамо, а затим старимо; чујемо Јеванђеље, пред нама промичу слике хиљада Светих, од којих су многи – наши рођени руски Светитељи; одушевљавамо се Христовим речима; дешава се да нам душа затрепери, да се пробуди; а касније се враћамо истом оном сивом, обесмишљеном животу. Просто настављамо да битишемо научивши се да некако истрпимо живот до краја, док нам он не буде одузет. И то је тако жалосно, зато што кад размишљамо о раним хришћанима, кад се сећамо Светаца, па и уопште, кад гледамо око себе људе видимо како предивни бивају они који су се унутрашње пробудили и који не дозвољавају себи да заспу, који не дозвољавају себи да се смрзну!.. До нас јеванђељска реч допире тако звучно, тако снажно; ове речи је говорио Сам Христос – не на руском језику, не на енглеском, не на словенском, али исте те речи; и оне су засићене свом снагом, свом благодаћу, свом личношћу Сина Божијег, Који је постао Син Човечији. Оне допиру до нас у моћном брујању, као звоно – и зар оне треба, као звоно, да одјекну и да донесу плод?

Да ли кад гледамо свој живот можемо у њему да препознамо одјек оног моћног звона које нас зове у живот? Или наше душе остају исто онако безнадежно безбрижне: и без наде, чак и са угашеном сетом? Шта може да их пробуди, шта може да нас потресе? Ускоро ћемо читати канон Андреја Критског; тамо такође има речи: „немоћно је Јеванђеље, узалудна су пророчанства...” Зар се то може и за нас рећи – и то у току већег дела нашег живота, и у току можда кратког остатка живота, зато што сви пред Богом идемо, и како каже служба погребца „и здрави и млади умиру”, а не само људи, који су проживели дуг живот и који се природно повијају ка земљи?

Шта онда да радимо, које речи да нађемо? Сад не говорим о томе као да тражим речи, зато што, наравно, људске речи никога неће пробудити; али на који начин Христове речи могу, на који начин би могле да допру до нас тако да нас поврате у живот? И ево, кад се замишљам над собом и над многима који долазе код мене на исповест, на разговор, сад већ много година, преко тридесет година – запањује ме како као непролазна граница, као непробојни зид у нама самима, између нас и живота, између нас и пространства, слободе и радости, стоји сам човек, заграђујући себи пут. Зато што је углавном целокупна пажња сваког од нас усмерена на самог себе, на то шта мисли, на то шта осећа, на то шта ради, на оно добро или зло које му је други човек

рекао, на оно што очекује од живота, на оно што му је живот дао или што му је украо; и све се своди на то да у нашем животу звучи једна реч: „ја”. Ја сам, ја, ја све време, мој живот је тежак, ја сам увређен, ја сам заобиђен, ја се радујем и тако даље. Овако је вероватно било од самог почетка времена, и после тога није чудо што Христос као први услов да би човек могао некуда да крене, да би могао да се ишчупа из овог ропства, наводи одрицање од себе: *Ако хоће ко за Мном ићи, нека се одрекне себе, и узме крст свој и за Мном иде* (Мт. 16, 24).

Али шта значи ово одрицање од себе? Ми углавном мислимо да одрећи се себе значи уредити себи живот тако да он буде лишен радости, живот у којем је све жртва, у којем не остаје ништа што би могло да загреје срце, да озари ум – а то није тако. Зато што оно „ја” од којег нам је заповеђено да се одрекнемо, оно „ја” које стоји као непремостива препрека између пуноте живота и мене, није цело „ја”. То је неки површан, ситничав човек, који заклања сав хоризонт, који не дозвољава мени самом да будем онај велики човек који би свако од нас могао да буде и да постане. Одрећи се себе значи пре свега схватити да је усредсредити сав живот на оном плитком човеку који ми јесмо у свакодневном животу, исто што и свести живот на такве димензије, на такву тамничку ускост у којима човек може једино да се угуши. И ми се заправо гушимо у овој тами. Прво што треба да се научимо: кад се у било ком стању, у било којим околностима појављује мисао: „А шта ћу ја?” кажемо себи: „Иди од мене, сатано, бежи од мене, противниче, ти мислиш само о ономе што је земаљско, а не о ономе што је Божије – бежи! Досадио си ми! Зар ћу још и још и још у животу гледати само тебе, мењати реч „ја” по свим падежима, сводити све само на оно што је за мене – радост, што је за мене страх, што је за мене несрећа, што је за мене досада? Зар ће се сав мој живот свести на то? – Као што се он заправо и своди, због чега то и није живот, због чега је то – туга, јаловост за самог човека и за читаву околину, због чега нам је тако досадно са самима собом и због чега је другима тако неизрециво досадно с нама. И ево првог што треба да научимо: то је да у свим околностима кажемо себи: „Помери се у страну, допусти ми да се загледам у даљину, у пространство, у дубину! У овом великом, широком и дубоком животу наћи ћу место и за себе – али живот у мени неће наћи место; човек може да се улије у живот, али не може сав живот да ограничи собом...”

Сећам се како сам једном ишао са старијом, огорченом Рускињом, и она је све време говорила, говорила и говорила само о томе како ју је живот заобишао, како су је људи увредили, како је све бесмислено, како је све зло... Застала је пред бодљикавим жбуном и рекла: „Ето, то је сав живот!” – а иза овог жбуна је било читаво пространство јужне обале Француске: планине, а иза планина широко море обасјано сунцем, блиставо у летњој светлости. И сећам се како сам јој рекао: „Па ви тако и гледате на живот – само као на овај бодљикави жбун, и никад вам није пало на памет да погледате кроз овај жбун или поред њега сву даљину у којој живите, сву ову безграничну лепоту.”

С њеним животом је тако и било: она је видела само бодљикави жбун. Али ко од нас не чини то у овој или оној мери? Кад смо млади, обузима нас наша снага, наше учествовање у животу, наша реална или умишљена способност да градимо живот; и зато смо усредсређени на себе, на своју снагу, на своје могућности. Затим пролазе године, и већ смо се суочили с тим да се живот не повија, да се живот супротставља нашим напорима, да он поставља своје захтеве, да се не предаје; да се не предају ни људи око нас, зато што они такође желе да савијају живот и да га граде на свој, а не наш начин. И ми тада постајемо тврдокорни, али постајући тврдокорни и даље настављамо да будемо усредсређени на саме себе: морамо да опстанемо, морамо да победимо, морамо да прокрчимо свој пут – и опет, не видимо ни живот, ни људе око себе, пролазимо поред сваког и свих, поред сваког догађаја. Касније ћемо се, можда, сетити, а кад се он пред нама отвара, кад се шири, ми га чак ни не видимо; само гледамо шта има у њему што може да се искористи или шта је у њему за нас опасно, страшно, штетно. А кад старимо почињемо или горко да се сећамо онога што је било, и да с горчином размишљамо о ономе што је могло да буде, или се повлачимо у себе и постајемо већ сасвим јалови за друге: врло, врло мали број људи уме да стари тако да старост буде својеврсна победа живота, а не постепено гашење, које ће се завршити последњим поразом смрти.

Кад сам размишљао о овој беседи, уопште нисам мислио да ћу говорити оно што сам сад рекао: мислио сам да ћу рећи нешто о старости, о томе како можемо да научимо да старимо. И сетио сам се песме Баратинског:

*Било је бура, нейојода,
Па младе су њо године биле!
У дан мећаве, у шренуцима шјује
Груди њокреће уздах моћни;
Као слободна њесма ће се разлићии,
Туја и невоља ће се у њесму излићии!
А једном ће се век, век сџари
Заручићии с љујом казном,
Терей двосџрук у џрудима уморним
Више неће збацџии уздах моћни,
Нећеш сџавићии у џлас
С црном мишљу седу влас!*

Врло често управо тако доживљавамо наступајућу старост, што је и чини јаловом. Човек каже да „треба да докрајчи свој живот”, односно – ватра је горела, а сад треба чекати да се угасе последњи пламичци. Али зар је то старост о којој се може размишљати као о нечем осмишљеном? Већина нас који седимо овде већ је ступила у време кад стари или је већ достигла старост; а за оне који још нису достигли овај узраст можда и није лоше да размисле како већ сад могу да граде будућност. Има једна песма француског писца Виктора

Игоа о старости. Он каже: „Старац који излази из дана који протичу и враћа се у праизвор чини искорак из времена и ступа у вечност; и премда се у очима младића види ватра, у очима старца се може видети светлост...”

И ево, чини ми се да је у томе задатак сваког постепеног, али победоносног старења. Ми већином зато ни не остварујемо ништа од онога о чему смо некад маштали, што се можда и није догодило, али што је било тако близу, што је могло да се догоди и да буде. Трудимо се да сачувамо ватру, крепост тела, живост ума, несавитљивост воље и заборављамо да све ово може да нас напусти, само једно нико не може да нам одузме: живо срце. Може да се угаси ватра која нас тако лако одушевљава: разум више не гори, телесна снага не дозвољава да се оствари оно што човек може да замисли, воља не влада нама с некадашњом силом, али постоји светлост коју време не може да угаси: то је светлост срца – пуног љубави, нежног, милог, мудрог, срца које је стекло животну мудрост. Међутим, за ово срце се најмање старамо; допуштамо свом срцу да постане хладно, да се скамени, допуштамо му да постане мрачно и испуњено горчином. И кад у човеку не остаје ништа од раног плама – могло би да остане само срце – а испоставља се да човек ово срце није сачувао, да га није васпитао, ни за себе, ни за друге.

Свако од нас има још неко време да се научи да не живи смотавши се у самог себе (како Теофан Затворник каже: као струготина која се савила око унутрашње празнине). Хајде да размислимо о томе како то да учинимо. Свако од нас је сигурно много пута у животу осећао како му је тужно и досадно са самим собом; кад је човек остављен да буде сам, кад у току дугих сати или дана, или месеци мора да буде сам, да не види никога – само да буде сам са собом очи у очи: каква туга га често обузима! Зашто? – Због унутрашње празнине око које се савила струготина. Требало би само ову струготину исправити, развити овај круг – и са свих страна би се живот лио богато, осмишљено. Јер, свако од нас може да замисли оно о чему сад говорим: ову тугу остајања насамо са собом; али уместо да каже себи: „Ја сам свој непријатељ, ја сам узрок због којег ми је тако неиздрживо са собом – отворићу се, провирићу кроз прозор, погледаћу у даљину, обратићу пажњу на друга бића, на живот, не свдећи их на себе, већ с правим живим интересовањем за другог или за друге”, – уместо тога опет се трудимо да празнину попуњимо собом: пребирамо по прошлости и у прошлости скоро увек се заустављамо на разочарења или горчину; чак и оно што је светло довијамо се да учинимо мутним и жалосним, сећајући се да је све то било и да је све то прошло. Зар не можемо да имамо довољно, памети и практичног разума да започнемо нови живот? А ради тога треба рећи себи да је све интересовање које сам имао о себи – исцрпено; испитао сам себе до краја, у мени нема више ничег што би завређивало моје посматрање; а унаоколо има толико свега што завређује моју пажњу! Има људи, има догађаја, има светлост Божија, има књига – дубоких, садржајних, има толико свега што може да оживи душу, али под једним условом: да усмеримо нашу пажњу на оно што радимо, на

оно што видимо, на оно што чујемо, на човека с којим општимо, а не на саме себе, - да се ишчупамо из овог зачараног и убиственог круга.

Ево шта вам сад предлагем: да у току неких пола сата поседимо у цркви ћутке, не разговарајући међу собом, очи у очи са самима собом, и да поставимо себи питање: „Да ли је тачно оно што је сад било речено? Да ли стојим као препрека на свом путу? Да ли бацам своју сенку на све оно што је унаоколо обасјано сунцем? Да ли сам цео свој живот проживео сводећи све његово пространство и дубину само на себе, размишљајући о ономе што ме радује, што ме плаши, што је за мене корисно, што ми је потребно? А ако је тако – да ли могу да нађем у свом кругу, у кругу својих интересовања и људи неколико људи или неколико предмета на којима бих могао да у виду вежбе, с напором, упркос свим својим навикама, усредсредим поглед и пажњу тако да њих ставим у центар свог живота? И да упитам себе: коме могу да учиним добро? Које могу да послужим на корист искуством свог живота – и добрим, и лошим животним искуством? Шта могу да учиним у здравственом стању у којем се налазим, узимајући у обзир моју старост, узимајући у обзир ова или она својства мог живота? Шта могу да кажем, шта могу да учиним? Ко могу да будем за људе који се налазе око мене, којима је – и младима и старима – потребан њихов ближњи, зато што, како је говорио један од Отаца Цркве: од нашег ближњег зависи и живот и смрт. Ево, поставите себи питање: за кога могу да будем такав ближњи који не доноси смрт, већ живот; који не уноси у туђи живот безнадежност, тежину, тужно расположење, већ нежност и светлост и топлину? Наравно, све ово се не чини бесплатно; сваки човек који жели да у живот другог унесе макар искру светлости или кап добра обавезно треба да буде спреман да плати за то: да не тражи одјек, одазив, да не тражи захвалност, да не тражи ништа осим дивне, Богом дате прилике, Богом дате могућности: да човеку којег је Бог створио, којег Он воли, учини нешто добро, да на његовом путу буде благодат Божија.

Ево, сад се разиђите по цркви, седите поред радијатора да вам не би било много хладно, и поставите себи питање о тачности онога што сам говорио и о себи, и о сваком од вас; конкретно питање: „Шта и коме, и како могу да учиним како бих се ишчупао из овог свепрождирућег и убиственог интересовања за самог себе и да унесем живот и светлост, и смисао, и помоћ, и милосрђе у туђи живот?“ У противном ће наш живот протећи јалово, у противном ћемо заиста „докрајчити свој живот“ непотребним, остацима, крхотинама преживеле прошлости.

Живо срце. Проживљавање зла. Звани и изабрани.

Сад бих желео да се дотакнем две или три теме, које можда нећу умети да повежем, али које ћемо размотрити сваку понаособ. Прва тема је о томе да је кад ослаби ум, кад се истроши тело, кад је воља већ немоћна да овлада свим човековим бићем, све што у човеку на крају остаје јесте живо срце. И ово живо срце треба у себи васпитавати од веома младих година, треба се

трудити да срце остане танкоћутно, без обзира на то што танкоћутност не доноси са собом само радост општења, већ и бол општења; и не само бол општења, већ и бол развојености, напуштености и одбачености. Свима нама би било драго да имамо осетљиво и радосно срце, али нам бива страшно да наше срце остане танкоћутно кад за ову танкоћутност плаћамо болом који иначе не бисмо морали да осећамо. И ево, ту је потребно јако много храбрости, јако много одлучности, да би се рекло: „Нека се моје срце, ако буде потребно, цепа од бола, ја га нећу затворити, нећу га бранити...” Срце је налик на музички инструмент: његове жице звуче раскошно, али човек треба да буде спреман и на то да ће ове струне некада јецати, и да ће пући с болним криком; и тада ће човек морати да их поправља, и тада ће из саме боли, из самог страдања израсти нова танкоћутност, дубља и самопожртвованија, само ако идемо на то да како апостол Павле каже, са сваким ко се налази у нашој околини, поделимо сву његову радост и сву његову тугу, да носимо у себи сву бол земље и да поделимо с Богом сву радост због ње.

Зато прва ствар на коју се треба одлучити јесте незаштићеност, јесте то да човек отвори себе за радост и тугу, нежност и ударце живота, и да све претвори у танкоћутност душе која се продубљава, која се шири, да никада не дозволи срцу да се стегне, а ако се оно стегне, да му каже: „Не! Рашири се, отвори се; сад ти је било дато да пострадаш, али те је ово страдање учинило учесником у Божанској тузи, у Божанском страдању за свет: отвори се! На тај начин постајеш учесник у светињи.”

Али, то није довољно, иако захтева много, јако много одлучности, храбрости и самоодрицања, потпуног одбијања да се човек сачува, чак и по цену да се скамени. У једној од својих песама Мерешковски говори о коралима, дивним коралима који расту у морској дубини: сваки од ових корала је саздање незаштићеног, крхког бића; да би се заштитило од смрти, од спољашње опасности, оно се окружује чврстим зидом, иза којег је већ недостижно за непријатеља; али зато оно умире иза овог зида, у овој малој тамници заштићености коју је створило; остаје тамница, остаје богато, предивно здање, али у њему нема живота. И ми то исто радимо кад чинимо своје срце неприступачним за тугу или радост других како бисмо заштитили себе, како бисмо били спокојни у свом замку, у својој тамници. Стално треба размишљати о томе, зато што је човек стално испред нас, и он нам доноси или радост, коју можемо да поделимо, или несрећу коју можемо да поделимо, и ми морамо бити спремни да поделимо и једно и друго, да прелијемо из сопствене душе у другу – крв, живот. Руска пословица каже: у љубави је радост двострука, а несрећа је упола мања. Ево тако треба живети, али то је страшно, то је опасно. Морамо бити спремни да савладамо страх и да дочекамо опасност; а и једно и друго можемо да превладамо само одрекавши се себе самих: склони ми се с пута, ти кукавице, ти самољупче, ти си сластољупче, ти који размишљаш о самом себи – иди, не заклањај ми могућност да видим, да чујем и да саучествујем...

Друго што треба тражити јесте чистота срца. Христос каже: *чистији срцем ће видети Бога* (Мт. 5, 8); и не само у молитви, не само у божанском созерцању, већ ће они који имају чисто срце видети Бога и око себе; и загледајући се у сваког човека који је лик Божији, они умеју да разликују у унакажености ове иконе, овог лика, првобитну лепоту, коју је Бог уткао у људски лик. Зато чистота срца не само што нам открива дубине Божије, не само што нам даје да созерцавамо Живог Бога, да Му се клањамо духом и истином, да Га волимо; чистота срца нам омогућава да, како пише митрополит Филарет Московски у једној од својих проповеди на Божић, видимо благодат Божију, која је разливена по целој твари, како врца у искрама, како блиста на свему и у свему. Ако смо слепи за то, ако у човеку који се налази пред нама видимо само његову унакаженост и не видимо Царство Божије које је уткано у њега, црте лика Божијег, то значи да смо слепи и да је наше срце мрачно. Овакво слепило не говори о унакажености човека који се налази испред нас, већ о помрачености нашег срца, о зидовима око њега, о томе да оно више није кристално прозрачно; и ево, ово срце треба да очистимо. И опет, прва ствар у овом очишћењу је да се окренемо од себе самих и да тражимо нешто друго од онога што смо ми. Усредсређеност на себе и самољубље затварају наше срце; тражење сласти постојања чини ово срце безосећајним: сит гладном не верује. Један од атонских стараца је говорио: „Окуси макар парченце слаткиша, и твоје срце више неће бити осетљиво према твом ближњем и Богу...” Да би се очистило срце, треба се веома строго односити према ономе што га скрнави, од чега оно тамни, од чега постаје мутно, од свега онога што није Божије у нама. Кад кажем „Божије” не кажем „религиозно”, не говорим о обредној побожности; говорим о дубоком и основном: о томе да смо створени да бисмо се тако сјединили с Богом, да бисмо тако били јединствени с Њим, да бисмо се тако сродили с Њим, да бисмо, по речима апостола Петра, били заједничари у Божанској природи [причасници Божанске природе] (2 Петр. 1, 4).

Дакле, ради тога треба да учимо да се спремамо за исповест. Припрема за исповест је можда важнија од саме исповести. Сама исповест може понекад да се изрази у неколико речи, али припрема треба да буде најдубље орање душе, то треба да буде проницање у њене најмрачније дубине, смело, храбро и немилосрдно проницање погледа у ове дубине. У ове дубине човек може да се спусти само с Богом; то је налик на силазак Христа у пакао; слично као што је Христос отишао у пустињу после Свог крштења, вођен у њу Духом да Га искушава сатана. Само због тога што ће с нама бити Христова светлост моћи ћемо да видимо оно што је скривено у овим тајним одајама наше душе.

И за почетак треба себи поставити питање са свом јасношћу, са свом реалношћу: да се сад, ево у овом тренутку, деси да наступи крај мог живота и живота свих око мене, тренутак кад ће већ бити касно да се било шта промени, да се било шта оплакује, да се било шта поправља, тренутак кад ћу постати

онакав какав јесам – и кад ће и Бог и анђели, и Свечи и сви људи моћи да ме виде, не онаквим какав се трудим да им се прикажем, већ онаквог какав сам: због чега ћу жалити, чега ћу се стидети? Шта ће родити у мени страх и ужас? Шта постоји у мом животу, у целој мојој прошлости, у мојим осећањима и мислима, у мојим односима с људима, у мом односу према Богу, према самом себи, према твари Божијој, од чега ће ми бити мука, зато што ћу увидети да је то трулеж, гадост и тама, да томе нема места тамо где је Бог, да му нема места тамо где јесте и живи само љубав и чисто-та, и светост, и светлост?

Литургија на йразник Свих Свейих, 2002.

Свака исповест, тачније, свака припрема за исповест, треба да се одвија са свешћу о томе да стојим пред смрћу; као што човек који се налази у затворској ћелији и који је осуђен на смрт и зна да ће данас-сутра, а можда кроз два дана, али увек у неочекиваном тренутку одједном загрмети резе, отвориће се врата и он ће бити позван на смрт. Тако се треба припремати за исповест, а не олако, не мислећи: „Добро, некако ћу испричати, а други пут ћу се можда сетити нечег другог...” – Не! Треба да се исповедаш као да ћеш сад бити стрељан, као да ће те сад покосити смрт, као да времена више нема и као да га никад више неће бити. Иначе исповест није исповест; иначе је то само површно анализирање самог себе, без дубине, без одговорности и без плода.

Онда треба себи поставити питање о томе за шта ће ме прекорети други. Ево, стао сам на Страшни суд и Господ се обратио целој васиони и рекао је: „Гледајте га, гледајте је – ко има шта да каже? Кога је унесређио? Кога је понизио, кога је заобишао, кога је заборавио? Кога је оскрнавио, кога је ранио? – Ходите!..” И тада ћемо гледати око себе с ужасом, зато што више неће бити места да се било шта сакрије, и свако ће морати да каже истину о сваком. Већ на земљи много можемо да учинимо кад нас срамоте, злослове, прекоревају – а ми се окрећемо гневно, нетрпељиво, уместо да послушнемо и упитамо себе: „Колико је истине у ономе што мени или о мени говори овај човек? А ако је све истина – оно што сам му учинио, како сам га ранио, како се преварио у мени, каква је моја одговорност због тога што се у његовој души због мене родила злоба, гнев?”

И на крају, можемо да приступимо речима Самог Бога. Заповести Божије су јасне, Христове речи у Јеванђељу су кристално јасне: шта ћемо одговорити

ако се пред нама постави питање да нико ко није налик на Христа, односно онај за кога су ове заповести само спољашњи, њему туђи закони, за кога ове заповести нису отварање његових најсветлијих дубина, не може да назове себе правим човеком? И све ово је под знаком живота и смрти; сви су једни за друге одговорни, сви су међусобно повезани, нико неће ни од кога побећи – не зато што ће неко тог страшног дана прекоревати другог, већ зато што ће се открити сва истина...

И ова истина већ сад може да се открије пред нама тако да не буде потребе да се пред њеним ужасом стоји на судњи Дан: само што се човек покаје – и тога више нема. Али покајати се не значи само олако пожалити због онога што је било! Покајати се значи схватити сву смртоносну силу греха, сву власт греха који отуђује човека, која нас одваја и од Бога и од ближњег и која нас чупа из сопствених дубина да бисмо постали површни и празни – и да нешто променимо.

Људи се често жале на то да се или у сну или на јави пред њима појављују успомене из прошлости – ружне, наказне успомене које их муче; и они их терају, покушавају да их забораве, да их угуше, труде се да се одвоје од њих. А оне се враћају, куцају на врата нашег сећања и срца, а понекад израстају у последицама и у нашем животу: одједном из неке прошлости коју смо покушавали да заборавимо израста човек или догађај. И то је наша велика грешка. Људи често кажу: како се може достићи свој циљ у току једног тако кратког живота? Нека он траје и 70 и 80 и 100 година, али шта је то у поређењу с вечношћу? Како се може за један пут проживети и доживети све?.. И Бог нам даје, у извесном, можда преносном смислу, да сав свој живот не проживимо једном, већ неколико пута; посебно кад наступа старост, кад немамо власти над својим сећањем и успоменама, над тим како се пред нашим очима појављују и нестају слике, људи, догађаји, претежно ноћу, кад не можемо да спавамо, или на јави, у полудремежу, или кад срце одједном обузме нека успомена. Бог нам даје да се и два, и три, и десет пута суочавамо са свим нашим животом, са свом нашом прошлошћу, - а ми се трудимо да побегнемо, да одстранимо од себе ову прошлост: „Бежи, бојим те се! Бежи, мучиш ме!..” А требало би учинити обрнуто: поново уронити у ову прошлост, уронити у њу свецело и поставити себи питање: „Данас, кад више немам та осећања и те године, данас кад сам се обогатио новим искуством и кад сам изгубио толико лажних илузија – шта бих учинио у околностима којих се сад сећам? Да ли бих рекао ову увредљиву реч? Да ли бих начинио ову штету? Да ли бих раскинуо ове односе? Да ли бих осећао злурадост као онда, с осећањем осветољубивости? Да ли бих сачувао и туђу душу и своју душу, туђи живот и туђе тело, и туђу судбину, од онога што се сад појављује преда мном као такав страشان приказ и сећање?.. И ако, погружавајући се у ову прошлост, у овај или онај ланац догађаја, можемо да кажемо: „Не, Господе! После свега доживљеног, то више не бих могао да учиним; онај човек који је ово учинио умро је у мени, њега више нема”, можемо да кажемо

себи: „Сад сам слободан од тога...” Ако заиста, као одговор на ово или оно сећање, можемо да кажемо од свег срца, до последњих дубина: „Не, умро сам за то! Никаквог семена овог зла више нема у мени, ниједан његов изданак није остао жив”, – ово сећање се више неће вратити, ако се само пред Богом поштено, дубоко, са сузама покајемо. И Господ нам из године у годину даје ова страшна, понекад мучна и понижавајућа сећања која у нама изазивају срамоту, да бисмо могли поново и поново да преживимо своју прошлост и да иживимо све што је недостојно нашег живота, наше части – људске и хришћанске части. Зато, кад се пред нама појаве успомене, кад се трзамо од њихове наказности – немојмо бежати од њих, уронимо у њих, покушајмо да осетимо, да испијемо сву њихову горчину и да упитамо себе: „Да ли их се одричем до краја?..”

Кад се крштавамо, поставља нам се питање, на које ако се не крстимо као одрасли, одговара кум: „Одричеш ли се сатане, и свих дела његових, и све гордости његове?” – И ми одговарамо: „Одричем се!” Тако треба да поступимо пред сваким од ових сећања: „Одричем се!” И ако наше одрицање буде истинско и истинито, ово сећање ће отићи и остаће само као мртво сећање, као искуство тога да – да, то је било – али не као рана која се гноји, не као бол, не као стид. Свети Варсануфије Велики каже да ако неко, поновно посматрајући свој живот, може тако да се покаје да каже: „Ово је за мене постало немогуће”, – може бити сигуран да му је опроштено. Али док то за нас остаје могуће, док бисмо, кад би се поновиле исте околности, могли да поступимо исто тако наказно, као што смо једном поступили, не можемо да рачунамо на потпуно помирење с Богом, зато што у нама остаје корен непомирности с Њим, јер како апостол каже, *грех [шлесно мудровање] је неирјатајелство ѿршив Боја* (Рим. 8, 7), грех је негирање Његових путева, грех је избор у корист таме против самог живота, у корист сатане против Христа. И треба јасно, озбиљно, строго да схватимо да је то тако и да, заиста, док у нама није иживљено ово или оно, док волимо овај или онај грех, док смо у стању да се вратимо сећању с неким осећањем задовољства или жеље, то значи да смо изабрали идолслужење, изабрали смо себи овај грех као идола уместо Бога; није Он наш Бог, већ онај грех којем се потчињавамо и којем служимо и којем се клањамо. Опет, то не значи да треба ево сад да се ужаснемо због тога што нема пута ка спасењу: *ѿсѿѿѿји* пут ка спасењу, али се треба пробијати овим путем корак по корак, одлучно и не жалећи себе. И кад нам се укаже могућност да поново и поново преживимо прошлост с тим да иживимо оно што још није иживљено, треба одлучно, с болом и храброшћу, да ступамо у ову борбу.

А каква нада постоји, на крају крајева, да човек уђе у Царство Божије? Велика нада! Вероватно се сећате приче о онима који су позвани на гозбу, који су одбили да дођу на њу. Један је рекао: „Купио сам њиву, треба да идем да је погледам.” Други: „Купио сам пет јармова волова, треба да идем да их испробам.” Трећи је рекао: „Оженио сам се, немам времена да дођем на твоју

гозбу.” Зар то не значи: „Нашао сам комад земље на којем могу да се настаним заувек, који могу да присвојим, за који могу да кажем: то је моја кућа; могу да се укореним у њој као што се дрво укоренењује, да уђем у њу дубоко корењем и да се храним само овом земљом; небо ми више није потребно...” Зар онај који је говорио о пет јармова волова, не личи на све нас, који говоримо: „Имам посла, имам циљ у животу, имам обавеза, треба толико тога да учиним, у мени постоји стваралаштво, у мени постоји дужност – како могу да одговорим на Божји зов да све оставим и да будем мало с Њим?!”

Понекад позив бива позив на гозбу, а понекад то није гозба. Христос је тројици Својих ученика рекао: „Пробдите са Мном један час, а Ја ћу отићи мало даље да се помолим...” Христос је тада стајао пред смрћу, а ученици су заспали, повукли су се у себе, све су заборавили... А зар онај који је рекао: „Оженио сам се, не могу да дођем”, не личи на нас, кад у наш живот уђе нека велика радост или, можда, велика несрећа, и због тога што је у нашем срцу светлост или тама, ми више не можемо – и не желимо – да учествујемо ни у чијој радости и ни у чијој несрећи.

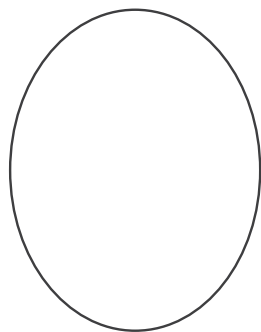
У једном комаду Дороти Сејерс анђели стоје покрај празног гроба Господњег; и један се чуди зашто их неки виде, а неки не: Јован их није видео; видела их је – али није видела Христа – Марија Магдалина; није их видео ни Петар. И други анђеодговара: „Зар није то због тога што Јовану нисмо потребни; он својом вером већ верује у све; њему није потребно наше сведочанство. Марија Магдалина је још увек уроњена у себе саму, машта о срећи са Христом, какав је Он био до смрти. А Петар се сав погрузио у себе, у своје покајање због тога што је издао Христа.” Ниједно од њих не гледа и не види... Зар се то не дешава с нама кад уронимо у своју радост или у своју несрећу, у своје очекивање и кад не видимо оно што се већ десило, што је већ пред нама? Христос стоји пред лицем Марије Магдалине – она мисли да је то баштован; Петар мора да уђе у гроб, у пећину, где је лежало Исусово тело, и да све прегледа да би се уверио да Га нема; зар се то не дешава и с нама?

Дакле, ови људи из приче су попут нас, нису тако различити од нас да их се туђимо – ови људи су нам пример: и ми смо исти такви. Они неће ући у Царство Божије; оно им није потребно: они имају комад земље, они имају свој посао на земљи, они имају своју радост и своју несрећу – како да се отворе за оно што је Божије?..

Али, ко ће ући? – Ево, следи други део приче, ако се споје два јеванђељска одломка, по Луки и по Матеју, јасно се каже ко ће ући. Домаћин куће се прогневио на оне који су одбили да дођу, и послао је своје слуге да сакупљају по путевима, по селима, испод ограда просјакe, хрoме, убоге, напуштене, скитнице: нека дођу, они неће одбити, ни за шта нису везани зато што немају ништа!.. И они су дошли, и царску палату су напуниле званице; и Цар је ушао и видео да један од њих није обучен у свадбену, празничну одећу. Како је то могуће? Можемо ли да замислимо да ове сиромашне скитнице, сакупљене из села и испод капија, носе са собом празничну одећу за случај – наравно

немогућег – позива код Цара? Наравно, не! Али кад су они дошли гладни, уморни и поцепани, анђели Божији су их дочекали са самилошћу, нежношћу и љубављу; сваког од њих анђели су узели, подржали, увели у царски двораци, скинули с њега рите, опрали његово тело, очешљали му косу, обукли у светлу одећу, о каквој никад није маштао, и повели на царски пир. Само један се очигледно нашао, којег су, као и друге, дочекали анђели Божији, којег су хтели и да оперу и да обуку, али који се окренуо од њих рекавши: „Нисам дошао ради тога да ме купају и облаче; дошао сам зато што овде дају да се једе!“ И прошао је поред.

И нама ово може да се деси ако будемо неопрезни, ако се сав наш живот своди само на једну реч: похлепа, похлепа телесна, похлепа душевна, похлепа духовна, похлепа, која се тако често може видети кад старимо: лакомост, љубав према јелу, бежање у јело, у сан, у одмор, у празнину, у лако, празно штиво, у похлепу радозналости, похлепа да се о свему зна и о свему говори, празнословље, похлепа слуха, духовна похлепа, незадовољство тиме зашто Бог нешто не даје. Зашто ми не даје молитву, зашто ми не даје радост? Зашто, зашто?.. И стално: дај, дај!.. Ако тако станемо пред лице Божије на судњи Дан, шта ћемо рећи анђелима? – „Идите! Није ми потребна лепота, није ми потребна чистота, не треба ми да се оперем, да се обновим, да постанем такав да Бог може да ме гледа с радошћу! Нека ми прво да да се наједем – касније ћемо видети!“ Али ако Му само приђемо и кажемо: „Господе, Господе! Ти си нам заповедио да дођемо; Ти си послао анђеле Своје да нас позову; Ти си послао пророке, Ти си нам дао Јеванђеље, Ти си нас Сам звао и звао, и ми смо се на овај зов одазвали – али види у каквом обличју смо дошли! Проћердали смо сву своју првосаздану лепоту, све смо протраћили, рите прекривају прљаво, оскрнављено тело, душа је клонула, ништа од нас није остало – како онда да уђемо, Боже, у Твоје Царство? Како да прекорачимо овај праг чистоте?“ Не можемо чак ни као цариник да кажемо: „Смилуј се“, зато што је касно за промене, не можемо више... И тада би нас и анђели Божији узели и рекли: „Не бој се! Уђи у мир Господа твог, ми ћемо те очистити, опраћемо те, обући ћемо те – само ступи с трепетом, са свештеним страхом у Царство Бога и Оца твог!“ И тада ћемо ући, само ако будемо умели да прођемо поред похлепе и да заборавимо на себе, ако будемо могли да не помислимо: „Ох! Значи и ја могу да уђем!“ – већ: „Како да уђем у свету област, у област Божију?“ Кад бисмо само помислили на Самог Бога и искључили себе, зато што смо недостојни, кад бисмо помислили на Њега, на Мајку Божију, на Свете, на анђеле, којима је тамо место – и застали на прагу! Тада би се и с нама десило оно о чему говори Тихон Задонски: до Царства Божијег ретко ко иде од победе ка победи; углавном се крећемо од пораза ка поразу, али долази онај ко после сваког пораза устане и покаје се и не оплакујући себе крене напред, даље, све ближе и ближе циљу на који нас Господ позива.

**ЧОВЕК ПРЕД
САМИМ СОБОМ
И ТВОРЕВИНОМ**

Јануар 1966.

ПРАВОСЛАВНА ФИЛОСОФИЈА МАТЕРИЈЕ

ЛОНДОН, 1974. ГОД.

Ми превише често, по навици, по инерцији, због лењости ума, не само неверујући, већ и верујући, о материји размишљамо као да је инертна и мртва. И заиста, с тачке гледишта нашег субјективног искуства то је углавном тако. Али, с тачке гледишта философије материје, с тачке гледишта њеног односа с Творцем, Који ју је Својом моћном речју извео из небића у биће, није тако: све што је Бог створио има живот; не ону свест коју ми поседујемо, већ другу: у извесном смислу, све што је Бог створио може радосно и победнички да учествује у хармонији твари. Иначе, кад би материја била просто инертна и мртва, сваки Божји утицај на њу био би на изванредан начин магијски, представљао би насиље; материја Му не би била послушна, чуда која су описана у Старом или у Новом Завету не би била чуда, односно дело послушања и васпостављања изгубљене хармоније. То би била моћна Божија дејства, против којих материја што ју је Бог створио, не би могла ништа. А то није тако. Све је створено као живо, на сваком нивоу тварног живота, са својом посебном тварношћу. И кад бисмо могли да у нашем врло често хладном, тешком и потамнелом свету ухватимо оно стање материје које нам је већином недоступно, зато што је не видимо Божјим очима и зато што је не видимо из духовног искуства, видели бисмо да су Бог и све што је Он створио повезани живом везом. Ово је врло важно за нашу верску свест, зато што се на томе заснива много тога, не само у нашој религиозној вери, већ и у нашем духовном искуству. У нашој религиозној вери је с овим повезано поимање чуда, повезани су сама могућност и значај Оваплоћења, односно тога да се Бог оденуо у тело, сјединивши са Собом материју овог света. С тим је повезана мисао о томе да је Господ у Свом Вазнесењу ово наше тело, опет, материју, коју је Он створио, однео са Собом у дубину тајне Свете Тројице.

С друге стране, кад говоримо о преображају све твари, преображају који очекује човечанство што верује у Бога, ми говоримо управо о томе: не о томе да мртва материја заблиста мртвим бљеском, већ о томе да заблиста изнутра обновљеном и препорођеном живошћу како би у одговор на Божји додир, на заједничарење у Божијој благодати, почела да живи ликујући. И у овоме су такође – и то је врло важно за нас – дубина и значај Св. Тајни. Свете Тајне нису празни обреди, то су догађаји у којима се човек својој вером, односно увереношћу да Бог постоји, поверењем у Њега, љубављу према Њему, предаје Богу и у којима уводи материју у област небеског, ослобађа је, враћа је првој или коначној слави и слободи. И материја нас освешћена овим ослобађањем, овом прожетошћу Божанском благодаћу, са своје стране, враћајући нам се, додиром, заједничарењем с нама, обнавља у оној мери у којој смо у стању да то доживимо и примимо. А да је тако, видимо из духовног искуства: тачније, да кроз наше тело, кроз нашу материјалност Бог може да утиче на нас. Ово је несхватљиво, али је безусловно тако.

О НЕКИМ КАТЕГОРИЈАМА НАШЕГ ТВАРНОГ БИЋА

Пре свега бих желео да вам кажем са каквом радошћу сам допутовао код вас, не само у Тројице-Сергијеву Лавру, већ управо у духовну академију, с радошћу новог сусрета кад човек лицем у лице може да се сретне с драгим људима. Доносим вам поздрав са Запада од наших свештеника и од наших мирјана, који се моле за непоколебљивост наших овдашњих школа, и од којих се многи надају да ће једном такође постати ученици и студенти богословска школа.

Прилично ми је тешко да формулишем тему свог реферата. Формално и веома сувопарно бих могао да га назовем: „О неким категоријама нашег тварног бића”, али бих вас, рекавши ово, вероватно само уплашио компликованост формулација и не бих пренео оно што мени значи ова тема, и због чега о њој желим да разговарам с вама.

Стварање човека и света се често доживљава просто – ако овде та реч може да се примени као објективна чињеница. Она је за једне спорна, а за друге безусловна. Неким људима у наше време читава тема тварности ствара проблеме и изазива у њима неке сумње, али сам веома ретко имао прилике да сретнем људе који су темељно размислили о овој теми - о нашој тварности са тачке гледишта живог религиозног искуства, с тачке гледишта тога како се ова тварност открива у нашем односу с Богом, како се одређују веома дубоки и драгоцени односи твари с Богом и између себе.

Тема, разуме се, премашује могућности једног или чак два кратка реферата, и због тога ћу вам рећи онолико колико стигнем.

За почетак бих желео да истакнем неколико ствари. Као прво, ми нисмо створени просто, објективно, као да смо предмети; ми смо створени одједном, још пре нашег постојања, у извесној узајамној вези са Богом. Бог нас ствара зато што нас **жели**, ми смо у најтоплијем и најдубљем смислу ове речи **жељени**. Ми Богу нисмо **нужни** да би Он био Бог; Он нема **потребе** да нас позива из небића. Он би био иста она пунота бића које постоји по себи, иста она пунота, радосног, ликујућег живота и без нас. Он нас ствара нас ради, а не Себе ради. И у Предвечном Савету, који нас позива на постојање, већ се налази сва пунота Божанствене љубави према нама. Сетите се почетка књиге протопопа Авакума, где он у уводу говори о овом Предвечном Савету, о томе како Бог, обраћајући се Сину, каже: „Сине! Хајде да створимо човека!” и Господ одговара: „Да, Оче!” И тада, откривајући тајне будућности Отац каже: „Да, али човек ће згрешити и отпасти од свог призвања, од своје славе и Ти ћеш крстом морати да га искупиш.” И Син рече: „Нека буде тако, Оче!”

Овде постоји нешто веома важно. Важно је то што је Бог стварајући човека знао шта ће се десити, али га је створио. Он је знао шта ће бити са човеком, знао је да ће га задесити смрт, страдања, безмерна мука устајања или падова. И Он је такође знао да Његова љубав има у себи нијансу крста, да у љубави

постоји радост давања и радост примања, и да постоји победоносна, трагична радост Крста.

И ево, Бог ствара човека из перспективе свега овога. Пре него што је човек створен, он је већ завољен **крсном** Божанственом љубављу, а не само радосном и светлом. И кад се човек појављује из небића у биће, он среће Божанствену љубав, он је вољен, он је жељен.

Већ сам рекао да стварање света, а посебно човека, за Бога не представља неопходност. То је чин царске, **стваралачке** слободе. И у томе што ми Богу нисмо неопходни, лежи основа неке наше, макар релативне, самосвојности. Да смо ми Богу били неопходни, да Он без нас, без твари, не би био пунота онога што Он јесте ми бисмо били само жалосна сенка у овом сјају, ми бисмо били као свици на јарком сунцу. Истина, зрачили бисмо неком светлошћу, али бисмо у поређењу са Светлошћу Незалазном, са сијањем Сунца Истине, с подневним сјајем Божанства били максимално ништавни. Управо због тога што нисмо неопходни ми имамо извесну врсту самобитности. Ми смо стављени пред Лице Божије у извесној самосталности; између нас и Њега може да постоји дијалог. Бог је говорио – и пророци су одговарали; човек се моли и Господ се одазива. То је могуће само зато што смо различити, зато што се нигде не сливамо, зато што је коначно човеково **призивање** да постане *йричаник Божанске йрироде* (2 Петр. 1, 4), што може бити остварено урастањем у њу. Свето Писмо нас учи да смо створени ни из чега, да смо из непостојања позвани у биће. У томе се, с једне стране, састоји наше бескрајно сиромаштво, а с друге, наше сверадосно богатство. Сиромаштво зато што ништа не поседујемо, зато што **немамо корен ни у чему** (сад не говорим само о човеку, већ о свој твари). Ми нисмо укоренењени у Богу, ми се од Њега дубоко разликујемо. Нисмо укоренењени ни у чему што је постојало пре нас, пре твари уопште. По речима митрополита Филарета Московског, ми смо окачени између два бездана, између бездана небића и Божанственог бездана, само на речи и вољи Господњој. У суштини, ми уопште немамо тла; и можемо да имамо корен само ако заиста постанемо блиски Богу, ако постанемо удео-ничари Божанствене природе, живи удови Тела Христовог, храмови Светог Духа, деца Очева по заједничарењу, односно, сви заједно – Црква, и свако од нас – живи члан ове Цркве. Свако од нас, али не одвојено, зато што се управо овде не сме употребити реч „одвојено” – одвојености нема, постоји јединство у Христу и Духу, које све побеђује, тако да је *наш живојй скривен са Христјом у Боју* (Кол. 3, 3).

Али то је наше призивање. А засад ми стојимо пред Лицем Божјим, позвани да будемо. Пред нама су отворена сва пространства и ми ништа не поседујемо. Ово је почетак Царства Божијег. Сетите се прве заповести блаженства: *Блажени сиромашини духом, јер је њихово Царстјво Небеско* (Мт. 5, 3). Какво је то сиромаштво које нас чини грађанима, децом Небеског Царства? Наравно, то није проста, гола, за многе горка чињеница нашег апсолутног, бескрајног сиромаштва и зависности. Није у томе духовно сиромаштво; то је оно си-

ромаштво које може бити духовно, или **може бити** страшна унесрећеност. Сетите се речи Јована Златоуста који нас учи да није сиромашан онај човек који ништа нема, већ онај који жели оно што нема. Човек може да нема ништа и да не буде сиромашан; може да буде богат с тачке гледишта сваког човека који погледа на његов живот, и да се осећа као унесрећени сиромаш. Ми смо богати само онда када све што нам је дато у животу доживљавамо као дар Божји, као богатство љубави Господње.

Постоји прича коју наводи Мартин Бубер, о томе како је у 18. веку у Пољској живео рабин, живео је у крајњем, безнадежном сиромаштву и сваки дан је узносио хвалу Богу за све Његове штедре дарове. Једном га неко из његове околине упита: „Како можеш да се захваљујеш Богу из дана у дан кад знаш, кад поуздано знаш, у свом телу и у души, да ти није ништа дао, - како можеш да лажеш у молитви?“ Овај га погледа и са осмехом рече: „Не разумеш суштину! Господ је погледао моју душу и видео је да су ми, да бих узрастао у своју пуну меру, потребни сиромаштво, глад, хладноћа и остављеност; и овим ме је обилато обдарио.“

Ово је изузетна прича зато што у њој видимо човека који је умео да верује Богу и да Га воли и да схвата кроз љубав премудрост Божију, непојамну телесном уму, видимо како је овај човек и поред свог сиромаштва био богат, и како је у извесном смислу био у Царству Божијем.

Ово Царство Божије нам се открива ако схватимо како **искључиво** и апсолутно ништа не поседујемо. Јер смо позвани из небића, не коренимо се ни у чему, ни у Богу, ни у било којој твари која је претходила нашем стварању. Живот који поседујемо је такође дар Божји. Ми не можемо да га створимо, не можемо да га заштитимо, не можемо да га сачувамо и задржимо. Наше тело је ван наше власти. Довољно је да нам у глави пукне мали крвни суд па да се и најблиставији ум угаси и да човек постане гори од животиње. Дешава се да пред нама стоје несрећа, потреба, и да из све снаге желимо да осетимо сажаљење, а срце нам лежи у грудима као камен. Не можемо да се покренемо на живо осећање ако нам оно не буде дато одозго. О нашој вољи не треба ни да говоримо, шта можемо да учинимо са собом? Немоћни смо пред собом: лењост, чамотиња, умор, животне околности – ове чињенице су довољне да сломе веома снажну вољу. Ако се осврнемо даље: људски односи, рођачки односи, пријатељство, љубав, достигнућа живота који нас окружује, удобност и комфор – све имамо и ништа немамо зато што ништа не можемо да задржимо. Ма како стискали све то, оно тече међу нашим прстима. Све што поседујемо може нам бити одузето за трен ока. И ако се замислимо над тим, већ ћемо стећи неку представу о свом сиромаштву, али ни из далека не потпуно. Кроз такву представу човек не доспева у Царство Божије. Он може да падне у очај, може да га обузме страх, несигурност, али не може да дође до оне постојаности, која је карактеристична за Царство Небеско, не може да уђе у јеванђељску радост. Да би ушао у ту радост човек мора да схвати још нешто.

Треба истаћи, као прво, да уз све наше крајње сиромаштво ми у ствари нисмо сиромашни. Ми не поседујемо ни живот, ни постојање, ништа, али све ово имамо. Само је философско расуђивање да то немамо. Ми смо живи, крећемо се, волимо, размишљамо, радујемо се, патимо, да не говорим о свему осталом. И ту треба схватити, схватити срцем и умом, да је све што имамо знак Божанске љубави у сваком часу, у сваком тренутку и у сваком дану нашег живота. Кад бисмо могли да присвојимо било шта то би било наше, али би престало да буде веза са Богом, управо због тога што то није наше већ Божије. Све што имамо јесте Божија љубав, која је постала конкретна, жива брига за нас.

Дакле, ако то схватимо онда се пред нама заиста открива Царство Божије, зато што се налазимо у таквом Царству у којем је изнад свега и над свима Сам Господ Који дарује без краја. Он дарује на различите начине: постоје очигледни дарови, и постоје тајни дарови. Прича коју сам навео о рабину из 18. века може се сврстати у тајне дарове, чију тајну је мало ко од нас у стању да схвати.

Ево какве су основе нашег односа према Богу; ево шта за нас значи нефилософски термин активног живота, живог, простог људског доживљаја – то да смо створени ни из чега, да смо из небића позвани у биће. У овоме је већ наш узajамни однос љубави са Богом, наше безмерно, чудесно богатство у Богу. Сетите се јеванђељских речи о томе да ће онај ко се *не бојати у Бога изјубити све* (Лк. 12, 21). Управо тако можемо бити богати; и тако смо богати управо у овом смислу. А овај однос није механички, већ жив, динамичан и моралан; он има унутрашњи, жив, душевни садржај. Наиме, чињеница да смо стављени пред Бога лицем у лице у односу потпуне зависности, и да смо уједно обдарени страшном влашћу да одбацимо Бога, да се одрекнемо Бога, да изгубимо Бога – открива пред нама тему наше слободе.

Желео бих да кажем неколико речи о слободи и послушању. Код Хомјакова постоји закључак филолошке природе. Он указује на то да, анализирајући словенски корен ове речи, видимо да у нашем, руском поимању, **бити слободан** значи **да човек буде оно што јесте**. Свако од нас жели да буде оно што јесте, и углавном замишљамо да тако и јесте. У ствари, човек не може бити оно што јесте ако не надрасте себе самог. Сетите се приче из Дела апостолских о томе како је апостол Павле нашао олтар посвећен *непознатом Богу* (Дап. 17, 23). Зар не бисмо могли, гледајући на савременост (и наравно, ова прича у другим временима вероватно може да се протумачи на друге начине), да се замислимо над тим да овај „непознати Бог” можда није човек?

На овај олтар се може поставити човек, али на веома различите начине. Ако у човеку видимо само сложени збир материје, енергије и пролазних процеса везаних за тело, и ако овог човека стављамо на престо, на олтар, ми стварамо кумир, идол, који ће потпасти под опште осуђивање из псалама: *Уши имју и не чују, очи имју и не виде, руке имју – и не додирују* (Пс. 113, 13-15). Многи тако замишљају човека већ од XVIII века. Такав човек је идол,

и овом идолу се, као и сваком идолу приносе жртве, крвне и друге. Али то није човек, то је обмана о човеку, лаж о њему, прелест, да кажемо користећи аскетски језик.

Само ми, верујући можемо да ставимо човека на олтар, као људи који су познали Христа као оваплоћену Реч Божију, као Богочовека. Он се заиста слика на иконама. Он заиста лежи на Светом Престолу у тајни Тела и Крви, Он заиста седи с десне стране Бога и Оца: *Човек Исус Христос* (Рим. 5, 15).

Можда је овде умесно поново се сетити Јована Златоуста. Он поставља питање где тражити истински лик човека, и одговара да га не треба тражити у царским палатама и на земаљским престолима, већ треба подићи свој поглед ка Престолу Господњем, и с десне стране Бога и Оца можемо да угледамо људски лик. Овде видимо, с једне стране, извесно разрешење многих данашњих недоумица о човековом месту, о томе шта он значи. Видимо да је лик човека, како он изгледа изван Бога, премали за човека. Од њега се може начинити огроман идол, али величине у њему никада неће бити. Само нам наша вера у Човека, Сина Божијег, Који је постао човек, открива задивљујуће дубине човечности, онога што сам човек може да буде.

У овом смислу слободе човека да постане оно што јесте пред нама се откривају вртоглава висина и дубина. Ту морамо да схватимо да имамо шта да кажемо о свету и о човеку, чак пре него што свету будемо говорили о Богу. Онај мали човек који ми нудите да будем мени није довољан; човеково срце је дубоко (Пс. 63, 7), и само Дух Свети може да испуни овај храм. Веома је важно да запамтимо да не само ако постанемо ситни у смислу свакодневице, већ и ако изгубимо из вида меру нашег призивања, ми нећемо имати више куд, почећемо да се молимо идолима: димензијама, а не величини.

Међутим, реч **слобода** се још богатије открива ако погледамо и друге језике. Латинска реч *libertas* представља правни појам старог Рима; она одређује законит положај у друштву детета које се родило од слободних родитеља, не од робова, и које је и само наследно слободно, односно има власт над собом у друштву, има право самоопредељења. Али ако се мало замислите над овим појмом, а не само над речју, видећете да се васпитање таквог детета налази између две крајности. С једне стране га уче да буде слободан, а с друге се труде да му ту слободу обезбеде максималним владањем собом, влашћу над самим собом. Васпитање треба да га научи да се никада ни у чему не покорава било чему спољашњем без пристанка разума и душе; учи га да постане човек који никада не бива покретан спољашњим околностима, унутрашњом страшћу, да буде човек који не бива у „пасивном стању”, односно објекат, предмет утицаја. Васпитачи од њега покушавају да начине човека који је увек господар свог живота, а господар свог живота човек може да буде чак и тако да се та власт простире и на смрт. Сетите се Христових речи: *Нико Ми не одузима Мој животи, Ја ја Сам њолажем* (в. Јн. 10, 18) – то је потпуна, максимална слобода. Али за то треба победити у себи све силе тромости, сву немоћ, сву инертност и све покрете тела и душе који су неспојиви с таквом влашћу над собом.

И овде се појављује појам послушања, дисциплине. Дисциплина је такође латинска реч; она не одређује баш увек оно што ми у њој увек видимо. Кад говоримо о дисциплини, ми мислимо како нас понекад нешто стиска гвозденим рукавицама. Међутим, дисциплина потиче од речи *discipulus* – ученик. То није само фактичко, већ унутрашње стање онога ко је постао **ученик**, ко жели да **научи** и ко је спреман да остави своје сопствене навике, своје сопствене мисли, своје сопствене судове и осећања како би се слио с већим умом, с дубљим срцем, са савршенијом вољом. И само овим путем сједињавања с већим човек постаје слободан од мањег, од себе самог какав тренутно јесте.

У римском праву овакву меру је представљао отац; он је знао какав човек треба да буде његово дете и како да израсте у ту меру. И он је строго, чврсто, водио сина овим путем. Међутим, и Господ нас води у област синовства на исти овај начин. Сетите се речи Анђела Чуvara Јерми: „Не бој се, Јерма (запазите речи **не бој се**), неће те оставити Господ док не смрви или твоје срце или кости твоје!” Да, Бог **не трпи робове**, они Му нису потребни. Бог жели децу Царства Божијег, децу, која би у Јединородном Сину била истински синови и кћери Царства... Сетите се приче: блудни син се спрема да каже, после признања своје грешности, да је спреман да буде и најамник у очевом дому. Он је припремио исповест; отац му дозвољава да каже само прву половину: *Оче, сајрешио сам небу и њред њобом, нисам више гостѡјан да будем њвој син...* Овде га отац прекида: да, можеш бити недостојан син, али у мом дому никад не можеш бити достојан најамник. Синовство се не губи, Божји дарови се не могу одузети... И ево на који начин нас Бог води ка синовству, ка томе да будемо деца Његовог Царства кроз послушање, кроз слободу.

И на крају, да кажем нешто о томе како се овај појам слободе открива у нашим односима с Богом у енглеском и немачком језику. Слобода се на немачком каже *Freiheit*, а на енглеском *freedom*, и обе ове речи потичу од старије санскритске речи која је значила „вољени”. Слободан је онај ко је савршено вољен и способан да одговара на љубав савршеном љубављу; он је постао дете Царства, он је постао оно што јесте у правом смислу те речи.

И све се ово заснива на ономе што нам тако често изгледа као проста чињеница из природне историје или као философска фраза: да нас је створио Бог, да смо позвани из небића у биће Његовом стваралачком и животворном речју; заснива се на томе да смо за Бога жељени, али Му нисмо неопходни. Само због тога можемо да стојимо лицем у лице пред Живим Богом, да постајемо оно што смо по призивању, али реално, не као датост, већ као призивање оним што је Христос по природи.

Овим желим да завршим своју прву беседу, и ако ми после правичног суда вашег ректора буде дозвољено да наставим излагање у другој беседи, сутра бих желео да кажем нешто о познању Бога и неким тешкоћама на путу овог познања.

* * *

Мој данашњи реферат ће можда бити мало разуђен, зато што спојне карике просто нећу стићи да изложим.

Прво бих желео да кажем нешто о нашем познању Бога и о нашем познању твари и да истакнем да сваки пут кад нам се Бог открива, овом открочењу Бога истовремено одговара неко откривање о твари. И ево у ком смислу. Сваки пут када сазнајемо нешто о Богу ми истовремено долазимо до веома значајног открића о себи, и то управо да смо у стању да познамо Бога не онако како смо Га раније знали, већ и на други, стално нов и нов начин. Тако нам свако откриће о Богу открива нову дубину онога што ми представљамо као твар. Веома је важно да ово запамтимо, јер се подудара са оним што сам већ говорио, да је човек бесконачно дубљи и значајнији него што ми често мислимо и да само ако видимо човека у његовом узајамном односу с Богом можемо да измеримо величину и дубину онога што човек јесте.

А друго је да открочење које Бог даје о себи увек бива двојако. С једне стране, Он нам даје да Га познамо на нов начин, с новим пространством, али с друге стране ово открочење увек пред нас ставља нове дубине Божије, нову Божију непојамност. Веома је важно да и то запамтимо. И као пример бих желео да вам наведем Оваплоћење Речи Божије и познање Бога које кроз њега добијамо.

У народној побожности, нарочито на Западу, где је огромна пажња посвећена човеку и људској, оваплоћеној страни Богочовека, потпуно природно постоји осећање као да је – говорећи веома упрошћено – у Оваплоћењу Бог постао потпуно сазнатив. Али то није упрошћеније од тога како многи наши верници мисле и осећају као да је, пошто је Бог постао човек – Он сав ту; Богомладенац витлејемски у Којем је *йуноћа Божансѣва обитавала шелесно* (Кол. 2, 9), и то је Бог, могу да Га видим, Могу да га загрлим; Он је ту, могу да Га појмим... Ово, наравно, само изгледа тако, али људима **заиста** изгледа, и на то их треба упозоравати. Да, истина је: у Оваплоћењу нам се Бог јавио у плоти; истина је да је несазнативи Бог боравио међу нама, *примивши обличје слуге* (Филипљ. 2, 7) – **али није само то**. У Оваплоћењу се открива нешто непојамније од замишљеног трансценденталног разоваплоћеног Бога Којег можемо да измислимо.

Вероватно је да можемо да измислимо Бога Којег бисмо могли да окарактерисемо свим људским најбољим особинама и својствима, помноживши их бесконачним бројем. Још је Волтер писао да би човек измислио Бога када Га не би било. И заиста, када би наш Бог представљао само људска савршенства помножена бесконачним бројем, Он би био свемогућ, био би мудар, био би добар итд. Али је немогуће измислити Бога каквим се Он открива у Оваплоћењу, зато што нико неће Богу приписивати особине којих се стиди: Бог је рањив, Бог је побеђен, Бог је унижен, Бога земаљски суд проглашава кривим, људи Га ударају по образима, Бог Који испољава неку непојамну немоћ и несхватљиву беспомоћност... Таквог Бога нико не може да измисли, нико неће замишљати таквог Бога. Ако Га треба измишљати, нека буде Такав Бог Који би увек био ослонац, идеал, Који би био такав да човек у случају потребе може да Му се обрати са сигурношћу да ће Он помоћи, да ће као

зид стајати између туге или опасности или потребе и мене. Али Таквог Бога Који постаје човек, таквог Бога, Који прима на Себе сву незаштићеност, сву немоћ, сву привидну побеђеност, је могао „да измисли” (ако тако могу да се изразим), само сам Бог, могао је да покаже само Бог.

У овом смислу је хришћанство мање рањиво у својој вери у Бога од било које друге религије. Хришћански Бог од нас захтева управо супротно од онога што бисмо желели да добијемо од Њега и чему природно тежимо. Узмите Заповести блаженства (помињао сам једну, али узмите све): блажени су они који су у овом или оном смислу несрећни – то није оно што тражи природни човек. Сећам се како сам држао предавање о Заповестима блаженства и како ми је један веома савестан човек рекао: „Владико, ако је то блаженство које хришћани траже, молим вас, будите блажени на свој начин, али ја то **не желим.**” Природни човек не жели такво блаженство, природни човек не жели таквог Бога. И само због тога што се Бог као такав **показао** можемо да Га знамо као таквог; човек никад не би пожелело да измисли таквог Бога.

Дакле, у сваком открочењу Божијем, као и у овом, о Богу се открива нешто несхватљиво, непојамно. Другим речима, Бог нам даје да спознамо оно за шта можемо да се ухватимо, што можемо да наслутимо, да схватимо о Богу. И одмах се због тога што смо нешто наслутили пред нама отвара бездан несазнативости, несазнативог, односно тако дивног, вртоглаво дивног, пред чим човек може само ћутке да стоји, запањеног ума, устрепталог срца.

За ово ћутање постоје разни називи у зависности од тога с које тачке гледишта му прилазимо. Ћутањем се може назвати вера, оно стање људске душе која стоји пред тајном и савршеном увереношћу да у овом Божанственом Примраку сија непојамна Светлост и ћути: *Нека ћути свако ѿело људско...* Ћутањем се може назвати и оно стање созерцања које описује Исак Сиријски. Он говори да душа кад је у стању екстазе, односно, кад излази из себе, кад је у стању ван себе, више нема власти над мишљу, ни над осећањем, она само ћути, гледа и доживљава, али сама не може да начини ниједан покрет. Она гледа и доживљава налик на то као што земља прима кишу, као што земља прима сјај сунца и његову светлост; она се у потпуности загрева, у потпуности се осветљава, сва постаје жива од ове животворне влаге и од овог животворног виђења, али ћути. Ћутање је оно мистичко тиховање, умно, аскетско, које обузима многе видове људског духовног живота и делатности. Тиховање, ћутање, онај најдубљи спокој душе, о којем сад говорим, лежи у основи истинске молитве. Она исихија, тиховање наших подвижника, подвижника Исусове молитве се овде среће с тиховањем ума у вери, с тиховањем читаве људске природе ево у овим речима: *Нека ћути свако ѿело људско...* И када се говори о плоти, не говори се само о телесном саставу, већ о свему ономе у нама што је још плотско, што је земаљско, што у нама још увек није небеско.

На тај начин нам свако познање Бога открива нешто што можемо да схватимо умом и срцем, што има живе последице у нашим поступцима, што нас по-

креће на нови живот. Јер Христа у Његовом обличју безграничног смирења, Његове саможртвености, Његове љубави, човек не може да појми, а да не крене за Њим! Значи, и наша воља, и сама наша плот су увучени активно, стваралачки, у ово спознавање Бога. Тајна шири нашу душу, продубљује је, чини је способном за молитвено созерцавање и познање несазнативог.

Али, као што сам на почетку рекао, свако познање Бога је истовремено откривење и о самом човеку. Сећате се тропара Преображења, где се говори да је Христос ученицима показао Своју славу *колико су кадри били њимиии*. Односно, онолико колико су могли да спознају, они су спознали; колико су могли да виде, видели су; колико су могли да понесу виђење Божанствене славе. Исто то се може рећи за Мојсија када се попео на Синајску гору: онолико колико је могао да види и да спозна, било му је дато да спозна: *лица Моја не можеш видети, али ћу њроћи њред њобом, закриливши ње руком Мојом и склонићу руку Своју и видеш ме с леђа* (2 Мојс. 33, 20-23).

Ево, овде постоји нека мера онога што човек може; мера не само у ограничењу, већ у откривању човекових могућности. Сваки пут када се сусрећемо са овим питањем нама изгледа да се овде подвлаче границе: *Моје лице не можеш да видиш...* Апостол Павле каже да ће доћи време кад ћемо видети лицем у лице, кад ћемо доспети у познање слично томе како смо ми спознати итд. (в. 1 Кор. 13, 12), али то је будући век. И ми веома ретко примећујемо или истичемо да је, заиста, рано да стојимо лицем према лицу, али нешто можемо да видимо – и то **како много** можемо да видимо, **како** много можемо да спознамо! Сада бих желео да скренем пажњу на једну представу која ће нам можда објаснити нешто од онога што бих даље желео да кажем и што сам већ рекао. Постоје ствари непојамне по својој суштини, које, међутим, можемо да појмимо у извесној мери и на извештан начин. Чак ни у свом чулном свету ми светлост не поимамо, ми не „видимо” светлост, ми смо окружени светлошћу. Светлост нам открива оно што се око нас налази, али ми саму светлост не видимо и не поимамо. Ако се налазимо у мраку не видимо ништа, али чим се запали бакља или укључи струја, или се отвори прозор око нас је читаво богатство позадине, боја, покрета и облика. Исто се може рећи и о нашем познању Бога, ево у ком смислу.

Вероватно сте видели разнобојне витраже којих има у храмовима на Западу: огромни прозори су састављени од мозаика малих стакала разних боја, сједињених у облику светлосне хармоније, у облику појава лепоте боја. Ми смо навикли да их гледамо, да им се дивимо, да се радујемо због њихове лепоте и тиме се задовољавамо. Али размислимо мало о њима. Прво, очигледно је (али не можемо да истичемо све ствари које су очигледне): ако иза прозора нема светлости, нема више ни оног предивног прозора; ако је иза прозора ноћ, пред нама зјапи мрачна мрља у зиду, који је понекад чак мање мрачан од саме мрље. Ако узмете батеријску лампу и усмерите је ка овом прозору, свеједно ништа нећете видети – ниједну боју. Можете да приметите да се он састоји од стаклића сједињених неком материјом, али нећете спознати ни

боју, ни облик, ни лепоту, ма колико да лијете светлост у правцу ове зјапеће таме, свеједно ништа не можете да видите.

Тако је и с Богом кад са земље покушавамо да бацимо према Богу читаву светлост свог ума, сву своју способност за стваралачко измишљање. Можемо да измислимо понешто, али видимо само веома мутне, нејасне и бесмислене, бесадржајне обресе.

Међутим, довољно је да се иза овог прозора појави светлост, па да почнемо да увиђамо нешто живо и прелепо, нешто што нам је значајно, зато што је лепота увек значајна. Погледајмо сад пажљиво овај прозор. Он може да представља неки догађај из Старог или Новог Завета: Преображење, или Улазак Господњи у Јерусалим, Синајску гору, свеједно шта. Ово нам већ нешто говори о Богу. Овај поглед на свет у линијама, у цртежу, постаје оно што је кнез Евгеније Трубецкој назвао „умним виђењем у бојама”, само зато што је сунчева светлост у стању да да живот сваком стаклићу. Не говорим овде тек случајно о икони, зато што је у икони дато много више од линија и боја. Икона је показивање будућег века, Царства Божијег, које је већ дошло у сили на земљу, и које нам, сијајући изнутра, открива тајну неба и земље, и примања земље од стране Бога, и близине Бога.

Када се загледамо у овај прозор осим сижеа, осим приче коју нам показује ова сцена ми почињемо да разумевамо богатство боја, лепоту горњег света, која нам се показује у нашем доњем свету, зато што се вишња светлост излива кроз материју овог света. И тада се показује оно о чему сам раније говорио: светлост нам не показује само себе у преламању кроз ова стакалца, она нам показује истинску лепоту, потенцијалност, односно све могућности лепоте и озарености нашег земаљског вештаства небом.

Овде се добија двојако откровење: о Богу и о нама, о небу и о земљи, о времену и о вечности. И ту видимо како су они тесно испреплетени, како су нераздвојиви, зато што све почива на стваралачкој Божијој речи, која је све призвала из небића, али не као мртву материју, већ као материју и људскост који су способни за вечни живот, који су способни да живе у Богу, који су способни да у себе сместе несместиво. Ове речи нису моје, већ Максима Исповедника; он каже да се, ако познамо шта је тајна Васкрсења, отварамо до граница безграничног.

На тај начин нас откровење ставља пред читавим низом стварности. Ми видимо прозор и стичемо прву представу о њему; затим спознајемо да је иза овог прозора светлост и да читав смисао овог прозора, сав садржај лепоте није у прозору, већ у светлости иза прозора. С једне стране нам је откривено нешто конкретно и реално, а с друге стране се отвара тајна, зато што ако, угледавши како се светлост прелама у седам дугиних боја, кажете: „Сада сам схватио, сада знам шта је светлост, сада могу да је гледам и да је видим”, и отворите, широм отворите прозор – пред вама нема ничега. Постоји непојамна светлост, која је поново постала невидљива, зато што не можете да је видите као светлост.

И ово ме доводи до следећег момента: до оне разлике која уз неодвојиви спој постоји између реалности у себи и нашег познања реалности, односно, како ми кажемо, истине. Постоји саблазан, нарочито на руском језику и нарочито после дефиниције оца Павла Флоренског, да кажемо да је истина – **јестина**, односно да је истина оно што јесте. У извесној мери ово јесте истина, зато што ако нека тврдња уопште не одговара ономе што јесте, она представља лаж, а не истину. Међутим, опасност оваквог израза који је тако привлачан, сликовит и живописан, а и лако се памти (ја сам га запамтио, значи свако може да га запамти), јесте у томе да се, захваљујући таквим фразема, може поистовећивати оно што јесте по себи и оно како га ми знамо и изражавамо. У овом смислу ма шта ми говорили о Богу, ма како дубоко Га познали, свеједно да ли је то путем Божијег открочења, или што Сам Бог о Себи говори, или чак путем открочења Божијег у Исусу Христу, ми ипак знамо само делимично и видимо делимично (в. 1 Кор. 13, 12). Сад сам говорио о витражу – обојеном, живом стаклу, које показује, а не одваја од нас, али је то у суштини исто то. Као што не можете да спознате светлост без овог стакла, исто тако не можете да изразите речима ово познање другачије осим ограничивши га. Ове мисли, наравно, нису моје, сад наводим паралелу између речи (нека је то и богословље) и слике (нека је то стакло, икона) на основу једног тропара Великог канона Андреја Критског, где он говори о цару Давиду: *написавиши речима, као словну икону, њесму* (Песма 7, троп. б): ево где је веза између ова два појма. Кад говоримо о Богу, ми у суштини сликамо словесну икону. Ова словесна икона има сва својства иконе: она и изражава и доводи до свести и показује се као прозор који је за нас отворен у вечност, и уједно она има сва ограничења иконе. Икона није Бог, ма колико да Га изражава; исто као што ни словесна истина није оно о чему говори.

Можда вам ово изгледа компликовано, али бих желео да нагласим управо ову разлику између реалности и њеног изражавања. Има једно место, чини ми се код Григорија Паламе, на којем он каже да све што говоримо о Богу, а што је у складу са Његовим сопственим открочењем може бити максимална истина за земљу, али то није потпуна истина за Бога. То увек треба да имамо на уму зато што већи део безнадежних, озлојеђених, пуних мржње спорова између верника почиње овде: кад човек мисли да оне речи којима је он изразио истину, не само да **изражавају** истину, већ и **представљају** саму истину, и да онај ко се томе противи чини светогрђе, говори против Бога, не поштује Само Лице о Којем се говори. Ово доводи до раскола, до подела, до крвопролића на основу онога што би требало да нас сједини у духу дивљења због тога колико можемо да знамо о Богу, и најдубљег смирења пред тим како Он остаје непојаман [несазнатив].

Кад бисмо се више молили, кад бисмо умели мало више да се молимо, не бисмо имали ову тешкоћу. Кад се човек моли он прилази Богу на основу онога што је већ познао о Њему. Али ако жели да сретне Живог Бога, онда у тренутку кад стаје пред Бога мора да стоји пред Богом и спознатим и непојамним [не-

сазнативим] истовремено; или тачније, Којег је он већ делимично познао, али још није појмио. Иначе ће тражећи пред собом у уобразиљи, у осећањима, у искуству Оног Бога Којег је до тада знао проћи поред Оног Бога Који му се у том тренутку открива и неће Га препознати. Он ће Га можда чак и избећи, зато што му се може учинити да Овај Бог не личи на Оног Бога према Којем је он ишао, Којег је очекивао, за Којим жуди његово срце. Ово је веома важно.

Исто се дешава и у нашем богословствовању. Постоји извесна граница која представља границу спознативости Бога на земљи. Не треба да се бојимо ове границе: она је далеко ван оне границе до које смо ми дошли. Ма како да знамо Бога, ма како да Му се дивимо, ма како да нам одузима дах оно што знамо о Њему, увек треба да имамо на уму да знамо тако мало и да можемо да знамо још тако много. Због тога можемо да тежимо све даље и даље, али да знамо да ће, кад све појмљено буде достигнуто, Бог свеједно остати непојаман, остаће предмет немог, трепетног, љубавног созерцања.

Ако је све ово тако, онда то има огроман значај не само у нашем богословствовању, које се кроз то позива с једне стране на стваралачку смелост, а с друге стране – на послушно смирење, односно на способност да човек у тиховању ослушкује оно што не може сам да створи. Ово такође има значаја у нашем практичном животу у погледу једне одређене линије – линије сумње.

Желео бих да кажем неколико речи о томе зато што је сумња једна од најтрагичнијих ствари у животу верника. Она разбија душу и понекад поткопава веру тамо где нема разлога да вера буде разбијена или поткопана. „Со-мње-није” етимолошки значи „спој два мњења”, и то у преносном смислу ове речи: онога што изгледа, што се чини (а не у буквалном смислу, којим се може изразити основано мишљење, како се данас користи ова реч). Со-мњење је спој онога што се човеку чини, и још нечег другог, што му се такође чини. Ово, наравно у души ствара напетост која понекад готово да доводи до експлозије зато што нешто изгледа...

Два мишљења, два пола нашег сазнања о Богу (или за Бога или против) или о твари (за једно или за друго) никако нису спојива. И заиста, често се дешава да су неспојива, да човек касније неће моћи истовремено да се придржава једног и другог погледа, али да постоји нешто што их спаја или чини да једно гледиште баца такву сенку на оно друго, и да се мења, тако да су оба у потпуној хармонији.

Али ево шта је важно да запамтимо: људи се обично разбијају о сумњу зато што сумњу са себе преносе на предмет своје сумње, рецимо на Бога, и забрављају да се овај спој и борба ова два мишљења одвијају само у њему самом и у његовој свести. Знао је мало, спознао је нешто ново, а не зна како да споји једно и друго... Ово само говори о томе да није сазрео за потпуније, целивотије поимање ствари, али то уопште не значи да мора да бирам између једног и другог, између онога што ми се чини, већ између Бога и не-Бога...

Овде може да нам помогне једна паралела и надам се да ће ми ту добро доћи моја прошлост. Као што неки од вас знају, ја сам се прво бавио природним

наукама, а касније сам био лекар. Имао сам прилике да поприлично радим у науци. И једна од првих ствари коју сам научио када сам се већ на универзитетском нивоу бавио физиком, хемијом и биологијом јесте следеће: сваки пут када си у нешто убеђен požури да то ставиш под знак питања док ти неко не докаже да си мислио глупост. Питање формулишем тако, зато што тако и јесте: чим се загледаш у своју изузетну мисао, испоставља се да стојиш и да гледаш на стуб поред пута. Поред тебе пролазе људи, иду у гомилама, а ти само гледаш и гледаш, и не видиш да је пред тобом пут, а не стуб.

Научни приступ о којем говорим представља систематску сумњу, односно со-мњење, које се не рађа из недоумице, већ из зрелог, смелог приступа. Човек не сумња у то да постоји објективна реалност према којој он иде, и да све етапе приближавања овој реалности морају да се пређу. Он је уверен да треба да пролази поред сваког стуба којем се приближава како би дошао до циља, а не да дрхти пред сваким стубом размишљајући: „А шта ако се од једном испостави да следећег стуба нема и ако наиђем на беспуће, пустињу, и ако никуда не доспем, и ако погинем у њој?..” Ево у чему се састоји научна сумња. Марљивим, трудбеничким радом људи прикупљају чињенице једну за другом. Кад је прикупљен довољан број чињеница да би се оне задржале и употребиле, они покушавају да направе од њих систем, макету света како он изгледа узимајући у обзир чињенице, онако како их сад знају. Ово омогућава да се све чињенице држе заједно, то је нешто као вруцељетије*: ево, у руци је модел макета, схема обриса свега онога што засад знам и схватам. Али свако од нас схвата и зна да ће чињенице текуће године бити превазиђене чињеницама следеће године.

Ја сам био ученик једног из породице Кири, који је открио радиоактивност и први се бавио структуром материје. Мој професор физике је специјализирао структуру материје (то је било пре 35 година) и јасно нам је ставио до знања да атом никада неће бити разбијен, зато што ће се у тренутку када се први атом распрши распршити и васиона, зато што ће у свет бити пуштено превише неке енергије. Али, након што је јасно рекао да се атом не сме цепати, он је у току свих наредних година проучавао питање како да га ипак разбије. Човек је радознао: ако му је суђено и да експлодира на том послу, ипак жели да разбије атом. И људи данас цепају атоме као што деца крцкају орахе. Тако, дакле, ако би овај човек тврдоглаво изјавио: „А ја знам да атом не може да се разбије”, људи би на њега данас гледали као на излапелог старца. У овоме и јесте корен ствари, јер свако у науци говори: ја знам да се то **не сме**, а сада хајде да видимо како је то **могуће**. Ово је сумња у сопствено мишљење, права сумња. Она је веома смела, а понекад чак и херојска, зато што научна истраживања човека понекад могу да одведу веома далеко. Знаш, на пример, лекара, специјалисту за питања судске медицине. Он је проучавао питање

* Вруцељетије (слов.) је једно од седам слова, којима се означавају дани седмице, које одговара 1. септембру и служи за то да се пронађу дани у целој години, слово које одговара недељи.

који је минимум потребан да би се човек угушио и вршио је експерименте на себи, уз помоћ асистента. Направио је читав систем конопаца и омчи и вешао је себе, додајући тегове до тренутка када би изгубио свест; тада је, наравно, асистент требало да га скине. То је веома храбар приступ, зато што у таквој ствари човек може и да умре. Асистент може да не примети или да једноставно помисли: „Па нека га...”

Друго: ова сумња није само смела, она је систематска, она треба да се односи на сваку ствар, а не на оно што „ми се не свиђа”. Овакво откриће се не подудара с мојим јучерашњим погледом на свет; хајде да видим шта се може учинити да би се доказало да није тако...

Даље: она мора бити оптимистичка и заснована на вери, зато што разбијаш свој поглед на свет како би саградио бољи. У најгорем случају то је прича о јеванђељским житницама: срушићу старе и саградићу друге (в. Лк. 12, 18); а у најбољем случају то је стварање таквог погледа на свет у којем човек може да живи дубље, пространије, с дубљим поимањем ствари, с дубљим поимањем човека и с бесконачно великим стваралачким способностима.

Зашто се верници тако често разбијају о сумњу док се научници не разбијају? Зато што је научник спокојно убеђен да ће, ако превазиђе свој данашњи поглед на свет, сутрашњи поглед бити истинитији, оригиналнији, бољи, више ће одговарати правој објективној реалности. И он не преноси на реалност своју сумњу у сопствени поглед на свет, а верник због нечега то чини. А рећи ћу вам зашто: зато што се ми веома неравномерно развијамо. Ако размислите о себи и о зрелијим или старијим људима који вас окружују, видећете да се данас људи интелектуално изузетно развијају. Рецимо, свако дете сад зна више од научника из 16. века. Много мање се развијамо као личности. Не мислим сад на култ личности, већ на личност у најбољем смислу речи, о томе да човек треба да представља непоновљиву јединку, а не просто само један од мноштва припадника овчијег стада.

Али област у којој се веома мало развијамо јесте област вере. Сумња се за човека састоји углавном у спору између оног дечака који је био кад је имао осам или девет година и кад је веровао детињом вером, и одраслог човека који се интелектуално развио. Осмогодишње искуство религиозног дечака доспева под паљбу одраслог човека зрелог ума, и сви се чудимо што осмогодишњи дечак у нама, негде у нашем срцу, не налази умни, интелектуални начин да разбије оног паметног човека какав је постао мозак његовог власника. Ово не само да није чудно, већ и даје наду, зато што је, ако ствари тако стоје, сумња врло проста: то је некакав оток. Отекли смо као главоношци: глава нам је велика, а тело је као кончић.

И тада је читава ствар у томе да сазримо у области вере и религијског искуства како би одрастао верник почео дијалог с одраслим човеком у нама. Али не треба да се плашимо овог дијалога, зато што оно дете које још није сазрело, она беба у вери, може да израсте у пуну меру ако буде слушало свог сабеседника, свој ум, и ако аргументе овог ума буде поредило са својим уну-

трашњим искуством. Да, видећемо да смо често деца у вери и да треба да одрастемо. Људи као што су Василије Велики, као што је Григорије Палама нису се плашили мисли и науке свог времена, зато што су их примили у себе. Само ако духовно сазримо моћи ћемо да започнемо разговор са собом, али ставите акценат на оно што реално постоји, управо на то да у себи нисмо нашли довољно оне равнотеже уз коју би се ум и срце спојили у једно кад могу да размишљају заједно не само о Богу, него кад и о човеку могу да размишљају, кад могу да размишљају о космосу, о науци. Човек који је половично развијен на једну или на другу страну није добар ни на земљи ни на небу; он, како се каже, храмље на обе ноге.

И ево овде бих желео да завршим веома категоричним позивом: Не плашите се својих сумњи! Не бојте се сумње других! Немојте мислити да ћете ставити под знак питања Бога или небо, или земљу, или човека, или науку. Ово вам само говори да је одело постало тесно, да твој јучерашњи поглед на свет почиње да вас стеже слева и здесна, да је она слика о Богу и о свету коју сте створили постала премала за оно искуство Бога и света који су се у вама развили. И радујте се, осмишљавајте и изграђујте шири, дубљи, паметнији и духовнији поглед на свет. И тада ће се формирати човек који је у свим областима на свом месту, који може да буде првокласан научник или посленик земље и истовремено грађанин неба, Божји човек на земљи.

ОДГОВОРИ НА ПИТАЊА

Наши сѣуденѣи морају мно҃о да уче и да мно҃о времена бораве у храму, да се моле. Имају велике мо҃ућноѣи да ѣосѣану добри боѣослови и добри молѣѣвеници и ѣасѣири. Како сѣојѣиѣ једно и дру҃о да не би израсли у ѣакве ѣлавоноѣце?

– Чини ми се да за време школовања човек мора да учи, мора да скупља са великим трудом, пажљиво, с великом убеђеношћу, све оно што ће му требати касније у животу. Починати од тога да човек ствара свој коначан поглед на свет је још рано, зато што да би се изградио поглед на свет човек треба да поседује чињенично знање. Немогуће је имати мишљења изграђена на веома примитивном, елементарном познавању хришћанске вере. Човек прво треба да чита, да размишља и да не се труди да уопштава у системе оно што учи. На пример, кад су питању Свети Оци - треба да у сваком од њих сачува његову личност, његову специфичну проблематику, различита мишљења, с тим да запамти (и ово је веома важно: треба да живимо са свешћу о историји) да је оно обличје православног вероучења које имамо, с једне стране, црквена свест, а с друге – само обрис, иако у његовим оквирина постоји огромно богатство нијанси и дубина. И док још нисмо спознали оно што су други већ спознали треба да журимо да сазнамо; иначе ће нам се чинити да смо изузетно оригинални, али ће се то, нажалост, чинити само нама. Један француски писац је говорио да се нико не осећа толико оригиналним мислиоцем као онај ко још није читао туђе мисли. Богатство туђих

мисли које просто јуре по свету је веома велико и човек неприметно може да накупи много таквих мисли, а да не примети одакле их је узео, и да се на њима темељи, али ово је мало.

Имао сам исти овај проблем, зато што се у време када сам ја завршавао средњу школу, уопште живело веома сиромашно. Ја сам хтео да идем да радим у фабрици, а моји родитељи су инсистирали наставим да се школујем. И

чинио ми се: зашто да учим кад желим, као прво само да се молим, а као друго, да радим, зато што је требало да живим од нечега. Чинило ми се да ту постоји издаја на два фронта. И после седам година студирања схватио сам колико су родитељи били у праву. Ја сам то схватао и раније, али ми је тада постало јасно да је та некаква замрзнутост у којој сам живео (као да су ме ставили на лед на седам година, када наизглед нисам радио ништа корисно, своје нисам хранио, себе сам једва прехрањивао и ништа нисам чинио за Бога) - само спољашња; у ствари, испоставило се да ми је ових седам година омогућило да постанем лекар, што је у принципу корисна ствар и ове године су ме научиле многим стварима у погледу дисциплине ума, макар што се тиче мог приступа сумњи. Године рада су ме научиле дубини људских односа итд.

Седамдесетогодишњица, 19. јун 1984.

Зато мислим не треба да се плашите такве ситуације. Само као прво, савесно тражите знање, и то објективно знање, знање онога што заиста јесте, а не онога што ће „бити довољно за моје парохијане”, зато што, што се ума тиче, вашим парохијанима можда неће бити потребно богословље Григорија Паламе, а у погледу духовног живота они, ако су православни хришћани, живе богословљем Григорија Паламе. Нема ниједног догмата у Православљу који не би имао непосредне, директне везе с духовништвом. Не могу себе да назовем духовником, јер „кад нема риба, и рак је риба”, али код мене долазе људи, ја сваки боговетни дан по 14 сати проводим с људима који долазе да говоре о својој души, о молитви, о сумњама, о овом или оном; и ја стално видим да њихови проблеми, њихова питања или просто ток унутрашњег живота представљају оно што је у православној догматици изражено о Светој Тројици, о исхођењу Светог Духа, о енергијама, о суштини, о усијама, о Ипостаси, о свим оним стварима које човек мора да учи као некакву кинеску

повељу. Али ови људи нису измишљали богословље – богословље се рађало у њима услед неопходности да се вербално изрази истинско духовно искуство – сопствено и читавих људских заједница.

Зато никад немојте мислити да постоји нешто што се може назвати апстрактним богословљем. Постоје апстрактни људи који нису у стању да стоје на земљи и који, наравно не стижу ни до неба, већ плутају негде као облаци између неба и земље, али апстрактно богословље не постоји. Већ сам рекао да бих лако могао да вам покажем како учење о Светој Тројници представља основе, корен социологије и људских односа и како се у њему решава читав низ психијатријских проблема нашег времена; то знам из искуства из рада у психијатријским клиникама и међу људима. И ако догмат о Светој Тројници може да има такву примену, тим пре се то односи на догмат о Оваплоћењу или учење о Тајнама итд. Зато, учите, покушавајте да схватите, покушавајте да уловите не само оно опште што постоји међу свим духовним писцима, зато што је то лакше, већ оно што је специфично, непоновљиво, што у свакоме постоји. То је једно.

Као друго – учите да се молите! Постоји разлика између изговарања и узношења молитве. Учите управо да се молите, а не да будете добри техничари. Знате, има људи који читају изузетно, поју предивно, понекад чак и служе умилно, а истовремено им душа негде лута; или који просто могу да пренесу (зато што им је Бог помогао: дао им је глас или добру дикцију) другоме оно што сами нису схватили. Не, човек треба да се моли! И овде се поставља питање времена.

Сви се ми налазимо у власти времена, али својом кривицом, време с тим нема везе. То што време тече и то што ми некуда журимо су две потпуно различите ствари. Журба представља унутрашње стање; а деловати брзо, тачно и прецизно јесте сасвим друга ствар. Ево шта можете да узмете као пример: дешава се да човек на распусту у селу веома брзо иде пољем, бодро и живо – никуда не жури, зато што нема куда да жури, а понекад видиш: човек носи два кофера, и још три завежљаја, и страшно жури, а креће се као пуж. Ужурбаност се састоји у томе да човек жели да буде за врх од игле испред себе: не тамо где се налази, већ све време мало испред. И док човек тако живи, он се неће молити, јер човек којег овде нема не може да се моли, а онај човек који овде јесте – он се не моли. Ето то је све. И чини ми се да је ово изузетно важно.

Опростите, желео бих да о овоме испричам нешто више. Једну карактеристичну особину времена сам открио у уопштено узев, веома срећним околностима. За време немачке окупације у Паризу био сам официр француског покрета отпора и био сам ухапшен. (Наравно, све оно што ћу сада испричати тада нисам стигао да богословски осмислим, али је основно искуство било позитивно.) Догодило се следеће: ушао сам у метро и ту су ме укебали. У том тренутку сам открио да је моја прошлост отишла у неповрат из два разлога: као прво, зато што ако ме некуда одведу нема више никакве прошлости, и ја

ћу лежати у затвору, а оно што је раније било више не може да ме дефинише, а као друго, све што се заиста десило одвешће ме на губилиште, и зато ништа не треба да постоји, ову прошлост треба у потпуности да одсечем и да одмах измислим прошлост која би ми добро дошла. Будућност, ако се замислите над собом, постоји у нама, зато што можемо да је предвидимо и да је планирамо. На пример, кад човек хода у потпуном мраку, у тами, будућност не постоји, идеш и ништа не очекујеш иако си на све спреман. Она будућност којој ми стално тежимо је реална само због тога што нам је директно пред очима, као на пример аутобус који одлази, или зато што идемо ка њој; идем кући, идем у биоскоп... Али ако се то одсече или ако човек постане свестан: сад су ме ухапсили, ја уопште не знам шта ће са мном бити; он може да ме удари у лице, он може да ме убије, може да ме одведе у неки немачки затвор, он може да учини нешто друго и сваки тренутак ће бити такав, односно то неће бити тренутак кад могу да знам шта ће се следеће десити. У том случају се испоставља да будућности нема.

Ми живимо као да садашњост не постоји, знате као да се котрљамо из прошлости у будућност. А садашњост је онај тренутак кад се котрљаш, и у ствари се испоставља да је једини реалан тренутак – сад, сад сам ја сав овде. И тада сам схватио оно што има у виду један од отаца-аскета из петог века када говори: „Ако желиш да се молиш врати се под своју сопствену кожу...” А ми не живимо испод своје сопствене коже, ми живимо овде, тамо, онамо. Размислите о себи када седите за столом: очи вам лутају, ви сте и у краставцима, и у риби, и у квасу, и тамо и овамо. Ваша личност се раштркала по читавом столу. А ако размислимо о животу уопште – ми не живимо испод своје коже, раштркали смо се на све стране у замислима, жељама, пријатељствима, непријатељствима, надама, тежњама, у чему год хоћете. Не желим да кажем да је све то лоше, већ само желим да кажем да испод коже остају само унутрашњи органи, али је читав човек ван себе, као нека течност истерана из посуде. Дакле, врати се испод коже: само те ухвате у метроу и одједном се сав нађеш испод коже. И осећаш како си се на ту кожу навикао и како не желиш да јој се било шта лоше деси – то је прво. И као друго, осећаш да ти је у тој кожи тако удобно и уопште не желиш да из ње изађеш. И још: прошли тренутак је опасан, будући тренутак је још гори; ох, само да овај тренутак – сад, што дуже траје!.. И испоставља се да човек може да се увуче под кожу, да му је удобно да седи у њој, да је садашњост једино реална и да страшно жели да остане у тој садашњости. И, реците, шта се дешава с временом? Па оно тече без вас! Ви мислите да се време креће ако се ви крећете? Уопште није тако. Време тече само по себи.

Дакле, ради молитве човек треба да научи да живи овако као што сам сад описао. Ако желите, ево вам још једног примера сједињења онога што сам говорио о времену и о молитви: кад путујете аутомобилом или возом, а седите и читате књигу, гледате кроз прозор, размишљате о нечем свом – зашто не можемо тако да живимо, зашто не можемо, на пример, да ходамо брзо,

рукама нешто да радимо и да истовремено будемо у стабилном спокојству унутар себе? То је могуће! То показује искуство, и то не искуство Светих, већ и обичних људи. Али ради тога човек треба да научи да зауставља време, зато што (нажалост!) не бива свако од нас ухапшен и зато нема стално ко да нас учи. Али човек може и сам да учи – и сам нешто може да учини. Даћу вам две вежбе, па вежбајте. Ако успете то да учините, оне ће вас научити свему осталом.

Прво је веома једноставно: кад немате шта да радите, кад имате времена, седите на пет минута и реците себи: „Ја сад седим, ништа не радим, и ништа нећу радити пет минута, ја само јесам...” И видећете да је то предиван осећај, зато што веома ретко откривамо да „ја јесам”, готово увек се осећамо као део неког колектива и делић у односу на околину. Ето, покушајте.

Када сам тек постао свештеник, пришла ми је једна старица из старачког дома и рекла: „Оче, ја се четрнаест година бавим Исусовом молитвом, стално је понављам, а никада нисам осетила да Бог постоји. Шта да радим?” Рекох јој: „Обратите се некоме ко уме да се моли!” Она рече: „Знате, све учене људе сам питала, па су ми рекли да сте ви тек рукоположени, можда ништа не знате, али ћете од срца рећи...” Помислих: „Старица је у извесном смислу разумна!” и рекох: „Знате, онда ћу вам рећи од срца – када Бог да убаци реч ако ви све време причате?” „А шта да радим?” Рекох: „Ево шта да радите. Идите у своју собу, затворите врата, наместите фотељу што удобније можете, тако да светлост лепо пада, да се види и кандило са иконом, седите и петнаест минута плетите пред Лицем Божјим, само ни о чему побожном немојте да размишљате и немојте да се молител...” Моја старица рече: „Безбожно је тако поступати!” Ја одговорих: „Пробајте ако сте већ питали мене незналицу...” Отишла је. После неког времена долази поново и каже: „Знате, шта, стварно успева!” Питам: „А шта успева?” Она ми исприча: „Ево шта је испало. Закључала сам се. У соби је био зрак светлости, упалила сам кандило, ставила фотељу тако да видим читаву собу, узела сам плетиво, села и дубоко дисала, погледала – и одавно нисам примећивала да је моја соба топла и удобна. Кандило је горело. Прво још није био утихнуо сваки немир, мисли су ми лутале, а затим сам почела да плетем, мисли су почеле да се умирују. И одједном сам чула тихи звекет мојих игала. Због овог звука одједном сам приметила како је око мене тихо, а затим сам осетила да ова тишина уопште није због тога што нема буке, већ зато што је”, како је она рекла „густа”. То није празнина, већ нешто. Наставила сам да плетем и одједном ми је постало јасно да у срцу ове тишине има Некога: то је Бог...”

Ето, покушајте, не петнаест минута, зато што за то треба бити мудра старица, већ макар на пет минута. И ако се научите да у току пет минута будете потпуно у садашњем времену, ни напред, ни позади и нигде другде већ ту, познаћете шта значи бити. Један старац, француски сељак је једном на питање: „Шта сатима радиш у цркви, седиш, чак ни бројанице не окрећеш?”

одговорио: „А зашто? Гледам у Њега, Он гледа мене и тако нам је добро заједно...” А шта нам је друго потребно?

Након што научите да када немате шта да радите ништа не радите (што вероватно нико од вас не уме заиста), учите се да заустављате време кад оно жури. И кад вам се чини да без вас свет неће опстати: „Ево, ако сада ово не урадим, све ће почети да се руши, читав свет ће се пољуљати”, – сетите се да хришћанство без вас постоји готово две хиљаде година, а да не говоримо о васиони која од давних давнина постоји пре нас – и одлично постоји. И научите се да заустављате време у тренутку кад оно природно не стоји, кад нема никаквог застоја. За то у тренутку када сте заузети кажите: „Сад стоп, ослобађам се своје заузетости...” На пример, сад читам и то ми је јако занимљиво. Стоп на пет минута. Наслањам се, седим, ћутим, не смем да размишљам ни о чему корисном, ни о чему што се креће. Ја јесам пред Богом... Ово је теже. Кад човек учи није му тако тешко да то учини зато што ако се одвоји од учења и није нека штета, али ако чита неки занимљив роман, рећи себи: ја ћу се на средини следеће странице зауставити, ево на овом шестом реду, где нема чак ни зареза усред реченице, зауставићу се да бих зауставио време – то је теже.

Кад се научите то да чините, учите да заустављате не само читање, већ и догађај, рецимо, научите да се искључујете из разговора. Три-четири човека разговарају, и ви с њима; одвојите се у себи од тога, увуците се под кожу као пуж у кућицу, и останите у сржи свог бића, у ономе што аскетска литература назива срцем; не у некаквим емоцијама, већ управо у исихији, у тиховању, у одсуству говора. Ако научите то да радите, видећете да можете да читате, да певате, да радите, да разговарате и да ни на тренутак не губите молитвено стање. И ово није некакво сањарење, зато што ако желите оволико Бог жели оволико. Он ће вам поћи у сусрет са неба на земљу чим направите корак на земљи. Мислим да ћете се, ако будете тако радили на себи, молити и да ћете моћи и да учите и да се молити на изузетно стваралачки начин и да никада ништа не изгубите.

Не могу да кажем да умет то да радим, али бих просто умро од муке и од умора кад ово не бих могао да радим макар мало, зато што за годину дана на разговор од по сат времена само у Лондону долази више од три и по хиљаде људи; дакле, негде треба наћи вентил, некако се треба закључати. То не значи заспати или духовно задремати: увуци се под кожу и буди тамо.

– *Како сјојийи исиуњење монашкој завейи с бојословском и иасийирском делайиношћу?*

– Кад сам пре нешто више од двадесет пет година примао монашки постриг, духовник ми је рекао: „Ти у монаштву тражиш подвиг и самоутврђивање. Не заборави да је монаштво само у победи Божанствене Љубави у теби, односно Божије Љубави над тобом...” Мислим да је читава ствар у томе. Ако се монаштво дефинише тиме да ти као монах који је примио схиму треба да чиниш по хиљаду метанија и да изговараш по пет хиљада Исусових молита-

ва и ако се томе додају сва богослужења по типичу, наравно да онда немаш када да се бавиш богословљем и да немаш када да се бавиш пастирством, то се просто по времену искључује, физички није могуће.

Ако се монаштво састоји у томе да човек не буде, да само Бог буде у теби и да делује кроз тебе, да од тебе не остаје ништа осим послушања, осим прозачности, осим унутрашњег Богопрималачког тиховања и Богопрималачке немоћи, човек у сваком случају може да се бави пастирством, зато што је пастирство љубав.

Богословљем је, у извесном смислу теже бавити се, зато што људи који нису обдарени са извесне стране, рецимо, интелектуално, спознајно, могу да сматрају да напор пажње која одлази на усвајање, схватање, просто не оставља место за унутрашње делање. То је грешка, али ту грешку не може да исправи предавач, већ духовник. Могао бих да кажем појединачном човеку шта да учини, али на предавању не могу да кажем, то је превише приватно, лично питање за сваког.

Али, изгледа да је монаштво у одрешености. Знате оно што Јеванђеље назива „одрешити вола или магарца” да више не буде привезан; то је слобода од везаности, то је стање кад је човек потпуно слободан да следи заповести Духа, заповести Бога. Ово поприма манастирски облик у манастиру, али ово такође може да има форму тајног монаштва које су за последњих 50 година многи искусили, кад делатност на први поглед није обележена ничим специфично духовним, и човек јесте овакав или онакав, а не његова делатност или његова одећа. Ево, мислим да је то једино што могу да кажем за тако кратко време.

– *Да ли се може наћи неки критеријум, мерило, којим се може одредити истинитост религије?*

– Не могу да вам дам не само исцрпан, него ни дубок одговор на то, зато што нисам размишљао о тој категорији, нисам имао прилике да о томе размишљам као о теми, али ћу указати на две ствари: као прво, лик Оног Бога о Којем говори дата религија, а као друго јесте шта тај Бог чини с људима. Ево како дефинишем ово друго: сећате се раног хришћанства – пагани су клицали: „Како се они воле!..” Црква је заједница љубави. Ако би околина у нама видела људе преображене љубављу, она не би постављала питање о томе који је Бог истинит и да ли Бог постоји и која је религија боља. Као што је већ давно говорио апостол Павле, *име Божије се хули због нас* (Рим. 2, 24). И ствар није у врлинама, већ у љубави зато што има много врлих људи чије је срце суво иако раде све што треба да раде. На тај начин човек никога не може да привуче Богу. А тамо где је Бог љубави, Бог Који нас учи да је други човек важнији од мене, да је мој ближњи онај коме сам ја потребан, а не онај који ми је ближи, ево, то би био један од критеријума, и у том смислу због нас, наравно, многи Христову веру доводе у питање.

А прво је лик Оног Бога о Којем се говори. О томе сам можда збрда-здола говорио и раније. Поново желим да се вратим на цитат Волтера да би човек

измислио Бога када Он не би постојао... Сваки измишљени бог јесте човек помножен бесконачним бројем. То је све оно чиме се човек одушевљава надувано до огромних димензија. Разне културе дају, у том смислу, разне богове, више или мање привлачне наредним или суседним културама. Али сваког бога који представља само идеалног човека могуће је ставити под знак питања. Оно што је карактеристично у хришћанству, због чега сам све више и више уверен у њега, јесте то да човек таквог Бога никада не би измислио.

Рецимо, кажу да Христос представља некакво обличје египатског бога Озири-са, који је такође умирао и васкрсавао. Не ради се о томе што је он умирао и васкрсавао, то би било просто, већ се ради о томе што Озирис никада није постао човек, никада није пролазио кроз поругу палог човечанства. Оног Бога Који нам се открива у Христу: немоћног, слабог, рањивога, незаштићеног, поруганог, побеђеног – таквог Бога човек никада неће измислити, зато што је то управо супротно од онога што му је у Богу потребно и што он тражи у Богу. Такав Бог може да буде, али таквог Бога човек не може ни да замисли. Сада не могу да идем у детаље, али желим да истакнем две ствари: овај Бог по самој Својој природи у извесном смислу, потпуно непојамном, изазива најдубљу недоумицу: „Како је то могуће?” И ево због чега конкретно: ми бисмо могли да схватимо Бога Који је постао човек и све издржао, Који би постао, да тако кажем, солидаран до краја са свима онима који су у стању да познају Бога, да се спасу итд. Али шта је карактеристично за Христа: Он постаје солидаран, и то једном за свагда, путем неодвојивости Свог Оваплоћења, не са спасеним, већ са палим човеком, не са оним који већ почиње да се исправља, већ са оним који седи у дубини провалије. И ова Његова солидарност иде много дубље него што ми замишљамо. Он сједињује Своју судбину управо с грешником, с одбаченим, с човеком лишеним свега, с палим човеком, и то не само формално, него и дубински, изнутра, и ево где је, чини ми се најбитнији критеријум.

Размислите: Гетсимански врт; Христос пролази кроз све што претпоставља смрт, али, по речима Максима Исповедника, чак ни по Свом телу Он у суштини не подлеже смрти, зато што је смрт резултат одвојености од Бога, а искрено сједињење Божанске и људске природе у Њему чини Његову човечност бесмртном. О томе сведочимо говорећи да је Христово Тело у гробу било нетрулежно, да Он у слави Божанској силази у пакао. Он прима немогућу смрт: „*О, Живоће вечни, како умиреш?*” – али је ова смрт могућа само као резултат некаквог потпуно непојамног раскида с Богом, оно што је један од наших западних православних богослова назвао „метафизичким губитком свести” [„метафизичком несвистицом”].

Христос на крсту узвикује: „*Боже Мој, Боже Мој, зашто си Ме оставио?*” (Мк. 15, 34). Ово није понављање пророчанског псалма, то је реално искуство губитка Бога које управо чини могућом смрт Бесмртног. И кад размишљамо о томе, видимо да је Христос дубље од било ког безбожника доживео искуство

безбоштва, и да ту ниједан човек не може да се нађе ван тајне Свечовека, Који јесте Христос. Сад немам времена да развијам ову мисао, али као размислите о ове две тачке видећете да у том смислу у хришћанству постоји нешто апсолутно јединствено, чега нигде нема. Ми имамо непојамног Бога са свим богатством које човек уопште може да замисли и које не може да појми, али постоји и историјски Бог Који осмишљава историју и укључује је у Себе укључујући и максимално отпадништво човека и максималну трагедију.

Ево шта ме убеђује, ако уопште треба да се убеђујем, зато што сам вери пришао другачије, просто, а не философски, тако што сам се просто срео са Богом, нисам имао где да одем од Њега, просто сам натрчао на Њега.

/.../

– Има ли оглашених и у другим религијама?

– *Имам њриликe да виђам веома мноћо народа – и њравославних, и њѡравославних, и верујућих, и неверујућих људи. И једно време сам мноћо морао да радим с људима са Исћока (ћрићодине, ћако да је ћо, у ћринцију, ћоћрилично). И заћаћујуће је какву меру знања Боћа може да има човек кад долази до извесне ћранице, и недосћаје само име Исус како би све добило кључ и објаћњење. Али да ли се може замислићи да кад човек који је својим живоћним искућивом, који је макар уз ћомоћ своје ћаћанске вере доћао до ћаквоћ знања, сћане ћред лицем Госћодњим и да не ћрећозна: „Ево Оноћа Коћа сам ћраћио чићавоћ живоћа, ево одћовора на све моје недоумице!”*

Сећам се речи светог Исака Сиријског: „Немој Бога називати праведним, кад би Он био праведан ти би већ био у паклу...” У овоме постоји велика нада. Да је Он просто праведан као добар судија, каква би нада могла да постоји? Сва нада је управо у Божију неправедност, која је исказана у причи о радницима последњег часа: „Зашто не могу да дам ако је Моје срце широко?” (в. Мт. 20, 15). Друга ствар је да ли си ти у стању да прихватиш: дешава се да те човек воли, а ти ниси у стању да му одговориш љубављу. Али код истог овог Исака Сиријског има једно изузетно место где он указује да се, кад човек умире, тело раздваја од душе и душа се налази лицем у лице са Богом, и види да је једини садржај живота љубав, то је све што у њему постоји, сва љубав, која постоји негде у човеку, сва чежња за љубављу која у човеку негде постоји, сва устремљеност ка пуности бића, ка правом бићу, која у њему постоји постаје за њега као пороћајне муке; све то жуди да се роди, а не може. И овде Исак Сиријски наводи занимљиву мисао да душа не може да чује коначну пресуду о себи док се не сједини с телом, зато што је тело њен пријатељ с којим се она саветовала, с којим је чинила добро и чинила зло, и само заједно они могу да донесу овај плод.

Али, опет, то није таква слепа безнадежност, као што нама често изгледа: човек је умро, и сада је коначно све готово. Зашто се онда молимо: Со свјатими упокој..., чему парастоси и остало? Ми не можемо да се молимо да Бог, Који је правилно расудио, по нашој молби поступи неправилно; то не би било хришћанство. Овде постоји нешто друго: за то време се нешто дешава, и

свака капљица љубави која је канула кроз нашу молитву може да промени нешто у Царству Љубави, зато што та љубав припада ономе кога волиш. И кад те та љубав много кошта, ти заиста мислиш: Да, можда ово може да помогне...

У овом тренутку сећам се једног свог познаника који је знатно старији од мене. Он је доспео у немачки концентрациони логор и четири године је провео у Бухенвалду. Кад се вратио, срео сам га на улици и упитао: - Фјодоре Тимофејевичу, како сте? И он ми је одговорио: - Изгубио сам мир. - Фјодоре Тимофејевичу, да ли сте изгубили веру? - Не, изгубио сам мир зато што дан и ноћ размишљам о оним несрећним људима који су били толико безумни да су нас малтретирали и стављали на велике муке. Они не знају да ће једног дана стати пред суд Божји, а ја знам. Док сам био у логору, док сам био њихова жртва осећао сам да могу да се молим за њих, зато што Бог не може да не чује моје молитве. А сад, кад ме више не муче, имам осећај да моја молитва није оправдана, има премалу тежину.

Ево где смо ми најтешње испреплетени, ево где жртва, патећи, добија Христову власт да каже: *Ойростии им, Оче, јер не знају штиа чине*, опрости!.. Други страдалник је пред смрт рекао свом ученику да само мученик на дан Страшног Суда може да стане пред Судијом као заштитник својих мучитеља и да каже: „По Твом примеру и речи ја сам опростио...” /.../

- *Владико, исѝрѝчајѝте неѝѝто о својој ѝроѝлостѝи.*

- Знате, увек је непријатно и незгодно говорити о себи; ја о томе никада нисам говорио док пре две године у Лондону није био организован јавни разговор између атеиста и верујућих. Позвали су ме да будем један од оних који иступају за веру; разговор је трајао отприлике два сата. Не само да су учесници у овом разговору имали право да буду актери у њему, већ је и сваки човек који се налазио у сали имао права да било коме од нас постави питање. Прилично дуго времена дискутовало се о истинама вере, о истинитости овога или онога до момента када је један човек устао и рекао: „Постављам владици Антонију питање на основу чега он верује?” и сео је. И тада сам осетио да немам права да штитим своју душу, нарочито зато што је могло бити да ово питање није само из радозналости и да није само изазов, већ да је то питање душе души. И тада сам први пут испричао оно што ћу вам сада рећи. Али, наравно, прича овакве врсте вама не мора ништа да значи.

Никад се, може се рећи, нисам сретао ни са Црквом, ни са Јеванђељем до својих петнаестак година. Родио сам се у православној породици, по крштењу сам био православац, али за Цркву нисам знао; ово је било повезано са револуцијом, са сталним селидбама, са веома бедним материјалним стањем, с тим што сам живео у француској школи-интернату, где се није предавало ништа на теме из области религије, и с тим што никада нисам осећао било какву тежњу ка Богу. Пронашао сам изузетан начин да никад не идем у храм: тамо су ме водили на Велики петак, а ја сам одмах открио да ако удахнем тамјан и задржим дах падам у несвест, и одмах су ме изводили из

цркве. И ја сам то користио неколико година док су ме водили, а затим им је досадило да ме воде. Што се тиче Самог Бога, мене је за Њега било баш брига, и моја осећања према Њему су пре била непријатељска, зато што ми је Он у разним тренуцима компликовао живот. Постојао је један моменат кад је емигрантској деци нуђено место у католичким школама под условом да примимо католицизам, и ово ме је одгурнуло, не само од католика, већ и од њиховог Бога.

Све је то трајало док нисам напунио петнаестак година. Тада сам био члан руске националне организације, у којој смо се бавили руским језиком, књижевношћу, историјом, зато што смо маштали о томе да ћемо се вратити у Русију и да ћемо тада све своје способности посветити домовини; а вером се, у принципу, нисмо бавили. Међутим, неком од наших руководицаца је за време Великог поста пало на памет да позове свештеника. И кад смо то чули, сви смо почели да одбијамо – једни под једним изговором, други под другим, а неко се просто трудио да „збрише” што даље од свевидећег ока. Мене су ухватили заједно с другима и било ми је речено да, ако и осећам такво непријатељство према томе, ипак морам да схватим да треба поштовати лојалност према организацији и да ћемо се обрукати ако нико не оде на разговор. Руководилац ми рече: „Ти немој ни да слушаш, само иди и седи...” Помислих: „То могу да урадим”, и отишао сам и сео. Али је било тешко да не чујем, зато што је нас, младића, било петорица и свештеник је говорио прегласно, сметао ми је да размишљам и морао сам да га слушам. Он је био веома учени теолог, али није имао никаквог искуства у раду с омладином. И оно што нам је он говорио, мене је узнемирило тако дубоко, изазвало је у мени такво негодовање да, кад је завршио, ја нисам ни помислио да останем с друговима, већ сам одлучио да под хитно покушам да се уверим да ли је Христос заиста оно што је он говорио, и да ли је хришћанство заиста та одвратна, грозна, гадна ствар коју нам је описивао. Ишао сам кући с веома дубоким осећањем мржње према свему томе: код куће сам упитао мајку да ли имамо Јеванђеље, које ми је она одмах дала. Отишао сам у свој кутак, и не очекујући ама баш ништа добро од Јеванђеља, одлучио сам да избројим главе сав четири Јеванђеља и да прочитам најкраће, и зато сам почео да читам Јеванђеље по Марку. И не могу да вам објасним шта се десило. Онај ко зна – схватиће, а онај ко не зна – свеједно неће схватити. Догодило се то да ми је између прве и треће главе Јеванђеља по Марку, док сам читао, постало савршено конкретно јасно да с друге стране мог стола стоји живи Христос. Ето, то је све.

Имали смо расправу у нашој омладинској групи на коју сам позвао председника Савеза атеиста Енглеске. Он ми је рекао: „Ако верујете у Бога значи да сте луди.” Можда ћете рећи да овакав приступ ништа не објашњава: он ништа ни не објашњава, то је просто чињеница из мог живота. А оно што се тад десило остало је у мени до данас: потпуно јасна свест о томе да је Христос овде, реалнији од ове катедре или од било чега другог.

А даље више није било у питању стицање вере, већ гозбовање; ја сам читао Јеванђеље и оно ми се открило једноставно као живот. Тада су ме запањиле три ствари. Запањило ме је то што јеванђељски Бог није Бог неке мале или веће групе људи, није Бог православних или католика, или протестаната, није Бог добрих, није Бог верујућих, него је уједно и Бог и злих, и неверујућих, и оних који вас мрзе, зато што Он све обухвата, зато што Он према сваком има Свој пут, али нико Му није туђ, чак и ако се неки од Њега туђе. Ово ми је открило свет као нешто целовито, дубоко и значајно. И кад сам после годину или годину и по дана кренуо на факултет у току свих година свог школовања науку сам доживљавао као део богословља, речи о Богу и о ономе што је Он створио. И сад тако мислим после многих година и научног и духовног искуства.

Друго што ме је запањило јесте то што од свих богова за које сам чуо једино наш Бог се бори за људско достојанство. Свуда у Јеванђељу Бог се према човеку односи са најдубљим поштовањем. Не кажем с милосрђем или са сажаљењем – може се бити милосрдан и сажаљив и према ономе ко се презире. Али како се Он односи према сваком; код Њега никад нема општег приступа према свакоме, свако је за Њега јединствен. Касније сам имао прилике да читам житија Светих и тамо сам наишао на причу како је један свештеник, огорчен због грехова околине, почео да моли Бога да казни грешнике, а Бог му је рекао: „Немој тако да се молиш! Да је био и само један грешник на земљи, Ја бих био спреман да хиљаду година осећам оно што сам већ искусио у Гетсиманији и на Голготи...” Ево, тај Бог - управо то је Бог Који даје, који придаје бесконачну важност човеку. Кад Павле каже: купљени смо скупо (1 Кор. 6, 20), то једноставно значи да кад Бог Себи поставља питање: „Чега је достојан, шта за Мене значи један једини грешник?” Он одговара: „Читав живот, читаву смрт, сву крв Мој Јединог Сина.”

А треће је слобода. Наравно да оно о чему говорим нисам разумевао кад сам имао 15-16 година, али је у основи било управо то: ми нисмо позвани на то да будемо сервилни, да се некако извијамо и увијамо како бисмо се прилагодили Богу, већ треба да постанемо оно што јесмо у најапсолутнијем, најбезграничнијем смислу те речи. Али ми можемо бити оно што јесмо само *ако не живим ја, већ у мени живи Христос* (Гал. 2, 20), ако живим не само оном количином даха Божијег који је Он првобитно удахнуо у мене, већ свом пуноћом причесности Извору живота, само ако у Христу постајем син Божји.

Да, и наравно, тада ме је Христов лик запањило спојем нежности, љубави и такве колосалне снаге која човеку даје могућност да се даје, да се предаје у љубави, служењу, читавом животу. Нико Ми не одузима живот, Ја га Сам полажем (в. Јн. 10, 18) – у чину оваплоћења и смрти на Крсту. И ако разумете оно што сам рекао о богоостављености у тој смрти схватићете због чега је то мени толико битно и значајно.

Ево шта могу да кажем. Вероватно сте и ви доживели такве битне ствари, али кад сте ме питали – да вам одговорим.

У црквеној песми човек се у звању слуге (раба) позива да благосиља Господа: „Се ниђе благословите Господа сви раби Господњи...”

Мислим да је ту проблем само у речима. На црквенословенском језику реч раб не значи исто што значи иста реч после укидања кметства у Русији. На грчком језику и у читавој древној култури роб је збирна именица која значи слуга у свим видовима и степенима, од најнижег роба до домоуправитеља, који има можда више власти и од самог домаћина зато што он свиме управља и све контролише. Мислим да овде постоји антиномија у формулацији. Наравно да смо још увек синови по призивању (ја бих рекао: хвала Богу!), зато што ако је све што се може постићи оно што ти, или ја, можемо сада да покажемо, ако би сва пунота синовства могла бити показана у сваком од нас, какви смо сада – то би било веома жалосно, и заиста, вечно Царство би било неизмерна тескоба. Али, хвала Богу, синовство је призивање. Односно, оно већ постоји овде као узајамни однос са Богом, ми смо Њему рођена деца, али с друге стране, ми треба да узрастемо у меру овог синовства, да постанемо онакви какав је Христос, каква је Мати Божија, то је наша мера, не мање. И овде постоји антиномија. Заиста, док смо на земљи, све је антиномично, парадоскално; већ смо у вечности и још смо у времену. Још смо робови и слуге, зато што се по психологији бојимо казне, надамо се награди, а не само да волимо тако да би тако лако све могли да учинимо из љубави, али смо уједно већ и рођена деца, своји Богу.

– *Како схваћати хришћанску љубав – основу свих врлина [добродетељи]?*

– Мислим управо онако као што сам мало пре рекао; јер је с речју врлина код нас повезано нешто потпуно лажно. То је изражено речима једног католичког свештеника из XVIII века: што ми је одвратније нешто да урадим, тим је мој поступак више врлински... Али ствар је у томе што у том смислу добродетељ само говори о томе како у теби мало љубави има и колико си далеко од неба. У извесном смислу љубав искључује добродетељ с тачке гледишта онога ко воли. Она тако изгледа само ономе ко види. Рецимо, мајка читаве ноћи седи поред постеље болесног детета; њој на памет неће пасти да замишља себе ако особу испуњену врлином: она воли дете – како другачије може да поступи? Ставите болничарку да седи поред детета; ако она не заспи и ако буде радила све што треба она ће бити врла – зашто? Зато што нема довољно љубави како би та љубав запљуснула све у њој и скинула с дневног реда саму тему добродетељи. И у том смислу из љубави израстају такви поступци које ми с једне стране називамо плодовима Духа, а с друге стране добродетељи. Међутим, за онога ко твори љубав, или тачније, ко живи љубављу појам добродетељи нестаје.

– *Ако њоророк Давид јовори: „Ја сам црв а не човек, њодсмех људима...” (Пс. 21, 7) ишта онда може да каже неко друји? Како њо да схваћимо?*

– Кад је човек рђав, он себе не види као рђавог. Лош човек у себи углавном види мноштво не врлина, него веома привлачних особина, квалитета. Поцињемо да губимо из вида своје изузетне особине искључиво кад нас осваја

нешто веће од нас самих, и кад бивамо запањени већом лепотом. Тада почињемо да размишљамо: А можда и нисмо тако предивни?

Једна од грешака проповедника и уџбеника лажне аскетске оријентације јесте у томе да се човеку сугерише смирење тако што ће се добро затрпати у блато. Овим се смирење неће постићи, ма колико човек себе да гази, и чак и ако си стварно црв покушаваш да се ишчупаш испод ђона и само постајеш озлојеђен на онога ко те гази. И то је чињеница. То није само чињеница из мог живота црва, већ и из вашег живота црва. Нико од нас неће имати више смирења од тога што смо згажени. Смирење се појављује онда кад заиста бивамо запањени неким нескладом између себе и нечега што само можемо да гледамо у ћутању и задивљености. И код Светих се смирење рађа од виђења Бога, а не од бесконачног гледања себе.

Код енглеског писца Бекета постоји драма о томе како једна породица живи на три различита сметлишта и како се они између себе дозивају и говоре једни другима шта су нашли на тим сметлиштима... Знате, ми често тако живимо. Кажу нам: „Смиравај се.” А ми мислимо: „Како да се смиравам? Дај да пронађем у себи што више гадости... И почињемо да копамо по сметлиштима у нама. Од тога смирења неће бити више, ми ћемо пронаћи само све више и више гадости. Тада се или на њих навикавамо, што се нажалост, веома често дешава, или падамо у очајање – што се такође често дешава.

Питање уопште није у томе. Јован Кронштатски је говорио: „Бог никоме не открива његову рђавост док не открије у том човеку довољно вере и наде да не падне духом...” Зато се проблем духовног живота уопште не састоји у томе да до краја раскопамо сва наша сметлишта, којима неће бити краја и конца ако човек почне да копа, већ у томе да се пронађе неки пут да човек схвати, да осети: како је Бог диван и како би све могло да буде лепо кад не бисмо лежали као мрачна, прљава мрља на Његовој творевини. И ево, кад човек види величанственост, безграничну лепоту Божију од које застаје дах – он постаје тиши и смирењиј.

Сећам се једне девојке која је пре венчања дошла да попричамо и рекла: „Знате, откад видим да сам вољена, у мојој души су се појавили трепет и смирење, зато што је љубав таква светиња, зато што знам, ја не могу бити достојна – не Петра, Ивана, већ овог чуда љубави...” Ево где почиње смирење: тамо где поимамо Божанствену лепоту и чудо љубави. Тада не постајемо ситни, већ израстамо у огромну, величанствену висину, али осећамо да смо у поређењу с величином Божијом – ништа. И каква радост постоји у овом осиромашењу духа: да будемо вољени не по заслугама, да нам буде опроштено не по заслугама. Сећате се молитве: *Ако ме спасеш збој дела, што није благодати и дар, већ дуј.* Ово не би причињавало радост, а радост се састоји у томе да човек буде вољен и да буде нешто управо због тога што је вољен.

Узмите оно из службе венчања: *Христос је изабрао Себи Цркву као Невесту чисту.* Црква – то смо ми, и како неко нас може да назове невестом чистом?! Не може у извесном смислу. Ако би нас Он прво погледао: да ли може да

нас заволи? – никада нас не би завоleo. Али ствар је у томе што нас је Он прво завоleo и у овој љубави смо ми блистали од лепоте. *Венчава се слуџа Божији са слушкињом Божијом...* – он постаје кнез, венчани цар зато што га она воли, и обрнуто. Ево у чему је ствар: љубав која свему претходи и све преображава... А кад си обдарен љубављу, остаје ти само да паднеш ничице, ништа друго не можеш да урадиш. Увек ћеш осећати да си дужан да одговориш љубављу – да немаш никакву моћ да заволиш, немаш довољно снаге да одговориш на то чудо: бити вољен. Ево где је смирење, ево где је светост...

А ово је исказано – да, црв, и све остало: „Ја сам последњи од људи, најнедостојнији”; и ово се каже искрено, јер свако осећа да је испод свих других.

– *Прејодобном Серафиму је лице кад је био у Духу сијало некаквим сјајем Светијој Духа, као код многих светијих људи. Како је то дејство Светијој Духа?*

– Сећате се из Светог Писма да су плодови Духа: љубав, радост, мир, дуготрпљење, итд... а таквима нема закона (Гал. 5, 22-23). Ево, то нам открива какво је дејство и долазак Светог Духа к нама. Кад нам долази Господ Дух Свети, у нама владају тишина, склад, радост, просветљење срца, умирање страсти, озарење ума, ревност по Богу, трезвеност, умртвљење плоти. Сви ми то знамо из искуства, зато што се то у сваком од нас дешава у неком трену. Само што то заборављамо, а заборављамо због тога што смо непажљиви: бавимо се собом и истовремено смо непажљиви према себи.

У случају Серафима Саровског рекао бих да је невидљиво постало видљиво. Пренесимо се од св. Серафима Саровског на гору Таворску: Преображење Господње. Јер, Господ се није променио, Господ је такав био од самог почетка; Он је био оваплоћени Син Божји, ништа се с Њим у том тренутку није догодило, већ се нешто десило с ученицима. Он је заблистао пред њима, и они су видели славу Његову, *колико су били кадри*. А затим су престали да виде, зато што их је ово виђење славе бацило у трепет, и они су пали ничице, и Петар је почео да говори неке неадекватне речи: Поставимо три сенице, овде нам је добро... Он није знао како да изрази оно што се дешавало у његовој души.

Исто је било и с преподобним Серафимом кад је рекао: „Видите, Ваше Богољубље, убоги Серафим се није чак ни прекрстио, већ је само у свом уму рекао: „Покажи му у каквој слави људи бивају када Ти долазиш” – и Он је показао...” Не могу ништа да објасним, само могу да кажем да оно унутрашње стање, које је описано у Светом Писму као дарови Духа (код Исаије), као плодови Духа на два места код апостола Павла – и ми такође осећамо, - у малој мери, али у неким тренуцима, и сви знамо да на нас силази непојамна тишина, кад све снаге душе и тела улазе у најдубљи спокој тиховања, и чујемо и видимо, и живимо, и царујемо слободно – то је већ долазак, то је нешто што је постало видљиво ради спасења људске душе.

ТЕЛО, ДУХ, ДУША: ЦЕЛОВИТОСТ ЉУДСКЕ ЛИЧНОСТИ*

Владимир Николајевич Лоски заједно с другим богословима истиче чињеницу да с богословске тачке гледишта постоји велика разлика између „лично-сти”, „персоне” [лат. *persona*] и „индивидуе”. Индивидуа је, као што сама реч каже – последњи степен дробљења, цепања [уситњености, расточености]. Може се говорити о човечанству, може се говорити о народима, може се говорити о расама, о породицама, али на крају остаје јединка, јер ако се дели даље, на крају не остаје жив човек, већ мртво тело, леш и душа покојника.

Индивидуа је резултат мрвљења, уситњавања. Сви смо ми индивидуе у оној мери у којој смо једни другима туђи, одвојени од Бога и колико смо изгубили унутрашњу целовитост. Ни цело човечанство, ни свако од нас појединачно, не поседује целовитост, и на ово морамо да рачунамо кад размишљамо о себи самима, исто као кад размишљамо о Цркви и човечанству у целини. Није могуће имати оптимистичку представу о Цркви и заборављати да је и Црква раздељена, исцепкана. Ни у коме од нас се разум, срце, тело, воља и наш *йорив* ка Богу не сливају у јединствену моћну бујицу живота, тим пре духовног живота.

С друге стране, говоримо о личности [лат. *persona*], и ову реч треба тачно схватати. Првобитна грчка реч *υποστασις* (ипостас) је приликом превода на латински језик створила велики проблем. Грчка реч значи „чврста основа”, нешто чврсто, означава саму *суштинину* ствари. А реч „персона” [*persona*] је у време кад се ово преводило означавала нешто потпуно друго. „Персона” је на језику латинског света означавала маску („личину”) глумца који се могао видети и препознати захваљујући овој маски и реч *personae* значи „звучати кроз нешто”. Али ако се о персони размишља као о глумцу с маском, схватате да се у овом појму садржи двострука неистина. С једне стране је маска – није сам глумац. С друге стране, комад није реалност, то је нешто измишљено. Тако да је говорити о Три Лица Свете Тројице као о три *personae* изгледало као чудовишно богохулство, лаж, зато што је то лажна представа и то је лаж у погледу саме суштине ствари.

Али значење ове речи треба схватати као што се обично и схвата, као личност, *йерсона* [у даљем тексту ћемо користити само појам личност; прим. срб. прир.], односно као људско биће које се посматра као јединствена и потпуна реалност. Али ова личност, ова реалност је нешто много сложеније, него што се може замислити. Личност није просто људско биће, које је достигло целовитост, у којем су сви конфликти изумрли или се утврдили у довољној мери да нам не покажу ситуацију хаоса. Суштина појма личност је у томе да

* The Whole Human Person: Body, Spirit and Soul. Реферат на Епархијском конгресу 1996. год. Прев. с енгл. по издању: To Be What We Are: The Orthodox Understanding of the Person. A Conference of the Diocese of Sourouz: Headington, 1996. Published by the Russian Orthodox diocese of Sourouz, 1997, p. 5-14. Први пут објављено на руском језику: *Московски ѱихологически часопис*. 2002., бр. 2.

кад говоримо о личности говоримо о човеку у његовој дубокој суштини. У књизи Откривења није нам дат пример оваквог коришћења речи личност, већ управо оно о чему говорим. У другој глави постоји место на којем се каже да ће на крају времена свакоме бити откривено име, које не зна нико осим Бога и онога ко добија ово име (Отк. 2, 17), име које изражава јединственост овог човека, једини, непоновљив, међусобни однос, који постоји између овог човека и Бога и као последица тога, између овог човека и сваког другог.

На сусрећу с њоклонцима из Немачке, 2000.

Ако се размишља у овом смислу, постаје јасно како је за нас важно да правимо разлику између „личности” и „индивидуе”. Оставимо по страни друштво, размислимо о Цркви. Сви ми, људи, подељени смо у самима себи, раздиремо се између добра и зла, подела се одвија између нашег интелектуалног доживљаја и наших искуствених знања. Подељени смо између себе, зато што смо у знатној мери туђи једни другима. Не схватамо једни друге, не одобравамо једни друге, други нам се не свиђају, не волимо једни друге. И Црква у целини, ма како јединствена била у Богу, у својим појединим удовима јесте подељено тело.

Без обзира на то, у овом подељеном телу сваки поједини уд има тајанствену срж, коју одређује име – име које је знано само Богу и ономе ко га добија, име у којем је изражена јединственост овог човека. Кад апостол Павле у једној од својих посланица каже да носимо светињу у разбијеним сасудима (уп. 2 Кор. 4, 7), то је веома јасна слика индивидуе и личности у Цркви и у животу света у целини. Ми носимо светињу. Сви ми имамо ово име, које још не знамо, зато што наша веза с Богом није довољно дубока, нисмо толико у Богу да бисмо били у стању да препознамо своје име. Носимо у себи образ

[лик] Божиј, запечаћен у нама, али га ипак не видимо. Не видимо га у себи, у супротном случају бисмо се према себи [потенцијалном и остваривом лику Божијем у нама] односили с осећањем трепетног поклоњења, као према нечему што је свето, што је Богу драгоцено, што је толико свето да се не сме скрнавити. Апостол Павле много пише о томе. Истовремено ми смо *шакви*, ми поседујемо овај лик, он је у нама. Морамо бити свесни да кад говоримо о личности, говоримо о оном *шио* је у сваком од нас јединствено, свето и драгоцено. Али каква је веза између једне и друге личности? Сви ми добро знамо каква је наша међусобна веза (или њено одсуство) као индивидуа. Али на који начин је једна личност повезана с другом, ако нема ничега што нам омогућује да их супротставимо?

Овде можемо да прибегнемо слици коју је пре много векова дао древни руски летописац Нестор. Он говори о народима, али се исто може применити на поједине људе: он каже да сваки народ поседује особину која је само њему својствена, која не може бити предмет супротстављања, која је апсолутно јединствена и непоновљива, и зато народи могу да живе једни поред других, не сударајући се, не поредећи се с другима. Однос међу личностима је попут односа гласова који у потпуној хармонији певају у хору. Сваки глас је јединствен. Сваки глас поседује свој јединствени квалитет – и не говорим о разлици између, рецимо, баса и тенора, већ у границама сваке категорије сваки глас поседује сопствени квалитет. Свако од нас као личност поседује непоновљивост, која се заједно с непоновљивошћу сваког другог слива у јединствену танану реку поштовања или у порив међусобне љубави.

Стога кад говоримо о људској личности морамо да схватимо да говоримо о најсветијем у себи, о ономе што зна само Бог, о лику Божијем, не тек као о печату који је стављен, већ као о животној сили у нама, која нас мења и преображава, нека је то и врло споро, али нас чини *йричасницима* [заједничарима] *Божанске йрприоде* (2 Петр. 1, 4). Међутим, ми ову светињу носимо у разбијеним сасудима своје индивидуалности. Врло је важно да ово запамтимо, зато што само у том случају можемо да видимо последице такве ситуације. На пример, кад се трудимо да створимо међусобне односе видимо да не можемо да их створимо вештачки не превладавши разбијеност индивидуе.

Сад се врло много прича о заједничком животу. Али заједнички живот није предвиђен за *индивидуе*. То је покушај да се живот учини могућим за мноштво бића која у коначном нису међусобно повезана у потпуној хармонији, у пожртвованој љубави, у давању једних другима. То је основа заједнице. Исто би се могло рећи о демократским односима међу људима у једној држави или области. Воља већине, општи дух народа (што није исто што и једномисленост, једнодушност, према којима Црква стреми) – ево стања индивидуа, које покушавају да створе међу собом могући *modus vivendi*, које покушавају да живе заједно, без обзира на међусобну напетост и поделе, које се труде на нађу заједнички језик, заједнички интерес, који би их повезао и омогућио им да преживе. Ово се односи на народе и с времена на време

експлодира у ратовима, или на породице, које треба да преживе не долазећи до међусобних конфликта, који воде у суровост, поделе или развод.

У Старом Завету читамо да је првобитно створен човек, људско биће (1 Мојс. 1, 26). Неки Оци Цркве кажу да је Адам, узет од земље, створен од земаљског праха, на известан начин од основне материје тварног света и садржао је у себи све могућности човека. Он није имао пол, он је био „свечовек” и постепено, сразмерно с тим како је сазревао од невиности ка светости, од стања малог детета ка одраслом, у њему се одвијала поларизација, која је захтевала поделу два елемента. И дошао је тренутак кад је Бог поделио ово јединствено људско биће на два, али су она остала у потпуном јединству. У Старом Завету видимо овај тренутак кад је Бог првоствореног човека поделио на мушкарца и на жену. Преводи, и енглески, и словенски, нису задовољавајући. Читамо да је Бог узео Адамово *ребро* (1 Мојс. 2, 21). Једном рабину је неком приликом било постављено питање: зашто је Бог узео ребро, а не главу, што би могло бити корисније, или руку, што је такође корисно? И рабин је одговорио: зато што је ребро део човека који је најближи срцу.* Тако да је по овој терминологији жена створена од онога што је најближе срцу мушкарца, али не сматрам да је то сјајно или једино могуће објашњење! Врло често у древним језицима, у сваком случају, у словенском „ребро”, „ребра” означава „бок”. Овај израз је схватан у смислу да је Бог на двоје поделио првобитно јединствено биће, да је поделио две половине. Они који знају француски језик схватиће да је могуће рећи *côte* и *côté*: *côte* значи „ребро”, *côté* – бок, страна. И кад Адам види Еву лицем у лице, он кличе: *џо је косџи од косџију мојих, џлоџ од џлоџи моје*. И даље је у преводу текст нејасан; каже се: *зџаће се жена, јер је узџџа од мужа* (1 Мојс. 2, 23). Али у јеврејском тексту је употребљена реч која је иста у мушком и женском роду: *иш* и *иша*. Ја сам *иш*, она је *иша*. Она је женски део мене, ја сам њен мушки део.

У овом тренутку су они једно нераздељиво биће у два лица, зато што пад још увек није разделио човечанство од Бога и једно људско биће од другог. Постоји место у делима светог Методија Патарског, које на латинском језику звучи овако: Адам гледа Еву и каже: она је мој *alter ego*, *груџи ја сам*, указујући овим на потпуну, *искључиву* разлику и истовремено истоветност. Говорећи о паду и раздвајању Адама и Еве, свети Методије даље каже да је кад су отпали од Бога, нестала сила која их је повезивала у једно. Адам је гледао Еву, Ева Адама и свако је говорио: ја сам *ego*, он је *alter*, он је *груџи*, она је *груџа*. Они су били разбијен пар, и овде се појављује појам индивидуа. Он ће расти и продубљивати се. Са временом ће постајати све разорнији, али је настао у том тренутку. Они више нису двоје у јединству људског бића. Они су две личности, у којима се појавила индивидуалност. То је трагичан тренутак зато што ће овај пар морати да буде заједно на неки начин, у супротном случају ће заувек бити одвојен.

* Мидраш Брејшит раба, 18.

Али Бог међу њима успоставља међусобну привлачност. Они се привлаче психолошки и физички. Чезну једно за другим, зато што у својим дубинама осећају да су једно, да чине једну целину, премда из искуства знају да се десило нешто што их је поделило. Неко од духовних писаца каже да свет не би могао да постоји без тајни, зато што је тајна сила која повезује твар с Богом и твари међу собом. И од самог почетка света Бог је установио брак: не брак каквим га ми данас знамо као црквену, богослужбену радњу, већ као догађај који доводи два бића, која су иначе подељена, у јединство, у онај степен јединства који им је доступан. Оно може бити потпуно, оно може бити делимично, оно може бити урастање у јединство пуно лепоте и славе. Али брак је једина тајна која се сачувала у библијском свету и у паганском свету, не дозвољавајући индивидуама да прекину сваку везу и људском роду да коначно пропадне.

Међу људима може да постоји савршена љубав, без похлепе поседовања, она љубав коју описује Христос: онај ко није спреман да да живот за другог не воли истински (Јн. 15, 13). Дати живот не значи умрети, дати живот значи у потпуности, без ограничења исцрпети себе, дати. Појам о љубави понекад може бити веома двосмислен. У књизи *Screwtape Letters* К. С. Луиса стари демон пише о љубави свом рођаку, који под његовим руководством усваја демонску науку. И он говори: Не схватам како то *Неиријаишељ* (*Неиријаишељем* он назива Бога) каже да воли људе. Па он им даје слободу! Могу да раде шта год пожелe. Могу да Га прихвате или да Га одбаце, могу да пођу за Њим или да се окрену од Њега. Кад ја кажем да волим *ишебе* имам у виду да желим да те поседујем тако да у теби не остане ништа што не би било у мојој власти. Кад размишљам о савршеној љубави према теби размишљам о томе како бих те прогутао и преварио тако да не останеш ван мене...

Таква је демонска „љубав”. Али у већој или мањој мери ово налазимо у људским односима. Може ли се помислити на нас, на мене, на сваког од нас, изузев великих светаца да је човек погледао другог и да је рекао: „Он (она) је други ја сам, мој alter ego. Ја постојим само заједно с њим, ради њега. Без њега ме нема.” Зато што је *ѿо* љубав. На почетку Јеванђеља по Јовану нам се каже: *На ѿочейку беше Реч [Λογος], и Λογος беше у Βοτα* (Јн. 1, 1). Грчки текст не каже „у Бога”. Тамо стоје речи прос тов Θεον, што значи *ка* Богу, не просто „с” Њим. Тиме се каже да је Реч Божија устремљена ка Оцу. Она је усмерена ка Оцу, зато што у Себи Самом, одвојено од Оца нема ни *raison d'être*, ни смисла, ни присуства, ни битија.

Оваква треба да буде љубав међу људима, и не само она љубав која људе сједињује у браку. Ја говорим о љубави уз помоћ које би људи могли бити међусобно повезани, кад би у њима личност преобладавала над индивидуом, кад индивидуа не би заклањала личност, кад индивидуа не би стајала попут паравана, попут магле кроз коју се треба пробити, коју треба расејати да би се видело тако да односи буду односи двоје људи, а не два грабљивца или паразита, то јест односи људи који постоје једно ради другог и не виде други циљ постојања.

То је оно што је апостол Павле осећао према Христу. То је оно што је он осећао у Богу, у Христу, у својим односима са сваким другим човеком. То је оно што бисмо могли видети у Цркви или што више или мање срећемо у Цркви, не у Цркви као црквеној организацији, већ у Цркви у њеној суштини, у Цркви као у дому Божијем. Припадати Цркви значи бити у сопственом Божијем дому. Имамо Оца. Имамо Брата – Он се зове Исус Христос, Живи и Јединородни Син Божји. Исти Дух дише у нама, Свети Дух Божји. Имамо један ум – ум Христов, то је исказ из Светог Писма (1 Кор. 2, 16). Црква је дом Божји, у којем живимо и уживамо права деце нашег Оца. Свети Иринеј Лионски каже да ће доћи време кад ћемо у потпуном јединству са Христом и силом Светог Духа постати не усвојена деца Божија, већ ћемо у Јединородном Сину, силом Светог Духа ми, цело човечанство, постати *јединородни син Божји*, и *Бој ће бити све у свему*, говорећи речима апостола Павла (1 Кор. 15, 28). Ево нашег људског призивања.

У свом индивидуалном постојању ми поседујемо тело, душу, дух, и сваки од ових елемената има своје место и своју улогу, битну улогу у нашем узрастању до личности, кад преовладавамо своју затвореност у индивидуалност, у нашем одбацивању другог.

Овде бих успут желео да начиним још једну опаску. Ми обавезно користимо реч „Ти” кад се обраћамо Богу, зато што покушавамо да постанемо свесни и да истакнемо чињеницу да у терминима „ја” и „Ти” тврдимо управо оно о чему сам сад говорио. „Ти” кажемо најближем, најдражем човеку, али кад кажемо „ти”, ми утврђујемо потпуно, максималну различитост овог човека, то да је он „други” и уједно његову бесконачну блискост нама и нашу блискост њему. У Цркви смо ми „ти” (или би требало да будемо „ти”) једни за друге, исто као што је Бог за нас „Ти” и ми смо за Њега „ти” зато што Он зна тајно, тајанствено име које се до краја подудару с нама, а ми немамо име за Њега зато што још не познајемо Бога онако као што смо призвани да Га знамо. Апостол Павле каже да ће доћи време кад ћемо знати Бога исто као што Он нас познаје (1 Кор. 13, 12). Али засад Бог има име *Исус*, име Бога Који је постао Човек. У Њему видимо откривење свега што човек може да буде, зато што нам је у Њему показан истински и савр-

шени Човек, у Његовом телу, у Његовој души, у Његовом духу. Он је Човек, и од Њега можемо да научимо шта значи бити човек.

Сви ми имамо тело, и душу, и дух. Тело и дух су два основна фактора која нас сједињују с Богом и с тварним светом. Адам је створен од земаљског праха. Он није био резултат наглог скока од животиње ка човечанству, он није последњи стадијум еволуционистичког развоја. Бог га није створио претворивши у човека најсавршенијег и најпривлачнијег мајмуна. Бог је узео земаљски прах, тако да човек по свему личи на све што је Бог створио. Ми се састојимо од исте материје, као и сваки атом, и свака галаксија. Сваки атом и свака галаксија и све што постоји између ових крајности може препознати себе у нама, у нашем телу. И ово се више не дешава зато што смо отпали од Бога, зато што наша тела више нису знак Божијег присуства и наше укорености у Богу.

После потопа Господ каже Ноју: од данас је све што живи предато твојој власти. Они ће ти бити храна, а ти ћеш за њих бити страх (1 Мојс. 9, 2-3). Ево каква међусобна веза је успостављена, и ево одакле таква физичка отуђеност, и међусобна, и с осталим тварним светом. Док не усвојимо искупљење, док не будемо поново створени, обновљени силом и благодаћу Божијом, ми остајемо туђи, пљачкаши у свету који смо били призвани да водимо ка пуноти општења с Богом. Захваљујући томе што смо једно, што је наше тело исте природе са свиме што постоји, цео свет би могао да следи за нама, кад бисмо ми следили Бога. Али ми не идемо за Богом, или идемо за Њим стално се спотичући, колебајући се, тако смо Му неверни. Веома је важно да постанемо свесни јединства између нас и тварног света, да схватимо колико је за тварни свет и за нас важна чињеница да смо *јединствени*, заувек нераздвојни.

А на другом крају је наш дух. Кад је Адам био створен, Бог је удахнуо у њега Свој живот (1 Мојс. 2, 7). Божји дах је у нама и чини нас сличнима Богу и омогућава нам да израстамо из емпиријског човечанства у бића испуњена Божанством, која из невиности израстају у светост. Од Адамове безгрешности преко човековог пада, преко покајања, преко искупљујућег Христовог дела, кроз наше сједињење с Њим ми израстамо у јединство с Богом и постајемо *заједничари* [*јирчасници*] *Божанске ѝрпоре* (2 Петр. 1, 4).

И између тела и духа налази се људска душа. Душа је наш разум, наше емоције, сви облици свести који у нама постоје. То је рањиво место нашег живота, зато што су ка њој усмерена сва искушења. Ђаво не може да куша наше тело. Један од Отаца Цркве је рекао да кад говоримо о греховима тела не говоримо о томе да је наше тело греховно, већ о греховима које наша душа чини против нашег тела. Гладан сам зато што тело захтева храну, али сам похлепан зато што душа бира између жељеног и оног потребног. Отац ми је рекао кад сам био млад: „Никад немој да држиш у кући ништа „укусно”, никакву омиљену храну. Држи само оно што не волиш посебно, и тада ћеш јести само зато што си гладан, а не из похлепе.” У свим својим испољава-

њима наше тело је чисто и природно. Оно губи природност и чистоту зато што се на њега пројектује душа – похлепа, похота итд. Овде делује ђаво, зато што он може да дошапне: „Што да једем хлеб кад могу да узмем медањак? Зашто да не искористим ово и ово? (што није потпуно незаконито, али би било боље без тога). Биће ти пријатно!” И намеће то нашем телу, које душа постепено развраћа.

Писци из древних времена су о души говорили као о делу човека који могу да дотакну и ђаво и Бог. Бог нас зове Себи, савршеној љубави, и Он нам је доказао да нас заиста воли толико да је и Сина Свог Јединородног предао *на смрт* да бисмо ми живели (Јн. 3, 16-17; 1 Јн. 4, 9-10). А ђаво нам одмах каже: „Не веруј Му. То ће бити једном, то је само обећано. Оно што ти ја нудим је тако привлачно! Узми одмах!” Ђаво нас мами, Бог нас призива. Ђаво даје обећања која никад не испуњава. Бог каже: дођи, волим те! Видећеш *шита* је у стању да учини љубав. Погледај Христа. Погледај Моју љубав. Погледај Витлејемског Младенца Који даје Себе, Који је Сам Бог, Који Себе даје беспомоћно, незаштићено. Он ти поверава Себе. И судбина човечанства зависи од тога *шита* ће човек изабрати, куда стреми његова душа. Хоћу ли прихватити мамац једног или зов љубави Другог? И затим видимо како се све испунило у Христу. Христос постаје човек. Он је сопственим телом заједничар целокупне материјалности тварног света. Целокупна творевина може да га гледа и да каже: „Ево шта сам призвана да постанем! Ево ради чега ме је Бог створио! Ево каква ћу тежити да постанем, шта бих постала да ме човек није издао!”

Свети Теодор Студит каже да свет личи на дивног коња којим управља пијани јахач. Тако свет види себе. Свет је предивна творевина Божија, а ми који смо били призвани да га водимо ка савршенству, нисмо испунили свој задатак и из дана у дан настављамо да будемо одступници од свог призивања. Али са Христом није тако. Он је сједињен с творевином, и у чистоти Свог тела, у савршенству Свог тела Он може да покаже слику свега тварног. У својој души Он је остао чист. Постоји место код пророка Исаије на којем се каже да ће се Израилу родити Младенац и, пре него што буде могао да разликује добро од зла, Он ће изабрати добро, не зато што је над Њим чудесни покров, већ зато што у Њему Самом нема зла (Ис. 7, 16). Значи, нас према злу усмерава само наша исквареност. У Њему нема искварености, дакле, душом, Својом *људском* душом Он бира добро. Он је оваплоћени Син Божји, и Он нам открива шта човек може да буде, ко је призван да буде човек, испуњен Божанским присуством, испуњен благодаћу Божијом, савршен и у јединству с Богом.

ПСИХОЛОГИЈА И ДУХОВНО ИСКУСТВО*

Уопште не знам да ли ће вам моје излагање бити занимљиво, зато што ми није сасвим јасно какав аудиторијум се овде окупио. Колико ми се чини, ви нисте, да тако кажем, хомогена маса, овде су се окупили људи различитих убеђења и наклоности тако да наступајући пред вама пристајем на одређен ризик. Пре неколико година као водитељ омладинске групе позвао сам код нас на сусрет секретара Хуманистичког друштва. Он је одржао беседу (по мом мишљењу не баш убедљиву) на тему о томе да образован и човек здравог разума не може да верује у Бога. Један од наших младића, који вероватно није имао довољно такта упитао га је на крају шта мисли о мени: да ли сам необразован или можда моја психа није у реду? Кад је сазнао да имам медицинско образовање, говорник није одлучио да инсистира на мојој потпуној неукости у научним питањима и закључио је: „Несумњиво, ради се о психи.” И данас вам представљам себе управо као специфичан клинички случај. Нећу покушати да било шта докажем, само ћу вам предложити да нешто размотрите.

Прво о чему бих желео нешто да кажем састоји се у следећем. Кад говоримо о духовним предметима, о вери у Бога, наравно, ми одмах мислимо на религију. Заиста, ако се ради о Богу потпуно природно се појављује мисао о религији. Али вера као феномен нема везе само с Богом или с божанском облашћу. У 11. глави Посланице Јеврејима налазимо врло занимљиву дефиницију вере: *вера је ѿишврда сѣвари невидљивих* (Јевр. 1, 11). Притом под „невидљивим” аутор очигледно нема у виду оно што се не види очима, он говори о ономе што је неухватљиво, што се налази ван области наших чула. Ако се прихвати таква дефиниција вере, бићемо принуђени да признамо да она покрива широк спектар појава. Постоји читав низ ствари које су за нас очигледне, читав низ предмета, чије постојање не захтева ослонац у нашим чулима. Одмах ми падају на памет две такве ствари – осећање за лепо и љубав. Кад кличемо: „Како је то дивно!”, имамо у виду нашу унутрашњу реакцију на оно што се појавило пред нама. И што је занимљиво: ово осећање за лепо је универзално, оно је вероватно једна од најуниверзалнијих појава, иако сам објекат који га изазива и на који реагујемо на тај начин може бити крајње разноврстан. У различита времена иста дела се могу доживљавати као лепа или потпуно обрнуто. На пример, оно што се данас назива „готичком уметношћу”, Рафаело је могао да назива исто тако, али да под тим подразумева нешто сасвим друго – уметност достојну *Гоџа*, односно *варвара*. У наше дане људи цене најразноврсније облике лепог, које су често међусобно неспојиви, иако је само осећање својствено свима. То и

* Реферат у Психоаналитичком друштву 25. новембра 1987. год. Превод с енглеског. Први пут објављено: *Московски психотерапеутички часопис*. 2004, бр. 4.

јесте чин вере у оном значењу у којем је ову реч употребио апостол Павле. То је увереност која није заснована само на сензорској реакцији. Видимо нешто и одазивамо се, реагујемо, не меримо притом сва „за” и „против” пре него што за предмет или лице кажемо да су лепо.

Штавише, повремено можемо веома много да се разилазимо у мишљењима. Један млад човек, уосталом и не баш тако млад ако се узме у обзир да има дванаесторо деце, једном ми је рекао: „Да ли сте икад видели некога лепшег од моје жене?” То ме је навело да се сетим једне персијске приче. Некад је живео велики песник по имену Меџнун, који је писао стихове о својој вољеној Лејли.* И ови стихови су поседовали такву снагу убеђења да је персијски шах пожелео да види прелепу Лејлу. Позвао је Меџнуна и Лејлу и наредио јој је да открије лице. Даље се у причи описује њена спољашњост и каже се: њен нос је био као у орла, усне као у камиле, очи такве, уши онакве, све у свему била је ружна. Шах је с негодовањем погледао Меџнуна и рекао: „Преварио си нас, рекао си да је прелепа, а она је оваплоћење ружноће. На то је Меџнун одговорио: „Не, то није превара, али да би се Лејла видела као лепа, треба имати очи Меџнуна.”

Мислим да у томе нешто постоји. То није просто илустрација за оно што сам покушао да вам кажем. Осећање лепог се не дефинише тиме што се може описати уз помоћ боје, линије, пропорције или облика. То је нешто друго. И исто то се, чини ми се, односи и на љубав. Како да објаснимо зашто бирамо овог човека, а не оног? Не говорим о љубави „према свима”, која је врло често илузија, јер је лакше волети све него волети овог или оног конкретног човека. Сећам се речи старијег свештеника: „Оче Антоније”, рекао је, „приметио сам да човек који ме воли потписује своје писмо: 'С љубављу тај и тај', а онај ко ме не воли: 'С љубављу у Христу'”. После тога сам од њега [свештеника] добио писмо које се завршавало речима: „С дужним поштовањем према Вашем чину.” Тако сам сазнао које је моје место.

Дакле, зашто на датог човека реагујемо на овај или онај начин? Ни црте лица, ни глас, ни било шта опипљиво немају за нас посебан значај. Врло често кроз оно што видимо или без обзира на оно што видимо наша чула примећују нешто посебно у човеку. Тако да за мене вера у Бога није нешто чудно, неприродно, већ је део људског искуства. При чему људског искуства које се не тиче само Бога, већ уопште сведочи о особеностима нашег доживљаја. Несумњива је чињеница: лепота човека којег волим не може бити доказана. Примери за то су – и Меџнунова Лејла и жена мог познаника. То није супротстављање свих „за” и „против”, већ непосредна убеђеност, која повремено може да изгледа чудно, апсурдно, недопустиво. Ево због чега не браним своју веру у Бога, већ просто исповедам чињеницу своје вере и за мене ту нема никаквих сумњи.

* Сиже о љубави младића-песника Меџнуна среће се у арапском и персијском фолклору, као и у књижевности Блиског и Средњег Истока. В., на пример Низами Г. Лејла и Меџнун. М., 1957.

Знам да то није баш много енглески, али ја нисам Енглез, зато ћу просто прећи на лично искуство и укратко ћу испричати због чега сам верник. Има један савремени француски писац који је био атеиста и који је доживео оно што се на језику Јеванђеља назива „обраћење”. Он је написао књигу „Бог постоји, срео сам Га”. Исто бих и ја могао да кажем. Мало ћу илустровати своје речи, а ви ћете на основу тога решавати да ли је с мојом психом све у реду или сам потпуна незналица.

* * *

Родио сам се пред Први светски рат и моје детињство је протекло на позадини овог рата, руске револуције, а затим и емиграције. Све то значи да никада нико није имао било какве могућности да ми пружи верско образовање. Моји родитељи су били верујући, али ми нисмо имали кућу, живео сам при школи и то апсолутно безбожној у етимолошки најбуквалнијем смислу ове речи: Бог ни на који начин није био укључен у живот школе, а оно мало што сам знао о религији, није могло на прави начин да ме приближи Богу. Десиле су ми се три ствари, које бих сад желео да поменем у нашем разговору.

Основну школу сам похађао у Аустрији, и у току прве недеље је по распореду био час веронауке. Моји родитељи су ме уписали као *Orthodoxe*, не помишљајући на то да у земљама немачког језичког говорног подручја то значи „ортодоксни Јеврејин”. Православни хришћанин се тамо назива „грко-православни”. И послали су ме код рабина. Он је бацио поглед на мене и упитао ме је: „Зашто си без капе?” А ја сам пристојно, имао сам само седам година, одговорио: „Мама каже да се у просторији не сме покривати глава, зато што у њој може да се налази распеће или икона.” Он повика: „Дакле, ти си мали хришћанин?” Рекао сам: „Да.” „Марш напоље!” наредио ми је и ја сам излетео у ходник. Био сам врло задовољан, али моја срећа није дуго трајала. Ухватила ме је директорка и рекла: „Ах, ти си хришћанин! Сад ћу те одвести код католичког свештеника.” Сео сам на место, свештеник је питао ко сам ја и кад се открило да сам Рус и православцац, повикао је: „Мали јеретик у мом разреду! Марш напоље!” Тако се завршило моје верско образовање.

Родитељи су учинили слабашан покушај да стекнем представу или бар неки утисак о религији одевши ме једном-двапут у цркву на Велики петак. И ту сам дошао до открића које показује колико сам био далек од било какве мистике. Открио сам да је довољно да прекорачим праг цркве и да дубоко удахнем ваздух с мирисом тамјана да бих одмах на лицу места пао у несвест и да би ме одвезли кући. Тако је и овај последњи покушај да ме приближе духовној реалности довео до тога да сам од ове реалности побегао. Дакле, у пубертету ништа нисам знао о Богу. Он просто није постојао у мом искуству. И без тога сам имао превише проблема – како да не будем пребијен, где ћу да преспавам, шта ћу да поједем, нисам имао времена да се бринем за још нешто. Ви вероватно не можете да замислите *ишиа* за пубертетлију значи немати ни кућу, ни безбедност, ни ручак, ни заштиту. За мене је то имало

веома велики значај. Живот је био сурова борба и главни је био непосредан задатак – преживети на овај или онај начин.

Али, касније је наступио тренутак кад су се отворила „рајска врата”: моје мама и бака су нашле станчић у предграђу Париза. Не можете да замислите шта је то било! У мом животу се појавило прво место на којем сам имао право да боравим, где сам могао да дођем и да ту неометано живим. Тамо ме је неко чекао, неко ми се радовао. Тамо су била врата, био је кров над главом и била је љубав. Тако сигурно изгледа апсолутни рај, али вероватно су се код мене појавили симптоми психичке поремећености, зато што сам после неколико месеци заиста невероватне среће открио да не могу да издржим срећу ако у животу нема садржаја, ако нема циља, ако је живети исто што и лизати шлаг до краја света и века. Ужаснуо сам се од бесциљне, празне среће. Можете то да протумачите на различите начине: да кажете, на пример, да нешто с мојом психом заиста није било у реду или да је то била метафизичка криза. Али шта год да кажете, ствари су стајале управо тако. И пошто сам био дечак с врло конкретним начином размишљања одлучио сам да дам себи годину дана како бих одговорио на питање да ли живот уопште има икаквог смисла, а ако нема, да се убијем. За ово време сам заиста чинио неке покушаје ове врсте, на пример, прелазио сам париске улице затворених очију надајући се да ће ме неко убити. Људи су ме обасипали псовкама и терали, али ме није убио ни такси, ни неки други аутомобил.

Тако је то трајало до момента кад ме је нешто пред Васкрс наш омладински руководиоца позвао (а играо сам одбојку, што је тада била моја животна страст) и рекао: „Хајде, позвали смо свештеника да вама, дечацима, одржи беседу.” Почео сам да негодујем: „Нипошто! Не верујем у свештенике, не верујем у Цркву, не верујем у Бога, време је лепо, нећу!” Руководилац је био паметан човек, није почео да ми прича како ће беседа бити корисна за моју душу – одговорио бих да немам душу и да ништа не може да јој користи. Рекао је: „Замисли *ишиа* ће свештеник причати по Паризу ако нико од вас не дође на његову беседу. Не можеш тако да нас доведеш у непријатну ситуацију. Па ја те не молим да слушаш, само дођи и седи.” Помислио сам да то захтева лојалност према мојој групи, и отишао сам, сео сам у ћошак и беседа је почела.

Нисам имао намеру да слушам, али је, нажалост, свештеник говорио прегласно, а оно што је он говорио (касније сам открио да је то био један од највећих људи у руском православљу) у мени је изазвало негодовање. Очигледно, он није имао никаквог искуства с децом. Говорио је о Јеванђељу, о јеванђељској љубави, о томе да смо призвани да будемо кротки, и смирени, и стрпљиви – све врлине које пубертетлија од четрнаест година нимало не цени. Ми смо учени војничкој дисциплини, васпитавани смо у војничком духу, а нипошто не у ономе што је Ниче назвао „религијом робова”. Киптео сам од негодовања и по завршетку беседе сам отрчао кући, упитао сам маму да ли има Јеванђеље, и добио сам га. И пошто сам од говорника чуо да има четири

Јеванђеља закључио сам да је једно од њих краће од других и пошто је читати га – обично губљење времена, узео сам најкраће. И наишао сам на Јеванђеље по Марку, које је динамично, јасно и живо и које је својевремено било написано под руководством апостола Петра за римску разуздану омладину.

И тада се десило – и то је следећа етапа поремећаја мог ума – да ми је док сам читао Јеванђеље између прве и треће главе одједном постало апсолутно очигледно да Христос у Којег ја не верујем, стоји с друге стране стола за којим седим. Подигао сам поглед, ништа нисам видео, нисам осетио никакав мирис, ништа нисам чуо, није било никаквих чулних опажаја, али је увереност била тако јасна, тако непоколебљива, да сам се наслонио на наслон столице и рекао: „Тако, дакле.” И ова увереност ме није напустила у току следећих деценија. Она је и сад у мени, као што је била у оним далеким пубертетским годинама.

То ништа не доказује, зато што није могуће пренети другом своје сопствено искуство. Лични доживљај једног човека ништа не доказује ономе ко нешто слично није доживео. Просто вам говорим о ономе што се десило, како бих објаснио због чега верујем у Бога и зашто је за мене вера *пошврда невидљивој*, при чему је акценат на речи „потврда”. Све ово за мене није реално због тога што сам тако научен у детињству или што ми је неко касније испрао мозак.

Затим сам све то морао да осмислим, зато што је, као што сами знате, непоследно искуство за вас истинито, али око овог искуства може бити много наслага, и све то треба да буде осмишљено, промишљено, то захтева да буде анализирано, размотрено, да се прихвати или одбаци. Није могуће да човек чита Јеванђеље и да не размишља, да не поставља себи питања, да не поставља Богу питања, да се не труди да сазна од других људи *шита* ово или оно што је речено у Јеванђељу значи за њих, како они то схватају. Тако да сам читао даље, постављао сам себи питања, одговарао на њих задовољавајуће или не, слушао сам одговоре других људи и све се то таложило у мени. И кад сам касније био у медицинској школи, кад сам годину и по дана био студент у *Salpêtrière*,* а затим на Универзитетској психијатријској клиници, постављао сам себи потпуно конкретна питања о томе какво место имају моје психолошке реакције на оно што сам сматрао објективном чињеницом: мој сусрет са Христом, у који сам био потпуно сигуран, као кад бих се срео с човеком очи у очи.

И тада ми је постепено постало јасно да свако искуство које називамо духовним доживљавамо и у својој психи, зато што ако оно не допре до свести или ако га човек не постане свестан као осећања које може да контролише, оно за нас као да не постоји, оно без трага пролази кроз нас. Тако да сам имао јасну свест о томе да сваки духовни доживљај постаје субјективно реалан тек онда кад допре до области наше психе, психологије. Да ли то значи да се ради само о области психе? То је заправо било питање: да ли моје искуство

* Париска болница с великим одељењем за психоневрологију.

постоји поред, да тако кажем, неке „екстазе“? То сам проверио на све начине који су ми били доступни. Читао сам, моји учитељи су били заслужни психолози и психијатри; рецимо Пјер Жане – ово име се не може заобићи, од њега сам сазнао све што знам (иако то нисам усвојио) о психоанализи и о целом приступу овом правцу. И дошао сам до закључка да нам се духовно искуство даје и постаје реално за нас у границама наше свести, нашег ума, а понекад на изванредан начин допире и до нашег физичког бића. Али поред свега тога, ни тада нисам сматрао, ни сад не сматрам да се духовно искуство наводно може свести на психолошку буру или да се психолошка бура може свести на чисту физиологију. Сећам се како је француски физиолог и лекар Кабанис тврдио да мозак лучи мисли исто као што јетра лучи жуч. Али касније је наука доказала, да овде постоји другачији процес, да је све много тананије, сложеније. И сигуран сам да је могуће бити верујући човек, без одрицања од разумског и темељног приступа и сопственом искуству и сведочанству других људи.

Исто тако сматрам да је веома важно да се човек према сопственим доживљајима односи критички, да не прихвата лаковерно све од реда, само зато што се то њему десило. Уједно, важно је да се нешто не одбацује само зато што не може бити реконструисано и рационално растумачено: нешто може бити разумно, иако није рационално. Чини ми се да до тога доводи сва психолошка делатност: резултати се не граде просто као логички закључци, све је много компликованије.

Даље сам дошао до питања сумње. Шта је сумња? Да ли се треба плашити сумње? Отац ме је научио да се суочавам с оним на шта наилазим, да све дочекујем без страха. Он је сматрао да ће оно што је истинско издржати свако преиспитивање и критичко разматрање. Ако се оно на шта сам наишао просто расеје као дим, што пре се то деси тим боље. Зато сам се трудио да осмислим све што ми се десило, рецимо, у равни духовног искуства. И врло важно место у овоме припада сумњи.

Тако се често верник, наилазећи на сумњу, збуну, плаши се као да сумња може да разруши или да уништи саму реалност онога у шта је убеђен, што чини суштину његовог живота. Веома ми је помогло да оценим важност постављања питања то што сам се бавио научним радом под руководством једног од супружника Кири, а затим у медицинској школи. Јер, за научника је важно оно што заправо јесте, без обзира на то шта он мисли. Научник почиње од тога што прикупља чињенице, конструише од њих модел, теорију, хипотезу. Али, ако је он поштен научник, кад је конструише он пре свега поставља питање: има ли недостатака? Зато што даље може да се иде тек онда кад је откривена слаба тачка у конструкцији или нова чињеница која се не уклапа у модел. И тада сам открио да је могуће да се човек исто тако односи према вери: сваки пут кад долазите до потпунијег виђења – а то обавезно треба да се деси ако желите да обухватите своје искуство интелектуално и емоционално – треба да поставите себи питање: у чему је моја представа

недовољна, који подаци туђег искуства могу да униште, да сруше мој модел? И затим се треба радовати: мој модел је разбијен зато што је моја представа о Богу, о духовном животу, о човеку, била недовољна, реалност много превазилази моју некадашњу представу.

И мислим да се ово налази на граници психологије и духовности, зато што се ова радња одвија интелектуално, или ако више волите, психолошки, укључујући искуство које приноси срце, које приноси разум, искуство које нам долази од света који нас окружује. Али, циљ је да се с највећом потпуношћу открије оно што заправо постоји, реалност. И чини ми се да данас није могуће игнорисати било које људско искуство, исто као што се не сме игнорисати неопипљиви свет у којем живимо. Ми не доживљавамо непосредно таласе, нико од нас не доживљава непосредно оно чему нас учи физика, на пример, о природи светлости. Постоји читав свет неопипљивог: нико није видео атом, истраживање се одвија на нивоу дедукције, читава савремена математика се гради на интелектуалним претпоставкама. Зато сматрам да је поштење разума, није важно да ли је велики или је мали, важно је да његово поштење постоји тамо где се ради о духовним стварима, као што постоји у другим областима, али притом човек не треба да се вара да ће сигурно доћи до коначног закључка. Зато што ће коначни закључак можда и доћи (иако ја у то не верујем), али неће доћи пре него што ћете моћи да анализирате на основу чега волите некога или због чега тако реагујете на нешто лепо. Исто тако није могуће до краја анализирати искуство које неки од нас називају духовним искуством.

ОДГОВОРИ НА ПИТАЊА

Шта је по вашем мишљењу несвесно и каква је његова улога у човековом психичком животу?

– Почећу од нечег другог. На почетку књиге Постања каже се да је Бог створио свет, и у том тренутку творевина је представљала хаос, и из овог хаоса је у процесу постепеног сазревања настало све. Ово се може замислити другачије: Бог је из овог хаоса позвао све што је било способно да настане као нешто лепо. Чини ми се да несвесно веома личи на овај хаос, и ако се трудите да одсечете хаос, можете да одсечете и оно што би касније могло да настане, не у форми ружног, иако је док је у области хаоса можда и ружно. Ово помало личи на заматка у утроби (разуме се, реч „ружно” се овде не може применити): ако му се да времена да сазри, да одрасте, да постане оно што треба да постане, заматка се рађа као способан да постане човек у пуном смислу речи. И чини ми се да је несвесно таква дубина у којој је присутно све што добијамо по наслеђу, што нехотице примамо од различитих утицаја – све то се таложи тамо, али још увек није спремно да се пробуди у потпуној зрелости, није спремно да буде изазвано на површину, зато што је незрело. Знате да ја нисам психолог, али несвесно доживљавам управо тако: то је нешто врло драгоцено, врло значајно. Разуме се, постоји опасност да се назад у хаос

- пошаље нешто што се већ формирало и што би могло да живи, што је већ сазрело и што би могло даље да се развија. Понекад се то чини несвесно, али понекад човек тако поступа зато што га плаши оно што види. И треба у себи да васпитава спремност да дочека све, да се загледа, да се суочи, да не суди, већ да оцени и да зна да му се све то открило сразмерно нашој способности да схватимо. Не знам да ли сам макар мало одговорио на ваше питање.
- *Рекли сте да није могуће њренети групом своје сојствено искуство. Али људска култура њретијоставља акумулирање и њреношење искуства. Како се њо вашем мишљењу може решити ова њротивречност?*
- Мислим да је искуство пре свега непосредан доживљај без интелектуалног формирања. Рецимо, нако се заљубио: то је догађај. Потребно је да прође извесно време да се човек загледа у њега, да постане свестан, да осмисли *шта* се дешава – наравно, у границама свог схватања. Али касније, кад желите да пренесете оно што сте схватили, као што сам већ рекао, ви не можете да пренесете *искуство* као такво, али можете да пренесете нешто што сте сами сазнали захваљујући овом искуству, и за то треба наћи речи или други начин преношења. Ако користите речи, значење ових речи је ограничено, њихов смисао ће схватити само они људи који бар у извесној мери деле ваше искуство. Није довољно потражити одговарајућу реч у речнику. Овај доживљај се може пренети уз помоћ музике или расположењем, које ће омогућити да се схвати доживљај, може се пренети линијама и бојама, било којом врстом уметности. И на сваком кораку ви пројектујете своје искуство у речи, линије, боје или звукове, али све то други човек не доживљава и не прихвата онако како сте ви то пренели, зато што, рецимо, речи за вас могу имати једно значење, а за другог човека имају друго значење. И под овим не подразумевам грубо несхватање, непоразум, већ тананије нијансе, преливе.
- Навешћу вам пример: постоји песма Хуга фон Хофманштала, у којој он говори о речима и завршава овако: речи је много, али кад изговарам реч „туга”, она допире до многих људи из околине, она нешто говори свакоме, зато што је свако *бар мало* доживео тугу... Тако да је потребна заједничка искуствена основа чак и за то да би се схватиле најједноставније речи или да би се доживели звуци музике, или да би се схватило оно што се преноси, али *ви*, гледалац или слушалац, доживећете их и схватићете их на свој начин, не као он или она. И ако припадате групи људи који макар мало деле заједничко искуство, могуће је развити заједнички језик, али ће он имати смисла само у оквиру дате групе људи. Чим покушате да га понудите другом он умире, постаје на извештан начин учење које се намеће људима, који немају ништа заједничко с њим. Овај језик се није родио у њиховој средини.
- Постоји још један начин за преношење искуства: у *свим* религијама је присутан ритуал. Не знам да ли вреди да говорим оно што сам започео, зато што ви о томе знате много више од мене, али ћу вам описати како ја то схватам. У ритуалу се могу створити симболи који су свима доступни, и довољно схватљиви да би постали макар врата или прозор, ако не сам садржај. С

Са Анађиолијем Васиљевичем Ведерниковим, Москва, 1988.

друге стране, кад се нешто преноси људима у стању молитве, односно у стајању пред Богом с отвореношћу, то до људи допире много дубље него кад би исто то читали на страници књиге. Православно богослужење је саграђено као драма – у смислу који је ова реч имала у старој Грчкој: тамо није било глумаца и гледалаца, сви су били увучени у драматичну ситуацију у којој су неки учесници нешто преносили, али су се сви одазивали [доживљавали]. То је још једна могућност.

Али ако је све ово тачно у оквирима одређене заједнице то може *да не буде ијачно* уколико покушамо да га понудимо другим људима. И у овоме се крије опасност од институционализовања ствари, које су саме по себи еластичне, од приморавања људи да прихвате одређена гледишта, зато што су их тако изразили људи бољи од њих самих. Знате, постоји изванредно место код једног од древних писаца, Марка Подвижника; он каже да ако чак и Бог стане пред тебе и каже ти да урадиш нешто на шта твоје срце не може да се одазове и да каже: „Амин!“ – немој то да учиниш, зато што Богу није потребан твој поступак, Њему је потребна хармонија између тебе и Њега... И мислим да институција може да буде ограда за оно што би могло бити изгубљено, исто као што библиотека чува и пази књиге, али библиотека сама по себи или чак и штампане књиге немају никакву сврху ако их људи не читају. А није могуће читати с разумевањем ако књига ни по чему није сазвучна с читаоцем. Да ли сам одговорио на ваше питање?

- *Да ли сине икад имали жељу да се обратиш и психотерапеути? Како ви решавајте своје проблеме?*
- Отац ми је рекао неколико ствари које су за мене важне. Једна је да нема такве ситуације из које поштен човек не може да изађе поштено ако се не плаши за своју кожу. Друго: у ситуацијама, не спољашњим (немачка окупа-

ција, рат или нешто такве врсте, или чак болест), већ унутрашњим: сумња, страх, збуњеност, човек не треба да их пренебрегава [да се 'прави' као да их нема], већ треба да се суочи с њима, да доживи њихове истинске размере, да се, колико може, труди да реши тај проблем. Ако решења нема, треба да одложи: можда још увек нисмо зрели за решавање у датом тренутку, али проблем не треба пренебрегавати или крити. Треба га држати у резерви као важан корак напред. Чини ми се да то захтева извесно интелектуално поштење и нешто храбрости, али вреди. У тренутку кад сте открили да ако тако поступате то доноси плодове, можете да се суочите с проблемом. И чини ми се да је то врло важно. Врло често наилазимо на то да се човек плаши да се суочи са самим собом или са својим проблемима и обраћа се некоме ко може да да одговор и тако избегава напор или опасност, или ризик да то учини самостално. И чини ми се да то није корисно: због тога људи постају неспособни да изађу на крај сами са собом или са спољашњим изазовима, без обзира да ли су интелектуални или неки други.

– *Да ли свештеник треба специјално да учи да помаже људима? Који је њо ва- шем мишљењу главни проблем савременог човека?*

– Сасвим сам сигуран да сви ми треба да учимо једни од других: у области вере – из искуства, па чак и формулација других вероисповести. Осим то- га, верници треба пажљиво да слушају због чега други не верују у Бога. И дијалог је врло важан, само да се не претвори (ово се не дешава приликом психоанализе, али се дешава између рецимо, свештеника и младе особе) у зависност, у својеврсну интелектуалну зависност која човеку не дозвољава да сазри и да достигне слободу.

То је једно. Виђам веома много људи (ви можете да кажете: јадни они, боље би им било да оду код психоаналитичара, али чудно, многи људи долазе код мене са својим проблемима). Дакле, јако је мало људи који верују у себе – не на апсурдан начин, кад човек каже: ја све могу, ја сам паметан, ја сам ово, ја сам оно – али мало ко верује да је призван на највишу вредност и значај. И прво што човек мора да каже многим људима јесте: пази, не верујеш у себе, не волиш себе – у томе је читава ствар. Ево, разговарали смо. Зар ни сад не видиш да не бих губио време на тебе кад не бих веровао да у теби постоји нешто због чега вреди изгубити време, и снагу и општење. Ако ја могу да верујем у тебе, тим пре и Бог верује у тебе. И ти треба да научиш из тога да верујеш у себе, да верујеш да у теби постоји нешто што има највишу вред- ност, нешто драгоцено, значајно. И ако не научиш да волиш себе – не на глуп начин, не снисходећи и повлађујући свим својим жељама, већ откривши да у теби постоји нешто велико и драгоцено, знаш, као злато или сребро у грумену земље, ништа нећеш моћи да учиниш. Можеш да научиш себе да се понашаш на одређени начин, исто као што се дресирају пас или коњ, али то није предназначење човека, па чак ни пса.

Чини ми се да је врло важно да људи науче да деле. Али да би делили нешто с другима морају да размишљају, зато што кад човек дође и каже: „Да ли мо-

жете да ми помогнете?” и ја питам: „У чему конкретно?” и чујем одговор: „Ни сам не знам”, то нимало не олакшава задатак ни мени, ни њему. Разуме се, из ове ситуације се може наћи излаз, али људе не треба учити да се баве самоанализом, зато што самоанализа није могућа, није могуће истовремено бити и субјект и објект. Али људе треба учити да буду поштени са самима собом, да умеју да кажу: „Ево како видим себе.” И да буду спремни да чују одговор: „Ништа не разумеш. Сматраш себе генијем, а у ствари си глуп; а можда си много бољи него што сам себе видиш.” Чини ми се да разлика између психоаналитичара, консултанта, свештеника итд. није принципијелна – с опаском да је свештеник често необучен саветник који сам не зна куда иде и куда води другог, психоаналитичар или обучени консултант бар нешто зна. Ево зашто, рецимо, приликом припреме свештеника овде много времена посвећујем томе да их научим да размишљају, и да слушају, и да разумевају. И кад ме питају: „Шта подразумевате под слушањем, какав је то однос?”, мој одговор је позајмљен из америчке књижице за децу: чини ми се да је у изузетној мери у складу с древним учењем о созерцатељној молитви. Он гласи:

*У шуми је живела једна њремудра сова.
Преоширо видећи све, на речи шкрџа је била;
А њошио је њушала, све је слушала и знала.
Ех, кад би и нама сова њример њосџала!*

Уколико се ово прихвати као упутство за понашање, открићете да што више њутите и слушате, тим више чујете и не чујете само изговорене речи, већ много више. Тако да вреди учити људе уколико су позвани да примају друге ради исповести или разговора. Сама добра воља није довољна.

– *Како вам се чини, на шџа њре свеџа њреба да обраџи њажњу њсихоџераџеуџи како би моџао да њомоџне човеку?*

– Ево, пред вама је човек у свој својој изузетној сложености, са свим својим хаосом и с оним што је изашло из овог хаоса, са свим што је ранило овог човека. Шта могу да му кажем? Од чега овај човек може да започне пут ка себи, ка томе да пронађе себе?

Навешћу вам пример како сам понекад поступама – разуме се, то није универзални савет и начин. Предлажем човеку да узме Јеванђеље и да га чита без икаквог специјалног „побожног” циља, просто да га чита. По правилу, притом се откривају три врсте места, одломака. Има места која нас уопште не дотичу. Оно што је речено нимало се не односи на нас, ова места нас не рањавају, али нас ни не привлаче. Има другачијих места, на која се одазивамо негативно, говоримо (ако смо потпуно отворени): не, не могу то да прихватим, или: то је више него што могу да схватим...

Али има и места за која можемо да кажемо речима путника за Емаус: зар није у нама горело срце наше? (в. Лк. 24, 32). И говорим људима: тражите, ето, таква места, и кад вас јеванђељски одломак погоди у само срце тако да осетите

светлост, радост, да вам се отвори душа – открићете две ствари: открићете да сте истог духа с Богом, истог срца, да о Богу знате нешто што пре нисте знали. Запамтите то, ту вам се открило нешто истинско и о вама самима. Рекао бих чак да је у том смислу откривање себе самог откривање Бога, и да је откривање Бога откривање себе самог.

Али, наравно, то се не мора применити само на Јеванђеље. За читање или за разматрање у разговору може се понудити много најразноврснијег материјала. Само треба тражити оно што додирује ваше дубине, за шта се може рећи: ево ме онаквог какав јесам, то није онај површан човек као што се обично осећам, ево оног истинског што постоји у мени.

– Данас у психологији има многи различитих њраваца и школа, сви се они међусобно сјоре и свако тврди да је у њраву. Знам да и у Цркви има различитих њокова. Шта вам њомаже да њронађете заједнички језик?

– Сећам се да ми је неко поставио питање: како бисте описали православно учење, православље дате конкретне Цркве? И одговор

1997.

је био: оно је попут ноћног неба. На њему су звезде окупљене у сазвежђа. Гледајући их, човек може да види свој пут на земљи. Али важно је и што између звезда постоји огроман простор; овај простор има исто тако велик значај као саме звезде, јер ако се све звезде скупе заједно у једну пламену масу која светли, неће остати сазвежђа која обасјавају наш пут на земљи. Треба да постоје такви прозраци, ето у томе је читава ствар.

И ако се сетимо да Христос каже: *Ја сам истина* (Јн. 14, 6), то је врло важно. Он не каже да је истина ово или оно, истина је Личност, ма шта то значило. Не покушавам да објасним шта то значи. Али истина се не може сместити у речи, то није учење, то није теорија, то није ништа томе слично, то је однос с Оним Ко је Истина у потпуном смислу речи, и то је све. И чини ми се (без обзира на то што постоје несугласице, оне не дотичу саму суштину) да је у сржи овог осећања – наш осећај да смо јединствени, да смо заједно.

– Можда је у њричи коју сје нам исѡричали Меѡнун лејоу схвајао ѡако чудно зајо шјо је ѡросто сам ѡајо од нарисоидностѡи? Шја мислије?

– Чини ми се да Меѡнунов доживљај Лејле није био на нивоу естетике. Он је њу заволео, заволео је човека, а не црте и црте су биле обасјане њеном личношћу толико да је видео само лепоту личности, и више није примећивао црте њене спољашњости. Зато он говори о лепоти, а не о спољашњим особинама. А шах, који није видео унутрашњу лепоту личности, видео је само спољашње црте.

Не могу да говорим о нарцисоидности зато што никад нисам размишљао на ову тему у том смислу, али ми се чини да се у тренутку кад *видите* човека не просто као предмет поред вас, већ кад видите дубину, црте мењају, зато што су се променили међусобни односи. Древни писац Методије Патарски је рекао: док младић никога не воли око њега су мушкарци и жене. Чим се заљуби, постоје невеста и други људи... И мислим да се исто ово дешава у многим ситуацијама, не само приликом заљубљености, већ кад се испоставља да се нешто променило. Знате, то је као лампа. Гледаш лампу која се угасила и мислиш: ништа посебно. Упалиш лампу, она оживи светлошћу и ти кличеш: „Каква лепота!” Или прозори с витражима, с цртежом обојеног стакла: сами по себи они су потпуно обични, али чим их дотакне зрак светлости они почињу да сијају као откровење лепоте. Ето, чини ми се да је то у питању у причи о Меџуну и Лејли.

– *Ваша њлајџа и њлајџа ваших свештџеника веровајџно зависе од њрилоја. Да ли честџо морајџе да корисџијџије своју власџиј како бисџије, на њример, њрикујџили њојџребан износ?*

– Оставимо по страни питање моје плате. Али ја као један од најсиромашнијих чланова парохије имам права да замолим богатије људе да буду милостиви према мање богатима. Сам од тога ништа немам и зато ме није срамота да молим. Али то говорим онако, као у загради.

Што се тиче власти, чини ми се да треба јасно разликовати – и то је врло важна разлика – власт и ауторитет. Власт се састоји у томе што можеш да наметнеш другима своју вољу. Ауторитет је ситуација кад је оно што говориш или радиш толико убедљиво да има утицаја. Рецимо, Христос: не видим у Њему никакву *власџиј*. Не говорим о власти над демонима или о Његовој способности да исцељује, то нису радње свевлашћа, али Он никад не делује с позиције силе. Он говори и ви сте слободни да прихватите оно што Он каже или да одбаците. Ако прихватате Његове речи ви се отварате даље, ка већем разумевању, ка узрастању живота, ако одбацујете – не бивате осуђени одмах, јер док сте живи нисте се смрзли, мењате се.

Рекао бих да је у извесном смислу за Цркву добро кад је немоћна, кад је њен утицај у потпуности условљен откровењем лепоте, истине или смиреног служења, или храбрости и сл. који се у њој налазе. Прогањана Црква је убедљива, Црква која поседује силу никад не бива убедљива. У извесном смислу немам права тако да говорим, зато што живим на Западу. Али то није само моје мишљење, познајем људе у Русији који мисле исто тако: проповед допире из ситуације *максималне* крхкости, немоћи. Чини ми се да је овде умесно навести место из апостола Павла. Он је молио за моћ, а Христос му је одговорио: *довољна ти је блајодајџи Моја, јер се сила Моја у немоћи њоказује савршена* (2 Кор. 12, 9). Не ради се о раслабљености, о бојажљивости, већ о таквој отворености и оданости које остављају простор за Божије деловање.

О ВЕРИ, ОБРАЗОВАЊУ И СТВАРАЛАШТВУ

Данас наука игра тако огромну улогу и то је добро, ја се томе радујем, али нам изгледа да сва питања треба да се решавају онако како се решавају научна питања, и желимо да применимо чисто научне методе на теме на које су они неприменљиви. А не примењујемо методе физике на биологију, методе хемије на историју. Зашто онда методе природних наука треба да применимо на област људске душе? Некада сам се бавио науком, и то посебно физиком. Сваки физичар може да разложи музичко дело на саставне делове, да их математички разврста, да их претвори у криве. То се назива „акустика“, али се не зове „музика“. Након што физичким инструментима анализирасте музичко дело немате никакву представу о томе да ли је оно предивно или ништавно, зато што се доживљај лепоте у музици одвија у другој равни.

* * *

Често ми постављају питање како ја, културан, научно образован човек могу да будем верник? Зар нису појам вере и појам научне образованости неспојиви? Морам да кажем да је човеку са невеликим образовањем то много теже да схвати него човеку са великим научним образовањем. Зато што се, рецимо, физика или хемија у средњој школи предају као коначна и потпуна истина о стварима док физика или хемија, или биологија које су доступне научнику што трага за новим областима знања изгледају потпуно другачије. Завршио сам природни и медицински факултет и зато ми је та област можда разумљивија од теологије, јер никад нисам ишао у богословску школу.

* * *

Почео сам да верујем у Бога кад сам имао 14-15 година, а на факултет сам се уписао са 18 година, студирао сам на природном факултету физику, хемију и биологију. Професор физике је био један од супружника Кири, који је знао физику и могао је да је открије као тајну, а не просто као серију чињеница. Било је и других професора. Нико од њих није веровао у Бога, али су свој предмет предавали као откривање тајне света, и веома лако сам могао да видим како се у тој тајни света одражава лик Божји.

* * *

Године које сам провео на факултету бавећи се науком, а затим десет година док сам био лекар, пет година у рату и пет година после тога, доживљавао сам управо као нешто што је дубоко повезано с мојом вером. Не говорим сад о оној страни медицинског посла која изражава или може да изрази хришћанску љубав, бригу и самилост, већ сам и своје научно васпитање, и свој научни рад доживљавао као део богословља, односно као познање дела Божјих, као познање путева Божјих. Ако се тако може изразити по аналогији, за мене је то било као разгледање слика неког уметника и откривање нечега о њему кроз његове слике. Можда је глупо изводити религијске закључке из научних чињеница. Рецимо, кад људи површно кажу: „Ах! Материја и енер-

гија су у суштини једно исто, и значи, основа читавог света је духовна”, – то је низ таквих скокова који се ничим не оправдавају; али проницање у тајну тварног света, виђење онога што он представља, однос страхопоштовања према њему и оно неумољиво интелектуално поштење које је неопходно за то и које се кроз то развија, су чини ми се изузетно плодотворни, зато што поштен, добар научник који стоји пред тајном са живим интересовањем, са жељом да у њу проникне, који може да остави по страни своје предрасуде, то што више воли ову или ону теорију, који је спреман да прихвати објективну реалност, ма каква она била, који је спреман да буде поштен до краја – такав научник може да пренесе све ово устројство на свој унутрашњи живот.

Световно образовање и духовност? Ако се говори о световном васпитању као о васпитању у овој или оној одређеној идеологији, може да дође до конфликта; ако се ради о упознавању детета са чињеницама о историји земље, о књижевности, о језику, о науци, не видим никакав конфликт. Не видим зашто то што се пред нама отварају дубине и богатство створеног света мора да смета нашем побожном дивљењу Богу.

* * *

...Детету треба показати да је сав овај свет за нас, верујуће, створио Бог, и да је тај свет – књига која је пред нама отворена. Уместо да супротстављамо веру, учење Цркве итд. свету око нас, односно, књижевности, уметности и науци, треба да покажемо деци да се у томе дубље и шире открива тајна о Богу.

* * *

Бог је створио овај свет. За Њега све што представља предмет нашег научног истраживања на изванредан начин представља Бого-словље, односно познање Бога; читаво стваралаштво је неко заједничарење с божанственим стваралаштвом. Ми немамо права да не знамо којим путевима иде човечанство, зато што је хришћанска вера, библијско предање у целини – једино предање на свету које озбиљно схвата историју и које материјални свет схвата толико озбиљно да ми верујемо у васкрсење мртвих, у васкрсење плоти, а не само у вечност душе која не умире. И мислим да треба дубоко и танано да знамо и познајемо све оно што чини интелектуалну, психолошку, историјску и социјалну мисао човечанства. Не зато што је Јеванђеље нека политичка или друштвена или естетска доктрина, него зато што нема ниједне области на коју Божанска благодат не би бацила зрак светлости преображавајући оно што је способно на вечни живот и бришући оно чему нема места у Царству Божијем. И наше је да имамо дубље поимање света него сам свет.

* * *

Човек мора себе да развије што год може богатије у сваком погледу: и интелект, и срце, и цело своје биће, како би био што богатија личност. То није обавезно да би он био хришћанин, али да би као хришћанин дао свој допринос животу, рећи ћу: да, обавезно је. Нашим младим свештеницима у Лондону увек говорим: „Изабери – или ћеш бити незналица и светац, или добро образован човек; а док не постанеш светац, молим те, буди образован човек

зато што ће испасти да на питања на која човек има право да добије одговор не одговараш ни по светости ни по образовању.” Рецимо, када просечно образовани парохијанин каже: „Читао сам књигу тог и тог писца. Шта да мислим о њему?” – а ви никада нисте ни чули за њега док сви око вас одавно причају о томе – шта ће тај човек да помисли? Шта ће добити од вас? Ако бисте се тим питањем обратили св. Серафиму Саровском, који наравно, не би читао Тејара де Шардена, он би вам свеједно оговорио на питање, али из другог извора, а од необразованости нема никакве користи. Ја нисам нешто нарочито световно образован, али искуство показује да понекад оно мало што знам омогућава приступ људима којима је овај приступ потребан; а кад би човек рекао: не знам, никад нисам чуо – људи би једноставно отишли. Мислим да се ово односи и на мирјанина. У најкраћем року треба да одлучи – или да постане светац или образован човек. А кад постане светац, може да заборави на образовање, али се пре тога не може тек тако рећи: образовање ништа не вреди.

* * *

Све што видимо на земљи јесте Божија творевина. Све што постоји изашло је из руке Божије, и кад не бисмо били слепи, видели бисмо не само густу, непрозирну форму, већ и нешто друго. Има једна изузетна проповед на Божић митрополита Филарета Московског где он каже да бисмо ми, када бисмо само умели да гледамо онда бисмо на свакој ствари, на сваком човеку, на свему видели сјај благодати, а ми то не видимо, зато што смо сами слепи, а не зато што то не постоји. Али с друге стране, живимо у палом свету, унакаженом, где је све двосмислено. Свака ствар може бити открочење или обмана. Лепота може да буде открочење и може да постане кумир, обмана. Љубав може да буде открочење и може да постане кумир или обмана. Чак и такви појмови као што су правда и истина могу да буду открочење и обрнуто – да замрзну саму ствар коју желе да изразе. Зато све треба гледати или очима уметника или Свеца: другог излаза нема.

Овде се поставља питање уметниковог надахнућа и његових моралних квалитета. С тачке гледишта Бога може се видети сјај благодати – и ужас греха. С уметникове тачке гледишта може се видети и једно и друго, али уметник не може да прави ову разлику зато што то није његова улога, - иначе ће говорити о греху тамо где треба говорити о ужасу, или о светости тамо где треба говорити о лепоти. То су два различита призвања, која, као и све у животу, под руководством благодати могу бити благодатна; у противном случају могу бити и другачија.

* * *

Што се тиче тога да ли човек треба или не треба да се бави стваралаштвом, мислим да се не могу одредити правила. Мислим да Бог сваког од нас води на одређени начин. Ако се ради о изражавању сопствене суштине – узмите на пример, човека као што је Јован Дамаскин. Он је отишао у манастир, а био је талентован песник, талентован музичар. Његов игуман је сматрао да

су то глупости и распоредио га је на тежак, прљав посао. У једном тренутку умро је Јованов близак пријатељ и он је, без обзира на све забране, излио у њима сву тугу, сву патњу у осам тропара које данас појемо на сахрани. И кад је игуман то видео и чуо рекао је: „Погрешио сам! Настави да пишеш стихове...”

Ево човека који аскетски, по послушању није смео да ствара – али то је избило из њега зато што је то била нека његова суштина. Знам један случај кад је духовник забранио човеку да се литерарно изражава и човек се потпуно сломио, зато што није имао други начин изражавања... Има људи који себе молитвено могу да изразе до краја, има људи који из молитве црпу подстицај да се изразе некако другачије.

* * *

Уметник који би се из неког свог животног искуства, људског искуства, из искуства Бога изражавао или музиком или у сликарству или у књижевности, чини ми се, може да открије духовне вредности и другима. Зато не мислим да се може просто рећи: пиштите само аскетску литературу и ништа више – деветоро људи од десеторо неће читати вашу духовну литературу; њој треба прићи постепено. Рецимо, у мојој генерацији је читање Достојевског одиграло колосалну улогу, исто као и читање читавог низа других писаца – и то не обавезно благочестивих или нарочито усмерених у том правцу, већ просто писаца који су имали велику људску истину, који су нас прво научили истини, а затим некуда довели. Зато не мислим да би се људима „у принципу” могло рећи: „Престаните да се бавите старалаштвом, бавите се молитвом”, – човек може да престане да се бави једним и да не буде у стању да се бави другим.

* * *

...Чини ми се да нам путем душевног доживљаја слика често предочава стварност коју другачије нисмо у стању да видимо. Ако се не узме слика, него књижевно дело: у књижевном делу су приказани типови људи, наравно, упрошћено. Они представљају тип, али су ма како богати били, упрошћенији од човека којег срећемо у животу. Имају више детаља, изразитији су. И човек који је у свом бледом животу неспособан да види ове ствари, након што их одједном види код доброг писца, почиње да прогледава и да види ствари око себе... Кад погледаш портрет који је насликао добар уметник, видиш како су ова или она својства значајна. И тако, загледајући се у живот уз помоћ уметности, човек почиње да прогледава: да види и добро, и зло, али не обавезно да их оцењује, зато што писац не треба обавезно да дели људе на добре и на зле.

* * *

Ја сам човек који не припада савременим младим генерацијама и зато на њу (рок-музику) не могу да реагујем као што то може млад човек. Али колико сам имао прилике да видим, то је токсикоманија своје врсте. Рецимо, видиш младе људе који иду улицом или седе у метроу, у аутобусу са слушалицама и

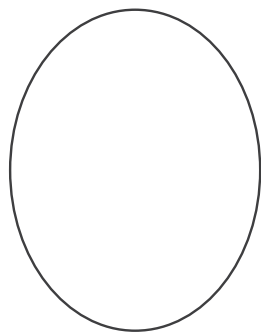
с касетом и то све време свира, свира – ни у једном тренутку не доживљавају ћутање и тишину, и то наравно, није здраво.

А човек се може васпитати да доживи тишину и ћутање. Знам једну васпитачицу која пушта малишане да се играју, а затим им с времена на време каже: „Тишина, слушајте!..” И они седе као опчињени и слушају тишину и доживљавају је, зато што је бука коју су производили престала и тишина постаје реална. А ако научиш да чујеш тишину, можда ћеш научити и да чујеш Присуство у тишини... Рок музика ми је несхватљива. До мене не допире њен смисао, као што до мене није допирао ни цез док сам био млад. Али у свакој ствари – било да је то класична музика, било да је то рок, постоји ризик да не слушаш музику него је користиш како би се опио, дрогирао. И у том смислу не само музика, већ све што на нас утиче извана може да нас избаци из самих себе, да нас опије. Ово не треба дозволити. Треба сачувати трезвеност у себи, јер ако човек изгуби себе – у музици или у било чему другом, можда се касније неће ни пронаћи.

Чини ми се да рок-музика за многе има такву улогу. То стално видим. Али истовремено познајем људе који слушају класичну музику како би заборавили на себе. Они не слушају музику, они покушавају да забораве свој живот, своје проблеме, страхове, чекају да их музика удаљи од њих самих. Они не доживљавају музику, већ себе уништавају на изванестан начин. Зато, било да је то музика или било шта друго што те „избацује из себе”, треба да знаш моменат када је време да кажеш себи: „Доста!”

* * *

Једно од карактеристичних својстава истинског, здравог духовног живота јесте трезвеност. Знамо шта трезвеност значи и на обичном руском језику у поређењу с опијеношћу, с нетрезвеношћу. Човек може да се опије на различите начине, не само вином: све што нас толико занима да више не можемо да се сетимо ни Бога, ни себе, ни основних животних вредности представља такву опијеност. Ово нема никакве везе с оним што бих назвао надахнућем – надахнућем научника, уметника, којем је од Бога дато да иза спољашње форме види оно што га окружује, неку дубоку суштину коју извлачи, изражава звуцима, линијама и бојама и чини је доступном људима око себе који то не виде. Али када заборављамо управо на овај смисао који оне откривају и чинимо предметом насладе оно што треба да буде предмет созерцања – губимо трезвеност. У црквеном животу се ова појава дешава тако често и тако разорно, кад људи у храм долазе ради појања, ради оних емоција које изазива склад или тајанственост богослужења, кад више није Бог у центру свега, већ доживљај који представља плод Његовог присуства. Основна црта православне побожности, православне духовности јесте трезвеност, која све вредности, сав смисао преноси од себе на Бога.

**ХРИШЋАНСКИ
ПУТ**

На Васкрсење, 2000.

КРСНИ ПУТ ХРИСТОВ

Спаситељ нам у Јеванђељу говори две ствари на које желим да вам скренем пажњу. Прва је: „Ја сам Пут и Истина и Живот...” И у том смислу сав Његов живот за нас представља скицу не само нашег духовног пута, већ у извесној мери и нашег животног земаљског пута. Наш пут, наши односи, наш силазак у сопствену дубину, то како градимо свет који нам је Бог поверио – све ово треба да се заснива на томе да је Христос наш пут: Његов живот, Његов лик, Његова реч. И у том смислу је Он и пут и истина и сам наш живот.

И, осим тога, Спаситељ је рекао: „Дајем вам пример који треба да следите...” Он не даје само учење већ и пример; не само речи које треба да нас упуте на то како да живимо, већ нам је показао својим примером, Собом, да су Његово учење и Његови путеви живота доступни и могући. Иако, наравно, по извесну цену, они нас чине, по речима Спаситеља, синовима, децом Божијом и откривају нам област живота и област истине.

Желим да у овој првој беседи поразговарамо о почетку крсног пута Господњег, а у другој беседи да се усредсредимо на страдања Господња, на оно што се дешава почевши од Цвети па даље до Пасхе, до Васкрсења Спаситеља.

Кад говоримо о крсном путу углавном мислимо на онај период из живота Спаситеља који почиње Његовим изласком на проповед, или чешће на онај период који називамо Страдалном седмицом. Али чини ми се да треба посматрати, видети овај крсни пут Господњи много шире. Апостол Петар каже да је Христос *Јајње заклано њре њосѡанка свеѡа...* Још пре него што је Господ Својом моћном Речју створио свет Он је у Својој премудрости, у Свом знању судбина, од искона знао шта ће се догодити с овим светом. Он је знао да ће свет који Он ствара ради вечне славе трагично изгубити свој пут, отпасти од Њега и да ће спасење света бити условљено и остварено доласком на земљу, овалплоћењем Сина Божијег, Спаситеља нашег Исуса Христа. Зато тајна Крста као да је уписана у саму тајну Свете Тројице. Кад свештеник започиње бденије он, држећи кадионицу у руци, чини покрет у облику крста и изговара речи: „*Слава Свјатѡјѡј, Јединосущњѡј и Животворјашчѡј Тројицијѡј*”; и ове речи, и овај покрет његове руке уписују крст у саму тајну Свете Тројице. Света Тројица представља тајну Божанствене љубави; и ова Божанствена љубав је истовремено и победа, и ликовање, и крсно састрадавање свој твари. Центар ове тајне Свете Тројице у односу на нас јесте распета љубав.

Протопоп Авакум на почетку свог „Житија”, размишљајући о стварању света, замишља како се то догодило и говори о томе како се одвијао Предвечни Савет. Отац је рекао Сину: „Хајде да створимо свет!” И Син је одговорио: „Да, Оче!” „Али тај свет”, каже Отац, „ће отпасти од свог пута, и да би био спасен, Ти ћеш морати да постанеш човек и да умреш.” „Нека буде тако!” каже Син. И Господ је створио свет.

Ово је, наравно, сликовито речено, али ове речи изражавају ону тајну љубави Божије која не само да ликује због стварања, не само да се радује због лепо-

те коју је Он уткао у Своју твар, не само да нам даје слободу и живот и не само да нас позива да будемо деца светлости и Његовог Царства; ове речи нам откривају Бога Чија љубав иде до самих граница, односно до смрти и преко граница смрти.

Ево где почиње наше созерцање, наше дивљење и можда и наш страх пред нашим постојањем и пред тајном нашег стварања: Бог Који је све знао унапред, створио нас је знајући да ћемо бити искупљени само крстом и смрћу Његовог Јединородног Сина. И као одговор на то можемо да се одазовемо само трепетним поштовањем, захвалношћу, љубављу и спремношћу да све снаге – нека су оне и мале, али све без остатка – уложимо како Божија крсна љубав не би остала без одговора, како не бисмо заборавили или одбацили крсну смрт Спаситеља Христа. Сав наш живот, пред лицем ове тајне Јагњета Божијег распетог за спасење света треба да постане и да буде само сушта захвалност [благодарност]. А захвалност према Богу [благодарење] се може изразити само ако корачамо оним путем који нас води ка спасењу, оним путем који је Својим животом и смрћу прокрчио Господ Исус Христос.

То је прва слика: Јагње Божје, заклано пре стварања света. Ова слика Јагњета провлачи се као нит кроз читав Стари Завет; у току читавог Старог Завета Бог нас ставља пред то да невин страда и пропада зато што постоје кривци, чист страда и трпи зато што постоји нечистота, праведник страда зато што постоји неправедност и Свесвети Бог треба да умре у људском телу зато што постоји грех на земљи. То је закон живота, који се одређује с једне стране неисцрпном љубављу Божијом, и с друге стране – нашом грешношћу. С једне стране Бог даје све, с друге стране, ми углавном све одбацујемо или заборављамо.

Дакле, Христово распеће, ова смрт Невиног треба да нас подсети на то да тај страшни закон зависи од нас, и не само у односу на Христа, већ у односу једних према другима. У односу на сваког човека, на судбину читаве земље људски грех, људска злоба, неправда и суровост се увек урезају у тело и душу невиног. То је прва ствар о којој нам говори слика Јагњета Божијег закланог пре стварања света.

Друго је само Оваплоћење. Син Божји, Којим је свет створен јесте стваралачка Реч и истовремено Онај Ко ће Својим животом и смрћу искупити овај свет. Сваког од нас Бог изводи из небића у пролазни, привремени живот, како бисмо кроз њега израсли у вечни живот. Син Божји из вечности, где нема смрти, где нема ограничења, где нема патње, нема греха, нема неправде, добровољно ступа у свет греха, неправде, ограничености и смрти ради нашег спасења. Ми кроз пролазни живот урастамо у вечни. Он из вечности као да ступа у време и у земаљске услове како би умро. И када се загледамо у тајну Божићне ноћи видимо слику тога шта је љубав; видимо је образно, сликовито, видимо је у Младенцу, који лежи у јаслама Којег нам је Бог и Отац дао како бисмо ми људи с Њим поступали онако како пожелимо... Незаштићена љубав, љубав која предаје себе до краја – љубав је до краја

рањива; и у Спаситељу Који се родио у Витлејему видимо шта представља Божанствена љубав, и свака љубав: давање себе без заштите, спремност на све без противљења.

И човек овоме може да се научи, зато што је овде већ наша, земаљска територија. Каква је наша љубав? Можемо ли да говоримо о љубави према најближима или према даљима или према Богу у таквим категоријама? Зар дајемо себе свом ближњем, чак и најдражем, без икакве мисли о томе да сачувамо своју „целовитост”, да заштитимо себе од рана, од бола, од понижења, од разочарења, од издаје, од преваре, од свега онога што може да нас рани? Зар је наша љубав тако отворена, тако предана, тако незаштићена да је спремна на све, само да не престане, да се не измени, да се не поколеба? Ево о чему нам говори Оваплоћење: о љубави и о томе каква је она. И ако је таква Божија љубав према нама и ако нам Христос говори: Дао сам вам пример – следите га, овај пример треба да прихватимо с одговорношћу.

Даље у животу Спаситеља видимо како Га доносе у храм. Божија Мати и човек који се назива Његовим оцем, Јосиф, Га доносе у храм да Га ставе пред Бога. Шта то значи? Шта значи овај обред, о чему говори овај празник? Ако се сетимо Старог Завета видећемо да је Бог Египћане морао да подвргне једном ужасу за другим како би ослободио Израил из египатског ропства; и максимални ужас је била смрт сваког првенца у Египту. И као откуп за тај ужас Господ је Мојсију дао заповест: захтевао је да се сваки првенац мушког пола који се рађа од мајке Јудејке приноси Њему у храм на жртву, односно давао се Њему на живот и на смрт, давао се тако да је Бог могао да одлучи: да ли га узима као крвну жртву или га пушта уз откуп. Овај откуп је за богатије људе било јагње, а за сиромаше два голуба.

Кроз сву историју Израиља провлачи се слика: ради нашег спасења погинула су египатска деца, и као откуп за њих ми приносимо наше синове, првенце, најдраже. И Господ, у Својој милости не захтева од нас смрт ове деце, Он им дозвољава да иду и да живе с миром, али сад већ треба да живе као права деца Божија. Једног дана у храм се доноси једно посебно Дете, до тада невиђено Дете: то је Син Божји, рођени од Дјеве Исус Христос. И Бог прихвата ово Дете, Божијег Сина, рођеног од Дјеве, Који по Својој Мајци припада израиљском народу, а по Свом Оцу припада Божанственој вечности; само што на неко време Бог прихвата као откуп голубове, за оно време док Његов сопствени Син не оствари све што треба да оствари – дело безграничне љубави. А Он ће Свој живот завршити као крвна жртва; једини првенац у читавој историји израиљског народа који ће умрети зато што је био донет у храм као откуп за Израил, као и за децу египатску, показујући тиме да је Његова смрт спасење не само изабраног народа, већ и читавог човечанства без остатка. Он умире за све и приноси се за све.

Овде је исто као и у Оваплоћењу на изванредан начин присутно једнострано деловање Бога: Бог даје Свог Сина, Бог остварује оваплоћење и Бог у Христу даје Себе. Овај Младенац још не узима Сам на Себе, у Својој заиста царској

људској слободи онај задатак који Му Бог даје; овде је Он јагње, невини голуб, жртва која се приноси.

И следећи корак видимо на дан крштења Господњег. Господ Исус Христос је узрастао у пуну меру Свог људског раста, Своје људске зрелости; и у овом тренутку Он као човек Исус Христос, по речима апостола Павла (Рим. 5, 15), преузима на Себе све што Му је Бог поверио у оваплоћењу и у тајни Срећења, све што је Он преузео на Себе у Предвечном Савету по Свом Божанству. Он долази на Јордан. И значајне су, изузетне речи које објављује Јован Крститељ; „Ево Јагњета Божијег, Које узима на Себе сав грех света, Које на Своја плећа узима свет с његовим грехом, са свим последицама овог греха...” И Христос захтева крштење. Јован правично каже: „Зашто? Како ја, човек грешан, да крстим Тебе, оваплоћеног Бога?” Зашто Он да се крсти? Јованово крштење је било крштење покајања за грехове, али у Христу нема греха. Шта се онда дешава? Можда се дешава оно што се описује у једној проповеди на Крштење Господње: јорданске воде су омиле грехове десетина, стотина, можда хиљада људи, који су с покајањем дошли на Јордан; ове воде су отежале од људског греха. Оне су омиле огреховљеност и обичне, земаљске воде су постале као мртва вода у којој је људски грех убио сваку могућност живота; оне су постале воде које могу, омивши грех, да га ставе на Безгрешног, да Га учине заједничарем не у греху, већ у смрти, коју грех носи за собом. И Христос се погружава у ове воде. Он, безгрешан, бесмртан, погружава се у ове воде смрти и устаје из њих обучен у смртност пропалог човечанства, у смртност која представља последицу греха. Воде смрти... Али ове воде, којих се дотакло Његово Божанствено тело, сад у себи не носе смрт, већ живот. Ове јорданске воде као да су стекле ново значење; и кад освештујемо воду на празник Богојављења или приликом крштења деце или у било ком случају, ми молимо да им буде дато да постану заједничари у тајни Јордана. Обична вода је дотакла тело оваплоћеног Бога, и очистила се, освештала се, то више није обична вода, већ је вода која носи у себи живот, која може друге да учини заједничарима у оном животу који као врело избија у Христу.

И Христос из ових јорданских вода на изванредан начин излази обучен у смрт. Проповед коју сам поменуо пореди ову тајну са погружењем беле тканине у боју онога ко бојадише. Погружава се неумрљана белина, а износи тканина крваве или црне боје: крв или смрт. Из старих времена, из грчке митологије знамо за лик који је о томе већ говорио. То је прича о Хераклу, човеку невиђене снаге који је чинио само добро око себе, који је уништавао зло и који је у овој борби са злом смртно ранио кентаура. Кентаур, у којем је ово зло кључало као врело, потопио је у своју крв одећу и послао је Хераклу на поклон. И када је Херакло обукао ову хаљину, она се прилепила за његово тело, почела је да га пече и он је почео да је цепа са себе, али је могао да је поцепа само по цену сопствене смрти. Тако и Христос може да се ослободи смртности и последица нашег греха, које је прихватио у крштењу, само Својом смрћу.

Ево Христовог пута; али овај пут нам говори и о нама самима, јер је то наш грех; грех читавог човечанства, али и сваког од нас зато што се грех земље плете од ситних или крупних грехова сваког човека. Наш грех, мој, твој, њен, његов грех пада на Христа као она смртоносна хаљина, као она смртност која се скупља из целог Јордана, како би у њему остала само спасоносна чистота. Како ћемо се ми одазвати на то? Бог је дао Свог Сина на смрт, невиног, незаштићеног; и овај Син човечије и Божанствене љубави по слободној вољи прима на Себе све што Му је Бог дао. Како ћемо се ми одазвати на такву љубав, на Божанствену љубав и на људску љубав Христа? Како бисмо реаговали кад би било ко од наших ближњих, пријатеља, или неко нама потпуно туђ слободно, без принуде дао свој живот како би нас ишчупао из смрти? Апостол Павле се томе диви и каже: „Једва да ће неко дати живот за свог пријатеља, а Христос је дао Свој живот за нас док смо били Његови непријатељи, док смо служили греху и клањали му се, док смо грех волели више од истине, више од Њега...” Како ћемо се ми на то одазвати? Зар нећемо имати ни срца, ни саживљавања да схватимо шта то значи? Зар би, када би неко од нас примио смрт због другог, то било убедљивије од онога што знамо о Христу? Зар човек који се баца у ватру како би спасао другог човека и који због тога гине, поступа убедљивије од Христа? Не можемо се изговарати тиме што је Христос био Бог; Он живи и умире у Својој људскости, а не у Божанству. Исто као што свако од нас може да да свој живот или да одбије да га да ближњем. Он је био слободан као човек и могао је да каже: „Оно што Ми је Отац поверио не могу да прихватим у Свом људском телу!” Он је све знао, Он је знао шта ће се десити – и прихватио је то.

Ево над чим треба дубоко и беспоштедно да се замислимо кад живимо онако како живимо, а не онако како нас Господ Својим животом и смрћу моли да живимо.

* * *

Када је у току много последњих година требало да говорим о страдањима Господњим, трудио сам се да пажњу усредсредим на Самог Спаситеља Христа. Данас више желим да говорим о људима који су учествовали у овом последњем, крсном путу Господњем, почевши од Врбице.

Кад размишљамо о учесницима у овом страшном времену страдања, увек размишљамо о „њима”, као да кажемо: „Да сам био ту, ја то не бих учинио, ја бих све схватио, на све бих се одазвао, ничег се не бих уплашио, само да сам тада знао за Христа...” Међутим, у ствари није тако. Ако погледамо на себе поштено, у сваком учеснику овог страшног времена бисмо могли да препознамо себе; и то не у Христу, Мајци Божијој или онима који су остали верни, макар на кратко, већ у онима који су Га напустили.

И ево, сада желим да почнем од Цвети. Цвети су празник. Ми сада, након две хиљаде година видимо како Спаситељ улази у Јерусалим, како је окружен радосним усклицима, поздравима, повицима гомиле. Негде се чује и глас оних који ову гомилу желе да натерају да ћути, који не прихватају Христа.

Међутим, у основи видимо улазак Господњи у Јерусалим као светковину, као тренутак кад Он царски, с миром улази у Сион, у Јерусалим, у град. Ово је ипак најјупечатљивија страна: шта се заправо тада дешавало? У то време гомила је дочекивала Христа очекујући да ће Он успоставити царство Израилско, да ће Он стати на чело устанка против Римљана, да ће обезбедити друштвену и политичку слободу и да ће поново успоставити оно што је некада постојало: независност. А у ствари, Христос у град Јерусалим, као што су пророци рекли, није улазио на коњу, као победник, већ на магарцу, указујући тиме да долази с миром, а не са ратом, не као страшни цар, већ као кротки Спаситељ. И у овој светковини народа, у овим повицима, у овој буци само је Христос знао да сви греше у погледу тога ко је Он, укључујући чак и ученике; сви размишљају о земаљском, а не о небеском, и наступиће тренутак кад ће се разочарење у Њега обрушити на Њега са гневом, са јарошћу, са свом својом незахвалношћу, зато што је изневерио њихову наду... Сав Улазак Господњи у Јерусалим је прожет овом парадоксалношћу [подвојеношћу]. У том смислу је то страشان празник, зато што је усред овог празника Спаситељ Христос сам, потпуно сам; не поздрављају Њега – поздрављају политичког вођу којег су замислили. И Он зна да ће проћи неколико дана и да ће читава ова гомила викати: „Разапни, разапни Га! Он нас је преварио, Он је изневерио моју наду, Он је слагао против моје наде...” Ево, то је усањеност Христа у овој гомили.

Али где смо ми у тој гомили? Није ваљда да уображавамо да само ми разумемо Његове путеве, да смо свом душом с Њим?! Када би то било тако, већ одавно бисмо у нашим душама, у нашим породицама, у нашем друштвеном животу, у својим државама створили Царство које није од овога света – Христово Царство. Наш однос са Христом, наш однос према Христу је исто тако умрљан, испрљан као онда; Он је сам. А истовремено имамо Јеванђеље, имамо двадесетвековно искуство, знамо оно што нису знали ни Јевреји ни пагани из тог доба о Христу, али свеједно као да не схватамо.

И треба да се тргнемо; треба да се замислимо веома дубоко, веома снажно над тим шта се дешава у овој светковини; да се не изгубимо, већ да станемо у том тренутку уз Христа и да даље идемо са Христом.

Даље почиње Страдална седмица; све веће постаје разочарење људи који су у Христу желели да виде онога ко Он није био, и са разочарењем све више расте гнев: Он их је преварио, њихова последња нада је изневерена, и расте жеља за осветом Ономе Ко је толико учинио, и Ко је ипак изневерио њихову главну наду. Он је исцељивао болесне, васкрсавао мртве, проповедао нови живот – то је било добро; Он као да је људе припремао на то да ће све учинити наслеђем Свог народа. Међутим, није то учинио – разапни, разапни Га!

Тајна вечера. Ученици су се окупили око Спаситеља. Он дуго разговара са њима. У Јеванђељу по Јовану се говори само у Христово име, али можемо да замислимо да је било пауза, периода ћутања, размишљања, питање је или било изречено, или се рађало у нечијем уму и срцу и на њега је Христос,

Који све зна, Који све воли, одговарао. И ево, у овој групи људи се дешава низ ствари.

Христос устаје и жели да опере ноге Својим ученицима. Он је међу њима као слуга међу својим господарима... Они су у недоумици, а Петар каже: „Не! Нећеш опрати моје ноге!..” И Христос му одговара: „Ако не оперем ноге твоје, нећеш имати удела са Мног...” С каквим смирењем треба да прихватимо Божије услуге! Јер ми се стално молимо Богу: „Господе, помози! Господе, учини! Господе – дај!..” Зар то није исто што и рећи: „Господе, опери ми ноге!..” Сматрамо то молитвеном храброшћу, вером; али да ли смо свесни тога да, молећи се на тај начин, често тражимо од Христа да Он постане слуга – слуга наших реалних потреба или пролазних жеља: „Устани од стола, скини горњу одећу, опаши се пешкиром, налиј воде у лавор, опери ми ноге – уморан сам, нешто ми је потребно, нешто желим..” Можемо да се замислимо над тим.

Међу Христовим ученицима је и Јуда: њему Господ такође пере ноге. Он не прави разлику међу ученицима и пере им ноге; Он зна све о Јуди, али се и према њему односи као слуга према свом господару, зато што је дошао и њега да спасе, само уколико Јуда допусти, уколико дозволи да буде спасен.

И овде, када Христос говори о томе да ће доћи вук и расејати овце, да ће Га ускоро сви оставити, Петар се хвалише: „Ако Те сви напусте, ја Те нећу напустити!..” И шта се дешава? Након неколико сати он не само да ће заспати у страшној Гетсиманској ноћи, већ ће се касније одрећи Христа како би себе спасао од евентуалне опасности, од страха. Други ученици такође осећају да ће за Христа поћи и на губилиште, али Га сви напуштају... Лако нам је да се томе чудимо, али зар ми не чинимо стално исто то: срамота нас је да кажемо да смо Христови, срамота нас је да кажемо да смо православни, срамота нас је да поступамо супротно од општег тренда, тако се плашимо. Само у храму, само када смо са својима одједном постајемо храбри – али то нисмо чак ни пред лицем и привидне опасности, чак и подсмеха, чак и слегања раменима...

Јуда одлази, други ученици остају, али Христу није лакше: Он зна да Га сада један од ученика продаје и да Му се због овог ученика полако, али неумољиво приближава смрт. Међутим, можда Му је још теже на души због ученика-издајника... И ова вечера и даље траје, ова пасхална гозба, која је за Јевреје у стара времена била светковина у знак сећања на ослобођење, сада постаје као предсмртна даћа која ће процветати у Цркви у Божанственој литургији, Евхаристијски сусрет, победу.

И ученици заједно са Христом одлазе у Гетсимански врт. Ноћ, хладноћа; тројицу – Петра, Јакова и Јована – Спаситељ води са Собом да буду са Њим макар на растојању од једног бацања камена. Древна Црква о Петру говори као о примеру вере, о Јакову као о оличењу праведности, о Јовану – као о оличењу љубави. Око Христа су се окупиле људска вера, и праведност, и љубав; и Христос одлази и стоји пред лицем смрти, крсне смрти. А ученицима је

хладно, наступила је ноћ, касни, тако заморни часови ноћи; и туга их разједа, и од туге сва тројица тону у сан. А у то време Христос стоји пред лицем Своје смрти која није ништа друго до смртност читавог човечанства, коју је на дан Крштења Он, као човек преузео на Себе и коју је као Јагње, заклано пре стварања света, примио на Себе. Смрт Му је по свему туђа; као Бог Он је бесмртан; као оваплоћени Бог Он је и само тело у оваплоћењу учинио бесмртним, и Његова смрт је наша смрт која Га убија. Ово је свечовечанско убиство. И пред овим ужасом смрти Он се моли: „Господе, нека Ме мимоиђе ова чаша!..” Дрхти тело, душа Човека, можда страшније него душа сваког човека и тело сваког човека пред смрт.

И Он устаје и иде код Својих ученика у нади да ће срести људски поглед, да ће Га се дотаћи људска рука, да, иако је на извесном растојању од њих, није сам, - а они спавају. Показало се да је њихов умор јачи од самилости, од љубави, од свега што их је везивало за Христа. Они спавају, Христос је поново одбачен у потпуну усамљеност. Он се поново моли. Али овога пута је начинио корак ка победи; први пут је говорио: „Нека Ме мимоиђе чаша ова”, - сада каже: „Ако треба да је пијем - нека буде тако...” И на томе је исцрпео сву Своју људску снагу. И иде по помоћ. А ученици спавају, њих за Њега нема. Поново Га остављају у усамљености. И трећи пут се моли: „Нека буде воља Твоја!..” И тада је све свршено. Враћа се ученицима и сада може да их пробуди, сада је све на Њему - нико Му није помогао.

Из овога можемо много да научимо. Има тренутака када нам се чини да смо, чак и ако нисмо пред лицем смрти, ипак пред лицем неког одлучујућег догађаја, одлучујуће прекретнице живота, и тако бисмо желели да чујемо макар једну реч, да нас макар неко погледа, да нам макар неко дотакне руку, - али осећамо да смо сами и да све треба да учинимо без ичије помоћи. И још нешто - то не можемо да учинимо одједном никаквом снагом, али можемо да се боримо; Гетсиманска борба је за нас пример онога што може да нам се деси. Ако не можемо да кажемо: „Нека буде воља Твоја”, - можемо да кажемо: „Господе, Господе, пронеси ову чашу мимо мене, ако је то могуће”; ове речи „ако је могуће” - су граница наше вере, граница наше спремности да прихватимо вољу Божију, чак и ако је она тако страшна, тако страшна...

Други пут можемо да приступимо борби; ако су прве речи - „ако је икако могуће” - биле искрене у нашем срцу, моћи ћемо да кажемо даље: „Ако треба - да, нека буде тако; али само ако треба!” Рећи: „Нека буде - ја немам снаге.” Међутим, ако су ове речи - „ако треба” искрене, на крају ћемо смоћи снаге да кажемо: „Нека буде воља Твоја”, ма каква била; чак и ако значи да оно најстрашније мора да се деси... Али када излазимо из ове борбе, или у паузама између наших тако очајних вапаја - молитвених вапаја или просто крикова душе - како се односимо према људима од којих смо очекивали сву могућу помоћ и који су заузети другим, свако својим пословима? Један спава душом, односно није у стању да чује чак ни наш глас; он је заузет својим мислима, бригама. А срце другог је заспало и оно што говоримо не допире

до њега: „Да, да, разумем...” – а ништа не разуме и ни за шта не жели да зна... Свако има своју тугу, свој умор, своју бригу – зар има времена за твоју?.. А Христос не личи на нас по томе; нас обузима горчина, обузима нас гнев: где је пријатељство, где је љубав, где је другарство? А Христос им не говори ништа слично; Он гледа и жао Му их је. Пред лицем највећег догађаја света они ништа не осећају, уопште не знају шта се дешава; повукли су се у себе, у сан, заспали су... И тако читавог живота дремају и сањају, а реалност пролази поред њих, и то каква реалност – њихова будућа смрт, смрт ближњих, смрт најдражег – Христова смрт. Христос их чак ни не буди. Жао Му их је: „Спавајте, децо! Почивајте, немате снаге да заједно са Мном на један тренутак понесете Моју предсмртну тугу...”

А када је већ све завршено Он им говори: „Сада устаните; онај који Ме издаје се већ приближава.” И издајник долази с гомилом људи, целива Га. Ми овај пољубац вероватно доживљавамо другачије него како је он тада био прихваћен. У то време, ако сте хтели да разобличите човека за преступ, требало је да ставите своје руке на његову главу и да изговорите своје разобличење. Али ако се испостави да је ваше разобличење лажно, ви бисте били подвргнути казни којој би био подвргнут онај човек да је ваше сведочење било тачно. Јуда није желео да ризикује; он није ставио своје руке на Христову главу разобличавајући Га да је богохулник, да крши закон; он Га је пољубио како би људима дао знак: плашио се онога што је могло да се деси да је погрешно у погледу Христа. Он Христа издаје пољупцем и то чини обезбеђујући себи сигурност, избегавање казне. И како се Христос на то одазива? Како га Спаситељ назива, како му се обраћа? – „Пријатељу!” Он му не говори: „Одлази, издајниче! Три године си делио са Мном све у животу, видео си све што сам учинио, био си сведок свих Мојих чуда, слушао си Моје животворно учење, сам си се пренуо душом, а зар Ме сада издајеш пољупцем?” Он му је рекао „пријатељу”, није се окренуо од њега, није га одбацио. Примиио је на Себе и његово издајништво и тиме је све победио. Победити мржњу других, победити напуштеност, победити кукавичлук пријатеља је тешко, али је могуће. Али погледати у очи човеку који вас издаје и рећи: „Ти остајеш мој пријатељ, волим те као увек, читавим животом, свом смрћу”, – то је истинска последња победа... И тада се сви разбежаше. Ово више није био сан; реалност је упала у дремеж, и та реалност је била тако страшна: Онај Којег су сматрали непобедивим је очигледно побеђен – преостаје само спасавање сопственог живота. И Петар који се хвалио: „Чак и ако Те други оставе, ја Те нећу оставити”, такође је побегао; и сви су побегли, макар у страну – неко даље, у Маркову кућу, а неко на извесну удаљеност.

Како ми у мемо да се односимо према непријатељству које нас одједном побеђује и према издаји? Ево питања које нам поставља овај јеванђељски одломак. Када смо окружени непријатељством, мржњом, жељом да нас згазе и униште – какав је наш однос? У нама се буди гнев, узвратна мржња; не оно што се рађа у Христу! И када видимо да смо издати – с каквим негодовањем,

мржњом и презиром гледамо издајника, како се трудимо да га понизимо, да га увредимо! Христос не поступа тако, а то значи да ни ми не треба тако да поступамо. Док не победимо саму способност да мрзимо непријатеља, онага ко је опасан по нас, ко може да разбије наш живот, док не победимо свој однос према издајнику ми још нисмо Христови до краја; у извесној мери смо Христови, али не до краја.

И даље Христа воде код Кајафе. За Њим поиздаље иду двојица ученика; пуштају их да уђу у двориште. Зашто? Не зато што су Христови ученици који су дошли да сведоче у Његову корист, већ зато што је Јован пријатељ куће, оне куће у којој ће сада шамарати Христа, у којој ће Га пљувати и клеветати, у којој ће Га осудити захваљујући лажним сведоцима и против самог јеврејског закона, упркос свему, упркос свакој истини. Јован као пријатељ ове куће улази у двориште и захваљујући њему у ово двориште пуштају и Петра. И овде се Петар три пута одриче Спаситеља. Кад једна од служавки, која је чула како он говори, каже: „А ти си такође из Галилеје, значи, и ти си од Његових ученика”, Петар се одриче: „Не знам Овог Човека!” Зар се тако нешто није и нама догађало у овој или оној мери? Зар нам се није дешавало да се сакријемо у гомили и да не станемо поред човека којег понижавају и вређају? Не говорим о страшним догађајима, већ о најобичнијој људској клевети, о најповршнијој, подлој сплетки: „Ја? Не, не знам; да, знамо се, али он није мој пријатељ! Познајемо се и то је све...” Петар је, изашавши из дворишта, срео Христов поглед и заплакао. Када би нам било дато да се у тренуцима таквог подлог кукавичлука окренемо и да погледамо у очи човека којег смо се одрекли, - можда бисмо и ми заплакали? Али ми затварамо очи, окрећемо се – само да не сретнемо тај поглед! Зато се у нама ни не рађа покајање...

Али нису само ученици актери у овим догађајима; ту су још и народ, првосвештеници, Пилат, Ирод цар, римски војници... Народ је исти онај који Га је поздрављао на дан уласка у Јерусалим: „Осана на висини! Благословен Који долази у име Господње, Цар Израилев!” Он их је преварио, само смрт може бити освета за њихово разочарење: „Разапни!” Првосвештеници, фарисеји виде у Њему и непријатеља своје вере и политичку опасност: због Њега Римљани могу да поробе читаву земљу; не само да је окупирају, већ и да је у потпуности присвоје. Не сме се допустити да се то догоди, боље је да један човек умре него да сав народ погине!.. Тако и ми често размишљамо: боље је да се један човек обрука, да он све изгуби, само да други буду безбедни... Ирод и Пилат: имали су власт да спасу Христа; један је био циник, њему је било свеједно да ли је омражени човек жив или не, а други се плашио за своју каријеру, за своју судбину: да ли има смисла изгубити све што је стечено са толико труда да би се спасао неки човек? „Ако пустиш Исуса Који Себе назива Царем Израилја, ниси пријатељ ћесару” – о, не! Он се на то неће усудити!.. Али и с нама се дешава нешто слично, и нама се дешава да се бојимо да изгубимо оно што је наше ради спасења другог човека...

И још једно: Христа воде у преторијум груби војници који су навикли на патњу других људи, који су се такође навикли и на своју патњу; они желе да се мало забаве: затварају Спаситељу очи, вежу Му очи, ударају Га у лице, питају: „Ко те је ударио?..” Зар се то не дешава и нама? Кад желимо да учинимо нешто недостојно, зар, сликовито говорећи, не покушавамо да вежемо Христу очи? Тачније, у нашем случају затварамо своје очи да не видимо да је Христос ту, да Христос све види, све чује и да Му сваком подлом, недостојном речју или поступком ударамо шамар, ударамо Га у лице, ругамо Му се, спремајући Га за горе – за распеће: зато што може да се деси да ће нам сметати и тада ћемо Га смаћи, разапети. Не телесно, не физички, већ унутар себе...

А затим – корачање с крстом и диван, заиста диван догађај: једном човеку је дато да понесе крст заједно са Њим; телесно, физички да понесе дрвени крст – али да некако помогне Христу. Крст је бреме, крст је оруђе смрти, које човек носи на себи. У нашем случају крст је збир противречности наше воље вољи Божијој; у супротном смеру стоји препрека наше воље. И да ли нам се догађа да кад човека притискају ове противречности ми подметнемо своје раме? Да подржимо главни ослонац воље Божије, како би човеку било лакше да понесе вољу Божију на својим плећима?

И успут плачу жене јерусалимске; и Христос на Свом путу ка смрти застаје и жали их... А даље следи распеће. Војници Га прикивају за крст; њима је свеједно ко умире, њихова ствар је да пробију руке и ноге преступнику и да подигну крст. А даље је досадно очекивање; зар ће тако дуго да умире?.. Играју се, причају... Ово је веома трагично; али зар се не дешава исто тако мучно, ужасно, када човек у једној соби, у истом стану, умире, а да рођаци, пријатељи, седе у кухињи или у другој соби, пију чај, причају, шале се – не могу све време да буду тако напети. А човек умире у усамљености. Или неко ипак крај њега седи, да, али други себи за то време дају мало предах, дају себи неки одмор: не може се све време умирати са човеком! Умирање је његова ствар, а ми ћемо га мало подржати, ето, док не скупи снагу, па ми смо живи!.. Зар није тако?

И ево, крст стоји; с десне и с леве стране су двојица разбојника. Један, видећи да и Праведника убијају, негира људски суд, људско право да се суди чак и разбојнику; други, видећи да и Праведник гине због људске неправде, прима своју смрт као правду: ако Праведник страда, наравно, незаконик мора да пострада... Један себе истрже из сагледавања чак и у последњем тренутку, други налази пут у унутрашњи и вечни спокој... Како се ми сами односимо према томе? Како се односимо према ономе што нам се дешава повремено, а што је мучно, горко и страшно? Зар не говоримо и ми Богу да је то неправедно, да то не би смело да се деси? Да ли схватамо да, ако се то Њему догодило, онда немамо шта да причамо о себи?..

Усред овог ужаса постоји једна тачка тиховања: Христос, и два човека – Мајка Божија и Јован. Божија Мајка Која Га је родила, Која Га је донела у храм на дан Сретења на жртву и Која сад види да је Бог ову жртву примио, и да

Христос умире у откуп за Израил и за Египат, односно и за све пагане, за праведност, и неправедност, за све, за сваког. И Јовану, чија је љубав јача од страха, чвршћа од вере, није потребна нада, Јовану који је просто љубав, која га нераскидиво сједињује са Христом.

А унаоколо је шаролика гомила: непријатељи који се радују и ругају Му се, и она гомила која се тамо окупила. Једни маштају о томе да Христос сиђе с крста, и тада ће моћи да Му поверују, тада ће знати да ће Његово учење заиста победити, да могу без бојазни да буду Христови. А други маштају о томе да Христос не сиђе с крста, зато што ако не сиђе могу да буду мирни; душа узнемирена Његовим учењем, Његовим речима може мирно да се врати уобичајеном, свакодневном, да се приземљи; Његова страшна наука о љубави без граница, о љубави сличној Божијој љубави је нереална, и земља је победила небо; земља је јака, стабилна, а небо је крхко, све је од маштања, као облаци. И сви чекају Христову смрт.

Где ми стојимо у овој гомили? У овој гомили која среће Христа на Његовом уласку у Јерусалим, у оној гомили која креће за Њим у Гетсимански врт, у двориште првосвештеника, у Иродов дворца, у Пилатову судницу, и на крају, на Голготу, где смо ми, ко смо ми? Ево питања које треба себи да постављамо у току целог Великог Поста: „Где сам? Ко сам? Ево, преда мном се отварају величанствена, спасоносна Божија дела, - а где сам ја? Да ли ме се она тичу или остајем туђ ономе што се дешава?”

ЗОВ БОЖЈИ И ПУТ СПАСЕЊА

Из године у годину ми је све теже да на нашим сусретима у посту кажем нешто ново: толико година живимо једним, заједничким црквеним животом, толико година делимо једни с другима осећања и мисли, толико година слушамо једне исте јеванђељске одломке и урастамо у њих заједно, да ми се чини да могу само да поновим оно што се толико пута говорило.

Уједно, ако се замислимо какав плод смо донели у годинама свог живота од тога што смо слушали речи Самог Бога, Који је постао Човек, морамо да признамо: не, треба поново и поново говорити о једном истом! И треба говорити, и нарочито треба примити у сопствено срце то да Господ зове, да моли, да убеђује и захтева – а ми остајемо исто онако безосећајни и глуви. Навикли смо се чак и на тако страшне ствари као што је прича о Христовом распећу; кад је чујемо у дубини душе нешто нам говори: да, али Он је васкрсао! – и зато ужас овог догађаја, тама страшне ноћи Великог петка једва да допиру до наше свести, до нашег осећања.

Кад кажем „нас” мислим управо на све нас и пре свега на себе. Кад сам први пут читао Јеванђеље, био сам потресен до дубине душе, до самих недара свог бића, чинило ми се: сад, кад ово знам, цео живот треба да постане другачи-

ји, није могуће живети онако како сви остали живе! И осврћући се на свој живот, болно сам свестан да се, иако се ово осећање није угасило, живот није променио у тако апсолутној мери у којој је могао и у којој је требало да се промени.

Јеванђељски догађаји нам често изгледају далеки, готово као привид, а уједно, они су окренути ка сваком од нас у сваком тренутку. Ми у Јеванђељу тражимо утеху и охрабрење и пролазимо поред строгости и неумољивости јеванђељске речи, онога како нас Господ призива. Сад се налазимо пред Христовим Рођењем. Каква би могла и требало да буде за нас радост што је Бог тако заволео свет да је ушао у овај свет, оваплотио се, што је тако заволео човечанство да је постао један од нас! Али, ако је Он постао један од нас, ми бисмо морали да толико личимо на Њега! Морали бисмо свим бићем да тежимо ка томе да се Он не стиди, да Га не боли то што нам је сродан, свој. Кад у породици постоји човек којег поштујемо, којем се дивимо – он је тако диван, да бисмо хтели да се поклонимо пред њим. И како се трудимо да га не осрамотимо пред другим! И чак не само пред другим – трудимо се да се он сам не стиди што не личимо на њега, што не тежимо ка ономе према чему он стреми и што нам је свеједно за узвишени идеал, лепоту и смисао којима он живи.

Вероватно свако од нас зна како бива болно кад нас нешто дубоко дира и узнемирава и ми то испричамо свом блиском пријатељу, а он слегне раменима, зато што му то просто није занимљиво, то га се не тиче – и он промени тему разговора. Тема Христа је Његова љубав према нама, љубав Божија према нама, љубав Божија упућена *сваком* од нас. Ова тема је оно због чега је Он постао човек и ради чега је Он све претрпео ћутке, и ради чега је умро говорићи: *Ойросџи им, Оче, не знају шџа чине...* И пред лицем тога ми живимо као да се ништа од овога никада није десило, као да није било Оваплоћења, као да се пред нама није открила Божија крсна љубав. Ми као да Му говоримо: нама то није занимљиво, имамо других брига, својих, занима нас наш земаљски живот онакав какав јесте, ми смо за њега везани, не говори нам о томе да он може да се отвори и да обухвати и небо, и земљу, и вечност и да његово име треба да буде „љубав”. Притом не таква љубав која је на мене или у мени усредсређена, већ љубав пространа, способна да обухвати све шире кругове људи, догађаја и ствари.

Дакле, у току припремних недеља пред Божић читамо јеванђељску причу о позванима на гозбу. Прочитајмо је речима самог Јеванђеља.

Нејо кад чиниш јозбу, зови сиромаше, бојаље, хроне, слейе; и блажен ћеш биџи шџо џи они немају чиме враиџиџи; нејо ће џи се враиџиџи о васкрсењу ѝраведних. А кад џо чу неки од оних шџо сеђаху с Њима за џрџезом, рече Му: блажен је онај који буде јео обед у Царсџиву Божијем! А Он му рече: Неки човек зџоџови велику вечеру и јозва мноје. И у време вечере, јосла слџу својеја да каже званицама: Дођиџи, јер је већ све јоџово. И јочеше се сви редом изџовариџи. Први му рече: Куйих њиву и морам изиџи да је видим; молим џе,

изјавори ме. И други рече: Купић њећ јармова волова, и идем да их оћледам; молим ње, изјавори ме. И трећи рече: Ожених се, и заћо не моћу доћи. И дошавиши слућа њај, јави ово ћосћодару своме. Тада се разћневи домаћин и рече слући своме: Изиди брзо на ћирћове и улице ћрадске, и доведи амо сиромахе, и боћале и храмове, и слейе. И рече слућа: Госћодару, учинћено је како си заћоведо, и још има месћиа. И рече ћосћодар слући: Изиди на ћућшеве и мећу оћраге, и ћриволи их да ућу да ми се наћуни дом. Јер вам кажем да ниједан од оних званих ћуди неће окусићи моје вечере. Јер је мноћо званих, али је мало изабраних. (Лк 14, 13-24)

Зар то није тачна слика онога о чему сам говорио? Ми смо позвани на Божју гозбу. Ова гозба је требало да почне на земљи да човек није издао себе и да није издао Бога. Кад је Бог стварао свет, Он га је стварао прекрасним, у потпуној хармонији са Собом и у хармонији целокупне творевине. И овај свет би могао да се одржи у првосазданој лепоти, могао би да узрасте из лепоте невиности у складну и већ непоколебљиву лепоту светости – али човек је издао и себе и Бога. Он је био позван да постане вођа целог света од невиности ка светости, али је сам одступио од овог пута и цео свет се поколебао и постао је онакав каквим га видимо. И ево, на почетку ове приче дате су нам три слике које се могу применити на свакога од нас у овом палом свету који смо изабрали за своју домовину док је наша домовина Царство Божије, које би могло да буде земља и небо истовремено, али остаје само небо док Бог коначно не победи зло, разједињеност и грех.

Први од позваних човеку којег је послао господар куће каже: купио сам парче земље, треба да га прегледам, да га освојим, оно је – моје. То је оно о чему сам управо говорио – ми смо изабрали земљу и говоримо: желим да је освојим, она је моја – желим да је поседујем до краја, желим да она буде оно што сам ја. И не примећујемо да, покушавајући да задржимо земљу, да је учинимо својом, ми сами постајемо њене слуге, ми њој припадамо. Не можемо од ње да се откинемо, свецело смо у њу погружени, корењем урастамо у њу, више не гледамо на горе, већ гледамо само на ову земљу: да она буде плодна. И на крају, ми овој земљи тако припадамо да наше кости лежу у њу, сахрањујемо се, наше тело се у њој разлаже, оно што смо мислили да је *наше* – сад поседује нас. Немамо времена да идемо на гозбу Божју, на гозбу вере, на радост сусрета, на Божанску хармонију свега, зато што желимо да освојимо земљу и на крају нас она прождире.

Други каже: купио сам пет јармова волова – треба да их испробам! Јер, треба да проверим да ли су радно способни! А осим тога, нисам их купио да би стајали у штали, они морају да раде, да донесу плод. Зар не размишљамо тако – свако на свој начин, али сви једнако – о томе да пред нама стоје задаци! Морамо нешто да остваримо, нешто да учинимо на земљи! Како да проживимо не оставивши трага? И свако се труди сразмерно својој снази. Неки од Отаца из старог времена у представи ових пет јармова волова виде символ наших пет чула. Дато нам је пет чула – вид, слух и тако даље: како

да се све ово не примени на земаљски живот? Међутим, пет чула се може применити само на земљу, јер небо се не може обухватити ни видом, ни слухом, ни мирисом, небо се осваја другим чулом. Чак се ни земаљска љубав не обухвата уз помоћ пет чула – шта онда рећи о Божанској љубави, о вечности? Ми као да почињемо да тргујемо с ових наших пет чула и стичемо што можемо, - али само земаљско.

Понекад нам се кроз ова чула открива нешто више: земаљска љубав. И ево, трећи од званих каже слуги: оженио сам се, имам своју радост, моје срце је пуно до краја – немам времена да дођем на гозбу твога господара, чак ни мог господара – зар он не може то сам да схвати? Имам своју радост – како могу да примим у себе још и туђу радост? Везаност, љубав која је на граници вечности, поново постаје преграда: она ме држи на земљи, немам куд да одем од ње. Вечност ће доћи касније, ко зна када, а сад, треба испунити време овом радошћу, овим дивљењем, овом срећом и доста је то што је моја срећа – *моја*, не треба ми туђе. И трећи званица такође не иде на гозбу Божју, зато што се плаши да га пролазна радост не напусти ако се препусти вечности, вечном.

И шта преостаје? Остаје човек који живи тако што се држи за земљу која ће га прогутати, човек који сав смисао свог бића улаже у то да нешто учини с овом земљом и на овој земљи – пролазно, које ће такође проћи: сећање људи пролази, зграде се руше, цео свет је прекривен остацима искорењених, умрлих, разрушених цивилизација. И човек ипак гради нову, која такође неће опстати, пролазну, бесциљну, зато што ни у њој самој нема циља, а ни даљег циља нема. И уместо да се кроз љубав открије, човек се љубављу често затвара: своји – и остали... И то је веома страшно. О, ови „остали” и „своји” могу веома различито да се распореде, „својих” може бити веома много, али свеједно, док остаје *један* „остали”, Царства Божијег не само да нема, оно се негира.

Желим да вам предочим две слике. Прва је прича о реалном човеку којег се сећам, чије сам рођаке познавао. Умро је учен, стваралачки надарен човек, он је сахрањен. Имао је сина у лудници, младића којем није било још ни двадесет година. Његова мајка му је саопштила о очевој смрти. Он се насмејао и одговорио је: „Није истина! Он није могао да умре!” Искрпевши сва своја објашњења, мајка га је довела код мене да бих му објаснио да је његов отац заиста умро. Пре него што сам му било шта рекао упитах младића: „Зашто мислиш да твој отац није умро кад ти сведоци његове смрти кажу да је он умро, људи који су видели његово мртво тело, који су учествовали у његовој сахрани, који су видели како је његов ковчег спуштен у земљу и присут земаљом? Зашто негираш његову смрт?” – „Није могао да умре зато што никад није ни живео!” И он ми је објаснио да је његов отац постојао само везаношћу за аутомобил, за телевизор, за своју колекцију драгог камења, за своје књиге. „Док те ствари постоје”, говорио је овај дечак, „мој отац је исто тако жив или исто тако мртав као што је пре био.”

Овако је могао да се изрази само младић који је изгубио навику да размишља, како бисмо ми рекли „разумно”, односно на земаљски начин, али он је видео ствари онаквима какве оне јесу. Овај човек, његов отац, није живео: он је одражавао стварност која га је окруживала, био је запаљен неким интересовањем, прелазео је од осећања на осећање, али осећање није живот, то је тренутни догађај, који одлази као што се гаси свећа.

Како сви ми личимо на ово! Он се укоренио у земљи, његова једина интересовања су била земаљска, али су га рашчовечила, у њему није остао човек, зато што је у потпуности прешао у предмете. Дакле, пред сваким од нас стоји исто питање: да ли постојим? Да ли у мени постоји неко или је у мени празнина? Или сам ја, по речима светитеља Теофана Затворника изреченим о човеку који је усредсређен на себе – као иверје које се савило око сопствене празнине? Постоји ли у мени нешто што може да уђе у вечност? Наравно, неће ући у вечност ни земља коју је купио први звани, ни њиве коју је купио други, ни онај посао који су обавили волови на овој земљи. Шта ће остати? А ако се говори о љубави, онда опет, шта ће остати ако је она сва сведена на мере земаљског живота, ако иза њих нема ничега, ако је она исто тако мала и ништавна, као наша земља у овом космосу који се бесконачно отвара, у којем живимо: зрнце – а у овом је зрнцету човек са својим осећањима и мислима. Да, човек је више него зрнце, али само ако сам себе не учини сродним с овим зрнцетом, ако нађе у себи величину и дубину, коју само Бог може да испуни, такву дубину која сву васељену може у себе да прими и још да остане празна, зато што је у њој бесконачност и она може бити само место усељења Самог Бога.

Љубав треба тако да нас открије; ако то не постиже, она постаје ситна, као зрнце. Наравно, ми нисмо кадри да обухватимо све и сва, али морамо да се откривамо све више и више, а не да се затварамо, закључавамо и сужавамо. Не можемо и не умемо да волимо све, али умемо ли да волимо вољене? Да ли је наша љубав према онима које волимо благослов, слобода и пунота живота за њих или је затвор у којем они седе као заробљеници у оковима? Код пророка Исаије постоје речи: пусти заробљенике на слободу (Ис. 58, 6). И свако од нас ће рећи: „Ја немам робове, никога не држим у заробљеништву, немам власт ни над ким”, и то није истина! Како ми држимо једни друге у заробљеништву, како поробљавамо једни друге! Како сужавамо животе једни другима! И страшно је рећи, како се често дешава да због тога што човека наводно „волимо”, сматрамо да боље од њега знамо шта представља његову срећу и добро. И ма како да он стреми ка својој срећи, ма како да тежи да се открије, као што се цвет открива на сунцу, ми бацамо на њега своју сенку и кажемо: „Не, ја боље од тебе знам какви су твоји путеви, каква је твоја срећа.” Како често имамо прилике да чујемо – можда не таквим речима, али у суштини: „Боже, кад би овај човек престао да ме воли, како бих био слободан! Могао бих да живим, с мене би спали окови, почео би живот.”

Друга слика је из француске књиге о томе како је човек пожелео да направи рај на земљи. Извесни Кипријан, који је дуго година живео међу дивљацима на острвима Тихог океана, који је страсно заволео земљу, природу, живот и стваралачке силе ове природе, од мештана је научио како да чаробном силом љубави позива у живот све скривене снаге пресахле земље. Он се враћа у своју домовину, купује комад камените, беживотне земље и као да обавија ову земљу својом љубављу, изазива у њој и из ње све живе, стваралачке снаге. И тло, које је било мртво столећима, почиње да оживљава, да произраста траву, дрвеће и цвеће, оно постаје као рај на земљи. И у овом озарењу, у овој светлости љубави и животиње почињу да се окупљају, зато што ту љубав побеђује њихово непријатељство, њихову међусобну злобу, њихове навике и инстинкте; они живе као у рају. Само једна животиња, лисица, остаје ван овог раја. Она не жели да се придружи другима – остаје *изван*. Кипријан прво размишља о њој са сажаљењем: јадна животиња, не схвата где је њена срећа! – и на све начине позива ову лисицу: дођи, па овде је рај! Међутим, лисица не долази. Тада он почиње да се љути на њу, љубав према њој почиње да се гаси и постепено се у њему рађа негодовање и мржња, јер је ова лисица сведок да његов рај није рај за све, да не желе сви да живе у том рају. И он одлучује да убије лисицу, зато што, кад ње не буде, све животиње и све биљке ће бити сједињене у овом рају који је он вештачки створио својом љубављу. И он убија лисицу. Враћа се на своју парцелу – сва трава се осушила, све цвеће је умрло, све животиње су се разбежале...

Дакле, ово морамо да запамтимо: ми смо призвани да стварамо свет и да га све шире и више обухватамо љубављу, али не таквом која нас чини робовима вештачког раја, већ љубављу која може да се простире све даље, остављајући слободу онима који не желе да уђу у *наш* рај. Ово се односи на нашу црквеност, ово се односи на наше породице, на наша пријатељства, на наше друштвене тежње. Ово пред сваког од нас поставља питање о томе како је, на који начин је везан за оне који га окружују, и за живот. Опет, не можемо све да обухватимо љубављу, али оне малобројне које волимо морамо волети љубављу која се разликује од љубави вештачког раја поробљених бића.

* * *

Настављајући нашу беседу од места на којем смо оставили причу, треба да поставимо себи питање које су апостоли поставили Спаситељу након једне од Његових беседа: ко онда може да се спасе? (Мк. 10, 26). Звани су искључили себе из Христовог, Божијег, друштва, везали су се за земљу, нису пристали да се земља и небо сједине у једно. Ко онда може да се спасе?

Ако се овој причи придружи завршетак њој сличне код другог јеванђелисте, слика је следећа. Гозба је уготовљена. Званице су одбиле да дођу, а домаћин, чије је срце пуно љубави и отворено, који жели да ова гозба буде гозба целе земље, шаље своје слуге по улицама и запуштеним местима града и села да зову сиромашне, хrome и убоге, како би се његов дом испунио радошћу.

Не његовом радошћу, већ радошћу свих оних који ће се неочекивано за себе наћи тамо (Мт. 22, 2-14).

Дакле, поставља се питање: с чим ови сиромаси, хроми, слепи и богаљи иду путем према царским палатама? Какве су им мисли? Јер сиромаси немају ништа што би могли да донесу домаћину куће: не могу да донесу ни цветак, ни поклон, не могу да донесу успех у животу, не могу да донесу врлине – ништа не могу да донесу. Иду хроми, који никад у животу нису умели да ходају чврстим кораком. Иду слепи – њих је заслепила земља, и они нису умели да виде небо – иду са свешћу да ништа немају: с чим онда да дођу, како ће их примити? Символ њиховог стања јесу дроњци којима су покривени; како могу да их пусте у царске дворце прљаве, вашљиве, у дроњцима, њих, који су проћердали сав живот, који су протраћили све што им је било дато од рођења?

Тачно, они иду с помешаним, удвојеним осећањем: с једне стране, са свешћу да немају никакво право на гостопримство овог домаћина, с друге стране, с мишљу: чим се појаве на вратима дворца или богате куће биће истерани! Сав њихов живот их је томе научио, они знају да такве као што су они људи истерују из дворишта – шта могу да очекују? Заслуга немају, оправдања немају, ничег немају. Значи, једина нада је на милосрђе, на то да ће их неко пожалити и пустити из самилости. Међутим, жалио - не жалио, како човек може да их пусти? Па они ће све испрљати у овој кући!

И ево, прилазе вратима; шта даље? У другом јеванђељском одломку прича се наставља казивањем о томе како су сви сели за сто, ушао је домаћин, бацио је поглед на окупљене и одједном је открио да један од људи који су дошли није обучен, како је речено, у *свадебно рухо*, да је дошао на гозбу у својим дроњцима. И домаћин се разгневио и наредио је да се он истера (Мт. 22, 11-13).

Овде постоји и друго питање: како је то могуће, како то може да се деси? Ко је од ових сиромашних, хромих, убогих и слепих, могао да дође на гозбу другачије осим у дроњцима? Шта се догодило с њима – или с оним човеком? На који начин су они били обучени у чисту, празничну одећу, а само он у тако срамне рите? Ово се објашњава оном атмосфером, оним временом и местом на којем је Христос говорио Своје приче. На Истоку, кад су путници ишли пешке данима и данима, они су долазили изнурени, прашњави, у исцепаној одећи на неко место и тражили себи уточиште. И источњачко гостопримство је било штедро, без обзира на понекад велико сиромаштво: путници су се примали са страхопоштовањем, прале су им се ноге, прало им се тело, давала им се чиста одећа – не да не би оскрnavили кућу, већ како би се одморили телом и душом, како би оживели за нови, другачији живот.

Управо то се догодило и с онима које су слуге домаћина довеле до његових врата: примиле су их друге слуге – анђели Божји, опрали су их, обукли, с почастима, са сажаљењем, с нежношћу увели у просторију у којој је била припремљена гозба. И сви су с радошћу, са захвалношћу, трепетног ср-

ца и запањено примали ову бригу, ову неочекивану, незаслужену нежност. А један, којег су очигледно такође хтели да оперу, да обуку, одрекао се ове нежности и бриге и одговорио је: речено ми је да овде може да се поједе, хоћу да *јегем!* Остало ми није потребно: годинама се нисам купао, увек сам ишао у дроњцима, пустите ме да пирујем једном у животу! И ушао је у ономе у чему је био, али је домаћин наредио да се истера, не зато што је био у дроњцима, већ зато што га за љубав, за милосрђе домаћина није било брига. Домаћин му није био потребан, био му је потребан постављен сто.

И питање се пред нама поставља крајње заострено: ми стално прибегавамо Богу, али у каквом духу? Ми смо такође сиромашни, такође смо слепи и хромии, такође смо се похабали, похабале су нам се и одећа и душа. И нас Господ зове: *ходиће к Мени сви уморни и нашоувариени, и Ја ћу вас одморити* (Мт. 11, 28). И ми долазимо – али како? Зар не долазимо често као што је овај човек дошао у ритам и прогурао се до стола, зато што му је била потребна гозба, а не домаћин, потребни су му били јело и пиће, а не оно Царство Љубави које представља ова Божанска гозба? Зар не прилазимо превише често и молитви и Причешћу управо тако очекујући за себе од Бога храну и пиће: нека Он даје, даје, даје... А шта смо ми сами учинили како бисмо смели да уђемо у Његове палате, како бисмо смели да будемо тамо? Из приче се види: од нас се не захтева да будемо у нечему богати; у Старом Завету постоји место на којем Господ каже: Сине, дај Ми срце твоје (Прич. 23, 26) - све остало је већ Моје. Да, све је Његово, али срце човека, његова љубав, његова захвалност, његов свештени страх су у власти самог човека, и нико, чак ни Бог не може да натера човека да воли, да осећа свештени страх, да буде захвалан. Зато што се љубав и све што се из ње рађа темеље на слободи, избору.

Како прилазимо Богу? Зар не трчимо код Њега сваки пут кад нам је хладно у леденом и мрзлом свету и кад смо гладни у својој унесрећености? А шта се дешава даље, касније? Зар не улазимо свесно код Њега у дроњцима? Сиромашни су ишли у страху што ће у таквом обличју стати пред свог господара, пред цара, а зар ми, кад стајемо на молитву, просто стојимо као сиромаш на капији богаташа или куцамо бестидно на врата Онога Ко може да да, али Чије лице нећемо ни погледати, већ ћемо гледати само шта је Његова рука спустила у нашу руку? Како прилазимо Светом Причешћу: да ли са свешћу о томе да смо заиста сиромашни до краја и да нам није у срцу оно што ће нам бити дато, и колико је драгоцено што постоји Неко Ко нас тако воли да можемо да дођемо као блудни син, осиромашивши, све проћердавши и да сретнемо Оца Који нас воли и родни дом?

Треба о томе да размишљамо зато што постати укућанин не значи доћи тамо где може да се поједе, где је топло, где смо под заштитом – бити укућанин значи улити се у породицу и поделити с овом породицом све чиме она живи: не хлеб и храну, не топлоту, већ смисао живота ове породице. И кад ми молитвено прилазимо Једноме у Тројици слављеноме Богу, Који је Бог љубави, Бог крсне љубави, Бог оваплоћења, Бог Који Сина Свог није пожалио ради

оних који су Га злобно и без савести издали, који не само да су били изгубљени, већ су отишли по својој вољи и живели по својој вољи.

Да ли тако идемо на Причешће? Примивши крштење, ми смо се сами непосредно (или уместо нас – људи који нас заиста воле, који верују у нашу племенитост) обавезали да будемо живо присуство Христа међу људима, Његовим милосрђем, Његовом љубављу, Његовом спремношћу да живимо и умиремо ради других и ради Бога – а не само да живимо захваљујући томе што је Христос умро на Крсту: Њему смрт, нама живот. То није хришћански мото, то је богохулство. А ми често живимо као да је то наше вјерују. Бог нас ни на шта не обавезује у смислу да Он не поставља услове: Он нас воли безусловно, по цену Свог живота и смрти и силаска у пакао. Међутим, постоји ли у нама макар једна искра племенитости, постоји ли у нама макар неки зрак захвалности? Ако у нама постоји макар мало племенитости – зар не можемо да се одазовемо свим животом на оно што Бог представља и на оно што је Бог за нас људе учинио и што чини из дана у дан? Ако у нама постоји макар мало захвалности и способности да будемо захвални – зар не можемо свесно, не подилазећи себи, не штедећи се, да градимо живот који би за нашег Бога могао да буде радост због тога што Христос није узалудно живео и умро, како би вест о томе потресла наше душе и како бисмо ми то животом доказали?

Постоји одломак у Јеванђељу у којем се говори о томе како је човек био дужан цару велику количину новца; пошто није могао да плати свој дуг, било је наређено да се прода у ропство с целом својом фамилијом. Међутим, он је пао на колена пред свог цара и измолио га је да му да времена, обећао је да ће све платити и цар му је опростио. Међутим, излазећи од цара овај човек је срео сопственог дужника који му је био дужан ништавно мали износ новца, ухватио га је и почео да захтева да му врати дуг, почео је да тражи од суда да овај човек буде принуђен да му одмах све плати. И кад је цар сазнао за то, наредио је да се његов дужник баца у тамницу (Мт. 18, 23-35).

О чему нам ово говори? Пред лицем онога што је Бог за нас учинио, Ко је Он у нашем животу, ми Му дугујемо све без остатка. Од Њега смо добили постојање, од Њега смо добили живот. Он нам је даровао познање Њега Самог. На нашу издају, која се понавља и која је стална, Он одговара оваплоћењем, животом, смрћу Свог Сина, на нашу сталну неверност Он одговара Својом непоколебљивом верношћу. Све што у животу имамо – и тело, и душа, и ум, и срце, и ваздух који удишемо, и храна коју једемо, пријатељи и рођаци – све је од Њега, ми Му све дугујемо, ми смо Његови дужници до краја. Он не захтева да Му вратимо дуг – Он чека од нас да му узвратимо љубављу и стваралачком, управо стваралачком захвалношћу. Не просто захвалношћу срца или сећања: „Хвала Ти, Господе!”, већ таквом стваралачком захвалношћу која би за људе око нас стварала оно *чудо* Царства Божијег, Царства љубави, међусобне бриге, на које смо сви ми призвани. А око нас су људи као онај дужник који је мало дуговао свом познанику, нама су људи нешто „дужни”:

заборављају нас, вређају нас, уништавају – шта све не чине! Међутим, ако се стави на вагу све то и оно што за нас представља Бог, диван, свет, вечан и спреман да нас сматра Својим кћерима и синовима, Својом рођеном децом и све што нам Бог у Својој неописивој љубави и штедроти даје, у поређењу с овим, све чиме могу да нас увреде живот и људи постаје тако мало! Наше „осетљивости” и бол, које осећамо, понижење наше гордости и онога што Бог јесте и што Бог даје не могу се поредити.

Бог ништа од нас не захтева за спасење осим једног – и ово се много пута показује у Јеванђељу. Навео сам вам један пример, има других, али имам у виду два јеванђељска одломка. Први је Молитва Господња „Оче наш” (Мт. 6, 9-13). Све зависи од Бога: *Да се светији име Твоје, да дође Царство Твоје, да буде воља Твоја; Хлеб наш насушни дај нам данас; Не уведи нас у искушење; Избави нас од злога* – све ово ми молимо: нека буде... Међутим, једно молимо с веома одговорним условом за нас: *Ойросџи нам дујове наше, као шџио и ми ойрашџамо дужницима својим*. И Христос о овоме поново говори: којом мером мерите другима, таквом ће вам се мерити (в. Мт. 7, 2). Овде узимамо своје спасење у сопствене руке. И у проповеди на Гори међу заповестима блаженства постоји једно блаженство које зависи од нас: *блажени миројворци* (Мт. 5, 9). Ми смо дужни да творимо мир – да творимо мир не из себе, већ да га творимо из дара Божијег. Сва остала блаженства као да су дата, а ово блаженство је у нашим рукама. Ово је на извешан начин граница коју треба да пређемо како бисмо били Божији.

И зато је Јеванђеље радосна вест о томе да је спасење дошло, да спасење не само да је на вратима, већ да је *с нама Бој*, у нашој средини, ми смо Му већ *своји*, како каже апостол Павле (Еф. 2, 19) и не само у смислу „својте”, већ смо Му рођени. Христос нас назива Својом „браћом” и „сестрама” (Мт. 12, 50). И у Њему, кроз Њега, зато што смо Његови браћа и сестре, ми постајемо рођена деца Бога и Оца. Ми смо своји Богу, како да се на то не одазовемо захвалношћу – активном, живом, стваралачком, ако је потребно и пожртвованом? И ако се не одазивамо, ако је све Јеванђеље, како се каже у канону преподобног Андреја Критског, немоћно против наше тромости, шта онда може да нас пробуди? Ако на ово не можемо да се одазовемо захвалношћу, ни на шта нисмо способни да се одазовемо другачије осим тренутним доживљајем, тренутним умиљењем – и то је све.

Како би страшно било кад бисмо се на крају живота показали онаквима као онај сиромаш који је ушао у царске палате да једе и пије, којег је било баш брига и за сиромаше из његове околине, и за слуге, које су му све приноси-ле, и за самог домаћина који је њему, странцу и дошљаку, просто из љубави понудио да постане укућанин! Апостол Павле каже да смо ми туђиноватељи [странци] на земљи (Јевр. 11, 13). Он не каже „луталице”. Туђиноватељи – да, зато што је наша домовина на небу, односно не негде иза облака, већ тамо где је Бог, у Царству пожртвоване, стваралачке, крсне и радосне љубави. А на земљи, да – ми смо странци, али не само то. Бог нас је послао на земљу да

прокрчимо пут за ово Царство Божије, послани смо на земљу да припремимо пут Господњи у сваком срцу, у сваком уму, у свакој вољи, у свакој околности, у свим догађајима, и што су оне страшније, тим више наше присуство потребније ако смо верни свом призивању.

И ево, поставићу још једном исто оно питање: а ми? А ја? А свако од нас? Зар се ми према Богу односимо само као према извору свих добара? Наравно, то је тако, наравно, Он је извор свих добара. Али зар је Он за нас само неисцрпни извор добара, којем се треба обраћати док се живот држи у нама, а да притом и не помишљамо да Му се захвалимо? А кад питамо како да се захвалимо, Христос јасно, конкретно одговара: што сте учинили једном од ових малих који вас окружују учинили сте Мени (Мт. 25, 35-40). Одговор је једноставан, целовит, без пукотина, не може се разложити, не може се заобићи. Христос није тек тако рекао: Дошао сам да донесем мач (Мт. 10, 34) – мач који дели светлост од таме, истину од неистине, љубав од нељубави. И Јеванђеље Божије је заиста као мач, то није књига утехе, то је књига стваралачке радости или осуде. И сви ми стојимо пред овим: шта за мене представља ова радосна јеванђељска вест? Како се ја на њу одазивам? – не у речима, не у осећању, не у мислима, већ свим животом, и не само поступцима, већ целокупношћу моје личности?

И о овоме треба да журимо да се удубимо у своје мисли, да се погрузимо у себе, исто као што треба да журимо да чинимо добро. Треба да журимо да размишљамо зато што је за неколико дана Рођење Христово и што на дар Христу можемо да донесемо ново поимање, нову спремност, да положимо *добар њочейак* о којем се говори у вечерњим молитвама, ево сад. Није касно да се буде под Божјим окриљем, није касно да Му покажемо да Христос није узалуд живео и умро. У осам сати увече син је оставио болесну, али бодру, спокојну мајку у животу; кад се вратио, она је већ лежала хладна. Ево шта може да се догоди, ево шта се догодило с рабом Божијом Јелисаветом која сад лежи у ковчегу овде, у храму, поред нас. Опростили су се на неколико сати – и на земљи се више никада неће срести: касно је. Један тренутак и у односу на *овој* човека више нико неће моћи да каже добру реч, да учини добар поступак – биће касно!

Замислимо се над овим у току следећих пола сата, а затим се помолимо заједно и ја ћу онако како будем могао исповедати вас пред Богом у контексту онога што сам сад говорио. А свако од нас да ли за време исповести или у време кад будемо ћутке седели пред сопственом савешћу, пред сопственим животом, пред сопственом смрћу – нека се замисли јако, дубоко, и доћи ће време кад ћемо се променити. Међутим, ово треба чинити из дана у дан, ово треба чинити с постојаношћу, ово треба чинити храбро, неустрашиво и беспопштедно у односу на себе. И тек кад до самих дубина наше душе у једно пламсање пред Богом доведемо онај страх и ону наду који се преплићу у нама, моћи ћемо да променимо свој живот онако како су га мењали од давнина и како га и сад мењају људи Божији – Свети.

ПУТЕВИ КА БОГУ

Путеви ка Богу су исто тако различити и исто тако богати као и људске душе и као дубине Самог Бога; пут ка Богу почиње од вере. Желим да кажем неколико речи о вери.

Људи често мешају појам вере и сујеверја или просто наивног поверења. У ствари, вера нема ништа заједничко са сујеверјем и веома мало заједничког има с наивношћу. Вера увек почиње од конкретног религијског искуства. Са човеком се дешава нешто што у њега усељава непоколебљиву увереност у то да невидљиви свет постоји и да је Бог жив и делатан.

Вера се не поклапа са самим искуством. Свети Макарије Велики то веома занимљиво открива у једној од својих проповеди; он говори како човек који доживљава дубоко духовно, религијско (чак би се могло рећи и људско)

искуство у потпуности урања у ово искуство. Док ово искуство траје, он не може ни да га прати, ни да контролише себе. Он и искуство се у потпуности поклапају. Међутим, долази тренутак кад ово искуство престаје да буде актуелно, - као што се море повлачи с обале. Искуство постепено бледи, постаје прозирно, и човек поново као да се враћа у потпуну, објективну свест, може да доживљава себе, може да се контролише, да ухвати оно што се дешава у његовој души. И управо у том тренутку почиње област вере, односно потпуне уверености у то да је оно што је постало невидљиво, што није актуелно искуство датог тренутка безусловно и потпуно веродостојно. Човек је још увек пун осећања која су у њему постојала до пре свега неколико секунди. Она су исто тако веродостојна, не, рећи ћу, веродостојнија од поновне свести о свету око нас.

*Помесни сабор. Избор њаџријарха Алексија II,
Светио-Тројицка Сергијева лавра, 1990.*

И овде започиње област вере. Човек је убеђен у реалност онога што је постало невидљиво. Као што сам већ рекао, ово се не односи само на веру у Бога – ово се односи и на сва изузетно дубока осећања: љубав, радост која нас обузима, несрећу, у којој можемо да потонемо. Ово се односи на све што

је толико дубоко да у потпуности тонемо у то. И кад из тога излазимо, оно у нама не остаје само као мртва успомена у мислима. Ово је нашем животу додало **знање**, искуство. И када се ово искуство односи на Бога (или на човека), оно се може назвати вером.

Дакле, има разних путева ка Богу. По речима и примерима из Светог Писма може се говорити о искуству апостола Павла – с једне стране, и с друге стране – о искуству апостола Петра и других апостола.

Павле је био Христов прогонитељ, непријатељ. Не због тога што је био безбожник, не због тога што је мрзео веру, већ због тога што представа коју је имао о Богу ни на који начин није могла да се усклади с оним што је он видео у Христу – Бога беспомоћног, рањивог Бога, Бога Који као да је био побеђен, презрен – таквог Бога он није могао да замисли, зато што је веровао у Бога Светог, недоступног, Који блиста таквом славом да човек ослепи кад Му приђе. И он је постао прогонитељ, али је свом душом веровао у Бога, био је устремљен ка Њему, живео је Њиме и због Њега. И срео се лицем у лице са васкрслим Спаситељем Христом, односно са Истим Оним Богом, Којег је видео беспомоћног и Који се одједном јавио у слави: с Богом Који је носио тело прободено клиновима, и које је истовремено сијало славом вечног живота.

Овакво је у извесној мери било и моје искуство: ја сам Христа открио као васкрслог Христа управо у тренутку кад сам први пут читао Јеванђеље како бих се уверио, или тачније како бих убедио себе да је то неистина и да се не може веровати.

Али казаћете: „То је изузетно искуство, какву наду то мени даје?..” Нада је можда много већа од оне коју можемо да добијемо од истраживања, од труда, од тражења. Често нам није дато да тражимо. Књига нема, Јеванђеље је недоступно, нема никог ко би нас упутио. И ми можемо мирно, с потпуном сигурношћу да мислимо и да знамо да Господ може да нас пронађе непосредно, да се открије дубинама наше душе у искуству које човек не може да створи, али које Бог може да нам подари, управо да нам да на дар. Тако је постао верник барон Николаи, један од чланова ранијих студентских кружока у Лењинграду, почетком овог века, који је у тренуцима дубоког очајања, пошто није био у стању да нађе Бога и осећајући истовремено да је живот без Њега бесмислен, узвикнуо: „Господе, ако постојиш, откриј ми се!” И одједном је на њега сишао непојамни мир, таква дубина осећања и радости које никад раније није доживео. И у овој дубини и радости он је нашао Бога. Ово изгледа веома нелогично. Али зар је искуство љубави, искуство лепоте логично? Оно се може раставити и затим начинити некако убедљивим, али оно се не ствара од саставних делова, већ од непосредног, дубоког искуства, које је убедљивије од свих својих саставних делова.

Међутим, постоји и другачији пут, пут других апостола, Петров пут. Они су Христа открили постепено, а не одједном. Познавали су Га по селу у којем је живео, знали су Га као младог човека, као младића. Можда их је Он задивља-

вао Својом личношћу, али они у Њему још увек нису видели Бога. И Он је постепено почео да им се открива у таквој дубини да су почели да стичу познање да се Он разликује од других. Постепено, полагаано, Он им се открио у свој величини Свог Богосиновства: као Син Божји, Који је постао човек. Тако се десило откривање вере у људима који су Га годинама, постепено откривали, дан за даном, из године у годину. Ово је пут трагања, али и овај пут се у извесном тренутку поклапа с Павловим путем; у извесном тренутку се дешава нешто што нико није могао да предвиди: одједном спада нека завеса и човек види, види у слави, у сјају, у дубини оно што раније није знао.

Рећи ћете: ми се са Христом не срећемо онако како су се они сретали... Да, али ми срећемо људе који знају Христа, који у Њега верују. Постоји стара пословица: нико не може да се одрекне свега како би ишао за Богом ако на лицу макар једног човека не види сјај вечног живота... Понекад човек сија. Понекад у човеку проналазимо такву дубину, такво пространство љубави и самозаборава, који више не припадају земљи. Ово нам већ открива почетак небеског.

Ево два пута којима се може ићи: један је пут који захтева огромну, строгу припрему, а други је пут трагања, лаганог, темељног, који у извесном тренутку такође бива овенчан сусретом. И овде почиње **вера**.

На путу ка Богу веома је важно да човек уме објективно и паметно да прави разлику између проблема и препрека које стоје на путу. Проблем је задатак који треба решити. Пред проблемима стоји научник, мислилац, пред проблемима стоји човек у току читавог свог живота. Они нису увек и обавезно препреке: напротив, они су пуни занимљивости – вреди живети да би се решили ови проблеми. У односу према Богу ови проблеми су понекад страшно мучни. Човеку дође да заједно са Јовом каже: „Госпode, не схватам Те! Ја Те познајем као Љубав, верујем у Тебе, а понекад је овај свет којем Ти допушташ да постоји тако **страшан**...” Оваквим проблемима се могу назвати проблеми зла, бесмисла, проблеми који стоје пред човеком кад изгуби дете и не може да схвати како је то могуће. Ово је богато тле за сусрет између Премудрости Божије и људског ума, и човек има права, и више од тога: он је дужан да се загледа у све ове проблеме, да дубоко размишља о њима и да их решава уз помоћ искуства, али **свецело**г искуства, а не само ума, читавог људског искуства – и уз помоћ вере.

Међутим, на путу ка Богу такође стоје препреке које не представљају задатак или проблем. Оне стоје између Бога и самог питања о Богу, о свету, о човеку. Има моралних баријера. Сећам се човека који ми је говорио да свом душом жели да се сретне са Богом, а нешто му не да. Тада сам га упитао: „Шта бисте урадили с човеком који је лоше поступио: да ли бисте му опростили или бисте га осудили?” И он је са злобно искривљеним лицем рекао: „Сатро бих га!” „Захвалите се Богу”, рекох му тада, „што вам се не јавља. Кад би се сада јавио пред вама Он, Који је Свепраштање и Љубав, ви не бисте издржали суд...”

Има и других препрека: психолошких, интелектуалних, које нам не дају да стигнемо до самог задатка, до самог проблема, које нам не дозвољавају да правилно, објективно, интелектуално прецизно формулишемо сам проблем. То су мисли-предрасуде у нама. На пример, апсурдне, карикатуралне представе о Богу, о Цркви, о Христу, које не одговарају ничему, које су измишљене, али пошто смо их једном примили, не можемо да решимо то питање зато што таквог Бога **нема**, и зато што се питања везана за Њега никако не могу решити.

Постоји још једна препрека: то је наш априорни однос према томе како треба приступати животним питањима. Данас наука игра тако огромну улогу (потпуно исправно, и ја се томе радујем) да нам се чини да сва питања треба решавати онако као што се решавају научна питања, и ми желимо да применимо чисто научне методе на теме на које се оне не могу применити, а не примењујемо методе физике на биологију и методе хемије на историју. Зашто онда треба да примењујемо методе физичких наука на област људске душе? Некада сам се бавио науком, и то физиком. Сваки физичар може да разложи музичко дело на саставне делове, да их математички сортира, да га претвори

Мишројолић Анџоније (Блум)

у криве. Ово се зове акустика, али се не зове музика. Након што сте методама физике анализирали музичко дело, немате никакву представу о томе да ли је оно дивно или ништавно, зато што се доживљај лепоте музике одвија на другом плану. И ако желимо да објективно и паметно приђемо проблему о Богу, треба, са једне стране, с великом храброшћу формулисати ове проблеме, али их треба формулисати у односу на реалну ситуацију, другим речима, и у односу на реалног Бога и на човека, и на живот и поставити питања са одређеном категоричношћу и објективношћу. И истовремено треба бити веома опрезан како човек не би подигао лажне препреке приликом овог трагања, стварајући слике које ће му сметати и да формулише проблем и да га реши, јер ће формулација бити немогућа због карикатуре од које започињемо, а анализа проблема ће бити немогућа, зато што ћемо му прићи методама које се примењују на објекте, али које се ни на историју, ни на човека, ни на духовни живот, ни на Самог Бога, не могу применити.

О ПУТЕВИМА ВЕРЕ

Ова беседа треба да буде увод у размену мишљења, у разговор, зато што се сви ми мало познајемо. Неки од вас су, наравно, у веома блиским везама, а неки се уопште не познају, и мислим да је веома важно да комуницирамо и да једни друге обогаћујемо знањем и пре свега искуством, а што је можда још важније – питањима која имамо.

Желим да кажем нешто о питањима. Веома је важно да себи поштено и са свом нама доступном истинољубивошћу поставимо она питања која пред нас поставља и наша вера, и наша црквеност, и наш живот у савременом свету. Правим разлику између ове три ствари, зато што се наша вера састоји у оном дубоком општењу са Богом, које почива или на жеђи и глади, који живе у нама, или на непосредној уверености и знању о Њему кроз општење, кроз заједничарење. Црквеност, пак, с једне стране проширује нашу личну веру, наше искуство о Богу, о тајни бића, али са друге стране, поставља пред нас питања, зато што је Црква у својој суштини једно, а Црква онаква каквом је ми видимо и доживљавамо, какву ми представљамо – друго.

С једне стране, о Цркви говоримо као о Телу Христовом, о оном месту где пребива Дух Свети, говоримо, користећи речи апостола Павла, о заједници светих, односно људи који су се потпуно, до краја, предали Богу и посветили себе Богу. Међутим, са друге стране, сви смо свесни, и лично и колективно да смо грешници, да смо веома далеко од Бога и да јако мало личимо на Христа, Који треба да буде праобраз сваког хришћанина. Он Сам нам каже: Дао сам вам пример – угледајте се на Мене... И у овом смислу је свети Јефрем Сиријски писао да Црква није заједница Светих који празнују победу – то је гомила грешника који се кају... Али разлика између грешника који чине Цркву и оних грешника који су туђи Богу одређује се управо овим речима „који се кају”. Грешник који се каје је човек којег душа боли због његове отуђености од Бога, којег душа боли због несклада што влада у њему између свих сила душе и тела, којег душа боли због оног несклада што постоји међу њим и међу ближњима, почевши од најближих па до далеких. А покајање се не састоји само у овом унутрашњем дубоком доживљавању туге, него и у обраћености Богу. Бити тужан због себе, због друштвених проблема, због сиромаштва у свету може свако, али само онај ко верује у Бога може због силине тог осећања да се обрати Живом Богу знајући да га је Бог створио, да га Бог воли, да се Бог оваплотио, да је постао Човек како би нас спасао – животом, учењем и смрћу, и наравно, Својим Васкрсењем; и да, кад нас Бог зове да будемо у потпуности људи, Он не говори о томе да будемо „што је могуће бољи”, Он говори о нечем потпуно другом. Свети Јован Златоуст саветује ономе ко жели да сазна шта је човек да не гледа престоле царева и велможа, већ да подигне поглед ка Престолу Божијем и угледаће Човека Који седи у слави... Једини Човек Који је у потпуности, савршено Човек, јесте Господ Исус Христос, зато што је у Њему пунота

Божанства обитавала телесно, зато што је сама Његова телесност прожета Божанством, зато што је Он Богочовек, и то је наше призивање.

Ево куда треба да води покајање, куда треба да буде усмерен наш поглед. И на том путу себи треба да постављамо питања која се рађају из наше вере, из наше црквености, из нашег саучествовања са свом тварју у животу света који је Бог створио: људског и материјалног света за који одговарамо пред Богом.

Човек не сме да се плаши питања; затварати очи пред њима значи само разарати своју садашњост и упропастити своју будућност. Али често сами не можемо да решимо питања која се рађају у нашој души или која се рађају из животног искуства људи у овом свету у којем живимо. Ево због чега сам на почетку говорио да приликом ових сусрета треба да комуницирамо, да свима постављамо она дубока и елементарна питања о вери, о животу, која се постављају сваком од нас. И можда би се могло рећи: не само питања о вери, већ и о нашем неверју, о нашим сумњама, о нашим тражењима [трагањима], о нашој изгубљености, о нашој свакодневној неистини. (Сад никога не позивам да се исповеда пред свима, али ова питања имају општи, универзални значај.).

И ево првог питања које бих сад желео да поставим – али само да поставим, зато што бих желео да на њега одговарате потпуније него што ја то намеравам да учиним. То је питање о томе како човек почиње да верује у Бога? Зашто?

Прво што бих желео да истакнем јесте да Бога нико не може да измисли. Могу се измишљати идоли, могу се измишљати чудовишта која представљају човека, неограниченог ничим ни у добру, ни у злу, али Оног Бога Који се дотиче дубина душе, Који душу може да уморити и испуни, није могуће измислити. И сваки човек који каже да је познао Бога у било којој мери, у било ком облику, јесте човек који се дотакао краја ризе Божанске, човек којем се Господ открио, можда неухватљиво, али се открио.

Друго што желим да кажем јесте следеће: наша вера, уколико израста у реалност, мора да почне од глади, од туге, од трагања или од чуда сусрета. Надбископ кентерберијски Ремзи је у једној од својих проповеди рекао да у сваком човеку постоји „таква дубина, такав простор, које ништа не може да испуни; такав простор и таква дубина који могу бити испуњени само Божијим присуством”. У ову дубину, у овај бездан можемо да бацамо све што земља може да да – и знање, и лепоту, и жива осећања, а истовремено наша душа никад није до краја задовољна, - остају глад, туга, жеља. И свест о овоме многе плаши; многи, осећајући у себи ова различита осећања (можда и друга, која нисам навео), покушавају да угуше ову глад, да се забораве, да сузе своје унутрашње просторе, да иситне унутрашњост свога бића ако треба – само да се не открију тако да дању и ноћу вичу због своје туге, због своје изгубљености и глади. А у ствари, можда је то најдрагоценије стање у којем можемо да будемо, зато што само од овог осећања и од свести о овом осећању може да се роди право, озбиљно подвижничко трагање за оним без чега се не може живети, а не само трагање за оним са чим би се лакше, задо-

вољније и пријатније живело. Оваква глад у човековој души изазива свест о потреби да се одрекне било чега како би нашао или оно или Оног – Кога душа тражи, Оног Јединог Који може да испуни, да напуни, да преобрази душу, тело, читаво биће.

Дешава се да човек због ове глади, сазнавши за Христа, чувши нешто о Њему (сећате се речи апостола Павла: вера је од слушања, а слушање од речи Божије), осетивши и рекавши: „Да! У томе постоји таква истина, таква лепота, такав склад!” – оде и затражи да се крсти. И ово крштење му се с правом даје као одговор на глад, као одговор на свест да се само ту може наћи живот. Али крштење није магијско дејство. То није дејство које обавезно мора да удаљи тугу, и глад, и трагање. Заједничарење са Христом бива различито. Апостол Павле у 6. глави Посланице Римљанима каже да, погружавајући се у воде крштења, ми умиремо са Христом и устајемо с Њим за нови живот. И на другом месту каже да на свом телу носимо смрт Господа Исуса Христа. И дешава се да човек пре свега осећа своје заједничарење у смрти, у распећу, у крсту, у трагедији оваплоћеног Богочовека. А дешава се, насупрот томе, и нешто супротно: умревши, он васкрсава и живи са свешћу о васкрснућу. Међутим, и један и други су подједнако заједничари са Христом, иако на различите начине. То не значи да онај ко је заједничар у Христу трагично, није саучесник у Његовом васкрсењу. Човек који се није сјединио са Христом не може бити у таквој мери, с тако јасном чистотом заједничар у крсној смрти и крсном путу Господњем. То је други пут, и многи иду овим путем. Иду они који траже оно што су већ нашли, који траже потпуно заједничарење, иако нису свесни да су, по милости Божијој, заједничари у самој сржи Христове тајне: Његовим спасоносним страдањима...

Дешава се да човек стекне веру на други начин. Сви знамо причу о обраћењу апостола Павла; али обраћење апостола Павла има и неку предисторију. Као верујући Јеврејин он је у потпуности, читавом снагом своје чудесне душе припадао Богу, желео је да служи само Њему, није ишао ни на какве нагодбе или компромисе, потпуно и до краја је желео да буде Божији слуга и да Му се клања својим животом и смрћу. И само због тога што је био такав, Христос је могао да стане пред њега у слави Свог васкрсења, и само зато што је он био такав, могао је у овом виђењу да препозна Христа и да не посумња: да то можда није привиђење?.. Има људи који и у наше време на тај или сличан начин налазе веру.

Постоји и други пут. Има људи које је Господ призвао из дубине очајања; људи различитог узраста, различитих животних путева који нису имали Бога, који никада нису срели Бога, али који су се срели лицем у лице са животом: животом с његовим богатством, животом с његовим сиромаштвом, животом са страдањем и с радошћу – и које зло није поразило, али који нису могли бити задовољни ни оним релативним добром које у себи носи живот без Бога; и који су дошли до такве границе кад су осетили да не могу даље да живе ако нема максималног, бесконачног смисла у животу. Бог и такве проналази.

Зато нема таквог пута људске душе, нема такве стазе којом човек иде, на којој не би могао да сретне Бога, или, рећи ћу чак - где би могао да Га не сретне. Али да сретне Бога и да препозна Бога човек може само из дубине душе која умире од чежње, која жуди. И ми се овога плашимо. Плашимо се да се откријемо унутрашњој глади и унутрашњој чежњи, плашимо се да се загледамо у себе и да видимо: какав бездан празнине!.. Бојимо се; а шта ако ову празнину ништа не може да испуни!?. И овде вера, која, како се каже на почетку 11. главе Посланице Јеврејима, јесте увереност у невидљиво [*ишоиврга ствари невидљивих*], постаје не само увереност, већ и верност: верност због свог тражења, верност оном зову, који се чује из самих недара и дубина човека. И ако оваква сигурност у себе самог, у празнину, у глад, у потребу, у чежњу значи сигурност у оно што не може бити да није, она што ће испунити све то смислом и садржајем; ако оваква вера постаје верност, ако вера прераста у подвиг, у подвиг верности кроз молитву, у подвиг кроз чување заповести живота, - онда човек налази веру све дубље и његова душа се, како каже Максим Исповедник, открива до граница бесконачности.

И ево питања које бих сада желео да вам поставим – веома је лично. Желим да кажем: има ли међу вама неки човек или неколико људи који су спремни да испричају како су почели да верују, којим путем их је Бог привео вери? Шта се то у њиховом животу догодило коренито, одлучујуће, што је учинило да они постану верујући људи? Ево питања које бих сада желео да вам поставим. Ако се испостави да нико од вас не може да каже нешто о томе – поћутимо заједно, размислимо о људима које срећемо и који су то људи вере. Одакле им она? Како су могли да узрасту у тако предивну лепоту и такву величину? И кад се разиђемо, понесимо са собом ово питање које постављам сваком од вас: „Да ли верујем? У којој мери?“ – „Господе, верујем! Помози моме неверју!.. Лако је наћи своје неверје, али где је моја вера? На чему она почива? Из чега се родила?..” Поставимо себи ова питања зато што смо, како нас апостол Петар учи, позвани да умемо да дамо одговор о нашој вери сваком човеку који то захтева, коме је потребан сведок, коме смо у стању да кажемо: „Да! Не бој се, - оно што тражиш, о чему машташ, је реално. Ја са сигурношћу могу да кажем: 'Знам да је то истина...’”

Ми смо послати у свет како бисмо пред овим светом били сведоци. Да ли можемо да будемо сведоци, ако сами нисмо свесни своје вере, ако не можемо да кажемо човеку: „Ја сам прошао истим путем и покажаћу ти макар прве кораке на том путу... Није довољно бити верник – човек треба да научи да даје. Нико нема веће љубави од онога ко своју душу, ко свој живот положи за другог. То је максимум. А пре тога? Пре тога су први кораци: испружена рука, жива реч и спремност да се макар са страхом у души посведочи истина Божија, Божија љубав, Божија светост...

ОДГОВОРИ НА ПИТАЊА

Да ли веру представља само живо ошћење са Бојом, искуство ошћења, или и вера због речи, рецимо, ириводеи айосіола, још увек без искуства, иростіо іо іоверењу у њихове речи? Да ли се іо може смайраіи вером?

– Мислим – и да и не. Апостол Павле каже да убедљивост апостолске проповеди није у јачини философских аргумената већ у испољавању силе Духа Божијег. Оно што је људе запањивало у Христу и (наравно, у мањој мери) у апостолима јесте то што су речи које су они говорили будиле у људима вечни живот. Постоји место у Јеванђељу где Христос говори мноштву људи, и Његове речи им изгледају сурове, тешке, и готово сви одлазе. Спаситељ се обраћа Својим ученицима и каже: „Да ли и ви желите да одете од Мене?..” И апостол Петар Му одговара: „Куда да идемо?! Ти имаш речи вечног живота...” Али ако прочитате Јеванђеље видећете да Христос, у принципу, нигде не говори о „вечном животу као таквом”: не описује га, не даје било какве слике или представе. Апостол Петар је имао у виду да је, кад је Христос разговарао с њима, Он негде у дубинама њихове душе дотицао све што је способно за вечни живот; овај вечни живот у њима се рађао од живе Христове речи. Вероватно су и апостоли тако говорили: они су говорили о ономе што су знали, с таквом дубином, с таквом снагом, с таквом сигурношћу да се та сигурност није преносила логичким закључцима, већ преношењем оног осећања и свести. И мислим да је тачно да је вера од слушања и да је слушање од речи Божије, али не просто због тога што се та реч изговара.

Кад говоримо о речи Божијој постоји други моменат, а то је да је Јеванђеље заиста реч Божија која је упућена нама и да у њему лежи сила да оживљава, да буди вечност у нама, која је постојала у Спаситељевим речима кад је Он проповедао на земљи. Њу су имали и Његови ученици. И у том смислу, читајући Јеванђеље одједном можемо да се сретнемо с одговором. Постоје из давнина речи о томе да је лепота убедљива сила истине. Дакле, кад читамо Јеванђеље или кад слушамо проповед, ако читавим бићем можемо да узвикнемо: „Каква лепота, како је то дивно!” – то значи да је то до нас допрло и да смо постали заједничари у тој истини. Ако ова истина остаје само логичка, интелектуална, из главе, она још није наша, ми се још нисмо пробудили, нисмо оживели. И ево, у том смислу кад кажете да можемо да поверујемо слушајући сведочанство других људи – наравно да је тако! Ко је од нас дошао до вере таквим чудом као што је обраћење апостола Павла? Али слушајући речи у којима звучи истина, речи које у нашој души откривају осећање лепоте, које нам преносе смисао за који раније нисмо знали, макар крајичком душе дотичемо искуство онога ко говори или колективно искуство, ако желите – саборно искуство Цркве које дати човек изражава. Међутим, то није лаковерност. Није довољно рећи: „Поштујем тог и тог човека, вероватно је оно што он говори истина и зато постајем верник.” Можемо бити дијалектички поражени, а да не постанемо верници. И могу да вам наведем пример нечега што се десило у Русији пре тридесетак година.

Млад човек, студент, изнајмљивао је собу код једног свештеника. Он је био убеђени млади атеиста. Свештеник је био паметан, образован човек и они су водили бесконачне расправе, и на крају крајева је студент остао без аргумената, био је дијалектички поражен. Из тога је извео закључак: пошто је интелектуално поражен, мора да постане верник. Крстио се, уписао се у богословску школу, постао свештеник, почео је да предаје богословље и после неколико година је одједном открио да не верује у Бога, - да му је одузета убеђеност атеисте, али да му није дата вера. И отишао је и поново постао пропагатор атеизма.

Дакле, у том смислу није довољно бити интелектуално убеђен, то никуда не води ако се томе не дода неко унутрашње искуство, неки преображај, неко откривење. И то нам се дешава на различите начине. Свако од нас има неку клицу искуства вере. Комуницирајући с другим људима чије искуство вере није једнако, али је слично нашем ми се богатимо оним елементима духовног, верског искуства које немамо. И зато се суштини ове вере, искуствене, живе, која представља моју веру, додаје још нешто што могу да прихватим, зато што је у складу с оним што већ познајем као истину и лепоту. То је искуство породице, то је искуство парохије, то је искуство Цркве одређене епохе и Цркве у дубини векова. И у неком тренутку томе се додаје још нешто; у сваком од нас постоји делимично знање о Богу, које се испуњава само једним, као што се у Јеванђељу каже: Бога нико није видео, али Син, Који почива у недрима Очевим, Он нам Га је показао... На крају крајева, примајући речи једни од других, долазимо до максимума, где нико од нас не може да каже последњу реч: ову реч говори Христос. Али није да Он само говори речју – Он јесте Реч.

– *Рециши, молим Вас, макар у две речи: у каквом су односу човекова слобода и Божији Промисао?*

– Слобода је неизбежан услов узајамне љубави. Свети Максим Исповедник каже да Бог може да учини све, осим једног: да натера човека да Га воли, зато што љубав треба да буде слободан дар. Зато је слобода апсолутно основно стање света. Бог је љубав, Он Себе даје до краја и открива нам Се тако да можемо да Га прихватимо до краја, а прихватајући Га до краја – и да Му дамо себе. Због тога је наша представа о слободи као о могућности понекад хладнокрвног избора из главе – већ греховно стање. Стање у којем хладнокрвно могу да бирам између живота и смрти, између добра и зла, између Бога и Његовог противника, више није слобода, није она царска слобода о којој се говори.

И у том смислу су занимљиве речи које означавају слободу. Латинска реч *libertas*, која је дала толико огранака по политичкој линији – јесте стање детета пред законом, које је рођено као слободно од слободних родитеља. Оно од рођења има власт над собом, слободно је, прихвата се као слободан грађанин. А уједно, говорећи већ практично, оно ову слободу може да оствари само ако има власт над собом и ако није жртва својих жеља, својих страсти, својих страхова итд. Дакле, ова ситуација у заметку, у којој се човек рађа

као слободан може бити задржана само подвигом верности овој слободи, верности свом достојанству.

Друга реч која је у овом смислу важна и занимљива јесте енглеско *freedom* и немачко *Freiheit*: обе потичу од санскритске речи која као глагол значи „во-лети” или „бити вољен”, а као именица – „мој вољени” или „моја вољена”. И ово указује на то да је пунота слободе, суштина слободе – таква узајамна љубав која не ограничава, не притиска, не поробљава, не „гута” другога, већ га пушта у пуноту бића. Зато, кад говоримо о слободи имамо у виду управо ову слободу. И веома је занимљиво што је у књизи пророка Исаије, у одломку који се чита уочи Божића о Емануилу, о Сину Који ће се родити од Дјеве, речено, да ће Он пре него што буде умео да разликује добро од зла, беспоговорно изабрати добро, зато што се Он рађа неокаљан грехом, и зато Га грех не привлачи.

Сад, што се тиче човека и Промисла Божијег. Живимо у свету који је отпао од Бога, који је унакажен, и у којем Бог делује, али је ограничен нашом слободом. Он нам слободно, из љубави даје могућност да будемо оно што јесмо. У вези са тим постоји тумачење Хомјакова (иако је филолошки веома сумњиво), где он реч „слобода” изводи од два словенска корена која значе „бити оно што јесте”. Међутим, у крајњој линији то тако и јесте чак и ако филолошки није оправдано. Човека с једне стране призива Бог, а с друге стране саблажњава га сатана. Бог човека позива на љубав не обећавајући му ништа осим љубави, не поткупљујући га ничим. Сатана га призива само обећањима за која се сваки пут испоставља да су лажна и која се сваки пут понављају: „Згреши поново зато што ниси згрешио до краја. Да си згрешио до краја, све би било у реду...” И један од Отаца Цркве каже да човек стоји између ове две воље; воље Божије, која позива на живот, и воље сатане, која скривено позива на смрт. И

улога човека је апсолутно одлучујућа зато што се од тога шта он бира мења и судбина света. Зато је однос између људске слободе и Божије Промисли у томе што Бог човеку дошаптава његовом савешћу, дошаптава му речима Светог Писма, дошаптава му преко људи чистог живота, дошаптава све време животним околностима: ево пута живота... И од нас зависи да ли ћемо га изабрати и не. Бог не може да нас примора. Међутим, услед тога што ми тако несигурно и колебљиво делујемо остварује се оваплоћење Сина Божијег, Који улази у овај свет, постаје заједничар у нашој тварности, погођеној грехом, али не заједничарећи у греху, већ заједничарећи у извесној сломљености, крхкости, и учествује у свецелој човековој трагедији.

- *Шта значи: „Бој у нама њроизводи жељу и дејство њо Својој доброј вољи”* (Фил. 2, 13)?
- Свети Дух у нама делује, зове, подстиче наше деловање и увек пред нама открива пут живота, али у извесном тренутку је на нама да донесемо одлуку: да ли прихватимо или не прихватимо. Бирамо да ли смо „за” Бога или „против” Њега. Или просто оклевамо, чак ништа ни не бирамо, већ, пошто се тако колебамо, свеједно ништа не чинимо. Али све оно што је у нама добро, све што је у нама максимално живо јесте од утицаја Божијег.
- *По мом схваћању, човек њраву веру достиже уз њомоћ благодати Божије. Имао сам њрилике да видим људе који су чистијавој животи ишли у цркву, молрили се, ѡражили Боја и ѡишли збој ове жудње, збој чежње за Богом...*
- Имам једно веома јасно убеђење, али то што је то моје убеђење и што је оно јасно уопште не значи да је истина. Зато ћу вам рећи како ја то доживљавам. Човек није нека изолована перла у огрлици. Сви смо ми наставак претходних нараштаја и наслеђујемо и добро и зло. Свака генерација следећој преноси оно што је остварила и оно што није успела да оствари. И чини ми се да се дешава да читав низ нараштаја припрема веру која ће процветати у једном човеку. Узмимо, на пример, родослов Господа Исуса Христа. Он није написан због наше радозналости. Он није написан из генеалогских побуда, већ о нечему говори. Ако га прочитате и оставите по страни сва имена која никоме ништа не говоре, зато што се у Старом Завету о њима ништа не може наћи, видите да тамо постоји низ светаца и низ несумњивих грешника. Ови свеци и ови грешници имају нешто заједничко: без обзира да ли су падали или устајали, они су свецело, са свом увереношћу, из све снаге своје душе и воље желели да служе Богу, чак и кад су грешили и нису могли то да остваре. И ова њихова жеља, ова њихова тежња, ови њихови напори, успешни или неуспешни, су се постепено сливали у једну моћну реку која је у извесном тренутку довела до рађања Пресвете Дјеве Богородице, Која је у Себи сјединила сву прошлост и довела до савршенства давши све то Богу, и од Ње се родио Спаситељ Христос.

Желим сада да вам дам једну другу слику која ме је просто запањила у једном тренутку живота. Кад сам имао деветнаест година, срео сам једног свештеника, веома чудног, којег сам упитао (не објашњавајући због чега питам зато што би моје питање морало да гласи: „Како сте ви, тако 'ударени', одлучили да постанете свештеник?”): „Оче Михаило, да ли можете да ми објасните зашто сте постали свештеник?” Он ми је одговорио: „Да, зато што је један од мојих предака починио убиство.” Моја реакција на то је била мисао: „У том случају би ти боље било да ниси постао свештеник”, и упитао сам га какву везу између тога он проналази. И он одговори: „Зато што сам од овог свог претка наследио сву људскост, прихватам је на себе и све сам принео Богу на дар поставши свештеник. У мом свештенству је овај мој предак принет Богу на живу жртву; он је оправдан у овом мом свештенству...”

Два пута сам се сретао са стварима које су сличне овој у извесном смислу.

Сећам се једне старије жене која ми је говорила да је нападају, да јој долазе мисли, искушења и сумње, који су јој потпуно туђи. Имала је утисак да с тим нема никакве везе. И кад смо почели да тражимо разлоге, кад смо дошли до њених родитеља и блиских предака (не може се увек доћи до тога), испоставило се да сваки пут, када би је нешто нападало, било да је то било искушење или стање или греховност – то је било нешто што би се могло наћи у животу неког од њених предака.

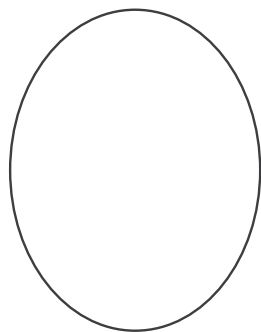
– *То је веома стирашино: као да смо њолико њовезани са својим ѡрецима да не можемо из њоиа да изађемо...*

– Не, можемо да изађемо: ако постанете прави човек, ваши преци ће бити оправдани у вама. Ми можемо да их потопимо, али можемо и да их извучемо, и у томе је огромна нада. Зато што кад би се радило само о томе да човек спасава своју кожу за вечност, можда би то и вредело, али не би много вредело. А ако човек помисли да од тога што он постаје прави човек сви нараштаји пре њега налазе неко испуњење, да их он једним кораком уводи дубље у вечни живот, то је потпуно друга ствар, ради тога вреди живети. Можда је ова реч претерано јака, али као да живимо „ради искупљења”, или „у славу” оних који су живели пре вас, пре мене, пре сваког од нас. То су моја тумачења, то није светоотачко учење осим онога што сам рекао о Христовом родослову – то је поуздано светоотачко учење. А ово што сам сада причао јесте оно што сам имао прилике да сретнем у животу и оно што је заједно са светоотачким учењем о Христовом родослову за мене је добило веома жив смисао.

– *Ја не ѡзнајем јасно Христиа. Дубоко сам чезнула за Њим, одлучила сам да се крсћим, и све је ошћало као раније. Кад би ме неко уићиао: „Какав је ваш Христос?”, не бих моила нишћиа да кажем, и у ѡмом смислу моје сведочансћиво о Њему би било веома бледо и чуди ме како се може живећии релайћивно озбиљно са Христћим, а да Га човек исћиовремено не ѡзнаје. И одлучила сам да ѡићиам: Како Га ви знаћие?*

– Овде има неколико разних момената. Први је следећи: у житијима Светаца налазимо на читав низ примера кад је Господ видећи снагу душе овог или оног подвижника допуштао у њему ту празнину, поверавао му ту празнину, овај подвиг верности без доказа. Један пример који наводим из године у годину јесте прича из живота светог Антонија Великог. Он је једном био искушаван и дан за даном се борио са искушењем, звао је Бога у помоћ и никакве помоћи није било, и никаквог осећања Бога није било. На крају крајева је победио искушење, али је у изнемоглости пао на голу земљу и лежао без снаге. И у том тренутку му се јавио Христос. Антоније Га је погледао и рекао: „Господе, где си био док сам се борио?” А Христос му је рекао: „Невидљиво сам стајао поред тебе, спреман да ти помогнем да си изгубио храброст.” И у том смислу је одсуство живог искуства знак Божијег поверења према нама, према нашој верности.

Кад се ради о мени, на своју срамоту морам да кажем да је моја вера заснована на нечему што је све учинило лаким и зато би требало да се стидим, а не насупрот томе, да се тиме дичим. До своје петнаесте године нисам знао ништа о Богу. Чуо сам ту реч, знао сам да се о томе прича, да постоје људи који верују у Бога, али Он није играо никакву улогу у мом животу. Он за мене просто није постојао. То су биле ране године емиграције, двадесете године, живот није био лак, а понекад је био веома страشان и тежак. И у једном тренутку је настао период среће, период кад није био страшно. То је био тренутак кад смо се први пут (имао сам петнаест година) бака, мама и ја нашли под истим кровом, у истом стану уместо да скитамо и да немамо сопствени кров. И први утисак је било блаженство: то је чудо, срећа... А после неког времена ме је обузео страх: срећа је изгледала бесциљна. Док је живот био тежак, у сваком тренутку се требало борити с нечим или за нешто, сваки тренутак је имао непосредан циљ. А овде се испоставило да нема никаквог циља, да постоји празнина. И ужаснуо сам се од среће тако да сам одлучио: ако у року од годину дана не нађем смисао у животу - убићу се. То је било потпуно јасно. У току те године нисам тражио ништа нарочито, зато што нисам знао ни где да тражим, ни како, али се са мном нешто десило. Пре поста сам присуствовао беседи оца Сергија Булгакова. Он је био изузетан човек, пастир, богослов, али са децом уопште није умео да разговара. Васпитач ме је убедио да одем на тај разговор и када сам му рекао да ни у Бога ни у свештеника не верујем, а он ми на то рече: „А ја те не молим да слушаш, - просто седи мало тамо.” И сео сам с намером да не слушам, али је отац Сергије говорио прегласно и сметао ми је да размишљам. И морао сам да слушам ову слику о Христу и хришћанину коју је он давао: слатку, смерну итд., односно све оно што није својствено дечаку од 14-15 година. Толико сам се разљутио да сам после беседе отишао кући, питао мајку да ли има Јеванђеље, одлучивши да проверим да ли је тако или није. И решио сам да, ако откријем да је Онај Христос Онакав како Га је описао отац Сергије, овај јеванђељски Христос, онда сам с тим завршио. Био сам практичан дечак, и откривши да има четири Јеванђеља, сматрао сам да је једно сигурно најкраће и зато сам изабрао да прочитам Јеванђеље по Марку. И овде се са мном десило нешто што ми одузима свако право да се узносим пред било ким. Док сам читао Јеванђеље, између прве и треће главе одједном ми је постало апсолутно, савршено јасно да са друге стране стола за којим седим стоји живи Христос. Застао сам, погледао, ништа нисам видео, ништа нисам чуо, ништа нисам осетио чулом мириса, - није било никакве халуцинације, то је била просто унутрашња апсолутна, јасна увереност. Сећам се да сам се тада одвојио од наслона столице и помислио: „Ако је Христос жив преда мном, онда значи да је све што је речено о Његовом распећу и васкрсењу истина и то значи да је и све остало истина...” И то је био преокрет у мом животу од безбожништва ка вери, онаквој каква она у мени јесте. Ето то је једино што могу да кажем: мој пут није био ни уман, ни благородан, већ ми је Бог просто због нечега спасао живот.

**БОГ И ЧОВЕК –
СУСРЕТ ЉУБАВИ**

Лондон, авіусі 1995.

ПИТАЊЕ И СУМЊА

Сви верници у наше време – и они који су се родили у Православљу или у некој другој вери, и они који су стекли веру после извесног периода неверја, активног или пасивног безбожништва, - сви се налазе пред питањем и свима се обраћају питањима, сам живот се свима обраћа питањима. И зато је прва тема о којој бих желео да размислим заједно са вама тема о питању: о законитости питања, о томе шта захтева савесно питање и питање о сумњи. А то треба да нас доведе до питања о вери, о њеној суштини и о томе како се може живети по вери.

У мирним периодима историје питање заузима релативно мало места. Већина верника верује као што је уобичајено – стихијски, онако како су их учили код куће, онако како су их учили у школи. То како их читава атмосфера учи или подржава њихову веру представља довољну основу за веровање. У наше време то није довољно. Они од нас који имају чврсту, свесну веру стално наилазе на питања других људи, и како апостол Петар каже, треба да будемо у стању да свакоме дамо одговор. Да свакоме дамо одговор с љубављу, са свештеним трепетом, да дамо одговор на спасење, али одговор који би био убедљив. А одговор никад није убедљив ако су сви његови саставни делови узети из цитата Светог Писма или из неког другог извора – из Светих Отаца, из поука духовних писаца. Убедљив одговор је онај који човек може да да из сопственог искуства. Нека је то искуство у зачетку, нека је оно и несавршено, али мора да буде лично. Одговарати на туђе питање: „Тако кажу други”, нема смисла. И без нас људи знају да други „некако тако” говоре.

Зато питање, када га нема у нама самима до нас допире - допире као вапај, као молба других људи. С друге стране, и у сваком верујућем човеку се понекад или изненада, веома оштро, мучно или постепено рађају нека питања. Разлика између питања и сумње се састоји у томе што је питање отворено. Човек који нешто није знао, који се није замишљао над нечим, поставља то питање пред собом. Живот поставља то питање, околности га постављају, или оно израста из дубине душе.

Сумња има двојако својство. Сумња се састоји у томе што нешто што нам је до тада изгледало поуздано, несумњиво и једноставно одједном престаје да буде једноставно, престаје да буде несумњиво, доводи се у питање. Али тада, док се у првом случају, у случају простог питања, ради о нечем непознатом што због тога нас саме не доводи у питање, када се рађа сумња она нас доводи у питање, као и оно у шта смо веровали. И треба да научимо да излазимо на крај и са питањем и са сумњом.

Прво што бих желео да истакнем јесте да сваки пут када се у нама рађа неко питање које је везано за наш поглед на свет, које је везано за нашу веру, за нашу представу о Богу, о себи, треба да се радујемо и да се због тога захваљујемо Богу. То значи да смо надрасли неки претходни стадијум свог развоја када ово питање није постојало, зато што му још нисмо били дорасли, а сада

оно пред нама стоји јасно, упечатљиво и даје нам могућност да узрастемо у нову меру свог унутрашњег развоја. Сумња је, као што сам рекао, другачије природе. Сумња је тренутак кад се под знак питања ставља оно шта сам раније веровао, оно што ми је изгледало несумњиво и једноставно. И верници се веома често плаше сумње. Зашто? Зато што им се чини да приликом сумње у било шта што се односи на Бога, на поглед на свет, на човека, на живот, то доводи у питање сам живот, саму веру у човека, саму веру у Бога, и због тога се колеба наша сигурност у то да стојимо као на камену, да се земља испод нас не помера. И ту треба да научимо да се паметно, храбро и са смирењем односимо према питањима која нам поставља наша унутрашња сумња. Реч сумња – со-мњеније значи, у суштини да смо раније имали једно мишљење, једну представу о стварима, а да је сада израсло друго, које се пореди са другим и онај једноставан одговор који је постојао у нашој души почиње да се удваја, постаје недовољан.

Желим да вам наведем једну веома једноставну, просту паралелу. Када научник који се бави физиком, хемијом или било каквом науком прикупи највећи могући број појединачних чињеница (ово такође може да се односи и на историју или философију), он покушава да их исправно сабере у једну целину, односно да их обједини тако да не буду одвојене, већ да представљају нешто целовито. Ако је научник савестан, он ће прикупивши све чињенице које су му познате и поставивши их у одређени модел, у хармоничан узајамни однос, пре свега поставити питање: „А да нисам направио неку логичку грешку? Да ли моја творевина одговара збиру чињеница?..” Друго питање је: „Да нисам можда жртвовао неке податке како целовитост читаве структуре не би била разрушена?..” Трећи корак савесног научника ће се састојати у томе да каже: „Да, све чињенице које сам прикупио су укључене у ову структуру, у овај модел. Сад, да би наука ишла даље треба да тражим чињенице које се још нису уклопиле у слику коју сам створио. Односно, треба да тражим чињенице које ће на известан начин срушити модел који сам створио, које ће минирати структуру коју сам створио, зато што тек тада она може да се отвори, да се прошири, и мој поглед на свет, моја представа о стварима ће достићи већу целовитост, већу пуноту...” Ако научник то не чини, он чува одређени модел који ће раније или касније застарети.

Исто то бисмо могли и ми да кажемо када бисмо били довољно поштени, храбри, разборити, о својим сумњама које се односе на веру. И кад говорим о вери, говорим о свему што се тиче Бога, света који је Он створио, човека, узајамних односа, унутрашњег и спољашњег живота. Зато што углавном кад се човек рађа у вери, односно када се просто рађа у хришћанској породици која га учи вери пре него што стигне да створи или да постави нека питања, он у току веома дугог времена, понекад и у току читавог живота остаје у стању умног детињства. Његове представе, које су му биле наметнуте или понуђене у детињству, о Богу, о животу, о човеку, о творевини никада не прерастају. Али он расте у другим односима, среће се са школом, са факулте-

том, среће се просто са људима који другачије мисле, који имају питања која нису условљена њиховим васпитањем из детињства, - и ето, тада отпочиње унутрашњи конфликт. Одрастао младић који има само детиње представе о Богу и о путевима Божијим судара се са овим представама и оне му више нису довољне. И веома многи губе веру, не зато што је вера неоснована, већ зато што је њихова представа о вери или о садржају вере представа детета, док је њихов интелектуални и општи развој далеко превазишао тај стадијум. За оне који су се родили у вери, за људе који су од почетка били у вери овде је веома важно питање самог питања. Веома је лако проћи кроз читав живот затворених очију и ушију за питања која постављају други људи. Они ова питања не постављају само због себе, људи их постављају и ради нас. И сваки пут када се срећемо с неким питањем треба да застанемо и да се упитамо: „Да ли имам унутрашње искуство из којег бих могао да одговорим на то питање, или, насупрот томе, немам никакав садржај, већ само одговоре које сам добио извана?..”

Ако се с вером не срећемо у детињству, већ у неком другом тренутку када смо већ у знатној мери сазрели, где је онда срећемо? Знамо из Посланице апостола Павла да је вера од слушања, а слушање од речи Божије. Да, заиста, у апостолско доба људи који су изгубили веру у паганство слушали су живу реч, која им је откривала нове дубине и отвараала њихове душе за вечни живот. То је била Божија реч која је до њих допирала кроз проповед апостола; то није била философска проповед, она се није градила на мудровању, она је била испољавање и отварање неке унутрашње духовне силе. Постоји место у Јеванђељу где је оно што је Христос говорио људима који су Га слушали изгледало немогуће и претешко за човека, и многи су почели да одлазе. Спаситељ се обратио Својим ученицима: „Да нећете и ви да одете?..” И Петар у име других одговара: „Куда да идемо? Ти имаш речи вечног живота...” Шта то значи? Христос ниједном у Јеванђељу није описно говорио о вечном животу. Он је говорио о вечном животу у човеку, Он је говорио о Богу, али није говорио о томе како ће бити после смрти или по завршетку света. Шта је апостол Петар имао у виду? Мислим да је желео да каже: „Када Ти говориш, Твоје речи се у свакоме од нас дотичу неке дубине и у нама се отвара вечност...” Таква је била, мислим, и проповед апостола. Она је била упућена људима које је измучила глад, који су изгубили веру, и када је до њих долазила проповед о Христу, о томе Ко је Он, Шта је Он, шта је Он говорио, ову проповед су изговарали људи које је и саме та проповед преокренула, преобразила и променила. И ова промена, ова преображеност апостола је њихове речи претварала у снагу и у живот. Сећам се како ми је духовни отац једном рекао: „Нико не може да се одрекне земаљског и да се уздигне до вечног живота ако у очима или на лицу макар једног човека не види одсјај вечног живота...” Ако нисмо среди ниједног човека из којег макар светлуца светлост вечности, наша вера је веома слаба. То може бити лаковерје, то може бити жеља да се за нешто

држимо, али то није она стваралачка и преображавајућа вера коју видимо у апостолима и у првој генерацији хришћана. Зато је прво што се догађа сусрет са живом вером живог човека из којег зрачи светлост вечности, из којег долази реч која у себи носи силу да у нама рађа, или тачније, подстиче, буди онај вечни живот који је Бог уткао у нас још приликом нашег стварања. Можемо да поверујемо човеку и можемо да поверујемо Христу тек онда када можемо да кажемо: „То што говориш звучи истинито, због тога ме обузима радост и то се отвара преда мном као лепота...” Још је Платон говорио да је лепота убедљива сила истине. И ми можемо да примимо веру коју нам преноси други човек само онолико колико се на њу одазивамо унутрашњим одговором. То може да се догоди кроз читање Јеванђеља, то може да се догоди кроз сусрет с човеком, који нам даје сјај вечног живота, али то треба да постане лично искуство. Док вера барем у извесној мери не постане лично искуство она је само један од могућих погледа на свет, али она још нема спасоносну, одлучујућу снагу за живот.

Сетите се, на пример, приче о томе како је Христос исцелио човека који је био слеп од рођења. Шта се догодило? Христос му је отворио очи. И шта је овај човек угледао? Прво што је угледао биле су очи Бога Који је постао човек, очи Божанствене самилости, Божанствене љубави, Божанствене кротости, лик Богочовека. То је било његово прво и првобитно откровење. Касније је морао да се сретне са великом сложеносту првохришћанске заједнице, али од овога више никада није могао да оде: видео је, знао је из искуства.

Сви ми у неком тренутку нешто искусимо, доживимо. А затим то од нас некуда одлази. Постоји друго место у Јеванђељу по Матеју, када Христос после Свог васкрсења говори Својим ученицима: „Идите у Галилеју, тамо ћете Ме срести...” На први поглед – зашто да иду у Галилеју да сретну Христа кад је Он и овде с њима? Какав још сусрет може да се деси?.. Али ако се замислимо над тим речима можемо да схватимо, како ми је то рекао један свештеник, да је Галилеја место где су први пут срели Христа. Ако погледамо на карту, видећемо да се Капернаум, Кана Галилејска и Витсаида – сва ова места налазе на неколико километара једни од других. Апостоли су се, наравно, познавали, можда као деца, дечази, младићи. И корак по корак су увиђали у Христу, у Исусу из Назарета нешто што никада раније ни у ком нису видели. Постепено се пред њима отварао Христов личност, и ово отварање се на крају завршило тиме што су у Њему препознали свог Учитеља, свог Путоводју и што се испоставило да су спремни да иду за Њим, ма куда Он да крене. То је било време првог сусрета, незамагљеног ни прогонима, ни сумњом, то је било пролеће новог живота, пролеће бујање. Затим су дошле трагичне године у Јудеји, али то су биле године процвата. И Христос је пожелело да сретне Своје ученике тамо где се догодио њихов први сусрет, који још увек није био помрачен, који још није био трагичан, где је све било светлост и где им се постепено откривала Христова личност. Тамо су могли поново да схвате све оно што су раније сазнали о Спаситељу.

И у сваком од нас постоји таква Галилеја. Свако од нас може, ако се замисли дубоко, ако се без журбе врати у своју прошлост, да ухвати онај тренутак кад је одједном осетио своју пролећну свежину, своју првоздану лепоту, када је могао да осети да је Бог тако једноставан, тако близак, да све има смисла и да је све могуће. Затим то бледи, затим то губимо, али ако бисмо могли према својој сопственој прошлости да се односимо пажљиво, могли бисмо све то поново да откријемо. Међутим, истовремено откривамо да са људима који нас окружују, да са сваким човеком имамо нешто заједничко, али не све. Свако од нас је јединствен и непоновљив и зато не можемо да имамо све заједничко; свако од нас има своје јединствено, непоновљиво искуство. О томе, на пример, говоре речи друге главе књиге Откривења, да ће у своје време свако од нас добити име које не зна нико осим Бога, Који га даје, и човека који га прима. Ово означава ону непоновљиву везу која постоји између Творца и Његове твари, сваке појединачне твари у њеној непоновљивости, уникалности.

Међутим, ми истовремено живимо у друштву људи од којих свако зна Бога на свој начин; а истовремено Бог је један, Исти. И зато се, ако говоримо о томе како спознајемо Бога и како Га знамо, може рећи: „Могу да ти кажем о Богу нешто што знам, а ти ми реци оно што ти знаш, и заједно ћемо Га познати дубље, шире, боље и са више свештеног страха...” И у томе је можда смисао заједничког живота хришћана. Свако зна Бога, а уједно, делећи своје искуство не само у разговору, већ и у заједничкој молитви, у општењу срца и душа, ми једни са другима нешто делимо и постајемо заједничари једни других.

Наступа тренутак кад смо заиста потрошили, исцрпели све што сами знамо и све што може да нам каже наш ближњи, па чак и Црква. И тада преостаје једно. У Јеванђељу нам се каже да Бога нико није видео, да Га зна само Јединородни Син Божји, Који се налази у наручју Очевог. На крају треба да идемо ка Христу, ка Њему да стремимо, у Њега да се загледамо, Његове речи пажљиво да слушамо и да ћутимо у Његовом присуству тако да тајанствено постанемо заједничари у ономе Ко је Он и шта Он може да нам открије ван граница било каквих речи о Богу и о нама самима.

Међутим, раније сам рекао да у извесном тренутку бледи наш жив осећај, живо искуство. Где је граница између искуства и вере? Вера се на почетку 11. главе Посланице Јеврејима дефинише као увереност у невидљиве ствари [*ἰσχυρὰ σίτων* невидљивих], односно, унутрашња увереност: оно што никаквим својим материјалним чулима не можемо да спознамо ипак остаје истина. У том смислу се реч „вера” не односи само на Божанске предмете, на Самог Бога. Вера се такође, као увереност у невидљиво, односи и на лепоту, на љубав, на све оно што доживљавамо у искуству, о чему поново можемо да разговарамо, али што не градимо логички, већ добијамо као непосредан доживљај, искуство и знање. Међутим, постоји место код светог Макарија Великог где се он труди да дефинише границу између живог, непосредног искуства и вере, која из њега проистиче. И он даје следећи пример: Замисли-

те да лежите у чамцу који љуља море. Тада имате живо искуство мора које вас носи, таласа који вас љуљају, неба које се широко простире изнад ваше главе, звезда, свега. Лежите и све то знате из искуства. Међутим, касније настаје осека и чамац се одједном нађе на песку. Више немате живо, непосредно искуство онога што сте доживели, али нико не може да вам одузме увереност, односно ваше знање из искуства онога што вам се догодило. Знате шта је море, знате шта је таласање воде, знате шта су високо бездано небо и звезде – све то знате. То је сигурност у оно што је престало да буде предмет вашег чулног искуства. И овде треба да запамтимо да се вера не састоји у томе да се само на основу голе речи поверује ономе што нам је речено, већ у томе да макар делимично, макар мало доживевши нешто, сачувамо то у свом искуству као увереност. И даље – да узрастамо питањем и сумњом, ако је то потребно, и ширењем нашег искуства, у веру, која се састоји у уверености у доживљено, у верности ономе куда то води, шта то од нас захтева, а представља такође и знање онога што нам се открило кроз ово искуство. На овоме ћу завршити своју беседу, и ако имате нека питања, можемо њима да посветимо неко време.

ОДГОВОРИ НА ПИТАЊА

Деца расту у њиховој средини. Како да комуницирају, како помоћи да се у њима сачува вера?

– Мислим да је један од проблема који се појављује пред дететом у томе што га нечему уче док је још мало, а затим, када постане старије и напуни 10 или 15 година, одједном се открива да оно има и сумњи и питања и неразумевања. Прерасло је све оно чему су га учили у детињству, а у међувремену га нисмо ничему научили, зато што нам није падало на памет да пратимо каква се питања у њему рађају, и да обраћамо пажњу на ова питања, да се према њима односимо озбиљно, а не површно: „Како то доводиш у питање?..” Једном сам код једног свештеника у Паризу довео младу студенткињу медицине која је студирала заједно са мном, паметну, живахну девојку. Она ми је говорила да не верује ни у шта, и ја сам одлучио да је доведем код свештеника зато што се тада уопште нисам усуђивао да пред било ким говорим о вери (од тада сам се избегобразио). Она му је рекла: „Оче, ја не верујем да Бог постоји..” Он је одговорио: „Како можеш да не верујеш да Бог постоји кад те је Он створио!..” Она се успротивила: „То што ми говорите је апсолутни идиотизам!..” Он је бацио поглед на њу и наредио: „Напоље!” Ово је, наравно, пример крајности, али се често дешава да када дете у пубертету почне да нам поставља питања ми на њих не одговарамо. А не одговарамо, нажалост, веома често не зато што смо према њему непажљиви, већ зато што немамо шта да одговоримо, сами никада о томе нисмо размишљали.

Једном сам окупио групу родитеља и деце, пубертетлија. Одрасли су очекивали да ћу ја одржати беседу, да ће они мирно седети, ја ћу пажњу усмерити на децу, а родитељи ће да седе као паунови: јер они, ето, све знају. А ја сам

предложио деци: „Ево, ви имате питања – поставите их својим родитељима, да видимо шта ће одговорити...” И родитељи ништа нису могли да одговоре. После тога је реакција родитеља била: „Како сте могли тако да поступите са нама! Обрукали сте нас пред нашом децом!..” А деца су другачије реаговала: „Како је било дивно! Сад знамо да су наши родитељи исти као ми!..” Па то је трагично! Да су родитељи пратили деčја питања и да су их пажљиво слушали, да их нису сматрали „дечјим тепањем”, питањем које ће дете сигурно једном прерасти, не би се догодило да реагују запрепашћењем: „Јаој, шта могу да ти одговорим из мог искуства?” А ако одједном откријеш да не знаш шта да одговориш, можда неко други може да одговори? Можда је неко други размишљао иако се ти ниси над тим замишљао? И сигуран сам да овде родитељи имају огромну одговорност. Они су сами угушили ова питања (или им живот није давао времена да размишљају, ово се такође дешава) и нису пратили децу у овом прелазном времену када је човек могао да иде корак по корак са дететом. Ми често тако чинимо: дете иде у школу, а ми учимо заједно с њим да бисмо му успут помогли. Али то не чинимо у односу на веру. На веронауку – да: ево ти катихизис, ево ти Нови Завет, Стари Завет, све што хоћеш: ми и сами можда нешто о томе знамо. Али није ствар у знању, већ у томе каква се питања у њему рађају, одакле она потичу. Нека питања потичу споља: друг је рекао, или школа, или је време такво, општа атмосфера; а нека питања настају потпуно логично: „Како то може да буде? Не могу више да верујем у то!..” И често би требало рећи: „Хвала Богу што више не можеш да верујеш у онаквог Бога у Којег си веровао кад си имао пет година.” Зато што таквог Бога ни тада није било, и није требало таквог Бога „подешавати” – како би родитељима, наравно, било згодније.

- *Има деце, младих изданака наших, која ако и верују у Боја, ипак не верују онако како бисмо ми желели. У цркву не иду, верују у некој свој айсолућно несхваћљивој Боја, иако су о Њему можда и сипекла извесну йредсйаву чийајући Свейто Писмо...*
- Као прво, то веома мало похвалног говори о родитељима кад признају да њихова деца верују у неког њима непознатог Бога. Родитељи који познају своју децу требало би да покушају да схвате у каквог она Бога верују. То је прво. Пре него што се да одговор требало би се замислити над питањем. Често – да, деца одрастају и почињу да верују, или тачније, да изражавају своју веру, да описују своју веру у неким нама туђим категоријама. Али ми треба да их схватамо, зато смо и одрасли... Тачније, пошто смо одрасли, требало би да будемо у стању да схватимо дете, да размислимо о његовом питању, да размислимо о томе шта стоји иза тога и да себи поставимо питање: „Ево мој, син, моја кћерка верују у таквог и таквог Бога. На који начин је под утицајем мог васпитања и утицаја са стране могла да се формира таква представа о Богу? Шта могу да кажем против тога?.. Веома је лако да кажем: „То је јерес, неистина, лаж”, али то није одговор. Ја немам

своју децу, али је хвала Богу, четрдесет и прва година како сам у овој пароксији, и испоставило се да је било веома много деце. И мислим да сваки пут када деци предоче: „Ево, овако ја замишљам Бога”, не смемо да кажемо: „Јаој, није! Он није такав!”, већ треба поставити питање: „Како си до тога дошао? Како је то занимљиво! Објасни...” Али ми питање не постављамо тако: „Објасни ми, зато што не схватам”, ми одмах говоримо: „Објаснићу ти, ниси у праву.” А кад човеку говориш да није у праву, он се, наравно, одмах укочи. Ко воли да никада не буде у праву, никада, зато што је он мали, а ти си велики. И мислим да је један од задатака нашег времена, када се све ставља под знак питања, управо да се замислимо, да се емотивно унесемо, да се загледамо у питања која се рађају око нас, и да покушамо да схватимо: „Откуда она, како је могло да се појави нешто тако наказно?” Или насупрот томе: „Можда је он у праву?”

– *За њо је њошребно да он или она желе да разговарају са нама о њоме, и да изложи своју њредсјаву о Боју, да њо анализирају заједно са нама. Добра воља није њошребна само од сјране родителја...*

– То је тачно. Међутим, то је могуће ако се од раног детињства успостави дијалог, а не монолог. А ако дете треба да буде само уши, а родитељи само глас, онда ништа неће испасти. Али ако су од најранијег детињства родитељи испољавали живо интересовање: „Како си ми занимљив! Свака твоја мисао ми је занимљива, све твоје искуство и сва кретања ума и душе су ми занимљиви. Објасни ми, не разумем...” Несрећа с родитељима јесте у томе што они готово увек себе стављају у овакав положај: „Ево, ја схватам, а ти не схваташ.” А ако би родитељи говорили (што је просто истина): „Не разумем, објасни ми”, – веома много би могло да буде објашњено. Зато што су деца спремна да објашњавају, она размишљају, ако не очекују да ће их одмах убити у појам и доказати им да нису у праву.

Знате, постоји (не сећам се да ли у књизи коју је отац Софроније написао о старцу Силуану или у једном писму које је Силуан једном писао) прича о томе како је један мисионар, који је живео на Истоку с ужасом говорио да тамо никога не може да обрати у хришћанство. Силуан упита: „А шта радиш?” – „Па ето, одем у кинеску богомољу и обраћам се људима који се моле: 'Како можете да се молите овим киповима? Па то је дрво, то је камен, то је метал. Одбаците све то и поверујте у Живог Бога, Којег ћу вам ја проповедати.'” Силуан поново упита: „А шта се тада дешава?” „Јуре ме и избацују из храма...” Силуан га тада посаветова: „Знаш шта, постигао би више кад би мало стајао, слушао како се они моле, кад би погледао њихову побожност, а затим позвао неке од њих да поседите на степеницама храма и када би рекао: Ево, видео сам како сте се молили, како сте се понашали у присуству Бога. Испричајте ми нешто о својој вери... И сваки пут када неко од њих каже нешто што је веома близу истине реци му: Како је то предивно! Али знате једна ствар недостаје у вашој представи... – и додај једно зрнце хришћанског погледа на свет. Тада ће се они обогатити и отворити.”

А кад човеку кажу: „Све што ти говориш је глупост”, или: „Немам шта да са-знам од тебе”, он се, наравно, затвара. И мислим да се и са децом то често дешава. Видео сам јако много деце коју би тако напали: „Какве то глупости лупаш!” Дете никада не лупа глупости, дете је увек веома озбиљно, али родитељи углавном мисле да је, ако оно не говори њиховим језиком, ако не изражава њихове погледе, то глупост. Не кажем да је дете увек у праву, наравно да није. Говорим о томе да је често његово питање или несавршена представа или то како оно види ствари врата која некуда воде, а не затворена врата.

– *Али ако се њо већ догодило? Живимо њако ишио деите виђамо саиџ и њо време-на дневно, живимо ѡпаралелним животиима... Не чујем ииџиање заишо ишио ѡа нико не ѡстиаваља... Чак и кад кажем: „Реци ми како си”, одговор може бити онакав с каквим сам се срела: „Двадесет ѡдина смо све делили, да ли најокон моју да живим својим животиом?”*

– Мислим да се може, без постављања питања, просто тако, седећи, испричати нешто о себи, човек може мало да се открије. Ако дете, пубертетлија, на то реагује критички или ако просто не буде хтело да слуша, то није битно. Поверио си му се, оно те наизглед није послушало, али није могло да не чује и то се негде у сећању задржава. Дубоко сам убеђен да се у сећању задржавају ствари о којима ми чак и не слутимо. Навешћу вам пар примера. У детињству сам живео у Персији и говорио персијски. Био сам смештен у интернат, и када сам ноћу причао у сну, сањао сам и причао на персијском језику, на којем нисам могао да говорим и који нисам разумео. Значи, он је био негде у мени.

И други пример, који је мени битнији, о томе како се оно што човек у детињству научи у току живота слаже у човеку и не напушта га. Сећам се појца Фјодорова, био је бас. Умирао је од рака, посећивао сам га сваког дана и сваки пут би ми милосрдна сестра рекла: „Зашто сте дошли? Он је у несвести...” Ишао сам код њега у собу, стао бих поред њега и – хм, реч „певати” мени не пристоји, али сам на неки начин производио звуке који су били усмерени на то да отпевам молебан. Сваки пут кад сам певао он би у једном тренутку почео да долази себи и на крају молебана је у њему учествовао једва чујним гласом. Затим је дошао дан када сам га посетио и с једне стране кревета је седела његова жена, а са друге кћи. Оне само што су допутовале из Јапана, нису га виделе неколико месеци. Када су га последњи пут виделе био је здрав, а сада је умирао, био је у несвести. Рекао сам им: „Седите овде, покушаћу да га вратим у живот.” Клекао сам поред њега и почео, како сам умео, да певам песме Страдалне седмице. И могло се видети како му се враћа свест. У једном тренутку он отвори очи и ја му рекох: „Окрените се на лево, овде су ваша жена и кћерка. Опростите се од њих зато што умирате.” Они се опростише, затим га ја закрстих и рекох: „Сад мирно можете да умрете...”, а он је изгубио свест и умро. Песме које је певао читавог живота су се тако дубоко наталожиле у њему да су, када их је чуо, имале над њим такву власт да га врате у свесно стање.

Убеђен сам да када бисмо разговарали с децом или са пубертетлијама, када бисмо им просто причали, без обзира да ли слушају или не слушају – ствари које то завређују, када бисмо им поверавали своје најскривеније, најдрагоценије искуство, то би се укоренило негде у њима. Када ће се то вратити – не зна се, али то није битно. Времена и рокове не можемо да знамо, али можемо да омогућимо свему томе да се наталожи у човековој души. Рецимо, ја немам илузија да, када проповедам, оно што говорим долази до сваког човека и да му то користи. Али сам убеђен да неке ствари, које су прошле као кроз сито, пре или касније могу да се пробуде. Могао бих да издам читаву књигу својих проповеди под називом „Пас лаје – ветар носи”, али ствар и јесте у томе што пас лаје – и то се негде задржава.

И задржава се тако да је то понекад страшно занимљиво. Некада сам предавао у Руској гимназији, и сећам се да је на мом часу једна девојчица седела и ридала, и то не само од зловоље, већ је, вероватно, било и нешто друго. Када смо излазили из учионице, ја сам зауставио ову девојчицу и рекао јој нешто као: „Никада не очајавај”, и још нешто. Она је отишла. И нашла ме је након 25 година како би ми се захвалила за то што сам јој тада рекао. Значи, то је имало неког смисла.

И тако се често дешава да се нешто што је човек негде чуо враћа у потребном тренутку као успомена, као слика, као способност да се нешто учини, да се учини неки покрет душе. Мислим да је то страшно важно: управо да човек са другим нешто дели, чак и када га не слушају, а не оно: „Седи и слушај!”

– *Да ли књије моју да њомојну? И какве? Имам у виду децу...*

– Овде за мене велику тешкоћу представља то што ја нисам веровао у Бога кад сам био дете. За мене Бог није постојао до 14-15 година, зато немам никакве представе о томе шта се може читати детету како би му се открила област вере. Само знам да сам последњих шездесет година имао прилике да се бавим децом најразличитијег узраста и једино што може да се учини јесте да им се пренесе свој доживљај прочитаног. Притом се може читати на једном нивоу, а преносити на другом. Може се читати, рецимо, Свето Писмо, али не да се ишчитава онакво какво јесте, зато што је једва схватљиво, већ да се исприча рељефно, живо, као прича, као догађај, а затим, када испричаш својим речима тако да то допре до детета, може се предложити: „А сад хајде да прочитамо како је Христос испричао ову причу...” И тада је дете у стању да прочита ову причу у Јеванђељу и да у њој препозна све што је доживео пре тога. Ја сам то радио са децом неких шест година кад смо имали школу на руском језику. Прелазило сам са децом зачала која се читају недељом и друге одломке из Јеванђеља. Прво сам им причао својим речима, што сам могао живље и упечатљивије, не изврћући ништа (односно не додајући и не одузимајући ништа, али ствари се могу испричати на веома различите начине). А затим смо дискутовали о томе како они то доживљавају и шта то за њих значи. А по завршетку дискусије сам говорио: „А сада ћемо да прочитамо” – и овај одељак је добијао смисао у оном облику у којем је написан.

О ХРИШЋАНСКОМ ЖИВОТУ

У основи, живети хришћански значи живети тако да се колико год можемо, постепено, све више уподобљавамо Христу. Могуће је да ово звучи веома страшно, али Спаситељ нам је потпуно јасно рекао: Дао сам вам пример како бисте се на њега угледали. И пример, наравно, садржи читав Његов живот, Његово мишљење, Његов срдачан однос према човеку и према свету који га окружује, као и према замислима Божјим. Ово садржи све оно што човек представља и све што може да чини. Наиме, хришћански живот не састоји се просто у томе да набубамо ове или оне заповести и да се трудимо да их испунимо, већ у томе да иза заповести, иза речи, иза слике нађемо дубоки смисао и да урастамо у тај смисао. То бих желео да појасним.

Кад размишљамо или кад пажљиво читамо Стари Завет, видимо да су тамо дате заповести, и ако је човек максимално испунио ове заповести, које је Бог дао, ако их је испунио по савести, из све своје снаге, свим својим поимањем, свом својом тежњом ка праведности – он је пред Богом био праведан. Али тиме се све завршавало у том смислу што је његов положај у односу на Бога био на известан начин формално-правни: он је био „прав” у делима својим. А у Јеванђељу нам Спаситељ изванредно говори: Када испуните све, сматрајте да сте – *нейоипребне слује* (односно да ништа не вредите). Дакле, не ради се о томе да човек буде праведан пред Богом кроз испуњење заповести, већ да иза заповести нађе неки свој пут; а какав је то пут?

Један духоносни старац је говорио да човек мора безусловно да верује свом духовнику како би напредовао у духовном животу. И даље је објашњавао да се вера у сопственог духовника састоји у томе да се, као прво, такав нађе, и да човек у њему види лик на који се треба угледати; треба наћи таквог човека којег човек може пажљиво да слуша и да у послушању према њему надрасте границе сопствене мере. А кад говорим о послушању, уопште не говорим о томе да човек ропски испуњава ова или она животна правила, већ о томе да пажљиво слуша. Реч „послушање” потиче од речи „слушати”. Однос духовника и ученика се састоји управо у томе да ученик пажљиво слуша свог духовника – не само да просто и формално разуме његове речи, већ да се труди да проникне у мисли, у искуство, у схватање, у знање, у осећања у којима су изречене ове или оне његове речи. И захваљујући томе човек постепено може да надрасте своје искуство и да постане заједничар у искуству свог духовника.

У правом смислу речи наш једини духовни руковођ је Христос; Он нам Сам о томе говори: Ја сам ваш једини Руковођ, Ја сам ваш једини Учитељ... И зато, кад нам Христос даје заповест, Он нам не указује само шта да радимо; Он нам говори: Ево, тако би поступио природно покретом срца, увереношћу ума, склопом читавог свог бића, човек који је духовно целовит и здрав. А да би узрастао у ту меру целовитости, човек треба да почне од тога да научи како да поступа, како да размишља, како да се осећа, на примеру свог ду-

ховника. Али није могуће да се човек „оправда” тиме што ће, поступајући на одређени начин, бити „исправан” пред Богом, зато што он никада не бива „исправан”; и не зато што никада не може да се оправда, већ зато што ствар није у томе: заповест нам је дата како бисмо могли да узрастемо у нову меру поимања и у нове димензије живота.

Зато се, кад говоримо о томе да треба да живимо хришћански, не ради о томе да у Јеванђељу или уопште у Новом Завету нађемо сва правила која су навели Спаситељ Христос и апостоли и да их испуњавамо. Јер човек може механички да испуњава правило у којем његова душа ни на који начин не учествује.

Сећам се случаја који ми је испричала кћерка човека о којем се ради. То је био верујући хришћанин, чврсто убеђен да треба да испуњава сваку Христову заповест и то је и чинио колико је умео. Али ево једног примера тога како је он приступао испуњењу ових заповести. Био је имућан човек, имао је лепу кућу, у којој су подови били углачани. Кад би на његова врата покуцао просјак, он би му отворио, зауставио би сиромаша на прагу и рекао: „Стани ту где стојиш, немој да улазиш у мој ходник са тим својим прљавим чизмама.” Затим би просјаку изнео тањир чорбе и парче хлеба и говорио: „Једи, али у дворишту!” Кад би овај завршио с јелом, он би му давао неки динар и говорио: „А сад одлази!” И сматрао је да је испунио Христову заповест „нахрани гладног”. Технички, он је то и учинио: човек је појео хлеб, појео је чорбу, добио би неку пару и одлазио. А са чим је одлазио? Одлазио је вероватно са осећањем да није тако гладан, да има неку пару да нешто поједе, макар за један ручак или просто за чашу воде, али да није наишао на људски однос.

Могу да вам дам и супротан пример који ме је једном веома дирнуо. За време немачке окупације предавао сам у Руској гимназији у Паризу. Међу васпитачима је био веома суров, строг човек који је некада био мој васпитач у летњем кампу; он је био затворен, готово ни са ким се није дружио и нико заправо ништа није знао о њему; у ствари, нисмо знали у каквој беди он сам живи. Добијали смо бедну плату, и они од нас који су могли, радили су још негде како би имали могућности да предају у гимназији. Он није могао много шта да ради и због година, и због здравља и због тога што није знао француски језик. И ево следеће слике: дечаци, девојчице трче у школу, истим путем иде овај васпитач. Крај пута седи просјак, пред њим је качкет. Пролази много народа. Неки пролазе поред, „не примећујући” га, зато што их је срамота да га погледају и да му ништа не дају. А неки просто у овај шешир убацују новчић, а да човека уопште ни не погледају. Они су своје одрадили; он за њих није човек, он је просјак, а просјак је просто качкет. И ево, прилази овај васпитач. Он застаде, скиде шешир и нешто рече просјаку; ништа му није дао, а просјак скочи на ноге, загрли га и они се растадоше. Кад је дошао у гимназију, деца се окупише око њега и почеше да га засипају питањима: „Ко је тај човек? Да није ваш рођак? Или познаник? Зашто сте скинули шешир? Ништа му нисте дали – зашто је скочио и почео да вас љуби?..” И васпитач није имао

куд, морао је да одговори. И одговорио им је отприлике следеће: „Ишао сам пешке с другог краја Париза зато што нисам имао пара за метро; ишао сам путем и издалека угледао овог просјака; видео сам како су људи пролазили поред њега, видео сам како су неки бацали новчиће у његов качкет, а да га чак ни не погледају. И помислио сам да ће, ако прођем поред њега и не укажем му пажњу, можда у њему умрети последња вера у човека: не само да га нико није погледао, већ се чак нико није потрудио ни да му од свог иметка да неки динар. А новца нисам имао! Нисам имао шта да му дам... Застао сам и скинуо шешир пред њим како би осетио да смо једнаки, да у њему видим човека једнаког себи, а не просјака и објаснио сам му: 'Опростите ништа не могу да вам дам, немам ништа...' И овај човек је скочио и загрлио ме.”

Ја сам с овим просјаком разговарао и пре и поразговарао сам с њим после овог догађаја. И он ми је рекао да га никада нико није даривао тако богато, тако штедро као овај човек који му ништа није дао, али га је признао за човека једнаког себи, који је скинуо пред њим шешир и објаснио зашто не може да му помогне и замолио га за опроштај због тога.

Ето два примера: један човек је све учинио по заповести, други наизглед није испунио никакву заповест; нема заповести о томе како човек треба да се односи према просјаку кад нема шта да му да. Али он га је даривао најбогатијим даром: уверио га је, доказао му је да је он човек, да се према њему може односити као према најугледнијем: да се пред њим скине шешир, да му се извини, да се с њим разговара као са једнаким... Може се рећи чак и више. Један духовни писац је говорио да су просјаци наши господари зато што богатство имамо само ради тога да њима послужимо, да богатство у нашим рукама није наше, да нам је дато на располагање да га распоредимо онако како би га Бог распоредио: да дајемо тако да нам ништа не приања за руке, да ништа не сматрамо својим, да сматрамо да све што имамо, све без остатка припада ономе коме је потребно.

Ево два примера с коментаром о томе да испуњавање Христових заповести није просто ствар испуњења закона већ нешто више: то је испољавање Христове бриге и Христове љубави према онима којима је она потребна, без размишљања, без постављања питања да ли је тај човек достојан, без постављања питања да он можда није преварант – за то ће он да одговара, а ми ћемо одговарати за то како смо се понели према човеку.

На ово се такође односи и одељак из Јеванђеља који се чита пред Велики пост: о Страшном суду, о овцама и јаради. И увек се подвлачи: ево, то је Страшни суд, ево шта ће бити са грешницима, а ево шта ће бити са праведницима. Али то је само оквир приче; срж приче је: на основу чега се суди? Христос пита: да ли си бескућника увео под свој кров? Да ли си нахранио гладног? Да ли си посетио болесног? Да се ниси постидео што је твој друг и познаник у затвору? итд. Сва ова питања своде се на само једно: да ли си био човечан или ниси? Ако ниси, како онда очекујеш да у твоју нечовечност (ако могу да употребим овакву „дивљу” реч) може да се улије Божанство? Како можеш

да прерастеш своју тварност у заједничарењу с Божанском природом? Како можеш да заједничариш у Богу ако ниси чак ни човек?.. Не поставља се питање да ли верујеш и у шта верујеш; најелементарније питање, на изванредан начин оно тле, онај темељ на којем може да се гради јесте: да ли си човек или ниси? Ако ниси човек – нема више о чему да се прича...

И на другом месту Христос каже: „Неће сваки који Ми буде говорио 'Господе, Господе', ући у Царство Небеско, већ они који буду испуњавали вољу Оца Мога.“

Ако се сав хришћански живот састоји у томе да човек постане прави, истински човек, онда заиста речи Спаситеља: Дао сам вам пример да се на њега угледате, добијају потпуни значај, максималан значај, зато што Христос Спаситељ није само Бог Који је постао човек, Он је у најпотпунијем, у јединственом смислу Човек. Само онолико колико човек заједничари у Богу он је до краја човек. Човек постаје савршен кад су Бог и он сједињени, кад су постали јединствени. У Христу је сва пунота Божанства обитавала телесно. Спаситељ је истовремено у најистинитијем, у најреалнијем смислу био човек и уједно у најпотпунијем смислу Бог. Он је био човек од тела, од крви, од душе људске, али у Њему није било ничега што не би било прожето Божанским присуством. Он је био Бог Који је постао човек и Који нам је показао шта значи бити човек у пуном смислу речи. Ми смо само на путу да постанемо људи, да свако од нас постане човек. И свако треба да нађе свој пут, и то је веома важно. Не може се узети лист папира и на том листу написати све оно што од нас очекује или захтева Господ. Зато што није свако у стању да испуни све и није свако позван на све, као што је наведено и у Јеванђељу: једни су позвани за брак, други за безбрачност; једни су призвани да говоре, други да ћуте; прочитајте оно што је речено у 12-13 главама у Првој посланици Коринћанима о томе да је Дух један, а да су дарови различити. И свети Серафим Саровски указује: да би човек живео духовно, да би израстао у праву меру човека, свако треба да изабере оно како он каже, „што му доноси корист“. Срце једног човека се открива, његов живот израста у пуну меру кроз доброту, кроз милост; другог – кроз молитву; трећег, четвртог, петог, кроз друга дела и даровања. И зато се не може свима прописати једнак, исти пут.

Како живети хришћански? Шта да радимо? Треба да имамо на уму да је свако од нас за Бога непоновљив, јединствен, и да је Јеванђеље и кроз Христов лик, који израста с његових страница, и кроз Христове речи – потпуни опис свега онога што човека може да учини Човеком. Али свако у различитим тренуцима може да прогледа, да схвати ово или оно, али не одмах и не обавезно (и ово је веома важно) оно што изгледа најбитније, најважније. Сви желимо да се латимо онога што на нас оставља највећи утисак. Треба да се уздржимо од тога; треба да радимо оно за шта смо у том тренутку способни.

Сећам се како ми је било болно кад сам први пут отишао на исповест код свог духовника, оца Атанасија. Исповедио сам се пред њим, колико сам умео по-

штено, и очекивао сам да ће ми он, монах, ukazати радикалан пут: „Ради то, и то.” А оно што ми је он рекао ме је запањило и на тренутак разочарало. Рекао ми је: „Рећи ћу ти шта би требало да радиш кад би био у стању.” И додао је: „А сад застани и размисли: шта од свега тога можеш да урадиш? За шта имаш довољно храбрости? Шта ти дозвољавају околности?” И ја сам му тада одговорио: „Ево, то је оно мало од великог што могу да испуним.” „Испуни то и кад се покаже да си веран у малом, Бог ће те поставити над већим.”

И ово је веома важан моменат: не тражити у Светом Писму, у Јеванђељу, у делима Христовим, у Његовим речима, у причама, у Његовим односима с људима оно највеће у нади, или тачније, у илузији да то можемо да испунимо. Шта онда изабрати, како поступити? Поновићу оно што сам више пута говорио и у личним контактима и на заједничким разговорима у току последњих четрдесет и нешто година.

Јеванђеље пред нама открива лик човека у његовим потпуним размерама: Христа. И то је на изванредан начин огледало свечовечности и људског савршенства, у њега можемо да завиримо како бисмо видели себе. Кад читамо Јеванђеље, оно што смо прочитали може или да нас дубоко рани, или да нас озлоједи или да нас остави равнодушнима, или да нас испуни радосћу, надахнућем, надом. Читајући Јеванђеље, треба да будемо поштени. Ово нам веома тешко полази за руком зато што желимо да себе видимо у најбољем светлу. Али ево, прочитали смо мали одломак из Јеванђеља. Срце нам је задрхтало, испунило се топлином, ум је постао некако светлији, сва воља се напрегла, у свести нам је само једна жеља: ех, да ми је да живим овако! Како је то предивно! Како је то истинито!.. Ако смо се тако одазвали на јеванђељске речи то значи да су оне допрле до нашег срца (а срце у светоотачкој литератури није место емоција: то је сама дубина наше душе, срж нашег бића). То је до мене допрло; то сам схватио; Бог ми је ово открио и то ме у зачетку (иако то још треба однеговати, заштитити, укрепити) већ чини сродним Спаситељу и Његовом људскости [човештву], дакле, то већ представља почетак мојег заједничарења са Њиме у целини. Ако се моје срце тако одазвало, ако је мој ум тако заблистао, ако се воља пренула, ако се све моје биће напело од жеље да тако живим, да одговорим на те речи читавим животом – ја нисам препознао само себе, сазнао сам нешто ново о Богу, зато што ако барем малчице личим на Њега то значи да и Он мало личи на мене. И познајући себе, ја сам познао Њега.

Међутим, има тренутака када читамо Јеванђеље и до нас овај или онај одломак никако не допире. Читамо га очима, читамо умом – схватамо све што је тамо речено. Али имамо осећај да се то на нас уопште не односи. Ово треба да признамо; не треба себе некако вештачки подгревати, довијати се да наводно реагујемо [одазовемо се] на нешто на шта заправо не реагујемо.

Вероватно сте приметили, читајући Јеванђеље, да је Спаситељ говорио читавим гомилама народа. У овој гомили се налазио човек који је Христу постављао питање; и Христос је одговарао њему на његово питање. Али да ли сте

размишљали о томе како су на то реаговали други људи око Њега? Човек је постављао питање које је у њему сазрело, којег је постао свестан потпуно јасно, али у гомили је било и таквих људи у којима је постојао само приметак овог питања или је оно још сазревало. Чувши питање и Спаситељев одговор на њега, ови људи су га пажљиво ослушкивали зато што су знали да се оно на изванредан начин односи на њих, иако то није био одговор на њихово још „неуобличено” питање. Али су се трудили да запамте тај одговор, знајући да ће пре или касније решити питање које се у њима још није родило.

Међутим, било је и других људи, за које то питање уопште није постојало и који су вероватно слегали раменима, гледали се и говорили: „Какве глупости овај човек пита? И зашто му Исус одговара? И то одговара исто онако глупо као што је овај човек питао – какав је то разговор? Какво губљење времена када би се могло говорити о много узвишенијим стварима?..” Ево, ми такође понекад припадамо овим људима када читамо Јеванђеље и не одазивамо се на њега.

Међутим, дешава се да нам ове или оне Христове речи изгледају тешке, неприхватљиве, речи с којима не можемо да се сложимо. Пре четрдесет година у нашој парохији водио сам разговоре о заповестима блаженства: Благо вама кад кажу ружне речи о вама, када вас прогоне итд., кад кажу рђаве речи о вама ради Мене: радујте се и веселите се... И сећам се како је једна наша старија парохијанка рекла: „Оче Антоније! Хвала вам на томе – то оставите себи. Мучила сам се читавог живота, и доста ми је муке. Не желим себи такво блаженство!” Одговарајући ми на тај начин, она је у суштини одговарала Спаситељу Христу: „Не желим Твоје блаженство мученика, прогоњеног, онога кога људи не схватају, онога ко је усамљен – не желим то блаженство! Ако желиш – носи крст, умри на Голготи – ја на Голготу нећу поћи и крсним путем не желим да идем. Већ сам довољно била на том путу у току мог дугог и тешког живота...” Ова жена је била потпуно искрена, и уверен сам да је Христос примио њене речи с много већом спремношћу него да је рекла: „Како је то лепо!” и да није ни прстом дотакла крст који треба узети на своја плећа и понети.

И свако од нас треба да чита Јеванђеље отвореног ума, отвореног срца, како би срећући се са Христовим поступком, видећи Његов однос према људима, слушајући Његове речи упућене овом или оном човеку, слушајући оно што Он говори ученицима, оно што је упућено нама – видео и чуо у истини, у унутрашњој истини са спремношћу да каже: „Да, Господе! То ће бити мој закон зато што сада схватам да то представља, макар и у зачетку, унутрашњи закон мога живота. А ово не могу да досегнем, просто не схватам о чему говориш; ја то још не могу да прихватим, - никако не могу да прихватим! Можда ћу некада дораси до тога, а сад – не!”

И ево, ако бисмо могли да нађемо у Јеванђељу макар једно или неколико таквих места за која можемо да кажемо да смо у тим речима видели себе као у огледалу Христове личности, могли бисмо да почнемо да живимо хришћан-

ски; не само да будемо извршиоци ових или оних правила, већ бисмо могли да израстемо у своју меру, да се на свој начин уподобимо Христу. Зато што уподобљење Христу уопште не значи вештачко подражавање, спољашње подражавање: то је постепено урастање у оно што апостол Павле назива ум Христов: и кад он говори о Христовом уму, он говори о мисли, о садржају мисли, срца и воље Спаситеља Христа.

Од овога сви можемо да почнемо; и познато нам је из житија да су многи свеци, многи подвижници, започели свој духовни пут не знајући све оно што ми знамо, пошто смо писмени. Ми смо окружени речју коју чујемо, коју можемо да читамо. Многи подвижници су свој духовни живот започињали од једне изреке која је дирнула њихово срце. Вероватно су многи од вас читали „Казивања једног боготражитеља”. Њега је погодила једна реченица апостола Павла: „Непрестано се молите...” И он је почео да тражи одговор на те речи зато што су га те речи погодиле у срце – и нашао га је у Исусовој молитви.

Знамо друге примере и друге људе који су чули оно што су десетине пута слушали у цркви или од људи, али су први пут то чули – не ушима, већ свим својим бићем, и почињали да живе на нов начин. Ово уопште не значи да имамо права или да би било разумно да кажемо: „Живећу само у складу с оним што сам већ сазнао.” У том случају никад нећемо надрасти себе, него ћемо јако дуго и споро расти. Живимо међу људима који су већ две хиљаде година реч Христову, лик Христов примали у себе и носили у свом срцу и њима живели. И можемо не само да се загледамо у Јеванђеље, него да пажљиво слушамо поуке Светих Отаца, да пажљиво читамо њихова дела, да се што је могуће дубље и пажљивије загледамо у њихова житија и да из сваког од ових сусрета извучемо нешто што ће нам бити корисно.

Осим тога, наравно, постоје и заповести које нас ограничавају, које нас упозоравају: ако кренеш овим путем, угасиће се у теби светлост, скамениће се срце, скренућеш са пута живота на пут смрти. На ово такође треба обратити пажњу. Десет заповести Старог Завета у овом смислу представљају упозорење: то је пут живота; ако се с њега скрене човек већ ступа у област умирања, смрти, у област таме и разарања.

Ево ових уводних појмова о којима, чини ми се, треба размислити, које треба доживети, којима треба прићи пре него што човек ступи у конкретан подвиг духовног живота. А подвиг духовног живота се састоји у томе да човек никад не постане тром. Подвижник је онај ко је стално у унутрашњем покрету, не хаотичном, већ сврсисходном покрету. И да бисмо ономе што већ знамо о животу, о Богу, о истини, о светости, омогућили да постане реалност, треба јако много да се боримо; треба да победимо много тога у себи како би Христов пут постао углачан, како би постао прав. О томе говоре сви подвижници, они указују на то како треба поступати, шта радити: о томе говори Црква у свом богослужењу, о томе говоре молитве које стално читамо – ујутру, увече, у разним приликама у нашим животима.

ОДГОВОРИ НА ПИТАЊА

*И*ма људи који не верују у Бога, али у којима има толико толикине и добротне да ниједан хришћанин с њима не може да се пореди...

– Сваки човек, верујући и неверујући – јесте икона Христова; и ма како та икона била мрачна или оштећена, она остаје као жива сила у сваком човеку. Онај позив на живот у пуном смислу речи који нам се даје приликом стварања, живи у нама. Говорећи речима апостола Павла, онима који знају закон судиће се према закону, а онима који не знају формални закон судиће се по закону написаном у њиховим срцима. И нема никакве сумње да је сваки човек способан за добро, за истину, за доживљај лепоте - не само материјалне, већ и духовне лепоте, и зато није обавезно да наше веровање (кажем веровање, а не вера) одређује наше поступке. Сећам се како је за време рата било хришћана који су се показали као изузетни људи, а било је и оних који би волели да се сакрију; и било је људи који уопште нису веровали у Бога, а који су свој живот полагали за друге. Сећам се писма које сам за време рата добио од једног мог друга, садашњег цришког епископа Серафима. Он је био веома висок, широких рамена и то није волео, зато што је привлачио превише пажње. (Једном га је у метроу један малишан поред њега повукао за рукав и рекао: „Чико, кажи ми, зар ти није досадно самом тамо горе?“) Дакле, Серафим ми је написао: „Увек сам се жалио што сам тако крупан, а сад због тога благодарим Богу; кад пуцају у нас, два човека могу да се сакрију иза мене...“ И то није била шала, он је то тако доживљавао. А поред тога, виђао сам и људе који нису били побожни, али су веровали у човека. А веровати у човека у извесној мери значи веровати у Човека Исуса Христа, зато што само у Њему видимо човека у пуном процвату људске величине. Али чак је и у малим размерама свако од нас икона. Једна француска подвижница из 18. или 19. века је у свом дневнику писала: „Господе, због своје дужности немам могућности да много будем у цркви, али међу људима, и у сваком од њих видим Твој лик и клањам му се...“ Постоји величина у сваком човеку, и ми то претерано лако заборављамо; олако људе делимо на „своје“ и „туђе“ и претерано ретко се сећамо да Бог верује у сваког човека. Бог га не би створио кад не би веровао у њега; Он се у њега поуздава, Он га воли свим животом и смрћу Христовом. И веома је важно да запамтимо да у сваком човеку, без изузетка, независно од његових убеђења и чак од његових поступака у извесном смислу (зато што сви ми често поступамо горе него што бисмо желели или због заблуде, или због слабости, или зато што смо нечим саблажњени) постоји овај образ Божји. Сећам се како је отац Јевграф Коваљевски једном рекао да кад Бог гледа сваког од нас, Он не обраћа пажњу на наше врлине и на наше недостатке, већ гледа Свој лик који нас чини сроднима Њему. Мислим да би, када бисмо једни друге умели тако да гледамо, наши односи били много плодотворнији. Тада не бисмо постављали питања: „Које си боје? Шта си по националности? Каква су твоја убеђења?“ – него бисмо казали: „Ти си човек, ја верујем у тебе“; не обавезно тебе, узимајући у обзир нашу слабост,

нашу поведљивост у односу на зло. То не значи да треба просто да верујемо да у човеку постоји само добро; али у њему постоји та срж [суштина], и овој сржи ми морамо да служимо.

– *Човек дању толико ради, а увече осећа њразнину. Очигледно је да све треба радити са Христом, што ја не умем. Све време одлази на посао, на часове, а на крају дана осећам такав умор да не могу много да се молим.*

– Мислим да не треба увек обраћати пажњу на то како ми себе доживљавамо, зато што нам телесни умор, умни замор не дозвољавају да дођемо до својих дубина. Оне постоје, и кроз дан, или годину или одједном испоставиће се да све чега у теби није било – постоји; да је однекуд испливало.

И рекао бих да је са Богом много једноставније живети него са људима, зато што Он много боље разуме. Имао сам једног рођака који је живео код нас. Сећам се како се дечак у току дана истрчао, увече је допузао до свог кревета, тужно је погледао баку и рекао: „Превише сам се уморио да бих могао да се молим!” Затим је погледао икону, послао јој је пољубац и рекао: „Лаку ноћ” – и заспао истог тренутка. И ја сам убеђен да је овај дечаков пољубац из дубине његовог умора био много реалнији него да се намучио да изговори неку молитву.

И са нама је исто тако. Можемо да кажемо: „Господе, тако сам уморан – не само телесно, него ми ни глава не ради, али знам да Те волим, иако сад не могу да осетим ту љубав, знам да верујем у Тебе, иако сад не осећам ништа осим боли у ногама и у леђима.” И мислим да човек може да се прекрсти и да каже: „Лежем да спавам у овој празнини – и Бог ме чува.”

Једном ме је отац Атанасије упитао: „Да ли се много молиш?” „Па, у принципу, много.” „И то ти је веома пријатно?” „Да, волим то.” „А ако не успеш да се помолиш осећаш се некако лоше?” „Да, тако некако.” „Дакле, то значи да се не уздаш у Бога него у своју молитву! Ти с Њим као да склапаш уговор: ја ћу се толико и толико помолити, а кад легнем да спавам, Ти пази на мене!” Замислио сам се и рекао: „Да, то је истина! А шта да радим?” „Ево ти послушања: престани да се молиш пола године. Пре него што легнеш да спаваш прекрсти се и кажи: Господе! Молитвама оних који ме воле – спаси ме! И лежући на спавање размисли: ко постоји на свету ко ме довољно воли да чак не треба ни да се молим? И онда ћеш се присетити једног, другог човека, испливаће нечије лице, испливаће нечије име. И сваки пут када исплива лице или име таквог човека за којег си сигуран да те воли тако да чак не треба ни да се молиш зато што се он моли за тебе и што те штити као да стојиш иза каменог зида, реци у мислима: Хвала ти за то! А ако ти срце постане мало топлије реци: Господе, благослови га због тога!.. И када заспиваш тони у сан са тим.”

Има још једна ствар. Говорио сам о томе како треба читати Јеванђеље и како човек да се труди да живи у складу са њим. Али такође човек може и да се моли по њему. Односно, кад нема ничега у глави, када нема ничега у телу, може се отворити Јеванђеље, прочитати два или три реда и рећи: Ево, сада

је са мном Спаситељ Христос разговарао – шта ћу Му на то одговорити? Можда ћу одговорити: „Хвала Ти што си поразговарао са мном: лаку ноћ!” А можда ћу рећи: „Ах, како сам Ти захвалан за ово што си ми данас рекао: јер то обасјава читав низ догађаја који су се дешавали!” Или ћу рећи: „Господе, опрости! Усади ове речи у моје срце да их не заборавим, али сад никако не могу да се одазовем...” – и то је довољно. И чини ми се да би било плодотворније кад бисмо с Богом живели једноставније, него да из себе цедимо нешто. Ово не значи да треба живети лењо, то не значи да сваки пут кад сам малчице уморан могу да кажем: „Ох, данас нећу да се молим, нећу читати Јеванђеље...” Може се рећи и: „Да, сада сам уморан, али ћу од молитве мало оживети, узећу молитвеник и погледати: ево, овде је молитва коју је написао Јован Златоуст, Василије Велики, свети Марко, Симеон Метафраст. Пре него што се помолим рећи ћу му: Оче Јоване, оче Василије! Ја ћу сада читати твоју молитву; ти си у њу унео све своје искуство Бога, себе самог, путева твојих и путева Божјих. Ја много тога не разумем и нећу схватити, али ћу прочитати ове речи како би оне пале у моју душу, као што семе пада у земљу. То је све што могу да учиним, а ти се помоли са мном! Узнеси сопствену молитву која је за тебе била живот, истина, реалност, - узнеси је Богу и благослови ме.” И тако се може прећи на другу молитву, попричати с другим светитељем како би се он помолио са нама или уместо нас, а његове речи просто можемо да саслушамо: ево како се светац моли Богу, ево како он доживљава Бога, ево како он доживљава себе: он је такав светац – а каје се!.. Ето, то је све.

И мислим да би увек требало да имамо на уму да не можемо да судимо о свом сопственом стању. Ово стање можемо само да прихватимо као чињеницу и да у њему делујемо у складу са оним што знамо о том стању. Рецимо, кад не говоримо о молитви, већ просто о обичном животу: по себи знам да ми глава понекад ради, воља је снажна, срце може да се одазове – и тад могу да пишем писма. У другим тренуцима у мени постоји извесна празнина, али сам довољно пријемчив да могу мало да читам и да одреагујем [да се одазовем]. Има и других тренутака кад сам и душом, и телом, свим бићем уморан и осећам да не могу ни срцем, ни главом, ништа нарочито да урадим зато што без срца и без неке усредсређености ума не може да се напише писмо. Али тад могу да поспремим своју собу, да оперем под, чак да оперем зидове или нешто друго да урадим; и то је такође потребно, чак је и корисно. И могу да кажем: „Господе, благослови! Сад ћу овим да се бавим; то је део неког стварања склада око мене.” А понекад се дешава да ни то не можеш и кажеш: „Господе! Благослови ме да легнем и одспавам!” – и лежи и спавај и Бог ће те чувати.

– *Шта може да нам помоћне да узрасћемо у сојствену меру у дајном тренућку? У иринцију, ми се извлачимо или узимамо ирвелики шереј...*

– Мислим да треба да признамо да сви ми у извесној мери варамо, да нема у нама такве апсолутне истинитости која би нам омогућила да видимо себе онако како нас Бог види; а осим лукавства, код нас постоји и изве-

сна кратковидост: чак не ни заслепљеност, него просто кратковидост. Ми умемо да разликујемо ствари само у поређењу са нечим: светлост од таме и разне градације светлости зато што постоје ове две крајности. Зато заувек треба да запамтимо да ће сваки пут кад нешто желимо да урадимо наш поступак бити несавршен; једино што можемо јесте да у границама наших снага и поштења (не из све снаге и са свим поштењем које нам је доступно) размислимо како да поступимо, шта да кажемо – и да делујемо у складу са тим, не замишљајући да ћемо урадити нешто апсолутно, али сваки пут приближавајући се, онолико колико је то могуће, идеалном поступку. Понекад поступамо идеално, - углавном случајно. Можда ћемо једном у животу моћи да учинимо поступак који ће нас радовати читавог живота, не зато што је то велики поступак, већ зато што је у њему била сажета [усредсређена] сва истина за коју смо били способни у том тренутку. Кроз десет година се можда овај поступак не би могао тако оценити, зато што би то био детињаст поступак који чини одрастао човек; али тада је он био пуна мера онога што смо могли да учинимо. Свети Теодор Студит у једној од својих поука говори да човек не треба себи да поставља питање о томе на којој степеници савршенства или несавршенства стоји, зато што у тренутку када си се померио с једне степенице на другу, видиш себе на други начин. Исто је тако када се пењеш узбрдо: стојећи у подножју видиш једно, када се попнеш видиш друго, па нешто треће, и нешто четврто; видик се мења и оно што је изгледало огромно кад си поред њега стајао изгледа веома мало са врха брда.

И зато је немогуће донети коначан суд о себи: где се налазимо, где у односу на Бога стојим. Може се само рећи: у датом тренутку могу да кажем да толико поступама по савести, истинито, а толико не, знам да не поступама ни искрено, ни истинито – а зашто? И овде треба увек поставити питање: „Због чега?” Због кукавичлука, због лењости, због неких других разлога или зато што још нисам дорастао? Али не треба човек ни да жури да каже да није дорастао зато што је веома лако рећи: „Сутра, сутра ћу дорастати!” Треба просто ићи напред. Знате, има једно писмо Тихона Задонског упућено младом свештенику у којем он саветује: „Не заборави и подсећај своје парохијане да се у Царство Божије не иде од победе ка победи, него чешће од пораза ка поразу; али пролазе они који се после сваког пораза, уместо да седну и да га оплакују, тргну и иду даље... И мислим да то треба да запамтимо. Ако си неправилно поступио, реци: „Господе! Опрости, крив сам” и иди даље. А успут постави себи питање о томе како је то могло да се деси и нечему се научи из тог искуства. Кад опет паднеш, добро се замисли над оним што је било, јер иначе можеш и у јаму да паднеш. Али устај и иди, устај и иди!

То што немаш осећај да је Христос поред тебе уопште не значи да Он није ту. Био сам у Индији 1961. године и чуо разговор између мајке Индускиње и малог детета које је говорило: „Како то, ти ми кажеш да је Бог свуда, а ја ништа не видим и не чујем?” И она му одговори: „Сећаш ли се како смо се играли

жмурке. Ја сам се сакрила иза дрвета и говорила: „Хеј!” – а ти си тражио и говорио: „Где си? Нема те!” – само зато што ме ниси видео.”

Слична прича постоји и у животу светог Антонија Великог о томе како се он очајнички борио са искушењима и како је, потпуно изнемогао, лежао на голој земљи, кад су га напустиле све душевне и телесне снаге. И одједном се пред њим појављује Христос. И пошто није био у стању чак ни да устане и да Му се поклони, Антоније рече: „Па где си био, Господе, кад сам се тако борио?!” А Спаситељ му одговара: „Невидљиво сам стајао поред тебе, спреман да ти помогнем да си подлегао искушењу.” Бог нам даје веома много, а затим нам каже: „Читавим путем до сад сам ишао с тобом. Да ли ћеш сад имати верности да поступаш у складу са оним што знаш о Мени и што знаш о нашем односу ако чак ни не осећаш да сам Ја негде поред тебе?” И тада човек може да каже: „Да, Господе! Чак и ако не осећам Твоје присуство, ипак Те знам и зато ћу живети у складу са оним знањем које већ имам, а кад Теби буде угодно да ми покажеш Своје присуство, ја ћу се с радошћу на то одазвати...”

– *Шта да радимо са децом: шта можемо да им дамо ако сами храмљемо на обе ноге, јер они то виде!..*

– Мислим да у то да треба ићи овим или оним путем човека не убеђује обавезно пример савршенства, пример онога ко се одлучно бори и иде даље. Има једна књига француског писца Жоржа Бернаноса „Дневник сеоског свештеника”. И тамо постоји следећа епизода. Млади свештеник је постављен у парохију и из све снаге жели да чини добро, али му ништа не полази за руком зато што нема нимало снаге. Касније се испоставља да има рак од којег и умире. Али он се бори, бори се, бори се, и никако не може, никако му не полази за руком. Једном га млади официр среће успут и нуди му да га одбаци мотоциклом. И успут му официр каже: „Све време нас одушевљава молитвени дух који у вама живи.” Млади свештеник му се с очајањем супротставља: „Па ја немам молитву! Читавог живота дозивам Бога, пробијам се ка Њему и не могу да се пробијем...” И официр одговара: „Управо то нас одушевљава код вас.” Јер, да је имао просто пламену молитву, која би текла као река, људи би га вероватно гледали и говорили: „Ето, срећник, то му полази за руком.” А овај човек је свим својим бићем био устремљен ка Богу, и овај талас се, дижући се, разбијао као о стену, о његово тело које је умирало.

И мислим да ако људи око нас виде како се искрено боримо, и ако нам ништа не полази за руком, могу да поверују у оно чему тежимо. Ако то не виде, ако виде да никуда не тежимо или да нам све то за руком полази само од себе, могу да поставе питање: да ли је све то реално, зар то није фантазија? Управо зато је боље да човек не тежи да буде пример било коме, односно да не покушава да покаже: „Ја сам тако изузетан, погледај, па и ти тако поступај.” Али, ако се боримо, и ако остајемо упорни и без обзира на све неуспехе постављамо да поступамо по начелу: „устани и иди, устани и иди”, овај пример борбе је важнији за оне који га виде од нашег успеха.

СУСРЕТ СА ЖИВИМ БОГОМ

Започећемо наше разговоре од разговора о вери. Вера се обично повезује с појмом религије. Међутим, вера је много шири појам. Она се у Светом Писму, у Посланици Јеврејима дефинише као увереност у невидљиво [потврда ствари невидљивих] (Јевр. 11, 1). И може се рећи, наравно, да се пошто је Бог невидљив, неопишљив, појам вере у првом реду односи на Њега. Међутим, постоје и друге ствари у које смо исто тако чврсто и јасно уверени као што је верник уверен у постојање Бога.

Једном приликом сам стајао и чекао такси испред хотела „Украјина”. Пришао ми је један младић и рекао: „Судећи по вашој одећи ви сте верујући, свештеник?” Одговорио сам: „Да.” „А, ето ја не верујем у Бога...” Погледао сам га и рекао: „Веома ми је жао!” „А како ћете ми доказати Бога?” „Какав доказ, доказ које врсте вам је потребан?” „Па ето покажите ми на длану свог Бога и ја ћу поверовати у Њега...” Пружио је руку и у том тренутку сам видео да има бурму. Рекох му: „Да ли сте ожењени?” „Ожењен сам.” „Имате ли деце?” „Имам и децу.” „Да ли волите жену?” „Наравно да је волим.” „А да ли волите децу?” „Да.” „А ево, ја не верујем у то!” „Како не верујете? Па кажем вам...” „Да, али ипак не верујем. Ево покажите ми своју љубав на длану, видећу је и повероваћу...” Замислио се: „Да, нисам гледао на љубав с те тачке гледишта!...”

Ако се појам вере развије као појам унутрашњег искуства, може се доћи до закључка да је вера нешто много шире од обичног религијског појма. Ја некога волим или неко воли мене; како да се тражи доказ за то, како се љубав може показати на длану?... У току нашег разговора овај младић ми је рекао: „Али ја могу да вам докажем своју љубав према жени: дајем јој поклоне; издржававам њу и децу!...” Успротивио сам се: „То није доказ ваше љубави. То може да значи да се плашите жене или да вас на то приморава друштвени притисак, али ваши поступци не сведоче обавезно о љубави.”

У том смислу се може говорити и о другим стварима. На пример: нема човека који никад није одреаговао на слику, на музичко дело, на лепоту природе и који није рекао: „Како је ово прелепо! Каква лепота...” А хајде докажи ову лепоту. Лепота се не може разложити на линије и боје; јер сам спој боја и линија не ствара обавезно лепоту. Кад видимо залазак или излазак сунца и ускликнемо: „Каква лепота!”, ми не можемо да је објаснимо. Исто се дешава и с музиком: пажљиво слушамо музичко дело које нас одводи некуда у дубине наше свести, у дубине наше природе, бића, и доживљавамо га као лепоту. На тај начин постајемо заједничари у овој лепоти, лепота до нас допире као доживљај, као наше лично унутрашње искуство. Исто тако је и са љубављу. Ми човека не волимо због нечега, не волимо га зато што је нарочито леп, паметан и талентован; волимо га зато што из њега на известан начин зрачи нешто што нас осваја; гледамо човека и видимо у њему лепоту. И ово искуство љубави и лепоте, које нам се открива и у музици, и у сликарству, и у

природи, он управо и назива вером на језику Посланице Јеврејима која је написана још у 1. веку хришћанске ере. Ова увереност, међутим, није заснована на нечему што се може доказати, што човек нешто може да додирне руком или да види, то је непосредно, директно искуство. И над овим треба да се замислимо, зато што ако доживљавамо љубав, природу, уметност и своје религиозно искуство као лепоту која нас узноси и која нас, кад постајемо заједничари у њој, чини дубокима, осетљивима, новима, може се рећи да иза тог доживљаја постоји нека истина, нека реалност. У сваком случају може се поставити питање о реалности која стоји иза доживљаја.

Истину сам дефинисао као реалност. Отац Павле Флоренски у једном од својих дела каже да реч „истина” потиче од речи „јесте”, од глагола „бити”; истина је оно што заиста постоји. У том смислу је истина максимална реалност. Кад кажемо да верујемо, да верујемо у Бога, имамо у виду да смо уверени у постојање неке коначне реалности. Ова реалност се, као што сам већ говорио, открива уметношћу, природом, љубављу, али то може бити реалност која се открива у нама као религиозно искуство, као искуство о томе да постоји Бог.

Овде треба поставити питање о томе шта желимо да кажемо кад користимо реч Бог. У словенском језику ова реч може да потиче од два корена. Или од древне санскритске речи bhaga, што значи „богат”, онај ко све поседује, коме није потребно ништа поврх онога што већ има; онај ко је толико богат својим сопственим садржајем, својим бићем да може не само без похлепе, већ и са савршеном отвореношћу да се односи према свему спољашњем и да све даје зато што му ничега није жао. Или се реч Бог може изводити, као што то чини Хомјаков, од глагола бити: Бог је Онај Који јесте, Онај Ко није створен (могло би се додати: није измишљен), већ постоји самобитно, у реалном, непромењивом, иако живом, трепетном битију. То је Онај за Кога је Стари Завет говорио: Он је Сушти, Онај Који јесте. Ове исте речи је Спаситељ Христос применио на Самог Себе у Јеванђељу. И веома је важно да се схвати да када Христос говори о Себи Он говори о Себи као о човеку и о Себи као о Богу. И ево првог појма: Бог је Онај Који јесте; Он је Онај Ко је само биће. Он је пунота бића, пунота живота, ликујућег, светкујућег; Он је сведовољан (не у савременом смислу речи да је "задовољан", већ у смислу да Му ништа не недостаје, да има пуноту свега), Њему ништа није „потребно”. Он ништа и никога, никакву твар неће пожелети да одузме, зато што је љубав, односно победа живота, чија се природа састоји у давању себе – бесконачно, безгранично, вечно, увек – свакоме коме то може да буде потребно.

И постоји још један појам који стоји иза ове речи, сада већ у германским језицима. God у енглеском и Gott у немачком потичу од старогерманског корена који је значио: Онај пред Којим падаш ничице у поштовању, пред Којим се клањаш с трепетом. Исто ово налазимо у старогрчком језику. Реч Theos, Бог, потиче од корена који означава управо ово осећање свештеног страха које нас доводи до тога да у поштовању Бога падамо на колена. Дакле, го-

ворећи о Богу, прво што треба да истакнемо јесте да је Бог наше примарно искуство, а не лик из наше маште, није натчовек: Бог нас превазилази и ми Га доживљавамо с осећањима као што су свештени страх, неописива радост и љубав. У том смислу је дефиниција Бога у древним језицима веома битна, зато што се у тим језицима, било да је то санскрит, готски или старогрчки, Бог не описује; не чини се никакав покушај да нам се каже какав је Он, већ се само говори о ономе шта се с нама догађа у тренутку кад се нађемо лицем у лице са Живим Богом, како бивамо обузети свештеним страхом и клањамо Му се, и падамо на колена пред Њим.

Постоји други корен на истом овом грчком језику који нам указује на то да су Грци (као и ми хришћани, као и муслимани, као и сви верници) признавали Бога за Творца, Онога Ко је створио цео свет, Ко је извор свега. Ово се може схватати на различите начине. За нас, хришћане, Бог је једини у Својој врсти и чин стварања, чин љубави Божије јесте чин воље Божије у том смислу да Он позива у биће све што постоји. Међутим, Он не делује као господар који би наређивао свакој твари да се појави пред Њим, већ као Отац који воли, и чак би било боље рећи, као жива Љубав која призива твар у биће како би је учинила заједничарем у сопственом животу, у сопственом ликовану и светковини, у сопственој тајни љубави.

Међутим, ми знамо какав је овај свет, колико је у њему патње и како мучан он бива, како смрт у њему коси све. И може се поставити питање како је Бог за Којег хришћани кажу да је Љубав могао да створи тако ружан, тако страشان свет? Зар је могуће да га је Он створио и да затим почива од дела Својих у очекивању шта ће даље бити? Горе од тога; у очекивању да ће у извесном тренутку нама, који Га нисмо молили да нас створи судити због тога што смо такви какви смо се показали. Такав Бог би био страشان. Пред Њим бисмо могли да се клањамо као пред господарем, али не бисмо могли да Га волимо; штавише, таквог Бога ни ви ни ја не бисмо могли да поштујемо. Међутим, Бог Који је Својом моћном речју љубави позвао у биће све што постоји преузео је на Себе одговорност за Свој стваралачки чин, за Своју одлуку да створи свет и да да том свету слободу самоопредељења. Бог је преузео на Себе одговорност тиме што је у извесном тренутку историје, оног првог дана од којег почиње хришћанска ера, хришћанско време, Сам Бог постао човек и не постајући заједничар у злу, које живи и делује у нама, постао заједничар у свим последицама овог зла, у свој патњи, свем ужасу створеног света и последњем ужасу – губитку Бога и смрти. Бог је позвао човека у живот не с тим да човек једног дана стане пред Њега да одговара: Он нам је поверио свет, Који је Он Сам створио, дао нам је стваралачку могућност да од овог света направимо чудо лепоте, хармоније и истине. Међутим, кад је човек скренуо с тог пута, кад је кренуо својим путевима егоизма, похлепе, страха, нељубави итд. Бог је постао човек. Ми верујемо да је Исус Христос Који се родио у Витлејему и Који је проповедао на Светој Земљи, Који је распет после неправедног суда и васкрсао, био заиста Сам Бог, Који је ступио у овај

свет како би поделио с нама све последице Свог стваралачког чина и онога што смо учинили с овим светом који нам је Он поверио.

Поставља се питање на који начин човек може истовремено да буде и Бог, на који начин две природе могу узајамно да се прожму, на који начин свемогући Бог може да постане крхки човек? Како Онај Ко је бесконачан, вечан, може да ступи у коначност, у пролазност нашег света? Мислим да је једну од најубедљивијих слика, један од најубедљивијих примера у своје време дао Максим Исповедник.

Он каже да се сједињење човека и Бога, Божанства и људскости у Христу може упоредити са сједињењем ватре и гвожђа приликом каљења мача. Стављамо мач у ватру – хладан, сив, без сјаја, а вадимо га као врели огањ. Шта се то догодило? Жар је толико прожео гвожђе да се, по речима Максима Исповедника, сад може сећи ватром и палити гвожђем. Ако се Бог не замисли као биће које нам је физички слично, онда тако можемо да размишљамо о оваплоћењу. Можемо да мислимо да се Бог, Који је нематеријалан, сједињује с материјом управо тако као што се жар сједињује с гвожђем или како у нас продире топлота када улазимо у кућу са мрза. Топлота остаје топлота, ми остајемо људско тело, али је она сад жива, флуидна, трепетна, потпуно другачија - она је оживела. И ето, ми у то верујемо. Тако нам изгледа Господ Исус Христос – Човек у сваком смислу, који има и душу, и ум, и срце, и вољу, и тело, али Човек, који је у потпуности, до краја, до самих дубина, без остатка прожет Божанством, који је постао оно што је сваки човек позван да постане – Богочовек. Зато што човек није позван само на то да буде просто једна од животињских твари, макар и најизузетнија; човек је позван да прерасте своју тварност кроз општење са Богом, кроз сједињење са Њим тако да се сав Божанствени живот улије у њега, да постане заједничар у Божанској природи. Ми смо позвани да будемо вође овог света који је Бог створио, како би по речима апостола Павла, Бог постао све у свему, односно позвани смо да приведемо сву твар Богу, да кроз своје тварно стваралаштво сјединимо сву твар, све што је Бог створио тако да све буде прожето Божанством, да све заблиста вечношћу.

У томе је смисао речи Старог Завета, почетка књиге Постања где се говори о томе да је Бог, створивши свет у току шест, седмог дана починуо од Својих дела. Да ли то значи да је Он просто оставио овај свет заборавивши на њега, не обраћајући никакву пажњу на његову судбину, као да га је навии очекујући да ће се свет некако сам од себе средити? Не. Мислим да управо овог седмог дана човек ступа на своју стваралачку делатност. Седми дан је читав период историје од тренутка кад је завршено стварање, кад је човек завршен, створен, стављен у средиште света и до дана кад ће на крају времена бити Суд. О Суду ћемо говорити посебно, али сад желим да кажем нешто о овом стваралаштву.

Можда је својство које на најочигледнији начин човека чини сродним Богу стваралаштво, способност да ствара. Овај свет који је створен у невиности,

у који су биле уткане све могућности добра, дат је човеку онако како му се може дати парче земље и рећи: „Тло је богато, плодно, ти имаш снажна рамена и руке, плуг је у твојим рукама, направи од овог тла поље или врт, по свом нахођењу, у складу са својим стваралачким способностима...” И човек је требало тиме да се бави. Максим Исповедник у својим делима говори о томе да човек припада двама световима: с једне стране је узет из земље, односно као да представља последњу карику земаљског стваралаштва Божијег, али с друге стране је Бог у њега удахнуо живот, и то не просто животињски живот, већ онај дах живота, како се каже у Библији, који га чини способним да позна Бога, да Га заволи, да Га послушкује, да улази у хармонију са Њим. И ево због чега је човек био створен да буде такав, да може све земаљско да учини заједничарем у духовном, и у крајњој линији – небеском и Божанственом. То је задатак човечанства. Ми то нисмо учинили, изгубили смо се на свом путу, али овај задатак остаје пред нама. Свет који смо ми створили је ружан, ужасан. Вероватно се сећате речи руске пословице: неродица је од Бога, а глад од људи. Да, неродица може бити последица различитих спољашњих догађаја, а глад зависи од тога што човек према човеку бива нечовечан. И то се дешава често, а у наше време се тако страшно испољава!

Наш задатак је да се вратимо првобитној замисли Божијој; и Сам Бог је ушао у овај свет како би могао да предводи наше стваралаштво. Ми од Самог Бога можемо да научимо како човек треба да живи зато што је Бог у Исусу Христу постао човек и показао нам је како живи, или тачније, како може да живи човек који је достојан свог људског звања. И то је један од момената Јеванђеља који највише надахњује: није нам показана само Божија љубав – показана нам је величина човека, показано је да човек може да израсте у Божанску меру и да кроз то постане способан да све што је Бог створио доведе до оне пуноте, на коју је оно позвано.

Међутим, на том путу стоји веома страшна ствар: слобода, људска слобода, и о овоме треба да размислимо. Слобода може бити стваралачка, спасоносна, или погибелна. Она може да буде својевољност или ослобођење, у зависности од тога како је дефинишемо.

На први поглед не треба се ни замишљати над значењем ове речи: бити слободан значи да човек има право и могућност да ради оно што жели. Међутим, таква слобода на свету уопште не постоји. Ње нема ни биолошки, ни друштвено, ни политички, ни у односима са људима. Биолошки можемо да будемо само онакви какви смо се родили: човек из овог или оног рода, нације итд. Друштвено смо такође у великој мери детерминисани, а о политичком ограничењу не треба ни говорити. У свакој земљи постоје неке веома јасне границе; оне могу бити страшно уске и могу да притискају, или шире, али се увек негде завршава наше право да радимо оно што желимо. У чему се онда састоји слобода? Ако не могу да радим оно што желим, ако сам биолошки, психолошки, друштвено и политички у сваком смислу условљен, како може да се говори о слободи? И желео бих да заједно размислимо о значењу ове

речи. Моја размишљања могу некима од вас да изгледају чудно, али човек понекад мора када размишља о компликованим стварима и да им приступа са стране на коју нисмо навикли.

Почећу од речи које користимо када је у питању слобода. Прва реч је латинско *libertas*. За нас речи које потичу од овог корена значе готово самовољу, у сваком случају – огроман део самоопредељења. Међутим, у старом Риму је реч *libertas* означавала, с тачке гледишта и закона и праксе, положај слободно рођеног детета у очевом дому. Оно је рођено као слободно, односно не као роб, с тачке гледишта државе и друштва, али што се тиче живота код куће оно је у свему било потчињено оцу. Слобода која човеку даје могућност да одређује, да влада околностима и собом стиче се трудом, дисциплином. Зато је у односима оца и сина постојала најстрожија хијерархија: отац је учио сина да и физички, душевно и разумом буде господар свог тела и судбине; а ово се не постиже самовољом, већ правим тренингом. Апостол Павле говорећи о припреми подвижника указује на то да је таква припрема слична тренирању атлете, спортисте. Ево, таквом тренирању, душевном и физичком, подвргавало се дете које је рођено као слободно како би у своје време могло да заузме одговорну и стваралачку позицију у друштву. Зато право на слободу од рођења није значило право да се газе сви људи у околини. И овде се са појмом слободе сједињује оно што бисмо наизглед најмање очекивали, а то је послушање.

Обично о послушању размишљамо као о потчињености, о поробљености. Међутим, послушање је много дубља и важнија ствар. Ова реч потиче од речи „слушати”. Послушан је онај ко признаје у другом човеку – у мајци, оцу, учитељу, старијем другу – дубље и целовитије искуство него што је његово сопствено и ко срцем и вољом ослушкује оно што они говоре, што они мисле, ко ослушкује њихов живот како би постао заједничар у ономе што су они научили од живота, од сусрета с људима, ко покушава да усвоји њихово искуство. Тако да се послушање не састоји у томе да се човек сервилно препусти вољи другог човека, већ у томе да, загледајући се пажљиво у његов лик, узрасте у његову меру, и ако је могуће да га прерасте.

Реч која се користи у германским језицима (*Freiheit* на немачком, *freedom* на енглеском) има корен у санскритској речи која у глаголском облику значи „воleti”, „бити вољен”, а као именица означава „мој вољени”, „моја вољена”. Зар није предивно како су ови древни народи схватили да је истинска слобода такав узајамни однос у којем царује узајамна љубав, где нико никога не поробљава? Таква слобода и јесте плод љубави. Али какве љубави? Сви ми знамо шта називамо љубављу: топло осећање, нежност, понекад осећање које у нама рађа жељу да владамо другим човеком и да га поседујемо. Ово може да иде веома далеко. Један енглески писац је написао књигу: преписку старог демона с младим рођаком којег учи како да искушава људе. И између осталог стари демон каже: „Не могу да схватим Христа. Он каже да воли Своју твар и даје јој слободу. Ево ја тебе, демончићу, волим, а то значи

да желим да те поседујем, желим да те држим у својим канџама, желео бих да те поједем, да те сварим, да уопште не постојиш изван мене..." Многи од нас, нажалост, знају за такву љубав. Ту можемо да осетимо разлику између таквог лажног, лажљивог поимања љубави које сам управо описао и љубави која је једнака слободи. Таква љубав другоме говори: „Ти си тако драгоцен, тако предиван, тако много ми значиш да немам никаквог права да те ограничавам, дробим, уништавам, изопачавам. Свим силама свог бића ћу служити томе да се ти развијеш у пуну меру својих могућности, нећу стајати као препрека на твом путу, већ ћу само пратити да се не покажеш недостојан себе самог, да постанеш у пуној мери она лепота, оно чудо, које можеш да будеш..." Ево, то је слобода потпуно друге врсте; и могуће је да се таква слобода поклапа с појмом слободе онако како га излаже Хомјаков. Слобода није у томе да човек може да ради све што му падне на памет, већ у томе да у истинском смислу речи буде оно што јесте, све оно што може да буде како би се развио до своје савршене пуноте. У томе се и састоји слобода о којој говори руски мислилац и коју, наравно, сваки човек носи у души: стремљење да буде оно што јесте, да буде оно што јесте неометано, да се развије до своје пуне величине, да постане достојан звања Човека.

Бог нас је створио слободнима и за то Му се можемо захваљивати читавог живота, ма како да теку околности овог живота, зато што не сметају околности човеку да буде слободан у смислу да буде оно што јесте, пун стваралачке снаге, да буде у стању да воли не само своје пријатеље, рођаке, њему најближе особе, већ и непријатеље непобедивом љубављу. И да би то остварио сваки човек може строгим тренирањем, напетим трудом да се научи да буде син Божји по узору на Господа Исуса Христа.

Замислите се над тим, зато што она слобода која је нама понуђена јесте позив на максимално стваралаштво, на то да човек узрасте у пуну меру свог бића. И никакве околности не могу човека да омету да буде оно што јесте. Епиктет, древни философ, био је слободан човек и умео је себе да васпита у истинској слободи. За време рата између Римљана и Грка нашао се у ропству суровог господара који га је на све начине понижавао и на крају је на њему почео да испробава средства за мучење, направе за мучење човека. Али ни то није победило Епиктета. Када му је услед таквог експеримента била сломљена нога, он је само погледао свог мучитеља и рекао: „Зар те нисам упозоравао?..”

Већ сам говорио о томе да Бог преузима на Себе потпуну одговорност за стварање света, човека, за слободу коју му Он даје и за све последице до којих ова слобода доводи: страдање, смрт, ужас, који често чинимо. Говорио сам и о томе да је оправдање Бога (ако тако могу да се изразим, кад говорим о Богу) у томе што Он Сам постаје човек. У Господу Исусу Христу у свет улази Бог обукавши се у плот, сјединивши се с нама свом људском судбином и носећи на Себи све последице слободе коју нам је Он Сам дао. Он живи међу људима који су Му туђи. Почетак Његовог живота је у одбацивању. Кад Мајка Божија долази у Витлејем очекујући Дете, Она куца на сва врата и ниједна

врата се не отварају, а ако се и отворе, бивају залупљена пред Њом: нама је овде добро, ми живимо у својој породици, радосни смо због тоpline и светлости који су око нас – нису нам потребни туђинци... Ево почетка ступања Бога у историју нашег тварног света. А даље знамо како је био окружен и љубављу, и неповерењем, и непојамним несхватањем, слепилом људи који у Њему нису видели оно што Он јесте и нису схватали шта је Он говорио.

И сад желим да кажем нешто о другој страни ствари: зар је Бог узалуд постао човек? Зар је узалуд живео као човек сусревши се са свим оним осећањима о којима сам говорио и завршио Свој живот усамљеније и страшније него што га је започео на земљи? Он, свемогућ, бесмртан, бесконачан, пожелео је, због љубави према нама да постане рањив, незаштићен, да се препусти у наше руке, као што се љубав даје вољеном човеку у нади на то да ће бити прихваћена и са свешћу због тога што може да буде одбачена и у Христу је била одбачена. Христос је умро на крсту, напуштен од свих људи. И да би с нама поделио сву судбину човека наш Спаситељ Христос у Својој људскости, у Својој људској свести је доживео оно што представља највећи губитак за човека: губитак Бога, неку метафизичку несвестицу [губитак свести] када је одједном остао Сам, кад је умирао, када је делио са нама најстрашније што може да се деси – без-божност, одсуство Бога у животу: „Боже Мој, Боже Мој, зашто си Ме оставио?” Ниједан човек на земљи никада није доживео губитак Бога онако како га је доживео Син Божји, Који је постао син човечији.

И какав одговор је земља дала небеској љубави? Неки, веома малобројни ученици су остали уз Њега. Али су касније обишли цео њима тада познати свет и пронели вест о томе да нас Бог воли, да нас Бог воли свим животом и свом смрћу, свом богоостављеношћу Господа Исуса Христа.

То је био почетак Цркве. А Црква је она чудна заједница која се споља не може схватити и која се састоји од нас, људи, грешних, крхких, слабих, недостојних не само Бога, него ни себе самих и других, и истовремено – место где се Бог и човек срећу, сједињују у љубави, где постају једна заједница, оно што, чини ми се, Хомјаков назива „организмом љубави”.

Дакле, Црква је чудна заједница. Очигледно је, пада у очи у њој то да је то заједница људи који су, као што је то својствено свим људима – крхки, често недостојни свог људског звања. Међутим, заједно са тим у Цркви постоји невидљива страна присуства Божијег.

У Катихизису се каже да је Црква заједница, сједињена јединством вере, јединством богослужења, јерархије.

Све је то тако. Међутим, овакав опис је сличан оном који бисмо могли дати за неку зграду, како би људи могли да је препознају споља; да би људи схватили шта се у њој дешава треба да у њу уђу, треба да доживе оно што се у њој догађа. А шта се догађа у Цркви? Сусрет. Сусрет који истовремено представља радост и суд. Радост зато што је срести Бога лицем у лице највећа радост коју може да доживи човек који тражи Бога или који Га чак никада није тражио,

али који је одједном стао пред Његово лице и који се запањило због Његове непојамне лепоте и љубави. Али с друге стране, такав сусрет представља и суд. Ми из људског искуства знамо да бити вољен од стране било кога, мајке, оца, невесте, значи стајати пред судом. Зато што бити вољен значи да је неко у нама видео нешто достојно љубави: величину, лепоту, истину, чистоту, светлост. И кад се погледамо и размислимо о томе какви смо у ствари, у сопственим очима или у очима оних који нису умели да нас заволе, стојимо пред страшним судом наше савести: недостојан сам да будем вољен!

То је страшније него бити ухваћен у некој конкретној неправди, у лажи, у обмани; овде се ради о томе ко сам ја. Да ли сам достојан да други човек (којег на свој начин волим, макар и слабо, несигурно) угледа у мени лепоту, добро, иако знам како мало лепоте, како је мало добра у мени? И у том смислу мислим да сусрет са Богом представља и највећу радост (попут радости човека, којем неко – мајка, невеста, женик, - говори: волим те) и уједно – суд, страшни, последњи суд.

Али Бог Који ми говори: „Волим те”, јесте такође Бог, Који је у стању да изазове у нама све најсветлије, најистинитије, Он није само Творац Који је некада створио свет, Он нас поново саздаје Својом љубављу, зато што је Његова љубав стваралачка, Он уме да изазове у нама све што је најплеменитије, највеће, најсветлије, најчистије, најснажније. Он нам се препушта у тој мери и тако да не можемо – нека ми се опрости такав израз – да Га увредимо, не можемо да Га понизимо, исто као што не можемо да се односимо сурово, грубо, немилостиво према детету које нам је пришло са свом отвореношћу, са свом једноставношћу дечје љубави.

Када сам говорио о оваплоћењу, о томе да је Бог постао човек, инсистирао сам на томе да, постајући човек, Бог преузима на Себе сву крхкост човечанства, сву његову незаштићеност, сву рањивост; али зар то није слика љубави? Зар љубав није управо таква? У овом препуштању Себе нама, целом свету, Бог се открива као максимална, савршена љубав, као незаштићена љубав, која нас побеђује својом незаштићеношћу, чистом, светлом, ликујућом, чак и када се привремено, а понекад и дуго показујемо недостојнима такве љубави.

Као што сам већ рекао, Црква је место сусрета – сусрета између Бога и човека. Али сусрет је увек узајамна појава: не може се срести човек без узајамности, без неког одговора. И у том смислу, чак и када у нама постоји само мрвица вере, само искра љубави, само кап наде, можемо са сигурношћу да кажемо да ће до сусрета доћи.

Неки од вас се вероватно сећају како је Христос упитао човека: „Можеш ли да верујеш макар мало, зато што је вери све могуће?..” Ова реч „мало” је тако важна за нашу свест у Цркви! Нико од нас не може да говори, да мисли, да машта о томе да се одазове на љубав Божију, па чак и на људску – са свом дубином коју она заслужује.

Кад гледамо једни друге, тим пре саме себе, како је јасно да у нама има толико крхкости, толико несигурности, толико колебања, чак и у односу једних

према другима, према највољенијима; наша љубав час бледи, час сија, час се колеба, час се не може пронаћи, а час се одједном пред нама појављује у свој својој лепоти.

И кад гледамо Цркву споља, кад у њој видимо људе, односно саме себе, своје пријатеље, људе који нас окружују, Црква нам изгледа као место где човек тешко да би могао да се нада да може да сретне љубав као што је Божија. Али у Цркви постоји нешто друго. Не чинимо је само ми, људи, она је у потпуности прожета присуством Божијим – и у Спаситељу Христу и у Светом Духу. У Спаситељу Христу видимо савршеног човека, односно онаквог који је способен да се као човек одазове са свом безграничном дубином на Божију љубав. Али с друге стране знамо да је Он Бог, Који је постао човек и да кроз Њега, у самој Његовој људскости присуствује сва пунота Божанства, да Бог у свој Својој слави, готово невидљиво, скривено присуствује у нама; Он је и савршени човек, и Божије присуство у Цркви. И човечанство, читаво човечанство, сви ми, сједињени с Њим више нисмо оно пало недостојно човечанство каквима се иначе показујемо; ми смо човечанство у којем постоји макар један савршен човек – Господ Исус Христос.

И још, из Светог Писма знамо, и не само из њега; знамо из искуства светаца и из искуства грешних људи да је Господ послао Својим ученицима на земљу Духа Светог као огањ који све прожима, као бујицу која тече и односи. Дух Свети је присутан у Цркви, у свету, Он све прожима и Црква је место које као да блиста Његовим сјајем.

Тако у Цркви видимо саме себе, недостојне, крхке, неугледне људе и можемо да видимо савршеног Човека у Христовој личности. Можемо да Га видимо као савршеног Човека и да Га познамо као свог Господа и Бога зато што је Дух Свети сишао на земљу и отвара нам очи. Он је Утешитељ, Он је снага, Он је радост, Он у нама самима као да открива наше подобије Христу, наш Божанствени лик [образ]. То је једна од најдубљих тајни Цркве. Каква је то радост што нам Сам Бог Себе открива и, откривајући нам Себе, нас открива за ону величину на коју смо позвани, да будемо исти као што је Христос, да будемо љубав, победоносна љубав, жртвена, крсна, спасавајућа љубав у овом, понекад тако страшном свету у којем живимо.

Дакле, Црква је за верника дивно место сусрета с Богом, сусрета живе душе и Живог Бога; притом то није само место где се како верујемо нешто дешава, већ место где се заиста нешто дешава.

Можете да ми поставите питање како то могу да тврдим. Наравно, могао бих да се позовем на место из Светог Писма где се говори о томе како је Савле, учени Јевреј, фарисеј, ишао у Дамаск са спремношћу и циљем да прогони хришћане као преваранте зато што је сматрао да је Христос лажни пророк и хулник и како се одједном на том путу нашао лицем у лице, у светлости неизрецивој с васкрслим Христом, Који му се обратио са питањем: „Савле, зашто Ме гониш?” То је био истински сусрет који га је преобратио, а не халуцинација, зато што после халуцинације човек не остаје потпуно

нормалан, а он је, судећи по његовим делима, по његовој делатности, био нормалан човек.

Међутим, могу нешто да испричам и о другом човеку, нашем савременику. У наш храм је дошао некрштен човек, неверујући Енглец како би предао пакет неком од парохијана. Циљао је да дође после службе зато што није очекивао ништа добро од службе и није желео да губи време. Међутим, дошао је пре него што се служба завршила. Сео је позади и ево шта ми је касније причао. Пошто је неколико минута поседео, одједном је осетио да се у тој цркви нешто дешава, да је она испуњена неким присуством. Замислио се, како ми је причао, помислио је да је то просто бунило, да је то изазвано светлуцањем свећа и појањем хора, и мирисом тамјана, и како се изразио, „хистеријом верника”. Међутим, то је било тако упечатљиво, тако убедљиво да је одлучио да провери да ли је то хистерија, да ли је то бунило, да ли му је то сугерисано или у овом храму (као и у сваком, наравно) постоји нешто нарочито. И дошао је уз моју дозволу да поседи у овом храму када никога није било и ништа се није дешавало. Пошто је поседео једно три сата рекао ми је: „Знате, у овом храму осећам неко присуство, нека жива сила живи у њему – није ваљда то оно што ви називате Богом?..” Рекох: „Да! Храм је место где присуствује Живи Бог..” „А шта мене брига за таквог Бога”, каже мој сабеседник, „ако Његово присуство уопште не утиче на мене? Ја то присуство осећам, лепо ми је, тихо кад овде седим, имам осећај неке дубине и радости, али је то све! Отићи ћу и зар ће све то проћи?!” Ако постоји Бог мени је потребан делатан Бог, Бог Који нешто чини и Који ће и са мном нешто учинити!..” Предложио сам му да повремено долази и да види шта ће се догодити: нисам му ништа наметао, просто сам му пружио прилику да долази. И почео је да долази. И овај човек ми је говорио да види како људи после молитве, нарочито после причешћивања Светим Даровима постају некако другачији, да из њих излази нека светлост; не нека видљива светлост, али они светле, постају тако живи да би се могло рећи речима енглеског писца: „Ах видите, кип, статуа је постала жив човек. Овај човек можда није тако предиван као друга статуа, која је остала камен, али је жив, он је оживео!..” И додао је: „Ако ваш Бог то може да учини, желим да дођем код Њега, желим да то учини и са мном, да postanем жив човек у оној мери у којој никада нисам био..” И он се после годину или годину и по дана крстио и до дана данашњег је верујући и радује се сусрету са Живим Богом. Али ако је све тако, може се поставити питање о томе на који начин хришћанска заједница може да остане тако несавршена, како може да буде тако недостојна саме себе, и тим пре, тако недостојна Бога.

Ако је Црква оно о чему сам говорио, односно заједница испуњена Божанским присуством у Христу у Којем је по речима Светог Писма сва пунића Божанства обитавала телесно, и у Духу Светом, поставља се веома озбиљно питање: Како Црква може да буде тако непривлачна у људској историји?

О томе говоре сви, не само неверујући, и ми верујући то знамо, и знамо то на два нивоа: на личном и на општем. На личном нивоу свако од нас зна да је

недостојан звања хришћанина које носи. Бити хришћанин значи бити на извештан начин икона, жива икона, присуство Самог Христа у свету који је Он дошао да спасе. Ко ће се од нас усудити да каже да је жива икона и да гледајући њега људи одмах могу да препознају Христа?

А с друге стране, хришћанска заједница се састоји од колектива људи од којих је свако грешан, свако недостојан свог призивања; и историјска Црква је чинила и чини грешке и прави омашке. То се, наравно, лако може схватити, зато што је имати идеал једно, имати јасну представу о томе какав човек треба да буде јесте лако. Али је изузетно тешко остварити тај идеал.

Сећам се свог разговора са совјетским официром једном приликом у авиону. Он ми је говорио о томе како је узвишено учење Јеванђеља и како су хришћани несавршени. И ја сам му рекао: „Да ли ви верујете у марксизам?“ „Да!“ „Да ли верујете у оно чему служите?“ „Да!“ „А реците: зар можете да кажете да су друштво које је створено на основу њега, и свака личност у њему тако велики као што их замишљате по учењу којем сте посветили свој живот?..“ Он ми на то одговори: „Наравно да не могу! Али како би и заједница и човек постали такви потребан је потпуни препород човека, човек просто треба да постане другачији човек и друштво треба да постане другачије!..“ Тада сам му рекао: „Управо тако! То се може рећи и за Цркву. Човек се рађа као нова јединка; он почиње од самог почетка, и може – у случају Светих је то очигледно, да се препороди и да постане човек и да људи гледајући њега препознају нову твар, икону Христову, али то не полази свима за руком, нису сви хероји духа.“

И ево због чега се они, ако се гледа на формалне манифестације испољавања и личног и црквеног живота, могу критиковати, може се говорити о томе да ни Црква као заједница, ни појединачни хришћани нису достојни свог звања. Али с друге стране, ако се погледа човек и ако се постави питање о томе какав је његов идеал, колико се труда, пожртвованости улаже у то да се препороди, да се промени, да постане другачији, нов, како не би обрукао Христа и Цркву својим понашањем, својом личношћу, понекад можемо да се запрепастимо.

И мислим да управо тако треба да се загледамо у човека: да не тражимо савршенство у њему, већ да поставимо себи питање полазећи од оних датости које у њему постоје – ума, срца, воље, околности у којима је живео и у којима се родио: колико труда улаже у то да узрасте у пуну меру свог идеала?

И ако се питање тако постави видимо колико херојског труда је уложио сваки хришћанин како не би обрукао свог Спаситеља и колико је уложила Црква како би била оно чиме ју је једном у разговору са мном назвао патријарх Алексеј.

„Црква није пропагандно друштво, Црква је“, рекао је он, „Тело Христово, које се ломи и које је распето ради спасења света.“

И колико је верника који, површно гледано, нису буктиње, који нису јунаци, али који су уз све своје слабости, уз све своје страхове, положили живот

ради спасења света, ради проповеди љубави, племенитости, истине, мира, поштења – ради најобичнијих и највећих добродетељи [врлина].

И зато се може рећи речима св. Теофана Затворника да, ето, гледаш реку и видиш како иверје плива по површини воде, а злато је отишло у дубину. Свако друштво, сваког човека треба посматрати управо тако: треба гледати у дубину, и тада ћемо увидети да је иза паравана, иза завесе недостатака и слабости, понекад страха, нешто веома велико узрасло у човеку и да у једном тренутку, у тренутку када буде постављено последње питање: „Да ли верујеш или не верујеш, да ли се понашаш достојно свог звања или не?“ човек одједном узраста у пуну меру свог призвања жртвујући понекад чак и живот. Речи Теофана Затворника о злату које се може наћи само на дну су, наравно, алегија. Али ја желим да се ухватим за њих, а ево зашто. Када сретнемо човека, ми, разуме се, пре свега бивамо привучени његовим спољашњим цртама, његовим спољашњим изгледом; кад се мало ближе упознамо – његовим умом, кад приђемо још ближе неким својствима његовог срца, и све време – његовим поступцима, тиме како се односи према нама, како се понаша у односу на све људе који га окружују и на животне околности. И то нам често смета да видимо човека онаквим какав он јесте.

Можете да кажете: „А зар није све то човек онакав какав јесте?“ Не! У сваком човеку постоји оно што апостол назива човеком скривеног срца, односно човек који је познат само Богу и делимично самом себи; онај човек који у себи зна светле пориве, оштру бол, наду, изневерену или остварену љубав – који зна о себи оно што нико не зна. И овде немам у виду његову прошлост, његове поступке, оно што му се догодило, већ оно што се у њему дешава.

И то је један од задатака људских односа – не зауставити свој поглед на спољашњем, већ погледати у дубину. А за то су потребни одређени услови. Треба да научимо да кад сретнемо човека не гледамо на њега само у односу на себе самог, односно: без обзира на то да ли га се плашимо, да ли од тога имамо користи, да ли нам се тај човек свиђа, да га погледамо са потпуно отвореним умом и срцем као појаву која стоји пред нама, која ни на који начин не утиче на наш живот. То није нимало лак задатак, зато што сви људи које срећемо овако или онако утичу на наш живот. Знате, веома је лако доћи у зоолошки врт, дивити се томе како је тигар диван, али ако га сретемо на улици утисак ће бити потпуно другачији и другачије ћемо се понашати! Треба да научимо да гледамо људе без страха, да не постављамо себи питање о томе шта ће бити са мном ако се он кад добије власт нада мном покаже као зао, користољубив, суров, већ да га гледамо као човека. Веома често не поступамо тако зато што нас није брига за људе, не поступамо тако због потпуне, хладне равнодушности. И то је можда најстрашнији однос који можемо да испољимо према човеку.

Понекад се дешава да човека не оцењујемо у потпуности, а понекад га, напротив, оцењујемо потпуно изврнуто зато што се бојимо, зато што нам ова или она страна његовог живота не иде у прилог. Понекад у човеку видимо само

зло, зато што смо га због неког разлога омрзли пре него што смо га срели. Тако се срећу, на пример, политички противници; тако се сусрећу људи који су супарници, конкуренти: знајући унапред да му је онај други непријатељ, и зато у њему виде само она својства која су по њега штетна или која сурово, бестидно могу да искористе.

Ако желимо да погледамо човека и да га видимо онаквим какав јесте, треба да му приђемо отвореног срца, отвореног ума, са спремношћу да га прихвати-мо онаквим какав јесте, без страха по себе, без тражења своје користи, просто да га погледамо као што бисмо могли да погледамо потресно, предивно уметничко дело; или као што бисмо могли да слушамо музику доживљујући је свим својим бићем, не само како бисмо чули неке звуке који милују слух, већ како бисмо иза ових звукова ухватили искуство онога ко је писао ту музику, како бисмо можда схватили душу композитора и схватили нешто што раније никако нисмо могли да схватимо.

Ова тема сусрета с човеком је веома важна. Наш живот се разбија зато што не умемо да се срећемо; површно нам заклања дубине и треба да научимо да кроз маглу видимо саму дубину како светли, и увек предивну реалност.

Већ смо говорили о томе да се верници могу прекоревати због многих ствари управо на основу њихове вере: они претендују на то да су Христови ученици, а истовремено, ако се упореди живот верника па чак и његова осећања, његова доживљавања и његове речи са тим како би поступио Сам Спаситељ Христос, с ужасом видимо колико смо Његови недостојни ученици.

Међутим, исто ово се може рећи за сваког човека који себе сматра учеником неког значајног учитеља, верујућег или неверујућег, који нуди човеку идеал живота и који би се, кад би судио овом свом следбенику, ужаснуо због онога што су људи направили од његовог учења.

И сад бих желео да поставим друго питање, слично али другачије: да ли између нас, верујућих и неверујућих људи постоји тачка додира? Наравно, може се говорити о вери. Сећам се нерелигиозног човека који ми је рекао: „Па без вере се не може живети!..” Разуме се, он није под тим подразумевао веру у Бога; он је подразумевао потпуну убеђеност у свој идеал, увереност свом душом, свим умом, свим животом у оно ради чега вреди живети и ради чега вреди умрети.

Ипак, сад не говорим о томе, него о нечем другом: да ли постоји нека тачка додира, нешто што је и за верујућег и за неверујућег подједнако значајно, апсолутно? Чини ми се да је то – човек, значи појединац, јединствен човек у својој врсти, или пак заједница – друштво.

Сећам се двеју изрека. Једна припада безбожном писцу, који је говорио да пролетеријату није потребан Бог зато што је човек његов бог, наравно, не схватајући ову реч у смислу у којем је верујући подразумевају, већ као предмет служења, предмет ради којег вреди живети и дати свој живот.

А на другом крају људског мишљења видимо светог Јована Златоуста који каже: „Ако желиш да сазнаш шта представља човек, не гледај око себе људе

који те окружују, не подижи поглед чак ни ка палатама велможа, већ узнеси свој поглед до Престола Божијег и видећеш Човека Исуса Христа како седи са десне стране Бога и Оца уечној слави...”

Значи, и овај безбожник о којем сам говорио и свети Јован Златоуст би могли да се сретну на питању о човеку.

И сећам се из Дела Апостолских приче о томе како је апостол Павле дошао у Атину и открио олтар „непознатом Богу” (Дап. 17, 23). Овај „непознати Бог” је, како ми се чини, и за неверујућег, за безбожника, и за верујућег било које вероисповести – човек. Ради човека вреди живети, ради човека вреди умирати, ради човека вреди дати сав свој живот. И то је подједнако тачно како за атеисту тако и за верујућег.

Овде ипак постоји извесна разлика. Верујући о човеку размишља као о непоновљивој појави. Сваки човек је јединствен, непоновљив. Сваки човек је максимална вредност у односу на Бога, у односу на друге људе. Атеиста понекад заборавља на човека као на појединачну личност и размишља о њему као о делу друштва или човечанства.

У првом случају, у теистичком погледу на свет читав интерес је у томе да се човеку допусти да се развије, да се открије у пуну меру свих својих могућности, бесконачно, не гледајући на то какве ће то последице имати по људе који га окружују. Разуме се, не говорим о томе да му се дозволи да постане преступник, да наноси штету другима; говорим о томе да сви његови таленти буду слободно остварени и да тим талентима он да свој допринос историји човечанства. И понекад не само у дато време, већ и у будућности, зато што, рецимо, генији увек иду испред свог времена. Они понекад изгледају несавремено, изазивају недоумицу. А након сто и више година испоставља се да управо оно што су они били или оно о чему су говорили има такав значај да се читаво човечанство базира на томе.

Ако се пак говори о човеку као о делићу друштва, наравно да га треба „прилагођавати”, односно у крајњој линији у најжаснијем случају учинити човечанство сличним неком механизму у којем сваки део механизма има одређену улогу и нема права да игра било какву другу улогу.

Чини ми се да је веома важно да се запитамо која вредност је последња: човек или друштво, колектив или појединачна, непоновљива личност? Да ли је човек апсолутна личност, да ли је апсолутна вредност како за себе, тако и за друге и за Бога, или је само део изузетно сложеног и драгоценог механизма?

Постоји место у Новом Завету, у књизи Откривења Јована Богослова на којем се говори о томе да ће на крају времена сваки човек добити име које ће знати само он и Бог. И то, наравно, значи да између Бога и сваког појединачног човека (чак бих рекао и између било којег бића, било које твари) постоји непоновљив, јединствен однос. У стара времена се сматрало да се име толико подударно са човеком или предметом или животињом да се ако се зна име неког бића, с њим може ући у тако дубок однос који се ни на који начин не може постићи у нашем обичном животу на земљи.

И овим се у Новом Завету указује на то да свако биће (сад говоримо о човеку) има с Богом јединствен, непоновљив однос, и зато је апсолутно незаменљиво биће. То значи да он и у свом постанку док на земљи још није постао оно што јесте, треба да израста у меру свог најистинскијег бића, и да ни друштво, ни васпитачи, ни родитељи, ни он сам немају права да га мељу, да га ломе или да праве од њега нешто што он није по природи. Исто тако као што на пример некада дозвољавамо биљци да се развија, а понекад је сужавамо, изобличујемо тако што јој дајемо облик који јој није својствен – обрезаујемо је, ломимо јој гране, истеземо је. У човеку постоје бесконачне дубине могућности, које се у њему још нису испољиле – у сваком човеку, а то значи и у човечанству у целини. И ове дубине нам нису познате, то су непознате дубине које само Господ може да прозре Својим погледом. И зато за хришћанина, за верујућег, као и за неверујућег нема идеалног облика који човек треба да достигне; човек треба да буде оно што јесте.

На који начин? Јер ако човек буде тежио ка томе да буде оно што јесте, може да постане било шта: може да постане преступник, наркоман, а може да постане и геније. И овде за верујућег колосалну, одлучујућу улогу игра личност Христа Спаситеља Којег сматрамо истинским и у правом смислу речи човеком и Богом. И само зато Га сматрамо истинским човеком, безусловно човеком, јер је апсолутно сједињен са Богом. Само човек који се сјединио са Богом нераскидиво, до самих својих дубина, може да се назива Човеком. И зато само загледајући се у Христову личност можемо да научимо шта значи бити човек.

Овде је, међутим, потребна још једна опаска. Није ствар у томе да се поступа попут Христа као да Му се подражава, да се научи из Његових заповести, из Његовог примера како треба поступати; ствар није у поступцима већ у томе да тако схватимо Његову личност, да се тако задубимо у значење Његових заповести да оне и ми постанемо једно, и да поступамо у складу с Божијом вољом, у складу са Божанственом мудрошћу не зато што нам је тако наређено, већ зато што је то постало наша права природа; зато што смо постали људи у пуном смислу речи по лику и подобију Христа Спаситеља.

Зато треба да научимо да се загледамо у ову Личност, треба да схватимо како да јој приђемо. Као запис на маргини оваквог човековог постајања може се ставити изрека једног древног црквеног писца, који је говорио да чак и ако би Бог стао пред тебе и дао ти неко наређење на које твоје срце не може да се одазове, на које не можеш да одговориш: Амин! Немој то да чиниш зато што Богу није потребан твој поступак, већ хармонија између тебе и Њега.

Међутим, како да се успостави хармонија, где да је тражимо? У себи самом? Можемо да се преваримо. Како онда да приступимо томе?

Често људи читају Јеванђеље с жељом да се науче хришћанском животу, уподобљењу Христу, траже у њему заповести и покушавају да им се потчињавају. У овоме, наравно, постоји истина. Постоје у Јеванђељу указивања на то да ови или они поступци толико шкоде човеку, толико нарушавају његову

целовитост, толико га урушавају, изобличавају, да мора да се уздржи од њих ако жели да постане оно што јесте. И не само Јеванђеље, наш друштвени живот нас учи томе да ако се препустимо својим жељама, својим наклоностима, поривима, можемо да постанемо не људи већ наказе: сурови, пијанице, наркомани, лажљивци, кукавице и сл. Међутим, то је само једна страна ствари. Друга страна је у томе да, ако будемо поступали овако или онако, ако у своје срце будемо пуштали ове или оне доживљаје, осећања, наклоности, ако дозволимо свом уму да се оскрнави овим или оним мислима, постајемо толико замагљени да нећемо моћи да видимо и разумемо лепоту, да је доживљавамо свим срцем тако да наше срце пламти због ње, а то значи да нећемо моћи да учествујемо у њој делом, зато што тада нећемо имати снаге за то, нећемо имати такву целовитост која ће нам омогућити да превладамо самог себе и да постанемо право „ја” какви јесмо у својој дубини и које на површини често не личи на себе самог.

Мој савет гласи: читај Јеванђеље, подвлачи она места од којих твоје срце постаје топлије, ум јаснији, воља одједном оживљује, нека сила се улива у тебе, она места за која би могао да кажеш: „Како је то дивно, како је то истинито!” - и знај да ти та места говоре да си већ неким, макар и невеликим, макар и малим делом сличан оном човеку какав треба да постанеш, зато што већ видиш лепоту правог човека у Христу.

На томе се не смео заустављати зато што сви ми у мемо да осећамо, веома лако осећамо ствари које од нас не захтевају одговарајући поступак. Али можемо да одредимо себи правило: ако због нечега будем недостојан најбољег што постоји у мени, у овом немам права да будем недостојан, зато што сам овде у себи познао нешто по чему сам сличан Христу и (што је можда још важније), кроз овај доживљај сам почео да Га разумевам, почео сам да схватам какав је човек, какав је Бог. Овде су ми дата истовремено два откровења: о мени самом и о Христу - човеку. Ако човек то узме за правило, односно ако буде пажљиво читао Јеванђеље тако да подвлачи све што надахњује, све од чега букти срце, за шта можемо да кажемо: „То је заиста тако, то је истина, то је безусловна лепота”, онда постепено можемо да узрастемо у меру Христову, наравно у степену који нам је доступан; можемо да израстемо у меру себе самог, најистинскијег, најбољег, правог човека какви јесмо.

Наравно, притом ћемо откривати и места која нам говоре да на то уопште не личимо, која нам говоре да уопште не личимо на оно што треба да будемо; и ако то откријемо, ако нас заиста погоди у срце мисао: „Боже, како сам наказан!”, то нам такође даје основу, полазну тачку да тражимо најдивније и најистинитије што у нама постоји, што је у нас уграђено и што као да се позива у живот лепотом Христове личности, Његовог учења, начина Његовог живота или заповестима које нам даје.

Али како се све ово уклапа у реалност коју називамо Црквом? Црква је такође заједница. Зар је то заједница потпуне самовоље где свако има права да ради шта хоће са самим собом или у томе постоји другачија хармонија?

Црква је људска заједница исто као и друштво, посебне врсте, као и свако друштво, чији је сваки члан повезан са свим осталима. На који начин се онда може говорити о томе да свако треба да буде оно што јесте као да не води рачуна о заједници у целини? Мислим да се то може разјаснити уз помоћ два примера. Сви знамо шта је хор и хорско појање. Хор може да звучи складно, са свом лепотом коју може да да, тек онда када се сваки глас придржава свог тоналитета. Ако долази до мешања гласова, ако неко пева „туђим” гласом, хор губи хармоничност. У Цркви се дешава исто што и у свакој другој заједници: само ако човек пева пуним грудима, својим гласом, не прилагођавајући се, већ учећи да користи свој глас на најбољи могући начин, он може да буде учесник хора и тај хор је предиван.

Друга слика се може узети од апостола Павла (в. 1 Кор. 12, 12-13; Рим. 11, 17 и сл.).

Он Цркву пореди с телом и с дрветом. И у једном и у другом случају мисао је иста. Људско тело се састоји од мноштва удова и делова, али живи јединственим животом, и тај живот даје непоновљиви облик сваком делу тела. Једна иста животна сила чини око оком, а руку руком. Једна једина сила, а такво мноштво неупоредивих појединих делова!

О истом том говори пример дрвета: Христос је као животно стабло, а ми смо гране, лишће, цветови, плодови. Плод не личи на цвет, цвет не личи на лист, једна грана не личи на другу, али само због тога могу да буду различите и оно што јесу, тако да у њима тече један једини разгранат, сложен живот, чинећи дрво истовремено јединицом и бесконачно разноврсним мноштвом. На земљи не постоје два иста листа, зато што иста ова животна сила сваком листу даје непоновљивост.

Овде видимо да и црквена заједница и сваки њен члан могу да буду оно што јесу зато што су у потпуној хармонији, а ствар је управо у хармонији и ни у чему другом.

Где је онда кључ ове хармоније? Кључ је у томе што Христос није један од мноштва људи, једна од мноштва свих могућих индивидуа, Он је Свечовек. У Њему сваки човек може да пронађе себе самог и да угледа свог ближњег и сваког другог човека. И на тај начин, ако се сједињујемо са Христом, ако се удубљујемо у јединство са Њим кроз општење духа, општење ума, срца, живота и поступака који из свега тога проистичу, сви ми постајемо део оне васељенске предивне хармоније која је сада изгубљена зато што сваки човек хоће да буде „сам по себи”, односно да не личи ни на кога и ни на шта, хоће да буде онакав како му падне на памет, какав пожели да буде.

И сав задатак аскетске борбе (односно оне борбе са самим собом која почиње од тренутка када човек стиче познање самог себе, када спознаје истинитост своје личности у Христу) јесте да човек уђе у потпуну хармонију са светом који га окружује – трагичним, али и прекрасним светом у којем живимо.

Шта видимо ако се црквена заједница упореди с грађанским друштвом, односно заједница верујућих с друштвом утемељеним на неверју, саграђеним без Бога? Обе заједнице се састоје од људи; у свакој постоје паметни, осетљи-

ви, oseћајни, образовани, talentovani људи. Шта постоји у једној и другој заједници што их чини различитима? Чини ми се да је основна разлика у томе што црквена заједница тежи ка томе да сваком човеку да простор да буде оно што јесте без обзира на последице таквог процеса настајања, док државна заједница, нарочито тоталитарна, тежи ка томе да сви људи буду сатерани у одређени калуп. Разуме се, то не значи да сви људи треба да буду исти, али идеал таквог друштва: организованог, усклађеног и продуктивног, је у суштини мравињак. Сви су мрави, сви имају иста својства, само са једном разликом: постоје групе мрва који су самом природом или (ако се говори о људском мравињаку) васпитањем, научени да раде једну ствар, нешто што представља њихову специјалност. Наравно, у људском мравињаку, осим друштвено корисне делатности, човек у слободно време може да се бави и нечим другим, може да чита, да размишља, али уједно у његовој свести остаје мисао да треба да буде као сви остали.

Недавно сам путовао у Шкотску и успут сам разговарао са једним Кинезом. Он ми је говорио да је у Кини просто незамисливо издвајати се, разликовати се од других, да сви треба да се потчињавају општем, једнообразном духу, унифицираном, укалупљеном понашању и да човек не сме да буде индивидуалан не због неког притиска одозго – он је то негирао, већ због притиска самог друштва: треба да буде као сви и свако мора да има своју специјалност од које друштво има користи. Ево, овај идеал мравињака негира то да у сваком човеку може да постоји нешто толико посебно, толико изузетно да се оно ни на који начин не уклапа у такав систем. Ако је реч о тоталитарним друштвима, у сваком од њих, ма какви били његово усмерење или епоха његовог постојања, има великих умова, уметника, књижевника, композитора, али у сваком тоталитарном друштву где се све одређује, с једне стране заједничком коришћу, а с друге васпитавањем људи истог типа, стваралачки човек, ма какав он био, мора да ради по одређеном калупу. Он мора да ствара или музику, или слике, или књижевна дела, онако како то захтева друштво и тако да то помаже друштву да успешно остварује прихваћени програм. Овде нема простора да се човек ишчупа, да постане оригиналан у позитивном смислу речи, односно да не личи на друге, не да постане нека наказа, нешто безоблично, већ самосвојан, једини човек у својој врсти. И у том смислу свако друштво које тежи ка томе да васпита своје чланове да му буду од користи, да буду људи који стварају за заједницу, који се од других разликују само по својој професији, такво друштво неминовно мора да угуши све што представља јединствено, непоновљиво у човеку. У сваком човеку постоји нешто непоновљиво и сваки човек који се подвргава таквом васпитању или таквом притиску од стране друштва неминовно страда: страда због тога што нешто самосвојно, нешто непоновљиво у њему мора да постане само његов лични удео, што нема права да подели са њим ако то не заодене у форму која је прихватљива за дато друштво.

На крају ћу покушати да вам испричам нешто о црквеној заједници онаквој како је ја видим – не о ономе што обично видимо у пракси, већ о ономе каква она покушава да буде и да постане и каквом ју је, наравно, замислио Господ наш Исус Христос.

Људи често постављају питање: „Зашто је потребна Црква, кад свако од нас сам може да стоји пред Богом, да се моли, да чита Јеванђеље, да учи од Христа како треба да живи и да живи у складу са тим?” Ово питање је веома важно. Наравно, сваки човек је непоновљива личност, сваки човек може да стане пред Бога као да је сам на свету. Он може да позна Бога тако како нико други не може да Га позна зато што је сваки човек непоновљив. Он зато може и да се моли, и да учи од Спаситеља Христа, из Његовог примера и из Његових речи, он може да живи достојно свог призивања, али то није довољно. Да би човек тако живео, треба да донесе одлуку коју су доносили пустињаци: да оде, да се удаљи из људског друштва, да оде у пустињу, у шуму, и да тамо стоји лицем у лице са Богом у апсолутној, максималној осамљености. Међутим, пошто ми живимо у људском друштву, немамо права да се тако потпуно искључујемо из њега. И овде се поставља питање шта је Црква и шта је друштво.

И Стари и Нови Завет, и Оци Цркве нам говоре о томе да се људско призивање у својој основи састоји у томе да се све што је Бог створио освети, учини заједничарем у Божанственом животу, да се учини светињом. Свако од нас то може да учини са самим собом, али само заједничким трудом то можемо да учинимо с читавим светом. Црква је наслеђе Божије, то је савез људи који су чули да су позвани да успоставе свет како би он био такав да у њему постоји простор и за човека, који је израстао у пуну меру свог достојанства, и за Самог Бога Који се сјединио са људима. Сви ми, и верујући и неверујући, треба заједно да градимо град људски, земаљски град, али се људским снагама може саградити само такав град у којем сви могу да издрже живот, град у којем људи једни друге не прогоне, у који сви могу да се сместе, само ако се мало ограниче, и овај град је премали за потпуни раст човека. Људски град треба да постане град Божји, односно такав да би први грађанин његов могао да буде Господ наш Исус Христос, једини Човек Који је достојан овог звања зато што је Он истовремено и оваплоћени Бог. Зато је Црква заједница људи који заједно, заједничким снагама, тиме што су они сами већ Божије наслеђе на земљи, уносе у овај мирски град димензију коју овај град не може да има ако Бог не крочи у њега, а Бог може да ступи у њега само ако Га призивамо. Бог неће насилно упасти у људски живот, али ће ући ма где где се нађе жива душа, која ће рећи: „Дођи, Господе, и дођи брзо.” Ево, у том смислу Црква представља на извештан начин авангарду Царства Божијег, групу посленика, који једни другима помажу, чије је призивање да направе светињу од изопаченог и унакаженог света. И у овом смислу човек-појединац не може да замени собом сву тајну Цркве, сву тајну друштва, изграђеног по образу Свете Тројице. Таква заједница је живо тело, оно живи само љубављу, али

не љубављу затвореном у себе, већ љубављу која све жели да претвори у Царство љубави и бесконачне, бездане радости.

Наравно, то је идеал. Руска Црква у данашње време још није дошла до тога. Још није у потпуности иживљена прошлост; заједница верних (не говорим о појединцима, већ о целини) се у сваком свом члану није научила оној царској слободи, оној храбрости, оној одлучности, оној истинитости живота – не речи, већ живота. И Црква данас још није израсла у ту меру; у њој постоји тромост, у њој постоји страх који као да још живи у костима људи, који је у њих био уткан деценијама опасног и страшног живота. Сад Црква у сваком свом члану треба да се научи слободи – оној слободи која је одговорност; не оној слободи, која би значила да сада имам права да живим без притиска, већ оној која говори: „Дато ти је право да живиш по својим убеђењима, нека се онда та убеђења преливају преко ивица како би други људи који их још нису спознали могли да их препознају, да учествују у њима, како би могли да оживе светкујућим, ликујућим животом...”

Ево о чему се сада ради, и наравно, структуре Цркве су за последњих 70 година веома окоштале: они који су имали више одговорности захтевали су више потчињавања. То је неминовно. То се дешава и у армији. Официр мора да има власт да командује војницима; и у трагична времена, када изгубљеност и страх владају људима, кад људи не могу јасно да виде свој пут, почиње да се ствара ванредна, незаконита хијерархијска веза кад сваки потчињени на сваком нивоу очекује и захтева наређење, зато што испуњавајући туђу вољу није одговоран за оно што ради.

И овде у живот Цркве мора да уђе права саборност – не анархија, не проста демократија, већ саборност која се састоји у томе да се човек дубоко замисли над путевима Божјим, да стекне оно што апостол Павле назива умом Христовим. И јерархија и потчињени морају да науче да делују заједно, не потчињавајући се, већ сарађујући, не издајући наређења, да вође не буду они који владају људима, већ им отварају пут слободе. Овај задатак пред Црквом стоји на сваком нивоу: у породици, у парохији, у епархији, у читавом саставу Цркве; и ако не буде решен нећемо доћи до победе Добра и Истине. Наравно, не говорим о „победи” Цркве, не говорим о томе да Црква постане политичка снага, већ о томе да постане слобода – пут одговорног стваралаштва, пут братског сједињења људи. И да тај град, као што сам већ говорио, надрасте земаљске мере, да постане истовремено град Божји, чији би први грађанин могао да буде Син Божји, Који је постао син човечији, Господ Исус Христос.

О ПОВЕРЕЊУ У БОГА

Можда се сећате да сам неку од прошлих беседа завршио речима писца из далеке старине који пред нас поставља питања о томе какво је наше поверење у Бога, да ли смо способни да имамо поверење у Бога тако да нас ништа не смућује, без обзира на то колико да смо болесни, без обзира на то колико да страдамо, без обзира на то у каквој недоумици били, да поверење према Богу ипак буде јаче од свега тога.

Речи које сам помињао припадају древном грчком писцу Аполодору Гностику:

*Из бездана вечности, из дубине твари
На своја јорућа ишћања и сумње,
Ти, смртиниче, итражиш одговор у истом шренућку,
И илачеш и ироклињеш Небо с ирекором,
Што не одговара на твој душевни вайај.
А Небо те леда са осмехом, као размажено дете.
С осмехом зашто што све, све тајне зна,
Зна и да ти и за храм треба да знаш.*

Овакво поверење је могуће и оно је неопходно. Могуће је зато што сами треба да схватимо да познање Бога, познање себе самог, познање света у којем човек живи, може да расте само постепено. Прво у нама треба да сазри оно познање које је већ наше, а тек онда можемо да превазиђемо то познање и да се откријемо за нове дубине, или, ако вам се тако више свиђа, треба да одлазимо све дубље и дубље у своје сопствене дубине и да тамо налазимо оно што раније нисмо ни претпостављали да постоји.

Има једно место код Јефрема Сиријског, где он говори да Бог, стварајући човека, у саму суштину, у саму дубину његове душе ставља свецело Царство Божије, и да је смисао живота у томе да човек копа све дубље, да одлази у дубину, и да дође до таквог места где је Царство Небеско у пуној светлости, где је оно потпуно отворено. И кад говоримо о Царству Небеском, ми, наравно, не говоримо о месту и не говоримо о некаквом личном, сопственом душевном стању. Говоримо о месту где живи Бог Тајанствени, Непостижни, али Који је нама уједно невероватно Близак.

Чини ми се да је једна од најдивнијих ствари у нашој вери то што Бог, нема име. Међутим, ми можемо да говоримо о Њему и можемо да говоримо с Њим. И када разговарамо с Њим ми Га у суштини никако не називамо, говоримо Му: Ти - „Благодаримо Ти, Господе, што си нам Ти дао ово или оно; молимо Те, Господе...” Реч Господ, дакле, означава наш узајамни однос у извесној равни, а „Ти” говори о нечем апсолутно значајном. Ми говоримо „Ти”, с једне стране тврдећи да је Онај о Коме говоримо Неко потпуно различит од нас. Он није производ нашег разума, Он постоји у Себи, Сам по Себи, Његово битије, Његово постојање, Његова делатност нимало не зависе од онога шта ми о Њему мислимо или како поступамо.

Сећате се како је у Старом Завету Мојсије упитао Бога Ко је Он, а Господ му је одговорио: „Ја сам Онај Који јесте. Ја јесам.” То је све што можемо да знамо. Али са друге стране, утврдивши да Он и ми стојимо лицем у лице и да је Он потпуно различит од нас, ми Му истовремено говоримо „Ти”, као што говоримо „ти” најблиским људима. Овде се успостављају изузетно лични, невероватно блиски односи, где с једне стране Он остаје Онакав Какав јесте, а ми с Њим ступамо у такве односе блискости које је Исак Сиријски дефинисао рекавши да је Бог људској души ближи од самог живота којим та душа живи.

Дакле, у Овог Бога ми можемо да имамо поверења, и морамо да имамо поверења у Њега. И ви се вероватно сећате како у Јеванђељу по Јовану постоји место где јеванђелиста говори: „*Бога нико није видео никад: Јединородни Син Који је у наручју Оца, Он га објави* (види: Јн. 1, 18), односно, постоји извесан моменат кад нико, ни лично искуство, ни саборно искуство људи који нас окружују, не може да нам открије нешто више о Богу, само Он може да открије пред нама, да скине макар једну завесу како би нас Светлост, Која Он јесте снажније и тише обасјавала.

И управо овај моменат, чињеница да у извесном тренутку свог духовног развоја и схватања ми долазимо до дога да морамо да имамо поверења у Њега, морамо да се сложимо с тим да постоје такве дубине у које не можемо да уђемо сада и да ипак имамо смелости да останемо са Њим и да идемо куда нас Он зове.

Али с друге стране, као што сам прошли пут говорио, кад поседујемо неко унутрашње духовно искуство и гледамо око себе, налазимо друге људе који са нама деле ово искуство, али не увек у потпуности и не увек у оном облику у којем се оно налази у нама, често се дешава да је оно мање, али другачије, а често је и веће и другачије. Дакле, било како било, ово искуство је другачије, али је истовремено блиско искуству које ми сами поседујемо, и то нам омогућава да надрастемо себе, зато што на извесан начин можемо да се укључимо, да се уживимо у искуство других људи, који негде деле нешто с нама и који нас превазилазе неким знањем, великим или малим. И опет, говорио сам о томе прошли пут - то се не дешава само кад се срећемо с човеком нарочите дубине, изузетне светости, изузетне просвећености. Ово се такође дешава и кад човек среће заједницу у чијем центру се налази Спаситељ.

Вероватно се сећате Христових речи: *Где се двоје или троје окупе у Моје име, Ја ћу бити међу њима*. И ја сам вам говорио о томе како је један човек, који је овамо дошао као атеиста у нашој средини осетио некакво присуство, које није могао да схвати, и то не зато што смо ми тако духовни или зато што је свако од нас појединачно тако просветљен да може на извесан начин да исијава светлост вечног живота на другог човека, већ је то било зато што смо, окупивши се у Христово име, били с Њим. И он је на извесан начин, не преко нас, већ захваљујући томе што смо ми били са Христом, зачуо или осетио присуство Христа, Бога.

Али овде се поставља још једно питање, за које мислим да је важно. Кад се сусрећемо са људима, с појединцима или са групом људи који нас превазилазе својим искуством и својим знањем, било да је оно колективно или лично, у нама се увек рађа жеља да учимо од њих, да постанемо ученици. И у томе постоји нешто тачно, али постоји и извесна опасност. Тачно је то да сваки човек може нешто да нам открије, зато што сваки човек и Бога, и себе, и свет, и живот других познаје другачије од нас. Али с друге стране, ми не можемо просто да учествујемо у искуству другог човека поробљавајући му се, односно рекавши: „Остављам по страни своје искуство, оно што ја јесам, слушаћу само оно што он говори и радити оно што он каже.”

Архиепископ Анђоније (Блум), 1965.

Овде постоји извесна граница, зато што не можемо да научимо нешто од човека којем једноставно не верујемо. Да бисмо нешто научили од некога треба претходно, приближавајући му се, макар претпоставити да је он можда у праву. Али он не мора обавезно да буде у праву, и није обавезно да у свему буде у праву. И то је веома важно када општимо међу собом и кад једни другима поверавамо своје искуство. Искуство које размењујемо јесте истинско, зато што је оно моја реалност, али није обавезно чисто до краја. То није светлост без сенки. Понекад се дешава да је то само један од елемената истине, али не и цела истина, зато што када прилазимо или човеку или заједници очекујући да ће нам открити нешто чега у нама још увек нема, кад на изванредан начин осећамо да они имају нешто шире и дубље од онога што смо ми до сада спознали, морамо томе да прилазимо трезвено, односно да знамо да су и заједница и човек ограничени и да оно што они могу да нам пренесу делимично јесте истина, али да није сва истина и није она пунота Истине, која је само Сам Бог и коју само Бог може да нам да.

То не значи да према сведочанству које можемо да добијемо од Цркве или од појединих верника треба да се односимо скептички или са сумњом, али ово сведочанство треба да прихватимо веома пажљиво и да га упоредимо с оним што на основу искуства већ знамо, што смо сазнали од других људи, и да не журимо да све прихватимо као да је већ постало наше, јер на тај начин понекад веома болно можемо да залутамо.

Једна од карактеристика православне духовности јесте трезвеност. Трезвеност се управо састоји у томе да свом душом уђемо у неко искуство и да затим то искуство осмислимо и размотримо.

Ви знате шта је трезвеност у обичном животу. Навешћу вам пример, који се, наравно, као и многи други моји примери, не одликује нарочитом узвишеношћу. Имали смо једну парохијанку која је пила преко сваке мере, била је мортус пијана сваке вечери. Она дође код мене и рече ми: „Оче Антоније, шта да радим? Како да се избавим од пијанства?” Рекох јој: „Знате шта? Даћу вам савет, али само под условом да га послушате.” „Добро.” Питам: „Да ли увече седнете сами да пијете, да ли пијете док у вама не остане ништа трезно?” „Да.” „Ево који вам је онда мој савет: налијте себи чашу вина и отпијте један гутљај и наслађујте се њиме до краја, и немојте да пијете други гутљај док потпуно не прође укус првог. Затим попијте други гутљај.” Кроз два дана онда долази код мене и каже: „Оче Антоније, све сте ми покварили, зато што сам поступила онако као што сте казали. Попила сам један гутљај, дуго сам чекала зато што ми је укус дуго остао у устима, отпила сам други, а онда сам видела да је време за спавање.”

Ево, овај пример вам не дајем зато што је то смешна анегдота, већ зато што према ономе што до нас допире интелектуално или емоционално треба да се односимо на исти начин. Можемо да пијемо и да пијемо и да пијемо оно што нам се даје, или да кажемо трезвено: „Засад ми је ово довољно. Више ћу добити касније.”

Има једна прича о томе како је на југу Русије у 19. веку живео јуродиви Алексеј, мирјанин који је отишао из света и живео у пустињи. Једном је човек који га је посетио, тачније, који је хтео да га посети, дошао до пећине и видео како он стоји на улазу и посматра залазак сунца, како гледа са дивљењем и тако доживљава сву неизрециву лепоту онога што види. А након неколико тренутака он рече: „Засад ти је ово довољно”, и оде назад у пећину. Дакле, са духовним искуством, с оним што један човек предаје другом или што човек прима преко заједнице или кроз читање Светих Отаца и Јеванђеља треба да научимо да поступамо трезвено, да до краја осетимо колико год можемо оно што нам је дато пре него што кренемо даље, зато што ће то даље бити други гутљај који сте прерано испили, и доћи ћете до краја флаше, бићете пијани, а да се још ничему нисте научили, осим да будете свесни усхићења.

У вези с овим има још један проблем, а то је да људи превише често говоре: „Како то кад нам Бог наређује да Га познамо? Бог нам наређује ово или оно. Зар не треба да журимо?”

Уопште је немогуће журити, зато што има ствари које се не могу постићи журбом. Човек не може да иде брже од свог сопственог раста. И морамо да научимо да не само трезвено, већ врло свесно слушамо друге људе. Ви знате да се често дешава да човек говори занимљиво и убедљиво, а кад заврши с причом и ви почнете да размишљате шта је он на крају крајева рекао, испоставља се да готово ништа није казао или да је изазвао у нама неко расположење које ми не можемо да задржимо, зато што немамо садржај који би могао да му да сталност. И зато човек треба да научи да слуша.

Видите, слушање није нимало једноставна ствар, зато што човек треба да слуша с намером да чује, исто као што треба да се научи да гледа са намером да види. То није нимало једноставно, јер ми често слушамо и не чујемо, гледамо и не видимо зато што се бојимо да до краја чујемо или видимо оно што нам се преноси речју или гледањем.

Навешћу вам једноставно пример из мог ранијег искуства. Можда знате да сам у своје време био лекар. Дакле, дешава се да болесник лежи у болесничкој постељи. Код њега долази неко од његових ближњих или рођака. Овај човек или веома пати или постепено умире. А посетилац се боји да ће морати да учествује у овој патњи или умирању. И прилази, па каже: „Драги мој, како се данас осећаш?” А овај, гледајући посетиоца и видећи да је уплашен и да не жели да чује ништа од чега ће му се кидати душа, одговара: „Није лоше, данас ми се чак чини да ми је боље.” И посетилац се одмах хвата за ове речи: „Како ми је драго због тога!” Он је сада слободан од патње или умирања, од страха овог човека. И то се догађа зато што превише често и у превеликој мери све сводимо на себе. Само да нешто не наруши наш мир, чак и Божанствено откровење, нека оно не буде такво да ме натера да изменим живот.

И морамо да запамтимо да Бог не нарушава нашу слободу. Вероватно се сећате приче о томе како је богати младић дошао Христу и упитао: „Шта да чиним да бих наследио вечни живот?” И Христос му рече: „Испуњавај заповести.” „Које?” „Те и те.” „Све ове заповести сам испунио.” Онда га Христос погледа и рече: „Само једно ти недостаје: продај све што имаш, дај сиромашнима и крени за Мном.” Младић то није могао да учини. Можда ћете рећи: „Ми немамо шта да продамо.” Имате. Свако од нас има унутрашње богатство, оно за које бисмо рекли: „То је моје, нећу тога да се одрекнем. Не желим да се растанем од тога!” Али изванредно је то што је Христос, кад је овај младић отишао, погледао за њим са жаљењем. Он га није осудио, Он није почео да га убеђује, Он је само у његову душу посејао истину, и био је спреман да чека док та истина, то зрно истине не никне. И ми морамо да запамтимо да нас Бог никуда не пожурује, да нас Он воли, али да нас такође и поштује, да се Он према нама односи са поштовањем и бригом, и да не захтева и не очекује да у тренутку можемо да се преломимо и постанемо другачији.

Можда ћете ми рећи: „А шта је онда с причом о обраћењу апостола Павла?” То је било могуће зато што је он за то већ био сазрео. Он је био човек на граници. Сву своју снагу своје велике душе, све своје убеђење је дао, како би у потпуности, по сваку цену служио Богу. И Бог му се јавио и рекао: „Прихватам твоје служење, али ти идеш погрешним путем.” То уопште није исто као да га је Бог натерао, или када би било кога натерао да донесе ову или ону одлуку или да постане овакав или онакав човек.

А ово је веома важно у нашем животу, зато што се ми стално налазимо пред лицем заповести Божјих и стално, с тим се сусрећем већ дуго година и у себи и код других, мислимо да се испуњење заповести Божјих састоји у томе

да ништа не заборављамо и да никада не нарушавамо ову или ону Божију наредбу. У ствари, Божије заповести нису наредбе. Постоји огромна разлика између њих и заповести Старог Завета. Заповести Старог Завета, уколико би их човек испунио, могле су тог човека да учине праведником. Заповести Новог Завета никога не могу да учине праведником ако их он само испуњава. Христос јасно говори: „када све ово испуните, сматрајте да сте непотребне слуге.” Да ли то значи да испуњење заповести нема никаквог значаја и да кроз њих нема пута ка спасењу? Има. Али се ради о томе да нам Христос, кад указује на ове заповести не даје наредбе, већ говори: „Ево, то је усмерење које треба да влада у теби. Прихвати ову заповест као закон живота, али не као закон, већ као унутрашњи закон који у твојој души, у твом животу већ постоји, али који је спутан и угушен страстима или условима.”

Зато се питање заповести састоји у томе да сваку заповест усвојимо тако да она постане наше сопствено стремљење, наш сопствени однос према животу, према Богу, према нама самима. И наравно, онда човек ни у једном тренутку неће моћи да каже: „Испунио сам све заповести”, зато што ако кажемо да је главна заповест љубав, можемо ли икада да кажемо: „Волео сам до максимума?”

Светитељ Јован Златоуст на сахрани неког човека држи говори и каже да треба да имамо на уму да, кад човек умре, ми одједном осећамо да га нисмо волели до краја, да смо га волели несавршеном љубављу, не до краја, не онако као што нас Бог воли, али исто тако треба да запамтимо да то нисмо ни могли да учинимо, да је пред нама читава вечност да наставимо да волимо човека љубављу која стално расте, која нас очишћује, која светли. И зато морамо да се замислимо над заповестима које су нам дате као над законима слободе, односно смерницама за то какви можемо да постанемо уколико усвојимо, односно учинимо својима она стремљења, оне односе који су у заповестима изражени и да узрастемо у такву пуну меру која ће нас ослободити од огреховљености, од поробљености итд.

Ово је веома важан моменат, зато што се често дешава да човек долази на исповест и каже: „Ево, сагрешио сам против тих и тих заповести...” А ти га питаш: „А шта ти због тога осећаш? Да ли осећаш да те је то што ниси испунио те заповести нечега лишило, да си због тога осиромашео?” „Не, само знам да нам је Бог наредио, а ја нисам учинио.” То није испуњење заповести, то је, ако хоћете, такав приступ заповестима који би се могао назвати дресуром. Као да Бог даје нека правила, па их ти испуњавај, и ако их испуниш, све ће бити у реду. Не, можеш да се дресиращ колико год хоћеш и да не испуниш ове заповести.

По себи и по другима знам каква је саблазан, на пример, кад се човек одушевљава животом неког Свеца, његовом личношћу, и чини све што може да би личио на њега. И шта се на крају крајева дешава? То је мајмунисање. Човек личи само споља. Да, поступаш овако, поступаш онако, учиш неке ствари, за које мислиш да су биле својствене томе Свецу, и оне су врло неприродне.

У њему су оне биле природне, изражавале су његову суштину, али оне о теби ништа не казују. То је само покушај да личиш на некога.

И када нам се у Јеванђељу и код Светих Отаца говори да треба да будемо Христови следбеници, да треба да будемо Христови подражаваоци, то уопште не значи да морамо да научимо да споља поступамо исто као што је Он поступао, да се држимо онако како се он држао, а да не говоримо о томе да ми то чак ни не знамо. Ми из Јеванђеља не можемо да извучемо јасне закључке, и треба да научимо (ево на шта вас наводим) да будемо оно што јесмо и да будемо верни себи самима. Наиме, што ако не будемо оно што јесмо, никада нећемо израсти у пуну меру онога на шта смо призвани.

Зато, као прво, морамо да имамо поверења у Бога, као што сам већ рекао, да верујемо да Он, и то је изузетна ствар, Он у нас верује, иначе нас не би стварао, не би нам се откривао, да Он не верује у нас. Он се у нас поуздаје, Он нас воли онакве какви смо ми већ сада, а не зато што ћемо постати другачији, или без обзира на то какви смо ми управо у овом тренутку. Притом је Тај Бог, кад је видео да људи не могу својим силама да се отргну од греха, постао Човек, постао је један од нас како бисмо ми могли да видимо шта је човек кад је у он потпуности човек, у потпуном јединству са Богом, и да бисмо могли да тежимо ка томе знајући да је то могуће и да се то у историји догодило једном, али да су ка томе тежиле хиљаде и хиљаде оних које називамо Светима и да су ка томе снажно ишли они људи који су и даље остајали грешници због неке немоћи, али који су истовремено свом душом, свом својом снагом желели да постану онакви каквима их је Господ створио.

Из живота светог Макарија Великог знамо да је он имао визију како се између земље и Царства Небеског налази огромна провалија и како он са својим блиским ученицима прелеће на огромним крилима преко те провалије без имало напора. Затим следеће поколење његових ученика на малим крилима једва једвице долеће и одмах се зауставља на крају провалије. А други не могу чак ни да лете, они се спуштају у провалију, а затим пузе до врха. Некима полази за руком да доспеју до другог краја, а неки падају назад. И Макарије се обрати Христу рекавши: „Господе, шта је то? Зашто си ме благословио да сакупим све ове ученике кад само четворо-петоро с лакоћом уђоше у Царство Небеско, неколико једва стигоше до њега, а сви остали погибоше?” Христос му одговори: „Не, не расуђујеш правилно. Они које си ти учио и који са таквом лакоћом уђоше у Небеско Царство преда Мном су мање заслужни од оних који на основу онога што си им проповедао и што су у теби видели желе да уђу у Царство Небеско, који за живота не могу да дођу до њега, али који сав живот и сву снагу дају да би у томе успели. Они су Ми дражи и ближи од твојих првих ученика.”

Ове примере вам наводим зато што ми се чини да је важно да запамтимо да се овде говори о томе да нас Бог не пожурује, Бог нас воли, Бог нас васпитава, Он нас подржава, Он чека да ми сазримо и постанемо способни да идемо даље, али за то је потребно да у Њега имамо оно поверење о којем сам говорио

и такође треба да имамо поверења у себе, односно да не губимо наду у себе без обзира на то колико да смо несрећни, без обзира на то колико падали у провалију, без обзира на то што не достижемо оно о чему маштамо.

И ојейи један друји њример. Постиоји њисмо свеишииелја Тихона Задонској једном свеишенику иде он њовори: „Када разјовараш са својим њарохијанима, не заборава да људи у Царсиџво Небеско не иду од њобеди ка њобеди, већ да чешиће иду од њораза ка њоразу и да до њеџа сџижу они који њисле свакој њоразу, умесџо да седну крај њуиџа и њлачу над собом, иду даље и њлачу усџуи.” Важно је да ово зајамџимо, заџо шџо џо њовори о џоме да можемо да идемо најред и да морамо да верујемо у себе, да имамо њоверења у Боџа и у себе, да не очајавамо, неџо да идемо даље.

Има још једно питање које бих желео да покренем, сад само прелиминарно. То је питање о послушању Јеванђељу и духовнику. У извесној мери сам скицирао обресе питања послушања Јеванђељу. Јеванђеље нам говори о томе како је човек предиван, какве дивне могућности у њему постоје, Јеванђеље нам говори о оним својствима која у сваком од нас постоје у заметку, која могу да се открију и да од нас начине истинског човека по лику Исуса Христа Који нас је створио.

Међутим, с друге стране, постоји питање које нам се стално намеће, и оно је тројако. Први његов елеменат се састоји у томе како да се односим према савету ако молим за савет? То је питање о послушању у односу на човека, у којем можда видим превасходство зато што он има неко звање, можда свештеника или епископа.

И с друге стране је питање о томе како се појам слободе слаже са питањем послушања.

А трећи аспект је питање о злу у мени и о злу уопште. Дакле, то су три питања, и желео бих да им постепено приђем у наредним беседама. Следећи пут бих желео да поразговарамо о послушању и слободи, о духовности и духовништву, зато што је то изузетно насушно питање, за које ћу сад дати само кратке обресе.

Једном приликом сам говорио о свештенству на Духовној академији Тројице-Сергијеџе Лавре. Један студент је био веома незадовољан сликом коју сам давао, устао је и рекао: „Извините, Владико, нама говоре да је свештеник икона Христова. Како се то критички односите према нама и према ономе чему нас уче?” И ја сам му по својој дрскости, наравно, одговорио: „А да ли си некад размишљао о томе шта је икона?” „Да, то је лик, пројава...” А ја на то рекох: „Знаш шта? Икона постаје права икона тек када је освештана, а док се не освешта то су дрво и боје... Зато, када будеш размишљао о томе да представљаш икону, можеш да сматраш да си намоловани балван, и да ћеш постати икона тек када те Дух Свети освешта, и онда ће та икона постати чудотворна.”

УНУТРАШЊЕ ЋУТАЊЕ

Свети Јефрем Сиријски у једном од својих дела каже да када Бог ствара човека Он у срж његовог бића ставља Царство Божије, и његов животни задатак се састоји у томе да копа, све дубље и дубље, док не дође до оне дубине на којој се налази ово благо. И пост је онај моменат кад треба да усредсредимо сву своју пажњу како бисмо умели да саслушамо оне дубине из којих то допире до нас као звук звона града Китежа. Сећате се приче о томе како је један благочестиви град био спасен од скрнављења тако што је Бог допустио да потпуно потоне у дубину језера. Он је потонуо, али није пропао и људи са осетљивим слухом су пажљиво ослушкујући могли да из дубине чују звук звона. Ето тако у нама лежи Царство Божије као већ освећен град, па ипак, као град који је ван нашег домета зато што између нас и њега стоји испразност. И из ове испразности треба да се извучемо; и тако кратак дан као што је дан припреме за Причешће нам ипак даје могућност да се отргнемо од испразности макар на неколико сати.

У чему се састоји покушај да се отргнемо од ње? Први задатак који стоји пред нама јесте ћутање зато што разговором, комуникацијом, ми једни друге изводимо из унутрашње сабраности, уносимо једни у друге испразност, одвајамо једни друге од мисли, од осећања, од представа које су нас у том тренутку занимале и приморавамо се да уђемо у интересовања и бриге које су нам понекад потпуно туђе. Овај упад у нашу тишину се дешава на најразличитије начине. Човек сабрано ћути и одједном му неко прилази и тргне га из ове тишине чак и најобичнијим поздравом, не обративши пажњу на то да му у том тренутку није требало прилазити. Дешава се да се из ћутљиве тишине сами отргнемо – читањем новина, прислушкивањем туђег разговора, обраћањем пажње на оно што се дешава ван нас и што можда за нас нема никаквог значаја, што само храни нашу радозналост, и то чак не ни радозналост, него нашу љубопитљивост, нашу површност. И веома је важно да у извесним тренуцима човек нађе у себи снаге и одлучности да ступи у период ћутања. Сви духовни наставници нам говоре да дан треба започињати од таквог кратког времена и истим тим завршити дан, а затим у току дана треба отргнути неке тренутке кад одједном можемо да кажемо времену, току наших мисли, кретању наших осећања, па чак и нашој унутрашњој речи: „Стани!”

Ретко размишљамо о томе да се, будући се ујутру, на извештан начин налазимо у ситуацији древног Лазара којег је Христос васкрсао из мртвих. Лазар је лежао у гробу, без осећања, нем, немајући над собом никакву власт; и глас Божји му је наредио да се врати свести, да се врати покрету, да се врати земаљском животу, али више не онакав какав је био када је уснуо сном смрти, већ обогаћен неким, за све нас, непојамним искуством, - искуством човека који је из живота потпуно отишао у смрт, познао вечност и вратио се земаљском животу, сада већ обогаћен овим искуством вечности. Када тонемо у

сан, ми такође губимо свест, губимо сваку власт над собом, сваку контролу над оним што може да нам се деси, у потпуности се налазимо или у власти околности или под покровом Божјим, говорећи разним језицима. Јутро нам долази као глас Божји који каже: „Изађи, врати се из сна, али не више као онај човек који си био када си увече тонуо у сан; врати се свести новог дана.” Ми углавном нисмо свесни да, излазећи из сна, ступамо у потпуно нови дан којег никада није било. Овог дана није било никада од почетка света. Овај дан је потпуно нов, он је пун безбројних могућности. Делимично ће бити одређен односом поступака, речи, личности других људи, према нама, догађајима који су с њима повезани. Али он ће у знатној мери, као дан и као догађај бити одређен нама, оним што ми представљамо и како будемо деловали у њему речју или поступцима. И ево, пре него што ступимо у тај дан непромишљено, случајно, морамо да застанемо и да постанемо свесни, да примимо у своју свест што је могуће дубље то да је јучерашњи дан прошао, утихнуо, и да се сад налазимо пред апсолутном новином новог дана, и да нас у тај дан Бог шаље – у идеалној ситуацији – као веснике Њега Самог. Бог у нама види човека који је у свом протеклом животу познао Бога, који је познао себе самог, који је познао путеве Божије, који је стекао оно што апостол Павле назива умом Христовим, односно човека који мисли Христовим мислима, осећа Његовим срцем, делује Његовом вољом, тајанствено представља Његово сопствено присуство.

Али то је само у идеалним ситуацијама, зато што у нама не постоји само светлост; у нама се смењују светлост, полусветлост, а повремено и дубока тама, а негде постоји и стална полутама. Али ми не смемо да заборавимо да, по речима Јеванђеља, светлост и у тами светли и, иако је тама не прихвата, односно одбија је, бори се са њом, тама не може да је победи. Светлост је прожима, ма колико јој се она противила. И у сваком од нас постоји неки делић светлости који је потребан не само нама него и другима. Овај делић светлости може да се састоји у томе што знамо нешто о Богу, о ономе што смо научили у току дугог или кратког живота; то може бити просто наше људско искуство које нам је указало на оно што пружа живот и на оно што га разара, на оно што у наш живот доноси светлост, и топлину, и радост, и истину, и лепоту, и на оно што уништава, што разводњава све то. Зато свако од нас, ступајући у овај нови дан, мора да уђе у њега свесно, у потпуно спокојној сигурности да је послат у тај дан како би у њега донео добру вест - људску и Божанску.

Међутим, с друге стране, не ступамо само ми у овај дан; сваки човек који се тог јутра пробудио ступа у њега у истој ситуацији као и ми. Неки људи су пуни светлости и могу да обасјају наш живот, неки од њих су у дубокој непроходној тами, а неки од њих су као већина, као сви ми вероватно, у полутама, делимично с бљесцима светлости, делимично с моментима таме. Светлост и тама су или измешани или се смењују, и од тога зависи шта ћемо донети људима око нас.

Кад бисмо тако посматрали сваки сусрет, сваки догађај, када бисмо себи постављали питање о томе шта можемо да дамо човеку који је пред нама, и шта можемо од њега да примимо, да добијемо, како бисмо се пажљиво односили једни према другима! Сваки човек би за нас био весник од Бога: или захваљујући непосредно томе што му је Бог уметнуо у срце свесну или несвесну живу реч за нас, или захваљујући томе што је човек стекао мудрост искуством и може с нама да подели своје неуспехе и падове – ужас пред оним што је искусио. Значи, ми смо и весници и примаоци ове вести. И да бисмо у овај дан ушли у таквом расположењу духа треба да умемо, кад се пробудимо, умијемо и обучемо, да се прекрстимо *во имја Оца и Сина и Свјатаго Духа*, да се прекрстимо с тим да у име Божије ступимо у овај нови, још увек ничим не оскрнављени дан, у којем је све могуће. И да затим застанемо и размислимо: Са чим ступам у овај дан? Наравно, ступам у овај дан са својом прошлошћу, нисам тако нов као овај дан, нисам се данас родио, али с чим у њега улазим: с горчином јучерашњег дана? С надом, са трепетним очекивањем радости? Са спремношћу да исправим грешке прошлих дана? Са чим?.. И избравши из свега тога оно са чим имам намеру да ступим у тај дан, да се одрекнем оног негативног, што је можда испунило протекли дан или се у овај дан улило из далеке прошлости, - и загледајући се у оно светло, добро, достојно и Бога и мене, што носим у себи и што могу да унесем у тај дан? Ово изискује извесно време, и због тога треба сести и поразмислити, те чврсто решити да у тај дан не уносимо ништа што није требало ни примати у душу, ни чинити протеклих дана. И насупрот томе, треба да унесемо оно најсветлије у нашој нади, у нашој вери, у нашем срцу и уму. И за то треба учврстити у себи одлучност. Свети Серафим Саровски је говорио да је разлика између грешника који пропада и праведника који се спасава само једна: у одлучности, односно у томе да човек постави себи задатак и да реши да не одступа од оне истине коју је изабрао. Ма како да нас саблажњава живот, ма какве изазове да нам нуди, треба да будемо у стању да кажемо; „Не!” ономе што је недостојно и нас самих и Бога. Ући у овај дан са таквом спремношћу није лако. То изискује и пажњу према себи, то изискује и стално посматрање себе, односно будност. Не тражи се да човек буде забринут због себе, већ да прати покрете срца и мисли, кретања воље и да одлучно одсеца оно чега не сме бити.

Међутим, ово није довољно. Својом снагом не можемо у потпуности да учинимо било шта од онога што је достојно и нас самих, и Бога. Нас самих – зато што смо сви створени по образу [лику] Божијем, позвани да Му се уподобимо, сви смо призвани да будемо живе иконе Спаситеља Христа. И више од тога. Икона је нежив предмет, а ми смо крштењем постали живи удови, честице Тела Христовог. Као што је говорио отац Сергије Булгаков, ми смо наставак оваплоћеног присуства Самог Христа кроз читаву историју, ми постајемо Његово Тело, ми постајемо место усељења Духа Светог. Зато само силом Божијом можемо да остваримо оно на шта смо призвани. Спаситељ нам говори: без Мене не можете чинити ништа, ви сте као гранчице које ра-

сту на дрвету. Откинувши се од дрвета одсечене, отпале, сасушене гране, више не могу да донесу плод. Само хранећи се оним животворним соком који тече кроз стабло и кроз велике гране, ми - мале гране, можда чак и листићи овог тајанственог дрвета, можемо да живимо и да доносимо плод. На ово се, наравно, може рећи: „Шта можемо да урадимо? Ми смо тако немоћни, тако смо слаби...” Опет, треба да се сетимо како се апостол Павле молио Христу да му да снаге да испуни задатак који му је Бог дао, и како је зачуо Христов глас: Доста ти је благодат Моја, сила се Моја у немоћи показује савршеном... У каквој немоћи? Наравно, не у нашем кукавичлуку, не у тромости, не у лењости, не у нашој спремности да изневеримо оно највише како бисмо задовољили најниже у себи. Немоћ о којој он говори је другачија: то је свест о својој немоћи – и потпуној сигурности да, ако се свецело препустимо Богу, Он и у нама може да учини оно што је учинио у Светима. И апостол Павле, познавши да се ова немоћ састоји у томе да човек буде потпуно еластичан у руци Божијој, апсолутно прозрчан за Његову светлост, потпуно предан Његовој вољи, ликујући после тога говори: И зато ћу се хвалити (односно радовати) само немоћу својом, како би све било сила Божија... И на другом месту у својим посланицама он каже: Све ми је могуће силом Господа нашега Исуса Христа која ми даје моћ...

Наравно, не можемо себе да поредимо са апостолом Павлом ни по величини, ни по снази, али можемо да му подражавамо. Он нам сам говори: Угледајте се на мене, као што сам се ја угледао на Христа... Ово не значи да се он горди и да каже да Му се већ уподобио; већ да свим својим бићем тежи да следи Христа, да Му постане сличан и говори нам: Као што сам се ја покајао због тога што сам био туђ Христу, и ви се покајте за то, престаните да Му будете туђи... Павле је био прогонитељ, а ми смо равнодушни. Павле је био активан противник хришћана, али због своје вере; а ми смо трими и равнодушни због себе, због своје лењости, због своје тромости. Сусревши Христа, Павле ни за тренутак није посумњао да ли да Му да живот и он нам говори: „Поступите као ја.”

А даље ће нас водити Бог, она сила Божија која се у немоћи показује савршеном. И ево, започињући овај дан треба да уђемо у дубоко општење с Богом, да се ућутимо у наше сопствене дубине у Његовом присуству. Ми не умемо да ћутимо. Ми не умемо да ћутимо ни кад једни с другима разговарамо, па чак ни када смо сами. Сви сте вероватно приметили како стално водимо дијалог са собом, како стално разговарамо са собом. Треба да се одучимо од тога. И можемо да се одучимо; као прво тиме да научимо да слушамо другог човека када он са нама разговара. Овакав предлог може да вам изгледа чудно, али ипак размислите: како често, како стално бива да човек разговара са нама, ми пратимо његов говор али истовремено коментаришемо његове речи, спремамо одговор на оно што он говори, не слушамо га, или га слушамо, а у позадини су нам сопствене мисли. Треба да научимо да ћутимо у унутрашњости свога бића и да слушамо. Да слушамо не само речи – речи

можемо да слушамо и овако као што сам малопре описао, стално дајући коментаре, припремајући се за одговор. Треба да научимо да слушамо на други начин. Иза речи постоји звучање гласа, иза звучања гласа постоји читава људска судбина. Јер како често се дешава да нам човек говори једно (не желим да кажем да нас лаже, већ нам говори тачно онолико колико мисли да смо у стању да примимо и да понесемо), а у ствари иза овог малог што нам он говори стоји читаво море боли, несреће, потребе, наде да ћемо се одазвати. Како је прелепо речено: „Мало је речи, а туге река, туге река бездана.” И како често иза речи не чујемо (најчешће намерно) вапај душе, зато што чути овај вапај значи душом се одазвати, значи преузети на себе ризик да се прихвати несрећа, потреба овог човека у своје срце и да се више никада из те туге не ишчупа, да је никада не избегне, да никада не побегне од ње. То значи заувек се везати и животно, зато што овај вапај од нас захтева активну пажњу или, ако нас живот растави од овог човека, захтева да се молитвено никада не заборави овај вапај који смо једном чули од тог човека. Ако вам је потребан пример, могу да вам наведем један.

Како се често дешава да посећујемо болесника и страшно нам је да понесемо његов крст, да узмемо на плећа његову судбину, да се вежемо за њега тако да више не одемо од њега – не кажем у простору, да не изађемо из собе, већ да се не одвратимо. Питамо човека. „Како се данас осећаш?” И човек, видећи у нашим очима наду да нас неће везати, одговара. „Знаш, није лоше, чини ми се да је чак и боље, ноћ је била мирна...” И ми не желимо да чујемо оно што је у његовом гласу, већ чујемо само речи, зато што само њих желимо да чујемо и кажемо: „Ах, како ми је драго!” И спасли смо се од потребе да састрадавамо, да примимо човека у срце заувек.

Тако бива са сваким сусретом. И ако научимо да слушамо речи без коментара, да послушкујемо глас који прати ове речи, да се загледамо у поглед, у очи тог човека, да га прихватимо онолико колико смо способни, потпуно, макар мало ћемо се научити оном унутрашњем ћутању које постепено може да нас доведе до слушања наших сопствених дубина.

Постоји и други начин да се научимо да слушамо: то је пажљиво читање Јеванђеља, које се одвија исто као што сам малопре говорио о људском говору. Читамо Јеванђеље с надом да ћемо у њему наћи оно што желимо: утеху, оснажење, право да живимо и да поступамо онако како поступамо и живимо. Или га читамо са страхом, као да не желимо да чујемо нешто што ће нарушити наш мир, што ће пред нас ставити неумољиви захтев: пошто си то чуо, пошто си схватио – даље не можеш да живиш, да мислиш, да осећаш, да желиш као раније... Читамо Јеванђеље с надом да ћемо чути оно што желимо, и с опрезом, - само да не чујемо оно што не желимо да чујемо. Треба да научимо да слушамо јеванђељске речи, да слушамо Христа Који разговара са нама лично, с намером да чујемо Његов глас ма шта нам Он говорио, и кад чујемо, да не журимо да то заборавимо, већ наспрот томе, да запамтимо, да обележимо оно што смо чули зато што се у том тренутку Христос

Спаситељ обраћао нама лично, разговарао је лично с нама. Зар би када би Христос телесно сад стао пред нас и обратио се сваком од нас само једном речју, која се односи на Његов живот, која, како је Христос говорио, као мач одваја светлост од таме, зар бисмо рекли: „Иди од мене, Господе! Одлази, не желим да слушам...” Наравно да не бисмо. Не бисмо имали довољно безбожности, не бисмо имали довољно безосећајности, безобразлука за то. Па ипак, иако тога нисмо свесни, стално то чинимо кад читамо Свето Писмо, кад га чујемо у храму.

Не читамо стално Јеванђеље, читамо и много тога другог, али опет читамо без оне отворености, без оне унутрашње ђутљивости која би нам омогућила да постанемо заједничари у ономе што нам дати писац говори. Читамо с унутрашњим коментаром, читамо критички: ово прихватamo, ово критикујемо, ово нам изгледа непотребно... Али веома ретко читамо, чак и велике писце, са отвореношћу (не кажем: ништавне писце, јер и они имају шта да кажу, као што свако од нас у свом ништавилу може да другом човеку каже ово или оно што може да му буде од користи). Треба да научимо да пажљиво читамо оно што читамо, не ради разоноде, већ како бисмо заједничарили у оном искуству живота, или машти, или фантазијама, које је овај писац уложио у књигу или чланак. И опет то можемо да учинимо учећи се да ђутимо у себи: али чинећи то можемо да се научимо да ђутимо.

И други пример који вам је можда разумљивији него мени, иако је и мени индиректно разумљив, јесте музика. Можемо да гледамо партитуру, али, ако нисмо музичари, не видимо ништа осим парчета папира и знакова које не разумемо. Можемо да читамо ноте, али само да читамо, не повезујући их у праву мелодију; можемо да поделимо пажњу и да очима читамо знаке, а да својим унутрашњим слухом чујемо мелодију. Ако слушамо исту ову партитуру на концерту, можемо да уђемо у звуке, и звуци могу некуда да нас однесу, и кроз ове звуке можемо да постанемо заједничари у другом свету. Али иза ових звукова стоји композитор са својим искуством, не музике, већ живота, самог себе, са искуством лепоте и ругобе, са искуством радости и туге, са искуством наде и очајања, са искуством све дубине људског живота, и својег, и туђег. А иза тога лежи читаво пространство живота, из којег је овај композитор уловио само неке звуке, читаво море, оно море звукова о којем је писао Љермонтов; и иза тога су тајне живота.

Ево како можемо да узрастамо само ако се отргнемо од видљивог, како бисмо кроз ђутање омогућили невидљивом да се испољи. Светитељ Теофан је о томе писао да ако гледамо у поток у којем је вода пуна муља, видимо само муљ, а дно поточића не можемо да видимо, али ако кроз овај поточић потекну прозрчане, чисте воде, кроз њихову прозрчаност можемо да видимо дно потока, сваки каменчић, све што у њему лежи. И животни задатак је у томе да човек престане да замућује у себи површинске слојеве како би могао да се загледа у дубине сопствене душе, оне дубине о којима говори апостол Павле, о којима говоре подвижници, духовни наставници...

Настављајући оно што сам говорио на крају прве беседе желим да вам дам пример који сам већ неколико пута наводио, али нису га сви чули, а он има извештан значај.

Убрзо након што сам рукоположен послали су ме у старачки дом да служим. После службе пришла ми је веома стара бака (и кад кажем да је била веома стара то је потпуно тачно, тада је имала 102 године) и обратила ми се питањем: „Оче Антоније, желела бих да научим да се молим; шта да учиним како бих то научила?” Погледао сам је с чуђењем и рекао јој: „Обратите се некоме ко зна нешто о томе!” Она ми је на то одговорила: „Већ сам питала оне који знају, али никад нисам добила ваљан одговор, па сам помислила да, пошто ви вероватно ништа не знате, можда ћете ми случајно рећи нешто корисно.” Ово ме је, наравно, охрабрило, па јој рекох: „О чему се ради?” „Ево”, каже она, „све време се молим и никада не могу да осетим Божије присуство...” И тада сам заиста поступио онако како је она очекивала, односно „лупио” сам прво што ми је пало на памет: „Како можете да очекујете да ће Бог моћи да удене неку реч ако ви све време причате?” „Па шта да радим?” Кажем: „Ево шта. Ујутру, кад устанете, поспремите своју собу, спремите се, сакријте негде у неки скривени ћошак све оно што прави неред у свакој соби, упалите своје кандило, седите удобно у фотељу и немојте да се молите. Знам да умете да плетете, па онда плетите мирно пред лицем Божјим и ћутите. Гледајте фотографије својих рођака, гледајте кроз прозор, ништа друго немојте да радите...” Кроз недељу дана поново сам тамо служио и старица (већ сам са страхом чекао њен долазак) ми приђе и рече: „Знате, успева!” Био сам потпуно изненађен зато што сам се надао преко сваке наде, али ништа нисам очекивао. „А шта успева?” „Знате, села сам да плетем и прво сам чула само звук својих игала. Затим је овај звук постао монотони ритам, слушала сам га и слушала, и постепено сам захваљујући тихом звуку мојих игала одједном осетила како је око мене тихо. Почела сам да ослушкујем ову тишину и одједном ми је постало јасно да се у сржи ове тишине налази нечије присуство. И схватила сам да је Бог ту. А даље (каже она) се нисам ни молила, просто сам седела у Божијем присуству.”

Ово веома личи на оно што је једном западном свецу из 19. века у Француској рекао један сељак. Овај светац је био старешина мале сеоске цркве и приметио је како је неки старац седео у цркви, просто је седео. Он га упита: „Деко, шта сатима радиш у цркви? Усне ти се не мичу као да се молиш, твоји прсти не пребирају бројанице – шта радиш?” И овај га погледа и рече: „Он гледа мене, а ја гледам Њега и тако нам је лепо заједно.” Ево тог стања о којем сам покушавао да говорим у току беседе: о унутрашњој тишини, о оном унутрашњем ћутању које човеку омогућава да пажљиво слуша спољашњу тишину и да у дубини те тишине осети више од тишине, да осети присуство које представља максимално тиховање, пуно живота, које може да да живот.

Али, наравно, то је само почетак. Говорио сам о томе како започети дан. А шта радити у току дана? У току дана свако од нас мора да се среће са мноштвом људи, да се бави мноштвом ствари, да обавља разне послове. Шта онда да радимо? Како да поступимо? Како да не изгубимо оно унутрашње устројство које смо макар на неко време добили у току јутарњег ћутања, јутарње тишине? На ово има неколико одговора. Први одговор је у томе да нисмо заузети у сваком тренутку дана – има и тренутака предаха. И у овим тренуцима предаха увек можемо да се бавимо успостављањем унутрашње тишине. Не журцамо све време; не разговарамо све време са неким; не радимо све време нешто. Али ако чак и радимо много тога, има тренутака паузе. А понекад се ови тренуци паузе могу и стварати. Наравно, није умесно говорити о себи, али ћу ипак рећи да су, док сам био лекар, долазили код мене пацијенти, и у току читавог радног времена – док сам имао неку унутрашњу усредсређеност ја сам се бавио пацијентима, а када бих осетио да ме ова усредсређеност напушта говорио сам пацијенту: „Изгубио сам сабраност, треба да се помолим. Ако сте верујући, помолите се заједно са мном, а ако сте неверујући, седите мирно и немојте да ме ометате”. Клекао бих на колена и у току пола минуте или минуте просто сам се сабирао пред лицем Божјим, а затим сам настављао да радим. И то је сасвим могућа ствар. Није обавезно да се то ради тако демонстративно. Човек може да се на минут „искључи” и да уђе у себе; може да каже човеку: „Опростите ми, дајте ми само минут, тако сам уморан сада”, или нешто слично, - и да поново уђе у себе. Ово је веома важно.

Али, с друге стране, треба узети у обзир и оно што сам покушавао да кажем на самом почетку. А то је да сваки сусрет може бити сусрет под Божјим покровом, може бити сусрет у току којег треба нешто да дам другом или да примим нешто од њега. И зато, ако се према сваком сусрету, према сваком догађају из нашег живота будемо односили тако, испоставиће се да је могуће, ма шта да се деси, ма шта да се догоди – не губити везу са Богом.

Опет, има једна руска бајка. Неком мудрацу су била постављена три питања, на која је требало да одговори у року од двадесет четири сата, а ако не успе да одговори претила му је нимало пријатна казна: јавно шибање на тргу престонице. Он поче да обилази, колико је имао снаге, друге мудраце и ниједан није могао да му одговори на питања. На повратку, потиштен, несрећан, већ предосећајући бруку и патњу, он прође поред мале девојчице која је нпасала гуске. Девојчица га погледа и упита: „Зашто си тако тужан?” „Ах”, каже мудрац, „нећеш схватити...” „Ма не, реци.” „Ето, поставили су ми три питања, а ја не могу да одговорим на њих и због тога ће ме ишибати пред читавим народом.” „Која су ти питања постављена?” „Зашто да ти кажем, свеједно нећеш схватити?” „Хајде, реци.” И он јој рече: „Прво питање је које је најважније време у човековом животу. Друго питање је ко је најважнији човек на свету. А треће је који је најважнији поступак који можеш да учиниш.” И девојчица га погледа и рече: „Мислиш да је то јако тешко? То је ве-

ома просто! Најважнији тренутак у животу је садашњи тренутак, зато што је прошлост већ отишла, а будућности још нема. Тренутак у којем живимо је једини којим располажемо. Најважнији човек је онај који је пред тобом сада, јер другог нема. А најважнија ствар је оно што у том тренутку можеш да учиниш за тог човека.”

Како би богати, како би пуни смисла били сви наши сусрети када бисмо могли да размишљамо као ова мала девојчица која је напасала гуске! Нису обавезни сусрети у којима ми једни другима говоримо „вечне истине”, нешто нарочито важно, већ тренутак кад човеку на чијем је лицу написана брига или туга можемо да се осмехнемо или просто да га тако погледамо

Миштрополић Антионије (Блум), Лондон, 2000.

да он схвати да смо га видели, да постоји, да није празнина у простору. Или у другим случајевима на питање, које нам можда изгледа испразно, али је за датог човека важно, можемо да дамо не површан одговор, већ пажљив, чак и ако уопште не изгледа као одговор. Човеку се може рећи: „Знаш, ти постављаш питање које је на први поглед веома једноставно, али о којем ја никада нисам размишљао. Сада не могу да ти одговорим, треба да размишлим о томе што питаш или о ономе што говориш.” У сваком случају, ако будемо поштени до краја, истинити до краја, сваки сусрет може бити заиста сусрет у пуном смислу речи, а не судар или тренутни додир, већ прави сусрет лицем у лице.

Вероватно се сећате приче о томе како је Христос исцелио човека слепог од рођења. Размислите: овај човек је отворио очи и прво што је угледао после дугогодишњег слепила био је Божји поглед који је на њему почивао. У овом погледу он је угледао и сажаљење, и љубав, и радост... И свако од нас (у извесном смислу, и наравно, у веома малој мери) може у односу на другог да буде такав поглед, такав слух, такво разумевање, такво ћутање пуно свештеног страха. Када бисмо тако проводили дане, кад бисмо сматрали да је сваки сусрет значајан, да је сваки човек значајан, и наш живот би се обогатио зато што не би било празних сусрета, и живот око нас био дубок и богат садржајем. Тада ни у једном тренутку не би могло бити онога што тако болно доживљавамо: губитак себе, и губитак Бога. Не бисмо губили себе и Бог не би нестао из наше свести или из нашег унутрашњег доживљаја.

Ово је веома важно. Сећам се једне монахиње која је у свом дневнику написала: „Господе, због околности у мом животу нисам у стању да будем у цркви онолико колико бих желела, да читам Свето Писмо и да се молим, зато што сам стално међу људима. Али једно сам научила да сваки човек представља Твоју икону. И гледајући сваког човека молим се Теби, општећи са сваким човеком служим му као да служим Теби лично...” Како би наш живот био сабран када бисмо барем делимично могли да се односимо тако једни према другима и према самим себи! Тада бисмо с доласком вечери могли да станемо пред своју савест и пред свој живот, и пред Бога, и пред лице свих људи које смо срели, опет, не с осећањем да је дан узалуд прошао, већ са осећањем, - да, било је и доброг и лошег, било је и добра и зла, било је и пропуштеног и учињеног. Могли бисмо да станемо пред своју савест и да се покајемо: да, протраћио сам неке могућности, прошао сам поред тих и тих људи, изгубио сам себе у тим тренуцима... И могли бисмо да се окренемо ка Богу и да кажемо: „Опрости, Господе! Ти си ме послао у честар овог живота, и то је било узалуд. Ти си се у мене уздао, а ја нисам оправдао Твоју наду...”

Морам да додам још нешто што се односи на устројство наше душе. Све о чему сам до сада говорио односи се непосредно на нас, на наше мисли, на наше речи и осећања. Она молитва коју сам мало пре поменуо, она размишљања на која сам на почетку указивао – јесу личне успомене или лична припрема за наступајући дан. Али постоји још нешто. Дате су нам молитве Светих које можемо да користимо, али треба да их користимо савесно и озбиљно, истинито.

Ево шта тиме желим да кажем. Свака молитва у молитвенику, било да има натпис да ју је написао овај или онај светац или да нема, у неком тренутку откинула се из живе душе човека, као што крв бије из ране. То је био тренутак одушевљења, радости, захвалности или покајања и очајања, али је то увек био искрен вапај душе. И зато свака молитва садржи искуство које, вероватно, превазилази искуство сваког од нас. Нико од нас не може да се упореди с Василијем Великим, Григоријем Богословом, Јованом Златоустом, Марком Подвижником, Симеоном Новим Богословом итд., али свако од нас у свакој од тих молитава може да уочи нешто што из искуства већ зна, чега се макар с краја дотакао. Очекивати да можемо да прочитамо све молитве из јутарњег или вечерњег правила сливајући се с мислима, с осећањима која су у њих уткана је немислииво. Дај Боже да можемо да се слијемо с искуством једног од тих Светаца израженим у једној од тих молитава. Али очекивати да ћемо моћи да се слијемо с искуством једног од тих Светаца у читавом низу његових молитава, а тим пре с искуством читавог низа Светих је немогуће.

Зато треба да се односимо према тим молитавама као према школи која пред нама открива искуство таквих људи који нас неупоредиво превазилазе, али који, су нам ипак сродни пошто су људи. Ево ове или оне молитве:

прочитаћу је пажљиво постављајући себи питање: Шта већ могу да кажем искрено, истинито, из свог искуства? Овде једна реченица, једна реч дотиче моју душу. Шта је у ту молитву уткано, какво знање о Богу, о себи самом, о животу, о људима? – и шта ја знам а да је слично, шта ме чини сродним с искуством овог Свеца?..

Тако треба постављати питања не у тренутку кад се човек већ моли овим молитвама, него у неким интервалима кад има времена. А времена – понављама – свако од нас има, зато што веома много времена трошимо узалуд, чак и не на своје задовољство, већ тугујући због испразности живота, због празнине своје душе и срца. Ако се тако замислимо над једном, над другом молитвом, у свакој од њих ћемо нешто почети да видимо, нешто да препознајемо и да заједничаримо у искуству овог или оног Свеца. И кад будемо читали јутарње или вечерње молитве, неке од њих ћемо читати већ из срца и ума. Чиниће нам се да читав садржај можемо да кажемо у своје име, иако ће то бити само у складу с нашом мером, али потпуно искрено и истинито. Друге молитве ћемо моћи да читамо поштено ако, прочитавши ову или ону реченицу, можемо да се зауставимо и кажемо: „Господе, не, ово не могу да кажем у своје име, ово не схватам, с овим не могу да се сложим, не могу да говорим са Тобом тако, не могу да осетим то у односу на људе који су око мене или у односу на себе самог!” На другим местима молитва ће стајати преда мном као суд. Да, „Оче наш”: опрости ми грехове моје као што ја опраштам онима који су преда мном криви... Да ли могу то да кажем? А ако не могу то, шта могу да кажем Богу? Могу да му кажем само истину. Јер Он неће поверовати мојим речима. Он зна моје срце, зна моје мисли, зна мој живот, чуо је сваку реч коју сам рекао овом или оном човеку, понижавајући га, вређајући га, ообасипајући га лажима. И због тога треба наћи речи показања, али оне опет, треба да буду поштене. Можемо да кажемо: „Господе, не могу да опростим, чак не могу ни да се кајем. Помози ми, поучи ме!” или се може рећи: „Господе, срамота ме је, али не могу да осетим и не могу да се променим.” Има много таквих исказа у молитвама који би за нас могли да представљају пробни камен. Тада бисмо почели да препознајемо себе, као да се гледамо у огледало које нам показује онај савршени лик на који смо позвани, лик Божји, који је запечаћен у нашим дубинама и онај унакажени Божји лик који представља стварност наше душе у датом тренутку. Све је ово веома важно зато што је то, с једне стране, покушај да човек препозна себе самог, онаквог какав јесте, а с друге стране, да уђе дубље од овог емпиријског, релативно лако спознатљивог човека, у оне дубине у које је уткан прави лик Божји, запечаћен Божијом руком.

Ако се тако живи, ако се тако поступа заиста се од молитве може начинити живот и од живота стална молитва. Ако се ствари тако поставе, сваки пут кад срећемо човека можемо одмах да помислимо: „Чувај се, на помолу је сусрет! Овај сусрет треба да буде мој дар овом човеку или његов дар мени, али не може бити ништа друго, и овај дар треба да буде свети дар.”

Има тренутака кад је дар који дајемо или добијамо мучан. Није увек лако чути истину о себи. Не знам да ли је теже или лакше човеку да каже истину о њему, у сваком случају није лако рећи је тако да ова истина буде исцељујућа, да не постане рана која је нанета души тог човека. И зато треба да почнемо сваки сусрет мишљу брзом као светлост: „Господе, просветли ум мој!..” Као што је говорио Тихон Задонски: „Дај мње „молчаливост рас-суждајушчују словеса”, дај ми унутрашње ћутање захваљујући којем ћу сваку реч моћи да кажем тачно. И такође да молимо Бога за то да постанемо способни да чујемо све оно што Бог кроз тог човека жели да нам каже. Он можда жели да ми каже истину или да ми да искуство понижења; Он може да ми пошаље увреду како бих видео до које мере нисам способан за смирење, кротост, опраштање увреда... Чак и оно што изгледа зло које долази у наш живот увек представља дар, само ако умемо да прихватимо то зло као дар, као околности у којима можемо да постанемо оно на шта нас Господ позива. И затим, кад говоримо с човеком или га слушамо треба кратко да се помолимо: „Господе, учини да у мени узрасте све добро што је овај човек посејао, и ако сам рекао нешто истинито и правично, учини да то узрасте у њему, али ако сам испустио трулу реч, ако сам у његово срце посејао неистину, Сам Господе, расеј ову неистину, нека она усахне у њему, нека не донесе никакав плод. А мени, Господе, опрости, зато што нисам умео да кажем Твоју реч овом човеку у тренутку који је можда био одлучујући у његовом и мом животу.”

Али све ово може да се дешава само ако се постепеним, пажљивим трудом учимо оном унутрашњем ћутању које нам даје могућност да чујемо. И код једног од западних светитеља постоји следеће расуђивање. Ако за Спаситеља Христа кажемо да је Жива Божија Реч, за Бога и Оца можемо да кажемо да је Он оно бездано безмолвије из којег једино и може да се зачује Реч истинита, Реч која до краја изражава оно што садржи дубина овог ћутања... зато тако инсистирам да се за време наших постова осим оних момената када овде општимо у братској љубави, радости и сусретима, одвија ово ћутање, како би постојало неко време када можемо макар физички да ћутимо и да се научимо да слушамо тишину, да чујемо макар сопствени дах, макар откуцаје сопственог срца. Каже нам се да приликом изговарања Исусове молитве треба да постанемо свесни куцања нашег срца и да се молимо уз ове откуцаје, зато што нам је потребно неко сидро које би нас држало на ивици ћутања, или свест о томе да тонемо, да смо слични Петру који је кренуо по таласима према Христу и у којем истовремено није било довољно слободе од страха, од уморности која га је окруживала да иде даље и да не потоне. И он је узвикнуо: „Господе, спаси!”

Човек може да се моли сам из недара унутрашњег ћутања или из свести о својој очајничкој потреби да га Бог спасе. И када тако завапимо ка Христу, са нама ће се десити оно што се догодило и Петру: Спаситељ га је узео за руку и нашли су се поред саме обале.

ВЕРА БОЖИЈА У ЧОВЕКА

Наш данашњи пост и припрема за Причешће протичу у знаку приближавања Христовог Рођења, и желео бих да заједно размислимо о томе шта за нас, људе, представља Божић, и да не поразговарамо о богословљу самог Божића, већ о томе како се оно одражава у нашем животу.

Чини ми се да нам Христово Рођење говори, као прво, о Божијој вери у човека; као друго, о нашој одговорности према тој вери и према томе што она значи за Бога и за нас; и на крају, о оној нади коју Рождество Христово, оваплоћење Сина Божијег треба да пробуди у нама: не празну, неодговорну наду, већ дубоку и озбиљну, која ће од нас захтевати одговор читавим животом, свим нашим бићем.

Тема о вери Бога у човека није баш честа тема разговора и размишљања, а истовремено је то предивна тема! Бог је извео све нас, читаво човечанство, из небића. Сваког од нас Он из истог овог небића позива на постојање; без Његове воље се нико не рађа и зато од првог тренутка нашег постојања између Бога и нас постоји веома дубока веза. Он нас је позвао и ми смо стали пред Њега; Он је изговорио реч, за коју се испоставило да је сила која нас је извела у биће. И можда треба да се замислимо над оним што нам је у књизи Откривења речено, о томе како ће на крају времена, после Другог доласка Господњег, свако од нас добити име које ће знати само Бог и онај ко то име добија. Зар ово име, које неће више нико знати, не значи да је свако од нас за Бога – једини, непоновљиви и да је однос сваког од нас са Богом апсолутно непоновљив, ни са чим неупоредив; да човечанство представља огроман и диван мозаик који се стално повећава, где свако од нас представља један каменчић, али каменчић који држи читав мозаик? Ако се извади један од њих, читаво здање, читав свет почињу да се љуљају... И сваког од нас Бог ствара, позива у биће по неизрецивој и – људски говорећи – несхватљивој љубави према нама. Несхватљивој, зато што Он зна какви смо; ми и сами знамо како се не одазивамо на љубав – ни на људску, а још мање на Божанску. И Бог сваког од нас позива на постојање како бисмо ступили у тајну узајамне љубави с Њим. Он је за читаво човечанство, за васцели свет Женик, и свака људска душа је на известан начин невеста. И Он слободно позива у биће сваког од нас, као да верује да нећемо изневерити Његова очекивања. Човек би могао себи да постави питање о томе какав је плод ове вере. Први пар је изневерио своје призивање, издао је Бога, издао је свецели створени свет, предавши сву твар у власт сатане. Како се после тога може веровати у потомке Адама и Еве? Како се може веровати у ово човечанство које није дало само Авеља, већ и Каина, и које је у току читаве историје извртало и наставља да изврће – похлепом, мржњом, страхом, свим могућим гресима, овај свет који је Господ позвао у биће? Како је могуће да нас је Бог створио, поверовавши да Његов стваралачки чин неће бити узалудан, да ћемо га ми, можда на крају оправдати? Кажем „можда” зато што то зависи од нас, а не само од

Бога. Бог нас позива у биће, Бог нам даје слободу без које нема љубави, Бог нам се открива у складу с оним колико се ми покажемо способни да Га прихватимо, открива нам се свом Својом дубином. А открити се значи постати рањив, отворити се са поверењем другом бићу значи препустити се његовој власти. И заиста, кад нам Бог нуди своју љубав, а ми се можда не на речима, али читавим животом – одричемо ове љубави, зар тада не спремамо распеће Господа, зар не саучествујемо у њему?

У предговору приче о свом животу протопоп Авакум овако замишља стварање света (не цитирам дословно, али тачно преносим мисао). И рече Отац: „Сине, хајде да створимо човека...” И Син одговори: „Створимо га, Оче...” И Отац рече: „Али он ће пасти и Ти ћеш морати да постанеш човек и да умреш ради његовог спасења... И Син одговори: „Нека буде тако, Оче!...” И Бог створи човека. У Свом знању које је унапред поседовао, у Својој предвечној мудрости Бог је знао све што ће се догодити, али ни пред тим се Његова љубав није зауставила, ни тиме није била побеђена Његова вера у нас, зато што Он никога и ништа није створио ради погибљи. О томе би бар некад требало да размишљамо дубље него што размишљамо. Позивајући нас у биће, Бог је изразио Своју веру у човека. И свако од нас може да се замисли над тим, шта то значи за њега лично, у односу на њега самог, и шта то значи у односу на оно како људи гледају једни на друге, какви су наши узајамни односи.

Мийрройолиш Анџоније (Блум), 1998.

И овде почиње тема одговорности. Одговорност увек замишљамо као моменат кад ћемо стајати пред судом - или пред судом своје савести, или пред грађанским судом, или пред судом Божијим. Међутим, одговорност почиње у тренутку кад одговарамо на неки предлог. Бог нам каже: „Поверовао сам у тебе и зато сам те извео из небића. Своју веру сам уткао у тебе, и ти си зато створен...” Како ми на то одговарамо? Има много различитих одговора. У различитим тренуцима живота једног истог човека и одговори бивају различити. Има трагичних момената у којима ће човек рећи: „А зар сам Те молио, Госпode, да ме створиш ради овог страшног, суровог и мрачног живота који ми је пао у удео?...” Има тренутака чамотиње, када човек каже: „Госпode, зашто си ме стварао?! Обећана ми је радост, али има ли смисла радост која ми је дата или ми је била дата како бих годину за годином, деценију за деце-

нијом, живео, носио тежину живота који ме притиска? Кад бих само могао да заборавим на себе, да заспим, да одем у небиће...” Има тренутака када из дубоке радости одговарамо Богу: „Хвала Ти за живот!...” Али да ли ово значи да смо се одазвали на веру Божију и на зов Његове љубави?

Читали смо прошле недеље Христову причу о званима и изабранима. Сви су се они у себи захваљивали Богу и судбини због свог постојања. Један је купио комад земље, сад је он „богат”, сада му припада земља, он је газда, може да иде по њој и да се радује, он с њом може да учини шта год пожели, она је у његовој власти. И осим тога, она је његова рођена. Јер њега је Бог извео у биће и он је створен из праха земаљског – она му је мати, она му је рођена. Како да се не радује овом савезу у којем је он газда? Некада је био рођен од ње, сада је поседује, господари њоме. „Хвала Ти, Господе, што си ми дао власт над овом земљом!...” Други је купио пет јармова волова; сад може да ради, да обрађује ту земљу. У ову земљу ће се урезивати његов плут, у ову земљу ће он бацати семе по свом избору, а не Божијем, он ће ту земљу натерати да доноси плод који он жели. Бацаће на њу ђубриво, односно, скрнавиће је у извесном смислу. Осећаће у себи ликовање силе, те може због тога да се захвали Богу: „Да, Ти си ми дао власт. Ових пет јармова волова су моји, али ја са њима могу да радим шта год пожелим, они су у мојој власти...” А трећи се оженио, душа му је пуна радости, није му потребна било каква друга радост. И кад га Бог, пак, зове на Своју брачну гозбу, он одговара: „Не треба ми Твоје свадбено весеље, ја имам своје...”

Ево одговора које тако често дајемо Богу, ево где почиње наш одговор или одговорност. Бог је поверовао у мене, Бог ми је као Женик понудио Своју љубав, а ја Му одговарам: „Твоје дарове – да, прихватам, а Ти – причекај. Када се исцрпи све земаљско, онда ћу можда стићи да се окренем ка небеском и да Ти дођем...” Како Бог може да верује у таквог човека? Како Бог може по вери да нас створи, вером да нас обдари и да нам да Свој живот како би се овај неверни човек тргао?.. Управо овде такође треба на нешто одговорити, не у смислу одговорности пред законом, већ у смислу унутрашњег одговора. Бог је постао човек. Погледај у ове јасле: тамо лежи беспомоћно Дете, Младенац, Који у потпуности зависи од онога што Му чине, што ће Му учинити људи. Бог у свој Својој моћи, у Свој својој слави лежи пред нама као немоћно, крхко Дете Које до краја зависи, Које је рањиво, Које нема власти над Собом.

А шта ће Му бити учињено – то знамо. Мати Божија Га прихвата; Она је постала светилиште храма. Светиња над Светињама и Она су сада постале једно исто. Она представља место пребивања Свесветог Бога Који је дошао у телу – у телу које је у потпуности прожето Божанством. Јосиф се у смутњи, у колебању, борио са собом до тренутка када му је анђео открио тајну оваплоћења. Мудраци су ишли, пратили су звезду која их је водила, како каже црквена песма, ка Сунцу истине, ка Божанственом сјају. И у Њему су они на неки нама непојаман начин препознали Човека који је осуђен на смрт, Бога, Који је

дошао у телу, и Цара, Који незаштићен лежи у јаслама, одбачен од свих у оном селу у којем су Пречиста Дјева и Јосиф тражили себи уточиште. Пастири су чиста срца дошли по сведочанству анђела и поклонили Му се; али је већ те ноћи почело Његово одбацивање. Како је одговорило човечанство, како је одговорио сваки човек на Његово Оваплоћење? Пречиста Дјева је куцала на сва врата, тражећи прибежиште, у којем ће родити Свог Сина, и сва врата су била залупљена пред Њеним лицем: „Овде се окупила читава наша породица, туђинци нам нису потребни! Овде нам је топло, овде нам је добро, овде су наши ближњи; одлазите, туђинци!..” И истовремено је Ирод, плашећи се да се те ноћи родио његов супарник у царству земаљском, припремао смрт Онога за Којег је знао да је Он – цар Израиљев. Војници су се спремали: 14 хиљада деце је било побијено у витлејемској области у трагању за Јединим, Којег су желели да убију и Кога је Бог заштитио од људске неверности и злобе. Први мученици су била чиста новорођенчад, која сама ништа нису скривила, и била су убијена за Христа. Ево два одговора која је земља одмах, од првог тренутка дала љубави Божијој. Како онда Бог може да верује у нас?..

Али Он верује. Није престао да твори, није престао да изводи у биће стално нове и нове људе. Али зар нећемо бити одговорни због одговора који дајемо Богу, и другачије, у обичном смислу те речи? Кад станемо пред Њега, сад већ не откинувши се, него откинути смрћу од свега онога што нас чини робовима земље, како ћемо стати пред Њега и какав ћемо одговор дати? Кад угледамо Васкрслог Христа како седи с десне стране Бога и Оца, али носи на Свом телу ране од крста, ране од клинова, ране од венца, трагове крста који је носио?.. Кад Га угледамо и схватимо да – и да никога другог није било на земљи, да сам можда био и сам (или сама), ја бих био узрок Његове смрти, као што је несумњиво свако од нас, ко је изгубио јединство са Богом, ко Га чак ни не тражи из све снаге, из свег срца, ума, све воље и живота – као што је свако од нас одговоран за Његово Оваплоћење? Да није било нашег греха, Он не би морао да се оваплоти како би умро на крсту. Зар можемо да заборавимо да неко бива убијен, желећи да нас спасе? Не! Али кад Бог постаје човек, кад Он бива разапињан, кад умире, кад Својом људском душом силази у пакао, у оно место где нема Бога, у место крајњег отуђења – ми пролазимо поред Њега.

Вероватно се сећате приче о томе како је на путу за Јерусалим Христос почео да говори Својим ученицима о Свом распећу које наступа: „Ево, пењемо се у Јерусалим и Син Човечији ће бити предат у руке људи грешних, и испљуваће Га, и убиће Га, али ће трећи дан васкрснути...” И од свега тога ученици су чули само Његове речи о томе да ће Он васкрснути; и двојица су почела да Га моле да када се врати у слави Својој, када дође да суди свима, њима буде дато да седну *одеснују и ошују*, односно с Његове десне и леве стране... Ништа нису чули о томе каквом ценом ће Он купити ово искомљење човечанства и мира; они су само чули шта они могу да добију по цену Његовог крста: „Теби крст, нама слава...”

Али зар само они тако говоре, зар не говоримо и ми исто то? Међутим, шта онда да се ради с вером Божијом? Њу не можемо да схватимо. Гледајући себе саме, историју света, не можемо да схватимо како Бог може да верује у човека.

Али с друге стране, ова вера Божија нас обавезује. Ако Он верује у нас, ако је по такву цену спреман да верује у нас, ми морамо да узрастемо у меру Његове вере у нас. Морамо да постанемо достојни ове вере. Овде наша одговорност више није негативна него позитивна.

Међутим, како можемо да верујемо у себе? Шта то има у мени у шта бих могао да верујем?... Читаво Јеванђеље нам говори о томе да је човек створен по лику и по подобију Божијем. Цело Свето Писмо, све искуство Светих нам говоре о томе да у сваком од нас постоји отисак Божијег лика. Вероватно се сећате приче о томе како су Спаситељу Христу приступили кушачи са питањем: „Да ли је праведно плаћати данак ћесару?” А Он им је одговорио: „Покажите Ми монету; Чији је овде лик, чије је ово име?” „Ћесарево.” „Дајте онда ћесару оно што припада Њему, а Богу оно што Њему припада.” А шта припада Богу? Свако од нас, зато што је свако од нас запечаћен овим Божанским ликом. Као што је рекао један руски свештеник у Француској, отац Јевграф Коваљевски: „Кад Бог гледа било кога од нас, Он може да не види наше врлине, којих нема, али види одраз Свог Лика, који ништа не може да уништи...” Свако од нас представља освећену икону – рањену, унакажену, али свако је и светиња, и икона Божја. И наш животни задатак јесте да се загледамо у све оно што је од ове иконе остало, и да ову икону обновимо, да је на изванредан начин рестаурирамо.

Ако је Бог могао тако да поверује у нас, онда и ми треба да верујемо у себе, али не у своје људске снаге, не у своје способности. Не смемо бити заслепљени оним привидним драгоценим особинама које имамо, особинама разума, воље и стваралаштва, већ оним човеком скривеног срца, који представља нашу тајну. Свети Јефрем Сиријски каже да кад Бог ствара човека Он у његове дубине умеће [ставља] свецело Царство Божије, и животни задатак је у томе да човек копа све дубље док не нађе ово благо. Ми морамо да верујемо у себе, зато што Бог верује у нас. Дужни смо да тражимо у себи оно што је Божије, не само оно што припада Њему, јер Њему све припада по праву, већ да тражимо у себи све оно што нас чини рођенима Њему, што нас сродњава [орођује] с Њим, што нас уподобљава Њему, што нас чини сличнима Њему. А ради тога морамо да научимо да пажљиво читаво Свето јеванђељско Писмо, да тражимо шта у том Писму у нама изазива трепет, усхићење, радост, на шта се одазивамо говорећи: „Боже, како је то предивно! Како је то истинито! Како је то светло!...” Зато што кад тако можемо да се одазовемо на ову или ону јеванђељску причу, то значи да смо Бог и ми у хармонији, да смо душевно јединствени, да смо се ту дотакли наше сличности с Њим и да је и Он нама сличан. Дотакли смо се Његове људскости и препознали у Њему себе, али у чистоти, у слави, у лепоти, у истини. А кад ово нађемо, не смемо

више да поступамо другачије осим послушањем према овом открићу. И тек тад ћемо моћи да схватимо Спаситељеве речи о томе да морамо да волимо ближњег као себе саме, управо као себе саме. Морамо да волимо себе саме; али не оног емпиријског човека којег представљамо: самољубивог, глупог, таштог, итд., већ да волимо оног човека који је уткан у наше дубине као могућност и као призвање. Морамо да тражимо у себи тог човека, морамо да нађемо у себи тог човека, да га чувамо, као што је Мати Божија чувала Спаситеља док је Он лежао у јаслама, као што Га је Она пазила док је био Младенац, као што Га је штитила док је био Дете. Ево како треба да се односимо према ономе што представљамо. Овог човека морамо да волимо, и да га волимо жртвено, зато што знамо из Јеванђеља да нико нема веће љубави од онога ко је спреман да свој живот да за вољеног. „Дати живот” значи бити спреман на жртвовање свега како би живео онај кога волимо. Зар се ово не подудару са оним што исповедамо на крштењу када пажљиво слушамо речи апостола Павла Римљанима о томе да умиремо са Христом како бисмо са Њим поново васкрснули, да треба да умре у нама, односно да се претвори у прах, све оно што нас омета да постанемо образ Божји у слави, у свој лепоти, на коју смо позвани? Зато нас вера у човека обавезује, она нам не даје право да живимо немарно под изговором да Бог у нас верује, исто као што немамо права да живимо неодговорно у односу на човека који има поверења у нас, који нас воли, који у нас верује. Али ако Бог може да верује у нас, онда ми не само да имамо права, већ смо и дужни да верујемо у себе и да верујемо једни у друге, зато што се оно што се односи на једног човека, на сваког од нас, истовремено односи и на све нас у целини и појединачно. На овоме треба да се гради људска заједница, која се назива Црквом, која представља зачетак човечанства у целини, онаквог какво оно треба да постане.

* * *

Ономе што је већ речено желим да додам још нешто треће, што сам помињао: то је питање о нади. Гледајући себе онаквог какав јесам – и то може да каже свако од нас – чему човек може да се нада? Ми стално чинимо покушаје да се поправимо, стално покушавамо да будемо успешни у овом или оном и стално се враћамо прошлости. Ако се замислимо над својим сопственим исповестима – колико пута долазимо, исповедамо једне исте грехове, одлазимо с осећањем олакшања што смо макар рекли нешто о себи, изразили свој стид или своју тугу, одлазимо с намером да нешто учинимо и кроз најкраће време се враћамо на исповест с истим тим гресима. Зашто се то дешава? Кад читамо житија Светих, ми не видимо да су они стално ишли на исповест. Видимо да човек који је неко време живео недостојно сопствене људскости, а да не говоримо о Богу, одједном види себе онаквим какав јесте, види себе с ужасом зато што је свестан да он такав какав јесте нема права чак ни да назове себе човеком, а шта ће моћи да каже у своје оправдање кад стане пред Бога? Мало је да призна да чак није био ни човек... И ево, човек који је себе видео с таквом јасноћом, с таквом снагом, може да се промени зато што је

човек који је себе тако видео увидео да је у смртној опасности, видео је да у њему не влада живот, него смрт, да она у њему делује и да физички још није леш, али је већ мртавац. Из житија видимо многе Свеце који су једног дана под нечијим утицајем или загледајући се у лик другог човека, или због неких других околности одједном угледали себе и схватили да човек не сме да буде такав, да није могуће да буде и да остане такав.

Ако ове мисли пренесемо на оно што сам раније говорио одједном уместо очајања може да се распламса нада, - нада која није заснована на томе што умишљамо да можемо да учинимо напор и да се преумимо и да ће све бити у реду; из искуства знамо колико смо пута то желели и маштали о томе – и ништа нисмо остварили. Нада може да се распламса, и то нада која не бледи, нада коју ништа не може да уништи: зато што нас Бог зна онакве какви јесмо, и истовремено не само да нас воли, - Он у нас верује. Волети се може чак и без наде. Колико мајки воли своју децу, развратну, наркомане, убице: о томе говори њихово мајчинско срце, али то човека не чини племенитијим и не мења га увек. Да би се човек променио треба му на неки начин доказати да се у њега и даље верује. И ево, оно о чему сам раније говорио на то се односи: Бог верује у нас, и ми имамо сведочанство и можемо бити сигурни у то, можемо да верујемо у Божију веру у нас. Већ сам говорио да Бог не би могао да нас створи, а да не верује у нас, Он не би могао да нам да све што нам је дао – и тело, и ум, и срце, и вољу, и околности нашег живота, и прошлост, и будућност – без вере у нас. Али осим тога знамо: Он нас је створио, знајући шта ће се с нама десити, створио нас је знајући истовремено и шта ће се с Њим десити због овог „безумног” стваралачког чина и „безумног” дара слободе човеку. Кад кажем „безумног” – то није светогрђе. Апостол Павле говори о безумљу крста, о његовој тајни која надилази сваки разум: то је поступак који се никако не уклапа у разумске рачуне које ми водимо. И зато што Бог верује у нас, и зато што неки људи око нас верују у нас заједно с Богом, можемо да се надамо. Можемо да почнемо да живимо њиховом вером у нас, и можемо да се надамо да ће се на крају оправдати вера Бога и вера људи који нас воле. Како, у којој мери, на који начин – ми то не можемо да кажемо. Зато што схватамо да није ствар у томе да нам се опросте наши греси – ствар је у томе да постанемо другачији људи, нова твар, о којој говори Нови Завет. И зато што Бог верује у нас, зато што неки људи, које је Бог научио, којима је Бог дао очи да виде, верују у нас, можемо да се надамо и да верујемо у себе.

Нада није лаковерност, нада се не састоји у томе да, упркос свему што је очигледно, мислимо да ће се све „средити”, да ће све „некако проћи”. Нада има други квалитет. Говорио сам о томе како можемо, како треба да се загледамо у себе саме у светлости Јеванђеља, читајући Јеванђеље без предрасуда, али са апсолутним поштењем, за које смо кадри. Већ сам у неколико наврата о томе говорио, али ћу ипак поновити. Сећате ли се Христове приче о сејачу који је сејао своје семе? Неко семе је пало на пут, друго је пало покрај пута у

коров, треће је пало на каменито тле, последње је пало на добру земљу. Нико од нас није ово или оно тле. У разним тренуцима ми смо ово или оно тле. Час смо као камен непробојни, никакав плуг не може да просече овај камен, ову окамењеност. Понекад у себи не видимо ништа осим корова, и други можда ништа друго не виде. Понекад смо као пут који делимично може да прими семе, али без дубине, - оно ће бити изгажено. А понекад смо тако богато тле: жива реч пада у нашу душу – и одједном се у нама нешто распламсава, постајемо живи, од кипова постајемо тело и крв. И зато треба не само у оним тренуцима кад у самима себи осећамо осетљивост, пријемчивост, већ у било ком тренутку живота да се загледамо у јеванђељско огледало, да пажљиво читамо Јеванђеље, да послушкујемо Христове речи, да се загледамо у Његова дела, да слушамо речи других људи, да пратимо њихове реакције и то како поступа Христос. Понекад ништа нећемо осетити, понекад ћемо се распламсати на тренутак, а затим ће се ова ватра угасити. А понекад оно што смо видели или чули толико дубоко падне у нашу душу, да се никаквом силом не може ишчупати.

Размислите о ономе што се дешавало кад је Христос проповедао на Светој Земљи. Гомиле су биле око Њега. Један човек би пришао и поставио питање, - питање које је у њему сазрело, питање које је за њега било насушно, које је захтевало одговор, без одговора на које није могао да живи. И Христос се обраћао овом једином човеку и одговарао је на његово питање зато што је то било питање живота или смрти. У гомили је било људи који су као у помрчини препознавали ово питање, зато што се оно већ рађало негде у њима, али још није сазрело, било је као заметак у мајци. Они су пажљиво слушкивали и препознавали тон питања, препознавали су важност одговора и чували и питање и одговор у сећању свог срца очекујући тренутак када ће одједном и питање и одговор процветати и кад ће одговор добити коначан значај. А било је и таквих (вероватно већина), који су слегали раменима и одлазили: Зашто да слушамо?... И ми смо стално такви. Ми смо и као онај први, и као други, и као трећи човек, и зато је тако важно да послушкујемо и да се загледамо у Јеванђеље. У неким тренуцима Јеванђеље ће бити животна снага. „Куда да одемо од Тебе, Господе? Ти имаш речи вечног живота...” Не речи којима је Христос описивао вечност, већ такве речи од којих све што је вечно одједном оживљава, све вечно постаје живот датог тренутка. То је пут, то је проста могућност, која нам је дата. Јеванђеље је у нашим рукама, да га читамо – у нашој је моћи, да га пажљиво слушамо – сви можемо, само ако имамо жељу.

Истина, жеља није увек довољна. Треба да нађемо за то одређено време; време да читамо и слушамо с осећањем наде у то да ако Бог верује у нас, и ако у нас могу да верују чак и неки људи, онда значи да и за нас постоји пут. Христос не само да нас зове ка животу, Он нам је Сам о Себи рекао: „Ја сам пут, Ја сам истина, Ја сам живот...” Дакле, свему можемо да се надамо – свему; али не пасивно. Треба тражити у себи самима овај лик Божји, треба рашишића-

вати пут Богу. Сећате се речи Јована Крститеља: „Поравните стазе Његове...” – то од нас зависи. Кад желимо да читамо Јеванђеље, треба да затворимо сва своја осећања да ништа не продире у нас, да не расејава нашу пажњу. Треба да се откријемо само Јеванђељу. И ово је могуће. Кад читамо књигу која нас занима, ми више не чујемо шта се око нас дешава, више не видимо шта се догађа; кад нас занима нека мисао, постајемо оно што људи називају „расејанима”: не чујемо их, не примећујемо их. Ево, овако треба да научимо да читамо и Јеванђеље. Али ми то можемо да учинимо зато што у нама постоји нада; и нада нас, како каже апостол Павле, не посрамљује и неће нас никада посрамити, зато што је заснована на апсолутно непоколебљивом камену: на вери Божијој у нас. Али и људи играју своју улогу, зато што не можемо увек да прихватимо оно што сам говорио о Божијој вери у нас, са живошћу, али можемо стално да прихватамо веру људи у нас, то како нас људи подсећају да имамо права да верујемо у себе, зато што Бог верује у нас, и зато што они верују у нас. Код мене долази много људи, и углавном човеков проблем није у томе што не верује у Бога, него у томе што не верује у себе. Он не види у себи никакву вредност, не види смисао у себи. И ако само човек успе да му пренесе да ја – полуслеп, неосетљив, туп и недухован могу, без обзира на све то, да видим у њему образ Божји, да могу да верујем у њега, то може да одигра одлучујућу улогу. И ову улогу можемо да одиграмо једни у односу на друге, свако за сваког. Понекад то поприма веома једноставан облик – кад човеку кажеш: „Ти себе не видиш, а ево шта ја видим у теби. Видим памет, видим срце, видим толико других особина...” А кад се човек супротставља: „Али ја их не видим!” – можемо да одговоримо као што је свети Тихон Задонски писао једном свештенику: „Кад те људи хвале, немој да негираш зато што ће они оним врлинама, које још немаш додати и смирење, које уопште немаш, већ се труди да постанеш онакав каквим те виде; јер они тако говоре зато што су у теби видели оно што скривено постоји у теби...” Наравно, не ради се о оним људима који су лицемери и варају људе, који глуме пред њима, већ о оним људима који јесу – да, несавршени, али у којима у заметку постоји савршенство и богослична лепота.

И такође треба да запамтимо да је ово спојиво са свим облицима живота. Људи често читају дела Светих Отаца, нарочито аскета, пустињака, и покушавају изнутра да усвоје оно што они говоре, и затим виде да не могу формално да живе тако да унутрашње одговара спољашњим околностима. Како живети пунотом духовног живота, уз ограниченост могућности да се овај живот оствари, да се учини конкретним, реалним? Мислим да овде правимо велику грешку. Покушавамо да пренесемо из једне ситуације у другу правила живота, да пренесемо форму, не схвативши садржину. Ако читамо Оце, можемо да видимо како су они живели, шта су мислили, каква су била њихова осећања. И можемо да се научимо оним осећањима која су у њима живела, која су прожимала њихов ум, одређивала њихов живот и да поставимо себи питање: „Да, у веома малој, али у некој мери и ја Бога волим, знам

Бога, желим да следим Богу. Шта могу да учиним под овим руковођењем? Како могу да преведем на језик савремености и на језик мог личног живота и околности у којима живим она апсолутна правила која су ми дата речју или примером?”

И овде човек треба да се научи здравом, реалистичном смирењу. Сећам се како сам први пут дошао код оца Атанасија на исповест, исповедио сам се што је могуће било поштеније; и пошто је он био монах строгог подвижничког живота, очекивао сам да ми каже: „Ево шта од тебе захтева Јеванђеље, ево апсолутних правила, иди и испуњавај!” Био сам дубоко разочаран кад ми је рекао: „Ево шта би требало да учиниш, а сад стани и размисли: шта од тога можеш да учиниш? За шта ћеш имати довољно храбрости, времена, могућности, добре воље? Одреди оно што заиста лако можеш да оствариш и када научиш да остварујеш лако, тада ћемо разговарати о тежем...” Ми често не успевамо да чинимо оно што треба, зато што уместо да почнемо од победе над малим, желимо да се латимо великог. А Јеванђеље нам јасно говори: ко је био веран у малом, биће постављен и над великим.

На тај начин, у основи свега треба да прихватимо Божију веру у нас, треба једни другима да показујемо, да испољавамо нашу узајамну веру, из тога треба да научимо да верујемо у себе и да се свему надамо. Али у себе треба веровати разумно, треба веровати у себе с радошћу, треба веровати у себе стваралачки. То је вера која почиње од тренутка када кажемо: „У ово се ни поверовати не може, али ја по Твојим речима то прихватам... Гледајући себе, сигуран сам да се у мене не може веровати, али пошто Ти верујеш у мене, ја са захвалношћу прихватам твоју веру...” Из тога се рађа нада, која, као што сам већ рекао, не бива посрамљена. А из тога једном може да се роди љубав према Богу, љубав према ближњем, који је у нас поверовао, и може да се разгори здрава, права љубав према самом себи: способност да човек заволи у себи Богом дану лепоту, да заволи у себи онај лик Божји, који је тако предиван – и који ми сами и други људи и околности тако унакажавамо, изобличавамо.

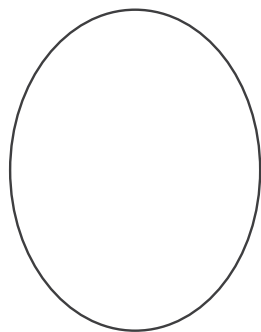
Међутим, овде се треба сетити – опет, и то сам толико пута говорио! – да то човек не може да учини својим силама. Не може својим силама постати жива икона Христова; не може да смести у себе Светог Духа и да постане купина несагорива, не може својим силама да постане кћи или син Божји осим кроз наше заједничарење са Христом силом Светог Духа. О томе тако упечатљиво говори апостол Павле. Кад је пред лицем великог задатка који га је очекивао – обраћења читавог света Христу – он, видећи да својом силом ништа не може да учини, молио Бога да му да снаге, Христос му је одговорио: *сила Моја се у немоћи њоказује савршеном...* У каквој немоћи? Наравно, не у тромости, наравно, не у кукавичлуку, наравно, не у лењости, не у забравности, не у слабости у свим њеним облицима, већ у другој немоћи. Слика овакве немоћи се може замислити колико год желите! Немоћ детета које има толико поверења у мајку, у оца, да се не брани пред њиховом нежношћу, већ

се препушта њиховим загрљајима, да је спремно да га они усмеравају. И дете расте, и у извесном тренутку заборавља на диван осећај потпуног поверења и препуштања себе и почиње да делује самостално. Вероватно сте видели како људи уче дете да пише. Дају му оловку у руку, захтевају од њега да ту оловку држи на неки чудан начин, са три прста, док би за њега било природније да је држи као нож. И оно се томе препушта; а затим мајка почиње да му помера руку. И дете, не знајући шта се од њега очекује, не омета мајку, и праве линије испадају право, и кругови и све линије су тако савршени. И одједном дете мисли да је схватило, и почиње да помаже и све се претвара у збрку... Треба да се научимо управо тој немоћи која не претходи дејствима Божјим, која пушта руку Божију да води нашу руку.

Постоји и друга слика. Једно на броду је најнежнији део брода, а истовремено ако се ово једно окрене тако да ветар дува у њега – нежно једно може да понесе брод по пучини. Ово се дешава и с нама ако постанемо тако еластични. Зато је апостол Павле тако ликовео због оне немоћи, која је деловала у њему, због тога што је заиста немоћан. Он је знао да ништа не може, али да је ако постане прозрчан, ако постане еластичан – све могуће; и ускликнуо је: „Како је дивно што је све могуће у Господу Исусу Христу Који нам моћ даје...” Зато, ево још у чему је наша нада: дај само слободу Богу, дозволи Му да делује, буди Његов сарадник – и сва Његова обећања ће се у теби испунити.

Сад се приближавамо данима Божића. Све се то садржи у чуду Његовог рођења. Пред нама лежи Младенац Који до краја даје Себе, Који је Творац света и истовремено – крхко Дете, незаштићено као љубав. Да, Христово Рођење нам говори о љубави Божијој због које нас Он зове, али и о вери Божијој. Он зна да нас није узалуд створио, да није узалуд живео, поучаво и умро за нас на крсту. Са колико одговорности треба да се одазовемо на такву љубав и на такву веру!.. Желео бих да кажем: више него на веру, више него на љубав, зато што ми не знамо шта је љубав, а вера искрсава пред нашим очима, задивљује нас до страхопоштовања. И зато можемо да се надамо, не само у Бога, можемо да се надамо свему, само да Му дамо слободу и простор да делује у нама и кроз нас.

Али како смо важни, како смо битни једни другима! Јер ову тајну вере можемо да доживимо само кроз другог човека. Човек треба веома духовно да сазри како би непосредно осетио веру Божију; али тако да с ликујућом задивљеношћу видимо да у нас верује наш ближњи, да он не чека да постанемо савршени, да не чека да лик Божји почне да сија из нас, да верује у оно скривено, у оно невидљиво с више силе него што верује својим очима. Ово је искуство које човек треба да има у различитим околностима, и, наравно, посебно у односима свакога од нас са сваким из наше околине. Али и у другој области: у комуникацији са злочинцима, кад изгледа да у овом човеку нема ничег осим зла, - одједном откриваш да иза понекад веома дебеле, окамењене коре, куца живо срце. Само му реци о вери – не о вери у Бога, већ о вери у човека, и он ће моћи да се тргне, моћи ће да оживи.

**ЧОВЕК ПРЕД
СВАКОДНЕВНИМ
И ВЕЧНИМ**

На йразник Свих Свейших, јун 2001.

„ПАЗИТЕ НА ВРЕМЕ, ЈЕР СУ ДАНИ ЗЛИ”

О ПОСТУ

Пост је моменат који је ишчупан из времена, моменат кад треба да уђемо у себе и да станемо пред своју савест, пред лице свег свог живота и пред лице Божије и да донесемо суд о себи. Овај суд није обавезно у свему негативан. Из Светог Писма знамо да светлост светли и у тами и да тама не може да је угуши. Тако сваки човек има у себи светлост захваљујући којој може да види и себе, и живот, и свет, и у крајњој линији, у самој дубини бића, у самој сржи свога „ја” може да се сретне са Живим Богом. Ова светлост је у извесном смислу наша савест: то је светлост која се излива на наше поступке, на наше мисли, на кретања нашег срца, на наше жеље, на покрете нашег тела. Ова светлост немилице и истинито обасјава све и омогућава нам да ствари видимо онаквима какве јесу, а не како их у току већег дела свог живота видимо – магловито, или онако како бисмо желели да их видимо. Али дубље, испод ове светлости наше савести која је често навикла да ћути, зато што је ми ућуткујемо, зато што је не слушамо пажљиво и савест која је првобитно говорила јасно и одређено, постепено као да губи наду да ће је неко чути и само нам шапуће своја упозорења, - још дубље од гласа наше савести чује се у нама глас Христов. Христов глас се чује кроз речи Светог Писма, кроз Његове сопствене речи, упућене свакоме од нас; и не само кроз речи. Христос нам се обраћа свим Својим животом: Он стоји пред нама и као да се понављају, чујемо Пилатове речи о Њему: „Ево Човека!” Погледајте шта представља Човек у пуном смислу те речи...

Ми видимо Христа као човека на потпуно други начин у двама дијаметрално супротним моментима јеванђељске приче: у слави на гори Преображења и у потпуном понижењу пред лицем Пилата, кад су Га напустили ученици, кад су Га напустили сви они који су се у Њега уздали лажном надом, и видимо Га окруженог мржњом оних који су од самог почетка чекали и тражили Његову смрт. Али и на гори Преображења Христос, Који се јавио у слави, сија незалазном светлошћу Божанства и свом лепотом људске личности, и у том тренутку Он разговара с пророком Мојсијем и Илијом о времену Свог одласка, односно о времену кад ће бити предат у руке људи, кад ће бити одбачен, оклеветан, незаконито осуђен, и на крају, умрети на крсту. А између ове две крајности које нам показују и изузетну величину Човека и његову страшну судбину, видимо Христа како делује међу ученицима, у шароликом мноштву које Га окружује. И свака Његова реч је тачно, јасно упућена савести овог или оног човека, а уједно и свести и савести сваког човека који је у стању да доживи Његове речи. И ево, у току свог поста треба да станемо пред лице своје савести и да се молитвом и молбом обратимо Христу Богу молећи и умољавајући Га да нам открије дубине које наша савест, која је изгубила сјај због нашег немара не обасјава до краја,

молећи Га да нам каже Своје моћне речи о ономе што наша савест још није научила или је престала да говори.

И данас бих желео да свима нама и пред самим собом и пред сваким од нас који смо се окупили поставим једно питање.

Не тако давно у Посланици апостола Павла чули смо упозорење и позив да пази-мо на време, јер су дани зли... „Зли” су у том смислу што је време варљиво. Време као да лежи пред нама без граница. Сваког тренутка нам се чини да ће иза њега уследити други тренутак, да времена пред нама има још много. А исто-времено нас Христос јасно упозорава: Безумниче, зар не

*Проскомидија у храму Свeйшoг
Николаја, Москва, 1969.*

знаш да ће ти исте ове ноћи, у којој рачунаш на одмор, на заборав, твоја душа бити узета? Смрт ће доћи, крај живота ће доћи, времену ће доћи крај... И на другом месту Христос говори да треба чинити дела светлости док још има светлости, да ће доћи време када светлости за нас неће бити и тада ће наш пут бити мрачан... Треба чинити дела светлости док још постоје живот и време, - онај тренутак у којем сада живимо, не будући тренутак који може никада да не настане, и док савест још говори у нама, док још можемо да послушајемо речи Спаситељеве, да се загледамо у Његов лик, и како је Он Сам рекао, да следимо пример који нам је дао.

Постоји прича за децу, коју су неки од вас можда већ чули од мене. Мудрацу су била постављена три питања: Ко је најбитнији човек на свету? Који је најважнији тренутак у животу? Који је најважнији поступак који човек може да учини? И као у свим причама за децу овај мудрац, зачуђен питањима која су му постављена, иде и тражи одговор – код других мудраца, у књигама; и не налази га. Не налази одговор ни у себи, ни изван себе. На повратку у град, када већ настаје време суда над њим и његове бруке, он среће у пољу девојчицу која напаса гуске. Она га зауставља: „Зашто си тако тужан? Шта ти је?” Мудрац јој одговара: „Ти то не можеш да разумеш...” „Па ипак, реци!” И он јој чак не ни из очајања, већ из дубине своје коначне побеђености говори која питања су му била постављена. И она га гледа са чуђењем, зато што земаљска мудрост није затворила њене очи за потпуну једноставност ствари и говори: „Па шта је ту тешко? Најважније време је садашњи тренутак; јер

прошлости више нема, а будућност још није наступила. Ти и ја имамо само овај тренутак у којем живимо. Најважнији човек је онај са којим си сада, јер другог нема. А најважнији поступак јесте да у том тренутку за тог човека учиниш најбоље што можеш..." То је веома важна прича зато што заиста нико од нас не зна колико ће живети, и још мање зна у каквом стању ће бити у току преосталих тренутака или година свог живота. У једном тренутку највећи ум може да пропадне зато што је у мозгу пукао мали капилар. У сваком тренутку човек може да постане безосећајан за несрећу, за потребу другог човека: одједном, због нечег њему непознатог и несхватљивог, његово срце се скамени и он не може да се одазове на потребу на коју би можда и желео да се одазове. Апостол Павле нам поверава свој ужас због тога што добро које воли, којем тежи, ради којег би желео да живи и да умире, не чини, а злу, које мрзи и које му је постало страно кроз сусрет са Христом, предаје се све време. Дакле, ни на свој ум, ни на своје срце, ни на своју одлучност, ни на своју снагу, ни на своју вољу, не можемо да рачунамо до краја. Не можемо да одложимо ни за тренутак оно што треба учинити сада, зато што ако то не буде испуњено, оно можда за нас никада неће постати спасоносна, а за другог преображавајућа могућност живота.

У „Дневнику” оца Александра Јељчанинова има једно место на којем он каже да добро треба чинити одмах. У тренутку када је добра мисао бљеснула у нашој свести ми треба одмах да је испунимо, да претворимо мисао у дело, зато што, како он каже, кад нам долази блага мисао, када се рађа добра побуда у нашем срцу, када се наша воља прене у жељи да чини добро, највеће искушење за нас представља мисао: „Да, наравно, али не сада; сада сам заузет нечим другим, драгоценим значајним, потребним, обавезним, пријатним!” Ако само дозволимо себи да одложимо добро дело, оно никада неће бити испуњено, зато што ће се порив нашег срца смирити, воља ће се успокојити, мисао ће избледети и можда ће проћи и сама могућност да учинимо то дело. Одједном осетимо: треба да посетим тог и тог човека, треба том човеку да напишем писмо или да га назовем телефоном или да учиним ово или оно, за шта је он молио и што стално одлажемо... И одложимо; и кроз врло кратко време видимо да је постало касно: или је други човек то учинио и тада нам то постаје болно; или је човек којем је требало да послужимо, умро, и тада наша несрећа постаје безизлазна: постало је касно, непоправљиво касно...

Дешава се још једно искушење: „А да ли ја то треба да учиним? Па било ко то може да уради! Има много оних који знају за ту потребу, зашто ја то да урадим?..." А повремено се дешава још простије и циничније: „Сада ми је превише добро да бих се одвојио од ове радости, овог мира, ове среће, овог посла, овог читања, овог одмора којем се сада предајем..." И опет у сваком од тих случајева и у другим случајевима које сад не могу ни да набројим, пропуштамо тренутак – и тако често бива касно: да си ми ту реч рекао раније, да си за тренутак раније ставио руку на моје раме, да си ми само мало раније

погледао у очи, ја бих видео да ме волиш, или разумеш, или не презиреш као други, или ми не би постао туђ, остао би као и пре мој пријатељ!..

Реч „касно” је веома страшна реч. Ми је олако користимо и то је потпуно природно, зато што у нашем животу углавном оно што није учињено сад успевамо да учинимо мало касније; али у крајњој линији ова реч стоји пред нама са свим својим ужасом. Код Достојевског има размишљања о паклу, где он пакао дефинише речју „касно”. Живот је прошао, време када си могао да се одазовеш срцем, да обухватиш и познаш умом, да напрегнеш вољу како би учинио добро дело, - то време је прошло. Време дела је прошло и сад се налазиш пред лицем вечности, у коју се више не може унети оно што ниси унео у читавом свом земаљском животу. Постало је касно. То је веома страшна реч.

Може ли се рећи да нема никакве наде? У извесном смислу човек никако не може да се поузда у себе. Кад стане пред лице Божије празних руку, оскрнављеног живота, он стоји незаштићено пред судом вечности. Али да ли се наш живот завршава тим тренутком? Сада ћу рећи нешто у шта дубоко верујем, али у шта се никако не треба поуздати како би човек себи дао „право” да не чини добро одмах, под хитно, стваралачки. Наш живот – о томе сам већ више пута говорио – не завршава се даном наше земаљске смрти. Наш живот и даље на изванредан начин одзвања у животу и у судбини других људи, почевши од најближих. Наша личност, свака наша реч, обраћање, отвореност или затвореност срца, снага убеђења, то како стваралачки чинимо добро или зло – оставља у њима неизбрисив траг. Печат читавог нашег живота не носе само наши ближњи, већ и они који су у све ширим круговима, као таласање воде, с нама повезани, који су можда мање од наших ближњих осетили својства наше личности. А понекад смо људе ранили дубље од било кога другог зато што смо прошли кроз њихов живот као што се нож урезује у људско срце: у тренутку трагедије смо према њима показали равнодушност, у тренутку потребе смо пошли поред њих, понекад смо се опходили према њима са злбом. Зато можемо да ранимо и оне који нам нису најближи – да их ранимо за читав живот. Међутим, и ближњи и они који нам нису најближи могу на себи, у својим дубинама да носе траг свег добра које смо можда учинили пред њима, у односу на њих, послуживши им као пример, а понекад просто као позив.

Постоје изузетне, утешне речи у делима Јована Лествичника; никако не можемо да их прихватимо као дозволу да не чинимо добро на које смо позвани, али нам оне откривају неку наду. Он каже да ће доћи време када ће сви стати пред суд Божји, и ми ћемо са ужасом увидети како на нама треба да се испуне Спаситељеве речи: Због речи ћеш својих бити оправдан и због речи својих ћеш бити осуђен. Оно што смо говорили, проповедали, у шта смо убеђивали друге, нисмо испунили. Свака реч истине коју смо изговорили, свака истинита реч коју смо изrekli сада стаје пред нас као да нас осуђује: ти си то знао, ти си то другима говорио – а како си поступао? Ниси се ни

дотакао онога на шта си позивао све људе... Међутим, у том тренутку (Јован Лествичник не говори са толико речи, он говори са мање речи, снажније него што ја умем да кажем) ће сви они који су кроз те речи добили надахнуће, који су тим речима били научени, који су нашли свој пут у животу захваљујући ономе ко их је рекао, а сам није испунио оно што је проповедао, устати и рећи: „Господе, опрости му! Да он није говорио, ја не бих знао путеве истине, правде и живота!”

Међутим, никако не смемо да се тешимо овим. Ипак треба да запамтимо да сваки човек којег сретнемо у свом животу, чак и случајно, чак налазећи се у метроу, у аутобусу, на улици, којег смо погледали са саосећањем, са озбиљношћу, са чистотом, чак и ако му нисмо рекли ни реч, у једном тренутку може да добије наду и снагу да живи. Има људи који пролазе кроз године, које нико не препознаје, пролазе кроз године као да ни за кога не постоје. И одједном се нађу лицем у лице пред непознатим човеком који их је погледао са дубином, за којег овај човек, одбачен, заборављен, непостојећи, постоји. И то је почетак новог живота. То треба да запамтимо.

Кад долазимо на парастос и молимо се за покојнике, разуме се да не мислимо да молимо Бога да буде неправичан према покојницима, али Га баш за то молимо. Кад се окупљамо или када стојимо насамо пред Богом и молимо Га за некога ми као да говоримо Богу: „Господе, овај човек није узалуд живео на земљи! Да, он је поступао као свако од нас, грешно, али погледај: он је у моје срце усадио захвалност која није умрла у току дуго година. Он је у моје срце, у мој ум, у моју вољу, у читаво моје биће унео надахнуће за добро. Он је био светлост у мом животу, која не може да се угаси. Зар ниси Ти рекао да светлост светли и у тами? Значи да је ова светлост била и у њему! Благослови га због онога што је учинио са мном!” Веома је важно да између нас не постоји само затворени круг; мислим да се може рећи да свако од нас, да сваки човек, има власт над животом и смрћу, над сваким човеком којег сретне лицем у лице, или – ако пишемо књиге, ако правимо емисије – да се невидљиво сретне, ум са умом, срце са срцем, вера са неверјем, нада са безнађем, огањ љубави са хладноћом. Ово треба да имамо на уму, али ипак немамо права да се тиме тешимо и да мислимо да никада неће бити касно. Љубав других, чак и она која је рођена из онога како смо живели у односу на њих, неће оправдати то што нисмо учинили добро за које смо јасно знали, о којем је говорила наша савест, о којем нам је говорио Христос и које нам је било доступно кроз све околности нашег живота. Дакле, замислимо се над речју „касно” зато што у нашем животу треба стално да одзвањају речи апостола Павла: пазите на време, јер су дани зли; време је варљиво.

У стара времена оци Цркве су стално говорили о томе да треба „имати сећање на смрт”. Када то кажеш савременом човеку, његова реакција је следећа: „Зар сећање на смрт треба да отрује сваки тренутак мог живота? Зар изнад сваке радости, изнад све светлости мог живота треба да се простире тамни облак смрти која долази?..” Не, то не треба тако схватати. „Имати сећање на

смрт” не значи да се човек плаши смрти – то значи да о свакој својој мисли, о сваком свом поступку, сваком покрету нашег срца треба да судимо пред лицем могућег тренутка када може да буде касно и да, ако наши поступци постају малодушни, неодлучни, ако се наша воља поколеба, зато што ако се плашимо због последица наших поступака, никада нећемо живети свом пунотом свог живота. Страх због последица ће нам стално сметати да чинимо у потпуности, смело, храбро, оно добро на које смо позвани. А позвани смо да чинимо добро, зато што нас је послао Христос, ми смо Његови ученици. Он нас је послао у свет да градимо људски град који би био у извесном односу са градом Божјим. Он нас је послао да будемо Његов лик, икона у акцији [на делу]; Он нас је послао у овај свет како би свако ко нас сретне чуо Његов глас, како би у нашем срцу видео сјај вечног живота, у нашим очима – истину, трезвеност и самилост Божију. И треба да имамо на уму да нисмо одговорни само за себе, већ и за судбину свих оних које срећемо, и свих у којима кроз друге остављамо траг своје личности.

* * *

Настављајући беседу од своје последње опаске о томе да смо послати да градимо свет тако да се људски град по својим димензијама, дубини и светости поклапа са градом Божјим, желим да вам скренем пажњу на то да ипак живимо у свету који је све страшније гледати. Похлапа и немилосрдна суровост царују наизглед без икакве препреке; глад, хладноћа и унесрећеност држе у заробљеништву милионе људи и није довољно да се ми верници обраћамо Богу с молбом да земља доноси плод свој, да сунце греје земљу, да је кisha кваси благовремено, као што се стварно молимо на многим службама. Одавно су православни подвижници рекли да три воље управљају судбином земље. Прва воља је Божија, увек добра, друга је мрачна, зловна воља сатане (односно Божијег противника) и злих сила; и трећа која се колеба између ове две воље јесте људска воља. Бог нас зове, демон нас саблажњава, и треба да начинимо избор између онога куда нас зове Бог и оне провалије у коју сатана жели да нас увуче. И судбина земље, ма како то страшно звучало, зависи од нашег избора, од тога чију вољу уводимо у овај свет, под чијим руководством га градимо. И немамо права да мислимо да су за оно мрачно и страшно што се дешава око нас одговорни други. Свако од нас уноси свој део у ту борбу између светлости и таме, између истине и неистине, између живота и смрти, између зле силе и Божанствене силе, између Живог Бога и сатане који уништава творевину. Одговорност у потпуности лежи на нама. Бог је учинио све што је требало да учини. Он је извео свет из небића. Он је овом свету понудио не само Свој живот, већ и Самог Себе, Он нам је понудио да поделимо с Њим све што му припада, и да се тако сродимо с њим, да ми, свако посебно и читаво човечанство, постанемо заједничари Божанствене природе. И кад је човек отпао од свог призвања, кад се одвојио од Бога, кад је својом вољом кренуо путем ка смрти – ни тада га Бог није оставио. Када је Бог стварао овај свет, Он је, наравно, у Својој предвечној мудрости знао шта

ће се десити. Већ сам цитирао речи, које сам у своје време прочитао у „Житију протопопа Авакума” о томе како је он замишљао почетак времена:

И рече Отац: „Сине Мој, хајде да створимо свет и човека!” И Син одговори: „Да, Оче...” И Отац рече: „Али човек ће се окренути од Нас, и да би га спасао, Ти ћеш морати да постанеш човек и да умреш на крсту...” И Син одговори: „Нека буде тако, Оче!...” И тада је створен свет.

На тај начин је још пре почетка времена Божанствена Љубав, која је била Тројично ликованье, истовремено примила у Себе крст, смрт и превладавање смрти подвигом саможртвене љубави. Зато можемо да кажемо да нам је Бог све дао као могућност, као дар и као призвање, и да је у овом чину стварања и промишљања поступио одговорно, да је преузео пуну одговорност за Свој првобитни чин стварања и за све последице које су зависиле не од Њега, већ од нас, људи. Он је преузео све последице на Себе, укључујући и смрт, али не природну смрт, - смрт која би била резултат Његовог заједничарења у судбини човека који је отпао од Бога. Речи: „Боже Мој! Боже Мој! Зашто си Ме оставио?” исказују да је Он постао заједничар у свецелом човечанству и сваком човеку, који је изгубио Бога. Он је умро због овог губитка, као што ми умиремо због тога што смо изгубили Бога, зато што немамо укорененост у Богу. Седмог дана стварања Бог је починуо од дела Својих. Он је учинио све што је требало учинити како би овај свет од најмањег зрнца до највеће, величанствене звезде постао слава Божија, како би постао такав, да по речима апостола Павла Бог може да буде све у свему. И овог седмог дана, када је Бог починуо од дела Својих, Он је тај свет дао човеку који је припадао и духовном свету и материјалном свету како би човек сав тај материјални и душевни и духовни свет довео до савршенства, до тренутка кад овај свет заиста може да прими сву пуноту Божанства. Али човек је пао; и историја човечанства је историја тог седмог дана, где се добро и зло боре и у појединачној људској души и у читавом свету. Свет је кроз човека (то су речи апостола Павла) поробљен злу, он пати, он стење, очекујући долазак деце Божије, време када ће човек од побуњене твари постати дете Божије попут Христа Спаситеља. И наше призвање је да се ишчупамо из поробљености злом, које нас држи у својим ланцима, да постанемо слободни, односно да постанемо стварно, истински оно што јесмо, онакви каквима нас је Господ замислио, да се обучемо у царску слободу и да у Христу постанемо деца Божија и да на том путу преображавамо свет.

Али на том путу ка преображају стоји саблазан. Наша природа је изгубила своју целовитост, ми смо разбијени. Ум, срце и воља ратују између себе. Наша воља је подељена и колеба се у разним правцима; наше срце је нестабилно, наш ум је помрачен. И услед тога лако се препуштамо саблазнима, лако се препуштамо сугестијама духа зла, духа деобе: он нас је одвојио од Бога, разбио нас је изнутра, одваја нас једне од других; он нас је учинио туђима у односу на онај свет у којем живимо и који смо били позвани да учинимо Царством Божјим. И нама у удео, у удео сваког од нас је пао задатак који

треба да испунимо. Путем напорног, озбиљног подвига треба да се ослободимо зла и да нађемо свој корен у добру, односно у Богу, зато што ван Бога добра у пуном смислу те речи нема. А ради тога, као што сам раније говорио, треба продорно да се загледамо у дубине сопствене душе, да пажљиво анализирамо своје поступке и побуде, да се замишљамо над својим осећањима и мислима, да доносимо о њима строг, али стваралачки суд. И да се постепено ослобађамо свега онога што нас држи у поробљености, треба да стекнемо целовитост душе, целовитост читавог нашег бића, јединство нашег ума, срца, воље и тела, треба да путем подвига постанемо заједничари или тачније, да се отворимо благодати Свесветог Духа како би она у нама могла обилно да делује.

У нашем храму има неколико частица светих моштију: Стефана Сурошког, Павла Цариградског, Власија Севастијског и сада, недавно, дар Патријарха Алексеја – частица моштију светог Серафима Саровског. У њима почиња благодатна Божанствена сила, зато што је сваког од ових светаца, исто као и мноштво других, осветио Дух Свети. Они су у свом духу дозволили Светом Духу да прожме сву њихову душевност, и да се на крају излије у само вештаство њиховог тела. То су духоносне частице. Али оне нису само духоносне: оне нас подсећају по коју цену, каквим подвигом се човек постепено ишчупао из заробљеништва на слободу, ако је чак и његово тело, ако су чак и његове кости очишћене и освећене и ако су постале извор спасоносне силе Божије.

И ево, пред нама, пред сваким од нас је отворен само један пут, само ако желимо да будемо ученици, ученице, следбеници Христа Спаситеља. Ја сам вам дао пример, угледајте се на њега, - ево шта Он каже. Ко Ме воли, сачуваће заповести Моје... Нико нема веће љубави од онога ко је спреман да положи свој живот за своје ближње... Има две могућности у оквиру овог јединственог пута: то је подвижнички пут монаха и подвижника у стара времена и у савремености и пут у свету; али оба ова пута су у својој основи једнака. Постоји и трећи пут, који многима изгледа привлачно: да се оде од свега, да се човек удаљи од саблазни, да оде од искушења, да оде и заборави на свет. Ово није Божји пут. Бог није заборавио свет кад је овај свет пао, кад Му је постао туђ, горе него туђ. Апостол Павле нам говори да је Бог дошао да спасава свет када смо ми били Његови непријатељи, када смо постали робови и слуге Његовог противника и под његовим сугестијама почели и настављали да рушимо склад и лепоту овог света и да скрнавимо његову светост. Човек нема куда да оде. Може да постане издајник, али не може да побегне од подвига, а да себе назива хришћанином. Многи мисле да се одлазак у манастир састоји управо у томе да се човек одрекне света, свега мирског и да почиње да живи као да на земљи нема ни патње, ни греха, ни смрти. То је прелест, то је обмана, то је лаж. Ако се загледамо у житија Светих, видећемо да су се неки од њих удаљавали из људског друштва како би водили непоштедну борбу свим снагама против унутрашњег, духовног зла. У рана времена

подвижници су одлазили у пустињу зато што је, кад су престали прогони, хришћански свет који је у дане прогона био тако храбар, тако христоподобан, постао онакав каквим га знамо и какви ми јесмо: свет који не живи по Христовим заповестима, који на земљи отпалој од Бога не живи ради Бога. Они су одлазили зато што у таквом свету нису могли да испуне подвиг непоштедне борбе са собом. Управо ово представља традицију православног монаштва: не тражење неких мистичких озарења, већ борба – беспоштедна, сурова, мирна, неумољива борба са свим силама зла, које постоје, које делују у сопственој души. И кад је човек достигао духовну зрелост, код њега су долазили други, којима су биле потребне поуке у овој борби, у подвигу борбе са злом у душама других људи. Али места мира, места где ће човек да све заборави – у хришћанству нема.

Сећам се једног подвижника кога је на старом Валааму срео мој духовни отац, отац Атанасије док је себи још увек постављао питање шта да буде у животу: мирјанин, монах, - ко? Дошао је код овог старца. Овај је педесет година био искушеник у манастиру, али није примио постриг. На радовима је изгубио једну ногу, телесно је био веома слаб човек, а духом је сијао. Отац Атанасије га је питао: „Зашто не примиш постриг? Већ педесет година живиш као монах...” А он се заплака и рече: „Ја још не могу да примим монаштво, још нисам научио да плачем због читавог света”, – да плаче због његове страшне судбине не сентименталним сузама, већ онако како је Христос заплакао над умрлим Лазаром.

У томе видимо како су међу собом повезане судбина света и судбина подвижника. Сваки подвижник који побеђује у себи зло не побеђује га само у себи, он га побеђује у читавом свету, побеђује га у читавој васиони. Оног дела греха или спотицања ка њему које је подвижник победио у себи више нема у васиони. Човек који се бори са собом не бори се само за себе, већ за читав људски свет и за сву творевину која стење под јармом зла у очекивању доласка деце Божије, кад ће напослетку неки људи постати деца Божија по лику Јединородног Сина Божијег, Који је постао човек. А они који живе у свету треба да буду укоренењени у Богу као и монаси; како би на земљи вршили, испуњавали своје призвање они треба да буду исто тако потпуно у Христу и у Духу Светом. Зато нема никакве разлике у призивању. Ако размишљамо о монашким заветима и о томе на шта је позван човек у браку видимо да је поставка иста. Монах даје завет сиромаштва. То значи да не жели да влада било чиме, да не жели власт ни над чим, да не жели да буде ничији газда – он жели да буде слободан, а не роб. Сетите се приче коју смо недавно читали у цркви о онима који су били позвани на царско свадбено весеље. Један је купио њиву и одбио је да иде на гозбу, требало је да ту њиву прегледа, да је припреми. Он мисли да поседује њиву, а у ствари њега је та њива поробила, он не може да се одвоји од ње, не може да подели радост с човеком који му је близак, цео се погрузио у ту њиву, више не види свет око себе, већ види само ту земљу коју је узео и коју жели да поседује: она је моја... Овако постаје њен

роб, али се истовремено одриче братства. Ова земља је моја, није твоја; ти немаш никаквог права на њу. Моја је – одлази!.. Исто видимо у човеку који је купио пет пари јармова волова. Треба да иде да их проба, има посла; како да нађе време да подели празну радост човека који му је близак? Нема кад! Он има призивање на земљи, он треба да ради, да ради, да ради... Једном ће моћи да предахне, а кад? Кад предах наступи, биће касно. Свадебно весеље ће протутњати, гозба је већ одавно завршена, неће имати куда да иде. Ово се не односи само на онога ко купује пет јармова волова, већ на сваког од нас кад не налазимо ни времена, ни надахнућа, ни жеље да поделимо радост или несрећу са другим човеком, зато што имамо свог посла.

А трећи? Трећем је срце пуно његове радости, шта га је брига за туђу? Јер схватате колико је мучно рећи „туђа радост”, - радост која ме се уопште не тиче. Свеједно ми је што је мени најближи човек несрећан или што ликује... Овај трећи човек се такође затворио у себе, он је у заробљеништву, он је у заробљеништву себе самог, он може да гледа само у свој одраз, у свој живот. Ево где је издаја! Ево где је издаја, и ево где ступа на снагу појам сиромаштва. Њива није моја. Бог ми је дао да обрађујем ту њиву како би она донела богат плод. Али на овој њиви треба радити онако како ме учи Стари Завет. Не тако да ова њива, ова земља исцрпи своју снагу, већ да поново оснажи, да оживи и да поново може да подари човеку плод од пуноте своје животне снаге. Исто је тако и с послом. Да, треба радити, али у тренутку кад више не можемо да погледамо на небо, да се одвојимо од свог земаљског посла, кад немамо времена да се сетимо ни Бога ни драгих људи ми више не градимо живот на земљи, ми сами пропадамо... Па чак и у љубави: љубав сједињује, од двоје чини једно, али кад се то догодило, ово једно биће љубави треба да се окрене према свима и према свему што га окружује и да из пуноте такве љубави, коју човек кад је сам ван светости не може да покаже, треба да даје, да заједничари.

Ово се односи и на монаха и на човека у браку, и на човека који иде за Христом док га Он не доведе тамо куда га води. Блажени сиромашни духом... – благо онима који својим духом схватају да немају ништа што би им с правом припадало и што могу да присвоје. Све што имају јесте дар: дар од Бога или дар од људи. Постојање, живот, познање Бога, познавање себе самих, отвореност према другима и схватање других – све ово нам је дато од Бога. Дат нам је и спољашњи живот, и лепота света, и величина света – све нам је дато непосредно од Бога и преко других људи. Ликовање због овога и јесте Царство Божије. Зато што би све што бисмо могли да присвојимо било ван чуда Божанствене или људске љубави. То би било моје, као њива, као волови, као моја затворена и јалова срећа. Да, ово Царство Божије јесте Царство где чак и храна, по речима оца Александра Шмемана, није ништа друго до Божанска љубав која је постала храна... У томе је – да, „обавеза” сваког хришћанина, без обзира на то у каквом стању да је, без обзира на то у ком је чину: живети ликујућом благодарношћу, у царској слободи Царства

Божијег. Ништа није моје, а истовремено ми је све поверено. Ја нисам газда, нисам кућевласник, али ми је поверено да све принесем Богу како би све постало свештени дар.

Исто се може рећи и за целомудреност, и за послушање. Послушање се не састоји у томе да се испуњавају закони или наредбе, чак не ни заповести: послушање се у суштини састоји у томе да човек свим силама душе, свим својим бићем, укључујући и своје тело, пажљиво слуша тајанствене замисли Божије, да се загледа у њих. Послушан је онај ко је научио да слуша и да чује и да чувши – твори. И монашка целомудреност има паралелу у брачној верности.

Али у свим овим звањима, у свим овим ситуацијама ми смо позвани на једно исто: да побеђујемо зло у себи и кроз то – око себе у васиони. Сликвито говорећи, сваки пут кад је убијена опасна дивља животиња, она није убијена само за оног ко је био у директној опасности од ње, већ је убијена за све за које је она могла да постане таква. Исто је тако и са злом и са грехом.

Али каква је наша позиција? Ми се сад налазимо у свету који је пун зла. Ко од нас може да каже да још не бежи од њега, да не тражи мир, сигурност, заштићеност? Зар се може рећи да сваки хришћанин себе сматра војником којег је Бог послао да се бори са свим облицима зла – по цену свог живота, по цену своје части пред људима, по цену свега онога што му је људски драгоцено – свако од нас онолико колико може, али из све снаге. Ево нашег призивања. Али ко од нас, без обзира на то у ком чину да је, може да каже да то испуњава? Зар се не бавимо тиме да се стално обраћамо Богу за помоћ, да Га молимо за помоћ: „Избави, спаси, помози?” И зар нам Господ на то не одговара: „А ко ће у тој страшној ситуацији или просто у ситуацији која те плаши учинити Моје дело? Јер ти знаш Моје путеве, ти знаш Моју вољу, Ти

знаш Моју љубав и самилост према људима. Зашто бежиш кад је твоје призвање да будеш војник?”

Све ово звучи веома јарко ако размишљамо о читавом свету, о државама, о царствима. Али осврнимо се око себе у нашој уобичајеној атмосфери. Шта уносимо у живот наше породице, међу своје пријатеље, међу људе са којима се срећемо службено, на послу? Зар нисмо у сталном стању страха и бежања? Зар не говоримо Богу: „Господе, овде постоји потреба. Ти си ме послао овамо зато да се одазовем на њу, али се бојим; Ти, Господе, учини оно што треба, а ја ћу само да се молим.” А зар ће од тога што се ти само молиш неко имати више хлеба, кров, одећу, храброст, радост, наду? Ничега не бива више! Да ли смемо да кажемо да се молимо Богу за све потребе земље ако ни прстом не мрднемо да бисмо нешто учинили?... Поново ми падају на памет Спаситељеве речи: Због својих речи ћеш бити оправдан и због својих речи ћеш бити осуђен... Бог нам је открио нечију потребу, а ми Му одговарамо: „Не, Господе, Ти Сам разреши ту потребу. Ја немам воље, немам времена, бојим се, то није мој посао него Твој...” Сећам се како ми је неко рекао: „Живимо тако као да Спаситељу говоримо: Теби – крст, нама – васкрсење...” Зар не живимо тако?

Желео бих да се сад ових четрдесет пет минута који нам буду дати задубимо у себе, да ћутимо пред лицем своје савести и да размислимо да ли смо ми само становници на земљи? Да нисмо рушитељи онога што је Бог створио? Да ли у нама постоји извесна храброст и великодушност? Или живимо на земљи тек тако, као станари и као кукавице? Ако је тако, немамо права да кажемо да смо хришћани. Немамо права да долазимо у цркву, да учествујемо у богослужењу, да се молимо заступничким молитвама, да умишљамо како смо печалници пред Богом за земљу – ако ни прстом не мрдамо како бисмо учинили нешто зарад потребе коју помињемо пред Богом. Бог је у нас уткао свест и самилост – они треба да израсту у дејство. И ово дејство може бити двојако: или беспоштедан подвиг који видимо у животу Светих и подвижника или стваралачко дејство, које је такође подвиг самопожртвовања, samozаборава. А и у једном и у другом случају је потребна наша укореееност у Богу зато што без Њега не можемо да чинимо ништа, и оно што чинимо треба да буде Божије дело. А то можемо да сазнамо само кроз заједничарење с Богом, кроз молитву, кроз строго посматрање своје савести, кроз живот достојан нашег имена хришћана, Христових ученика. Ево над чим бих желео да се сада дубље замислимо и не само да доживимо, већ и да размислимо: у односу на кога, у односу на шта могу ево сада, почевши од данашњег дана, да испуњавам свој хришћански задатак? У односу на кога могу да постанем хришћанин? Не постављајући себи задатке за које већ знамо да не можемо да их испунимо, већ постављајући себи питање: узимајући у обзир моју немоћ, узимајући све то у обзир, шта ипак могу да учиним?.. И да почнемо сада. И тада ће се на нама испунити и друга реч Христова: Ко је у маломе био веран, над великим ћу га поставити.

СПАСЕЊЕ У СВЕТУ

Постављено ми је питање о спасењу у свету: колико су данас применљиве аскетске поуке Отаца, како могу бити прилагођене конкретном савременом животу?

Прва претпоставка је да је Јеванђеље било објављено за све људе, без изузетка.

И ако нам је Христос понудио јеванђељски идеал, јеванђељски пут, управо не правећи разлику, не указујући на неке специјалне огранке, његово остварење у савременом животу мора бити могуће. Питање је у томе шта и како.

Углавном су немогући ови или они облици живота под овим или оним околностима, али нису немогућа ова или она расположења, ово или оно унутрашње устројство. Рецимо, човек може да води созерцатељни отшелнички живот у пустињи, може да се бави Исусовом молитвом онако како се њоме бавио путујући боготражитељ (в. *Казивања једној бојојражице*, прим. ред.) само у условима његових поклоничких путовања итд. Али то уопште не значи да човек не може да буде лицем у лице са Богом ван пустиње, да без обзира на то што није путујући боготражитељ не може да буде у истом таквом **потпуном** стајању пред Богом или да не може да се бави Исусовом молитвом с истом таквом дубином искуства. Дакле, ако се поставља питање аскетског живота полазећи од ових или оних форми, може да се испостави да су форме неспојиве с овим или оним околностима, али то не значи да је неспојив и њихов садржај.

Размислимо о томе како су се те форме постепено искристалисале: као прво, оне нису биле измишљене или умишљене. Оне су постепено израсле из искуства; касније су почеле да се дају као услови за тражење или налажење овог или оног духовног искуства, али је све започело без форме. Кад је први човек отишао у пустињу он није имао програм, није имао представу о томе у шта ће се све то излити, он је знао само једно: да му је било потребно да буде потпуно сам, лицем у лице са Богом и са собом. И онда су већ из тога почеле да се појављују форме; рецимо, одмах је било откривено да човек не може да живи пасивно, да треба радити; пустињаци су, на пример, плели корпе, у сваком случају су радили.

Притом посао треба да буде тежак, такав да у њега буде уложен прави напор; рад се састојао у томе, као прво, да се ради нешто корисно (ето, да се плету корпе), што је захтевало минималну пажњу ума и никакву пажњу срца, које је у потпуности могло да остане Божије; и као друго, у тешким животним условима: рецимо, по воду су ишли прилично далеко, што је представљало прави физички посао.

Затим је био откривен читав низ других ствари. Први гиганти духа су стајали пред Богом на себи својствен начин; када су почели да им долазе људи мањег формата, који су ипак под њиховим руковођењем тражили исто што и они, појавио се појам као што је послушање; оно је прво почело да се развија као опште руковођење, а затим се развило у своје крајње аспекте.

Али главно је да се не заборави да без обзира на то да ли су то телесне или душевне вежбе, или је то устројство живота, правила овог живота – све то је започело без намере да се било шта слично „ствара“; ово устројство је израсло из унутрашњег живота. Зато што живот, кад постоји, може да створи своје облике. То је опште правило биологије, то је и друштвено и лично правило – само нека постоји живот!

Говорећи још о „радикалном“ животу, св. Теофан Затворник је после неколико година проведених у затворништву у једном од својих писама говорио да отшелништво или затворништво стварају одређене услове за унутрашњи раст, али постоје ствари којима се човек лакше научи међу људима и неке којима се вероватно лакше научи у свету него у манастиру. На пример, он је указивао на то да ће вас у свету – просто зато што се људи не устручавају једни пред другима – ваши ближњи избрусити много брже и одлучније него братија у манастиру, која истовремено желе и себе да спасу, односно, не желе да излазе из себе, не желе да примењују грубост, не желе да чине оно што је за вас можда и корисно, али што заузврат њих рађава.

Ако човек постави питање о томе у чему је суштина јеванђељског делања, у чему је његова апсолутна новина, мислим да је то у љубави и ни у чему другом, само у љубави - максималној и потпуној. Не у таквој љубави која је усмерена на оне које човек воли и оставља друге по страни, не у оној љубави која све своди на себе самог. Ми волимо људе на веома различите начине; исту реч „волим“ користимо за неспојиве појмове. (Постоји једна бугарска пословица: један воли лубенице, а други официре.) Ми „волимо“ ову или ону храну и „волимо“ човека који нам је драг исто као што волимо храну: гриземо га док га не поједемо. Један енглески писац је написао књижицу: писма старог демона у којима он учи свог рођака, младог демончића који тек почиње своју рушилачку делатност међу људима. И он пише о љубави: „Не схватам како Христос каже да воли људе и пушта их да буду слободни. Ево, ја тебе, демончића, волим. Шта то значи? То значи да желим да владам тобом, желим тако тобом да овладам да ван мене не остане ништа твоје, да те на крају крајева потпуно сварим како би ти некако потпуно био интегрисан у мене [потпуно нестао у мени]...“ То је демонска псеудо-љубав; али ово страшно личи на то како ми волимо људе, иако можда не у таквој мери, и у сваком случају не тако намерно. Али веома често нам људи говоре, ако не речима, а оно поступцима: „Воли ме мање, али ме пусти да будем слободан.“

У овом смислу јеванђељска љубав почиње од тога да човек стави под знак питања све облике своје љубави и то у свим категоријама, зато што се може волети родитељском, брачном или другарском љубављу исто онако разорно као што је овај стари демон волео свог демона-рођака. Даље, ако размислимо о томе како нас Христос воли: Његова љубав нас оставља слободнима до краја. Односно, Он преузима на Себе, из љубави према нама све последице те љубави: због што воли Он постаје рањив до краја и *као јајње нем њред* *оним који ја стјриже, њако Он не ојћвараше усџа Своја* – то су речи из Иса-

ије које се понављају на проскомидији. Ни речју не протестује: „Радите са Мном шта год желите, волим вас довољно да бих то допустио...” Нико нема веће љубави од онога ко положи душу своју за пријатеље своје... Притом „друг” у основном смислу ове речи, односно не пријатељ, не познаник, већ онај ко је на извештан начин alter ego его, „други ја сам”, - то је виђење другог у таквом односу са собом, када је све што чини његову судбину и моја судбина, са свим последицама: и позитивним (то није проблем) и негативним.

Да би се то остварило човек заиста треба да се одрешу од себе и да заборави на себе. Заборавити на себе када некога волиш природно – већ није лако зато што истовремено и себе имаш на уму. Али кад срце природно не тежи ка некоме, веома је тешко заборавити на себе. Могу да вам наведем пример. Имамо парохијанку која сад има скоро осамдесет година. У извесном периоду живота доспела је у затвор. Причала ми је како су у прво време пролазиле ноћи и ноћи саслушавања. Једне ноћи је дошла до такве изможености и изнемоглости да је осетила да је све боље од те муке. Седела је погнуте главе и подигла је главу како би бацила изазов свом мучитељу; и одједном је с друге стране стола угледала човека бледог као смрт од умора, исто тако измученог као она, зато што је он седео исто толико времена, само са друге стране стола. И у том тренутку је схватила да они нису непријатељи, да су обоје ухваћени у вир историје који их је разбацао – једно са једне стране, друго са друге стране стола, али су у суштини обоје у власти истих историјских догађаја и да заправо нема основа да једно на друго гледају као на непријатеља. У том тренутку га је прихватила, просто се сложила с тим да он има право да буде тамо где је, и она тамо где се налази, и осмехнула се. И причала ми је да то није изменило ништа у даљим догађајима, али је њу апсолутно променило у том тренутку. Ту је бљеснуло признање другог: признање његовог права да буде оно што јесте. То је нека елементарна правичност; не она правичност кад мислимо да свако треба да добије једнак део нечега или да то треба да буде освета или награда за ове или оне поступке. Не, признавање другог човека какав јесте, с његовом сопственом судбином, с његовом будућношћу, с његовим вечним призивањем, односно независно од мене: он не постоји само у односу на мене, он постоји у односу на себе, на Бога за Којег можда ни не зна, на цео свет, којег није ни свестан.

И овде Христова љубав постаје тако захтевна и страшна, зато што је у крајњој линији љубав о којој Христос говори, по речима Теофана Затворника, самоубиство. Епископ Теофан говори да нико без помоћи Божије не може на себе да подигне руку онако како то захтева хришћанска љубав, односно да се одрекне себе до те мере, да се на крају крајева не сећа себе, већ да се сећа само другог. О овоме би могло још много да се говори, али је то у суштини срж Јеванђеља, наше уподобљење Богу, пут у којем са Њим заједничаримо, пут који нам је Бог открио ка брату, ка ближњем, према добрима и злима, према својима и туђима итд. И то је могуће под било којим условима, при чему потпуност може бити иста код монаха у заједници, код пустињака или

просто код човека који живи у свету. И за заједнички живот је, без обзира на то да ли је манастирски или мирски, делимично потребна припрема. Никада у традицији монаштва човека нису пуштали да живи сам пре него што би се уверили да је достигао љубав и смирење, зато што ако их није достигао, он ће када буде сам, без провере, живети у прелести. Човек веома лако може да воли читав свет кад га нема; веома је лако осећати смирење кад те нико не понижава.

Наравно, у Добротољубљу има ствари које се тешко могу остварити без организованог аскетизма; али као што је говорио Григорије Сковорода, живот је предивно уређен, тако да је све што је сложено непотребно, а све што је потребно је једноставно. У овоме такође има истине, зато што циљ или чак уређење хришћанског живота није у томе да човек живи овако или онако, већ у томе да живи само самозабравном, пламеном и то не својом већ Божијом љубављу.

И у том смислу мислим да још много треба да размислимо о томе како да проводимо живот у мирским условима, односно о техници тога живота, о ономе што можемо да применимо формално и што можемо да применимо само по духу тражећи форму. Међутим, мислим да је Јеванђеље у потпуности оствариво у животу, у обичном мирском животу, само што човек у свету не треба да покушава да живи као да живи у пустињи или као да живи у манастиру, зато што онда испада да то није корачање за Христом већ мајмунисање по неком обрасцу. Мислим да сви ми то радимо у извесним тренуцима свог живота; сви ми одједном одлучујемо да будемо пустињаци или нешто слично и трудимо се да себе дотерамо или да живот дотерамо по угледу на нешто. А то није потребно. Знам да у Руској Цркви постоји традиција тајног монаштва. Тајно монаштво је карактеристично по томе што споља не живите онако како би људи живели у манастиру или у пустињи, али све што чини монаштво, а то су: постојаност, стајање пред Богом и монашки завети – треба да буде остварено. Постојаност (немам одговарајућу реч, латинско *stablistas* то добро изражава): човек је стао и неће се померити с места. То је прво питање које се поставља на постригу: „Да ли се обавезујеш да не напушташ манастир?” Сад се то схвата чисто географски: „Ево, овде су зидови и ја се обавезујем да не изађем одавде.” Али човек може да живи међу зидинама и да истовремено маштом, уобразиљом, жељом, буде свугде, и може - померајући се с места на место да сачува оно што је светитељ Теофан звао „унутарбивање” [пребивање у унутрашњости свога бића], односно да у потпуности буде у себи.

Ово не зависи од спољашњих услова, у сваком случају не зависи у потпуности, зато што човек не треба да се вара: наравно, извесан део физичког реалног испуњења ове стабилности помаже, или насупрот томе може да служи као провера наше неспособности за њу. Веома је занимљиво, и мислим да је уз сву његову уздржаност и готово хладноћу - веома трагично писмо Теофана, у којем говори како му је тешко полазило за руком да се постепено навикне

на затворништво. Сећате се да је он прво био предавач у богословији, затим епископ Тамбовске и Владимирске епархије. Пред њим је стално било пространство, он је могао да гледа у даљину, могао је слободно да се креће; и отишао је у манастирско затворништво као релативно млад човек. И овде он говори да је прво дозволио себи да шета по манастиру, да се пење на зидине и да до миле воље гледа у даљину. Када се навикао на манастир, одредио је себи правило: шетај куда хоћеш, али немој да се пењеш на зидине и више никакву даљину нећеш видети. Он пише да је тај први корак био просто мука: осећај да се свет затвара овде, а иза зида је читаво пространство руске земље коју он више никада неће видети. И дуго се борио против саблазни, против жеље да провири, да погледа, односно, у крајњој линији, да изађе из себе. Када се на то навикао, одредио је себи друго правило: да иде само у цркву, у трпезарију и на послушања или тамо где треба, али да не шета, да не хода по манастиру без циља. Овај други стадијум борбе је ограничио његов физички свет и натерао га да провери колико може да живи унутар себе. Затим је почео да само неколико пута иде у цркву и више није ишао у трпезарију, и на крају се закључао у келији. Међутим, човек може да се не спотакне на том путу само ако сваки корак одговара постепеном улажењу у себе.

Један од пустињских отаца је говорио да човек може безбедно да остане у келији само ако у потпуности живи под сопственом кожом; ако је срцем макар и мало изван себе – келија му је неиздржива и зато ће ударати о сваки зид. У томе је разлика између затворске самице и келије: човек који се налази у самици жуди за тим да изађе; човек који одлази у келију, и коме је то допуштено жуди да уђе унутра, у дубину – и то је потпуно друго устројство.

Ето, то је прво – ова стабилност живота, која се састоји у томе да нема апсолутно никакве потребе да човек негде тражи Бога зато што ако Га не нађе у себи, неће Га наћи ни ван себе. И у тренутку кад сте то открили, у суштини није тако важно где сте: да ли сте на пијаци или у келији; ако сте унутар себе, онда сте само у себи. Можда се телесно и померате, али свим бићем просто стојите пред Богом.

Исто се то може рећи и за друге завете. Они повремено изгледају као веома формални; рецимо, завет сиромаштва или нестицања је наизглед веома једноставан. Као прво, он је понекад наизглед веома једноставан зато што и без њега човек ништа не поседује. Али то уопште није тако једноставно зато што у тренутку кад кажеш: „Да, могао бих то да имам, али више не могу зато што сам се тога одрекао” – најништавнији предмет одједном постаје тако привлачан, тако пожељан... Године 1939. положио сам монашке завете, а после недељу дана сам доспео у војску, и отпочео је мој војнички живот. Сећам се како сам једне вечери седео и читао; поред мене је лежала изгрижена оловка – с једне стране наоштрена, са друге изгрижена, стварно човек није имао чиме да се саблазни. И одједном сам крајичком ока угледао ту оловку и она ми је нешто рекла: „Никада у читавом свом животу више нећеш моћи да кажеш: „То је моја оловка.” Одрекао си се свега што имаш

право да поседујеш...” И можда ће вама то изгледати као потпуно бунило, али свака саблазан, свака пристрашћеност је бунило своје врсте – ја сам се два или три сата борио с тим како бих могао да кажем: „Да, ова оловка није моја – и хвала Богу!...” Неколико сати сам седео пред тим огриском од оловке са осећањем да не знам шта бих дао само да имам право да кажем: „То је моја оловка!” Притом је то практично била моја оловка, ја сам је користио, ја сам је гризао. И није била моја; и тада сам осетио да је немати једно, а бити слободан од предмета потпуно друга ствар.

Зато кад говоримо о сиромаштву постоји формална страна: не гомилај, не купуј, не поседуј, али је главно; не буди везан за предмет тако да у суштини не припада он теби него ти њему, зато што се увек дешава тако да се ствари узајамно држе. Кад сам био дечак сећам се да ми је бака причала како је после неке битке између Грка и Турака у којој су Грци победили, грчки војник у мраку звао свог официра: „Поручниче, поручниче, заробио сам Турчина!” Овај одговара: „Па довуци га овамо!” „Не могу, прејако ме држи...” Разумете, ради се о томе да је он „заробио” зато што је његова страна победила, али пошто га је овај држао, он сам није могао да се помери и био је исти такав заробљеник. Исто је било и са оловком: она је мене држала у заробљеништву.

Мишројолић Анђоније, 1989.

Сад, што се тиче питања о богатству и сиромаштву: Јован Златоуст каже да није сиромашан онај човек који ништа нема, већ онај који жели нешто што нема. Можда имате све што желите, а само једну ствар коју страсно желите немате и ви сте несрећан човек. То се дешава и са осећањима, то се дешава и са предметима, то се дешава и са околностима. С друге стране, човек може да буде изненађујуће богат и у крајњој беди. У једној својој књизи немачки јеврејски писац Мартин Бубер говори о рабину који је живео у 18. веку у северној Пољској; живео је у крајњој беди, у хладноћи, у глади, у самоћи. И свако јутро је с одушевљењем изговарао молитву која се назива „Осамнаест благослова”. Неко од суседа је дошао код њега и рекао: „Слушај, како можеш да будеш тако лажљив? Па нећеш преварити ни себе, ни нас, ни Бога: сви ми знамо да те је Бог до краја унесрећио – и ти то знаш: зашто Му се онда захваљујеш, због чега?” И овај одговори: „Ти не схваташ суштину! Бог ме је погледао и помислио: „Шта њему треба да израсте у своју пуну меру? Потребни су му глад, хладноћа, усамљеност...” И тиме ме је даривао тако изобилно да Му се из дана у дан захваљујем...” У том случају је поимање богатства и сиромаштва веома необично.

Исто се може рећи и за појам као што је целомудреност. Целомудреност се не одређује спољашњим понашањем, чак се у извесној мери не одређује ни чистотом мисли; то је много целовитији однос. То је однос у којем, гледајући човека, ми у њему видимо некога кога је Бог створио с љубављу, коме је Он подарио вечно призивање и вечну судбину, а нама нуди да том човеку помажемо и служимо како би он достигао своју пуну меру. То је целомудреност – не само као полни моменат, то је моменат целовитог односа према човеку. Ово је опет, остварљиво у манастиру, ван манастира, у пустињи. Наравно у спољашњем, мирском животу питање се поставља чешће, оштрије, захтевније него када одете у манастир – ако не дозволите својој машти да ствара оно што живот није у стању да створи; зато што је више људи полудело од маштања него од реалног живота.

Исто је и с послушањем. Ми о послушању углавном овако размишљамо: један наређује, други испуњава; али је то веома примитиван приступ послушању. Послушање се састоји у томе да човек пажљиво слуша – то је прво. Не у томе да он просто чује неке наредбе и да их испуњава - зато што је то формално, физичко послушање – послушање такве врсте је, на крају крајева, својствено и кучету ако га човек дресира. Послушање чини способност човека који је изабрао свог духовника, учитеља, и да у најдубљем и најјачем смислу или чак у простом смислу те речи - буде ученик. Дисциплина потиче од речи *discipulus*, односно ученик – онај који жели да га нечему науче, онај ко ради тога пажљиво слуша сваку реч, размишља о свакој речи, покушава да ухвати не само формално наређење или савет, већ да уђе у мисао и у осећање који су га узроковали и да кроз све то покуша да прерасте себе и да узрасте у меру свог учитеља, који се опет, и сам такође, труди да узрасте у другу меру, у крајњој линији – у меру Спаситеља Који је рекао: „Ја сам ваш једини Учитељ.”

И тада послушање постаје нешто потпуно друго: то није пасивност – то је највиши облик активности душе и тела. Али негде у послушању постоји моменат кад оно треба да буде апсурдно, односно када оно треба да буде испуњење туђе воље док је човек још не схвата. Јер док схватам зашто су ми дали ову или ону наредбу или савет то није послушање, у крајњој линији, то је испуњење моје воље, коју сам добио од другог, с којом сам се сјединио, коју сам учинио својом и сад њоме живим. Али када су у примерима пустиње била давана наизглед бесмислена наређења човек се навикавао да реч коју чује може да прихвати; и воља онога ко је издавао наређење је за њега била важнија и значајнија од сопствених порива или схватања. А циљ свега тога је у крајњој линији да нас учини способнима да се тако одрешимо од своје воље, да се тако одрешимо од сваке предрасуде, да бисмо када Бог нешто почне да нам говори могли да чујемо и испунимо Његове речи, чак и ако нам изгледају као апсолутно бунило и апсурд.

Уколико узмете Јеванђеље и понудите га спољашњем човеку и ако он тамо прочита: ако те ударе по једном образу, подметни и други, - он ће слегнути раменима: „Глупост! Не може се тако живети!” Ако прочита да човек треба

да умре да би живео, слегнуће раменима: „То није истина!” У Јеванђељу има много тога. Постоји у Јеванђељу, с тачке гледишта људске мудрости, моменат безумља; и човек не може да се сједини са безумљем крста, са јеванђељским безумљем другачије осим путем читаве школе послушања; али опет, да ли то захтева манастир или пустињу? Зар човек не може да научи да се одрешује и одриче своје воље и у другим околностима? Да кажем нешто лично – кад сам свом духовнику поставио питање: „Ево, сада идем у војску. Како да испуњавам своје монашке завете, а посебно послушање?” он ми је одговорио: „Веома једноставно – сматрај да свако ко ти нешто наређује говори у име Божије и испуњавај оно што ти је наређено као вољу Божију, не само спољашње [формално], већ читавим бићем. Сматрај да је сваки болесник који буде захтевао помоћ, који те позове – твој господар и служи му као купљени роб...” Ако човек има такав приступ, онда је војска најбоља школа послушања – апсурдног и разумног.

Дакле, чак и ако се изабере пут у виду тајног монаштва, кад ничим не треба да покажете било шта како би људи посумњали да сте у монаштву, јасно је и просто: све се може остварити. Друга је ствар што то човеку не полази за руком, али то није кривица околности и није кривица суштине ствари. И чини ми се да је апсолутни радикализам Јеванђеља могућ и да је могућа примена свега онога чему учи Добротољубље под условом да не сматрамо да све треба да одговара форми зато што је форма често одговарајућа, а слобода духа је изгубљена.

ОДГОВОРИ НА ПИТАЊА

Како ускладиши Исусову мољитву с мољитвеним љавилом? Шта уојшиће да радимо са љавилом?

– Прво, што се тиче правила. Кад читаш Добротољубље или житија неких Светих наилазиш на следеће реченице: сведи молитвено правило на минимум и остави простор за Исусову молитву... Ако човек покуша да дозна шта значи оно што овај отац Цркве назива „минимумом” ево вам примера: Григорије Синаит пише да треба свести молитву из правила на апсолутан минимум: читај само полуноћницу, јутарње молитве, јутрење, вечерњу и повечерје... Погледаш и помислиш: „Ето ти сад!..” Зато што ти, кад си мирно завршио молитву од неких осам сати, остаје вероватно десетак сати за Исусову молитву. Али овде треба имати у виду да оно што он назива скраћивањем типика на минимум код нас одговара довођењу правила до максималног максимума. Тако да кад читамо код Отаца Цркве: остави делимично молитву из правила [типика], - ми из тога изводимо закључак: „Дивно! Нећу се молити ни увече ни ујутру, набавићу бројанице и све ће бити у реду...” Е, па није тако! Оци веома инсистирају на томе да човек дуго паралелно треба да се навикава на молитву из правила и на Исусову молитву зато што нас молитва која је у правилу храни на другачији начин од Исусове, храни нас у другој равни.

Као прво, у молитвеном перавилу постоји огромна разноврсност, док у Исусовој молитви понекад постоји веома мучна монотоност. Понавља се једна једина формула. Не желим да кажем да је она сиромашнија, али се у човеку који на њу није навикао рађа нека глад ума, глад осећања, глад да се човек моли речима и сликама и осећањима које она буде. Ако се узму вечерње или јутарње молитве, тамо се садржи читав ток мисли; распоређене су тако да постоји прелазак од осећања ка осећању, нису наведене у случајном поретку. У оквиру сваке молитве су речи које су написали Свети, оне нису измишљене, већ истргнуте са крвљу из душе или у тренуцима великог надахнућа или у тренуцима мучне патње; кроз ове речи помало можемо да видимо како је живео тај човек. Можемо макар мало да постанемо заједничари у ономе што је чинило његов душевно-духовни живот. Можемо, ако ове речи не прихватимо само као израз наших жеља, наших молби, већ такође и као меру хришћанског живота, да се трудимо да живимо у складу с нашим молитвама. Ако сам ујутру рекао: „Госпode, подари ми трпљење” треба да се учим трпљењу у току дана, а не да чекам да ми га Бог да тек тако, итд. Значи, ове молитве хране нашу душу, и ако се према њима односимо с размишљањем, ако не само да темељно размислимо о њима, већ их, како каже Теофан „одосећамо” [доживимо], наше мисли се прожимају појмовима који су припадали Оцима, и ми постепено почињемо да мислимо њиховим мислима, наше срце тежи њиховим осећањима и ми се у складу с тим мењамо. Наша воља се, усмеравана током ових молитава, стално исправља у складу с Божијом вољом; зато су оне неопходне. Успут ћу рећи да, ако овим молитвама желимо да се молимо плодотворно, треба као прво да их користимо трезвено, мирно, из дубине унутрашњег убеђења, и препуштајући Богу, а не нашој душевности да роди у нама одговарајућа осећања.

Друго што је неопходно (о томе сам већ говорио): ма шта да кажемо у молитви морамо да остварујемо у животу. Ако то не чинимо у најкраћем року, речи молитве постају отужне и терају нас у унијније [чамотињу] зато што су то празне речи; и ми одлично схватамо да ни Бог, ни ми сами не живимо њима.

А треће је савет који ми је својевремено био дат: кад се молимо неком молитвом и знамо ко ју је написао – Марко Подвижник, Василије Велики, Симеон Метафраст – пре него што почнемо да се молимо њом можемо да застанемо, да се обратимо светитељу и да кажемо: „Ево, ја сад приступам читању твоје молитве; помоли се да и ја постанем заједничар твом духу – разуме се, онолико колико могу...” Тако да нас молитва која је израсла из читавог искуства тог Светога повеже с њим – љубављу, поштовањем, његовим благословом, његовим молитвама.

Када тако чинимо, можемо да приступимо Исусовој молитви, и то је друга ствар о којој бих нешто желео да кажем. Делању Исусове молитве може се приступити потпуно различито. Човек може да се труди да учи Исусову молитву онако како то описују Боготражитељ или Добротољубље, прихва-

тајући је као готово искључиву унутрашњу активност. Али то је могуће под одређеним условима: руководства, времена, тишине итд.

Постоји и другачији приступ, који је свима доступан: упражњавање ове молитве, као и сваке друге, узимајући у обзир да је она пуна смисла, дубине, али да ни у ком случају не представља магијски приступ, како Теофан каже, талисман, амулет, који нам омогућава да достигнемо нешто без труда и зноја. У том смислу Теофан даје савет – и то у писму мирјанки; он каже: „Твори Исусову молитву као сваку другу молитву не уображавајући да радиш нешто нарочито, не гордећи се због тога што си постала „пподвижница” Исусове молитве или нешто слично. И упражњавај је овако: између сваке две молитве из правила – пет Исусових молитава. Како? Као прво, с максималном пажњом коју можеш да унесеш у молитву; као друго, са свим страхопоштовањем које можеш да уложиш у дејство, када прилазиш Живом Богу. Као треће, с надом и молбом за покајање, за то да те Бог измени – и ништа више. Не уноси осећања и мисли у њу док се молиш. Остави Богу да ти да било које мисли, било која осећања која Он буде хтео; а ти Му просто говори стојећи пред Њим.”

Ако се човек на то навикне, ако се Исусова молитва прими, он може да се моли мало више. Али апсолутно неопходан услов је: прво, треба изабрати време када човек њоме може да се бави без ометања, без сметњи, са свом пажњом и свештеним страхом; притом не треба да се њоме бави дуго, већ рецимо, да је изговори десет пута. Ако постоји могућност – треба да изговори молитву, да поћути, начини метанију, устане, да себи могућност да се телесно умири; и да изговори молитву још једном... Ако се чине метаније и упражњава Исусова молитва истовремено и у брзом ритму, постепено се од телесне вежбе рађа неко полухистеријско стање, једно наваљује на друго – тако да човек губи трезвеност. У Исусовој молитви, као и у свакој молитви, треба избегавати интензивирање било каквог расположења; све што се дешава у души треба да буде од Бога. Он треба да утка у нас осећања; Он треба да нам да мисли; Он треба да исправи нашу вољу; Он треба некако да дође до нашег тела. Али ми не треба да се довијамо да то буде вештачки – то је веома важно.

Човек може да изговори Исусову молитву десет пута и да се смири. Ако Бог у души у току дана роди жељу да се молитва понови неколико пута, треба то учинити, али човек на све начине треба да се труди да то ради са јасном пажњом. Ако се пажња случајно одваја од молитве, то није трагедија, али је погубно ако приступамо молитви знајући да у том тренутку наша пажња никако не може да се веже за њу, ако се просто бавимо другим стварима и као да свесно ступамо у молитву непажљиво. Погубно је просто зато што је веома лако навићи се на неки механизам и изгубити молитву исто као што, рецимо људи који испуњавају велика молитвена правила, често губе молитву зато што немају када да се моле кад толико речи изговарају?!

Следеће и можда најбитније у Исусовој молитви јесте то што је та молитва – стајање пред Богом; у њој као да нема кретања од једне мисли ка другој. У Молитви Господњој са једног појма прелазимо на други: Да будет воља Тво-

ја., да приидет Царствије Твоје... итд., а овде је апсолутно јединство теме, нема никаквих прелаза. И она нам омогућава да научимо да молитвено и животно стојимо пред Богом, просто да стојимо пред Њим наизглед без икаквог кретања. И у овом смислу је она наравно превасходно молитва онога ко се налази у себи, ко се налази, рецимо, у затвореној келији. Али је она и пут ка томе зато што се таква стабилност не постиже одједном, већ постепеним навикавањем на ово стајање пред Богом.

Сада, о садржају ове молитве. Добротољубље, на неким местима и Боготражитељ, цитирајући је, кажу да је она скраћено Јеванђеље. И заиста, у њој постоје два дела; први је: Господе, Исусе Христе, Сине Божији... Овде је исповедање вере, овде је подсећање нас на то Ко је Тај Бог пред Којим стојимо. Пред Ким се налазимо? Ко је Он?... – притом то није подсећање на неког статичког Бога, већ је подсећање на Бога, Који нас све време на нешто обавезује.

Узмите укратко сваку реч:

Господе. Као прво, Свето Писмо нас учи да нико не може назвати Исуса Христа својим Господом ако га на то не покреће Свети Дух. Значи, рећи Христу „Господе”, јесте већ улажење у неки однос са Господом Духом Светим. Ово значи већ изразити искуство које нам је дато даром Светог Духа, Његовим неизрецивим молбама у нама, или Његовим јасним речима молитве у нашој души. А друго, реч: „Господе” нас обавезује на то да Га заиста признамо за Господа и господара нашег живота. Неће сваки који Ми говори: „Господе, Господе!” ући у Царство Небеско... И ако се само усудим да кажем Богу: „Господе”, то значи да Га неограничено признајем за свог Господа, господара мог живота, и да ћу све без изузетка што ће се у мом животу дешавати, сваки сусрет, сваки догађај, - све без остатка, прихватати као да је из Његове сопствене руке: све што будем чинио, чинићу као верни слуга, роб, најамник или син, у зависности од тога коју сам меру достигао – ради Њега.

Даље: Исус – исповедање историјске истинитости Оваплоћења. То је земаљско, људско име Сина Божијег, Који је постао син човечији; ово је централно исповедање хришћанске вере.

Христос – Помазаник: испуњење закона и пророка.

И на крају, Син Божији – зато што знамо оно што Стари Завет није знао; ми знамо да је Он заиста Син Бога Живога.

Ова формула на први поглед може да се учини чисто христоцентричном, односно може да се учини да је она усредсређена само на Христа Спаситеља. У ствари није тако; не можемо да назовемо Исуса Господом другачије него Духом Светим; не можемо да говоримо о Сину Божијем заборављајући на Оца. И овде се показује нешто веома важно: Христос Себе назива вратима. Он је врата којима се улази, Он је пут, којим се иде, Он није коначни циљ у том смислу. И ево, то је потпуно, садржајно исповедање вере. Рекавши то, ми заиста стојимо пред Живим Богом, Богом Јеванђеља.

Други део: Помилуј ме, грешнога. Реч „грешан” као да има две нијансе. С једне стране свако од нас грешни фактички – речју, делом, помислима. С друге

стране бити грешник не значи само грешити: то је стање, а не само поступак; и на крају крајева, то је стање одвојености, одсечености. Ми смо одвојени од Бога; ми смо одвојени једни од других, чак и ако не чинимо ништа за осуду у односу на Бога или на ближњег. Док смо одвојени – сви смо у стању грешности. И ово стање би требало да осећамо као максимално трагично, зато што бити одвојен од Бога значи носити на себи смрт; то је смртна опасност. Она би требало да нас побуђује на вапај Исусове молитве стално, само када бисмо знали, како *ојасно ходимо*, како је страшно ово стање одвојености, у крајњој линији – од живота, од љубави.

И затим смисао речи помилуј. Ово значење је дубље и богатије него оно које ми уносимо када размишљамо о речи „помилуј” готово у смислу „пожали”, „постави се према мени без гнева”. Коментар који дају неки Оци грчког Добротољубља се састоји у томе што је корен грчке речи „елејсон” („помилуј”) и оне речи које је на грчком дало „маслиново дрво”, „маслиново уље” исти. Филолози о томе расправљају, али је довољно што су Оци Цркве мислили у том смеру. И може се замислити шта то значи и поред филологије ако се погледа Свето Писмо. Први тренутак када се појављује слика маслиновог дрвета јесте крај потопа. Ној шаље голуба, који му доноси гранчицу маслиновог дрвета, и ова гранчица значи да је гнев Божији престао, милост и опроштај Божији се на дар, незаслужено, само због љубави дају човечанству, и сада када се види земља, пред њим постоји будућност, пред њим се простире живот. То је прво што можемо да видимо у речи „помилуј”, „елејсон”.

Али није довољно да пред нама постоји будућност. Може се деси да се пут простире испред нас, а да ми не можемо да начинимо ни корак да њиме кренемо, ако смо паралисани болешћу, ужасом, страхом, неодлучношћу. И друга слика је: добри Самарјанин, који излива на ране човека који је пао у руке разбојницима вино које чисти, које дезинфикује, и уље – које исцељује. Ми треба да се исцелимо душом и телом како бисмо користили оно што нам Бог нуди.

И последње. Постоји слика у Старом Завету – помазање царева и свештеника. Зашто је потребно помазање? Зато што и првосвештеник и цар стоје на граници између светиње Божије и људског греха, између јединствене воље Божије и противречних људских воља. И један и други су, сваки у својој сфери, позвани на то да усагласе једно са другим како би народна воља древног Израиља била воља Божија. И на овој граници човек не може да стоји, зато што је сваки човек под судом Божјим. У Посланици Јеврејима се каже да је Првосвештеник улазио у Светињу над Светињама једном годишње и то не без крви, зато што је морао да принесе жртву за себе и за народ пре него што сам уђе у светилиште. Само један Човек је могао да стоји на том месту – Онај Кога Павле назива Човек Исус Христос (Рим. 5, 15) – управо истичући да је Он Човек у пуном смислу те речи. Управо зато што је Он Бог и човек Он може да стоји на тој граници и као Бог и као човек без осуде. То је трећи облик освећења, помазивања.

Ако питате какве то везе има с нама, ево у ком смислу постоји аналогна веза.

Наше људско призивање је натчовечанско; ми не можемо својим силама да остваримо оно на шта смо позвани. Апостол Петар у Посланици говори да смо позвани да постанемо заједничари у Божанственој природи. Никаквим људским силама се то не може постићи; то може бити дато и може бити прихваћено с љубављу и смирењем – али не људском домишљатошћу, силом или умећем. Даље: ми смо позвани да постанемо удови Тела Христовог, односно да се тако сродимо са Христом, да се тако с Њим сјединимо да будемо Он, у извесном смислу толико да је Иринеј Лионски крајем првог века говорио да ако смо заиста тако сједињени са Христом, онда ћемо на крају века, када буде све завршено на крају времена, кад буде показана пунота људскости бити не само синови и кћери већ ћемо у Јединородном Сину бити јединородни син. Односно, наш положај у односу на Бога и Оца ће бити исти као и онај који има Јединородни Син Који је телом дошао у свет.

Даље. У Педесетници се, како се каже у причи коју налазимо у XX глави Јеванђеља по Јовану, даје дар Светог Духа свакоме појединачно и свима заједно. Овај дар може бити само дар; опет, ми можемо да будемо Богоу својени, али не можемо сами да створимо у себи никакве услове осим отворених срца, отворених руку. И све то говори о томе да како бисмо били човек, просто човек, али у правом смислу човек, морамо да постанемо нешто што превазилази сваку нашу представу; а такви можемо да постанемо само даром Божјим, никако сопственим довијањем. И зато нам је потребно изливање Светог Духа, дар Духа, помазање Духом – просто да бисмо остварили своје људско призивање. Сад не говорим о свештенству, не говорим о монаштву, не говорим ни о чему формалном, већ просто о томе да се буде човек.

А човек је, по речима истог овог Иринеја Лионског, нешто веома велико. Већ сам га једном цитирао; на другом месту он каже да је слава Божија, односно сијање Божије – човек који је жив до краја. Човек, прожет пунотом живота који је од Бога, и јесте слава Божија, Његов сјај и прослављање.

Ево шта се садржи у речима „Кирие, елејсон”, „Господе, помилуј”, и ево због чега се у свим случајевима живота Православна Црква у богослужењу користи овим речима. Шта је још потребно? Почине се из саме дубине греха: „Господе, нека престане Твој гнев! Господе, дај ми – незаслужено, на дар, без обзира на све – Твој опроштај!.. Господе, продужи ми дане живота и отвори преда мном пут!.. Господе, Ти ми све то дајеш, Ти си ми већ дао, а ја нисам могао да учиним корак напред: душом, телом, свом природом сам ослабљен – исцели ме, обнови ме, дај ми живот! .. Господе, испоставља се да тај пут није земаљски, то је пут од земље ка небу; како да га остварим? Како је то могуће?.. Излиј на мене благодат, која ће од мене направити богочовека, по лику Онога Ко је, будући Бог, постао човек...”

Ево то је отприлике то, колико сам имао прилике да читам, садржај ове молитве; и наравно, она је само стајање пред Богом: никуда се нећеш помаћи. Куда и да се иде, ако је све у томе да стојиш раширених руку, отворена срца?

То је молитва чврстог стајања пред Богом; али ако се она користи онако како сам сада говорио, уз ове појмове, са апсолутном једноставношћу, непретенциозно, онда је све једноставно.

И последње. У Добротољубљу, код Боготражитеља, код Игњатија Брјанчанинова и код Теофана су наведене телесне вежбе или телесна дисциплина која је везана за ову молитву. Ова дисциплина садржи принципе, универзалне ствари. Принцип је тај да се све што се догађа у души, у мислима, или у осећањима, или у вољи на овај или онај начин одражава на наше телесно стање. Сами знате да ваше телесно стање када читате нешто што вас се дубоко дотиче није исто као кад се просто грејете на сунцу; и ма чиме да је заузета ваша мисао, ма од чега да гори ваше срце, ма у ком смеру да иде воља, ваше тело се у зависности од садржаја, и од напетости унутрашњег стања мења. И полазећи опет из искуства молитве, посматрајући чињеницу да су ова или она молитвена стања увек повезана с овим или оним телесним стањем аскете су одредиле физичке вежбе које могу да створе оно телесно-душевно устројство уз које молитва лакше иде; али никакав телесни или душевни склоп не може молитву ни да створи, ни да изазове. У крајњу руку, сва традиција исихазма се састоји у томе да човек достигне телесно-душевно тиховање, дубоко ћутање душе и тела, и из овог ћутања почиње молитва. Али само ћутање је само могућност молитве, то није сама молитва.

С друге стране, телесна стања духоносним оцима могу да послуже као много згоднији и лакши начин да провере квалитет онога ко се моли и његовог духовног искуства, присуство или одсуство прелести, него да он описује своје душевне доживљаје, зато што су душевни доживљаји веома вировити, док су телесна стања изненађујуће јасне ствари.

То је општи принцип. На крају се дошло до специјалних техничких вежби које се могу наћи код читавог низа Отаца – код Симеона Новог Богослова је о томе подробно написано, али и код других. Међутим, бавити се њима без руководства нема никаквог смисла зато што човек обавезно доспева у ћорсокак: у извесном тренутку не зна куда даље да иде – то је у најбољем случају. Овде опет од велике помоћи може да буде епископ Теофан Затворник. Или у једном од својих писама или у „Путевима ка спасењу” он каже да човек мора да буде као добро затегнута струна да би водио духовни живот – и то свако може да оствари. Сви ми можемо да се научимо непокретности или, насупротив томе, хармоничном кретању које не би било ни напетост ни тромо. Можемо да научимо да не будемо напети у уму и да истовремено будемо ван сваког дремежа; можемо да не будемо безосећајног срца и да истовремено не будемо у неком хистеричном стању. Ево шта треба да тражимо – физички, формално. Треба да се научимо да седимо и да се крећемо тако да владамо својим телом, зато што Богу можемо да дамо само оно чиме смо овладали, не можемо да принесемо Богу оно чиме сами не владамо.

Ево то је све што о томе могу да кажем. Човек може да се бави Исусовом молитвом, али да не прави од ње мистички покус.

– *И није обавезно да се човек њоме бави?*

– Све мање мислим да је обавезно. Било је време када сам са сигурношћу мислио да је то обавезно; али из онога што видим око себе последњих двадесет пет година, стичем утисак да има људи који иду другим путем. Рецимо, светитељ Тихон Задонски није човек Исусове молитве; он ју је можда користио типиком и правилном прописано, али то није његова специфична духовност. Има других чија је специфичност творење Исусове молитве.

Питање је само у томе да се човек моли, али не тек да молитвослови [пуко изговарање речи молитава], него да се моли, односно, да буде у живом односу са Богом. И на крају крајева, без обзира да ли почне од типиком прописане молитве, молитвеног правила, од богослужења, од Исусове молитве – човек треба да дође до ћутања. Не до оног мртвог ћутања када се ништа не дешава, већ до оног стања где *заиста „нека ћући свако шело људско, и нека сћоји са шрејейом...”* Ово стање је живо, активно, није мртво, није тромо; и само из дубоког ћутања се може заиста молити.

– *Код некој од Ошћаца јосћоје речи чији је смисао: ако човеку у шренућку смрћи не буде гаћа Исусова молишва, душа неће наћи јућ. Шћа да мислимо о шоме?*

– Не сећам се тих речи, али сумњам да се говорило о употреби ових или оних речи. На пример, старац Силуан каже да ће Господ помиловати човека ако он једном у животу свим бићем каже: „*Госјоде, јомилуј!*” У том смислу би било веома чудно мислити да ако човек пред смрт не изговори ове речи: „*Госјоде, Исусе Хрисјие, Сине Божији, јомилуј ме, шрешној*”, неће наћи пут. Не сећам се тог цитата, његовог контекста и зато га нећу тумачити, али мислим да се ради о вапају душе више него о речима, зато што се Исусова молитва исто тако појавила у неко доба. Ако се узме рана пустиња тада су се више од Исусове молитве користиле речи из 69. псалма: *Боже, на јомоћ моју јази, Госјоде, јохишјај да ми јомоћнеш...* То су биле прве речи пустиње. Исусова молитва је дошла касније читавим склопом околности. Ово је јеванђељска молитва, то је Вартимејева молитва, молитва слепог који је викао: *Исусе, Сине Давидов, јомилуј ме!*.. Ту је њен корен. Вартимеј је знао Христа као Сина Давидовог, ми знамо више, и наше исповедање је у првим речима потпуније, али то је вапај слепца, вапај који се рађа из дубине очајања, када нам је одједном бљеснула нада.

Али у току вероватно више од пет стотина година Исусова молитва није била молитва пустиње, у сваком случају она се не помиње као стална, нормативна молитва, каква ће касније постати. Прво, иоле поуздано помињање налазимо у „Лествици”, а то је већ касније; у пуном процвату је налазимо на Атону, али то је већ много касније. Мислим да се није испоставило да су, рецимо, Антоније Велики или Макарије, који је нису користили у таквом смислу, били унесрећени у смртном часу.

ИЗАЗОВ САВРЕМЕНОГ СВЕТА*

Савремени свет нас суочава с изазовом, а свет је савремен свакој генерацији у сваком тренутку живота. Али, понекад треба да размислимо о томе шта је изазов и с каквим изазовом се суочавамо.

Сваки нараштај се суочава с променама. За једне промена у извесном степену значи недоумицу: оно што је пре изгледало као поуздано, постепено се распада или се доводи под знак питања, често на врло оштар начин, насилно. За друге се промена огледа у несигурности друге врсте: омладина улази у свет који се мења и не зна куда ће је то довести. Дакле, обе групе, и она којој се чини да се некадашњи свет руши, да нестаје, да се мења до непрепознатљивости, и она која се налази у свету који је сам у настанку, чији облик људи не могу да схвате, не могу да прозру – подједнако се налазе пред изазовом, али на различите начине. Желео бих да вам дам две или три слике и сопствене закључке, зато што је једино што човек може да учини у свом животу – да подели с другима оно што је научио или што сматра за истину.

Сви ми по правилу очекујемо да у животу све треба да буде срећно, хармонично, мирно и без проблема, да живот треба да се развија слично као што из семена расте негована биљка: мали изданак под заштитом постепено доспева у стање потпуног процвата. Међутим, из искуства знамо да тако не бива. Чини ми се да је Бог Бог буре у истој мери као што је Бог хармоније и мира. И прва слика која ми пада на памет јесте прича из Јеванђеља о томе како Христос корача по мору усред буре и како Петар покушава да дође код Њега по таласима (Мт. 14, 22-34).

Оставимо по страни историјски аспект приче. Шта нам говори оно што се десило? Прво: Христос није умирио буру самом чињеницом Свог присуства. И чини ми се да је то важно, зато што смо пречесто кад нас задеси бура, било да је мала или велика, склони да размишљамо: почела је бура, значи, Бога овде нема, значи, нешто није у реду (обично с Богом, ређе – с нама). И друго: пошто Христос може да се нађе у средишту буре и да се не поколеба, да не буде сломљен и уништен, то значи да се Он налази у тачки равнотеже. А у урагану, у ваздушном ковитлацу, у свакој тачки буре, постоји тачка ослонца. Тачка у којој се сударају, међусобно долазећи у равнотежу, све разбеснеле силе стихије, налази се у самој сржи урагана; и управо овде се налази Бог. Не с краја, не тамо где би могао безбедно да изађе на копно док ми тонемо у мору – Он је тамо где је ситуација најгора, где је најјача разбеселост, где постоји сукобљеност.

Ако се сетимо како прича тече даље, како је Петар корачао по води, видимо да је његов порив био исправан. Петар је видео да му прети смртна опасност. Мали чамац у којем се налазио могао је да потоне, могли су да га разбију таласи, могао је да га преврне разбеснели ветар. Али усред буре угледао је

* 14. мај 1986. Прев. с енгл. Први пут је објављено у *Црква и време*. 2001., бр. 4 (17).

Господа у Његовом чудесном спокојству и схватио је да ће, само ако сам буде могао да достигне ову тачку, и сам моћи да се нађе у самом средишту буре и уједно у оном неизрецивом спокојству. И испоставило се да је спреман да напусти безбедност чамца, који је представљао заштиту од буре – нека је она била и крхка, али је ипак била *зашићена* (јер, други ученици су се спасли у њој) и да уђе у буру. Није успео да дође до Господа зато што се сетио да може да потоне. Почео је да размишља о себи, о бури, о томе да никада раније није корачао по таласима, окренуо се самом себи и више није могао да се обрати Богу. Био је лишен безбедности чамца, а није стекао потпуну безбедност места на којем се Господ налазио.

* * *

Чини ми се да се, кад размишљамо о самима себи у савременом свету (а, као што сам рекао, свет је савремен из генерације у генерацију, нема тренутка кад свет није иста она бура, само што је сваки нараштај види у другом облику), сви суочавамо с истим проблемом: мали чамац представља извесну заштиту, све унаоколо је бременито опасношћу, у средишту буре је Господ и поставља се питање: да ли сам спреман да идем ка Њему? То је прва слика, и свакоме препуштам да на њу самостално реагује.

Друга слика која ми пада на памет јесте чин стварања. О стварању света се говори у првом реду Библије: *створи Бој небо и земљу* (1 Мојс. 1, 1) – и то је све. Ево шта мислим кад размишљам о томе. Бог, пунота свега, хармонија, лепота – позива по имену сва могућа створења. Он позива, а свако створење устаје из небића [непостојања], из потпуног, искључивог одсуства, устаје у првоствореној хармонији и лепоти, и прво што види јесте потпуна, савршена лепота Божија, прво што доживљава јесте потпуна хармонија у Господу, и име ове хармоније је љубав, динамична, стваралачка љубав. Управо ово изражавамо кад кажемо да савршену слику међусобних односа љубави налазимо у Тројици.

Али ако размислимо о следећим редовима, тачније о другој половини реченице, ми видимо нешто што би требало да нас примора да размислимо о томе у каквој ситуацији се ми налазимо. Тамо се каже да је први зов Божји позвао оно што се на јеврејском назива *хаос, збрка* – хаос из којег Бог позива предмете, облике, реалности. У Библији су употребљене различите речи кад се говори о примарном чину стварања овог хаоса (сад ћу покушати да дефинишем шта је то), и кад се говори о даљем стварању. У првом случају се користи реч која говори о стварању ни из чега, нечега што није било, у другом – о стварању од неког, да тако кажем, већ постојећег материјала.

О хаосу увек размишљамо као о нереду, као о неорганизованом постојању. Размишљамо о хаосу у својој соби подразумевајући да соба треба да буде сређена, а ми смо преврнули све у њој. Кад размишљамо о хаосу у ширим димензијама живота, у свету, замишљамо град који је настрадао од бомбардовања, или друштво у којем се сукобљавају супротстављени интереси, у којем се љубав угасила или је нестала, у којем није остало ништа осим похле-

пе, егоцентризма, страха, мржње и сл. Хаос схватамо као ситуацију у којој је нешто што је требало да буде хармонично изгубило склад и покушавамо све да доведемо у ред, односно да неку хаотичну ситуацију доведемо до склади и постојаности. Опет, ако се прибегне слици мора на којем бесни бура, за нас би излаз из овог хаоса био да замрзнемо море како би оно постало непокретно – али Бог не делује тако у сличним ситуацијама.

Чини ми се да је хаос, од чијег помињања почиње Библија, нешто друго. То су све потенцијалне могућности, сва могућа реалност која још није стекла свој облик. У оваквим терминима се може говорити о разуму, о осећањима, о уму и срцу детета. Може се рећи да су они још увек у хаотичном стању, у смислу да је све што они јесу дато, да су све могућности дате, али се још ништа није развило. Они су попут пупољка, који садржи сву лепоту цвета, али који још треба да се отвори, а ако се не отвори ништа неће бити показано.

Чини ми се да је примарни хаос о којем говори Библија, безгранична, незамислива пунота могућности у којој се садржи све – не само оно што је могло бити, већ оно што може да буде и сада, и у будућности. То је као пупољак који може да се отвори, да се развије заувек. И оно што је у Библији описано као чин стварања човечанства, јесте чин, којим Бог позива једну могућност за другом, Он чека да она сазри, да постане спремна на рађање, и затим јој даје облик, форму и пушта је у живот и у реалност. Мислим да су ове представе важне зато што се свет у којем живимо још увек налази у стању овог хаоса, стваралачког хаоса. Овај стваралачки хаос се још није испољио у свим својим

У Женеви, 1973.

могућностима, он наставља да рађа стално нове и нове реалности, и свака ова реалност је због своје новине страшна за стари свет. Постоји проблем разумевања међу генерацијама, постоји проблем како схватити свет у одређеној епохи, ако је човек био рођен и васпитан у другој. Може да нас запањи оно што видимо двадесет или тридесет година након што смо сами достигли зрелост. Могуће је да ћемо се наћи пред лицем света који би требало да нам буде разумљив и близак, зато што га насељавају наши потомци, наши пријатељи, али нам је он практично постао непознат. И у овом случају опет тежимо ка томе да „уредимо” свет. То је оно што су чинили сви диктатори: они су вршили насиље над светом у настанку или над светом који се „откопљао” у наред, и придавали су му облик, али самостално, без садејства Божијег, да му је мерило човек. Хаос нас плаши, бојимо се непознатог, бојимо се да завиримо у тамни бездан, пошто не знамо шта ће се појавити из њега и како ћемо с тим моћи да изађемо на крај.

Шта ће бити с нама ако се појави нешто или неко, или нека ситуација коју уопште не схватамо?

Мислим да је таква ситуација у којој се налазимо све време, из генерације у генерацију, чак и у границама сопственог живота. Има тренутака кад се плашимо шта ће нам се десити, кад се плашимо онога што постајемо. Немам у виду елементарни ниво кад човек може да се ужасне поставши свестан да се распада од пијанства, од дроге, од тога какав живот води или од спољашњих услова. Говорим о ономе што се подиже у нама, кад откривамо у себи нешто о чему нисмо ни помишљали. И опет, чини нам се да је најједноставније да угушимо, да се потрудимо да уништимо оно што се подиже и што нас плаши. Бојимо се стваралачког хаоса, бојимо се могућности које се постепено појављују и трудимо се да се извучемо из настале ситуације враћајући се, закопавајући ново, доводећи све у смрзнуту равнотежу.

Креативни људи ће лако наћи излаз, пројектујући оно што се у њима дешава у слику, у скулптуру, у музичко дело, или у игру на сцени. Ови људи имају предност зато што уметник – под условом да је прави уметник – изражава кроз себе чак и више од онога чега је свестан. Он ће открити да је на платну, у звуку, у линијама или у бојама, или у облицима, изразио нешто што сам не види у себи, то је откровење за њега самог, - на основу овога психолог може да прочита слику коју је уметник створио не схватајући шта ствара.

Ја нисам познавалац сликарства, али сам имао искуство које ме и сад запањује, кључ за њега сам добио од једне старије жене. Пре тридесетак година код мене је дошао младић с огромним платном и рекао је: „Послали су ме код вас рекавши да ћете ми помоћи да растумачим ово платно.” Упитао сам због чега. Одговорио је: „Лечим се уз помоћ психоанализе, мој психоаналитичар не може да схвати ову слику, ни ја не могу. Имамо заједничку пријатељицу (управо ова жена) која ми је рекла: „Знаш, потпуно си ћакнут, треба да одеш код неког као што си ти”, и послала ме је код вас.” Помислио сам да је то врло ласкаво, погледао сам његову слику – и ништа нисам видео. Тако да сам га замолио да остави код мене платно и с њим сам провео три или четири дана. И тада сам почео нешто да видим. После тога сам ишао код њега једном месечно, анализирао сам његова дела и тумачио сам му их све док он сам није почео лако да чита своје слике, као што човек своје стихове или било које своје дело може да чита с разумевањем.

То може свакоме да се деси у извесном тренутку у животу – понекад је са стране лакше схватити човека него што он сам себе схвата. Исто тако треба да будемо у стању да гледамо у лице живот који нам је савремен. Бог се не плаши хаоса. Бог је у његовој сржи, изводећи из хаоса сву реалност, такву реалност која ће се открити као новина, односно која нас плаши док не постигне своју пуноту.

Кад сам рекао да је Бог Господ хармоније, али је и Господ буре, имао сам у виду чак и нешто више. Свет који нас окружује није онај примарни хаос бремент могућностима које се још нису откриле, које још увек не носе у себи зло, које,

да тако кажем, још нису покварене. Ми живимо у свету у којем је оно што је било позвано на биће до ужаса унакажено. Живимо у свету смрти, страдања, зла, непотпуности, и у овом свету су присутне обе стране хаоса: примарни извор могућности, потенција, и извртута реалност. И наш задатак је тежи зато што не можемо просто да созерцавамо, да гледамо оно што ниче из небића или што постепено узраста у све веће и веће савршенство, као дете у утроби мајке, као што заматак треба да се развија у пуноту бића (човека или животиње). Бивамо принуђени да се срећемо с разарањем, са злом, с изопачењем, и овде треба да одиграмо своју улогу, одлучујућу улогу.

Један од проблема који видим је сад можда јаснији него у младим годинама (могуће је да човек с годинама осећа да је прошлост хармоничнија и поузданија од садашњости) садржи се у томе да изазов није прихваћен – већина људи би желела да изазов прихвати неко други. Верујући се сваки пут кад се појављује изазов, или опасност, или трагедија, окреће ка Богу и говори: „Заштити ме, у невољи сам!” Члан друштва се обраћа властодршцима и каже: „Дужни сте да обезбедите моју срећу!” Неко прибегава философији, неко покреће индивидуалне акције. Али притом ми се чини да нисмо свесни да је свако од нас призван да прихвати одговорно, промишљено учествовање у разрешавању проблема који су се пред нама појавили.

Ма каква била наша философска убеђења, ми смо послати у овај свет, и сваки пут кад видимо дисхармонију или ругобу имамо задатак да се загледамо у ове појаве и да поставимо себи питање: „Какав може бити *мој* допринос томе да свет постане заиста хармоничан?” – не условно хармоничан, не просто пристојан, не просто свет у којем у принципу може да се живи. Има периода када, да би се дошло до ситуације у којој се може живети, човек мора да прође кроз наизглед немогуће тренутке, исто као што се може испоставити да је неопходна хируршка интервенција или као што олуја чисти ваздух.

Чини ми се да нам савремени свет нуди двоструки избор и ми морамо да се загледамо у њега, а не да покушавамо да одвратимо поглед, а многи од нас би више волели да не виде неке аспекте живота, зато што си, ако не видиш, у знатној мери слободан од одговорности. Најједноставније је игнорисати чињеницу да људи гладују, да су прогоњени, да пате у затворима и да умиру у болницама. То је самообмана, али је свима нама у приличној мери драго да се варамо или да тежимо ка самообмани зато што би било много zgodније, много лакше живети кад би човек могао да заборави на све осим оног доброг што постоји у његовом сопственом животу.

Тако се, дакле, од нас захтева много више храбрости него што смо обично спремни да испољимо: врло је важно гледати трагедији у лице, пристати на прихватање трагедије као ране у срцу. И појављује се искушење да се рана избегне тако што ће се бол претворити у гнев, зато што је за нас бол који прихватамо да трпимо у извесном смислу пасивно стање. А гнев је моја сопствена реакција: могу да будем оштар, могу да се гневим, могу да делујем – не баш много, обично то, наравно, неће разрешити проблем, зато што

како Писмо каже, људски гнев не твори правду Божију (Јак. 1, 20). Али је без обзира на то лако гневити се а веома је тешко примити страдање. Највиши израз овог другог видим, на пример, у томе како Христос прихвата Своја страдања и распеће: као даривање Себе.

А друго: није довољно сретати догађаје, прозревати суштину ствари, прихватати страдање. Ми смо у овај свет послати да бисмо га изменили. А кад кажем „изменили”, мислим на разноврсне путеве којима свет може бити промењен, али најмање од свега о политичкој или друштвеној реформи. Прво што треба да се деси јесте промена у нама самима, која ће нам омогућити да будемо у хармонији – у хармонији која ће моћи да се пренесе, да се шири око нас.

Чини ми се да је ово важније од било какве промене коју можемо да покушавамо да извршимо око себе на други начин. Кад Христос каже да је Царство Божије у нама (Лк. 17, 21), то значи да ће, ако се Бог не зацари у нашем животу, ако у нама није ум Божји, ако срце није Божије, ако воља није Божија, ако поглед није Божији, све што будемо покушавали да учинимо или да створимо бити дисхармонично и до извесне мере непотпуно. Не желим да кажем да нико од нас није у стању да све ово достигне у потпуности, али у оној мери у којој смо то достигли, то се шири око нас као хармонија, лепота, мир и љубав и мења све око нас. Дело љубави, испољавање пожртвоване љубави, мењају нешто за све, чак и за оне људе који не подозревају да то постоји, који то не примећују одмах.

Тако да треба да постављамо себи питања о томе колико смо способни да храбро гледамо ствари у лице, а храброст увек подразумева спремност да човек заборави на себе и да гледа, као прво, ситуацију, и као друго, потребу другог човека. Док смо усредсређени на себе, наша храброст ће се разбијати, зато што ћемо се плашити за своје тело, за свој ум, за своје емоције, и никад нећемо моћи све да ризикујемо, укључујући живот и смрт. Ово питање треба непрестано да постављамо себи, зато што ми свако мало бивамо бојажљиви, кукавице, сумњамо. Поставља нам се питање, а ми га заобилазимо и дајемо неодређен одговор, зато што је то лакше него дати директан одговор. Морам нешто да учинимо и размишљамо: учинићу ево оволико, а остало касније итд. И треба да васпитавамо себе да постанемо људи који су послати да у свет донесу хармонију, лепоту, истину, љубав.

У Мофатовом преводу Новог Завета постоји израз: „Ми смо авангарда Небеског Царства”.* Ми смо они који треба да поседују схватање божанске перспективе, који су постављени да прошире, да продубе виђење околине, да унесу светлост у њу. Нисмо призвани да будемо заједница људи којој је пријатно међусобно општење, који се радују слушајући једни од других дивне речи и чекају наредну прилику да буду заједно. Ми треба да будемо они које ће Бог узети у Своју руку, које ће посејати тако да нас однесе ветар и да

* У синодалном преводу: *Наше живљење је на небесима* (Флп. 3, 20).

негде паднемо у земљу. И тамо треба да пустимо корење, да дамо изданак, нека то буде и скупо плаћено. Наше призивање је да заједно с другим људима учествујемо у изградњи града, да, људског града, али таквог да тај град може да одговара Граду Божијем. Или, другим речима, треба да градимо људски град који би имао такав обим, такву дубину, такву светост да Један од његових грађана може да буде Исус Христос, Син Божји, Који је постао син човечији. Све што није ове мере, све што је мање од овога, није људски град који је достојан Човека – не кажем: достојан Бога – тај град је премали и за нас. Али за то треба да прихватимо изазов, да му се загледамо у лице, за почетак, да станемо лицем у лице са самима собом, да достигнемо тражени ниво мира и хармоније и да делујемо из ове хармоније или да светлимо око себе зато што смо призвани да будемо светлост свету.

ОДГОВОРИ НА ПИТАЊА

Зар вам се не чини да је наш свеї у њаквом сїању да је већ касно размишљаїти о њеївом мењању, о њеївом їїрављању?

– Не, не мислим да је прекасно. Као прво, рећи да је већ прекасно значи осудити себе на пасивност, повући се и само појачати отупелост и трулеж. А као друго, свет је запањујуће млад. Не говорим о шимпанзама и о диносаурусима, већ да смо, ако се има у виду људски род, ми веома млади, ми смо праве новајлије, недавни досељеници. Већ смо успели много тога да покваримо, али смо у целини врло млади.

Осим тога, колико могу да судим, нисам историчар, али из оног малог што знам јасно је да свет стално пролази кроз успоне и падове, кроз кризе, кроз мрачне и светле периоде. И људи ове генерације углавном осећају да је, ако се ситуација скотрљала у хаос, вероватно све готово, да је наступио крај. Али, искуство нам показује или би требало да нам показује да сваки пут долази до неког полета, тако да верујем да још има времена. Разуме се, нисам пророк у том смислу, али мислим да ћу деловати док год живим. Кад умрем одговорност више није моја. Али немам намеру да се удобно сместим у фотељу и да се изговорим: „Не схватам данашњи свет.“ Наставићу да говорим оно што сматрам истином, трудићу се да делим с другима оно што сматрам лепим, а шта ће од тога испасти – није моја ствар.

– Али, једном ће свему доћи крај. Или ви не верујете у їїо?

– Верујем да ће наступити тренутак кад ће се све драматично срушити, али мислим да још нисмо дошли до тог тренутка. Сећам се како је у време револуције у Русији, кад су се још дозвољавале дискусије или наступања људи који су другачије мислили, неко упитао хришћанског проповедника, баптисту,* да ли сматра да је Лењин антихрист, и он је одговорио: „Не, он је превише ситан за то.“ И кад гледам унаоколо мислим да су они које људи понекад називају оваплоћењем зла, превише ситни за то, тај лик се не односи на њих.

* В. Ф. Марцинковски.

Мислим да још нисмо спремни на коначну трагедију. Али у том смислу сам оптимиста, зато што се не плашим ни последње трагедије.

- Али зар фактори као што је нуклеарно оружје нису квалитативно променили ситуацију у свету?
- Постојање атомске бомбе, нуклеарног оружја и сл. је разуме се, донело нову димензију – димензију које, квалитативно посматрано, раније није било. Не сме се искључити зла воља или случајност. Не сећам се ко, али неко је рекао да одлучујући фактор није то што нуклеарно оружје постоји, одлучујући фактор је хоће ли се наћи човек или група људи који су спремни да употребе овакво оружје. Мислим да је то главно што осећам овим поводом. Свет, безбедност итд. – све ово треба да почне од нас самих, у нашој средини. Може се уништити све нуклеарно оружје и без обзира на то се може водити разоран рат и може се уништити живот на земљи. Може се изазвати глад, која ће однети милионе људи, могуће је убијати обичним оружјем све време и у таквим размерама да наша земља опусте. Тако да је проблем у нама, а не у самом оружју. Знате, још је у стара времена свети Јован Касијан, размишљајући о добру и злу, рекао да је мало добрих или злих ствари, већина је неутрална, сав проблем је у томе у чијим је рукама неки предмет и шта ће се њиме радити. Тако је и овде. Читава ствар је у томе да се ми људи према свету у којем живимо односимо са свештеним страхом, да се једни према другима односимо с поштовањем. Није ствар у разорним средствима – све зависи од страха, мржње и похлепе који су у нама.
- Ипак је ипешко смањити нуклеарно оружје за нешто неутрално, као што је нож. Зар се не треба борити против ове опасности из све снаге и учествовати у борби за мир?
- Оно што говоримо о нуклеарној енергији вероватно се у другим временима доживљавало и изражавало другим поводом. Кад је био пронађен барут он је исто тако плашио људе као што нас данас плаши нуклеарна енергија. Знате, ја сам можда врло безосећајан, али кад сам имао петнаестак година с великим интересовањем сам читао стоике, и сећам се да сам прочитао код Епиктета место на којем он каже да постоје две врсте ствари: оне с којима се нешто може учинити и оне с којима се ништа не може учинити. Где можете нешто да учините – учините, на остало заборавите. Можда личим на ноја који сакрива главу у песак, али ја просто живим из дана у дан, чак се ни не сећајући тога да нуклеарна енергија може да уништи свет или да могу да ме згазе кола или да у храм може да провали пљачкаш. За мене је важно стање људи који поступају овако или онако. Ево шта нам је доступно, у вези с чим нешто можемо да учинимо: да помогнемо људима да постану свесни да су самилост и љубав важни.

У борби за мир у мени негодовање изазива следеће: овај покрет се углавном ослања на аргумент: „Па видите каква опасност нам прети!“ Није важно што је то опасно, страшно је и важно је то што нема љубави. Ми морамо да постанемо миротворци не због кукавичлука – мора се променити наш

однос према ближњем. А ако је тако, све треба да започне не од забране нуклеарних електрана, све треба да започне од нас самих, поред нас, ма где то било. Сећам се, на самом почетку рата био је ваздушни напад на Париз и ја сам сишао у склониште. Тамо је била жена која је врло ватрено говорила о страхотама рата и која је рекла: „Незамисливо је да у наше време још увек постоје чудовишта као што је Хитлер! Људи који не воле свог ближњег! Кад би ми пао шака, бола бих га иглама док не умре!” Чини ми се да је овакво расположење врло раширено и у наше време: кад би се могли уништити сви злочинци! Али у тренутку кад убијате злочинца ви чините исто тако разоран поступак, зато што се не рачуна квантитет, већ квалитет онога што сте учинили.

У роману једног француског писца* постоји прича то човеку који је боравио на острвима Тихог океана и тамо је научио да заклинањем и чаробњаштвом позива у живот све што је још увек способно да живи, али је увело, угасило се. Враћа се у Француску, купује парче голе камените земље и пева јој песму о љубави. И земља почиње да даје живот. Из ње почиње да расте лепота, биљке, и животиње из читаве околине долазе тамо да живе у заједници љубави. Само једна дивља животиња не долази – лисица. И овај човек, *monsieur Sурrien*, осећа како га боли срце: сирота лисица не схвата како ће бити срећна у овом обновљеном рају, и он зове лисицу, призива, мами – али лисица не долази! И не само то, с времена на време лисица ћапи рајско пиле и поједе га. Код *monsieura Sурriena* нестрпљивост почиње да замењује самилост. А онда му пада на памет: кад не би било лисице, рај би садржао све – и он убија лисицу. Враћа се на своје рајско парче земље: све биљке су увеле, све животиње су се разбежале.

Мислим да је то лекција за нас у том смислу да се то дешава и с нама, у нама. Не желим да кажем да се потпуно безосећајно односим према ономе што се дешава приликом катастрофе, нуклеарне или било које друге, али то није највеће зло, највеће зло је у човековом срцу.

– *Ако се неутралним сматра све што може да да добар или рђав резултат, иста да је страх наша субјективна реакција? Где је онда наша вера?*

– Нисам толико наиван да сматрам да је страх само субјективно стање и да је изазван одсуством вере. Да, све што може бити разорно, што прети да уништи човека, његово тело, да разори свет у којем живимо укључујући и нас саме, или да разори људе морално, носи у себи страх. Али мислим да смо се у току целокупне историје више пута сусретали с оним што у себи носи претњу и страх, и научили смо да кротимо ове ствари, почевши од ватре и поплаве до муње. Био је побеђен читав низ болести као што су куга, богиње, у последњим деценијама – туберкулоза. Кад сам био студент медицине, постојала су читава одељења болесника који су умирали од туберкулозе, а данас се она у целини сматра лаком болешћу, излечива је. И мислим да је на-

* Henri Bosco. *L'Anne Culotte*. Paris, Gallimard, 1937.

ша улога да будемо укротитељи. Мораћемо да се сусрећемо с појавама које изазивају страх, појаве које смо створили или природним, и наш задатак је да научимо да их дочекујемо, да излазимо с њима на крај, да их обуздавамо, и коначно, да их користимо. Чак се и богиње користе за вакцинисање. Ватра има врло широку примену, као и вода, ове стихије су покорене. Има тренутка кад човек због безбрижности заборавља на своју улогу укротитеља, и тада се дешавају трагедије. Али чак ако се оставе по страни ужаси које је човек сам створио, треба да се припитоми још много тога другог.

Разуме се, ствар као што је нуклеарна енергија више плаши, рекао бих, не зато што је смртоносна, то је просто: крај и готово, већ због пропратних појава. Зато човечанство треба јасно да буде свесно своје одговорности, и мислим да је то изазов, с којим човечанство треба да се суочи, зато што

је то морални изазов, он се не може разрешити просто тиме што ћемо се одрећи нуклеарне енергије. Данас је осећај одговорности у принципу врло слабо развијен. У овом случају се суочавамо са директним питањем: „Да ли сте свесни своје одговорности? Да ли сте спремни да је преузмете? Или сте спремни да уништите и сопствени народ и друге народе?” И мислим да, ако се према овоме будемо односили као према изазову, треба да га прихватимо крајње озбиљно, исто као што су пре много година људи морали да се суоче с односом према ватри, кад нису умели да производе ватру, али су знали да ватра може да спали њихове куће и да уништи све унаоколо; исто се односило на воду итд.

У Москви, 1989.

– *Како у њом случају можемо да се ујледамо на Пејра, „да изађемо из чамца”?*
Како то треба да се огледа у њракси?

– Знате, тешко ми је да одговорим на то зато што тешко да сам и сам икада изашао из чамца! Али ми се чини да треба да будемо спремни да се откинемо од свега што за нас наизглед представља безбедност, сигурност, заштиту, и да се суочимо са свом сложености, а понекад и ужасом живота. То не значи да се играмо ватром, али не смемо да се кријемо, да јуримо према чамцу, да тражимо уточиште на светом месту итд., већ треба да будемо спремни да устанемо колико смо високи и да се суочимо с догађајима.

Друго: у тренутку кад се лишимо некадашње безбедности, неизбежно ћемо неко време имати осећај полета, макар због тога што ћемо се осећати као јунаци. Знате, оно што човек не учини због врлине, учиниће због таштине.

Али на таласима таштине се не може отићи далеко. У извесном тренутку човек ће осетити да испод његових ногу није чврсто тле, тада може да делује због одлучности. Може се рећи: изабрао сам, и ма колико да се плашим нећу одступити. То се дешава, рецимо, у рату: пријавио си се као добровољац на задатак и одједном се нађеш у тами, у хладноћи и гладан, покисао си као миш, свуда унаоколо ти прети опасност и толико желиш да се нађеш у склоништу. И можеш или да побегнеш или да кажеш: донео сам одлуку, придржаваћу је се... Могуће је да ћеш пасти духом, да ћеш доживети неуспех, и у томе нема ничег срамотног – нико од нас није патентирани јунак. Али ово се дешава зато што се човек одједном сети *шита* може да му се деси, уместо да размишља о смислу својих радњи или о томе куда иде. Овде може да га укрепи мисао о томе како је важан, како је значајан коначни циљ, и о томе како су он сам, његов живот, његова физичка целовитост или његова срећа, веома ништавни у поређењу са самим циљем.

Навешћу вам пример. Некада сам предавао у Руској гимназији у Паризу и у једном од млађих разреда била је девојчица која је за време рата отишла код рођака у Југославију. У њој није било ничег посебног – обична девојчица, мила, добра, целовита природа. За време бомбардовања Београда кућа у којој је живела била је срушена. Сви станари су истрчали, али кад су почели да се осврћу видели су да једна болесна старица није могла да изађе. И девојчица се није премишљала, ушла је у ватру – и остала је тамо. Али, порив и мисао да ова старица не треба да погине, да жива изгори, били су јачи од инстинктивног порива да се сама спасе. Између исправне, храбре мисли и поступка, она није дозволила да прође кратак тренутак, који свима нама дозвољава да кажемо: „А треба ли?” Не, не треба да постоји међувреме између мисли и радње.

У причи о Петру постоји још један надахњујући моменат. Он почиње да тоне, примећује своју незаштићеност, свој страх, свој недостатак вере, свестан је да се сећа себе више него Христа – Христа Којег воли и Којег ће се касније одрећи, без обзира на то што Га заиста воли – и он виче: „Погинућу, спаси ме!” и одједном се нашао на обали. Мислим да није могуће просто рећи: „Изаћи ћу из чамца, кренућу по таласима, доћи ћу до сржи урагана и спашћу се!” Морамо бити спремни да закорачимо и да изађемо на море, које је пуно опасности, и ако помислимо на људско море, наћи ћемо се у окружењу различитих, већих или мањих опасности. У извесним тренуцима, омаћи ће нам се: „Немам више снаге, потребна ми је нека подршка или помоћ!” Ето, тражите помоћ и подршку, зато што ако човек одлучи: „Не, јуначки ћу стајати до краја”, може да се сломи. Тако да треба имати смирење и рећи: „Не, то је, авај, све за шта сам способан!” И у том тренутку ће спасење доћи као одговор на твоје смирење.

ДУБИНЕ ВЕЧНОСТИ

О посту

Овог пута ћемо пост почети од уводне, припремне беседе.

Постоје ствари које човек мора да понавља зато што су тако важне. Једна од таквих ствари је смисао речи „говјеније”*. „Говјеније”, у суштини значи „пажња”; постити у смислу „говјенија” значи макар на кратко време поста-ти пажљив: према себи, према животу, према путевима Божјим. У једној од својих молитава свети Јован Златоуст каже да је први грех, узрок многих неправди у нашем животу, личном и друштвеном у томе што живимо непажљиво. Живимо, ако могу тако да кажем, као лакомислени туристи, који пролазе кроз живот, бацајући поглед на оно што срећу на путу, али не удубљујући пажњу ни на чему, не загледајући се ни у шта. Зар није тако? Ми углавном живимо као да у својој свести пишемо само први концепт живота: крижамо, прецртавамо, преписујемо – ништа није онако како треба да буде – све је непрецизно, све је прелиминарно. Ми као да замишљамо да ће доћи неки моменат кад ћемо моћи да седнемо, да о свему размислимо и коначно напишемо повест која представља наш живот. И то се не дешава никада, зато што се више неће врагити на оно што је једном написано; а оно што је недоречено неће бити доречено, што није до краја урађено – касније нећеш урадити.

И зато апостол Павле каже: „Пазите на време, јер су дани су зли...” Односно: време је варљиво, не уображавај да је време пред тобом. Не у том смислу да ћеш сутра, а можда и данас умрети, већ у смислу да време сваком од нас као да говори: „Не жури! Стићи ћеш... Стићи ћеш да поправиш живот, стићи ћеш да се над њим замислиш и да га осмислиш, стићи ћеш да учиниш све оно што сад не мислиш да учиниш, или оно о чему машташ у полудремежу живота: какав би био у другим околностима, како би великодушно, достојанствено, истинито, како би храбро, а понекад и херојски поступио... И о свему томе ми маштамо, али не спроводимо у дело зато што смо непажљиви према ономе што представља прави, конкретан живот. А пост је време када морамо да приморамо себе да будемо пажљиви макар за кратко, макар на неколико сати – нека је то и мало у поређењу с читавим животом. Морамо бити пажљиви и загледати се у све што чини живот, у себе саме, у људе који нас окружују, у животне околности; у своју оцену себе, људи, околности: морамо се загледати озбиљно, истинито, не како бисмо нашли спокој или удобност већ како бисмо нашли истину.

Древни писац је рекао да је знак мудрости познати људе, али је знак највеће мудрости познати самог себе. И у току свог поста морамо да се загледамо у живот не површно, већ дубоко. Често користим тај израз „живети дубоко”,

* Рус. *ювение* – припрема за причешће (постом, редовним долажењем на богослужења, молитвом, преиспитивањем савести); у етимолошкој вези са речју *блајювение* – трепет (прим. прев.)

„загледати се у дубину ствари”, и недавно ми је са прекором било постављено питање шта то значи. Зар то нису празне речи? Зар то нису олаке речи? Шта се у тим речима садржи, шта се иза њих крије?.. И ево мало ћу објаснити шта тиме желим да кажем.

Наш основни грех, наша основна грешност је у томе што клизимо по површини ствари. Ово се огледа у томе како се односимо према догађајима – најпростијим или најбитнијим догађајима из живота света. Ми на њих гледамо само с једне тачке гледишта: како ће се они одразити на мој лични живот? Шта ће бити са мном?.. То је површно. У средишту светске историје је Христос; сва историја света, и у великом, и у ономе што нам изгледа безначајно јесте борба истине Божије с неистином људском. То је време кад Господ крчи Свој пут према свакој појединачној души, кад крчи Свој пут ка остваривању, ка завршавању историје, ка оном времену кад ће светлост победити таму, истина неистину, живот смрт, добро зло. А ми на све гледамо као да се све, било да је велико или мало, своди на једно: шта ће бити са мном?.. У неким моментима созерцања издижемо се изнад тог стања, замишљамо се шире од свог малог хоризонта, али на кратко... У нашим односима с људима влада иста ова површност; како ретко имамо храбрости да се сретнемо с човеком лицем у лице. Отац Лав Жиле у једној од својих књига пише: „Како неодлучно гледамо једни другима у очи!..” И он то објашњава тиме што кад гледаш некога у очи кроз свој поглед му откриваш и дубине своје душе. И тога се највише бојимо: само да се неко не загледа у оне дубине у које се ми и сами бојимо да завиримо, од којих се одвраћамо не зато што оне садрже у себи толико зла, већ зато што се бојимо онога што тамо можемо да нађемо. И кад слушамо једни друге, кад погледом клизимо по туђем лицу – како ретко то чинимо са жељом да чујемо и видимо! Зато што заиста чути не значи то учинити само на тренутак, већ се заувек срести с тим човеком. По руској пословици, људи се срећу једном, али заувек. Када човека сретнемо озбиљно и дубоко, онда је то заиста за читав живот, чак и ако се више никада не сретнемо. Оставили смо траг у човеку, и он је у нама оставио траг и тај траг се не може избрисати. И то бива страшно; страшно је поставити питање и одговорно чути прави одговор, зато што одговор не садржи само речи – у том одговору је понекад крик очајног човека, у његовом гласу се открива његово биће; и тамо можемо да сретнемо више него што смо у стању да понесемо. Није нам само мржња, није нам само зло страшно; страшна нам бива и љубав: како да изађемо на крај с људском љубављу? Како да изађемо на крај са свим оним што живи у човеку, што у њему кипти, што представља човека у настанку, човека који носи хаос у себи, из којег Господ извлачи све могућности?.. Страшно је... Ми се плашимо хаоса, увек покушавамо да доведемо хаос у ред на вештачки начин: кад бисмо само могли да замрзнемо море да не буде таласа!.. Тако се односимо према оној бури која се дешава у човеку – благодатној или демонској бури, или просто људској, многострадалној, стваралачкој бури... Како ретко умемо да слушамо тако да чујемо и да

се одазовемо читавим бићем, ма какав ризик постојао, ма колико то могло да нас кошта... Углавном смо веома опрезни: слушамо тако да изаберемо оно на шта смо спремни да се одазовемо – и остављамо по страни све остало. А ово „остало” управо и чини живот другог човека; и тако ми с тог човека беремо, као плодове с дрвета, оно што можемо да искористимо или што не може да нас уплаши, ни на који начин не може, како нам се чини, да нас повреди.

И исто тако се односимо према себи самима: како је лако живети на површини живота; како је лако проживети прелазећи с једне бриге на другу, с једног посла на други, од једног сусрета на други, од књиге на новине, од разговора на кућне послове. И никада се не срећемо лицем у лице са самима собом; или тако ретко... А кад се то понекад деси, то бива тако страшно: шта ће бити ако отворим ова врата? Шта се иза њих крије?.. Ми све знамо, осећамо да је испод површине тајна, да се у тим дубинама крије сва наша судбина и плашимо се да тамо завиримо. Пре исповести се загледамо у неку релативну дубину; покушавамо да одредимо шта је у нама лоше, срамно. Али то је све – у смислу наших односа с Богом или с људима, а треба да се загледамо дубље од тога: зато што су наше речи, наши поступци – као лишће, као цветови, као плодови на дрвету, али не само дрво, не његова суштина. Истина, дрво се може препознати по плодовима, али се о њему по плодовима не може све сазнати.

И зато што живимо површно, зато што се плашимо да завиримо чак и у своју тварну дубину – тако ретко долазимо до оне дубине где живи Бог, где се крије све Царство Небеско. Свети Јефрем Сиријски каже да кад Бог ствара човека Он у његове дубине ставља све Небеско Царство, и сав животни задатак се састоји у томе да копамо у дубину и да дођемо до тог блага. Не можемо да сретнемо Бога у површним односима с људима, с догађајима, са самима собом, зато што Бог не живи површно. Љубав Божија је таква да је због љубави према нама Христос сав Свој живот и смрт дао, подарио свакоме од нас, само да се спасемо. Бог јесте Бог склада, хармоније и лепоте, али Он такође живи и делује и у бури и у ужасу нашег света. И док својом вољом бирамо да живимо безбедно, не срећући се лицем у лице с ужасом или с лепотом, ми пролазимо поред Бога.

И „говјеније” је (поновићу још једном) моменат, макар и кратак када треба да начинимо покушај, макар и кратак, да седимо и ћутимо, да седимо у тишини овог храма, да поставимо себи питање: да ли у се току једног дана често дешава да живим с дубином, из све снаге душе, прихватајући на себе сву одговорност за живот и сав ризик који је повезан са овом одговорношћу?.. Сви смо ми окружени људима; поставимо себи питање: шта знам – не о површном животу, већ о унутрашњем животу мени најближих, најрођенијих људи? Шта знам о томе због чега живи, чему се радује, због чега је несрећан човек који се налази у суседној соби? Могу ли да се сетим црта његовог лица?.. Углавном ћемо морати да одговоримо: „Не! Не могу да се сетим чак ни црта његовог лица зато што се у њих никада нисам загледао, већ сам само

клизио погледом; клизио сам зато што ми је довољно да разликујем једног човека од другог; а шта се у њему садржи, шта ово лице говори, шта говоре очи – није ми важно...”

А затим покушајмо да се осврнемо око себе: „А колико знам о себи? Или сам одавно све заборавио?” У раним годинама, у детињству, ми можда и знамо нешто о себи зато што готово ништа не кријемо од себе; а затим кријемо тако много! Неких ствари се стидимо, неких се бојимо, за неке нас је баш брига. И на крају је толико тога из нашег живота избачено или сакривено, а истовремено ништа из нашег живота није отишло; ниједна успомена, ниједан поступак, ниједна реч, ниједан сусрет, ниједан догађај из нашег живота није избрисан: сви они су ту, само скривени, иза завесе: не желимо да знамо за њих. И настаће време кад ћемо морати да станемо лицем у лице са свим оним што не желимо да знамо. То ће бити много пре него што прођемо кроз врата смрти и станемо пред Бога. То се дешава тако често када слаби воља, када у нама слаби способност да искључимо из ума, из уобразиље, из успомена оно чега не желимо да се сетимо; када се у сновима, у успоменама помаља наша прошлост, када у часовима дремежа и сна то постаје кошмар, испреплетеност неразрешених успомена. То се тако често дешава у болести, у бунилу, у старости, у дремежу ослабљеног тела и ума; и тада углавном не можемо да изађемо са тим на крај. Али сад још увек то можемо да учинимо! Одредимо себи да ово мало сати који су пред нама данас употребимо на то да се макар бојажљиво загледамо мало дубље у себе саме и да одлучимо да живимо пажљиво; не само обраћајући пажњу на прошлост, већ почевши, ево већ сада, да живимо пажљиво, како ништа у животу не би прошло мимо нас и како не би потонуло у оне наше дубине из којих ће се раније или касније подићи као чудовиште и авет страха...

* * *

У овој другој беседи желим да кажем нешто потпуно друго, не да наставим јутарњу беседу, већ да пређем на потпуно другу тему. Већи део наше руске парохије може се назвати Русијом која нестаје; изгледа да нас сваке године има све мање, сви старимо, снага нам не долази, већ стално одлази. И тако је лако да ми, Руси, осећамо и мислимо да наше време, ако није прошло, одлази, и да нам остаје само да завршимо свој живот, опскрбивши га, колико је могуће молитвом, црквом, оним што је најпотребније за живот. Али да ли је тако?

Кад се човек осврне око себе и погледа лица која испуњавају наш храм, чини ми се да постоје у њему две врсте људи: постоји Русија која одлази – мала група Руса и руске омладине којој је стало до њене националне самобитности, до њеног језика, историје Русије; која жели да сачува све оно драгоцено што је емиграција изнела из недара прошлости. И с друге стране, постоји велики број људи са Запада, младих или средњег доба, понекад веома изгубљених, који су изгубили ослонац у овом Западу на којем су се родили и били васпитавани, и који га налазе у руском Православљу.

И они од нас који припадају старијој генерацији, и који су још живи, позвани су да дају допринос животу; не да се удаље од живота, већ да дају свој последњи допринос како би се живот наставио, како би био испуњен свим богатством које су патња и радост створили у нашим душама. Али ради тога треба схватити нешто више него што ми чинимо, о томе како старимо и шта притом можемо да дамо онима који нас окружују; а они који су млади треба да се замисле над судбином оних који старе, и не само да им помогну да достојанствено остаре, већ и да не изгубе последњу могућност да постану наследници онога чега никада више неће бити.

Човек може да стари и да матори; а може још и у младости да оматори и да више не припада стваралачком свету. Старост долази свима, али она долази у различито време. Једнима долази након година дугог живота, другима долази с болешћу, с ударцима. И наша прва саблазан је да учинимо – хтео сам да кажем „све што је могуће”, али би требало да кажем „све што је немогуће” – да задржимо оно што одлази: телесну снагу, здравље, бљесак живахног ума, снагу... Страшно је човеку да види како они постепено некуда одлазе... И то је велика саблазан, зато што усредсређивати се на нешто чега нема, усредсређивати се на оно што нестаје, што се не може вратити јесте најпоузданији начин да жив човек умре много пре смрти и да престане да буде способан за стваралаштво, и за то да другима остави у наслеђе.

Један француски писац говорећи о старости пише: „Човек који стари, који се враћа свом првом извору, напушта пролазне ствари и улази у вечне; и док се у очима младића види пламен, у очима старца се може угледати светлост...” Ево на шта треба да будемо спремни: да претворимо пламен живота, ватрени приступ свему у животу – у тihu светлост. Ако се може начинити такво поређење, треба да пређемо од заслепљујуће светлости васкршње ноћи ка оној тихој светлости славе Божије, ка светлости невечерњој, ка светлости, која се никада неће угасити, о којој појемо на вечерњи: *Свјетле тихиј свјайшија слави Бесмерјнаіо Оца Небеснаіо...* Али за то је потребна одлучност; треба прихватити да кад једно одлази, у нашој души може, само ако то пожелимо, да израсте нешто друго. Пре речи о томе да постоји ватра у очима младих и светлост у очима старих људи, каже се такође да се, кад старимо, удаљавамо од пролазних, привремених ствари и ступамо у оно што је вечно и што се не може одузети. Ево на шта треба да усредсредимо не само пажњу наших мисли, већ и сав слух, сву пажњу нашег срца и нашег бића; не да се бојимо тога што претходно одлази, већ да послушкујемо оно што постепено расте; не да се бојимо што бука привременог и спољашњег до нас долази пригушено, све мање и мање, већ да послушкујемо то како нараста хармонија вечног живота...

Кад бисмо старили усамљено, кад нико око нас не би старио, можда би нам било лакше да то учинимо, али старост обузима мноштво људи одједном и пресеца животе који су нам драги, одузима нам драгоцене ослонац без којег нам се чини да не можемо да живимо. Што даље идемо, све мање вршња-

ка остаје око нас, оних који су доживели исто што и ми, који су све делили с нама, с којима нема потребе да много причамо да бисмо им нешто објаснили: они све могу да схвате зато што све знају из сопственог искуства.

И друга ствар која плаши већину људи што се старост више приближава јесте усамљеност: свест да човек стоји по страни, као високи храст у шуми, који се надвија изнад свега као планина, чији је врх тако висок да му нема равног. И то можемо да претворимо у стваралачку свест; свест о усамљености може бити замењена свешћу о томе да сад стојим лицем у лице са вечношћу и с Богом и иако је на земљи све мањи број оних са којима сам све делио и који су све могли да схвате, у вечности се ипак налазе сви који су прошли истим путем као ја. Замире спољашња бука; спољашњи утисци постају магловитији и ређи, али њих може да замени свест о томе да се вечност пред нама открива на нови начин, отварају се нове дубине, и ми идемо у дубину, у ону дубину где ни прошлост ни будућност не могу да нас узнемире, где бисмо могли да живимо у потпуности у оној садашњости у којој се сливају и будућност и прошлост, која садржи у себи сву суштину прошлости и представља живоносни извор будућности, не само пролазне већ и вечне.

*Једна од последњих фототографија,
27. октобар 2002.*

За то је потребна вера; али прво не као увереност, већ као поверење. Кад говоримо о вери, сви маштамо о оној непоколебљивој уверености коју видимо у делима апостола и животима Светих; али почетак вере је понекад херојско поверење према Богу, спремност да се Његова реч прихвати као истина, зато што говори Господ. Не зато што је она за нас, у нашој духовној незрелости, убедљива, већ зато што је рекао Онај Ко је Премудрост и Истина, и Живот – све. Кад нам се све то одузме, остаје нам оно што има свако дете: способност да с поверењем предамо себе, да се препустимо; и овде почиње подвиг вере, зато што тешко да неко од нас може да каже да је у његовом дугом животу срце тако просветљено, да је тако чист срцем, да види Бога, да јасно чује Његове речи, и да је свака Његова реч за њега живот, и дух и обнављање. Ми видимо као кроз мутно стакло, понекад чујемо глас Божји, као што је у Јеванђељу речено за људе који су чули сведочанство Господње о Христу као да је гром: грмљавину чујемо, речи не можемо да разаберемо. И потребна је пажња, потребно је очишћење душе како би се звук претворио у реч, а реч за нас постала живот и обнављање.

Али то је у нашој све већој усамљености премудро устројио Господ да наизглед немамо другог пута осим да се загледамо у вечност и да ослушкујемо оно што се чује из њених недара. У младим годинама, кад смо пуни снаге, живота, маште и стваралаштва, тако лако бивамо заслепљени видљивим, заглушени оним што чујемо; чини ми се да се ми, када се у псалму молимо да нас Господ ослободи од „демона који долази у подне” молимо управо за то да свет, догађаји и живот изгубе своју густину и да постану прозирани како не бисмо били заслепљени видљивим, заглушени оним што чујемо; како би све остало видљиво и чулно а уједно било прозирно, да се кроз све тварно види нетварно. Митрополит Филарет Московски је говорио: „Када бисмо имали чисто срце, када би наш поглед био чист, видели бисмо како слава Божија светли и блиста на свакој Његовој твари, на свакој мрвици, на сваком бићу...” Кад нас земља више не веже тако јако, требало би да нам је лакше да се загледамо у ту славу и да је препознамо; да чујемо вечну реч у треперењу безбројних људских речи, да видимо склад који расте, и који одржава све у хаосу, који пада у очи, који боде очи.

Дакле, треба да научимо да претварамо своју усамљеност у стајање пред Богом, да научимо да стојимо пред Богом с таквом напетом пажњом, с таквим свештеним страхом, с таквим очекивањем који би нам учинили могућим стајање у свету кад више нисмо од овога света. Овај подвиг треба започети рано у животу: не онда када нас снага изда, не онда када је пометња већ ушла у душу, зато што нисмо навикли на вечност и од нас одлази време, већ у раним годинама живота, кад човеку није страшно да буде сам, када се не боји да да живот за оно што је тог живота вредно.

Међутим, то није само усамљеност; Христос је рекао да ће и срце наше бити тамо где је благо наше. Наравно, најдрагоценије благо је Сам Господ, Сам Бог, али постоје и друга блага, чиста, светла: то је љубав, која нас повезује са онима који су пре нас отишли у вечност. Кад бисмо заиста волели свакога ко одлази са земље у вечни живот, наш живот би све више и више био тамо где су они, односно у Богу. Ми се на опелу и на парастосима молимо да се људи вечно сећају оних који су отишли од нас; ми као да молимо да их Господ не заборави. Он неће заборавити! Али да ли се ми сећамо оних који су отишли, да ли тако доживљавамо њихов одлазак када се упокоје? Зар се не навикавамо на то да су вољени отишли и то не зато што је тако јака наша вера, већ зато што смо забринути због толико других ствари? О, наравно, ми и даље волимо, али не тако снажно, не тако реално. А истовремено бисмо могли да живимо вечним животом кроз љубав према њима. И тада би, претворивши пламен у светлост, усамљеност у стајање пред Богом, одлазак вољених за нас био крчење пута ка вечности и могли бисмо тако слободно, ничим не везани, да свој земаљски живот, који још није узет од земље, дамо онима који треба да граде Царство Божије на земљи, онима који су дошли после нас.

И овде се враћам на оно од чега сам почео: многи од нас су у ситуацији о којој сам малопре говорио, али зар нисмо ми за оне који су млађи, за оне који долазе, за оне којима је потребно сведочанство и жива стваралачка реч, преображавајућа, животворна реч – јесмо ли ми или нисмо она светлост која се не гаси, тиха, мирна светлост сигурне и нежне љубави? Да ли смо ми сведоци да је Господ жив и да сам ја Његов, да ми је Он драг, да ми је близак, да је Он мој живот, да је Он истина живота, и то једина истина? Да ли је наше присуство међу људима жив доказ да је све то тако? Или смо (зато што другог пута нема, нема другог излаза), онолико колико нас године окувају, сведоци да живот нема смисла, да је он за нас прошао и да смо остали опустошени, да се, док је живот киптео, чинило да смо живи, а сад остаје само пустош, само чекање краја живота, а не живот? Ако је наше сведочанство такво, онда је то заиста страшно, зато што би то значило да смо читав живот проживели хранећи се маштом, истина, помешаном с реалношћу, маштом кроз коју Господ пробија пут ка нама, али да смо Бога, живот, смисао, пропустили, а кад се расејала машта, остаје само тело које стари и угасли ум. То не можемо да дозволимо!

Али шта нам онда преостаје? Срце; плод живота је љубав и захвалност. Све за шта смо молили у молитви, што нам је Провиђење дало, за чим смо некада жудели – то је добијено, али и то је прошло; међутим, оно што не сме да прође – а што пролази због наше непажње према животу, према даровима Божјим, према Његовој бризи о нама, према садржају самог нашег живота – јесте захвалност [благодарност], способност да никад не заборавимо ништа што је било добро, прелепо, што је било срећа, што је било вечност. И љубав... Све у човеку може да прође, али ништа не може да му одузме срце које светли и воли. Човек може да остари телом, да изгуби много из своје свести и да остане светило нежне љубави.

Ка томе не треба да тежимо у машти, ка томе треба да тежимо животним подвигом. Подвигом у смислу да треба да без остатка победимо у себи све што представља самољубље, усредсређеност на себе, све што живот чини исто онако ситним као што смо ми сами, што све своди на димензије мог постојања, моје користи, моје среће. Прва заповест коју Христос даје јесте: „Ако хоћеш да идеш за Мном (а Он никога не тера: само ако желиш!..), онда се одврати од себе, не дај самом себи, свом животу, својим бригама, својим жељама да стану између тебе и живота, између ближњег и тебе, између Бога и тебе.” Сваки пут кад се пред лицем живота сетиш свога „ја”, сваки пут кад оно захтева на жртву нешто свето, велико, као што су љубав и истина, ради твог пролазног задовољења или ради умирења твојих страхова, реци своме „ја”: „Иди од мене, сатано (односно противниче Божји), ти размишљаш о земаљском, а не о вечном; земаљско ће проћи, и ти ћеш проћи с тим земаљским...”

Ево од чега треба почети. И како је жалосно мислити да готово сви ми морамо да почињемо када су већ прошле многе и многе године... Зато што смо

те речи чули на стотине пута, али смо сваки пут говорили себи: „Да! Мало касније! Ево, кад урадим ово или оно, ево, када будем могао да дам више времена и снаге вечности, приступићу томе...” Али се то не дешава док нас одједном не напусте и снага и могућности. А уједно до последњег дана можемо да живимо стваралачки, можемо да живимо тако да кроз нас као бујица у живот иде љубав и да кроз нас блиста Бог. За светог Јована Богослова који је живео више од сто година кажу да је на крају свог живота, након што је написао Јеванђеље, након што је написао Књигу Откривења, након што је написао своје Посланице од њега остало само срце које воли, душа која светли и једино што је могао да каже људима који су долазили код њега било је: „Децо! Волите једни друге!..” И то нису биле само речи зато што су људи у њему осећали светлост, нежност, љубав; он је свим својим бићем проповедао ону заповест о љубави коју је Господ дао. И ми такође можемо, ма колико година да имамо, од најмлађих до најстаријих, да живимо тако да се у нас улива вечност, да Бог живи у нама и да оно што Господ нама даје постаје наслеђе свих оних којима је потребна Божија милост, Божија љубав. На почетку емиграције Берђајев је писао да је сигуран да по лицу земље нисмо расејани случајно, већ по мудрому и пуном љубави Промислу Божијем. Тих година које су биле тако тешке за све, то су биле смеле речи, храбре и истините. Бог нас шаље тамо где су потребни светлост, љубав и мир, где је потребно Његово присуство. И Господ нас је послао у читав свет како бисмо из дубине руске трагедије, и личне и трагедије наше отаџбине донели веру, наду и снагу. Живимо овде и око нас, малог руског стада, скупља се све више и више људи, зато што на неки, рећи ћу несхватљив начин, не гледајући у нас, већ кроз нас (не нас лично, него нас као Цркве) до њих допире Христова светлост. И зато се замислимо барем на крају нашег живота шта можемо да учинимо, који допринос можемо да дамо судбини оне земље, оне људске заједнице која нас је примила и прихватила и којој треба да дамо најсветлије, најбоље и најсветије што имамо. Руско Православље, које нам је тако драго, није наша својина, оно је дар Божји; и ми можемо да дамо свима, свакоме неку искрицу, неки одблесак онога што нам је дато тако штедро и често тако незаслужено, без нашег труда.

Зато се немојмо плашити ничега, никога, већ да дајемо свом душом, свим умом, свом љубављу, и показаће се да не дајемо ми, већ даје Господ. И открићемо да сваки пут када дајемо осећамо, „чујемо”, свесни смо да је Господ деловао у нама, а то је такво чудо; дивна свест да нам је Господ толико близак да Он покреће у нама и мисао и осећање, и дејство.

Замислимо се сад барем на кратко над тим чудом: да ми, ма како слаби, магловити, грешни били, у целини наше црквености, као у глиненом сасуду носимо оно без чега свет не може да постоји: Бога. И да заједно с тим Сам Бог и нас носи. И постанимо барем на крају великодушно, ако је потребно и жртвено оно тело Христово, онај организам љубави који је Црква позвана да буде.

ПОСЛЕДЊИ САДРЖАЈ ЖИВОТА

Пре једно месец-два у току једног разговора с групом наших парохијана постављено ми је једно питање које је у том тренутку звучало и неумесно и помало смешно, зато што га је поставио веома млад човек који у животу још није стигао да донесе неке битне одлуке. Говорио сам о томе да свом душом, свим срцем, свом својом снагом, свим својим умом припадамо Богу, али да ова наша припадност Богу такође означава и веома пажљив однос према нашем ближњем, што је могуће дубљу самилост и разумевање. И тада ми је било постављено питање: „Зар Вам није, оче Антоније, у Вашим годинама време да на крају крајева изаберете између Христа и Ваших различитих пристрасности – Патријаршијске Цркве*, Русије, људи?“ – ради којих сам, како ми се чини, живео и желим да живим... Тада је ово питање звучало некако чудно, пошто је потицало од веома младог човека, али касније сам се над њим замислио. То се често дешава: прво видиш питање са његове плиће стране, углавном у односу на себе, а затим себи поново и поново постављаш питање, али више не у име Павла или Ивана, већ у име Христа: да ми можда не поставља Он то питање дан за даном, да није дошло време да се изабере?

Чини ми се да ово питање све време, на овај или онај начин, стоји пред сваким од нас. Међутим, ово питање се не може решити једном за свагда, зато што пред нама стоји избор између Христа и антихриста, између истине и лажи, између Бога и опустошеног, обезбоженог света, између себе и ближњег – овај избор у принципу можемо да решимо једном заувек: да схватимо да бирамо Бога, да бирамо живот, а не смрт, не таворење; да бирамо љубав, а не мржњу; оданост, а не издају; ближњег, а не самог себе итд. Али уједно овај избор морамо да чинимо сваког дана, готово сваког тренутка, све време. Када бисмо били пажљиви према себи самима, када не бисмо размишљали само о својим крупним поступцима, већ и о поступцима који нам изгледају ситни, а тим пре ако бисмо обратили пажњу на покрете свог срца, на мисли, видели бисмо да се све време у себи колебамо. Не колебамо се негде у основи; не одвајамо се од Бога, не окрећемо се од Христа, не постајемо туђи својој Цркви, свом народу, свом ближњем, својим пријатељима, својој породици, чак ни сасвим далеким људима. Али заиста, понекад наше срце гори од тоpline, од надахнућа, а понекад нам је срце готово камено, бживотно и безосећајно. Понекад желимо оно добро и ону истину који као да представљају унутрашњи садржај нашег живота, а понекад нам долази мисао: „Како би било лако кад то не би било потребно, кад бисмо могли да пливамо низводно, када би се све могло заборавити и кад бих могао да се сећам само онога што ме сада занима, радује, теши...”

* Има се у виду Московска Патријаршија (прим. прев.)

И ево, питање, које ми је онај младић поставио, стоји преда мном и пред сваким од нас не у његово име, већ у име Самога Бога, саме савести... Мислим да би свако од нас потпуно поштено могао да каже да је једном у животу начинио избор, да је изабрао све оно што представља лепоту, истину, правду, и овог избора се нико од нас никада није одрицао. Али шта се дешава у нашем животу? Како често је овај једном начињени избор пасиван! Вероватно се сећате Христових речи о томе да ћемо дати одговор за сваку празну реч... И људи то углавном доживљавају овако: зар се не сме пријатељски поразговарати, нашалити, рећи нешто што нема вечни значај, али је пуно топлине, нежности, пријатељства! Зар смо позвани да говоримо само тешке, вечне речи?

На то се могу одговорити две ствари, које мислим да треба запамтити. Прво, на руском „празан” значи неделатан, лишен садржаја, пуст. Празна реч је реч која је као јалов цвет, као јалов звук: зачула се и није донела никакав плод; то је реч у коју није уткан садржај, то је реч која не ствара живот, ни свој, ни туђи, која се понекад више одражава на туђи живот него на мој сопствени... И ево, за такве речи ћемо морати да одговарамо; не за сваку шалу, не за нежну реч, већ за празну, мртву, неделатну реч, чак и за свете речи које тако олако расипамо и које не доносе у нама плод, као да се не односе на нас. Много пута су ме погађале речи из Јеванђеља: Због својих ћеш речи бити оправдан и због својих речи ћеш бити осуђен. Ових речи се сећам сваки пут кад говорим беседу, када држим проповед, кад се срећем с човеком који од мене очекује добру, животворну реч, и прибојавам се и тешко ми је и боли ме. Јер, у животу се накупило толико истине, ова истина се може делити са другима, и уједно са ужасом размишљам: „Ја све то знам, о свему томе говорим, друге надахњујем, а сам остајем мртав, пасиван...” и сећам се једног примера. У једном великом европском граду служио је један свештеник, изузетан проповедник, човек који је био кадар да учини да до срца, до ума, до воље, до живота људи допру јеванђељске речи. Ја сам тада био младић, бавио сам се радом са омладином и одлучили смо да позовемо тог свештеника да одржи беседу са децом како би нам показао како се говори о Богу, како се до душе живог човека може довести Живи и Животворни Бог. Он је одржао беседу пред децом различитог узраста у присуству младих људи који су се бавили овом децом. Сви одрасли су били одушевљени беседом. Када се беседа завршила, упитали смо једно дете, дечачића од седам-осам година: „Је ли ти било занимљиво?” И он је рекао једну од најстрашнијих ствари које сам чуо у животу о проповеди, о предавању, о беседи, о сусрету; рекао је: „Било је дивно! Само ми је жао што овај свештеник не верује у оно што говори...”

Ево, то је веома страшно. Сад не размишљам о томе какав је био овај свештеник, - он је био много дубљи и много значајнији човек него што је ово дете могло да схвати, али са децом није говорио срцем срцу, већ је покушавао да их ухвати речима. Он није умео да разговара с децом и његове речи су за

ову децу остале празне. Оно што је могло да буде светиња показало се као празнословље...

И опет човек себи поставља питање: а шта су моје речи, шта је мој живот у односу на људе?... Када кажем „моји” мислим на себе, али када ви чујете „моји”, можете да размислите о себи самима: шта представља ваш живот, шта представљају ваше речи у односу на друге људе?

Међутим, тада се појављује други елемент. С једне стране, наше речи треба да буду пуне садржаја који може да извире само из срца, само из истинољубиве мисли, само из животне истине. Међутим, није обавезно да то буду озбиљне речи, није обавезно да се у тим речима чује име Божије. Може се причати о било чему, само да у тим речима буде љубави, бриге, чистоте срца и ума, истина свакодневног живота. Постоји једна прича из живота Амвросија Оптинског; он је једном разговарао с људима који су му постављали питања о духовном животу. И одједном усред разговора, у тренутку када су наизглед говорили о најсветијем, он прекину разговор, угледа у гомили неку стару сељанку, посади је поред себе, и веома дуго је говорио о томе како треба хранити ћурке. Када је завршио и вратио се својим ранијим саговорницима, било му је постављено питање: „Како сте могли то да урадите? Па говорили сте о Богу, о духовном животу, о спасењу душе – и прекинули сте то како би причали о глупостима с неком старицом из суседног села?...” И Амвросије је тада рекао изузетну ствар: „Разговор који смо ми водили је био луксуз, ви и без мене много знате. На темељу тога што знате можете да проживите и да уђете у Царство Божије. Али за ову старицу су њене ћурке питање живота и смрти. Она се унајмила да их напаса, ништа друго у животу не уме да ради, а ћурке угињавају. Истераће је, и она ће запасти у беду...” Старац Амвросије је својим прозорљивим умом и просвећеним срцем изабрао да говори о најпростијем, што, међутим, има апсолутан значај за човека, уместо да говори о озбиљне речи о ономе што може да причека – не зато што је Бог другостепен, већ зато што је Бог љубав. И не зато што човеку који је поставио питање о духовном животу није потребно спасење, већ зато што је он и без тога знао довољно да би се спасао. Зато што се човек може спасти на основу нечег малог, довољно је да једну заповест проживи до краја, да једну јеванђељску реч испуни до краја – и да постане светац.

У житијима има таквих примера колико хоћете. Павле Препрости из египатске пустиње је био сељак. Његова душа је чезнула за Богом, за вечношћу, за светошћу. Дошао је код светог Антонија Великог с питањем: „Шта да радим да бих се спасао?” „Постани монах и спашћеш се”, – био је одговор. „А шта то значи?” „Живећеш у пустињи, спаваћеш на голој земљи, живећеш полу-гладан, бићеш жедан, радићеш више него што можеш, молићеш се...” Павле му одговара: „Све што си на почетку рекао радим целог живота – па ја сам сиромашан сељак, кревет никада нисам имао, сит никад нисам био, пијем воду из оближњег извора, радим више него што могу, али не умем да се молим. Како се то ради?” Антоније му одговори: „Просто! Сваки дан говори

Псалтир напамет.” „Али не знам га!” „Седи поред мене, плешћемо корпу, ја ћу да говорим, а ти понављај. Кад утврдиш, молићеш се сам...” И они седоше да плету корпу, и Антоније рече прве речи првог псалма: „Благо човеку који никада не иде на веће безбожника...” Павле једном-двапут понови и рече: „Дозволи ми да мало прошетам да утврдим ове речи...” Отишао је и није се вратио. Прођоше године. Након четрдесетак година Антоније га срете у пустињи: „Шта би с тобом? Хтео си да те научим Псалтир, чуо си само прве речи првог псалма и отишао?!” И Павле му са сузама одговори: „Да, оче! Ево, већ четрдесет година покушавам да постанем човек који никада не иде на веће безбожника, који никада не слуша глас демона, који никада не слуша унутрашње гласове који га зову на зло...” Сву своју светлост, истинску, дубоку чистоту душе, ума и срца овај човек је изградио на једном ретку из Псалтира.

Ми тако много знамо, тако страшно много знамо, али то остаје празно, јалово знање; ово знање лежи у нама као књига на полици – у сваком тренутку можемо да је узмемо и прочитамо, и можемо да говоримо о њој, али то није живот. А једна реч, доживљена до краја, могла би од нас да направи

другог човека. Примера херојског или обичног подвижништва има бесконачно много, али се све подвижништво своди на то да човек није дозволио речи да се запарложи, да човек није дозволио речи да звони као празно звоно, већ је од ње начинио живот.

И враћам се питању које ми је постављено: зар није време да избор који смо некада принципијелно донели између истине и неистине, светлости и мрака, живота и смрти, Бога и обезбожености живота – остваримо? Да ли смо млади или старимо, или смо веома стари – то није важно, зато што се духовни живот не мери временом, духовни живот је просто живот; и свако од нас је имао тренутак када је он могао да се оствари, а затим се нешто десило, песак је замео извор. Међутим, увек може да му се врати живи, светлуцави млаз... Како често мислимо: колико је наде било у мла-

дим годинама, колико је било могућности, - могућности су пропуштене, избледеле су и увеле наде... Није истина! У једном тренутку све могућности могу да постану реалност. Не говорим о материјалним могућностима, већ о могућностима да човек изнутра постане онај човек о којем је свако од нас маштао. Свако од нас је некада маштао о светлости, о чистоти, о дубини, о љубави, о некој прозачности душе, о неустрашивој смелости у име правде, и Бога, и човека – све то је могуће. Само због тога се треба некуда вратити: не у простор, већ у дубину.

Вероватно се сећате како на крају Јеванђеља по Матеју анђео каже Христовим ученицима после Његовог Васкрсења: „Идите у Галилеју, тамо ћете га срести...” На први поглед – зашто да иду у Галилеју? Зар им се Христос није јавио прве ноћи после Свог Васкрсења у самом Јерусалиму? Зашто да се враћају тако далеко? Међутим, размислите о томе шта је Галилеја била за ове људе: то је било место њиховог детињства, место где су били дечаци и младићи, место безбрижних дана, место наде у цвату, оно место где су први пут срели Христа када на небу није било ни облачка, када је све изгледало тако једноставно, светло, могуће, свеже као пролеће. То је заиста било пролеће њихових живота. Касније су прошле године. Свега три године, али како су те три године биле тешке, колико су око себе видели мржње, злобе, подозрења, колико су пропатили због Христа и због себе! И Христос им каже: „Оставите ове године иза себе, вратите се тамо где је живот почињао, растао, где је почео да пупољи, буја, где су се пред вама откриле могућности, вратите се пролећу свог живота, тамо ћу се поново срести с вама, и тамо ћете познати да је Васкрсење заиста пролеће, и да је дар Светог Духа који се излио – такође пролеће, почетак, потпуног, непобедивог живота...”

И сваком од нас Господ говори: „Врати се у Галилеју, врати се негде у своју прошлост, врати се...” У сваком од нас има неколико таквих места, то могу бити оазе у веома врелој пустињи, или то може бити оно време, тренутак или године када је све почело. И свако од нас треба да се врати тим тренуцима, тим годинама, тим изворима живота. А ако се врати, може поново да почне да живи. Али живети не значи „проживљавати”: то значи вратити се у ону срж живота где реч „љубав” означава победничко давање себе Богу, људима. У младим годинама изгледа да то треба учинити некако телесно, свим трудом, ума, тела. У старим годинама постаје јасно да се то може учинити само сијањем љубави из срца, из очију, љубављу речи, молитве, бриге... И кад долазимо да постимо и да се припремимо за Причешће, поново нам се поставља питање: ево неког тренутка који можемо да искористимо, можемо да покушамо да се у току ових малобројних сати вратимо у дубину, да се сетимо оног светлог и да поверујемо – не само у Бога, већ и у себе, да поверујемо да ако је то једном постојало у мени и ако живи, онда је све могуће. Говорећи речима апостола Павла: све је могуће у Господу Исусу Христу Који нам моћ даје, јер се сила Божија у немоћи показује савршеном.

Ако сматрамо да је истинито оно што сам рекао да се Сам Господ све време свакоме од нас обраћа питањем: „Зар није време да поверујеш у себе самог? Зар није време да поверујеш да је све у шта си се надао пред тобом, сва лепота, у коју си веровао, сва истина у коју си веровао – да је све пред тобом отворено?” – треба поставити и друго питање: Који је у крајњој линији, последњи садржај живота? Ако ће све сагорети, ако ће све проћи, шта ће остати? Апостол Павле говори о томе да има људи који граде од дрвета, неко гради од сламе, неко од камена, неко од злата или сребра. Кад дође искушење – шта ће остати? На крају свега остаће човек, човек без шминке, човек незаштићен било каквим привидом, човек који нема иза чега да се сакрије, који нема где да се сакрије. Какав је то човек? Није ваљда да ће остати само мртав костур? Или неће ваљда с нама у вечни живот ући оне ствари које још на земљи сматрамо плиткима, којима се забављамо или које нас опијају? Шта ће остати на крају?

Свети Серафим Саровски је, разговарајући с неким, једном приликом рекао: „Средње доба живота је увек бурно – и ово не треба да нас смућује, важно је како живот почиње и како се живот завршава...” Ако се поставља питање о томе да ли почиње у благостању и срећи, да ли је окружен бригом, или је насупрот томе – у глади, у хладноћи, у несрећи: зар је то важно? И када размишљаш о крају живота, он изгледа веома разноврстан, али на крају крајева долази тренутак кад сваки човек остаје сам пред лицем своје сопствене смрти. Постоји један тренутак кад човек више није окружен онима које воли и кад још није ушао у вечност, кад земља одлази некуда далеко-далеко, а небо се тек помало отвара: зар је то последње? Чини ми се да је то и прво и последње, зачетак и последњи закључак живота – то је оно што је доступно и малом детету и трошном старцу – малом детету у којем се још нису ни развиле све његове умне снаге, још није очврсло тело, и трошном старцу којег је све то напустило. Какав је то моменат? Шта може да остане или шта је првобитно било? Сећате се да Христос каже: „Ако не будете као деца нећете ући у Царство Божије...” Каква су својства детета које нам је дато за пример? Јасно је да то није детињастост, већ нешто друго. Погледајте дете: кад год му нешто треба – ако је гладно или ако му је хладно, ако је тужно – оно плаче и вапије да му се да оно што му треба. И оно то чини зато што га живот није преварио и оно још увек није изгубило поверење. Дете је поверљиво до краја; оно верује у љубав, и управо због тога се не боји. А када се нечег уплаши, оно, опет, верује да ће у својој незаштићености, у својој беспомоћности, сигурно наћи љубав која ће га заштитити – мајку, оца, који ће га узети у наручје. Дете је беспомоћно и пуно поверења, оно је неустрашиво зато што верује у љубав, оно је незаштићено и изазива сажаљење, али не понижавајуће, већ нежно, топло сажаљење. И још нешто: како дете уме да се радује, како оно уме да се смеје, како је оно захвално за дар живота и за све што му живот даје! Ево, то ми губимо, сви ми то губимо

у свом животу одраслих људи. Губимо поверење зато што нас живот учи да понекад vara; varaју људи, изневеравају очекивања, наде, снови. И ми не унемо да изађемо на крај са том обманом. И уједно, док не научимо да излазимо на крај с обманом, с издајом, до краја ћемо зависити од догађаја и од људи и можемо бити сломљени, разбијени. Дете још није схватило да на свету постоји превара и издаја, и оно се не боји; али одрастао човек који то зна може да научи да не буде побеђен ни издајом ни обманом. Сећате се Христа: Он је био окружен мржњом – и никада се није одазвао мржњом. Покушавали су да Га преваре и обману, да Га саблазне, а Он се са једноставношћу и целовитошћу одазвао на све и никада није допустио разочарење. Њему није било потребно да Му се било шта каже о човеку, Он Сам је све знао о њему; али дубље од видљивости, за Њега реалније од материјалне очигледности је био човек, понекад дубоко закопан под рушевинама живота. Он је веровао у овог човека, и у самом човеку је умео да препороди и да васкрсне ову веру. И када је дошло до преваре, када се Јуда одлучио на издају, Христос му је рекао: „Пријатељу (назвао га је пријатељем!), иди и чини оно што си намислио...” Он није почео да се брани; дао је Себе. И зато што је дао Себе до краја, од првог до последњег тренутка, био је без страха: нико ништа није могао да Му одузме, зато што је Он већ све дао: „Нико Ми не одузима живот”, – рекао је Својим ученицима, - „Ја Свој живот слободно дајем...” Давши га био је неустрашив; знајући човека Он није могао да буде „разочаран”, зато што није био „очаран”. Он је човека видео онаквог какав јесте. Видео је грех и грешника, али је, ипак, дубље од ове наказности видео лик Божји који у једном тренутку може да заблиста и да се препороди. Морамо да се научимо, не невиности која с таквом лакоћом дете чини неустрашивим, пуним поверења, отвореним за љубав, беспомоћним – морамо од невиности да пређемо ка светости, ка оном искуству које нас учи да видимо ствари онаквима какве оне јесу, да видимо човека онаквим какав јесте, и ипак, да у све верујемо, да се свему надамо, и да имамо љубав која никада не престаје. Тако о љубави, о нади, о хришћанској вери говори апостол Павле. Беспомоћност није страшна кад све даш; беспомоћност је страшна кад било шта могу да ти узму. Али када човек да себе и своје Богу и људима не постављајући услове, остајући само човек, он може да буде неустрашив, пун поверења, истинољубив, целовит и радосно-беспомоћан. Ми ништа немамо, али све поседујемо, - говори апостол Павле – ништа не сматрамо својим, али нам Бог све даје. Богати смо својим сиромаштвом, сиромашни смо и многе обогашујемо...

Ево тог устројства детета које се првобитно даје и затим се губи у току живота кроз оно што називамо животним искуством, и које треба да стекнемо, зато што, ако га не стекнемо, остајемо унакажени животом. О, понекад смо страшно искусни, понекад смо нерањиво снажни и заштићени, али мртви. Живота више нема, љубав је већ условљена, захвалност се даје шкрто из неког разлога, не даје се са ликованем душе...

Тако је и на крају живота. Када се загледамо у људе који су умели да остаре, који су остарили, а нису оматорили, који се нису похабали, већ су постали танани, прозачни, видимо исто ово: беспомоћност. И уједно, зато што су ове беспомоћности дубоко свесни, видимо неустрашивост, поверење и захвалност за сваки знак топлине, љубави, бриге... Кад човек дође до овакве беспомоћности, он више ничим не може да се заштити, може само или да падне у очај или да постане слободан. Старац који је умео да остари, управо постаје слободан. И тада се пред њим открива Царство Божије, Царство љубави, зато што само његово постојање, услов, садржај овог постојања у потпуности зависи од туђе љубави, од туђе бриге – Божије и људске подједнако: Божије кроз људе и непосредно Божије када Господ ставља Своју реч у његову душу, када се дотиче његове душе Својом нежношћу, Својом благодаћу. Човек који стари лута онда кад жели да сачува својства младих дана – и не може да их сачува; кад жели да задржи снагу која се гаси, ватреност душе која гасне, бистрину ума који постаје магловит, снагу и независност, односно, у крајњој линији, способност да живи без љубави, независно од тога да ли га други људи воле и да ли га Бог воли. Док човек покушава да задржи ватреност, он може само да пада у очај због тога што ова ватреност пролази. Један француски писац, описујући старост, каже: „У очима младића види се ватра – у очима старца види се светлост...”

Ево прелаза који стваралачки може да нас учини децом, кад већ пређемо границу детињства; може да нам помогне да се вратимо у детињство, не у ружном смислу ове речи, не да „подетињимо”, већ да се вратимо у Галилеју, да се вратимо пролећу када смо били једноставни, незаштићено пуни поверења, способни да верујемо у љубав и да волимо и када смо били захвални за све. И када кажем „за све”, чини ми се да ово треба схватити у правом смислу ове речи; не само за оно што сматрамо добротинством од људи или од Бога, већ за све што Бог, људи, околности, судбина – назовите то како хоћете, уливају у наш живот, све од чега се постепено тка наша људска личност, све захваљујући чему узрастамо у меру пуног раста Христовог... Бити захвалан за нешто што је очигледно је једноставно: за добро здравље, успех у животу, срећу – то наизглед није тешко; али и ту не унемо да будемо захвални, и ту нам изгледа да би могло бити боље. Не унемо да благодаримо од свег срца као што се дете захваљује за мали поклон, који испуњава сву његову душу, сву његову свест, зато што је и најмање испољавање љубави за њега Љубав, сва Љубав. Понекад долазимо до светогрђа: ни живот нам није мио, као да је живот живот само онда када одговара нашим жељама. И уопште не унемо да се захваљујемо за то што Бог у нас има толико поверења, због тога што нам се тако препустио, што нас уз сву нашу крхкост, уз сву нашу немоћ шаље у живот да чинимо добро, шаље нас у таму да будемо искра светлости, свећа, коју сва тама овог света, ударивши на њу не може да угаси; шаље нас тамо где постоји злоба да носимо љубав, где постоји гнев да носимо трпљење, где постоји обезбоженост – да преко нас Бог може да уђе у ову ситуацију... Како

смо ретко захвални за то што нас Бог шаље у најнепривлачније околности заборављајући да, чинећи то, Он говори: „Имам поверења у тебе, иди, буди Моје присуство, откриј ми пут, буди Мој претеча или просто вратар који ће отшкринути или широм отворити врата како бих Ја могао да уђем и да донесем онај мир који земља не може да да, који може да пружи само Бог изливањем Светог, Животворног Духа Свог...”

Како мало умемо да се захваљујемо за страшне околности! Има једна прича Мартина Бубера о пољском рабину из 18. века који је живео у глади, у хладноћи, у сиромаштву, у несрећи, у остављености – и сваког јутра је певао хвалу Богу захваљујући Му се за сва добротинства Његова. Једном неки сусед дође код њега и рече: „Слушај, како можеш да будеш тако лицемеран? Зар Бог може да поверује у твоју захвалност када зна да ти ништа није ни дао, да ти није учинио ништа осим зла?..” И старац га погледа и рече: „Како мало ти разумеш у животу! Бог је погледао моју душу и помислио: Шта је потребно овом човеку да узрасте у своју пуну меру? Потребна му је глад, хладноћа, беда, несрећа, напуштеност; тада ће он обнажен, убог и ослобођен стајати преда Мног као човек – и Он ми је све то дао у таквом изобиљу да Му се дању и ноћу захваљујем...” Да, ово је мера захвалности, коју не можемо да достигнемо, која нам је недоступна, али нам она говори о томе шта је захвалност и шта је прозрење путева Божјих.

Све одлази, на крају крајева остаје само једно: живо срце које нико не може да учини мртвим осим нас самих; ако га затворимо, учинимо каменим – да, оно ће као камен лежати у нашим грудима. Али ако га отворимо, ако наше срце само не угуши сваку радост и сваку патњу, сваку тугу, и сваку бол, само ако не окамени; ако се не будемо плашили да доживимо бол и патњу до краја, ако ни у једном тренутку не повичемо: „Не! Доста!..” већ кажемо: „Господе, нека буде воља Твоја...” – тада ће наше срце бити изорано, постаће дубоко, бездано и осетљиво. И кад постане осетљиво, почеће да воли без разлике. И тада, у складу са тим како ова осетљивост срца буде расла, рашће у нама и дивљење пред Богом и пред животом и захвалност за све без остатка. Књига Откривења нам каже да ће на крају времена мученици устати из гробова и узвикнути у један глас: „Господе, био си у праву у свим путевима Твојим!.. Није се узалудно изливала наша крв, није се узалуд кидало наше срце, нису узалуд мучили наше тело, нисмо узалуд ушли у таму; у срцу ове таме је светлост Христова; био си у праву, Господе, за све Ти се захваљујемо!..”

Ево, ово нико никоме не може да одузме. И када свети Серафим Саровски каже да је важно оно што је на почетку и на крају живота, мислим да говори о томе. Дете је на почетку живота у својој невиности, нетакнутости – као ведро зора, као рано пролеће. А затим следе године, понекад тешке године искушења када се испробава читав живот, све што је у човеку. И на крају, ако је човек умео да не живи узалуд, да не живи безумно, он остаје само са оним са чим се родио: са својом беспомоћношћу, са својим поверењем, са својом љубављу, са својом захвалношћу. Таквих је Царство Небеско – оних

koji su postali kao deca. Ali ovoj čovek treba da se uči iz dana u dan, to se ne dešava samo od sebe. Kada čovek proživi život bezumno, besmisleno, kada je zatvaraо svoje srce, kada je odgonio od sebe svoga bližnjeg, kada nije puštaо Boga da mu priđe, kada se zažidaо u zaštiћеност, zidovi neће pasti сами od себе, srce не uzраста без подвига и без максималног разорног страдања; захвалност се неће родити из горке утробе. У току целог свог живота човек треба да учи оно што је Христос хтео тиме да каже, што је у искуству доживео и изразио Серафим Саровски: круна живота је захвалност. Једини и коначни садржај живота је љубав, све остало ће проћи. И не само у оном смислу који је свима јасан: тело стари, снага одлази, ум слаби, осећања тупе, способности се гасе... Већ у томе, да ако у нама нема љубави, онда у нама нема ни разумевања за људе, ни разумевања Бога, ни разумевања живота. Објективно, хладно разумевање ума није разумевање: живот, поступци, људи и њихово устројство могу се умом разложити на саставне делове, али се не могу схватити... Постоји неко страшно, мучно разумевање мржње, страшна оштрина вида онога ко мрзи, али овај добар вид ономе ко се загледа у другог, у Бога, у догађаје злим погледом мржње не да да види ни путеве Божије, ни лик Божји у човеку. Мржња показује карикатуру, извртност; она је лаж и клевета. Само љубав омогућава човеку да види – бестрасно, прозачно, да види, заједничарећи кроз љубав у тајни онога што нам Бог показује. На крају крајева пут на земљи је вера и нада. На земљи је садржај живота постепено рађање, препорађање избледеле, пољубане љубави, и његов последњи садржај је љубав. И на томе путу све време, све време испуњава благодарење: благодарење за крст, и за избављење; благодарење и за напуштеност и за подршку; благодарење за живот, и за смрт; за тугу, и за радост. Не магловито, мрзовољно прихватање горчина и ликујуће, радосно прихватање доборг и светлог – не! Већ темељно благодарење пуно свештеног страха: *Диван си, Госјоде, на свим јушјевима Својим...* Да, Твоји путеви нису моји путеви, али су Твоји путеви дивни, Господе... да, они су за нас непрозирни и непојамни, они су тајна; али су они пут у живот. Овоме се треба учити кроз оно што су Оци Цркве називали страхом Божјим. То није бојазан пред Богом, није уплашеност, већ трепетно стајање пред Оним Ко је тако велик, тако свет, тако непојаман, да је у крајњој линији једини приступ ка Њему трепетно поверење; једини однос који се с Њим може успоставити јесте ликујућа, трепетна, стидљива радост због тога што човек на Њега може да се ослони, и све ће бити. Могу не само да верујем, већ и да се препустим – могу то да учиним с радошћу, макар и стидљивом, коју називамо надом; и кад нам је искуство показало да је могуће, да је заиста могуће препустити се Богу, заиста се у самој сржи мрака може са стидљивом радошћу очекивати светлост, тада се рађа и нежна љубав и захвалност. Страх Божји је осећање које налазимо код Светих, трепет пред Његовом величином, пред Његовом светињом, пред Његовом лепотом, трепет пред Његовом љубављу: како је могуће да Бог може мене да воли?! Господе, какво је то чудо! Како може да

ме воли! И ако Он може да ме воли ни због чега, из љубави, шта могу да учиним да бих изразио своју захвалност за то, своје умиљење пред тим? *Како ћу узвратији Госјоду за све што ми је дао?..* Шта могу да учиним, чиме да Му изразим своја осећања због онога што је учинио за мене? *Примићу чашу спасаења и љубави име Госјодње; узнећу хвалу Њему у дворима Њејовим,* каже псалм. Поврх свих дарова примићу још већи и само ћу у песмама узносити своју благодарност и своју љубав.

Страх Божји неспојив је с љубављу ако се о страху мисли као о уплашености или о бојазни; али овај страх који Свети називају синовским: да се не повреди, да се не превари, да се не разочара вољени – рађа се од све већег искуства, од све већег познавања Живог Бога – и људи, због тога што је то нераскидиво повезано: не може се волети Бог а мрзети људе... Тако заволе Бог свет, да је Сина Свог Јединороднога дао ради спасења свих.

Размислите о томе, а затим ћемо се кренути са исповешћу, помолити се заједно. Сви ми грешимо појединачно, на изврстан начин као да грешимо усамљено, али грешимо и једни против других, а не само пред Богом. И сви заједно грешимо тако што нисмо у овом свету истинско тело Христово, и што људи кад погледају нашу заједницу, не виде у нама божанствену љубав, не налазе међу нама спасење. Због тога треба да се кајемо и појединачно и заједно. Али прво поћутимо, не сметајмо једни другима да се припремимо за исповест. И радујмо се што нас је Господ окупио. Зато што нас је заиста Бог окупио Својом љубављу, дао нам је макар мали зачетак међусобне љубави, међусобног поверења, жеље да постанемо Христови. Чувајмо то, и нека милост Божија буде са нама.

САДРЖАЈ

ЧОВЕК ПРЕД БОГОМ

О ВЕРИ

Вера без религије. Вера и поверење у човека. Вера у себе.	7
Вера и научно истраживање. Сумња.	
Истина и њене манифестације. Вера и искуство.	14
Бог – Творац и Његова одговорност. Оваплоћење и искупљење.	
Љубав према себи као стваралаштво.	23

ДИЈАЛОГ О АТЕИЗМУ И ПОСЛЕДЊЕМ СУДУ

Различити корени атеизма. Реалност и тајна. Вредност материје.	
Искуство безбожности. Теодицеја.	31
„Вечност мука” или „сигурност наде” у свеопште спасење?	38
Виђење Бога у свету. Различити нивои живота.	
Људско искуство и Божанска есхатологија.	42
Необичност хришћанског делања. Читање Јеванђеља и наша реакција.	49

О СУСРЕТИМА И ПОСЛЕДЊИМ ИСПУЊЕЊИМА

Стварање као сусрет. Сусрет с Богом у Његовим појавама.	
Сусрет са смрћу. Христово Рођење као сусрет света с Богом.	54
Сусрет са самим собом и с другим. Лични сусрет с Богом.	58

О САМОПОЗНАЊУ

Индивидуа и личност. Непоновљивост личности.	
Греховно самопотврђивање и љубав.	65
Прихватање самог себе. Однос према Јеванђељу.	70

О СМИРЕЊУ

Лажно смирење. Гордост и таштина. Три воље које делују у историји:	
Божија, демонска и људска. Смирење као помиреност.	
Смирење пред лепотом Божијом.	76

ШТА ЈЕ ДУХОВНИ ЖИВОТ?

Дух Свети Утешитељ	80
Критеријуми духовности. Надахнуће и духовност.	84
Сећање на смрт и покајање	87
Шта је духовни живот?	89

ВАСПИТАЊЕ СРЦА

Грех и покајање	93
Васпитавање срца, а не тренирање воље	97
Пут молитве	101

ЗАКОН ЖИВОТА

- Пажња према себи. Грех као кршење закона живота. Љубав. 103
Живот у дубини. Однос према другима. 107

ИСКУШЕЊА САВРЕМЕНОГ СВЕТА 112

ОДНОС ПРЕМА ОНИМА КОЈИ ТРАЖЕ ВЕРУ И КОЈИ СЕ КОЛЕБАЈУ 117

О ЧОВЕКОВОМ ПРИЗВАЊУ

- Криза као суд и као нова могућност. Циљ стварања човека.
Веза између духовног и материјалног света.
Христово оваплоћење. Црквене Тајне. Вечни живот.
Пад као губитак целовитости.
Призивање за узрастање у светости. 120

ЗАКЉУЧЦИ ЖИВОТА

- Човек сам себи заклања видике. Самоодрицање.
Духовна дубина. Старење. 127
Живо срце. Проживљавање зла. Звани и избрани. 131

ЧОВЕК ПРЕД САМИМ СОБОМ И ТВОРЕВИНОМ

ПРАВОСЛАВНА ФИЛОСОФИЈА МАТЕРИЈЕ 141

О НЕКИМ КАТЕГОРИЈАМА

- НАШЕГ ТВАРНОГ БИЋА** 142
Одговори на питања 156

ТЕЛО, ДУХ, ДУША:

ЦЕЛОВИТОСТ ЉУДСКЕ ЛИЧНОСТИ 171

ПСИХОЛОГИЈА И ДУХОВНО ИСКУСТВО 179

- Одговори на питања 185

О ВЕРИ, ОБРАЗОВАЊУ И СТВАРАЛАШТВУ 192

ХРИШЋАНСКИ ПУТ

КРСНИ ПУТ ХРИСТОВ 199

ЗОВ БОЖЈИ И ПУТ СПАСЕЊА 210

ПУТЕВИ КА БОГУ 221

О ПУТЕВИМА ВЕРЕ.....	225
Одговори на питања.....	229

БОГ И ЧОВЕК – СУСРЕТ ЉУБАВИ

ПИТАЊЕ И СУМЊА.....	237
Одговори на питања.....	242
О ХРИШЋАНСКОМ ЖИВОТУ.....	247
Одговори на питања.....	254
СУСРЕТ СА ЖИВИМ БОГОМ.....	259
О ПОВЕРЕЊУ У БОГА.....	280
УНУТРАШЊЕ БУТАЊЕ.....	288
ВЕРА БОЖИЈА У ЧОВЕКА.....	300

ЧОВЕК ПРЕД СВАКОДНЕВНИМ И ВЕЧНИМ

„ПАЗИТЕ НА ВРЕМЕ, ЈЕР СУ ДАНИ ЗЛИ”.....	313
СПАСЕЊЕ У СВЕТУ.....	325
Одговори на питања.....	332
ИЗАЗОВ САВРЕМЕНОГ СВЕТА.....	340
Одговори на питања.....	346
ДУБИНЕ ВЕЧНОСТИ.....	351
ПОСЛЕДЊИ САДРЖАЈ ЖИВОТА.....	360

Књиге које излазе у **Библиоџеци** ОЧЕВ ДОМ (прво коло)

1. **Свети Никодим Светојорац: Књига духовних савета**
2. **Свети Лука Војно-Јасенецки – ХРИСТОВ ЛЕКАР И ИСЦЕЛИТЕЉ ПОСЛЕДЊИХ ВРЕМЕНА** (житије, поуке, беседе, чуда)
3. **Блажена Матрона Московска** (нови текстови и нова чуда; најопширније на нашем језику); **Блажена монахиња Алипија – ЈУРОДИВЕ ХРИСТОВЕ У СВЕТУ БЕЗ БОГА**
4. **КРШТЕЊЕ – СВЕТА ТАЈНА УЛАСКА У ЦРКВУ** (припрема за крштење, чин и значење светог крштења, смисао крштењских завета)
5. **ИСУСЕ, ТЕЛА МОГА ЗДРАВЉЕ – болест и исцељење у православном предању** (додатак: **молитвеник у болести**)
6. **Смрт детињства и живот у Цркви – Како одрасли у савременом свету** (Савремени свет, данашњи породични живот и васпитање деце)
7. **ПРАВОСЛАВНИ БРАЧНИ ЖИВОТ кроз питања и одговоре** (*Пројојереј Максим Козлов; свештеник Павле Гумеров; архимандрит Рафаил Карелин*)
8. **Митрополит Антоније Блум: Данашњи човек пред Богом** (борба за православно духовно живот у глобализованом свету)
9. **ЦРКВА ОД ИСТОКА И ХРИШЋАНСТВО БЕЗ ХРИСТА** (православље и дух овога света)
10. **ГАЛСКИ СВЕТИТЕЉИ**

У најави друго коло

1. **Свети Макарије Велики: Духовне беседе**
2. **Свети Николај Јајански – ЖИВОТОПИС, ПОУКЕ, ПИСМА**
3. **Свети Јован Шанијски** (подробан животопис из периода у Кини и Француској, необјављени текстови и нова чуда)
4. **Николај П. Василијадис: Мистерија смрти**
5. **КЊИГА О БОЛЕСТИМА ЗАВИСНОСТИ И СЛОБОДИ У ХРИСТУ** (од пушења, алкохолизма и наркоманије преко хазардних и компјутерских игара и виртуелне стварности)

БИБЛИОТЕКА „ОЧЕВ ДОМ”, КЊИГА ОСМА
(продаја: тел. 063/328-003, 9–14^h)

Митрополит Антоније Блум
ДАНАШЊИ ЧОВЕК ПРЕД БОГОМ
БОРБА ЗА ПРАВОСЛАВНИ ДУХОВНИ ЖИВОТ
У ГЛОБАЛИЗОВАНОМ СВЕТУ

Са руског превела Марина Тодић
Редактура превода др Ксенија Кончаревић

Рецензенти

Протојереј ставрофор хаџи Љубодраг Петровић
Протојереј Вајо Јовић
Владимир Димитријевић

Уредник издања и њиређивач
Јован Србуљ

Технички уредник
Јереј Велимир Бирманац

Дизајн корица
Ђакон Милорад Милосављевић

Тираж: 500

Штампа
Артпринт, Нови Сад